

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΤΟΜΟΣ Δ΄

ΔΟΓΜΑΤΙΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ
ΓΡΑΦΕΙΣΑΙ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1348-1358

ΠΡΟΛΟΓΙΖΕΙ
Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

ΕΚΔΙΔΟΥΝ
Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Β. Δ. ΦΑΝΟΥΡΓΑΚΗΣ
Β.Σ. ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1988

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εἰς τόν παρόντα τόμον περιέχονται ἔργα τὰ ὁποῖα ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς συνέγραψεν ἀπό τῆς ἐκλογῆς καί χειροτονίας του εἰς μητροπολίτην τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ προηγουμένου τοῦ θανάτου του ἔτους. Τὰ ταξινομοῦμεν ἐδῶ εἰς τρεῖς ὁμάδας. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει δύο συντόμους πραγματείας, γραφείσας καθ' ὄν χρόνον ὁ Γρηγόριος ἐπεχείρει νά ἐγκατασταθῆ εἰς τήν ἔδραν του, τῶν ὁποίων τό κείμενον ἐπεξεργάσθη ὁ καθηγητής Β. Φανουργάκης. Ἡ δευτέρα περιλαμβάνει τὰ ἔργα τὰ προκύψαντα ἀπό τήν περιπέτειαν τῆς ὑπό τῶν Τούρκων αἰχμαλωσίας του. Καί αὐτῶν τό κείμενον ἐπεξεργάσθη ὁ καθηγητής Β. Φανουργάκης. Ἡ τρίτη περιλαμβάνει τὰ ἔργα τὰ προκύψαντα ἀπό τὰς συζητήσεις τοῦ Γρηγορίου μετά τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά, τῶν ὁποίων τό κείμενον ἐπεξεργάσθη ὁ ὑποφαινόμενος.

Ὁ τόμος οὗτος παρεσκευάσθη μετά πολλῶν ἐμποδίων, διό καί ἐβράδυνεν ὑπερβολικῶς ἡ ἐμφάνισίς του. Ἡ ἐπεξεργασία τῶν κειμένων εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς συνεργάτας καί μαθητάς ἡμῶν, οἱ ὁποῖοι εἰργάσθησαν ἐπιμελῶς, ἀλλά, διά διαφόρους λόγους, δέν ἔφεραν εἰς πέρας τό ἔργον. Εἶναι οἱ κ.κ. Π. Παπαευαγγέλλου, Β. Ψευτογκᾶς, Θ. Κουτσιώρας καί Ἄθ. Μάνταρας. Ἡ ἐργασία ὁμως τήν ὁποίαν εἶχον πραγματοποιήσει ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν κατά τήν τελικήν ἐπεξεργασίαν τῶν κειμένων καί διά τοῦτο εὐχαριστοῦμεν αὐτούς θερμῶς. Ὁ κύριος λόγος καθυστερήσεως τῶν ἐργασιῶν εἶναι ὅτι, ὡς διεπιστώθη πολύ ἔνωρίς, τό πλουσιώτατον ἡμῶν ἀρχεῖον μικροταινιῶν τῶν χειρογράφων, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν ἔργα τοῦ Παλαμᾶ, εἶχεν ὑποστῆ ἀπωλείας λόγῳ λεηλατήσεως κατά τό 1974. Ἐχρειάσθη νά καταβληθοῦν προσπάθειαι ἀνασυγκροτήσεως τοῦ ἀρχείου σχεδόν ἐξ ὑπαρχῆς, αἱ ὁποῖαι καί ἐτελεσφόρησαν, πλὴν ὀλίγων περιπτώσεων.

Προεργασία ἐπί τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ κειμένου ὄλων τῶν συγγραμμάτων τούτων τοῦ Παλαμᾶ εἶχε πρᾶγματοποιηθῆ ἤδη πρό 45 ἐτῶν ὑπό τοῦ συμφοιτητοῦ ἡμῶν Δαβίδ-Δημητρίου Balfur. Κατά τήν διάρκειαν τῶν σπουδῶν ἡμῶν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ φίλος Δημήτριος μου εἶχε γνωστοποιήσει τήν ἐργασίαν του ἐπί τῆς προετοιμασίας τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔρ-

γων τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης, τὴν ὁποῖαν καὶ ἐπραγματοποίησεν. Ἐὰν μοῦ εἶχε γνωστοποιήσει καὶ τὴν ἐργασίαν του ἐπὶ τῶν κειμένων τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἴσως ἡ ἔκδοσις αὐτῶν θὰ εἶχεν ἐπισπευσθῆ καὶ θὰ εἶχε πραγματοποιηθῆ ὑπὸ διάφορον σύνθεσιν τῆς δμάδος συνεργατῶν. Αἱ περιπέτειαι τοῦ πολέμου καὶ αἱ βιωτικαὶ ἀνάγκαι μόνις μετὰ τριακονταπενταετίαν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Δημήτριον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν παλαιάν ἀγάπην του πρὸς τὰ κείμενα τῆς ὑστεροβυζαντινῆς θεολογίας. Ὁ κ. Balfour ἔθεσεν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ὅλην τὴν πολύτιμον προεργασίαν αὐτοῦ.

Θεοῦ θέλοντος, οἱ ὑπολειπόμενοι δύο τόμοι θὰ ἀκολουθήσουν ἄνευ καθυστερήσεως τὸν παρόντα εἰς τὸ ἀμέσως ἐγγὺς μέλλον.

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ἡ Νέα Κατάστασις Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων

Ἡ νίκη τοῦ Καντακουζηνοῦ τό 1347 ἀπετέλεσε σταθμόν, ὄχι μόνον εἰς τὰ πολιτικά πράγματα, ἀλλά καί εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά, ὅπου ἐπεκράτησαν καθ' ὄλην τήν γραμμήν αἱ ἡσυχαστικάί ἀπόψεις. Οἱ τρεῖς πρῶτοι μετὰ τήν μεταβολήν αὐτήν πατριάρχαι ἦσαν μαθηταί καί φίλοι τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἐνῶ καί οἱ μετ' αὐτούς μέχρις ὀλίγον πρό τῆς ἀλώσεως ἦσαν ἐπίσης ἡσυχασταί καί κατά τό πλεῖστον ἀγιορεῖται.

Πρῶτος ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Ἰσιδώρος Βουχερᾶς, Θεσσαλονικεὺς τό γένος, σπουδάσας εἰς τήν γενέτειράν του καί ἀσκητεύσας εἰς αὐτήν καί εἰς τό Ἅγιον Ὄρος. Ὄταν ὁ Βαρλαάμ ἤρχισε τὰς ἐπιθέσεις του ἐναντίον τῶν ἡσυχαστῶν μοναχῶν, ἡ ὁμάς τῶν Θεσσαλονικέων μοναχῶν, οἱ ὅποιοι ἐκάλεσαν τόν Γρηγόριον Παλαμᾶν εἰς τήν Θεσσαλονίκην πρός ὑπεράσπισίν των, ἀπετέλουν τόν κύκλον τοῦ Ἰσιδώρου, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ὁ Ἰσιδώρος εἶχεν ἀνιχνεύσει τὰς ἀρχάς τῆς ἐναντίον τῶν ἡσυχαστῶν συγγραφικῆς ἐπιθέσεως ἐκείνου¹. Δύναται νά συναχθῆ ἐξ αὐτοῦ ὅτι μέλη αὐτῆς τῆς ὁμάδος εἶχε πλησιάσει ὁ Βαρλαάμ μέ ἀποτέλεσμα νά σχηματίσῃ τήν ἐντύπωσιν καί νά διακηρύξῃ ὅτι οἱ ἡσυχασταί εἶναι ὀμφαλόψυχοι.

Ὁ Ἰσιδώρος, ἐκλεγείς μητροπολίτης Μονεμβασίας τό 1341, δέν ἠδυνήθη λόγω τῶν δυσχερῶν περιστάσεων νά ἐνθρονισθῆ καί μετὰ τριετίαν ἀπεμακρύνθη τῆς θέσεώς του κατόπιν ἐνεργειῶν τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου Καλέκα καί Ἀντιοχείας Ἰγνατίου. Τήν 17ην Μαΐου 1347 ὁ Ἰσιδώρος προεβλήθη ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καί ἐχειροτονήθη εἰς τόν ναόν τῶν Βλαχερνῶν ὑπό τοῦ Ἀθανασίου μητροπολίτου Κυζίκου. Κατά τὰς ὑπαρχούσας μαρτυρίας ὁ Ἰσιδώρος ὄχι μόνον εἶχε δικαιωθῆ ἀπό τὰς τρεῖς συνόδους, αἱ ὅποιαι εἶχον προηγηθῆ ἀμέσως τῆς χειροτονίας του², ἀλλά καί εἶχε μνημονευθῆ εὐ-

1. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 586A.

2. Εἶναι κατά σειράν ἡ τῆς 2 Φεβρουαρίου 1347 καί ἡ τῆς 8 Φεβρουαρίου 1347, αἱ ὅποιαι συνήλθον εἰς τὰ ἀνάκτορα, καί ἡ τρίτη σύνοδος τοῦ ἔτους αὐτοῦ, ἡ ὁποία συνήλθεν εἰς τήν Ἁγίαν Σοφίαν.

φήμως κατ' αὐτάς. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰσίδωρος εἰς τὴν διαθήκην του σημειώνει ὅτι τοῦ εἶχε προταθῆ τό ἀξίωμα τοῦτο ἕξ μηνῶν πρό τῆς ἐκλογῆς του, δηλαδὴ περί τὰ μέσα Νοεμβρίου 1346, ἀλλ' αὐτός ἐδίσταζε νά τό δεχθῆ τότε. Φαίνεται ὅμως ὅτι τοῦτο ὑπῆρξεν ἀπλῆ σκέψις τῆς αὐτοκρατείας Ἄννης, ἡ ὁποία ἔμεινεν ἀνενέργητος, διότι εἰς τὴν νικηφόρον παράταξιν τοῦ Καντακουζηνοῦ κατ' ἀρχάς ἐπεκράτουν ἄλλαι σκέψεις. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ βεβαιώνει ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἦτο ὁ καταλληλότερος ὑποψήφιος διὰ τὴν ἔδραν τοῦ πατριάρχου, λόγω τῆς ἀρετῆς του καί τῆς πολιτικῆς του τοποθετήσεως³, ἐπειδὴ ὅμως ἐξεδηλοῦντο φιλοδοξίαι ἀπό πολλῶν πλευρῶν, ὁ αὐτοκράτωρ ἀπεφάσισε ν' ἀφήσῃ τό θέμα τῆς ἐπιλογῆς εἰς τὴν ἱεραρχίαν, ὁ ἴδιος κινούμενος εἰς τοῦτο παρασκηνιακῶς. Ἀνεζητήθησαν πρόσωπα γενικώτερον ἀποδεκτά, ὅταν δέ ἐδείχθη ὅτι δέν ὑπῆρχε συμφωνία ἐπὶ ἄλλων προσώπων, «ἐπὶ τόν θαυμαστόν ἐκεῖνον Σάβαν μεταφέρουσιν ὁμοῦ πάντες τὰς ψήφους»⁴. Ἐπρόκειτο περί τοῦ Βατοπεδινοῦ μοναχοῦ Σάβα, ὁ ὁποῖος, ὡς μέλος τῆς ἀθωνικῆς ἀντιπροσωπείας ἐκοπίασε διὰ τὴν συμφιλίωσιν τῶν δύο πολιτικῶν παρατάξεων, ἀπό τῆς 26 Μαρτίου 1342, ὅποτε ἔφθασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μαζί μέ τόν πρῶτον Ἰσαάκ μετεῖχον τῆς ἀντιπροσωπείας ὁ ἡγούμενος τῆς Λαύρας Μακάριος, ὁ ἡγούμενος Φιλοθέου Λάζαρος, ὁ κατόπιν οἰκουμενικός πατριάρχης Κάλλιστος καί ὁ μνημονευθεὶς Σάβας. Ἡ ἀποστολή ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ της καί ὁ Σάβας παρέμεινεν ἔκτοτε εἰς τὴν πρωτεύουσαν, φιλικῶς μέν διακειόμενος πρὸς τὴν πολιτικὴν παράταξιν τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἐπιφυλακτικῶς δέ ἔναντι τοῦ Παλαμᾶ⁵. Τελικῶς ὅμως ἐφάνη εὐμενέστερος πρὸς τόν παλαμικόν ἡσυχασμόν⁶. Αὐτόν τόν Σάβαν ἀπεδέχθησαν ὅλοι διὰ τό πατριαρχικόν ἀξίωμα, ἀκόμη καί οἱ φίλοι τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλὰ τό ἀπέρριψεν ὁ ἴδιος.

Τότε ἐστράφησαν πρὸς τόν Ἰσίδωρον, ὁ ὁποῖος συνεδύαζεν εἰς τό πρόσωπόν του τὴν συμπάθειαν τόσον τῆς Παλαιολογίνης ὅσον καί τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ὁ νέος πατριάρχης ἐφάνη δραστήριος εἰς τὴν ἐπ' ἀνδρωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως διὰ προσώπων φιλικῶς διακειμένων πρὸς τόν ἡσυχασμόν, κυρίως τῶν χηρευουσῶν ἐπισκοπῶν, αἱ ὁποῖαι λόγω τῶν περιστάσεων καί τῆς καταδίκης πολλῶν ἀντιφρονούντων ἐπισκόπων ἀνῆρχοντο εἰς 32. Οὕτως ἐξελέγησαν 32 νέοι ἐπίσκοποι, με-

3. Ἱστορία 4, 3, PG 154, 33C. Βλ. καί Γρηγορᾶ 15, 10, Bonn II, 786.

4. Φιλοθέου, Βίος Ἰσιδώρου, σ. 116.

5. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία 3, 35, PG 154, 904C. Ἀκινδύνου, Ἐπιστολή πρὸς Σάββαν Λογαρᾶν, Cod. Marc. Gr. 155, f. 46.

6. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον PG 151, 610B.

ταξύ τῶν ὁποίων ἦτο καί ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ἐκλεγείς εἰς τήν ἔδραν τῆς Θεσσαλονίκης, χηρευσάσης τό 1346 κατόπιν τοῦ θανάτου τοῦ ἀκινδυνιανοῦ Ἰακίνθου, ὁ ὁποῖος εἶχε διαδεχθῆ τόν Μακάριον κατά τό προηγούμενον ἔτος.

Σώφρων καί δραστήριος πατριάρχης ὁ Ἰσιδωρος ἔλαβεν ἱκανά μέτρα ὑπέρ τῆς χειμαζομένης Ἐκκλησίας⁷. Τήν ἡσυχαστικήν πολιτικήν προήγαγεν ὄχι μόνον μέ τό ὡς ἄνω μέτρον τῆς ἐπανδρώσεως τῶν θέσεων, ἀλλά καί δι' ἄλλων μέσων. Ἐν ἐκ τῶν μέτρων του ἀπεσκόπει εἰς τήν εἰρήνευσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων· εἶναι ἡ ἄρσις τῶν ἀμοιβαίων ἀφορισμῶν ὄλων τῶν κατά τινα τρόπον μετασχόντων εἰς τήν ἐμφύλιον καί τήν ἐκκλησιαστικήν ἔριδα καί ἀλληλοαναθεματισθέντων. Ἄν καί εἰς τόν λαόν φαίνεται νά εἶχεν εὐμενῆ ἀπήχησιν τό μέτρον τοῦτο, δέν εἶχε παρομοίαν ἀπήχησιν εἰς τήν ἀντίπαλον μερίδα τῆς ἱεραρχίας.

Τήν ἀντιπολίτευσιν τυπικῶς ἐξεπροσώπει ὁ καθαιρεθείς πατριάρχης Ἰωάννης Καλέκας, τόν ὁποῖον ἐπεσκέφθη εἰς τήν ἀνακτορικήν φυλακήν ὁ Καντακουζηνός καί τοῦ ὠμίλησε μέ προσήνειαν, πρὸς τόν σκοπόν νά τόν πείσῃ ν' ἀποδεχθῆ τὰς ἀπόψεις τῶν φιλησυχαστῶν. Ἐπειδή αὐτός ἐφάνη ἀνένδοτος, τόν ἐνέκλεισεν εἰς τήν Μονήν Βασιλείου καί ἔπειτα τόν ἐξώρισεν εἰς τό Διδυμότειχον, ὅπου ἠσθένησε καί ὀπόθεν μεταφερθεῖς εἰς τήν πρωτεύουσαν ἀπέθανε τήν 29 Δεκεμβρίου 1347⁸. Τήν ἄρνησίν του νά συμφιλιωθῆ ἐκφράζει εἰς τήν Ἐπιτομήν του⁹, τήν ὁποίαν συνέταξε καθ' ὄν χρόνον ἠρνεῖτο τὰς προσκλήσεις τοῦ Καντακουζηνοῦ νά ἐμφανισθῆ εἰς τήν σύνοδον.

Διαλλακτικήν τακτικήν ἐτήρησεν ὁ Καντακουζηνός καί πρὸς τόν Ἀκίνδυνον, ὁ ὁποῖος ἐκ φόβου μήπως κακωθῆ ὑπό τοῦ αὐτοκράτορος λόγω τῆς ἐχθρικῆς πρὸς αὐτόν στάσεώς του ἐκρύβη καί ἀπό τό καταφύγιόν του ἐξέφρασε πρὸς τοῦτον τό παράπονον ὅτι ἀδικεῖται. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ τόν προέτρεψε νά ἐξέλθῃ τοῦ καταφυγίου του καί ἀντιμετωπίσῃ εὐθαρσῶς καί ἐλευθέρως τούς ἀντιπάλους του, αὐτός ὁμως δέν τό ἔπραξε. Ἀπέθανε πιθανῶς τό ἐπόμενο ἔτος, 1348.

Οἱ ἐναπομείναντες προϊστάμενοι τῆς ἀντιησυχαστικῆς μερίδος ἐπεθύμουν νά παρουσιάζωνται ὡς ἀνεξάρτητοι, διό καί δέν ἐχρησιμοποιοῦν τό ὄνομα τοῦ Ἀκινδύνου – καί πολύ περισσότερο τοῦ Βαρλαάμ –, ἄν καί ἦσαν ἀντίπαλοι τοῦ Παλαμᾶ. Ἦσαν κατά πρῶτον τρεῖς ἐπίσκοποι

7. Φιλοθέου, *Βίος Ἰσιδώρου*, σ. 118.

8. Καντακουζηνοῦ, *Ἱστορία* 4, 3, PG 154, 33AB.

9. Ἰω. Κυπαρισσιώτου, *Παλαμικαὶ παραβάσεις*, 4, 4, PG 152, 708CD.

φίλοι τοῦ Καλέκα¹⁰, πιθανῶς οἱ Νεόφυτος Φιλίππων, Ἰωσήφ Γάννου καί Μητροφάνης Πατρῶν, οἱ ὅποιοι δέν εἶχον ψηφίσει ὑπέρ τῆς καθαιρέσεως ἐκείνου τήν 8 Φεβρουαρίου¹¹. Δεύτερον ἦσαν ἀρκετοί ἐπίσκοποι φίλοι τοῦ Καντακουζηνοῦ καί δυσμενῶς διακείμενοι πρὸς τόν Καλέκαν, ὑπὸ τόν Ματθαῖον Ἐφέσου, τόν ὅποιον ὁ Παλαμᾶς ἐθεώρει ἄλλοτε φίλον του. Οὗτος ὁμως τόν Μάϊον τοῦ 1347 δέν συνεφώνησεν εἰς τήν ἐκλογὴν τοῦ Ἰσιδώρου, καθὼς καί ὁ Χαρίτων Ἀστρου, τῆς ομάδος τῶν φίλων τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐπίσης. Τέλος προσετέθη εἰς αὐτούς δραστηριώτερον ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ὁ ὅποιος καί ἀνέλαβε τήν ἡγεσίαν τῆς ομάδος, καταπολεμῶν τούς ἡσυχαστάς μέ πείσμα, ἀλλ' ὄχι καί μέ μέθοδον, ὡς θά ἴδωμεν.

Πολλοί ιεράρχαι εἶχον ἀποχωρήσει ἀπό τήν ἐκλογικὴν συνέλευσιν ἐπὶ τῇ προόψει τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰσιδώρου καί συνετάχθησαν μέ τούς ἀντιπάλους τῆς ἡσυχαστικῆς μερίδος¹². Οὕτω, «εἰς τό τῶν θείων Ἀποστόλων ἀθροισθέντες τέμενος»¹³, συνέταξαν ὑπόμνημα, διά τοῦ ὁποίου ἠξίουσαν νά συγκροτηθῇ νέα σύνοδος, ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ ἐκλογή τοῦ Ἰσιδώρου συνετελέσθη μέ χρήσιν πολιτικῆς βίας. Ὁ ἰσχυρισμός οὗτος βεβαίως δέν ἦτο βάσιμος, διότι, ἂν ὁ Καντακουζηνός ἤθελε νά ἐπιβάλλῃ ἀνθρώπον τῆς ἀρεσκείας του, θά τό ἔπραττε ἀπό τήν πρώτην στιγμήν — καί αὐτός φυσικά θά ἦτο ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς —, ἀλλά δέν τό ἤθελε. Διά τοῦτο ἄφησε τήν ἱεραρχίαν νά ἐνεργήσῃ τήν ἐκλογὴν. Ἐπεθύμει νά ἔχῃ ὁμοφώνως ἐκλελεγμένον τόν νέον πατριάρχη, ἀλλά δέν συνέβη οὕτω.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ ἐναπομείναντες δέκα ἀντιπαλαμισταί ἐπίσκοποι, ἔχοντες καί τὰς συμφώνους γνώμας μερικῶν ἄλλων, ὥστε τό σύνολον ν' ἀνέρχεται εἰς εἰκοσιδύο¹⁴, συνῆλθον εἰς σύνοδον εἰς τήν Μονήν τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τόν Ἰούλιον τοῦ 1347 καί ἐξέφεραν καταδίκην κατὰ τοῦ Ἰσιδώρου, τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ καί τῶν ὁπαδῶν του¹⁵. Ἐναντίον μέν τοῦ Ἰσιδώρου ὡς δῆθεν ἄρπαγος τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου διά τῆς χρήσεως πολιτικῆς δυνάμεως, ἐναντίον δέ τοῦ Παλαμᾶ ὡς ἀρχηγοῦ τῆς κακοδοξίας. Διά τόν δεύτερον ὡς ἰδιαιτέρα κατηγορία φέρεται, ἡ περί λατρευτικῶν καινοτομιῶν «κατά τῶν ἁγίων εἰκόνων καί ἱερῶν σκευῶν καί τῆς ἄλλης χριστιανικῆς εὐταξίας».

10. Καντακουζηνοῦ, *Ἱστορία*, 4, 3, PG 154, 33A.

11. *Τόμος Κατά Ἀντιησυχαστῶν*, P. Uspenskij, σ. 730.

12. *Τόμος Ἀκινδυνιανῶν τοῦ 1347*, PG 150, 881.

13. Γρηγορᾶ, *Ἱστορία* 15, 10, PG 148, 1033A.

14. Ἰω. Κυπαρισσιώτου, *Παλαμικαί παραβάσεις*, 4, 4, PG 152, 708D.

15. *Τόμος Ἀκινδυνιανῶν 1347*.

Τόν Αὐγουστον τοῦ ἰδίου ἔτους ὁ Ἰσιδωρος συνεκάλεσε σύνοδον, ἡ ὁποία καθήρεσεν ἐκ νέου ὄλους τοὺς Ἀκινδυνόφρονας, ἐφρόντισε δέ νά ὑπογραφῆ καί ἀπό ἄλλα πρόσωπα ὁ τόμος τῆς προηγουμένης συνόδου, καί δὴ καί ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Ἡ ἀπόφασις αὐτὴ ἀπετέλει μέτρον μεθοδεύσεως τῆς μεταστροφῆς τῶν ἀντιθέτων ἱεραρχῶν, διό καί καθυστερήθη ἐπὶ μακρόν ἡ ἐφαρμογὴ τῆς, μέχρι τοῦ 1351. Εἰς τόν τόμον τοῦ 1351 λέγεται: «Τόμος ἐπὶ καθαιρέσει προβάς πρό καιροῦ τινος τοῦ Ἐφέσου, τοῦ Γάννου καί ἐτέρων... μήπω δέ εἰς ἔργον προβάς διὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν καί μετάνοιαν ἀναμένειν»¹⁶.

Δύο εἰδικώτερα μέτρα τοῦ Ἰσιδώρου ἀπέβλεπον εἰς τὴν διαπότισιν ὄλων τῶν πτυχῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου μέ τό ἡσυχαστικόν πνεῦμα. Ἐθεωρήθη ὅτι ἡ προσθήκη ἀποκηρύξεως τῆς ἀντιησυχαστικῆς αἵρέσεως εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων ἀπαγγελλομένην κατὰ τὴν χειροτονίαν των ὁμολογίαν πίστεως θά προσέφερεν ἀποτελεσματικόν ὄπλον εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς δογματικῆς ἀληθείας ἀγῶνα. Ἡ σχετικὴ πρότασις ἔχει ὡς ἑξῆς.

«Βαρλαάμ δέ καί Ἀκίνδυνον ... τοὺς ὁμόφρονας καί ὀπαδούς τούτων κατὰ τὴν περίληψιν τῶν προβεβηκότων ἐπ' αὐτοῖς ἱερῶν τόμων, τό μὲν ὡς κακοδόξους ὑποβάλλομαι καί, εἰ μὴ μεταμεληθεῖεν, καθυποβάλλω τῷ ἀναθέματι ὡς μὴ συνεπομένους καί συνάδοντας τοῖς θείοις καί ἱεροῖς ἡμῶν πατράσι καί τῷ θειοτάτῳ μου δεσπότῃ, τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Κυρίῳ Ἰσιδώρῳ, καί τῇ κατ' αὐτόν θείᾳ καί ἱερᾷ συνόδῳ»¹⁷.

Ἡ προσθήκη αὐτὴ εὐλόγως ἀπετέλεσεν ἀφορμὴν νέας ἀντιδράσεως ἐκ μέρους τῶν ὑπολειμμάτων τῶν Ἀκινδυνιανῶν.

Ἐν ἄλλο μέτρον εἶναι ἡ εἰσαγωγή ὕμνων προβαλλόντων τὴν βασικὴν ἡσυχαστικὴν διδασκαλίαν εἰς τὰς ἀκολουθίας. Τὰ προσφερόμενα περὶ τούτου στοιχεῖα ὑπὸ τῶν πηγῶν εἶναι ἐλλιπῆ καί δέν ἐπιτρέπουν ν' ἀντιληφθῶμεν περὶ τίνος ἀκριβῶς ἐπρόκειτο. Εἰς ἄλλα σημεία γίνεται λόγος περὶ τροπαρίων καί εἰς ἄλλα περὶ κανόνος καί κανόνων. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται περὶ κανόνος ἐκπονηθέντος ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου καί ψαλλομένου εἰς τὴν θέσιν παλαιότερων τριαδικῶν ὕμνων, κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου. Μέρος μόνον τοῦ ποιήματος τούτου ἔχει διασωθῆ εἰς τὸν *Λόγον Διασαφούντα* καί, πληρέστερον, εἰς τὸν *Διάλογον περὶ δόγματος*¹⁸.

16. PG 151, 731A.

17. Miklosich, Müller, *Acta* 1, 294.

18. Κῶδ. Πάτμου 366, φ. 390 β.

«Φαμέν σου θεότητα κυρίως τήν ἐνέργειαν,
 πόθῳ δέ πολλάκις καί τήν φύσιν·
 αὐται δ' ἐπεὶ σοι κοιναί τυγχάνουσι
 μιᾶς καί θεότητος, Τριάς ἄδομεν, ἀκτίστου σε,
 ὁποτέραν ἂν λέγοι τις».

Οἱ ἀντιπαλαμικοὶ ἤγειραν μέγαν θόρυβον, λόγῳ τοῦ ὁποίου ὁ Παλαμᾶς ἐχρειάσθη ν' ἀναιρέσῃ τὰς ἀπόψεις των εἰς τόν *Λόγον Διασαφοῦντα*. Ὁ συντάκτης τοῦ *Διαλόγου περί δόγματος* τονίζει ὅτι ὁ πατριάρχης δέν προσέθεσε τίποτε ἰδικόν του, ἀλλά συνέθεσε τὰς θεολογικάς φωνάς τῶν πατέρων πρός ρυθμόν καί μέλος· ἀναφέρει δέ ἰδιαιτέρως τήν πρός *Εὐστάθιον* ἐπιστολήν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου¹⁹. Ἡ ἀντίθεσις πάντως τῶν ἀντιπαλαμικῶν, καί ἰδιαιτέρως τοῦ Γρηγοῤᾰ, κατά τοῦ ὕμνου ἦτο τόσον ἔντονος, ὥστε ὁ Καντακουζηνός ἐπείσθη νά διατάξῃ τήν ἐξαφάνισίν του καί τήν ἐπαναφοράν τῶν παλαιότερων ὕμνων. Ἡ ἀπόφασις ὁμοῦς αὐτή δέν ἐξετελέσθη τότε καί ὁ ὕμνος ἐψάλλετο ἀκόμη καθ' ὄν χρόνον ὁ Φιλόθεος συνέταξε τόν *Βίον Ἰσιδώρου*²⁰.

Ἀπό τήν συνέχειαν εἶναι γνωσταί ὠρισμένοι κινήσεις περί ἐξευρέσεως ἑνός τρόπου συμφωνίας τῶν ἀντιπάλων μερίδων, εἰς τὰς ὁποίας ἐντάσσονται αἱ συζητήσεις τοῦ Γρηγοῤᾰ μετά τῆς αὐτοκρατείας Εἰρήνης Καντακουζηνῆς, τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ πατριάρχου Ἰσιδώρου, τοῦ Φιλοθέου Κοκκίνου καί τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, περί τῶν ὁποίων θά γίνῃ λόγος κατωτέρω. Ὁ Ἰσιδωρος φαίνεται ὅτι παρέμεινε πατριάρχης μέχρι τοῦ θανάτου του συμβάντος τόν Φεβρουάριον τοῦ 1350, ὀλίγον μετά τήν σύνταξιν τῆς διαθήκης του, εἰς τήν ὁποίαν φέρεται ἀκόμη ὑπό τήν ιδιότητά του ταύτην. Λόγῳ ἀσθενείας ὁμοῦς εἶχεν ἐγκαταλείψει τήν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ προηγουμένου ἔτους. Ὁ συμπατριώτης του διαπρεπῆς θεολόγος Νικόλαος Καβάσιλας ὀλίγον μετά τόν θάνατόν του συνέταξεν ἐγκωμιαστικόν ἐπίγραμμα, εἰς τό ὁποῖον ὁ Ἰσιδωρος χαρακτηρίζεται ὡς θεοειδῆς ἥρωος, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκδημία ἔφερε χαράν εἰς τοὺς οὐρανοὺς καί λύπην εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

«Τόσος ἔην θεοειδῆς φῶς ἥρωος Ἰσιδωρος.
 Ἄρχιερῆι θεόφρονι γαῖαν ἀφέντι
 γήθησε μέν Ὀλυμπος καί νόες οὐρανίωνες·
 αὐτάρ γ' εὐσεβέεσσι λέλειπται ἄλγεα λύγρα·

19. Τήν ὀρθοδοξίαν τοῦ ὕμνου ὑπερασπίζεται καί ὁ ἴδιος ὁ Ἰσιδωρος εἰς τήν διαθήκην του, Miklosich, Müller, Acta I, 291.

20. *Βίος Ἰσιδώρου*, σ. 106.

οὐ γάρ ὁμοῖος ἔην ἄλλος μερόπων ἀνθρώπων»²¹.

Ἡ διαθήκη τὴν ὁποῖαν συνέθεσεν ὀλίγον πρό τοῦ θανάτου του εἶναι μνημεῖον εὐσεβείας καὶ θεολογικῆς συνεπειάς, καὶ πηγὴ ἀξιολόγων ἱστορικῶν εἰδήσεων.

Νέος σάλος ἐδημιουργήθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰσιδώρου ἐκ τῶν πολυαρίθμων ὑποψηφιοτήτων, αἱ ὁποῖαι παρουσιάσθησαν. Ὁ πολλάκις ἐναλλάζας στρατόπεδον Ματθαῖος Ἐφέσου διεκήρυξε τὴν ἀπόφασίν του ν' ἀποβάλλῃ ὅσα ἀποβάλλει ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ νά στέργῃ ὅσους στέργει αὐτή²². Ὁ Καντακουζηνός ὁμως ἠθέλησε ν' ἀποκόψῃ ριζικῶς τὸ κακόν, προτείνων τὸν πατριαρχικόν θρόνον εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἡγέτην τῆς ἀντιπάλου πρὸς τοὺς Ἡσυχαστάς μερίδος, τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν. Ἄλλ' αὐτός, φοβούμενος ὅτι θά ἠναγκάζετο νά προσχωρήσῃ εἰς τὰς ἀπόψεις ἐκείνων, ἀπέρριψε τὴν προσφορὰν, ἂν πιστεύσωμεν τὸν ἴδιον²³. Κατόπιν τούτου ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ πρότασιν τῶν ἡσυχαστικῶν κύκλων ἐνέκρινε τὴν ἐκλογὴν ἐνός ἄλλου ἁγιορείτου μοναχοῦ, τοῦ Καλλίστου, μαθητοῦ τοῦ Γρηγορίου Σιναΐτου καὶ φίλου ἐπίσης τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, προβληθέντος τὴν 10 Ἰουνίου 1350. Οἱ μητροπολίται Ἐφέσου καὶ Γάννου, μὴ συμπεριληφθέντες εἰς τοὺς ἐκλογίμους, καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐξετράπησαν εἰς ἀπαραδέκτους ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ ἐκλεγέντος, τὸν ὁποῖον ἐχαρακτήριζον σκαιόν καὶ ἀμαθῆ, ἀδίκως φυσικά, δεδομένου ὅτι ὁ Κάλλιστος ὑπῆρξε πλήν ἄλλων καὶ ἰκανὸς συγγραφεύς. Ὅπως εἶναι γνωστόν, οὗτος διετέλεσε πατριάρχης ἐπὶ δύο καὶ ἡμισυ ἔτη, μέχρις ὅτου, ἀρνηθεὶς νά στέψῃ συναυτοκράτορα τὸν Ματθαῖον Καντακουζηνόν, ἠναγκάσθη νά ἐγκαταλείψῃ τὸ ἀξίωμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκλήθη ὁ γνώριμός του Φιλόθεος· ἀλλὰ μετὰ ἓν ἔτος ἐπανῆλθεν ὁ ἴδιος, διὰ νά παραμείνῃ εἰς τὴν ἔδραν ἐπὶ μίαν δεκαετίαν ἀκόμη²⁴.

Μία τῶν σοβαρωτέρων κατηγοριῶν ἐναντίον τοῦ Καλλίστου ἦτο ὅτι ἐνεφορεῖτο ἀπὸ μασσαλιανικά φρονήματα, λόγῳ τῶν ὁποίων κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Γρηγορᾶ ἀπεσχίσθησαν αὐτοῦ καὶ πολλοὶ παλαμισταὶ ἐπίσκοποι, τρεῖς μῆνας μετὰ τὴν ἐνθρόνισίν του²⁵. Εἶναι πολὺ ἀμφίβολον ὅτι ὑπῆρξαν παλαμισταὶ οἱ ὁποῖοι διεφώνησαν εἰς τοιοῦτον θέμα μὲ τὸν Κάλλιστον, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης ἀβάσιμον ὅτι κατ' ἀρχὴν ὁ Κάλλιστος ἠδύνατο νά κατηγορηθῆ διὰ τοιαύτην ἑτεροδοξίαν

21. Ἄθ. Ἀγγελοπούλου, *Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 100 σημ. 1.

22. *Λίβελλος* PG 151, 772-774.

23. *Ἱστορία* 18, 1.

24. 1350-1353, 1354-1364.

25. *Ἱστορία* 18, 1.

Εἶναι γνωστή ἡ ἱστορία περὶ τῆς παρουσίας Μασσαλιανῶν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ περὶ δῆθεν μασσαλιανικῆς ἀποκλίσεως τῶν Ἑσυχαστῶν, προκληθεῖσα κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπίμονον ἐπίδοσίν των εἰς τὴν νοερὰν προσευχὴν, εἰς τὴν προσπάθειαν συνελίξεως τοῦ νοῦ εἰς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ σώματος καὶ εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν περὶ πραγματικῆς θεᾶς τοῦ θεοῦ φωτός. Ὁ Βαρλαάμ εἶχεν ἐπιγράψει τὸ κατὰ τῶν Ἑσυχαστῶν ἔργον τοῦ *Κατὰ Μασσαλιανῶν*²⁶, ὃ δὲ Ἀκίνδυνος ἀναφέρει συγκεκριμένα πρόσωπα δρῶντα εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ὑπὲρ τῶν μασσαλιανικῶν ἀρχῶν. Γράφων πρὸς τὸν Ἰάκωβον Κουκουνάρην, ἀρχιεπίσκοπον Μονεμβασίας²⁷, ἰσχυρίζεται ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατώκει πλησίον τοῦ Ἰσιδώρου Βουχερᾶ, τοῦ μετέπειτα πατριάρχου, κάποιος μοναχὸς Γεώργιος, ὃ ὁποῖος, βλασφημῶν τὰ θεῖα ἐξώργισε τὰ πλήθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν Ἄθωνα, ἀλλὰ ἀποκαλυφθεὶς ἐκεῖ ἐστιγματίσθη εἰς τὸ πρόσωπον καὶ ἐξεδιώχθη μετὰ πολλῶν ἄλλων μοναχῶν. Ὁ Γρηγορᾶς ἐπιβεβαιώνει τὸ πρᾶγμα, χαρακτηρίζων τὸν Γεώργιον ὡς Λαρισαῖον καὶ προσθέτων εἰς τὴν ὁμάδα του τὸν Ἰωσήφ τὸν Κρήτα, τὸν Λουκᾶν Ζωγράφον, καὶ τοὺς Δαβίδ, Ἰσαάκ καὶ Ἰώβ²⁸. Προσθέτει μάλιστα οὗτος ὅτι εἰς τὸν ἴδιον κύκλον ἀνήκε καὶ ὁ Παλαμᾶς, ὅστις δῆθεν κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν διέφυγεν ἀπὸ τὸ Ὄρος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, διὰ τὴν ἀποφύγῃ τὴν καταδίκην. Ἐπειδὴ ἡ φυγὴ τοῦ Παλαμᾶ μετὰ τῆς συνοδείας του ἀπὸ τὸ Ὄρος κατὰ τὸ 1326 ἀποδεδειγμένως ὀφείλεται εἰς τὰς τουρκικὰς πειρατικὰς ἐπιδρομάς, προτείνεται ἡ ἄποψις ὅτι ὁ Γρηγορᾶς ἐννοεῖ τὴν εἰς Θεσσαλονίκην μετάκλησιν αὐτοῦ τὸ 1338²⁹. Ὁ Φιλόθεος ὁμοῦς εἰς τὸ *Ἐγκώμιόν* του τονίζει ὅτι ὁ Παλαμᾶς ὑπῆρξεν ἀντικείμενον ἐπιβουλῆς τῶν Μασσαλιανῶν ἀπὸ τὰ πρῶτα μοναχικά του βήματα καὶ ὄχι φίλος των.

Δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα διὰ νὰ ταυτίσωμεν βασίμως τρία μέλη τῆς ὡς ἄνω ὁμάδος μὲ τρεῖς ἐπωνύμως γνωστοὺς ἄλλοθεν παράγοντας, ἂν καὶ εἶναι ἐντυπωσιακὴ ἡ συνωνυμία: Δαβίδ Δισύπατον, Ἰσαάκ Ἀργυρόν, Ἰώβ Βερροιώτην μοναχόν. Περὶ τῆς παρουσίας μασσαλιανῶν μοναχῶν εἰς τὸ Ὄρος πάντως ὑπάρχουν μαρτυρίαι καὶ εἰς πηγὰς προερχομένας ἀπὸ τοὺς κύκλους τῶν Ἑσυχαστῶν, ὡς εἶναι ὁ Κάλλιστος, ὃ ὁποῖος ἀνα-

26. Βλ. Π. Χρήστου, *Γρηγορίου Παλαμᾶ Συγγράμματα Α'*, σ. 324. 348-354.

27. «Gregorii Acindyni, Epistolae Selectae IX», ἐκδ. ὑπὸ R. - J. Loenertz, *Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ.* 27 (1957), 91.

28. *Πρῶτος Ἀντιρρητικός*, 1, 2, 1-5. Ταῦτα ἐπαναλαμβάνει καὶ εἰς τὴν *Ἱστορίαν* 14, 7.

29. H.-V. Beyer, *Nikephoros Gregoras Antirrhetica* 1, Wien 1976, σ. 106.

φέρει σχετικῶς εἰς τόν *Βίον Θεοδοσίου* Τυρνόβου³⁰. Ἐξ ἄλλου ὁ Νήφων εἰς τόν *Βίον Μαξίμου Καυσοκαλυβίτου*³¹ ἀναφέρει τήν εἰς τό Ὅρος παρουσίαν καί Ἀκινδυνιανῶν καί Μασσαλιανῶν. Τοῦτο ὑποδεικνύει κάποιον ἀνταγωνισμόν εἰς τόν χώρον τοῦτον καί δύναται νά ὀδηγήσῃ εἰς τό συμπέρασμα ὅτι ὁ μαρτυρούμενος διωγμός κατά τῶν Μασσαλιανῶν τοῦ Ἁγίου Ὅρους, εἰς τόν ὁποῖον προφανῶς συμπεριελήφθησαν καί μερικοί Παλαμισταί, συνέβη κατά τό 1344, ἀμέσως μετά τήν ἀποτυχίαν τῆς ἀγιορειτικῆς ἀποστολῆς εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν.

Δέν εἶναι βεβαίως ἀληθῆς ἡ εἶδησις τοῦ Γρηγοῤῥᾶ ὅτι Παλαμισταί ἐπίσκοποι ἀπεσχίσθησαν ἀπό τόν Κάλλιστον λόγω μασσαλιανικῆς παρεκκλίσεως αὐτοῦ, ἀλλά προφανῶς εἶχε κατηγορηθῆ οὗτος διά τοιαύτην παρέκκλισιν ἀπό ἀντιπάλους τοῦ Ἡσυχασμοῦ. Εἶναι ἐξ ἄλλου ἐνδεικτικόν ὅτι ὀλίγους μῆνας μετά τήν ἀνάρρησίν του συνῆλθεν εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν σύνοδος, ἡ ὁποία ἠθώωσε τόν ἐπί μασσαλιανισμῶ κατηγορούμενον Νήφωνα, ὅστις προηγουμένως εἶχεν ἤδη δῖς ἀθωωθῆ διά τήν ἰδίαν κατηγορίαν ἐπί τοῦ Ὅρους, τήν δευτέραν μάλιστα φοράν ὑπό συνάξεως προεδρευομένης ὑπό τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ. Ὡς σημειώνομεν ἄλλοῦ, τήν δευτέραν φοράν τήν καταγγελίαν εἶχον ἐνεργήσει οἱ Σέρβοι εἰς τήν προσπάθειάν των ν' ἀπομακρύνουν τόν Νήφωνα ἀπό τό ἀξίωμα τοῦ πρώτου, τό ὁποῖον κατεῖχε τότε (1347) οὗτος καί μετ' ὀλίγον ἐπρόκειτο νά καταλάβουν αὐτοί. Ὄταν ὁ Κάλλιστος ἐγκατεστάθη εἰς τόν πατριαρχικόν θρόνον, τόν ἠκολούθησεν εἰς τήν πρωτεύουσαν ὁ Νήφων εἶναι λοιπόν εὐλογον ὅτι οἱ ἀντίπαλοι τῶν Ἡσυχαστῶν εὗρον ἀφορμήν καί εὐκαιρίαν εἰς ἐπιθέσεις. Τό ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι εἰς τό περιέχον τήν ἀπόφασιν ἔγγραφον³² μαρτυρεῖται ἀφ' ἑνός μὲν ὅτι κατά τήν ὑπ' ὄψιν ἐποχὴν ὑπῆρχον εἰς τό Ὅρος Μασσαλιανοί, ἀφ' ἑτέρου δέ ὅτι ὁ Κάλλιστος ἦτο ὁ ἀναζητήσας καί διώξας τοὺς Μασσαλιανούς αὐτούς, ὅταν ἦτο ἀκόμη μοναχός ἐκεῖ. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Κάλλιστος, ἐνώπιον τῆς ἐκτοξευθείσης κατηγορίας ἐκ μέρους τῶν ἀντιπάλων του, ἀπεφάσισε νά συγκαλέσῃ σύνοδον, ἡ ὁποία, ἀθώωσασα τόν Νήφωνα, ἠθώωνε σιωπηρῶς καί ὄλους τοὺς ἡσυχαστάς πάσης κατηγορίας τοῦ εἴδους τούτου, καθὼς ἐπίσης καί αὐτόν τόν ἴδιον.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει κατεφάνη ὅτι, χωρὶς τήν σύγκλησιν νέας συνόδου, δέν θά ἦτο δυνατόν νά ἡρεμήσουν τά πράγματα. Κατά τήν βε-

30. Βλ. E. Werner, «Späthogomilisch - adametische Spekulationen und Praxen». *Byz. Studien* 1 (1974), 40-53.

31. Παράγρ. 6 καί 10, *Anal. Boll.* 54 (1936), 47 καί 50.

32. Miklosich, Müller, *Acta* 1, 296.

βαίωσιν τοῦ Γρηγοῤᾤ³³ ἡ σύνοδος συνεκλήθη «ὑπέρ τῶν τοῦ Παλαμᾤ δογμάτων», ἀλλ' ἀπό τᾤς μαρτυρίας τῶν ἄλλων πηγῶν συνάγεται ὅτι αὐτῆ ἀντιθέτως συνεκλήθη πρὸς ἐξέτασιν τῶν κατὰ τοῦ Παλαμᾤ καὶ τῶν ὀπαδῶν του κατηγοριῶν. Ὁ Φιλόθεος γράφει σχετικῶς μέ τόν σκοπόν τῆς συνόδου.

«Ἐπί τῆν καθόλου καὶ αὐθις Ἐκκλησίαν οἱ τᾤ Βαυλαάμ καὶ Ἀκινδύνου νοσοῦντες θορυβοῦντες οὐκ ἐπαύοντο καὶ ταράττοντες... σύνοδον ὁ βασιλεύς σύν γε τῶ πατριάρχη βουλευόνται καὶ πάλιν ἐν ταύτῃ δῆ τῆ τῶν πόλεων βασιλευούσῃ συγκροτηθῆναι καὶ τᾤ παρ' ἐκείνων λεγόμενα καὶ αὐθις ἐξετάσει δοθῆναι, ἐπειδή κάκεῖνοι τοῦτ' αὐτό καθ' ἐκάστην ἦσαν ζητοῦντες, οὐχ ἵνα τᾤληθῆ μάθωσιν... ἀλλ' ἵνα δοκῶσι μόνον ἔχειν τι λέγειν κατὰ τῆς ἀληθείας»³⁴.

Κατὰ ταῦτα ἡ σύνοδος τοῦ 1351 ἀπέβλεπεν εἰς τῆν ἐξέτασιν τῶν κατὰ τοῦ Παλαμᾤ κατηγοριῶν, ἄν καὶ οἱ συγκαλέσαντες αὐτῆν ἦσαν εὐμενῶς διατεθειμένοι ἐναντι αὐτοῦ. Ἡ πορεία τῶν ἐργασιῶν δικαιώνει τῆν ἄποψιν τοῦ Φιλοθέου. Ὁ Παλαμᾤς δέν ἐπεθύμει τῆν σύγκλησιν συνόδου, καθ' ὅσον τό θέμα εἶχεν ἐπανειλημμένως ἐξετασθῆ συνοδικῶς. Ἄλλ' ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ συνεφώνησε, τότε ὁ ἀρχιεπίσκοπος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἔλθει ἀπό τῆν Θεσσαλονίκῃν εἰς τῆν πρωτεύουσαν τῆν ἄνοιξιν τοῦ 1351, τῆν ἀπεδέχθη· τότε ὁμως ἀνησύχησαν οἱ ἀντιησυχασταί, διαβλέποντες ἦτταν τῆς παρατάξεῶς των.

Ὁ Γρηγοῤᾤς ἐκμεταλλεόμενος τῆν παλαιάν φιλίαν, προσεπάθησε νά μεταστρέψῃ τόν βασιλέα ὑπέρ τῶν ἀπόψεῶν του, ἀλλά καὶ νά τόν πείσῃ νά συγκαλέσῃ οἰκουμενικήν καὶ ὄχι τοπικήν σύνοδον, ἐλπίζων ὅτι ἡ προσέλευσις πλήθους ἐπισκόπων ἀπό ξένα κλίματα, ὅπως ἡ Συρία, ἡ Κύπρος, ἡ Σερβία, ἡ Ρωσία, καὶ ἰδίως αἱ λατινοκρατούμεναι περιοχαί, ἀμυήτων εἰς τόν ἡσυχασμόν, θά ἐκλινε τῆν πλάστιγγα ὑπέρ τῶν ἀπόψεῶν του³⁵. Δέν εἶναι βέβαιον, ὅτι θά συνέβαινε τοῦτο, ἀλλ' ὅπωςδήποτε ὁ Καντακουζηνός ἀπεφάσισε τῆν συγκρότησιν τοπικῆς συνόδου, διότι ἡ οἰκουμενική θά ἀπῆτει τῆν δαπάνην ὑπερόγκων ποσῶν, τῶν ὁποῖων ἐστερεῖτο τό οἰκονομικῶς ἐξησθενημένον πλέον Βυζάντιον.

Τότε ὁ Γρηγοῤᾤς, καταληφθεῖς ἀπό ἀθυμίαν, περιεβλήθη τό μοναχικόν σχῆμα.

33. Ἱστορία, 18, 1. PG 148, 1133.

34. Ἐγκώμιον, PG 151, 621B.

35. Ἱστορία 18, 4, Bonn II, 884 ἔ.

Ἐμπόδια διὰ τὴν ἐνθρόνισιν τοῦ Παλαμᾶ

Ὁ Γρηγόριος δὲν εἶχε τὴν τύχην νὰ ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν ἔδραν τοῦ εἰρηνικῶς. Ἀναφερόμενος εἰς τὴν μετάβασίν του ἐκ Θεσσαλονίκης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὴν σύνοδον τοῦ 1351, ὁ Φιλόθεος Κόκκινος γράφει· «ἄνεισι τοιγαροῦν ὁ τρισαριστεύς ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ πάλιν, ἵνα μὴ καὶ τετράκις καὶ πολλακίς εἴπω»³⁶. Ἀπὸ τὴν διατύπωσιν τῆς προτάσεως ταύτης συνάγεται ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἀνήρχετο τώρα, τὸ 1351, διὰ τετάρτην φοράν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, προφανῶς ἀπὸ τῆς χειροτονίας του εἰς ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης. Καὶ δὲν ἀνήρχετο πάντοτε δι' ὑποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἡμισυ λόγῳ τῶν προσωπικῶν του περιπετειῶν.

Αἱ περιπέτειαι προεκλήθησαν ἀπὸ τὴν ἐχθρικὴν πρὸς τὸν Παλαμᾶν στάσιν τὴν ὁποίαν ἐδείκνυε τὸ πολιτικὸν καθεστῶς, τὸ ἐπικρατήσαν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀπὸ τοῦ 1342 μέχρι τοῦ 1350 ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν Ζηλωτῶν. Εἰς τὸ θέμα τῶν Ζηλωτῶν τούτων ἔχουν παρεισφρήσει ὠρισμένοι παρερμηνεῖαι, διὰ τῶν ὁποίων τὰ πράγματα παρουσιάζονται ὑπὸ ἡλλοιωμένον πρῖσμα. Μερικοὶ ἱστορικοί, συγγέοντες ὄρους καὶ καταστάσεις, φρονοῦν ὅτι ὑπάρχουν δύο εἰδῶν Ζηλωταὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν· οἱ θρησκευτικοὶ Ζηλωταὶ, ταυτιζόμενοι μέ τοὺς Ἑσυχαστάς, καὶ οἱ πολιτικοὶ Ζηλωταὶ, τῶν ὁποίων τὸ πρόγραμμα παρουσιάζεται ὡς κοινωνικόν. Ἐν πρώτοις ἔν μόνον εἶδος Ζηλωτῶν ὑπῆρχε, τὸ θρησκευτικόν, ὡς καὶ ὁ ὅρος ἀπαιτεῖ, καὶ ἔπειτα οἱ Ἑσυχασταὶ δὲν ἦσαν Ζηλωταὶ. Οἱ Ζηλωταὶ ἀπετέλουν ἀνέκαθεν εἰς τὸ Βυζάντιον τὸ θρησκευτικὸν κόμμα, τὸ ἀντιτιθέμενον εἰς τὴν ἐπικράτησιν εἰς τὴν κοινωνίαν τοῦ κοσμικοῦ φρονήματος, τοῦ ὁποίου φορεῖς ἦσαν οἱ κοσμικοί, οἱ λεγόμενοι ἄλλως «πολιτικοί». Τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματά των ἀπαντῶνται ὀλίγον μετὰ τὰ μέσα τοῦ 13' αἰῶνος εἰς τὸ κίνημα τῶν Ἀρσενιατῶν, τὸ ὁποῖον ἀντετάχθη εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ στρατηγοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἰς βᾶρος τοῦ ἀνηλίκου διαδόχου τοῦ θρόνου τῶν Λασκάρων. Ἦσαν πάντοτε τεταγμένοι ἐναντίον τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, ἀντὶ τῆς ὁποίας ἐπεδίωκον ἔν εἶδος πολιτείας τοῦ Θεοῦ, ἐναντίον τῆς πολυτελείας ὡς ἐκφράσεως τοῦ κοσμικοῦ φρονήματος τῶν πλουσίων καὶ ἐναντίον τῶν ἀρπάγων τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου ἀπὸ ἀνηλίκους διαδόχους· καὶ ἦσαν ἀδιάφοροι πρὸς τὴν ὑψηλὴν θεολογίαν.

Ὅλα αὐτὰ ἦσαν θεωρητικὰ κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀλλ' εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἐδόθη εὐκαιρία ἐκδηλώσεως τῶν τάσεων κατὰ τὸν χειρότερον

36. Ἐγκώμιον, PG 151, 621C.

δυνατόν τρόπον. Βεβαίως δέν ἐπραγματοποίησαν οὔτε ἐκεῖ καμμίαν κοινωνικήν ἐπανάστασιν οἱ Ζηλωταί, ὅπως κατά κόρον λέγεται. Ἡ δραστηριότης των ἦτο μία φάσις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου μεταξύ δύο πολιτικῶν παρατάξεων διά τήν κατάληψιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου. Κατά τόν ἐμφύλιον πόλεμον, ὁ ὁποῖος ἐξερράγη τό φθινόπωρον τοῦ 1341, οἱ Ζηλωταί εὐρέθησαν ἐνώπιον ἐνός «ἄρπαγος» τοῦ θρόνου ἀπό τόν ἀνήλικον διάδοχον Ἰωάννην Ε΄ Παλαιολόγον, ὀλίγους μῆνας μετά τόν θάνατον τοῦ πατρός του Ἄνδρονίκου Γ΄, ἤτοι τοῦ μεγάλου δομestίκου Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, καί φυσικά κατά τάς ἀρχάς των ἐτάχθησαν ἐναντίον του· ἡ δέ ἀντίδρασις των ἦτο διπλή, καθ' ὅσον οὗτος ἦτο ὁ ἐκπροσωπευτικώτερος τύπος «πολιτικοῦ», ἤτοι κοσμικοῦ ἄρχοντος· πλούσιος, πολέμαρχος, λόγιος. Συγχρόνως ἐτάχθησαν εἰς τό πλευρόν τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος καί τῶν προστατῶν του, δηλαδή τῆς βασιλομήτορος Ἄννης Παλαιολογίνης, τοῦ ναυάρχου Ἀλεξίου Ἀποκαύκου, καί τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Καλέκα, προαχθέντος εἰς τόν θρόνον ἀπό μητροπολίτου Θεσσαλονίκης μόλις πρό ἑπταετίας. Εἰς πρόσθετος λόγος διά τήν ἀντίδρασιν τῶν Θεσσαλονικέων Ζηλωτῶν κατά τοῦ Καντακουζηνοῦ ἦτο ὅτι οὗτος ἦτο ὁπαδός τῆς ἐνισχύσεως τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας τοῦ κράτους, ἐνῶ οἱ ἐντόπιοι παράγοντες ἦσαν τεταγμένοι ὑπέρ τῆς ἀποκεντρώσεως καί τῆς ἐφαρμογῆς ἐνός εἴδους φεουδαρχικοῦ συστήματος διακυβερνήσεως, τό ὁποῖον ἄλλωστε ἦτο ἐν ἐφαρμογῇ, ἄλλοτε σαφῶς καί ἄλλοτε ὑποτυπωδῶς, ἀπό τοῦ 1204 καί ἐξῆς συνεχῶς. Ἐξ ἄλλου ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἦτο εἰσηγητής μιᾶς θεολογίας ὑψηλῆς ποιότητος καί εὐρίσκετο ὑπό τήν δυσμένειαν τῶν ἀνωτέρω τριῶν ἡγετῶν τῆς παλαιολογεῖου μερίδος· ἐπομένως οἱ Ζηλωταί τῆς Θεσσαλονίκης ἔπρεπε νά εἶναι ἐναντίον του. Δέν ἐπρόκειτο φυσικά περί ἀντιθέσεως των πρός τόν ἡσυχασμόν καθ' ἑαυτόν, ἀφοῦ εἰς τινά σημεῖα οἱ ἡσυχασταί, ἂν καί ἀδιάφοροι διά τήν πολιτικήν, συνεφώνουν πρός τούς Ζηλωτάς, ὡς εἶναι ἡ στάσις ἐναντι τῆς πολυτελείας καί τοῦ πλούτου. Κάποτε μάλιστα οἱ Ζηλωταί ἐζήτησαν τήν ὑποστήριξιν τοῦ Σάβα τοῦ Βατοπεδινοῦ, σπουδαίου παράγοντος τοῦ ἄθωνικοῦ μοναχισμοῦ.

Κατόπιν μιᾶς πρωῖμου ἀποτυχούσης ἀποπείρας τοῦ Καντακουζηνοῦ νά καταλάβῃ τήν Θεσσαλονίκην, τό 1342, οἱ Ζηλωταί ἐπεκράτησαν σχεδόν πλήρως ὑπό τήν ἡγεσίαν ἀποκεντρωτικῶν ἀρχόντων, προερχομένων ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων. Ἀφοῦ κάποιαν στιγμὴν ὁ διοικητῆς τῆς πόλεως Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, υἱός τοῦ ναυάρχου, ἐφάνη νά ἐπικρατῆ, φονεύσας τόν ἡγέτην τῶν Ζηλωτῶν Μιχαήλ Παλαιολόγον καί ἐπιβαλὼν τόν ἔλεγχον τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας (1345), ὁ Ἄνδρέας Παλαιολόγος διά νέου κινήματος ἀνακατέλαβε τήν ἐξουσίαν. Τότε ἦτο, ὅτε

ἀπέθανεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος καί ὁ Καλέκας ἔστειλεν ὡς διάδοχόν του τόν Κύπριον Ὑάκινθον. Ὁ Ἄνδρέας Παλαιολόγος μετὰ τήν κατάπαυσιν τοῦ ἐμφυλίου εἰς τήν πρωτεύουσαν (1347) ἠρνήθη νά δεχθῆ τόν Παλαμᾶν ὡς μητροπολίτην, ἐδέχθη ὅμως ὡς ἐκπρόσωπον τῆς κεντρικῆς διοικήσεως τῶν δύο συμφιλιωθέντων αὐτοκρατόρων τόν Ἀλέξιον Μετοχίτην.

Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς πρέπει νά ἐξεκίνησεν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολιν διά τήν ἔδραν του ὀλίγους μῆνας μετὰ τήν ἐκλογήν καί χειροτονίαν του, ἐφωδιασμένος μέ συστατικάς ἐπιστολάς τῶν αὐτοκρατόρων πρὸς τήν τοπικήν διοίκησιν, ἀλλά δέν ἐπρόκειτο νά ἐπιτύχη τήν ἐγκατάστασίν του, διότι «ὥσανεὶ πεπρωμένον ἦν αὐτῷ τό διά βίου παλαίειν»³⁷. Ἡ πόλις τόν ἀπέκρουσε καί εἶναι πολύ χαρακτηριστικόν ὅτι ὁ Φιλόθεος χρησιμοποιεῖ τόν ὄρον «ἡ πόλις» (ἡ ἐξουσία τῆς μειοψηφίας τῶν Ζηλωτῶν) καί ὄχι «ὁ λαός». ὁ λαός ἐπρόκειτο νά τόν ὑποδεχθῆ θριαμβευτικῶς μετὰ τρία ἔτη. Μερικοὶ ἀπό τοὺς παράγοντας τῆς πόλεως ἐχρησιμοποίησαν ὡς πρόσχημα τὰς δογματικάς ἀντιλήψεις τοῦ Παλαμᾶ, τὰς ὁποίας ἀπέκρουον, ἀλλ' ἡ πραγματικὴ αἰτία ἦτο ἡ ἀντίθεσις τῶν ἡγετῶν τῶν Ζηλωτῶν πρὸς τήν πολιτικὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἀπεχώρησεν ἀπὸ ἐκεῖ, διά νά μεταβῆ εἰς τό Ἅγιον Ὄρος. Ἐπειδὴ ὁ Φιλόθεος λέγει «πρῦμναν ἐκεῖθεν κρουσάμενος», πολλοὶ ἐρευνηταὶ φρονοῦν ὅτι ἡ ἀναχώρησις ἔγινε διά πλοίου, τοῦτο ὅμως ἀναιρεῖται ἀπὸ ἄλλας ἐκφράσεις του. Ὁ Γρηγόριος εἶχεν ἀσθενήσει καί πρὸ τῆς καθόδου καί μετὰ τήν κάθοδον εἰς τήν Θεσσαλονίκην, ἐξ οὗ καί ἐχρειάσθη «μακρὰν ὁδόν» διά νά ἀνέλθῃ εἰς τό Ὄρος, πρᾶγμα τό ὁποῖον σημαίνει ὅτι ἡ μετάβασις ἔγινε διά ξηρᾶς.

Καί οἱ μὲν Πατέρες τοῦ Ὄρους, οἱ φιλικῶς διακειμένοι φυσικά, ὑπεδέχθησαν μέ ἐνθουσιασμόν τόν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ποθούμενον ἡγέτην καί ἤθελον νά τόν κρατήσουν πλησίον των μέχρι λήξεως τῆς στάσεως εἰς τήν πόλιν του. Ἀλλ' ὁ Στέφανος Δουσάν συμπεριεφέρθη περίπου ὡς οἱ Ζηλωταί. Ὁ Στέφανος, ἔχων ἤδη θέσει ὑπὸ τήν κυριαρχίαν του τό Ὄρος, τό ἐπεσκέφθη τόν Σεπτέμβριον τοῦ 1347³⁹. Συναντήσας τόν ταυτοχρόνως σχεδόν μέ αὐτόν ἀνελθόντα εἰς αὐτό Γρηγόριον, ἠθέλησε νά τόν προσεταιρισθῆ, ὥστε νά τόν χρησιμοποίησῃ, εἴτε διά νά ἐκπορθῆσῃ εὐκολώτερον τήν Θεσσαλονίκην εἴτε διά νά ἐπιβάλῃ μέ τήν βοήθειάν του μίαν νέαν ἱεραρχίαν εἰς τὰς ἑλληνικάς χώρας τὰς ὁποίας εἶχε

37. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 613D.

38. *Ἐγκώμιον*, PG 151, 614D.

39. Βλ. G. Soulis, «Tsar Stephen Doushan and Mount Athos», *Harv. Slav. Studies* II (1954), 125-139. Τό αὐτό ἐν Γ. Σούλη, *Ἱστορικὴς μελέτες*, Ἀθήνα 1980.

κατακτήσει προσφάτως. Ὁ Παλαμᾶς ἀπέκρουσε τὰς δελεαστικὰς προτάσεις τοῦ Σέρβου καὶ αὐτὸς ἀντελήφθη ὅτι ὁ ἱεράρχης ἦτο ἀμετακινήτως ἀφωσιωμένος εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Βυζαντίου. Ἄν τοῦ ἐπέτρεπε νὰ παραμείνη εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, θὰ διετήρει εἰς τὴν νεοπαγῆ καὶ κραδαινομένην ἐξουσίαν τοῦ ἐν ζώπυρον τῆς βασιλείας τῶν Ἑλλήνων. Τὸν ἀπεμάκρυνε λοιπὸν μέ τὸ πρόσχημα τῆς ἀποστολῆς του ὡς πρεσβευτοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα⁴⁰.

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς παραμονῆς του εἰς τὸ Ὄρος ὁ Παλαμᾶς προήδρευσε συνάξεως, ἡ ὁποία ἐδίκασε καὶ ἠθώωσε, διὰ δευτέραν μάλιστα φοράν, τὸν μοναχὸν Νήφωνα. Οὗτος, πρῶτος τοῦ Ὄρους τότε, εἶχε κατηγορηθῆ ἀπὸ Σέρβους μοναχοῦς ὡς Μασσαλιανός, εἶναι δὲ χαρακτηριστικόν ὅτι μετὰ τινὰς μῆνας ἐμφανίζεται εἰς αὐτὸ διὰ πρώτην φοράν Σέρβος πρῶτος ὁ Ἀντώνιος⁴¹. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ κατηγορία κατὰ τοῦ Νήφωνος πρέπει νὰ ἐνταχθῆ εἰς τὰ πλαίσια τῆς προσπαθείας τοῦ Δουσάν νὰ ἐκσερβίση τὸ Ὄρος καὶ ἡ στάσις τοῦ Παλαμᾶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπόφασίν του νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ ἀπὸ ἐκεῖ τὸ ταχύτερον. Εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦ πατριαρχείου, τὸ ὁποῖον ἀπέρρευσε ἀπὸ νέαν δίκην εἰς βᾶρος τοῦ Νήφωνος, τὸ 1350, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν⁴², ἀναφέρεται ὅτι μάρτυρες ὑπὲρ αὐτοῦ παρουσιάσθησαν τρεῖς διακεκριμένοι πολιτικοὶ φίλοι τοῦ Καντακουζηνοῦ, Γεώργιος Ἰσαρις καὶ Νικόλαος Καβάσιλας καὶ Μάρκος Ἀγγελὸς Βαρδαλῆς, οἱ ὁποῖοι μετεῖχον τῆς συνάξεως τοῦ Ὄρους. Εἶναι λοιπὸν πιθανόν, ἢ μᾶλλον βέβαιον, ὅτι οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες συνώδευσαν τὸν Παλαμᾶν ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ Καντακουζηνοῦ κατὰ τὴν ἀτυχήν προσπάθειαν νὰ ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν ἔδραν του τὸ 1347.

Ἀπὸ τὸ Ὄρος ὁ Παλαμᾶς, προφανῶς μετὰ τῶν συνοδῶν του, μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ μέσου τοῦ Διδυμοτείχου, ὅπερ συνάγεται ἐκ τῶν λόγων τοῦ Γρηγοῤᾰ ὅτι χάριν τῶν συζητήσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος κατελάμβανε σημαίνουσιν θέσιν, ὁ Παλαμᾶς μετεκλήθη ἀπὸ τὸ Διδυμότειχον «διὰ δὴ ταῦτα μετὰπεμπτος ἐκ Διδυμοτείχου καὶ Παλαμᾶς εἰς Βυζάντιον τάχιστα γίνεται»⁴³. Τοῦτο βάσει τῶν χρονολογικῶν πλαισίων τοῦ Γρηγοῤᾰ τοποθετεῖται εἰς τὸν Μάρτιον τοῦ 1348. Βεβαίως ὁ Παλαμᾶς δὲν «μετεκλήθη» ἀπὸ τὸ Διδυμότειχον, ἀλλ' ἀπλῶς μετέβαινε εἰς τὴν πρωτεύουσιν διὰ μέσου τῆς πόλεως αὐτῆς, ὅπου ἐστάθμευσεν ἐπ' ὀλίγον πλησίον τοῦ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ.

40. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 615B.

41. Περί τούτων βλ. *Actes de Protaton*, σ. 137ἔ. (πρῶτοι ὑπ' ἀρ. 53 καὶ 54).

42. Miklosich, Müller, *Acta* 1, 297ἔ.

43. *Ἱστορία* 16, 5, PG 148, 1081A.

Πρὶν περάσει πολὺς χρόνος⁴⁴, δηλαδή πιθανῶς τὸ φθινόπωρον τοῦ 1348, κατὰ προτροπὴν τῶν βασιλέων καὶ τοῦ πατριάρχου Ἰσιδώρου ὁ ἱεράρχης ἀπεπειράθη διὰ δευτέραν φοράν νά ἐνθρονισθῆ⁴⁵. Εἶχε δοθῆ ἡ εὐκαιρία ἀπὸ τὴν εὐμενῆ τροπὴν τὴν ὁποίαν ἐφαίνετο ὅτι ἐλάμβανον τὰ πράγματα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Προφανῶς ὁ Ἀλέξιος Μετοχίτης μέ προσεκτικὰς κινήσεις εἶχεν ἐπιτύχει νά κατευνάσει τὰ πνεύματα τῶν στασιαστῶν. Ἀλλ' ὅταν ἔφθασεν ὁ Παλαμᾶς εἰς τὴν πόλιν, ἡ κατάστασις εἶχε μεταβληθῆ πάλιν, διότι, ὅπως φαίνεται, συνέβη ὅ,τι καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην διοίκησιν τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου· οἱ Ζηλωταὶ δηλαδή κατῶρθωσαν νά ἀνασυνταχθοῦν ταχέως. Οὕτω οἱ ἡγέται των, τώρα, προέβαλον ἀπαραδέκτους ὄρους πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῶν αὐτοκρατόρων, οἱ ὁποῖοι καὶ αὐτὴν τὴν φοράν συνώδευον τὸν ἀρχιεπίσκοπον. Αἱ ἀπαιτήσεις συνίστων «ἐπαθλα μέγιστα», τὰ ὁποῖα ὑπερέβαινον τὴν τάξιν των, καὶ φυσικὰ ἀπερρίφθησαν. Οἱ Ζηλωταὶ τώρα δὲν ἀπηγόρευσαν εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον νά ἐγκατασταθῆ, ἀλλ' αὐτὸς εὐρέθη πρό διλήμματος· ἢ νά ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν ἔδραν του, ἀναλαμβάνων καθήκοντα, ὅποτε θά ὑπεχρεοῦτο νά μὴ μνημονεύη τοὺς αὐτοκράτορας κατὰ τὰς ἀκολουθίας, ἢ νά ἀναχωρήσῃ καὶ πάλιν, ὅποτε θά ἔχανε τὴν ἔδραν, ἀλλὰ θά διετήρει τὴν πιστότητα πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας. Τὴν πληροφορίαν αὐτὴν δίδει ὁ Φιλόθεος, ἐνῶ ὁ Νεῖλος λέγει ὅτι ὁ ἐπιβληθεὶς ὑπὸ τῶν Ζηλωτῶν ὄρος ἦτο τὸν ἕνα μόνον τῶν αὐτοκρατόρων νά μὴ μνημονεύῃ, τὸν Καντακουζηνόν⁴⁶. Εἶναι ὅμως προφανές ὅτι ὁ Φιλόθεος ἔχει δίκαιον καὶ ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ Νεῖλου ἀναφέρεται εἰς τὴν πρώτην ἀπόπειραν τοῦ Παλαμᾶ, ὅποτε ἡ ἀντίδρασις τῶν Ζηλωτῶν περιωρίζετο μόνον κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ.

Τότε ὁ Παλαμᾶς ἀπεχώρησεν ἐκ νέου ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην, μολοντί δὲ δὲν εἶναι σαφές, εἶναι πιθανόν ὅτι ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Τό βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ πατριαρχεῖον διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως τὸν ἔστειλε τοποτηρητὴν εἰς τὴν Λῆμνον, τὴν ὁποίαν ἐποίμανεν ἐπὶ dietίαν. Ὁ Νεῖλος μαρτυρεῖ ὅτι καὶ ἀπὸ τὴν Λῆμνον μετέβη ὁ Παλαμᾶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ κάποιαν ἀνάγκην, τοῦτο δὲ πιθανῶς συνέβη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰσιδώρου καὶ χάριν τῆς ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου του, τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1350.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης Μετοχίτης εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἔξωσιν τοῦ ἡγέτου τῶν Ζηλωτῶν Ἀνδρέου Παλαιολόγου, ὁ ὅ-

44. «Μικρὸν τι μεταξύ διαγεγονός», Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 616A.

45. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 616A, «τὰ τῆς ἐκεῖ στάσεως ἐδόκουν ὡσπερ κατευνασθέντα πρὸς ὁμόνοιαν καὶ συμφωνίαν ἰέναι».

46. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 616B. Νεῖλου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 673A.

ποῖος κατέφυγεν ἀρχικῶς εἰς τούς φίλους του Σέρβους καί ἔπειτα εἰς τό Ἅγιον Ὅρος, ὅπου ἔζησε τό ὑπόλοιπον τοῦ βίου του ὡς μοναχός. Κατά τήν κρίσιμον αὐτήν στιγμήν τῆς ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης οἱ Ζηλωταί εἶχον ὀριστικῶς συμφωνήσει νά παραδώσουν τήν πόλιν εἰς τόν βασιλέα τῶν Σέρβων Στέφανον Δουσάν, ὅποτε οἱ ἄρχοντες τῆς Κωνσταντινουπόλεως προέβησαν εἰς μίαν ἐσχάτην ἐνέργειαν καταλήψεως τῆς πόλεως. Ἐξεκίνησαν καί οἱ δύο αὐτοκράτορες διά θαλάσσης, ἐνῶ διά τῆς ξηρᾶς ἤρχετο ὁ υἱός τοῦ Καντακουζηνοῦ Ματθαῖος μαζί μέ ἐπικουρίαν Τούρκων μισθοφόρων οἱ ὁποῖοι τελικῶς ἀνεκλήθησαν ὑπό τοῦ Ὁρχάν. Παρά ταῦτα ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός κατώρθωσε νά καταλάβῃ τήν πόλιν μέ μικράν ναυτικήν δύναμιν τήν ὁποίαν ἐμίσθωσε καθ' ὁδόν.

Συμφώνως πρὸς ἐγγραφήν βραχέος χρονικοῦ⁴⁷ ἡ ἐκστρατεία αὐτή ἐπραγματοποιήθη τόν Σεπτέμβριον τῆς τρίτης ἰνδικτιῶνος, ἔτους 6858 ἤτοι 1349, βάσει δέ αὐτῆς τῆς σημειώσεως οἱ περισσότεροι τῶν ἱστορικῶν τοποθετοῦν τήν παῦσιν τῆς διακυβερνήσεως τῶν Ζηλωτῶν εἰς τά τέλη τοῦ ἔτους τούτου⁴⁸. Ἡ χρονολόγησις ὁμως τοῦ χρονικοῦ τούτου εἶναι ἐσφαλμένη, ὄχι μόνον διότι καί ὁ Καντακουζηνός καί ὁ Γρηγορᾶς^{48α} φέρουν τήν ἐκστρατείαν ὡς γενομένην μετὰ τήν ἐκλογὴν τοῦ Καλλίστου εἰς τόν πατριαρχικόν θρόνον, καί ἄρα τήν τοποθετοῦν εἰς τόν Σεπτέμβριον τοῦ 1350, ἀλλά καί διότι ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός κατά τήν περίοδον Σεπτεμβρίου - Ὀκτωβρίου τοῦ 1349 εὐρίσκετο κατά βεβαίας μαρτυρίας εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου καί ἐξέδωσε χρονολογημένα διατάγματα⁴⁹. Μετὰ τήν ἀπελευθέρωσιν τῆς πόλεως ἐστάλη εἰς τήν Λῆμνον τριήρης, ἡ ὁποία μετέφερε τόν Γρηγόριον Παλαμᾶν εἰς τήν Θεσσαλονίκην, ὅπου τοῦ ἐπεφυλάχθη ἐνθουσιώδης ὑποδοχή. Τοῦτο πρέπει νά συνέβῃ τόν Δεκέμβριον τοῦ 1350.

Ἡ πρώτη ἀπό τὰς εὐχὰς τὰς ὁποίας συνέθεσεν ὁ Παλαμᾶς ἀνεπέμφθη ἐνώπιον τῆς πύλης τῆς πόλεως κατά τήν πρώτην εἴσοδον εἰς αὐτήν. Ἐπικαλούμενος τὰς πρεσβείας τοῦ ἀγλαΐσματος τῶν μαρτύρων Ἁγίου Δημητρίου, τοῦ χοροῦ τῶν Ἀποστόλων, τοῦ δήμου τῶν μαρτύρων, τοῦ στέφους τῶν προφητῶν, τοῦ πλήθους τῶν ἀρχιερέων, τῆς ὁμηγύρεως τῶν ὁσίων, ὁ ἐπί τέλους εὐρίσκων ἐλευθέραν τήν λαχοῦσαν εἰς αὐτόν ἔδραν ἀρχιεπίσκοπος, δέεται ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, τοῦ μόλις πρό ὀλίγου ἀπαλλαγέντος τῆς ταραχῆς.

47. P. Schreiner, *Byzant. Kleinchroniken I*, αρ. 8, 52.

48. Π.χ. Muralt, *Essai II*, 623-625. J. Tafrali, *Thessalonique au XIV^eSS.*, Paris 1913, 252. J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959, 138 καί 394.

48α. Ἀντιστοιχῶς *Ἱστορία* 4, 16, PG 154, 124 ἔ. καί *Ἱστορία* 18, 1 ἔ., PG 148, 1125-1140.

49. P. Schreiner, «La Chronique Brève de 1352», *Or. Chr. Per.* 34 (1968), 46ἔ.

«Σοῦ δέομαι τοῦ τήν παλαιάν ἀράν ἀφανίσαντος καί τήν ἡμετέραν φύσιν ἀνακαινίσαντος. Ἐκπλυνον καί νῦν τόν ἐξ ἀφροσύνης προσγενόμενον ῥύπον τῷ λαῷ τούτῳ, καί τό αἷσχος ἀνακαθάρας αὐτῶν, πνεῦμα εὐθές ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις αὐτῶν, καί δός αὐτοῖς μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον. Ἀλλάξαρον αὐτούς τῆς πρὸς ἀλλήλους ἔριδος. Κατάλλαξαρον αὐτούς πρὸς σεαυτόν καί ἀλλήλους. Εὐδόκησον ἐν εἰρήνῃ καί ὁμονοίᾳ τόν ἐξῆς βιώσαι χρόνον, ὑποταγήν καί εὐμένειαν ἔργοις καί λόγοις ἐνδεικνυμένους τήν ἐποφειλομένην τε καί προσήκουσαν πρὸς τε τούς θειοτάτους ἡμῶν βασιλεῖς, οὓς ἐδικαίωσας βασιλεύειν ἐπὶ τῆς γῆς, καί πρὸς τήν σὴν ἱεράν ἐκκλησίαν καί ἡμᾶς τούς κατὰ τήν σὴν μόνην χάριν ταύτης προεστηκότας».

Κατὰ τήν θριαμβευτικὴν εἴσοδον ὁ λαός ἄφησε κατὰ μέρος τὰ συνήθη ἄσματα διὰ νά ψάλη τὰ τροπάρια τοῦ Πάσχα.

Ὁ Γρηγόριος ἐπεδόθη μέ ζῆλον καί προθυμίαν εἰς τό κήρυγμα καί τήν διδασκαλίαν καί συνέχισε τήν δραστηριότητά του εἰς αὐτόν τόν τομέα παρά τὰς δυσχερείας τὰς ὁποίας παρουσίαζον τὰ κοινά καί αἱ ὁποῖαι ἐνεκλώβιζον συχνάκις καί αὐτόν. Ὁ Φιλόθεος, ἔχων ὑπ' ὄψιν του τήν σφζομένην συλλογὴν ὁμιλιῶν τοῦ ἡρώος του, ἐπισημαίνει τὰ κύρια γνωρίσματά των, τό κάλλος τοῦ λόγου, τήν πολυμέρειαν, τήν πυκνότητα τῶν νοημάτων, τὰ ὁποῖα ἐθαύμαζον ὄλοι⁵⁰. Ἡ πρώτη ὁμιλία του γενομένη κατὰ τήν τρίτην ἀπό τῆς εἰσόδου του εἰς τήν πόλιν ἡμέραν, ὁπότε ἔγινε πομπή διὰ τῶν κυριωτέρων ὁδῶν της, ἀπετέλει λόγον συμβουλευτικόν περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους ὁμονοίας καί εἰρήνης. Διεκτραγωδήσας τὰ δεινά τῆς πόλεως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι «αὕτη ἑαυτὴν πολεμεῖ, αὕτη ὑφ' ἑαυτῆς πολεμεῖται, ποσὶν οἰκείοις ἐλαύνεται, χερσὶν οἰκείαις καταδαφίζεται, φωναῖς οἰκείαις κατακροτεῖται»⁵¹, καί συμβουλεύσας τὰ δέοντα, κατέστησε φίλους καί τούς πρώην ἐχθρούς του.

Κατὰ τόν ὑπερτριετῆ τοῦτον χρόνον τῆς νέας ταλαιπωρίας του ὁ Παλαμᾶς δέν ἠδύνατο νά ἐπιδοθῆ εἰς τήν συγγραφὴν λόγῳ τῶν συνεχῶν μετακινήσεών του καί τῆς στέρησεως τῶν καταλλήλων βιβλίων καί ὑλικῶν. Μόνον εἰς κάποιαν ἀνάπαυλαν κατῶρθωσε νά συντάξῃ δύο συντόμους ἐπιστολιμαίας πραγματείας, ἧτοι α) Λόγον διασαφοῦντα τήν δοξασίαν Βαρλαάμ καί Ἀκινδύνου καί β) Περί ρήσεως τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας.

50. Ἐγκώμιον, PG 151, 620ε.

51. Ὁμιλία 1, PG 151, 120.

Νικηφόρος Γρηγοῤῃς, νέος ἡγέτης τῆς ἀντιησυχαστικῆς
μερίδος

Μετά τὴν ἐξαφάνισιν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς σκηνῆς τοῦ Ἰωάννου Καλέκα καὶ τοῦ Ἀκινδύνου τὴν ἡγεσίαν τῆς ἀντιησυχαστικῆς μερίδος εἶχεν ἀναλάβει ὁ Νικηφόρος Γρηγοῤῃς.

Ἡ πνευματικὴ πορεία τοῦ Γρηγοῤῃ ἀνεπτύχθη εἰς τὰ ἴδια χρονικὰ πλαίσια μετά τῆς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἀφοῦ μάλιστα τόσον ἡ γέννησις ὅσον καὶ ὁ θάνατος ἀμφοτέρων συνέπεσαν εἰς τὰ αὐτὰ ἔτη (1296, 1359). Μετά τὰς σπουδὰς του ἀρχικῶς εἰς τὴν γενέτειράν του Ἑράκλειαν τοῦ Πόντου καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰσῆλθεν εἰς τὸν στενὸν κύκλον τῶν ἀνακτόρων, ὁ ὁποῖος ἀπετέλει εἶδος ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὸ μεταξύ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Μονὴν τῆς Χώρας, τὴν ὁποίαν προσφάτως εἶχεν ἰδρύσει καὶ διακοσμήσει κατὰ ἀπαράμιλλον τρόπον ὁ μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης, ὅπου παρέδιδε μαθήματα φιλοσοφίας. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Β' τοῦ ἀπένειμε τὸ ὀφφίκιον τοῦ χαρτοφύλακος καὶ ἤθελε νὰ τὸν εἰσαγάγῃ εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου, ἀλλ' αὐτὸς δὲν ἐδέχθη τὴν προσφορὰν¹.

Τὸ 1328 ὁμοῦς ἐπῆλθε σοβαρὰ στροφὴ εἰς τὰ πράγματα τῆς αὐτοκρατορίας, ἀφοῦ μετά ἐπανελημμένας διαστάσεις καὶ συμφιλιώσεις τῶν δύο Ἀνδρονίκων τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα μετεβιβάσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τὸν πάππον εἰς τὸν ἐγγονόν, ὅποτε ὁ Μετοχίτης περιέπεσεν εἰς δυσμένειαν καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγοῤῃς περιῆλθεν εἰς προσωρινὴν ἀφάνειαν. Εἰς τὴν κορυφὴν τῆς βυζαντινῆς διανοήσεως ἐδημιουργήθη κενόν, τὸ ὁποῖον ἔσπευσε νὰ καλύψῃ εἰς ἔπηλις, Βαρλαάμ ὁ Καλαβρός. Οὗτος ἐφρόντισε ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο κενὴ παντός εἶδους παιδεύσεως, πρᾶγμα βεβαίως ἀνυπόστατον, καὶ νὰ ἐμφανίσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸν παράγον-

1. Ἱστορία 8, 9, PG 148, 520C.

τα ὁ ὁποῖος θά ἐκάλυπτε τό κενόν. Ἄλλ' ὁ Γρηγοῤῃς, μολονότι εὐρίσκετο ὑπό δυσμένειαν, δέν ἠδύνατο ν' ἀφήσῃ ἀναπάντητον τήν ὑπεροψίαν τοῦ Καλαβροῦ. Ἦτο ἀπό τό εἶδος ἐκεῖνο τῶν λογίων, οἱ ὁποῖοι δέν ἀνέχονται νά βλέπουν ἀνταγωνιστάς καί συνηθίζου νά προσβάλλου ἐκάστοτε τόν λόγιον ὁ ὁποῖος ἐκυριάρχει εἰς τήν σκηνήν τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἐπετέθη λοιπόν μέ δριμύτητα κατά τοῦ Βαρλαάμ διά συγγραμμάτων, ὁπότε οὗτος, κατά τούς λόγους τοῦ Γρηγοῤῃ, ἐντός ὀλίγου «ἠλέγχθη πίθηκος ὦν» καί διεκωμωδήθη². Ἐναντίον του συνέταξε διαλόγους, εἰς τούς ὁποῖους παρουσιάζει ἑαυτόν συζητοῦντα μέ τόν Βαρλαάμ καί κατατροπώνοντα αὐτόν³. Κατά κάποιον τρόπον τόν ἐξηυτέλισε καί κατόπιν τούτου οὗτος δέν ἠδύνατο νά σταθῆ εἰς τήν πρωτεύουσαν, διό καί ἀνεχώρησε, διά νά ἐγκατασταθῆ εἰς τήν Θεσσαλονίκην.

Ἡ συγγραφική αὐτή ἐπιτυχία ἀνεβίβασε τό γόητρον τοῦ Γρηγοῤῃ ἐκ νέου καί φαίνεται ὅτι τότε ἔγινε πάλιν δεκτός εἰς τήν ἀκαδημίαν. Πλήρης ἀποκατάστασις τῶν σχέσεών του μέ τό νέον καθεστώς ἐπραγματοποιήθη τό 1333, ὅταν μετά τόν εἰς τήν Θεσσαλονίκην θάνατον τῆς βασιλομήτορος Μαρίας Ρίτας, ὡς μοναχῆς Ξένης, εἶχε τήν ἔμπνευσιν νά συντάξῃ ἐπικήδειον λόγον, τόν ὁποῖον ὑπέβαλεν εἰς τόν αὐτοκράτορα υἱόν της Ἀνδρόνικον Γ'. Ἦτο πλέον ὁ κυριώτερος λόγιος εἰς τό Βυζάντιον καί τό ἴδιον ἔτος τοῦ ἀνετέθη ἡ ἐντολή ν' ἀντιμετωπίσῃ τούς ἀπεσταλμένους τοῦ πάπα εἰς συζητήσεις διά τήν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἦτο ἀρκετά εὐφυῆς ὥστε ν' ἀντιληφθῆ ὅτι αἱ προσπάθειαι ἐνώσεως διά θεολογικῶν συζητήσεων δέν ἠδύναντο ν' ἀποδώσου, καί δι' ἑνός συμβουλευτικοῦ *Πρός σύνοδον* λόγου προέτεινε νά μή δέχωνται εἰς συζητήσεις τοιούτου εἶδους οὔτε Λατίνους οὔτε ἄλλους καινοφωνοῦντας⁴.

Εἰς τόν ἐμφύλιον πόλεμον, ὁ ὁποῖος ἐξεργάγη τό 1341 μεταξύ τῶν δύο Ἰωαννῶν καί εἶχε τόσον τραγικᾶς συνεπειᾶς διά τήν αὐτοκρατορίαν, δέν ἔλαβεν ἐνεργόν μέρος, ἄν καί ἦτο θαυμαστής τοῦ Καντακουζηνοῦ καί ὁπαδός τοῦ συγκεντρωτικοῦ προγράμματός του. Εἰς τήν ἱστορίαν του⁵ συναντῶμεν μίαν ρωμαντικήν θεώρησιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς του. Ἐπίστευεν ὅτι ἠδύνατο νά ἐπεκταθῆ ἡ κυριαρχία τοῦ Βυζαντίου εἰς τήν Ἀνατολήν, ἄν δέν εἶχε μεσολαβήσει ἡ συνωμοσία τοῦ Ἀποκαύκου.

2. Ἱστορία 11, 10, PG 148, 761A.

3. Τήν Ἀντιλογία, τόν Φλωρέντιον, τόν Φιλομαθῆ.

4. Ἱστορία, 10, 8, PG 148, 704-721.

5. Ἱστορία 12, 7, PG 148, 812AB..

«Ἐγὼ δὲ καὶ πρὸς τὸ πάλαι τῆς Ρώμης κράτος ἐκεῖνον τὸν νοῦν ἀνήνεγκα καὶ ἀνεμνήσθην, ὅπως πρόσταγμα ἔν τότε ρωμαϊκόν, πᾶσαν ἐκπορευόμενον γῆν τε καὶ θάλασσαν, κατέπλησεν ἅπαντας καὶ τῷ δέει μικροῦ καὶ ἀποθνήσκειν ἐποίει καὶ οὐτ' Ἄσια κατ' Εὐρώπης μάχιμον ἐκίνει ξίφος οὔτε τοῦναντίον αὐθις, ἀλλ' ἅπαν τὸ ἀντιπράττον εἰς ἔνσπονδον ἐκίρνατο σύμπνοιαν, καὶ Κίλιξ μὲν διὰ Βιθυνίας ἄοπλος ἐπορεύετο καὶ Θράξ διὰ τῆς Ἰταλίας ὁμοίως, καὶ ὡς διὰ φιλίας Σαυρομάται τῆς Ἑλλάδος ἰόντες τῶν τε Παναθηναίων ἦσαν θεαταὶ καὶ ταῖς ἐν Ὀλυμπίᾳ καθίσταντο τετραετηρικῶς ἀρματηλασίαις ἀνθάμιλλοι καὶ ἐλογισάμην κατ' ἑμαυτόν, ὡς καὶ νῦν ἐφ' ἡμῶν τοιοῦτόν τι συνέβαινε ἂν, εἰ πάμπαν ἐκ μέσου τὰ τῆς συγχύσεως ἀπήλλακτο σπέρματα, ὅσα κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ συνεσκεύασεν Ἄποκαυκος. Εἶεν».

Ἡ ἀπογοήτευσίς του ἦτο βαθεῖα, ὅταν ὁ Καντακουζηνὸς τὸν ἐγκατέλειπε λόγῳ τῆς θεολογικῆς διαφωνίας.

Ἄν καὶ συνομήλικοι, ὁ Γρηγοῤῃς καὶ ὁ Παλαμᾶς δὲν εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ συναναστραφοῦν στενωῶς ὁ εἰς τὸν ἄλλον, διότι, ὅταν ὁ πρῶτος ἦρχετο ἀπὸ τὸν Πόντον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ δεῦτερος ἀνεχώρει διὰ νὰ ἐπιδοθῆ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, μολονότι πιθανῶς συνέπεσε νὰ εὐρίσκωνται καὶ οἱ δύο εἰς αὐτὴν κατὰ τὸ ἔτος 1315-1316. Πάντως εἶχον κάποια γνωριμίαν καὶ ἔτρεφον ἀλληλοεκτίμησιν. Οὕτω, ὅταν τὸ 1329 ὁ Παλαμᾶς ἦλθεν ἀπὸ τὴν Βέροιαν, ὅπου ἠσκήτεψε κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον, διὰ τὴν κηδεῖαν τῆς μητρὸς του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, συνηντήθη μὲ τὸν Γρηγοῤῃν. Αὐτὸς τοῦ ἐνεπιστεύθη ἐν βιβλίον του, διὰ νὰ τὸ προσφέρῃ εἰς τὸν φιλόσοφον Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος διέμενε εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ, ὅταν ἐπέστρεψεν ὁ Παλαμᾶς ἐκεῖ, εἶχεν ἀποθάνει. Τότε τὸ παρέδωκεν οὗτος εἰς τὸν Ἀκίνδυνον.

Ὁ Γρηγοῤῃς ἔμεινε ἀμέτοχος ἐπίσης καὶ εἰς τὴν δογματικὴν ἔριδα κατὰ τὰς δύο πρώτας φάσεις της. Κατὰ τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ διαλόγου του μὲ τὸν Παλαμᾶν τὸ 1356, «ἐγὼ ἐν εἰρήνῃ ἐκαθήμην καὶ οὐδενὶ τῶν ἀντιλεγόντων ἠθέλον συμφωνεῖν, ἀλλ' ἔλεγον ὅτι οὐ δεῖ θεολογεῖν», ἠκολούθει τὴν παραγγελίαν τῆς συνόδου τοῦ 1341⁷, «μη-

6. Ἐπίτομος Διήγησις 2.

7. Συνοδικὸς Τόμος, 54, PG 151, 692C.

κέτι δογματίζειν ὄλωσ». Ὁ Ἀκίνδυνος, μαζί μέ ἄλλους παράγοντας, προσεπάθησεν φυσικά νά τόν παρασύρη εἰς τόν ἀγῶνα κατά τῶν ἡσυχαστῶν. Εἰς τήν ἀνέκδοτον ἐπιστολήν του 19, τόν προτρέπει νά γίνη ἡγέτης τῶν ἀντιησυχαστῶν, «Γενοῦ στρατηγός, ὦ γενναῖε», εἰς μίαν ἐποχήν κατά τήν ὁποίαν ὁ ἡγέτης τοῦ ἀντιησυχαστικοῦ ἀγῶνος εἶχε δυσκολίας, τό 1345, εἰς δέ τούς ἰάμβους του τονίζει, «Σύ κῆπος ἡδύς, ἀλλά καρπόν οὐ τρέφεις»⁸. Ἡ βασίλισσα Ἄννα, ἀφοῦ ἐμελέτησεν ἐκθεσιν τοῦ Δαβίδ Δισυπάτου περί τῆς ἔριδος, τό 1346, ἐζήτησεν ἀπό πολλούς θεολόγους νά ὑποβάλουν παρομοίας ἐκθέσεις, ὥστε νά κατατοπισθῇ ἐπαρκῶς καί ἀντικειμενικῶς. Μεταξύ δέ αὐτῶν ἦτο καί ὁ Γρηγοῤῥας, ὁ ὁποῖος διά πρώτην φοράν τώρα ἐξεδηλώθη ἐναντίον τῆς ἡσυχαστικῆς παλαμικῆς διδασκαλίας. Τότε ὁ Ἀκίνδυνος ἐξεδήλωσε τόν ἐνθουσιασμόν του μέ νέους ἰάμβους.

«Τίς μοι παράσχοι μουσικήν τοῦ Πινδάρου,
ὡς τήν ὑπερθαύμαστον ὕμνησαι κάραν·
Νικητικοῖς στέφω σε τόν Νικηφόρον
ἐκ καρδίας βλύζουσιν ἐνθέου λόγοις»⁹.

Εἶναι πολύ ἐνδιαφέρον νά ἴδωμεν μίαν χαρακτηριστικήν ἐπίπτωσιν αὐτῆς τῆς μεταστροφῆς. Ὁ Γρηγοῤῥας ἔγραφε τό ἔργον τῆς ζωῆς του, τήν *Ρωμαϊκὴν Ἱστορίαν*, συνεχῶς, ὄχι βεβαίως ἡμερολογιακῶς, ἀλλά πάντως χρονολογικῶς. Εἶναι ἀξιόλογον ἱστορικόν ἔργον, ἂν καί περιέχει πολλά ὑποκειμενικά στοιχεῖα, τουλάχιστον ἀφ' ὅτου ἐμπλέκεται εἰς αὐτό καί ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεύς. Ἀπό τό 1347, ὁπότε ἀνεμίχθη εἰς τήν θεολογικήν ἔριδα, ἡ ἱστορία του λαμβάνει ἄλλο χρῶμα διά τῆς περιγραφῆς τῶν προσωπικῶν του περιπετειῶν. Τό ἡμισυ τῆς ἐκτάσεώς της καλύπτεται ἀπό θεολογικούς λόγους καί ἀπό διηγήσεις περί θεολογικῶν συζητήσεων, ὅπου ἀπλῶς παρεμβάλλονται τά ἄλλα ἱστορικά γεγονότα. Ἄλλωστε ἀπό τοῦ 1351, ἔπασχεν ἀπό ὀδυνηροῦς πονοκεφάλους, οἱ ὁποῖοι δέν τοῦ ἐπέτρεπον νά ἐργάζεται ἀνέτως, ἂν καί δέν ἦτο ἀκόμη εἰς προχωρημένον γῆρας.

Ἡ περί ἧς ὁ λόγος ἐπίπτωσις ἀναφέρεται εἰς τήν ἀντιπαλαμικήν ἀναθεώρησιν τῆς ἱστορίας του, τῆς ὁποίας χαρακτηριστικόν δείγμα εἶναι ἡ διπλῆ μορφή τῆς περιγραφῆς τῆς συνόδου τοῦ 1341. Ἡ βραχεῖα μορφή τῆς ἐκθέσεως, ἡ ὁποία φαίνεται ἀντικειμενική καί πάντως ἀρχική, ἀποδίδει τήν παλαμικήν ἄποψιν, ἐνῶ ἡ ἐκτενής, ἡ ὁποία εἶναι δευτερογε-

8. PG, 148, 29B.

9. PG 148, 30 B.

νής, δίδει διὰ χαρακτηριστικῶν προσθηκῶν τὴν ἀντισηχαστικὴν ἑρμηνείαν τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου¹⁰.

Βραχεῖα ἀρχικὴ μορφή

«Τὰ μὲν οὖν τῆς ἐγκαλουμένης θεολογίας σιωπῇ κρύπτεσθαι δεῖν ἐνομίσθη· τοῦτο μὲν καὶ διὰ τὸ μὴ δεῖν τὰ ἱερά τῆς θεολογίας μυστήρια βεβήλοις τοῦ δήμου προτίθεσθαι ἀκοαῖς, τοῦτο δέ καὶ ἵνα μὴ

ἀντὶ τῆς ἀρμοττοῦσης τοῖς πράγμασιν εἰρήνης καὶ εὐταξίας θόρυβος γένηται καὶ ἀτέκμαρτος σύγχυσις. Ὅθεν τὰ τῆς εὐχῆς εἰς μέσον ἐτίθετο.

Καὶ ἵνα τὰν μέσῳ συντάμῳ, μὴ συγχωρηθεῖς ὁ Βαρλαάμ ἀποδείξαι τὰ προτεινόμενά οἱ τῶν θεολογικῶν ἐγκλημάτων, δι' ἃσπερ ἔφθμεν εἰρηκότες αἰτίας, ἠττήθη.

Ἐκτενὴς δευτερογενὴς μορφή

Τὰ μὲν οὖν τῆς ἐγκαλουμένης θεολογίας σιωπῇ κρύπτεσθαι δεῖν ἐνομίσθη· τοῦτο μὲν καὶ διὰ τὸ μὴ δεῖν τὰ ἱερά τῆς θεολογίας μυστήρια βεβήλοις τοῦ δήμου προτίθεσθαι ἀκοαῖς, τοῦτο δέ καὶ ἵνα μὴ δίκης ἀτόπου γλώσσης καὶ γνώμης δίδόντος τοῦ Βαρλαάμ, δίκας βλασφήμου τε καὶ ἀκαίρου θεολογίας ὄφλων φανῆ καὶ ὁ Παλαμᾶς κἀντεῦθεν ἀντὶ τῆς ἀρμοττοῦσης τοῖς πράγμασιν εἰρήνης καὶ εὐταξίας θόρυβος γένηται καὶ ἀτέκμαρτος σύγχυσις. Ὅθεν τὰ τῆς εὐχῆς εἰς μέσον ἐτίθετο. Τὰ δέ τῆς τῶν Μασσαλιανῶν αἵρέσεως ἐπὶ τούτοις ἐγκλήματα, ὅσα κατὰ τοῦ Παλαμᾶ προὔτεινετο, ὑπέρθεσιν εἰς βραχείας ἔσχον ἡμέρας· καὶ εἰ μὴ ὁ τοῦ βασιλέως εἶπετο κατόπιν αἰφνίδιος θάνατος, ταχύ τὸ πέρας ἐλάμβανον ἂν αἰ αὐτοῦ σφοδραὶ κατὰ τῆς αἵρέσεως τῆς παλαμικῆς ἐπαγγελίαι· λέγω δὴ τὴν ἐκτομὴν αὐτῆς, μελλούσης ἔτι φύεσθαι».

Καὶ ἵνα τὰν μέσῳ συντάμῳ, μὴ συγχωρηθεῖς ὁ Βαρλαάμ ἀποδείξαι τὰ προτεινόμενά οἱ τῶν θεολογικῶν ἐγκλημάτων, δι' ἃσπερ ἔφθμεν εἰρηκότες αἰτίας, ἐξ ἐτέρων αὐτοῦ συγγραμμάτων ἠττήθη.

10. Ἱστορία 11, 10 PG 148, 764-765.

Χωρίς τήν προσθήκην ἢ ἀπόφασιν παρουσιάζεται ὡς ἀντιβαρλααμική καί φιλοπαλαμική, ἐνῶ μέ τήν προσθήκην παρουσιάζεται ὡς ἀντιβαρλααμική, ἀντιπαλαμική καί ἀντιησυχαστική.

Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, διακεκριμένος λόγιος καί ὑποστηρικτής τῆς παιδείας, δέν ἦτο δυνατόν νά λάβῃ σκληρά μέτρα κατά τοῦ Γρηγοῤα διὰ τήν ἀντιησυχαστικήν τακτικήν του, ἀφοῦ τόν ἐτίμα ὡς φίλον μάλιστα. Ὁ Γρηγοῤας μετὰ τήν ἐγκατάστασιν τοῦ Καντακουζινοῦ εἰς τόν θρόνον ἐπεχείρησε δι' ἐπανειλημμένων ἐπισκέψεων του πρὸς αὐτόν νά τοῦ καταδείξῃ ὅτι ἀδίκως ὑποστηρίζει τήν παλαμικήν μερίδα. Καί αὐτόν μὲν δέν ἐπέτυχε νά πείσῃ, ἐπεισεν ὁμῶς ὀλίγον ἀργότερον τήν σύζυγόν του Εἰρήνην, πρὸς τήν ὁποίαν παρέστησε τήν μεγάλην εὐθύνην τοῦ αὐτοκράτορος διὰ τόν πρόσφατον θάνατον τοῦ υἱοῦ των ὡς ἐκ τῆς στάσεως του εἰς τό δογματικόν ζήτημα. Ἐκτοτε ἡ Εἰρήνη κατέστη συνήγορος τοῦ ἀντιησυχασμοῦ ἐπὶ τινα χρόνον. Οἱ ἡγέται τῆς ἡσυχαστικῆς μερίδος, μὴ κατορθώσαντες νά μεταστρέψουν τήν Εἰρήνην οὔτε καί δι' ἐπισκέψεων τοῦ πατριάρχου Ἰσιδώρου ἀκόμη, παρεκάλεσαν τόν εἰς Διδυμότειχον εὐρισκόμενον τότε αὐτοκράτορα νά ἔλθῃ εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν, διὰ νά προλάβῃ νέαν ἔξαρσιν τῆς δογματικῆς ἔριδος. Αὐτός δέ ἐλθὼν, προητοίμασε διάλεξιν μεταξύ Ἰσιδώρου καί Γρηγοῤα, μέ τόν ἴδιον ὡς διαιτητήν. Μετὰ μακράν συζήτησιν τό βᾶρος ἐρρίφθη πρῶτον μὲν εἰς τήν διδασκαλίαν τοῦ Παλαμᾶ περί πλήθους θεοτήτων ὑφειμένων τῆς θείας οὐσίας, δεύτερον δέ εἰς τήν ἀντικατάστασιν τῶν παλαιῶν τριαδικῶν ὕμνων παρά τοῦ πατριάρχου δι' ἄλλων ἰδικῶν του ἡσυχαστικῆς ἐμπνεύσεως. Κατά τήν ἐκθεσιν τοῦ Γρηγοῤα¹¹ ὁ αὐτοκράτωρ ἀντελήφθη ὅτι δέν ἦτο δυνατόν ἄλλως νά ἐπέλθῃ εἰρήνη εἰς τήν Ἐκκλησίαν, εἰ μὴ διὰ τῆς ἀπορρίψεως τῶν νέων ὕμνων καί ἐπαναφορᾶς τῶν παλαιῶν. Μετὰ τήν συμφωνίαν αὐτήν παρετέθη ὡς σημεῖον ὁμοφροσύνης πολυτελής τράπεζα καί ὁ Γρηγοῤας ἔφυγε μέ τήν ἐντύπωσιν ὅτι τήν ἐπομένην ἡμέραν ἡ συμφωνία θά ἐκυρώνετο μέ βασιλικόν διάταγμα. Ἀλλά δέν συνέβη τίποτε τοιοῦτον.

Μερικοὶ παράγοντες τῆς ἡσυχαστικῆς μερίδος, διαφωνοῦντες πρὸς τήν συμφωνίαν, ἐζήτησαν ἀπό τόν βασιλέα νά μετακαλέσῃ τόν Παλαμᾶν ἐκ Διδυμοτείου, ὅπου εὐρίσκετο αὐτός τότε, τόν Μάρτιον τοῦ 1348, ἐλθὼν ἐξ Ἁγίου Ὀρους. Ὁ Γρηγοῤας ἰσχυρίσθη ὅτι, ἐφ' ὅσον ἐγινεν ἤδη εἰς ἐπίσημος διάλογος, παρουσία τοῦ αὐτοκράτορος, δέν χρειάζεται δεύτερος διότι, ἐάν μὲν αἱ συμφωνίαι τοῦ προηγουμένου διαλόγου παραμέ-

11. Ἱστορία 16, 5, PG 148, 1077-1080.

νουν βέβαιαι, εἶναι ἀρκεταί, ἐάν δέ ἔχουν καταλυθῆ, ὁ δεύτερος διάλογος δέν πρόκειται νά προσφέρῃ τίποτε. Ὁ διάλογος ὁμως ἐγινε, καί μάλιστα εἰς τό παλάτιον. Δέν εἶναι γνωστόν ποῖα ζητήματα συνεζητήθησαν, ἀλλ' εἰς ἓνα σημεῖον τοῦ ὁ Γρηγοῤῃς λέγει.

«Οἱ γάρ ἐκεῖνα τά πρῶτα τοῦ Παλαμᾶ βεβαιώσαντες ἐπίσκοποι γράμματα, οὗτοι καί κατά πάντων Ρωμαίων ἐγγράφους ἐξήνεγκαν τόμους καί πολύτροπά τινα ψηφίσματα, δι' ὧν τῷ αἰωνίῳ πυρί παρέπεμψαν, εἴ τινες εἶεν, οἷς πρός βουλήσεως εἶη τόν Καντακουζηνόν σε βασιλέα τε δέχεσθαι καί Χριστιανόν ἀποκαλεῖν· ἐν ὑστέροις δ' ἀκόντων αὐτῶν ἐγκρατῆ γεγονότα τῶν βασιλείων σκήπτρων καί θρόνων ὄλαις ἀνηγόρευσαν βασιλέα φωναῖς, μικρά τῶν οἰκείων ἐκείνων ἀρῶν φροντίσαντες»¹².

Δέν συνέβη οὔτε συμφιλίωσις οὔτε σύμπτωσις γνωμῶν.

Κατά τό ἴδιον ἐκεῖνο ἔτος ὁ Γρηγοῤῃς συνηντήθη ἐπίσης μετά τοῦ Φιλοθέου, φίλου τοῦ Παλαμᾶ καί ἀπό τοῦ 1347 μητροπολίτου Ἡρακλείας, μετέπειτα δέ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Ἡ συνάντησις ἐγινε μέ πρωτοβουλίαν τοῦ Φιλοθέου, ἐν ἔτος μετά τήν χειροτονίαν του, ἀφοῦ ἤδη εἶχεν ἀποθάνει ὁ Ἀκίνδυνος, δηλαδή τό θέρος ἢ μετά τό θέρος τοῦ ἔτους 1348. Δέν εἶχε καρποφόρα ἀποτελέσματα¹³.

Ἄλλοι Ἀντιησυχασταί τῆς περιόδου

Μετά τήν ἐκλειψιν τοῦ Ἀκινδύνου καί Ἰωάννου Καλέκα πολύ ὀλίγοι παράγοντες τῆς ἀντιησυχαστικῆς μερίδος ἀπέμειναν. Ἐκ τῶν ἱεραρχῶν τοῦ κλίματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως διεκρίνοντο οἱ ἐξῆς πέντε.

Ὁ Ἰωσήφ Γάννου. Οὗτος δέν ἐψήφισε περί καθαιρέσεως τοῦ πατριάρχου Καλέκα τόν Φεβρουάριον τοῦ 1347¹⁴. Ἄν καί τόν Αὐγουστον τοῦ ἰδίου ἔτους εἶχε καθαιρεθῆ καί αὐτός, παρέμεινεν εἰς τήν θέσιν του, διότι ἡ ἀπόφασις αὐτή, μέ τήν ἐλπίδα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν καταδικασθέντων καί κατά τήν μεγάλην ἐπιείκειαν τοῦ Καντακουζηνοῦ, δέν ἐξετελέσθη¹⁵. Συνέχισε τήν ἀντιησυχαστικήν δραστηριότητα μέχρι τοῦ

12. Ἱστορία 16, 5, PG 148, 1085B.

13. Φιλοθέου, Ἀντιρρητικός 7, Κατμάκη 101ἔ.

14. Τόμος Ἀκινδυνιανῶν, P. Uspensky, σ. 730.

15. Τόμος 1351, PG 151, 731A.

1351 καί μετά τήν σύνοδον περιωρίσθη κατ' οἶκον.

Ὁ Ματθαῖος Ἐφέσου διεκρίνετο διά τήν παιδείαν καί τήν εὐχέρειαν ἀλλαγῆς γνώμης κατά περιστάσεις¹⁶. Ὄταν μετά τετραετῆ παραμονήν εἰς τήν Ἐφεσον ἐπέστρεψεν εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν, τό 1343, ἐτάχθη ὑπέρ τῶν ἀπόψεων τοῦ Παλαμᾶ, ὁ ὁποῖος εἰς μίαν τῶν ἐπιστολῶν του τονίζει: «σοφώτεροι δ' ἐν ἀρχιερεῦσι τίνες; οὐχ ὁ Ἐφέσου τε καί ὁ Κυζίκου;»¹⁷. Ἐκτοτε ἦτο ὑπό παρακολούθησιν. Ἄν καί ἐξεδηλώθη κατά τοῦ Καλέκα προσωπικῶς τό 1346, δέν ὑπέγραψε τόν κατ' αὐτοῦ τόμον τό 1347· ἀντιθέτως μάλιστα συνετάχθη μέ τούς ἀντιησυχαστάς, διό καί κατά τόν Αὐγουστον τοῦ ἔτους τούτου κατεδικάσθη. Ἡ μεταστροφή του ὀφείλεται εἰς προσωπικούς λόγους, διότι συνωδεύετο ἀπό ἔντονον ἐπίκρισιν τῆς ἀποφάσεως περί ἐκλογῆς τοῦ Ἰσιδώρου εἰς τόν πατριαρχικόν θρόνον, τόν ὁποῖον προφανῶς διεξεδίκει δι' ἑαυτόν. Μετά τόν θάνατον τοῦ Ἰσιδώρου ὑπέβαλε λίβελλον μετανοίας καί ἀποδοχῆς τῆς ἡσυχαστικῆς διδασκαλίας¹⁸, καί ἀποκατεστάθη κανονικῶς, ἀλλά μετεστράφη ἐκ νέου, ὅταν ὀλίγον μετά ταῦτα ἐξελέγη πατριάρχης ὁ Κάλλιστος. Εἰς τήν σύνοδον τοῦ 1351 ἦτο ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς ἀντιησυχαστικῆς μερίδος.

Ὁ Νεόφυτος Φιλίππων ἦτο ἀνέκαθεν ἄνθρωπος τοῦ Ἰωάννου Καλέκα. Τόν Φεβρουάριον τοῦ 1347, μετά τήν εἴσοδόν του εἰς τήν πρωτεύουσαν, ὁ Καντακουζηνός τόν ἀπέστειλεν ὡς πρεσβευτήν εἰς τήν Ἄνναν Παλαιολογίναν ὁμοῦ μετά τοῦ σακελλαρίου Καβάσιλα. Μή ὑπογράψας τήν καθαίρεσιν τοῦ Καλέκα καί ἀντιταχθεῖς εἰς τήν νέαν ἡγεσίαν, κατεδικάσθη τόν Αὐγουστον τοῦ 1347, μετά δέ τήν σύνοδον τοῦ 1351 ἐνεκλείσθη εἰς τήν Μονήν Βασιλείου.

Ὁ Μητροφάνης Πατρῶν, καταλαβών τήν ἔδραν του μετά τόν Νοέμβριον τοῦ 1344, τό 1346 ὑπέγραψεν ὁμοῦ μετ' ἄλλων πέντε ἐπισκόπων λίβελλον ἀποδοχῆς τοῦ τόμου τοῦ 1341¹⁹, ἀλλ' ἐνῶ αὐτοί οἱ ἄλλοι ὑπέγραψαν καί τήν ἀπόφασιν καθαιρέσεως τοῦ Ἰωάννου Καλέκα, αὐτός ἀπουσιάζει ἀπό τόν σχετικόν τόμον, εἴτε διότι ἠρνήθη εἴτε διότι δέν ἔγινε δεκτός. Τόν Αὐγουστον τοῦ 1347 κατεδικάσθη μετά τῶν ἄλλων ὡς ἄνω.

Εἰς ἄλλος ἐκ τῶν ἱεραρχῶν τῆς ομάδος αὐτῆς ἦτο ὁ Μακάριος Σερρών, ὁ ὁποῖος μετά τήν σύνοδον τοῦ 1351 περιωρίσθη εἰς τήν Μονήν τῆς Θεοτόκου.

16. Ν. Βέη, «Ματθαῖος ὁ Φιλαδελφεύς μητροπολίτης Ἐφέσου καί ὁ αὐτόθι ναός τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου», *Μικρασ. Ἔστια* 1 (1946), 21-44.

17. *Πρός Δανιήλ Αἴνου* 13 (Παλαμᾶ, Συγγράμματρα Β', 387).

18. PG 151, 772-774A.

19. Βλ. Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος Β'*, 120-121.

Διαπρεπεῖς μεταξύ τῶν ἐκτός τῆς ἱεραρχίας ἀντιησυχαστῶν ὑπῆρξαν τρεῖς ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι συμπεριλαμβάνονται μεταξύ τῶν συζητητῶν εἰς τόν *Διάλογον περί δογμάτων*: Ἰσαάκ Ἀργυρός, Θεόδωρος Δεξιός, Θεόδωρος Ἀτουέμης.

Ἐξ αὐτῶν ὁ Ἰσαάκ Ἀργυρός, μείνας μέχρι τέλους ἀνένδοτος βαρλααμίτης, ἔγραψεν ἔργον κατὰ τοῦ Δεξιοῦ, ὁ ὁποῖος ἄν καί ἀντιπαλαμιστής, ἀπέκρουε τὰς βαρλααμικὰς ἀπόψεις περί Θαβωρίου φωτός²⁰. Ἄλλο ἔργον του, ἐναντίον πτυχῶν τῆς παλαμικῆς θεολογίας, ἐγράφη, ὡς φαίνεται, μετά τόν θάνατον τοῦ Παλαμᾶ²¹.

Ὁ Θεόδωρος Δεξιός εἰς τήν σύνοδον Αὐγούστου τοῦ 1341 εἶχεν ἀναγνώσει χωρίον τοῦ Μεγάλου Βασιλείου περί τοῦ ἀδυνάτου καταλήψεως τοῦ Θεοῦ, ἀναθέσει τοῦ πατριάρχου. Ἀργότερα ὑπεστήριξε τόν Νικηφόρον Γρηγοράν καί αὐτός ἦτο ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος τοῦ ἔδωσε τό μοναχικόν ἔνδυμα. Ἄν καί ἦτο πολύ μετριοπαθής, ἔμεινεν προσκολλημένος εἰς τήν ἀντιησυχαστικὴν μερίδα καί ἔγραψε μακρόν τετραμερές ἔργον κατὰ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ.

Ὁ Θεόδωρος Ἀτουέμης, μαθητής τοῦ Γρηγορά, κατὰ τόν Ἀρσένιον Τύρου τό 1351 ἦτο «ἔτι μὲν νέος τήν ἡλικίαν, πολίος δέ τήν σύνεσιν»²². Διεκρίνετο περισσότερο ὡς φιλόλογος παρά ὡς θεολόγος, κατὰ τὰ περί αὐτοῦ λεγόμενα εἰς τόν *Διάλογον περί δογμάτων*. Κατά τήν μαρτυρίαν τοῦ Φιλοθέου τελικῶς μετεστράφη «πρός τὰ κρείττω», τήν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν.

Ἐξ ἄλλου ὁ μοναχός Ἰγνάτιος διακρινόμενος «ἐπί σοφία καί ἀρετῇ» κατὰ τόν Ἰωάννην Κυπαρισσιώτην²³, διεδέχθη τόν Θεόληπτον Φιλαδελφείας, ὡς πνευματικός πατήρ τῆς μονῆς τῆς Εἰρήνης Εὐλογίας Χουμναίνης, μέ τήν ὁποίαν διετήρει ἀλληλογραφίαν. Ἦτο φυσικά ὑποστηρικτής τοῦ Ἀκινδύνου.

Ἡ Μονή Ὀδηγῶν ὑπῆρξε τό κέντρον διὰ τοῦ ὁποῖου μετεδίδοντο αἱ ἀντιησυχαστικαὶ διδασκαλῖαι πρὸς τὰς ἀνατολικὰς Ἐκκλησίας, ἰδιαίτερος τῆς Ἀντιοχείας καί τῆς Κύπρου, ὅπου ὁ ἀντιησυχασμός εὗρεν εὐρείαν διάδοσιν. Ἡ μονή αὕτη ἦτο μετόχιον τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας, τό ὁποῖον διώριζε τόν ἐκάστοτε ἡγούμενον, εἰς αὐτὴν δέ παρέμενον ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας καί ἄλλοι κληρικοὶ τοῦ κλίματος αὐτοῦ,

20. Τό κείμενον F. Candal, «Argiro Contra Dexio», *Or. Chr. Per.* 23 (1957), 80-113.

21. F. Candal, «Un escrito trinitario de Isaac Argiro en la contienda Palamitica del siglo XIV», *Or. Chr. Per.* 22 (1956), 92-137.

22. Vat. gr. 2335, f. 2. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 633C.

23. Κατὰ Παλαμ. παραβάσεων 4, 10, PG 152, 736.

δσάκις ἐπεσκέπτοντο τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἄξιόλογον ρόλον εἰς τὴν ἡσυχαστικὴν ἔριδα ἔπαιξεν ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος, ὁ ὁποῖος εἰς μὲν τὴν σύνοδον τοῦ 1341 ἔστειλεν ἐκπρόσωπόν του, ἀφοῦ εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς τὸν θρόνον μόλις πρό τι-
νων μηνῶν, ἀργότερα δὲ προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καλέκα, διὰ νὰ
τόν βοηθήσῃ εἰς τὸν ἀντιπαλαμικὸν ἀγῶνα. Παραμείνας εἰς τὴν Κων-
σταντινούπολιν ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τοῦ 1344 μέχρι τέλους αὐτοῦ συ-
νέταξε *Γράμμα* κατὰ τοῦ Παλαμᾶ, τὸ ὁποῖον δὲν σώζεται, ἀλλ' εἶναι γνω-
στόν ἐκ τῆς ἀναιρέσεώς του ὑπὸ τοῦ τελευταίου²⁴. Σώζεται ὁμως τὸ κατὰ
τοῦ Ἰσιδώρου *Γράμμα* αὐτοῦ. Ὁ Ἰγνάτιος συνέταξε τὸ κατηγορητήριον
κατὰ τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Ἰσιδώρου, τὸ ὁποῖον ἀπηγγέλη εἰς τὴν σύνο-
δον τοῦ Νοεμβρίου 1344.

Ἐκτοτε εἰς τὴν Μονὴν Ὀδηγῶν ἐγκατεστάθη ὁ Ἀρσένιος Τύρου,
δεύτερος τῆ τάξει εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας ἱεράρχης. Οὗτος ἐ-
τάχθη ὑπὲρ τῶν Ἀκινδυνιανῶν καὶ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ καὶ ἠρνεῖ-
το κοινωνίαν μετὰ τοῦ πατριάρχου Καλλίστου, ὅστις κατόπιν τούτου ἔ-
γραψε πρὸς τὸν Ἰγνάτιον Ἀντιοχείας περὶ τῆς ἀντικανονικῆς αὐτῆς
στάσεως, ἀλλὰ δὲν ἔλαβεν ἀπάντησιν²⁵. Ἡγούμενος τῶν Ὀδηγῶν ἐτοπο-
θετήθη ὁ ἀνεπιός τοῦ Ἀρσενίου Ἀνανίας, τὸν ὁποῖον ἐξέβαλεν ἀργότε-
ρα ὁ Κάλλιστος τοποθετήσας ἄλλον²⁶. Ἐν τῷ μεταξύ τὰ πράγματα εἰς
τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας, λόγῳ τῶν ἐπιπλοκῶν τῆς ἡσυχαστικῆς ἔρι-
δος, διεταράχθησαν, ὁ Ἰγνάτιος ἀπεμακρύνθη τοῦ θρόνου του καὶ ἀπέθα-
νε μακρὰν αὐτοῦ περὶ τὸ 1365. Κατόπιν δυσκολιῶν διάδοχός του ἀνεγνω-
ρίσθη ὁ Παχώμιος, ὅστις ἦτο διαφόρων πεποιθήσεων ἀπὸ τοῦ πρακατό-
χου του καὶ ἀνεκάλεσε τὸν Ἀρσένιον τὸ 1365. Ἡ ἀντίδρασις τούτου
προεκάλεσε τὴν λήξιν τῆς πρώτης πατριαρχείας τοῦ Παχωμίου (1365-
1368), ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ παλαμισμὸς ἐπεβλήθη εἰς τὴν Ἀντιόχειαν.

Εἰς τὴν ἰδίαν μονὴν Ὀδηγῶν διέμενον καὶ Κύπριοι παρεπιδημοῦν-
τες κληρικοί, ὁ διαπρεπέστερος τῶν ὁποίων ἦτο ὁ Ὑάκινθος. Οὗτος ἐτο-
ποθετήθη ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ 1345, μετὰ
τόν θάνατον (ἢ τὴν ἐκπτώσιν) τοῦ Μακαρίου καὶ ἐπέβαλεν ἐκεῖ τὰς γραμ-
μὰς τῶν Ἀκινδυνιανῶν. Ἀπέθανεν ὁμως πρό τῆς 19 Μαΐου 1346²⁷.

24. Π. Χρήστου, *Γρηγορίου Παλαμᾶ Συγγράμματα*, Β', 625-647. Καὶ εἰσαγωγικά, αὐτ. 558-
559. Βλ. ἐπίσης, G. Mercati, *Notizie*, 188ῆ. σημ. 2, 192ῆ., 200, σημ. 4.

25. Χρυσ. Παπαδοπούλου, «Ἡ κατάστασις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας κατὰ τὸν
ιδ' καὶ ιε' αἰῶνα», *Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ.* 13 (1937), 123-142 (130ῆ.).

26. Miklosich, Müller, *Acta*, 1, 343-346.

27. Κ.Π. Κύρρη, «Ὁ Κύπριος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ὑάκινθος», *Κυπρ. Σπουδαί* 25
(1961), 89-122.

Οἱ πολυάριθμοι ἀντιησυχασταὶ λόγιοι τῆς Κύπρου εὐρίσκοντο εἰς ἐπαφήν μετὰ τοῦ Ἰακίνθου ἢ τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῤᾤ²⁸. Ὁ διαπρεπέστερος μεταξύ αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Γεώργιος Λαπίθης, πλούσιος ὑποστηρικτῆς τῆς παιδείας. Τό 1330 ὁ Ἰακίνθος τοῦ μετέφερεν εἰς τήν Κύπρον βιβλία τοῦ Γρηγοῤᾤ. Ἀργότερα δέ, τό 1340, ἠθέλησε νά συστήσῃ ἐπαφήν μετὰ τοῦ Βαρλαάμ, παρακαλέσας αὐτόν νά τοῦ ἐπιλύσῃ ἀπορίας, ἀναφερομένας εἰς τήν ἀριστοτελικήν φιλοσοφίαν, ἀλλ' αὐτός τόν ἐξεμυκτήρισε καί τόν ἀπεκάλεσε «λίαν ἀσύνητον»²⁹. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος τόν ἔπεισε ν' ἀκολουθήσῃ τήν ἀντιπαλαμικήν μερίδα πρέπει νά ἦτο ὁ Ἰακίνδυνος, εὐρισκόμενος εἰς συνεχῆ ἐπαφήν μαζί του, ἢ ἡ Εἰρήνη Χούμναινα. Συνετάχθη βεβαίως ἔπειτα μέ τόν Γρηγοῤᾤν, τόν ὁποῖον ἐθεώρει ὡς εἶδος διδασκάλου. Δύο ἄλλοι διακεκριμένοι λόγιοι τῆς νήσου, ἀντιησυχαστικῶν φρονημάτων, ἦσαν ὁ Ἰθανάσιος Λεπανδρηνός καί ὁ Λέων Κύπριος.

Οἱ λόγιοι αὐτοί, καί ἰδίως ὁ Λαπίθης, ἦσαν ὀρθόδοξοι καί ἀπέρριπτον τάς λατινικάς ἀπόψεις. Ἡ παρουσία ὁμως τῆς ἐπί τῆς νήσου φραγκικῆς ἐξουσίας συνετέλεσεν ὥστε κατ' ὀλίγον οἱ νεώτεροι ἀντιπαλαμικοὶ νά καταστοῦν καί λατινόφιλοι. Ἦδη τό 1345 ὁ Νικηφόρος Γρηγοῤᾤς συγγαίρει δι' ἐπιστολῆς του τόν βασιλέα τῆς Κύπρου Οὐγον Δ', διότι δέν προσεχώρησεν εἰς τόν παλαμισμόν, δηλαδή εἰς τήν κίνησιν τοῦ Καντακουζηνοῦ³⁰. Ἀργότερα ἡ Κύπρος ἔγινε καταφύγιον τῶν φιλενωτικῶν ἀντιπαλαμικῶν λογίων.

Ἡ Σύνοδος τοῦ 1351

Ὁ Φιλόθεος Κόκκινος³¹, ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός³² καί ὁ Ἰωάννης Κυπαρισσιώτης³³ διατηροῦν σποραδικάς μόνον καί βραχείας πληροφορίας περί τῆς συνόδου ταύτης. Ἐκτενέστεραι εἶναι αἱ περιεχόμεναι ὑπό τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῤᾤ εἰδήσεις³⁴, ἀλλ' αὗται εἶναι

28. Κ.Π. Κύρρη, «Ἡ Κύπρος καί τό ἡσυχαστικόν ζήτημα κατά τόν 14ον αἰῶνα», *Κυπρ. Σπουδαί* 26(1962), 21-31. Ἄπ. Καρποζήλου, «Ἡ ἡσυχαστική ἐριδα καί ἡ Κύπρος», *Ἐπετηρίς Κέντρου Ἐπιστ. Ἐρευνῶν Κύπρου* 11(1981-1982), 491-498.

29. Ἰακίνδυνος, *Ἐπιστολή πρὸς Βαρλαάμ*, Κῶδ. Ambros. gr. 290, φ. 67ν.

30. R. Guiland, *Essai sur Nicéphore Grégoras*, 1926, σ, 266.

31. *Ἐγκώμιον*, PG 151, 621ε. *Ἀντιρρητικός* 12, PG 151, 733, 1138.

32. *Ἱστορία* 4, 23, PG 154, 180ε.

33. *Κατά Παλαμ. Παραβάσεων*, PG 152, 663-738.

34. *Ἱστορία*, βιβλίον 18 ἐξῆς.

ἐντελῶς ὑποκειμενικαί καί δίδονται ὁμοῦ μετά σχοινοτενῶν λόγων τοῦ συγγραφέως, οἱ ὅποιοι παρουσιάζονται ὡς λεχθέντες ἐν τῇ συνόδῳ, ἐνῶ εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων κατεσκευασμένοι. Τά στοιχεῖα τά ὅποια περιέχονται εἰς τόν Συνοδικόν Τόμον³⁵, συνταχθέντα κατ' ἀνάθεσιν παρά τῆς συνόδου ὑπό τοῦ Φιλοθέου καί συνεργατῶν του, καί στηριζόμενα εἰς ἐπισήμους ταχυγραφικάς σημειώσεις, εἶναι ἀντικειμενικώτερα.

Ἡ σύνοδος συνήλθεν εἰς τό Ἀλεξιακόν τρίκλινον τῶν ἀνακτόρων τῶν Βλαχερνῶν, τό οἰκοδομηθέν ὑπό τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, εἰς τό ὅποιον ἦσαν «ἀνάγραπτου» αἱ εἰκόνες τῶν παλαιῶν οἰκουμενικῶν συνόδων³⁶. Προήδρευε δέ αὐτῆς ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἔχων συνέδρους τόν πατριάρχην Κάλλιστον, εἰκοσιπέντε μητροπολίτας, ἑπτὰ ἐπισκόπους, τόν γυναικάδελφόν του σεβαστοκράτορα Μανουήλ Ἀσάνην, τόν ἐξάδελφον τῆς συζύγου του Μιχαήλ Ἀσάνην, τόν ἀνεψιόν τῆς συζύγου του Ἀνδρόνικον Ἀσάνην, τήν σύγκλητον, μετά τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, πολλῶν ἡγουμένων, ἀρχιμανδριτῶν, ἱερομονάχων καί μοναχῶν, μέ τήν παρουσίαν καί πλήθους λαοῦ. Μεταξύ τῶν μητροπολιτῶν ἦτο βεβαίως καί ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς κατά τοῦ ὁποίου κατεφέροντο οἱ ἀντίπαλοι, χωρίς ὁμως νά παρίσταται ὡς κατηγορούμενος. Ἀνήλθεν εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν διά τετάρτην ἤδη φοράν, ὡς εἶπομεν, πρός τόν σκοπόν τῆς συμμετοχῆς εἰς τήν σύνοδον, ἀφοῦ κατά τήν θεώρησιν τοῦ Φιλοθέου «τό πᾶν ὡς εἶπειν τοῦ ἀγῶνος πρός αὐτόν ἔβλεπε καί οἱ κοινῇ πολεμοῦντες τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς κατά σκοπόν καί αὐθις αὐτοῦ βάλλοντες ἦσαν, ἀναιρεῖται καί αὐτός προθύμως μάλα τήν μάχην, καί εἰς ἑαυτόν ὁμοῦ πάντα τόν πόλεμον δέχεται, τοῦτο καί βασιλέως (=Καντακουζηνοῦ) ἅμα καί τῆς συνόδου προτρεψαμένων»³⁷.

Εἰς τούς ἀντιπάλους, παρισταμένους ὑπό ἰδιότητα κυμαινομένην μεταξύ κατηγορῶν καί κατηγορουμένων, περιλαμβάνοντο ὁ ὀγδοηκοντούτης περίπου μητροπολίτης Ἐφέσου Ματθαῖος, καθῶς καί οἱ Γάννου Ἰωσήφ καί Τύρου Ἀρσένιος. Ἀπό τούς λοιπούς ὀνομαστί φέρονται οἱ Θεόδωρος Ἀτουέμης, Θεόδωρος Δεξιός, ἱερομόναχος Ἀθανάσιος, ἱερομόναχος Ἰγνάτιος, ἐπίσης δέ ὁ θαυμαστός Βούρδης, ὁ θεῖος Πολεριανίτης καί ὁ θαυμάσιος Λύβδικος³⁸. Φυσικά ἦτο ἐπίσης παρῶν ὁ ἡγέτης τῆς

35. PG 151, 717-763.

36. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 622AB. Συνοδικός Τόμος, PG 151, 721. Γρηγορά, *Ἱστορία* 18, 6, PG 148, 1157ε.

37. *Ἐγκώμιον*, PG 151, 622.

38. Τούς χαρακτηρισμούς τῶν τριῶν τελευταίων προσώπων δίδει ὁ Ἰωάννης Κυπαρισσιώτης,

μερίδος αὐτῆς Νικηφόρος Γρηγοῤῥας, καθὼς ἐπίσης πλῆθος «ἀγωνιστῶν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας», κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ Γρηγοῤῥα, καὶ «ὁ τῶν ἐμοῦ χορός μαθητῶν», οἱ ὁποῖοι προσῆλθον «τόν αὐτόν ἀγωνισόμενοι τῷ διδασκάλῳ δρόμον»³⁹.

Ἡ ἐκθεσις τοῦ Γρηγοῤῥα περὶ τοῦ τρόπου προσελεύσεως τῆς ομάδος του εἰς τὸν χῶρον τῆς συνεδρίας φανερῶνει πόσον ἠγάπα τὰς ἐπιδεικτικὰς ἐμφανίσεις. Λίαν πρωτὶ ὄλοι οἱ ἀνωτέρω φίλοι τοῦ Γρηγοῤῥα κατέλαβον τὸν οἶκόν του, προφανῶς εἰς τὴν Μονὴν τῆς Χώρας, οὗτος δὲ συνεκινήθη βαθέως ἀπὸ τὸν ζῆλόν των καὶ τοὺς προέτρεψε νὰ ἐπιμείνουν εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἐξεκίνησεν ἔπειτα πρὸς τ' ἀνάκτορα, ἀκολουθούμενος ἀπὸ ὄλους αὐτοὺς καὶ ἐπευφημούμενος καθ' ὁδὸν ἀπὸ τὸν λαόν. Τὴν δευτέραν ὥραν τῆς ἡμέρας, δηλαδή τὴν ὀγδόην πρωϊνὴν κατὰ τὸ σημερινὸν ὠρολόγιον, ἔφθασαν εἰς τὸν προορισμόν, ἀλλ' ἡ συνεδρίασις δέν ἤρχισεν εἰ μὴ μόνον κατὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἡ ὁποία ἦτο ἡ 28 Μαΐου.

Πρώτη συνεδρία 28 Μαΐου. Τὸν λόγον ἔλαβον ἀρχικῶς οἱ ἀντισηχασταί, προσκληθέντες νὰ δηλώσουν διατὶ ἀνακινοῦν πάλιν δογματικὰ ζητήματα. Πρώτη αἰτίασις τῶν θορυβούντων ἦτο κατὰ τὸν τόμον⁴⁰ ἡ προσθήκη εἰς τὴν ὁμολογίαν, τὴν ὁποίαν ἀπήγγελλον οἱ ἀρχιερεῖς κατὰ τὴν χειροτονίαν των, ἡσυχαστικῶν ἐκφράσεων καὶ ἡ παρουσία ὠρισμένων ἐκφράσεων εἰς ἔργα τοῦ Παλαμᾶ κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου, αἱ ὁποῖαι σκανδαλίζουν. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ πρῶτον σημεῖον ἦτο ὅτι ἡ προσθήκη ἀπετέλει ἀπλῶς ἀνάπτυξιν διατυπώσεως τῆς ς' οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὡς πρὸς τὸ δεῦτερον σημεῖον ὁ Παλαμᾶς ἀντέστρεψε τὴν κατηγορίαν, προσάψας εἰς αὐτοὺς τὴν μομφὴν ὅτι φρονοῦν τὰ τοῦ Ἀκινδύνου, ὅπερ αὐτοὶ ἠρνήθησαν, ἐνῶ τὰ μέλη τῆς συνόδου παρετήρησαν ὅτι διὰ τῆς ἀπαιτήσεώς των ν' ἀπαλειφθῆ ἡ προσθήκη ἀποδεικνύουν ὅτι ὀρθῶς κατηγοροῦνται ὡς Ἀκινδυνόφρονες. Κατὰ τὴν συζήτησιν ἀπεδείχθη ὅτι πρόθεσις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ πατριάρχου ἦτο νὰ λήξουν ταχέως αἱ ἐργασίαι, εἰ δυνατόν αὐθημερόν, ὅπως εἶχε συμβῆ τὸ 1341, ἀλλ' αἱ παρουσιασθεῖσαι ἀντιγνώμιαί ἔπεισαν τὴν σύνοδον ν' ἀποφασίσῃ ἐξ ὑπαρχῆς μέχρι τέλους ἐξέτασιν τοῦ δογματικοῦ προβλήματος, ὥστε νὰ εὑρεθῆ ἡ ἀλήθεια. Οἱ φίλοι τοῦ Γρηγοῤῥα προέβαλον τότε τὴν ἔνστασιν ὅτι ἡ περὶ δογμάτων συζήτησις καθίσταται πρόξενος σκανδά-

Κατὰ Παλαμ. Παραβάσεων 4, 10, PG 152, 736.

39. Ἱστορία 18, 5, PG 148, 1153D.

40. PG 151, 721.

λων, ἀλλ' αὐτὴ ἀπερρίφθη καὶ ἀπεφασίσθη κατὰ τὴν ἐπομένην συνεδρίαν νὰ ἐκθέσουν ἐλευθέρως τὰς ἀπόψεις των πρῶτος ὁ Γρηγορᾶς καὶ ἔπειτα ὁ Παλαμᾶς⁴¹. Ὁ Γρηγορᾶς πάντως παρουσιάζει διαφορετικὰ τὴν πορείαν τῶν συζητήσεων⁴², παραθέτων ἐκτενεστάτας δημηγορίας αὐτοῦ καὶ βραχείας ἀπαντήσεις τοῦ Παλαμᾶ καὶ παρεμβάσεις τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ πάντως καὶ ἡ ἰδικὴ του ἐκθεσις μαρτυρεῖ πόσον ἐλευθέρως διεξήγετο ἡ συζήτησις καὶ πόσον ἀνεκτικός ἦτο ὁ Καντακουζηνός. Ἰδιαιτέραν προσοχὴν δίδει εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς κατηγορίας του κατὰ τοῦ Παλαμᾶ ὡς εἰκονομάχου καὶ εἰς τὴν προβολὴν τῆς δῆθεν ἥττης αὐτοῦ. Διηγεῖται ἐπὶ πλέον ὅτι ἡ συζήτησις συνεχίζετο ὅταν εἶχεν ἤδη νυκτώσει καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκ τοῦ λαοῦ εἶχον ἀποχωρήσει. Διαλαλήσαντες οὗτοι ἀνά τὴν πόλιν τὴν ἤτταν τοῦ Παλαμᾶ προεκάλεσαν διαδήλωσιν, τῆς ὁποίας οἱ μέτοχοι ἀνεζήτησαν αὐτὸν διὰ νὰ τὸν κακοποιήσουν ἢ θανατώσουν ὡς φθορέα τῶν πατρίων δογμάτων· ἀλλὰ μὴ εὐρόντες αὐτὸν ἐκακοποίησαν πολλοὺς ὁπαδοὺς του, ἐνῶ συγχρόνως ἐστεφάνωσαν τὸν Γρηγορᾶν ὡς νικητὴν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, προσθέτει ὁ Γρηγορᾶς, ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε διωγμὸν τῶν διαδηλωτῶν.

Δευτέρα συνεδρία, μετὰ διήμερον τὴν 30 Μαΐου. Ὁ Γρηγορᾶς κατετρώχετο ἀπὸ κεφαλαλγίαν καὶ ἤρνεϊτο νὰ μεταβῇ εἰς τὴν συνεδρίαν, τελικῶς ὁμως ἠκολούθησε τοὺς ὁπαδοὺς του, οἱ ὁποῖοι καὶ πάλιν εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὸν οἶκόν του⁴³. Κατὰ τὴν συνεδρίαν οἱ Ἀκινδυνόφρονες εἶπον «ὅσα ἐβούλοντο», ἀλλ' ὅταν ἤρχισεν ὁ Παλαμᾶς ν' ἀπαντᾷ εἰς τὰς αἰτιάσεις των, ἀπεχώρησαν τῆς συνεδρίας πρὸ τῆς κανονισμένης ὥρας. Ὁ Παλαμᾶς εἶχεν ἤδη διακηρύξει μίαν ἀξιόλογον ἀρχήν, ὅτι «ἕτερόν ἐστιν ἡ ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἀντιλογία καὶ ἕτερον ἡ τῆς πίστεως ὁμολογία», διότι εἰς τὴν ἀντιλογίαν δύναται κανεὶς νὰ χρησιμοποίησιν παντός εἴδους ἐπιχειρηματολογίαν, ἐνῶ ἡ ὁμολογία πρέπει νὰ εἶναι σύντομος καὶ δογματικῶς ἠκριβολογημένη. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρουσίασε τὴν παλαιάν ὁμολογίαν του, ἡ ὁποία ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὴν σύνοδον⁴⁴. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι ὁ ἠσυχαστὴς ἡγέτης ἦτο ἕτοιμος νὰ διευκρινήσῃ ὠρισμένας ἐκφράσεις τὰς ὁποίας εἶχε χρησιμοποίησιν εἰς τὰς θεολογικὰς συζητήσεις. Ἀλλ' οἱ ἀντίπαλοι δὲν ἦσαν διατεθειμένοι νὰ συζητήσουν εἰς βάθος καὶ

41. Τόμος, PG 151, 720-723.

42. Ἱστορία 18,8-20,4, PG 148, 1165-1252.

43. Γρηγορᾶ, Ἱστορία 20,5-7, PG 148, 1252-1268.

44. Εἶναι προσηρητημένη εἰς τὴν Ἐπιστολὴν πρὸς Διονύσιον, βλ. Π. Χρήστου, Γρηγορίου Παλαμᾶ Συγγράμματα Β' 494-499.

ἀπεχώρησαν, κατόπιν συνθήματος τό ὅποιον ἔδωσεν ὁ Ἄρσένιος Τύρου.

Τρίτη συνεδρία, 8 Ἰουνίου. Προηγουμένως ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε καλέσει πλησίον του τόν Γρηγοῤῥαν, διά νά τόν δελεάσῃ μέ προσφοράς, ὥστε νά προσχωρήσῃ εἰς τήν παράταξίν του, ἀλλ' ἡ προσπάθεια δέν εἶχεν ἀποτελεσμα⁴⁵. Οἱ ἀντισηχασταί ἀνέγνωσαν τήν ἰδικήν των ὁμολογίαν, εἰς τό τέλος τῆς ὁποίας ἀνεφέρετο ὅτι ὡς πρός τάς ἀπόψεις τοῦ Βαρλαάμ καί τοῦ Ἄκινδύνου οὗτοι φρονοῦν ὅσα καί ἡ Ἐκκλησία⁴⁶. Εἰς τάς νέας κατηγορίας των κατά τοῦ Παλαμᾶ, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐκτεθῆ εἰς εἴκοσι κεφάλαια περιλαμβάνοντα ἀπάνθισμα ἀπό τά ἔργα αὐτοῦ, οὗτος ἀπήντησεν ὅτι «περί δογμάτων καί πραγμάτων τόν ἀγῶνα ποιεῖται, κᾶν τις ἐπί τῶν πραγμάτων ὁμοφωνῆ, πρός τάς λέξεις οὐ διαφέρομαι». Ἐρνήθη ὅτι πιστεύει εἰς πολλάς θεότητας καί ἐτόνισεν ὅτι ἀποδέχεται ἐνεργείας θείας αἱ ὁποῖαι προϋπάρχουν φύσει καί αἰδίως εἰς τόν Θεόν. Ὁ αὐτοκράτωρ καί ἡ σύνοδος τόν ἐπήνεσαν διά τάς ἀπόψεις του ταύτας.

Τετάρτη συνεδρία, τήν ἐπομένην 9 Ἰουνίου. Κατ' αὐτήν ὁ βασιλεὺς καί ἡ σύνοδος παρήγγειλαν εἰς τούς ἀντισηχαστάς νά παύσουν ν' ἀσχολοῦνται μέ λέξεις καί φράσεις, προσεκόμισαν δέ τόν τόμον τῆς συνόδου τοῦ 1341, μέ τήν ἀνάγνωσιν τοῦ ὁποίου ἐφάνη ὅτι ὁ Παλαμᾶς συμφωνεῖ πρός τά ἐκεῖ ἀποφασισθέντα. Τό ἴδιον κατεφάνη κατόπιν ἀναγνώσεως πατερικῶν χωρίων καί τῶν πρακτικῶν τῆς 5' οἰκουμενικῆς συνόδου⁴⁷, τά ὁποῖα στηρίζουν τήν διάκρισιν μεταξύ θείας οὐσίας καί θείας ἐνεργείας. Ἡ ἀντισηχαστική ἐρμηνεία χωρίων τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ καί τοῦ Θεοδώρου Γραπτοῦ ἀπερρίφθη. Εἰς τό τέλος ἀνεγνώσθη ὁ συνοδικός τόμος τοῦ Αὐγούστου 1347, διά τοῦ ὁποίου εἶχον καθαιρεθῆ ὁ Ματθαῖος Ἐφέσου καί ὁ Ἰωσήφ Γάννου ἐκ τῶν παρόντων, ἔπειτα δέ ὁ ὑπάτος τῶν φιλοσόφων Ἄμπαρος ἐκάλεσεν ἕκαστον τῶν παρευρισκομένων μελῶν νά ἐκφέρῃ γνώμην περί τῶν ἐξετασθέντων δογματικῶν θεμάτων· ὅλοι δέ ἀπήντησαν ὅτι συμφωνοῦν μέ τήν θεοπρεπῆ διάκρισιν μεταξύ οὐσίας καί ἐνεργείας. Τελευταῖος ὠμίλησεν ὁ πατριάρχης, ὁ ὁποῖος μετά τήν ἐμμονήν τῶν ἀντιφρονούντων εἰς τάς ἀπόψεις των ἀπεγύμνωσε τούς δύο ὡς ἄνω μητροπολίτας τῶν ἀρχιερατικῶν συμβόλων καί ἀπέπεμψε τούς λοιπούς, πλὴν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐζήτησαν συγγνώμην⁴⁸.

45. Γρηγοῤῥᾶ, *Ἱστορία* 21, 1, PG 148, 1269A.

46. Γρηγοῤῥᾶ, *Ἱστορία* 20, 2, PG 148, 1272-1273.

47. Οἱ ἀντισηχασταί ἀπήτουν ν' ἀναγνώσθῃ μόνον ὁ δρος τῆς συνόδου αὐτῆς, ὁ ὁποῖος δέν περιελάμβανε τίποτε σχετικόν.

48. *Τόμος*, PG 151, 726-731.

Θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι διὰ τῆς ἀποφάσεως νά τεθῆ εἰς ἐφαρμογήν ἡ παλαιά καταδίκη, τοῦ 1347, ἔληξεν ὅλη ἡ διαδικασία πρὸς διευθέτησιν τῆς θεολογικῆς ἔριδος. Ὁ Καντακουζηνὸς ὅμως, διακρινόμενος δι' ἠπίαν καὶ συμβιβαστικὴν τακτικὴν, ἔδωσε ποικίλας νέας εὐκαιρίας εἰς τοὺς ἀντιπάλους νά δεχθοῦν τὰς ἀποφάσεις· ἀλλ' ἀπέβησαν ὅλα εἰς μάτην.

Οὕτω μετὰ ἓνα μῆνα, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1351, νέα σύνοδος συνεκλήθη εἰς τὸ Ἀλεξιακὸν τρίκλινον. Ὁ Φιλόθεος ἐκλαμβάνει ταύτην ἐνιαίως μὲ τὴν προηγουμένην, διό λέγει, «τά μὲν οὖν κατὰ μέρος κἀνταῦθα τὰ τε βασιλεῖ καὶ τῇ συνόδῳ λαληθέντα τε καὶ πραχθέντα παρ' ὅλας ἡμέρας ἐφεξῆς, οἶμαι, πέντε», προσθέτων τὴν ἡμέραν τῆς συνεδρίας αὐτῆς εἰς τὰς τέσσαρας προηγουμένας⁴⁹. Οἱ ἀντιησυχασταὶ ἠρνήθησαν νά προσέλθουν καὶ ἡ συζήτησις ὑπῆρξεν ἀπρόσκοπτος. Ἐτέθησαν ἕξ ἐρωτήματα, τῶν ὁποίων τὴν ἐξέτασιν ἐζήτησεν ὁ αὐτοκράτωρ.

α) «Ἔστι θεοπρεπὴς διάκρισις ἐπὶ Θεοῦ οὐσίας καὶ ἐνεργείας;».

Ἐν ναι,

β) «Πότερον ἡ ἐνέργεια αὕτη κτιστὴ ἐστὶν ἢ ἄκτιστος;». Ἐν ἄκτιστος,

γ) «Πῶς ἂν τις ἐκφύγοι τὸ μὴ παρά τοῦτο σύνθετον τὸν Θεὸν εἶναι νομίζειν;».

δ) «Εἰ γε ἡ φωνὴ τῆς θεότητος οὐκ ἐπὶ τῆς οὐσίας μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς θείας ἐνεργείας παρά τῶν θεολόγων ὑμνηται».

ε) «Εἴπερ οἱ θεολόγοι κατὰ τι τὴν οὐσίαν τῆς ἐνεργείας ὑπερκεῖσθαί φασιν».

ς) «Θεοῦ μετεχομένου, πότερον κατὰ τὴν οὐσίαν ἢ μετοχὴ ἢ κατὰ τὴν ἐνέργειαν;».

Ὅλαι αἱ ἀπαντήσεις εἶναι ἡσυχαστικῆς ἐμπνεύσεως φυσικά⁵⁰. Εἰς τὸ τέλος ἔλαβε τὸν λόγον ὁ αὐτοκράτωρ, ἐνῶ ὅλοι ἦσαν ὄρθιοι, συνοψίζων τὰ συμπεράσματα ἐκ τῶν συζητηθέντων καὶ ἀποφασισθέντων κατὰ τὴν σύνοδον. Τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελε νά δηλώσῃ ὅτι ἡ σύνοδος ἦτο ἐνιαία, διό καὶ λαμβάνει τὸν λόγον μόνις τώρα. Δύο Ἀγιορεῖται μοναχοί, κατορθώσαντες νά φθάσουν μόνις τώρα, ἐπέδωσαν τὸν παλαιὸν Ἀγιορετικὸν Τόμον καὶ ἀνέγνωσαν

49. Ἐγκώμιον, PG 151, 622B.

50. Τόμος, PG 151, 732-754. Ἀνάπτυξις τῶν ἀπαντήσεων περιέχεται ἐξ ἴσου ἐκτενῆς, κατὰ λέξιν συχνάκις ὡς ἠ ἐνταῦθα, εἰς τὸν Διάλογον περὶ Θεολογίας.

ἔγγραφον δήλωσιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀγιορειτῶν ὅτι ἀποδέχονται τὰς πραγματείας τὰς ὁποίας εἶχε συντάξει τό 1346 ὁ Φιλόθεος καί τήν διδασκαλίαν τοῦ Παλαμᾶ.

Θεολογική ἐπιτροπή, ὀρισθεῖσα ὑπό τῆς συνόδου καί ἐξετάσασα εἰς ἐπανειλημμένας συναντήσεις εὔρε ταῦτα σύμφωνα πρός τήν πατερικήν διδασκαλίαν. «Τόν μὲν Θεσσαλονίκης ἱερώτατον μητροπολίτην καί ἐν τούτοις σύμφωνον τοῖς ἱεροῖς θεολόγοις εὔρομεν καί συνήγορον Χριστοῦ χάριτι τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας, αὐτούς δέ καί ἀφ' ὧν ἐγγράφως διαστρέφειν καί κατηγορεῖν ἐπεχείρησαν, πολλαῖς καί μεγάλαις αἰρέσεσι περιπίπτοντας»⁵¹.

Ἀκολουθῶς συνετάχθη ὁ Συνοδικός Τόμος βάσει τῶν τηρηθέντων πρακτικῶν. Τήν διατύπωσιν τοῦ κειμένου ἐξεπόνησεν ὁ Φιλόθεος Κόκκινος, μητροπολίτης Ἡρακλείας, βοηθούμενος ὑπό τοῦ Γεωργίου Γαλησιώτου καί τοῦ σοφοῦ Μαξίμου. Τήν 15 Αὐγούστου μετὰ τόν ὄρθρον, ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέδωσε πανηγυρικῶς τόν τόμον ὑπογεγραμμένον ὑπ' αὐτοῦ εἰς τόν πατριάρχην Κάλλιστον καί οἱ ὡς ἄνω τρεῖς συντάκται τόν ἀνέγνωσαν ἕκαστος κατά τμήμα, ὁ δέ Φιλόθεος ἐξεφώνησε περιστασιακήν ὁμιλίαν. Ὁ τόμος οὗτος περιέχων μίαν ἀκόμη ἐπιδοκιμασίαν τῆς διδασκαλίας τοῦ Παλαμᾶ, τήν ἐπισημοτέραν, καί ἀποδοκιμασίαν τῶν ἀντιπάλων του ὑπεγράφη ὑπό μὲν τοῦ ἀπουσιάζοντος εἰς τήν Θεσσαλονίκην Ἰωάννου Παλαιολόγου τό ἐπόμενον ἔτος 1352, ὑπό δέ τοῦ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ τόν Φεβρουάριον τοῦ 1354. Ὁ Γρηγοῤῥας παρουσιάζει τόν Παλαιολόγον, μονοκράτορα πλέον, νά λέγη εἰς τήν συζήτησιν τοῦ 1355 ὅτι «ἄκων ὑπέγραψα»⁵², ἀλλ' ὁ Παλαμᾶς τόν διαψεύδει. Οἱ ἐπίσκοποι ὑπέγραφον εὐκαιριακῶς, ἀρχῆς γενομένης ἀπό τῆς 22 Αὐγούστου 1351. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Παλαμᾶς ἔγραφε τόν πρῶτον λόγον *Κατά Γρηγοῤῥᾶ*, τό 1358, εἶχον ὑπογράψει τρεῖς βασιλεῖς, τρεῖς πατριάρχαι, καί ὑπερπεντήκοντα μητροπολίται καί ἀρχιεπίσκοποι, πλὴν τῶν ὑπ' αὐτούς ἐπισκόπων⁵³.

Ἡ ἡσυχαστική διδασκαλία ἐπεδοκιμάσθη ἐπισημότερον ἀκόμη διά τῆς εἰσαγωγῆς της εἰς τό Συνοδικόν τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τῷ Τριωδίῳ. Ἐξ ἀναθεματισμοῖ κατά τῶν ἀντιπαλαμιστῶν καί ἐξ ἐπευφημίας μέ τό «αἰωνία ἡ μνήμη» ἀνεγνώσθησαν διά πρώτην φοράν κατά τήν Κυριακήν τῆς Ὁρθοδοξίας τοῦ ἔτους 1352. Μετὰ τόν θάνατον τοῦ Παλαμᾶ καί τήν ἀνα-

51. Τόμος, PG 151, 759 ἔ.

52. Ἱστορία 30 (Θεολογικός Α'), PG 149, 236C.

53. *Κατά Γρηγοῤῥᾶ Α'*, 6.

γνώρισιν τῆς ἀγιότητός του προσετέθη εἰς ἀκόμη ἐπευφημισμός ὑπὲρ αὐτοῦ, ὥστε οἱ ἐπευφημισμοὶ νὰ εἶναι σήμερον ἑπτὰ. Δέν ἐχρειάσθη νέα σύνοδος πρὸς τοῦτο, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Π. Οὐσπένσκυ⁵⁴, βάσει σημειώματος τοῦ κώδ. Κουτλουμουσίου 33, τοῦ ἰδ' αἰῶνος: «Τὰ κατὰ μῆνα Ἰούλιον τῆς πέμπτης ἰνδικτιῶνος τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ἑξηκοστοῦ ἔτους λαληθέντα καὶ πραχθέντα παρὰ τῆς θείας καὶ ἱερᾶς συνόδου τῆς συγκροτηθείσης κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου καὶ τῶν ὁμοφρόνων ἐκείνοις ἐν τῷ θεοφρουρητῷ παλατίῳ τῶν ἱερῶν Βλαχερνῶν ἔνδον τοῦ μεγάλου τρικλίνου τοῦ λεγομένου Ἀλεξιακοῦ»⁵⁵.

Πρόκειται σαφῶς περὶ τῆς συνόδου τοῦ 1351, ὡς παρετήρησεν ὁ J. Meyendorff⁵⁶, καὶ δὴ τῆς τελευταίας φάσεως αὐτῆς. Βεβαίως τὸ ἔτος 6860 καταλαμβάνει τὸν χρόνον ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου 1351 μέχρι 31 Αὐγούστου 1352 καὶ πίπτει εἰς τὴν πέμπτην ἰνδικτιῶνα. Ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι ἔχει γραφῆ πέμπτη ἰνδικτιῶν ἀντὶ τετάρτη καὶ ἔτος 6860 ἀντὶ 6859 ἐκ συγχύσεως ἴσως ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ παλαμιτική προσθήκη εἰς τὸ Συνοδικόν, τὴν ὁποίαν συνοδεύει ἡ σημείωσις, ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὴν 1 Σεπτεμβρίου τοῦ 1351 ἢ ἔπειτα.

Ἐπακόλουθα τῆς Συνόδου τοῦ 1351

Συνεπεία τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου ἄλλοι μὲν ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τῶν Ἠσυχαστῶν μετενόησαν καὶ ὡς ἐκ τούτου παρέμειναν ἐλεύθεροι, ἄλλοι δὲ συνέχισαν τὴν πολεμικὴν των, διαταράσσοντες τὴν Ἐκκλησίαν, διὸ καὶ ὑπέστησαν κυρώσεις. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ ἀσημότεροι ἐκλείσθησαν εἰς δεσμωτήριον, ἀλλ' αὐτοὶ ἦσαν ἐλάχιστοι, οἱ δὲ ἐπισημότεροι ἐτέθησαν ὑπὸ κατ' οἶκον περιορισμόν.

Ὁ κυριώτερος τῶν τελευταίων ἦτο ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ὅστις ὑπεχρεώθη νὰ παραμείνη εἰς τὸν οἶκον του ἐν τῇ μονῇ τῆς Χώρας. Παρά τας ταλαιπωρίας του ἔμενε πεισμόνως ἀμετανόητος καὶ ἀπεκάλει ληστρικὴν τὴν σύνοδον, γενομένην ὡς ἔλεγε «παρὰ τῶν τῆς εὐσεβείας διωκτῶν»⁵⁷. Κατὰ τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἀγαθαγγέλου, ὑπ' αὐτῆς «τό μὲν τῆς πολυθείας κεκύρωται δόγμα, τό δὲ τῆς ἐνσάρκου μυστήριον οἰκονομίας ἀνήρηται»⁵⁸. Παρὰ τὴν ἐπισφαλῆ κα-

54. *Istorija Athona III, Athon Monašeskij*, 1892, σ. 260, 781.

55. Βλ. Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος* 1, 277. *

56. *Introduction*, σ. 152, σημ. 125.

57. *Ἱστορία* 25, 21, PG 149, 45D.

58. *Ἱστορία* 25, 22, PG 149, 48B.

τάστασιν τῆς ὑγείας του συνέχισε τό συγγραφικόν ἔργον κατά τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου καί τῶν ἡσυχαστικῶν ἀπόψεων, ἀποκρύπτων μὲν τά κειμενά του ἀπό τοὺς πολιτικούς καί ἐκκλησιαστικούς ἡγέτας, διαδίδων δέ ταῦτα εἰς τοὺς φίλους του. Τά ἔκτοτε γραφέντα τμήματα τῆς Ἱστορίας του ἔχουν εὐρύτατα θεολογικόν χρῶμα, ἐνῶ καί ὄσα περιλαμβάνουν ἤδη ἐξιστόρησιν τῶν ἀπό τοῦ 1347 καί ἐξῆς ἀποτελοῦν ἐκθεσιν περὶ προσωπικῶν του περιπετειῶν λόγῳ ἀναμιζεῶς του εἰς τὴν θεολογικὴν ἔριδα, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω. Ἐλλωστε ἀπὸ τοῦ 1351 ἤδη ὄχι τόσον λόγῳ γηρατείων ὅσον λόγῳ τῶν ἀπογοητεύσεων προσεβάλλετο συχνῶς ἀπὸ φοβεροῦς πονοκεφάλους καί δέν ἠδύνατο νά ὀμιλῇ καί νά γράφῃ ἀνέτως.

Ἐχων μαθητάς καί φίλους ἀπὸ πλησίον καί ἀπὸ μακρὰν, ἐπεκοινῶνει διὰ τό θεολογικόν θέμα μέ Τραπεζουντίους, Κυπρίους καί λογίους ἄλλων ἐκτός Βυζαντίου περιοχῶν⁵⁹.

Οἱ δέ ὑποστηρικταί τῆς ἡσυχαστικῆς θεολογίας, γνωρίζοντες τὴν εὐρύτητα τῆς ἐπιρροῆς του, κατέβαλον ἐντόνους καί συστηματικὰς προσπάθειάς διὰ νά τόν μεταπίσουν, καθὼς ὁ ἴδιος γράφει εἰς τὴν Ἱστορίαν του. Τόν ἐπεσκέφθησαν κατ' ἀρχὰς ἀξιωματοῦχοι ἐκ προσώπου τοῦ βασιλέως καί ἐπίσκοποι ἐκ προσώπου τοῦ πατριάρχου, ἀλλ' ἐδήλωνε σταθερῶς εἰς ὄλους ὅτι μόνον ἐάν ὁ Παλαμᾶς ὑποβάλλῃ ἔγγραφον λίβελλον ἀποκηρύξεως τῶν ἀπόψεῶν του θά συμφωνήσῃ⁶⁰. Οἱ ἀπεσταλμένοι ὑπεσχέθησαν ὅτι θά προσκομίσουν προσεχῶς ἀντίγραφον τοῦ Συνοδικοῦ τόμου, ἐλπίζοντες ὅτι αἱ περιλαμβανόμεναι εἰς αὐτόν ἐξηγήσεις τοῦ Παλαμᾶ περὶ τῶν ἀπόψεῶν του θά ἦσαν ἀρκεταί διὰ νά τόν μεταπίσουν, ἀλλ' ὁ Παλαμᾶς δέν ἔτρεφε τοιαύτας ματαιὰς ἐλπίδας περὶ αὐτοῦ καί τοὺς ἀπέτρεψεν ἀπὸ τοῦ ἐγχειρήματος. Ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης Κάλλιστος τόν ἐπεσκέφθη δὶς.

Ἀργότερα τόν ἐπεσκέφθη μαζί μέ πατριαρχικόν ἀξιωματοῦχον ὁ φίλος του Καβάσιλας, ὁ ὁποῖος προφανῶς δέν εἶναι ὁ νεαρός ἀκόμη τότε λόγιος καί πολιτικός Νικόλαος Χαμαετός Καβάσιλας, ἀλλ' ὁ θεῖος τούτου Νεῖλος Καβάσιλας, διαπρεπὴς διδάσκαλος καί μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ἐπὶ τινα χρόνον ὁ Νεῖλος δέν εἶχεν ἀναμιχθῆ εἰς τὴν ἔριδα, ἂν καί ἐφαίνετο συμπαθῶν τόν ἡσυχασμόν, ἀλλ' ἔπειτα συνετάχθη πλήρως πρὸς τὴν παλαμικὴν διδασκαλίαν καί τὴν ὑπεστήριξε μέ ζῆλον. Οὔτε αὐτός ἠδυνήθη νά μεταπίσῃ τόν πείσμονα λόγιον, ἀλλ'

59. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία 4, 24, PG 154, 185.

60. Γρηγοῦρα, Ἱστορία 22, 1ε.

οὗτος ἔδωσε τόσην σπουδαιότητα εἰς τόν μεταξύ των διάλογον, ὥστε ἀφιέρωσεν εἰς αὐτόν δύο ὀλόκληρα βιβλία τῆς ἱστορίας του⁶¹. Μετέπειτα ἐπρόκειτο νά τόν ἐπισκεφθῆ καί ὁ αὐτοκράτωρ Ματθαῖος Καντακουζηνός, ὀλίγας ἡμέρας μετά τήν στέψιν του.

Μετά τήν ἀποτυχίαν τῶν πρώτων ἐκείνων ἀποπειρῶν ὁ περιορισμός τοῦ Γρηγοῤᾤ κατέστη στενωτέρος, χωρίς νά εἶναι πλήρης. Τήν ἡμέραν τῆς Ἁγίας Ἄννης, 9 Δεκεμβρίου, τοῦ ἔτους 1351 τόν ἐπεσκέφθη διά θυρίδος παλαιός μαθητής του, ὁ Ἁγαθάγγελος υἱός Καλλιστράτου, ὁ ὁποῖος συνέχιζε νά τόν ἐπισκέπτεται μέχρι τέλους τοῦ περιορισμοῦ του, διαρκέσαντος ἐπί τριετίαν. Δι' αὐτοῦ ἐμάνθανεν ὁ διδάσκαλος τά ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα, ἐκ δέ τῶν συζητήσεών των τούτων προέκυψαν πέντε βιβλία τῆς ἱστορίας του (25-29). Κατά τά λεγόμενα εἰς τήν ἱστορίαν ὁ Ἁγαθάγγελος ἀπουσίαζεν εἰς περιοδείαν ἀνά τās χώρας τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου ἐπί δεκαετίαν, τώρα δέ πραγματοποιεῖται ἀλληλοενημέρωσις μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν ὡς πρός τά μέχρι τότε συμβάντα, ἐνῶ διά τά μετά τήν σύνοδον τοῦ 1351 ὁ Ἁγαθάγγελος εἶναι ἡ μόνη πηγή πληροφορήσεως τοῦ Γρηγοῤᾤ. Ὁ Φιλόθεος Κόκκινος θεωρεῖ ὅλην αὐτήν τήν διήγησιν περί τῶν ἐπί τριετίαν κρυφίων ἐπισκέψεων τοῦ Ἁγαθαγγέλου σκηνοθετημένην καί μυθώδη⁶². Καί πράγματι πρόσωπον μέ τοιοῦτον ὄνομα εἶναι ἄγνωστον ἀπό ἄλλην πηγῆν, χρησιμεύει δέ ἀπλῶς πρός παρουσίασιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Γρηγοῤᾤ κατά τρόπον ἐνδιαφέροντα καί πειστικόν, δηλαδή διαλογικῶς, ὅπως συμβαίνει καί μέ ἄλλας περιπτώσεις τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητός του. Ἄλλά προφανῶς ὑπῆρχον ἀφωσιωμένοι μαθηταί του, οἱ ὁποῖοι κατά καιρούς τόν ἐπεσκέπτοντο καί τοῦ ἔφεραν «ἀγαθὰς ἀγγελίας» ἀπό τόν ἐλεύθερον κόσμον· ὅθεν Ἁγαθάγγελος εἶναι πιθανῶς συλλογικόν ψευδώνυμον ὄλων αὐτῶν τῶν μαθητῶν.

Ὁ Γρηγοῤᾤ εἶχε τήν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ μεταχείρισίς του παρά τῆς κυβερνήσεως ἦτο βιαιοτέρα ἀπό τῆς τῶν ἄλλων. Ἄν καί τοῦτο δέν εἶναι βέβαιον, ἀξίζει νά σημειώσωμεν ποῖοι εἶναι οἱ πρός τοῦτο λόγοι, ὅπως τίθενται εἰς τό στόμα τοῦ Ἁγαθαγγέλου.

α) Ἐφοῦ γράφεις γενικήν ἱστορίαν, οἱ περί τόν Παλαμᾶν καί τόν Κόκκινον πιστεύουν ὅτι θά γράψης καί περί τῶν συγχρόνων ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, καί δὴ κατά τῶν κακοδοξιῶν αὐτῶν.

β) Διεκήρυσσες εὐθαρσῶς πρός ὄλους, καί δὴ τούς ἄρχοντας,

61. Ἱστορία 22,4-24, 2.

62. Ἀντιρρητικός 1, PG 151, 777 ε.

«ἔχεσθαι μὲν λαμπρῶς αἰεὶ τῶν πατρίων διδάσκων ἔθων, ἀπέχεσθαι δὲ τῶν ἀθέσμων τοῦ Παλαμᾶ καινοφωνιῶν», ἄλλοτε δὲ ἤλεγχεσθε κατ' ἰδίαν καὶ δημοσίᾳ τὸν βασιλέα Ἰωάννην Καντακουζηνόν καὶ τὸν παρέβαλλες μὲ τὸν Ἰουλιανόν καὶ τὸν Μαξιμιανόν ἢ μὲ τοὺς εἰκονομάχους. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὰς συνελεύσεις τῆς συνόδου ὠμίλησες οὕτω.

γ) Ἠπείλησες ὅτι δι' ἀντιρρητικῶν τόμων θά καταλύσης τὸν Συνοδικὸν Τόμον, τὸν ὁποῖον αὐτοὶ ἐτόλμησαν προσφάτως νά συντάξουν ἀποκρύφως κατὰ τῆς εὐσεβείας.

δ) Ἀπέκτησες πολλοὺς μαθητάς εἰς ὅλα τὰ μέρη, οἱ ὁποῖοι εἶναι εὐγνώμονες καὶ ὁμόφρονές σου καὶ σέ ὑπακούουν ὡς οἱ Πυθαγόρειοι τὸν διδάσκαλον. Σέ φθονοῦν λοιπὸν οἱ ἀντίπαλοι⁶³.

Τίποτε δὲν ἐλύπει τὸν Γρηγορᾶν περισσότερον ἀπὸ τὴν τόσον δυσμενῆ ἀπέναντί του στάσιν τοῦ φίλου του αὐτοκράτορος Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ⁶⁴.

Ὁ Ἀγαθάγγελος κατῶρθωσε νά φέρῃ εἰς τὸν διδάσκαλον ἀντίγραφα ἀξιολόγων τμημάτων τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου τοῦ 1351, βάσει τῶν ὁποίων συνέγραψεν οὗτος ἀντιρρητικούς λόγους. Πρέπει ἐδῶ νά σημειωθῆ ὅτι ὁ Γρηγορᾶς συνέταξε πλῆθος συγγραμμάτων ἐν σχέσει μὲ τὴν ἔριδα, ἀποτελούντων τέσσαρας σειράς μὲ τίτλους συγγενεῖς. α) Τρεῖς Ἀντιρρητικούς κατὰ τῶν καινοφωνούντων, τό 1346 εὐθύς μετὰ τὴν κάθοδόν του εἰς τὸν δογματικὸν ἀγῶνα⁶⁵. β) Δέκα Ἀντιρρητικούς κατὰ τοῦ Παλαμικοῦ Τόμου, τοῦ τόμου τῆς συνόδου τοῦ 1351 δηλαδή, γραφέντας κατὰ τὰ ἔτη 1351-1352, ἐνῶ εὐρίσκετο ἐγκλειστος εἰς τὴν Μονὴν τῆς Χώρας. Οὗτοι παραμένουν ἀνέκδοτοι⁶⁶. γ) Τοὺς δύο Δογματικούς *Περὶ τῆς διαλέξεως πρὸς τὸν Παλαμᾶν* λόγους, γραφέντας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1355 καὶ ἀποτελοῦντας κεφάλαια τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ συγγράμματός του⁶⁷. δ) Τέσσαρας λόγους *Δογματικούς περὶ τοῦ Θαβωρίου φωτός*, ἀποτελοῦντας ἐπίσης κεφάλαια τῆς Ἱστορίας τοῦ ἀνδρός⁶⁸.

Τοὺς δέκα Ἀντιρρητικούς κατὰ τοῦ τόμου ἀνήρρεσεν ὁ Φιλόθεος Κόκκινος δι' ἰδικῶν του δεκαπέντε Ἀντιρρητικῶν. Καὶ κατ' ἀρχάς μὲν, πρὶν ἐκδοθῆ τό ὅλον ἔργον τοῦ Γρηγορᾶ, βάσει μόνον προφορικῶν περὶ

63. Ἱστορία 25, 23-24, PG 149, 49-53.

64. Ἱστορία 25, 21, PG 149, 44B.

65. H.-V. Beyer, *Nikephoros Gregoras Antirrhethika I*, Wien 1976.

66. Laur. Plul. Lvi, 14.

67. Ἱστορία 30 καὶ 31.

68. Ἱστορία 32-35.

τοῦ περιεχομένου του πληροφοριῶν, ἴσως δέ καί γραπτῶν ἀποσπασμάτων, συνέταξε τρεῖς ἀντιρρητικούς, οἱ ὅποιοι εἰς τήν χειρόγραφον παράδοσιν ἔχουν τήν σειράν 13-15⁶⁹. Οὗτοι ἐγράφησαν κατά παράκλησιν φίλων καί πιθανῶς κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος Καντακουζηνοῦ, εὐρισκομένου ἀκόμη ἐν ἐξουσίᾳ, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Φιλόθεος ἦτο ἤδη πατριάρχης, ἦτοι ἐνωρίς τό 1354. Ὄταν ὀλίγον ἀργότερα ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος, διά τῶν κρατικῶν μέσων προφανῶς λαβῶν εἰς χεῖράς του τάς πραγματείας τοῦ Γρηγοῦ, ἀπέστειλε ταύτας πρός τόν Φιλόθεον μέ τήν παράκλησιν ν' ἀντικρουσθοῦν, ὁ Φιλόθεος ἔγραψε τούς ἄλλους δώδεκα λόγους, οἱ ὅποιοι εἰς τήν παράδοσιν καταλαμβάνουν τήν σειράν 1-12⁷⁰. Αὐτοί οἱ λόγοι, ἂν καί ἤρχισαν ὅτε ὁ Καντακουζηνός ἐβασίλευεν ἀκόμη, πρέπει ν' ἀπεπερατώθησαν μετά τόν θάνατον τοῦ Παλαμᾶ, ἀφοῦ εἰς τόν 11, 78 λέγεται περί τούτου «ἔτι τῷ βίῳ παρῶν καί ἡμῖν», ἐπομένως καί μετά τόν θάνατον τοῦ Γρηγοῦ, ὁ ὅποιος ἀπέθανε κατά τό αὐτό ἔτος μετ' ἐκείνου (1359).

Ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς, κατά παράκλησιν καί σύστασιν φίλου του ἀπό τήν Κωνσταντινούπολιν, ἔγραψε τότε τό σύντομον δοκίμιον *Περί ρήσεως τοῦ Μεγάλου Βασιλείου*, τό ὅποιον ἀντιστοιχεῖ εἰς τόν Λόγον 13 τοῦ Φιλοθέου. Ἡ πληροφορία τοῦ Φιλοθέου ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἔγραψεν ἐπίσης τότε τρεῖς λόγους περί τοῦ αὐτοῦ θέματος μετά τῶν ἰδικῶν του λόγων 13-15⁷¹ προκαλεῖ κάποιαν σύγχυσιν, ἀλλά θά ἐξηγηθῇ καταλλήλως εἰς τήν οἰκείαν θέσιν.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἡγετῶν τῆς ἀντιησυχαστικῆς μερίδος ὁ Ματθαῖος Ἐφέσου, ἀγνοήσας τήν καθαίρεσιν του παρά τῆς συνόδου τοῦ 1351, ἐπέστρεψεν εἰς τήν ἔδραν του, ὅπου συνεκρότησε σύνοδον, τήν τελευταίαν ἀντιπαλαμικήν σύνοδον, ἐκδώσασαν καί τόμον, ὡς λέγει ὁ Ἰωάννης Κυπαρισσιώτης⁷². Διά τήν τύχην μερικῶν ἄλλων ἐγινε λόγος προηγουμένως.

Ἐπιστροφή τοῦ Παλαμᾶ ἀπό τήν Σύνοδον

Θριαμβευτής καί πάλιν ἐπί τοῦ πεδίου τοῦ δογματικοῦ ἀγῶνος ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ἐπρόκειτο νά εὖρη ἐκ νέου κλειστήν τήν πύλην

69. PG 151, 773-1186. Δ. Καϊμάκη, *Φιλοθέου Κοκκίνου Δογματικά ἔργα Α'*, Θεσσαλονίκη 1983.

70. *Προθεωρία*, Καϊμάκη, 19.

71. Φιλοθέου, *Ἀντιρρητικός* 11, 77-80.

72. *Κατά Παλαμ. παραβάσεων* 4, 10, PG 152, 737.

τῆς Θεσσαλονίκης ὅταν ἐπέστρεψεν εἰς αὐτήν. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἀφοῦ κατέλαβε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἠλευθέρωσε τὴν Ἐδεσσαν καὶ τὴν Βέρροϊαν ἀπὸ τοὺς Σέρβους, τὸ φθινόπωρον τοῦ 1350, ἀνεχώρησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφήνων ὡς κυβερνήτην τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς τὸν γαμβρόν του αὐτοκράτορα Ἰωάννην Ε΄ Παλαιολόγον, ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ Ἀνδρονίκου Ἀσάνη, πενθεροῦ τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ πάππου τῆς συζύγου τοῦ Παλαιολόγου Ἑλένης. Ὁ Ἀσάνης ἐθεωρήθη σκόπιμον νὰ μεταβῆ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τὸν Μάϊον τοῦ 1351, ὅποτε μετέσχε τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, ὡς ἐλέχθη. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Παλαιολόγος δέν ἐκλήθη νὰ μετὰσχη τῆς συνόδου ἐπηύξησε τὴν δυσαρέσκειάν του διὰ τὸν παραγκωνισμόν του εἰς μίαν ἐπαρχίαν, ἔστω καὶ ἀξιόλογον, ἐνῶ ἦτο ὁ πρῶτος ἐν ἐνεργείᾳ αὐτοκράτωρ ὡς ὁ νόμιμος κληρονόμος τοῦ θρόνου. Παρασυρόμενος ἀπὸ φίλους του ἠθέλησε νὰ ἐπωφεληθῆ τῆς ἀπουσίας τοῦ Ἀνδρονίκου Ἀσάνη, διὰ νὰ ἐπαναστατήσῃ κατὰ τοῦ πενθεροῦ του καὶ ἀποκτήσῃ πλήρη ἔλεγχον τῆς διακυβερνήσεως τῆς αὐτοκρατορίας. Ἦτο δὲ ἔτοιμος καὶ τὴν σύζυγόν του Ἑλένην, τὴν ὁποίαν τοῦ εἶχε δώσει πρό τετραετίας ὁ νικητῆς τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ν' ἀποπέμψῃ. Ὁ Παλαιολόγος θ' ἀπετελείωνε τώρα ὅ,τι εἶχον ἐπιχειρήσει τὸ προηγούμενον ἔτος οἱ Ζηλωταί, ὀριστικοποίησιν τῆς συμμαχίας μέ τοὺς Σέρβους, τῶν ὁποίων ὁ βασιλεὺς Στέφανος Δουσάν εἶχε φθάσει ἔξω τῶν τειχῶν τῆς πόλεως.

Αὐτὴ ἦτο ἡ στιγμή κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπέστρεφεν ἀπὸ τὴν σύνοδον ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ Παλαιολόγος ἠμπόδισε τὴν ἀποβίβασίν του. Κατόπιν τούτου οὗτος μετέβη ἐκ νέου εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ τρίμηνον. Ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἐτήρησεν αὐτὴν τὴν στάσιν ὁ νεαρός βασιλεὺς ἦτο, κατὰ τὸν Φιλόθεον Κόκκινον⁷³, ὅτι δέν ἐπεθύμει διὰ τῆς ὑποδοχῆς ἐνός ἀφωσιωμένου εἰς τὸν Καντακουζηνόν ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτου νὰ δώσῃ εἰς τὸν Δουσάν ἀφορμὴν ὑποψιῶν ὅτι αἱ ὑποσχέσεις του ἦσαν ἀπατηλαί, ὅπως πράγματι ἦσαν, κατὰ τὴν ἀποψίν του. Ἡ ἐξήγησις αὐτὴ ὅμως, προερχομένη ἀπὸ τὴν προσπάθειαν ἀπαλλαγῆς τοῦ αὐτοκράτορος ἀπὸ πᾶσαν κατηγορίαν τοῦ εἴδους τούτου, δέν φαίνεται ν' ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα. Ὁ Παλαιολόγος ἠμπόδισε τὸν Παλαμᾶν νὰ ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν ἔδραν του, διότι ἐφρόνει ὅτι ἦτο πολὺ προσδεδμενός πρὸς τὸν πενθερόν του.

Ὁ Καντακουζηνός, εὐρισκόμενος εἰς ἀδυναμίαν ν' ἀντιμετωπίσῃ

73. Ἐγκώμιον, PG 151, 623D.

κατ' ἄλλον τρόπον τήν κατάστασιν, ἐξ αἰτίας καί τοῦ πολέμου του πρὸς τοὺς Γενουάτας, ἔπεισε τήν βασιλομήτορα Ἄνναν Παλαιολογίναν νά μεταβῆ εἰς τήν Θεσσαλονίκην, διὰ νά συνετίσῃ καί συγκρατήσῃ τόν πείσμονα υἱόν, αὐτή δέ πράγματι τόν μετέπεισε, ἀφοῦ τοῦ ἐδόθη καί ἡ διοίκησις τῆς Αἴνου καί τῆς περιοχῆς της εἰς τήν Ἀνατολικήν Θράκην, τήν ὁποίαν εἶχεν ἕως τότε ὁ Ματθαῖος Καντακουζηνός. Ἡ Ἄννα, προσελθοῦσα εἰς τό στρατόπεδον τῶν Σέρβων, ἀνεκάλεσεν ἡ ἴδια τὰς ὑποσχέσεις τοῦ υἱοῦ της, ἀφοῦ προσέφερε χρηματικήν ἀποζημίωσιν⁷⁴. Αὕτη ἔκτοτε παρέμεινεν εἰς τήν Θεσσαλονίκην καί συνέβαλε μεγάλως εἰς τήν εὐτακτον διοίκησιν, τήν κοινωνικήν διακονίαν καί τό ἐκκλησιαστικόν ἔργον, στενῶς συνεργαζομένη μέ τόν ἀρχιεπίσκοπον, τόν ὁποῖον ἄλλοτε οἱ συνεργάται της εἶχον ἔγκλειστον εἰς τό ἀνάκτορόν της. Θεωρεῖται κτητόρισα τῆς μονῆς Βλατάδων καί μιᾶς πύλης τῆς ἀκροπόλεως.

Οὕτως ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς εὗρε τήν εὐκαιρίαν νά ἐγκατασταθῆ καί πάλιν εἰς τήν ἔδραν του, πιθανῶς τόν Δεκέμβριον τοῦ 1351. Εἰς τήν Ὀμιλίαν 63, τήν ὁποίαν φαίνεται ὅτι ἐξεφώνησεν ὀλίγον μετὰ τήν ἄφιξίν του, συνιστᾷ τήν συμφιλίωσιν τῶν τάξεων καί τήν ἀποκατάστασιν τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Ἀπό τὰ τέσσαρα καί ἡμισυ ἔτη τῆς ἕως τότε ἀρχιερατείας του εἶχε κατορθώσει ν' ἀφιερῶσιν εἰς τό ποιμνιόν του ἐν Θεσσαλονίκῃ μόνον τρεῖς ἢ τέσσαρας μῆνας. Τώρα τοῦ ἐδίδετο ἡ εὐκαιρία νά ἐργασθῆ εἰς αὐτήν μονιμώτερον. Κατά τὰ δύο ἔτη τὰ ὁποῖα ἠκολούθησαν δέν ἠσχολήθη μέ τήν συγγραφὴν ἀντιρρητικῶν θεολογικῶν ἔργων, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι δέν εἶχεν ἐπαρκεῖς πληροφορίας ἀπό τήν σχετικήν κίνησιν εἰς τήν πρωτεύουσαν, ἀφ' ἑτέρου δέ διότι δέν εὗρισκεσχόλην ἀπό τὰς ποιμαντικὰς φροντίδας. Ἱερουργία, κοινωνική μέριμνα, πνευματικὴ καθοδήγησις καί κήρυγμα ἀπετέλουν τό κύριον μέλημά του κατ' αὐτήν τήν περίοδον, ἀπό τῆ ὁποίαν προέρχονται καί αἱ πλείσται τῶν ὀμιλιῶν του. Φιλικώταται ἦσαν αἱ σχέσεις του μετὰ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, διαμένοντος κατὰ τό πλεῖστον εἰς τήν Θεσσαλονίκην καί λαμβάνοντος συχνάκις τήν κοινωνίαν διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, ὡς βεβαιώνει οὗτος εἰς τήν ἔκθεσίν του περί τῆς συζητήσεως μετὰ τοῦ Γρηγοῦ⁷⁵.

Ἐν ἔτος μετὰ τήν ἐγκατάστασίν του εἰς τήν ἔδραν, δηλαδή περί τόν Δεκέμβριον τοῦ 1352 εἶχε τήν πρώτην σοβαράν προσβολήν τῆς ἡπατικῆς νόσου, ἡ ὁποία ὑπέβασκε ἀπό δεκαετιῶν καί ἀπό τοῦδε ἐπρόκειτο νά τόν ταλαιπωρῆ ὀξύτερον. Παρέμεινεν ἐπὶ μακρόν χρόνον

74. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία 4, 27, PG 154, 213-221. Γρηγοῦ, Ἱστορία 27, 16, PG 149, 128.

75. Κατὰ Γρηγοῦ Α', 12.

κλινήρης⁷⁶ καί, όταν ανέρρωσε, δέν ἐπρόλαβε ν' ἀσκήση ἐπί μακρόν τά καθήκοντά του, διότι τοῦ ἀνετέθη ἄλλη ἀποστολή παρά τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἡ ὁποία ἀπήτησε μετάβασίν του εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Οὗτος τόν Φεβρουάριον τοῦ 1352, ἀφήσας τήν μητέρα του Ἄνναν κυβερνήτην τῆς Θεσσαλονίκης, μετέβη εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν διὰ νά παραλάβῃ τήν διοίκησιν τῶν νέων περιοχῶν τὰς ὁποίας τοῦ ἀνέθετεν ὁ Καντακουζηνός μέ πρωτεύουσαν τό Διδυμότειχον. Δέν ἐβράδυνεν ὁμως νά ἔλθῃ εἰς προστριβάς μέ τόν κυβερνήτην τῆς Ἀδριανουπόλεως, υἱόν τοῦ Καντακουζηνοῦ Ματθαῖον καί οὕτως ἀπό τό φθινόπωρον τοῦ 1352 ἤρχισε νέος ἐμφύλιος πόλεμος μέ ἠπιωτέραν μορφήν καί κυμαινομένας φάσεις. Ὁ Παλαιολόγος ἦτο πλέον ἀσυγκράτητος εἰς τό πείσμα του νά κρημνίσῃ τούς ἐπιβήτορας τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας καί οἱ Καντακουζηνοί μαζί μέ τήν ἄρχουσαν τάξιν τοῦ Βυζαντίου εἶχον πεισθῆ ὅτι, ἂν ἤθελον νά ἠρεμήσουν τά δημόσια πράγματα, ἔπρεπε νά ἀρθῆ ἡ νομιμοφροσύνη πρὸς τόν Ἰωάννην Παλαιολόγον ὡς κληρονόμον τῆς νομίμου δυναστείας. Τέλος κατά τόν Ἀπρίλιον τοῦ 1353 ἐγένεν ἡ ἀνακήρυξις τοῦ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ ὡς αὐτοκράτορος καί ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἐνῶ εἰς τό ἀνακτορικόν καί τό ἐκκλησιαστικόν τυπικόν διετηρεῖτο τό μνημόσυνον τῆς Ἄννης καί τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Παλαιολόγου Ἀνδρονίκου, νηπίου ἀκόμη τότε⁷⁷.

Ἡ ἐκκλησιαστική ὁμως στέψις τοῦ Ματθαίου ἐβράδυνε, διότι ὁ πατριάρχης Κάλλιστος ἠρνεῖτο νά παραβιάσῃ τήν διαβεβαίωσιν πίστεως, τήν ὁποίαν εἶχε δώσει εἰς τόν Παλαιολόγον. Μετά τινος μηνος πιεζόμενος ἐγκατέλειπε τήν ἔδραν του καί ἐξεθρονίσθη. Κατέφυγεν εἰς τήν μονήν Ἁγίου Μάμαντος καί ἐκεῖθεν εἰς τό φρούριον τοῦ Γαλατᾶ, ἀπό ὅπου ὠδηγήθη ὑπὸ τῶν Γενουατῶν εἰς τήν Τένεδον, πλησίον τοῦ Παλαιολόγου. Τόν διεδέχθη ὁ Φιλόθεος ὁ ὁποῖος καί ἔστεψε τόν Ματθαῖον.

Ὁ Φιλόθεος Κόκκινος, γεννηθεὶς εἰς τήν Θεσσαλονίκην περί τό 1300 ἐκ μητρὸς ἐβραϊκῆς καταγωγῆς, ἐσπούδασεν εἰς αὐτήν τήν πόλιν ὑπὸ τόν διαπρεπῆ διδάσκαλον Θωμᾶν Μάγιστρον, ἀκολουθῶν δέ ἐμόνασεν ἐπὶ ἔτη εἰς τό Σινᾶ. Ἐγκατασταθεὶς ἀργότερα εἰς τό Ἅγιον Ὄρος διετέλεσεν ἡγούμενος τῆς Μονῆς Λαύρας. Ὁπαδός τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐξ ἀρχῆς, ἔλαβεν ἐπιστολήν τούτου ἐκ τῶν φυλακῶν

76. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον, PG 151, 625D.

77. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία, 4, 35-38, PG 154, 268-292.

Κωνσταντινουπόλεως τό 1344⁷⁸ καί ἐν συνεχείᾳ ὑπῆρξεν εἰς τῶν ἰσχυροτέρων ὑπερασπιστῶν τῆς θεολογίας αὐτοῦ, διά λόγων καί συγγραφῶν καί πράξεων. Κατά τήν μεταβολήν τοῦ 1347 ἀνεδείχθη εἰς μητροπολίτην Ἡρακλείας, ἀφοῦ δέ ἔπαιξε βαρύνοντα ρόλον εἰς τήν σύνοδον τοῦ 1351, μετά τήν φυγήν τοῦ Καλλίστου προετάθη ὑπό τῆς συνόδου μαζί μέ τόν Μακάριον Φιλαδελφείας καί τόν Νικόλαον Καβάσιλαν⁷⁹ διά τόν πατριαρχικόν θρόνον, ὁ δέ Καντακουζηνός ἐπέλεξεν αὐτόν ὡς πατριάρχην τόν Νοέμβριον τοῦ 1353. Δέν παρέμεινεν ἐπί πολὺ εἰς τόν θρόνον, διότι μετά τήν ὀριστικὴν ἐπικράτησιν τοῦ Παλαιολόγου, τόν Δεκέμβριον τοῦ ἐπομένου ἔτους, ἀπεμακρύνθη καί αὐτός, διά νά ἐπανέλθῃ ὁ Κάλλιστος. Τόν Φεβρουάριον τοῦ 1364 διεδέχθη διά δευτέραν φοράν τόν Κάλλιστον μετά τόν θάνατον αὐτοῦ. Εἶναι αὐτός ὁ ἀναγνωρίσας τόν Παλαμᾶν ὡς ἅγιον διά συνόδου τοῦ 1368 καί διαποτίσας ὀλόκληρον τόν ἐκκλησιαστικόν βίον μέ τό πνεῦμα τοῦ ἠσυχασμοῦ.

Κατά τὰς ὥρας τῶν δυσκολιῶν του, εἰς τὰς ἀρχάς τοῦ 1354, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, προφανῶς τῇ ὑποδείξει τῆς μητρός του, μιᾶς πράγματι ἔξαιρέτου ἀρχοντίσεως, ἐπεκαλέσθη τὰς μεσολαβητικὰς ὑπηρεσίας τοῦ ἀρχιεπισκόπου, καί τοῦτο ἔφερεν ἀπρόβλεπτα ἀποτελέσματα. Ὁ Γρηγοῦρας ἰσχυρίζεται ὅτι δῆθεν ὁ Παλαμᾶς μετέβαινεν ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν, διά νά ἐρεθίσῃ ἔτι μᾶλλον κατά τοῦ γαμβροῦ του τόν Καντακουζηνόν⁸⁰. Ἄλλ' ὁ τελευταῖος ἦτο ἤδη καθ' ὑπερβολήν ἠρεθισμένος ἐναντίον του, ὥστε ἐπερίττευε πᾶσα περαιτέρω ὑποκίνησις πρὸς τοῦτο. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἀνέλαβε τό ταξίδιον εἰς τήν πρωτεύουσαν προθύμως, χάριν τῆς εἰρηνεύσεως τοῦ κράτους, ἂν καί τὰ λείψανα τῆς νόσου ὑπέβασκον ἀκόμη εἰς τόν ὀργανισμόν του, ὡς πρεσβευτῆς πρὸς τόν πενθερόν κατόπιν πολλῶν παρακλήσεων τοῦ νεαροῦ βασιλέως· «τῷ κηδεστῇ τε καί βασιλεῖ πρεσβευσόμενος καί σπονδὰς εἰρηνικὰς ἀμφοτέρων μεταξὺ θύσων»⁸¹.

78. *Συγγράμματα Β'*, 517-538.

79. Δέν εἶναι σαφές ἂν ὁ Καβάσιλας οὗτος εἶναι ὁ θεῖος, λεγόμενος καί αὐτός Νικόλαος, πρὶν μετονομασθῆ εἰς Νεῖλον, ἢ ὁ ἀνεψιός Νικόλαος, μόλις τριακονταετῆς τότε.

80. *Ἱστορία* 29, 3, PG 149, 197A.

81. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 626A.

Εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων

Κατά τόν μοιραῖον σεισμόν τῆς 2 Μαρτίου 1354 ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς μεταβαίνων εἰς τήν πρωτεύουσαν εὐρίσκετο εἰς τήν νήσον Τένεδον πλησίον τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Παλαιολόγου. Ὀλίγας ἡμέρας μετ' αὐτόν ἐπεβιβάσθη μετά τῶν συνοδῶν του ὀκτακοσιομεδίμου πλοίου¹. Λόγῳ τῆς σφοδροτάτης τρικυμίας, ἡ ὁποία ἐσημειώθη κατά τήν νύκτα, ἐχρειάσθη κάπου νά προσεγγίσουν. Ἐπειδή ὁμως προφανῶς εἶχον πληροφορηθῆ ὅτι ἡ Καλλίπολις εἶχεν ἤδη καταληφθῆ ὑπό τῶν Τούρκων, διαπεραιωθέντων ἀπό τήν ἀπέναντι ἀκτὴν τήν ἐπομένην τοῦ σειμοῦ, δέν ἐπλησίασαν τόν λιμένα της, ἀλλ' ἐστάθμευσαν πλησίον τῆς ἀκτῆς μέ ἐρριμμένας ὅλας τὰς ἀγκύρας. Ἀλλ' οἱ Τούρκοι ἐφορμήσαντες μέ πλῆθος πλοιαρίων ἠχμαλώτισαν ὅλους τοὺς ἐπιβάτας καί τοὺς μετέφεραν εἰς τήν Λάμψακον ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς.

Ἐκεῖ ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα. Ὁ Γρηγοῤᾤς ἐθεώρησεν ἔργον τῆς θείας προνοίας τό γεγονός ὅτι ὁ Παλαμᾶς συνελήφθη καί ἐταλαιπωρήθη πρὸς τιμωρίαν διὰ τήν ἀσέβειάν του. Ἰσχυρίζεται, πρῶτον μέν ὅτι ἄνδρες τοῦ Σουλεϊμάν, υἱοῦ τοῦ ἐμίρη Ὀρχάν, εὔρον ἐπ' αὐτοῦ, τοῦ κήρυκος τῆς ἀκτημοσύνης καί πτωχείας, μεγάλα χρηματικά ποσά, πρᾶγμα ἀσφαλῶς ψευδές, ἀφοῦ ἐπὶ ὀλόκληρον ἔτος οὗτος δέν ἠδύνατο νά συγκεντρώσῃ τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τήν ἀπελευθέρωσίν του χρήματα· ἔπειτα ὅτι ὁ Σουλεϊμάν πληροφορηθεὶς περὶ τοῦ ἀσεβοῦς περιεχομένου τῶν ἐπὶ τοῦ Παλαμᾶ εὑρεθέντων συγγραμμάτων, παρήγγειλε νά ριφθοῦν ταῦτα εἰς τήν θάλασσαν, αὐτός δέ, ὁ Γρηγοῤᾤς, ἐκφράζει τήν εὐχαριστήσιν του διὰ τήν θεάρεστον τρόπον τινά ἐνέργειαν τοῦ Τούρκου· καί τρίτον ὅτι οἱ Τούρκοι προέβησαν εἰς ἀκατονομάστους ἀσελγεῖς πράξεις ἐπὶ τοῦ Παλαμᾶ, πρᾶγμα διὰ τό ὅποιον ἐπίσης αὐτός, ὁ Γρηγοῤᾤς, ἐκφράζει τήν ἱκανοποίησίν του². Ἀλλά καί μόνον ἡ τελευταία πληροφορία περὶ

1. Χωρητικότητα 81 τόνων.

2. Ἱστορία 29, 3, PG 149, 197.

τοιούτων πράξεων ἐπὶ ἑνὸς γέροντος καὶ ταλαιπωρημένου ἀσκητοῦ δεικνύει τὴν ποιότητα τῶν στοιχείων τοῦ Γρηγοῦ. Ὁ Φιλόθεος Κόκκινος ἀντικρούει μὲ ἀηδῖαν αὐτάς τας προσβλητικὰς εἰδήσεις³.

Περαιτέρω ὁ Γρηγοῦς κατηγορεῖ τὸν Παλαμᾶν ἐπὶ φιλοτουρκισμῷ⁴, χωρὶς ὅμως νὰ παρουσιάσῃ ὅποιονδήποτε δεῖγμα περὶ τούτου, ἐνῶ οὔτε ἡμεῖς σήμερον διαθέτομεν σχετικὴν μαρτυρίαν. Ἐὰν καὶ αἰχμάλωτος καὶ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν φρουρῶν του, ὁ Παλαμᾶς χαρακτηρίζει εἰς ἐπιστολὴν του τοὺς Τούρκους ὡς «τούς πάντων βαρβάρων βαρβαρικωτάτους»⁵. Εἰς τὴν συζήτησίν του μὲ τὸν τασιμάνην, ἀπαντῶν εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ ἀντιπάλου του ὅτι ἡ ἐπικράτησις τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀπὸ ἀνατολῆς ἕως τῆς δύσεως εἶναι ἔνδειξις τῆς ἀληθείας τῆς πίστεώς του, ἀπήντησεν ὅτι τοῦτο δὲν συνέβη λόγω τῆς ἀνωτερότητος αὐτῆς τῆς πίστεως, ἀλλὰ μὲ τὴν δύναμιν τοῦ πολέμου, τῆς μαχαίρας, τῶν λεηλασιῶν, τῶν ἀνδραποδισμῶν, τῶν ἀνδροφονιῶν. Οἱ Τούρκοι συνομιληταὶ ἐκινήθησαν μὲ ὀργὴν ἐναντίον του καὶ οἱ παρατυχόντες Χριστιανοὶ ἔνευσαν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον νὰ χαμηλώσῃ τὸν τόνον καὶ νὰ διακόψῃ τὴν ὁμιλίαν του⁶. Εἶχε συναίσθησιν ἱεραποστολῆς εἰς τὴν Ἀσίαν πρὸς ἐπανευαγγελισμόν τοῦ τόπου καὶ πιστεύει ἐπίσης καὶ αὐτός ὅτι ἦτο ἔργον τῆς θείας προνοίας τὸ ὅτι μετεφέρθη αἰχμάλωτος ἐκεῖ, ὅπου ἔζων ἀναμιχθέντες Χριστιανοὶ καὶ Τούρκοι μουσουλμᾶνοι καὶ ἠδυνήθη νὰ μεταφέρῃ εἰς ὅλους τὸ μήνυμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Τὰ κείμενα τὰ ὁποῖα προήλθον ἀπὸ τὴν γραφίδα ἢ τὰς συζητήσεις τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, δύο ἐπιστολαὶ του, διατηροῦσαι ἡμερολογιακὰ στοιχεῖα κινήσεως, καὶ μία διάλεξις, δίδουν μελαγχολικὴν εἰκόνα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων Χριστιανῶν τῆς Ἀσίας, ἢ ὁποῖα θεωρεῖται ἐπίσης ὡς ἀντικειμενικὴ. Εἶναι βεβαίως ἀκριβής, ἀλλ' ἔλλιπής, ἐφ' ὅσον πράγματι ὡς αἰχμάλωτος δὲν δύναται νὰ εἶπῃ ὅλην τὴν ἀλήθειαν, ὅταν αὐτὴ εἶναι σκληρὰ διὰ τὸν δυνάστην.

Δυνατὸν νὰ σημειώνη ὅτι εἶχεν ἱεραποστολικὴν συναίσθησιν ὁ Παλαμᾶς, ὅταν περιεφέρετο ἀπὸ τοὺς φύλακὰς του ἀνά τὰς μικρασιατικὰς πόλεις, ἀλλ' αὐτοὶ δὲν τὸν περιέφεραν, διὰ νὰ κηρύξῃ τὸν λόγον τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι ἐπίσης ἀληθές ὅτι ἡ εἰκὼν τὴν ὁποῖαν παρέχει περὶ τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως τῶν ἐκεῖ Χριστιανῶν φανερῶναι ὅτι ὁ ἐπ' αὐτῶν ζυγὸς τῶν Τούρκων δὲν ἦτο ἰδιαιτέρως βαρὺς· ἀλλὰ βεβαίως

3. Ἀντιρρητικός 12, PG 151, 1131CD.

4. Ἱστορία 29, 3 ἐ. PG 149, 200-201.

5. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, 3.

6. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, 24 καὶ 28.

δέν θ' ἀνέμενε κανεῖς ἀπό ἓνα δεσμώτην νά ὁμιλήσῃ περί τούτου ἔλευθέρως. Ὅμιλεῖ ὁμως περί τῶν Τούρκων ὡς βαρβαρικωτάτων ὄλων τῶν βαρβάρων καί αὐτό τά δηλώνει ὄλα. Κάμνει ἐπίσης λόγον περί τῆς σκληρότητος τῶν φυλάκων του καί τῶν σωματικῶν ταλαιπωριῶν τὰς ὁποίας ἐπέβαλαν ἐπ' αὐτοῦ.

Δέν ὁμιλεῖ περί διωγμοῦ τῶν Τούρκων κατά τοῦ ἑναπομείναντος χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, διότι διωγμός δέν ὑφίστατο. Θά ἦτο παράλογον νά ὑφίσταται διωγμός καί ξένον πρὸς τήν τακτικήν τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ἐφέροντο μὲν ἀγριώτατα κατά τόν χρόνον τῶν πειρατικῶν ἐπιθέσεων, τῶν ἐφόδων καί τῆς ἀλώσεως τῶν πόλεων, ἀλλ' ἄφηνον ἀνενοχλήτους τοὺς ἐκάστοτε ἑναπομένοντας εἰς τόν κατακτώμενον τόπον Χριστιανούς, διότι τοὺς ἐχρειάζοντο διά παραγωγικὰς ἐργασίας. Εἰς μίαν ἀπό τὰς ἐπιστολάς του⁷ σημειώνει ὅτι ἔβλεπεν ἀναμίξ Χριστιανούς καί Τούρκους κατοικοῦντας καί περιφερομένους· «ἀγοντας, ἀγομένους», δηλαδή τοὺς μὲν Τούρκους ὀδηγοῦντας, τοὺς δέ Χριστιανούς ὀδηγουμένους ὡς ὑποζύγια. Οὗτοι ἦσαν πλέον ἀκίνδυνοι πολιτικῶς διά τοὺς Τούρκους καί θρησκευτικῶς διά τό Ἰσλάμ.

Ἐξ ἄλλου δέν εἶναι δεῖγμα ἐλευθερίας τό ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἠδύναντο νά πλησιάσουν τόν Παλαμᾶν παντοῦ ὅπου ὄδηγεῖτο. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἦτο ἡ ἐπιδίωξις τῶν Τούρκων, νά ὀδηγήσουν τοὺς αἰχμαλώτους ἐκεῖ ὅπου θά ἦτο δυνατόν νά προκαλέσουν τήν συμπάθειαν τῶν Χριστιανῶν, ὥστε νά συγκεντρώσουν τὰ ζητούμενα χρηματικά ποσά ὡς λύτρα διά τήν ἀπελευθέρωσίν των. Ἄν τὰ ζητηθέντα χρήματα εἶχον εὔρεθῆ εἰς τήν Λάμψακον, οἱ αἰχμάλωτοι θά ἀπελύοντο ἀπό τῶν πρώτων ἡμερῶν· ἀλλ' ἦσαν τόσον πολλά, ὥστε οὔτε οἱ ἴδιοι τά διέθετον οὔτε ἐπὶ τόπου ἦτο δυνατόν νά συλλεγοῦν. Χάριν ἐξευρέσεως τῶν λύτρων τοὺς περιέφερον ἀνά τὰς πόλεις τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀφήνοντες αὐτοὺς νά διατρέφονται ἀπό τὰς κατά τόπους χριστιανικὰς κοινότητος. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικόν ὅτι οἱ συνοδοὶ τοῦ Παλαμᾶ ἀπηλευθερώθησαν ἐνωρίτερον αὐτοῦ, διότι τὰ ὀρισθέντα δι' αὐτοὺς λύτρα ἦσαν μικρότερα.

Τὰς μετακινήσεις τοῦ Παλαμᾶ παρακολουθοῦμεν διά τοῦ κειμένου τῶν δύο ἐπιστολῶν του μέχρι τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1354. Τήν στιγμὴν τῆς συλλήψεώς του συνωδεύετο ἀπό ὁμάδα συνεργατῶν του· τόν χαρτοφύλακα τῆς Ἐκκλησίας Θεσσαλονίκης, τόν ὁποῖον δέν κατονομάζει, τοὺς ἱερομονάχους Ἰωσήφ καί Γεράσιμον καί τόν Κώνσταντα Καλα-

7. Πρὸς τήν Ἐκκλησίαν 3.

μάρην⁸, πέραν τῶν λοιπῶν συνταξιδιωτῶν. Ἡ σύλληψις των πρέπει νά συνέβη περί τήν 10 Μαρτίου 1354, εὐθύς δέ ἀμέσως ὠδηγήθησαν εἰς τήν Λάμψακον, καί ὅλοι ὑπέστησαν δουλείαν, ἀπογύμνωσιν καί κακοποίησιν «παντοδαπήν τοῦ σώματος». Ἰδιαιτέρως ἐταλαιπωρήθη ὁ ἱεράρχης λόγῳ τοῦ ἐπισφαλοῦς τῆς ὑγείας του καί ἐκ τῆς κακοποιήσεως ὑπέστη «τῶν μελῶν πάρεσιν»⁹, κάποιαν παράλυσιν μελῶν. Εἰς τήν ἐπιστολήν του πρὸς τήν Ἐκκλησίαν, γραφεῖσαν μετὰ πέντε περίπου μῆνας, λέγει ὅτι διὰ τὰ συμβάντα κατὰ τὰς ἡμέρας μετὰ τήν συζήτησιν πρὸς τὸν τασιμάνην εἰς τήν Νίκαιαν «ὁ μὲν λογισμὸς ἐθέλει, ἡ δὲ χεὶρ οὐκ ἰσχύει (γράφειν)»¹⁰. Εἰς τήν ἄλλην ἐπιστολήν πάλιν εὐρίσκομεν τήν φράσιν, «ἐπεὶ γράφειν οὐκ ἔχω... δι' ἧς ὡς ὄρῳ εὐπορῶ χειρὸς καί ὀπόση δύναμις, νῦν ἐπιστέλλω»¹¹. Πιθανῶς ὑπαινίσσεται ἐξασθένησιν τῆς ἰκανότητος νά γράφῃ λόγῳ τῆς κακομεταχειρίσεως εἰς τήν Λάμψακον, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας εἴτε ἔγραφε μέ τήν ἀριστεράν εἴτε ἐσημείωνε χονδροειδῶς τοὺς χαρακτῆρας. Τό κακόν δι' αὐτόν ἦτο ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς πόλεως ἐκείνης, πληροφορηθέντες περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ ἐπισήμου αἰχμαλώτου τόν ἐπήνεσαν καθ' ὑπερβολήν διὰ τήν παιδείαν καί τήν ὑψηλὴν θέσιν του, δώσαντες οὕτω ἀφορμὴν εἰς τὸν Σουλεϊμάν ν' ἀναβιβάσῃ τό ποσόν τῆς ἐξαγορᾶς εἰς ἀνέφικτα ὕψη¹².

Ἐπειδὴ δὲν ἐξευρέθησαν ἐκεῖ τὰ λύτρα οἱ αἰχμάλωτοι μετὰ ἑπταήμερον ὠδηγήθησαν εἰς τὰς Πηγὰς κατόπιν τριημέρου πορείας, ὅπου θά ἔφθασαν περί τήν 20 Μαρτίου. Ἀφοῦ πρὸς ταλαιπωρίαν τοὺς ἄφησαν νά διημερεύσουν εἰς τήν ὑπαιθρον ὑπὸ συνθήκας παγωνιᾶς, ἔπειτα παραλαβόντες τὸν Παλαμᾶν καί τοὺς συνοδοὺς του ἰδιαιτέρως ἤρχισαν τοὺς ἐκβιασμούς διὰ τήν ἀύξησιν «τῆς ὠνῆς», τῆς τιμῆς τῆς ἐξαγορᾶς. Οἱ Τοῦρκοι, μολονότι δὲν ἔλαβον τὰ λύτρα — προφανῶς τήν ὑπόσχεσιν διὰ τήν ἐξασφάλισιν τούτων — ἀπὸ τὸν ἱεράρχην, δὲν ἐπραγματοποίησαν τὰς ἀπειλάς των, ἀλλὰ τοὺς ἀπέστειλαν πρὸς τήν ἐκκλησίαν, «ἥτις ἔτι νῦν ἐκεῖ περισσᾶζεται», μέ τήν προσδοκίαν ὅτι ἐκεῖ θά ἐξησφάλιζον τὰ λύτρα ἐραρικῶς. Ἐπίσκοπος βεβαίως δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὰς Πηγὰς, διότι οὗτος εἶχε φύγει μετὰ τήν πρόσφατον τότε ἄλωσιν τῆς πόλεως, εἰς τὸν πρόσφυγα δὲ αὐτόν ἱεράρχην ὁ πατριάρχης τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1354 παρέδωσε

8. Πρὸς τήν Ἐκκλησίαν 19.

9. Αὐτόθι 7.

10. Αὐτόθι 30.

11. Πρὸς ἀνώνυμον 1. Κατὰ τήν γνώμην τῆς Braat τοῦτο σημαίνει ὅτι ἔγραψε διὰ χειρὸς ἄλλου.

12. Πρὸς τήν Ἐκκλησίαν 7.

πρός διαποίμανσιν τήν χηρεύουσαν μητρόπολιν Σωζοπόλεως¹³. Ἐκτοτε τήν διοίκησιν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῶν Πηγῶν εἶχεν ὁ ἑταιρειάρχης Μαυροζούμης¹⁴. Ἄλλ' οὔτε εἰς τήν Προῦσαν οὔτε εἰς τήν Νίκαιαν ἐμφανίζεται ἐπίσκοπος. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐξαρθρώσει τήν ἐκκλησιαστικήν ὀργάνωσιν εἰς τό κράτος των, πλὴν τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐνορίας, ἡ ὁποία ἦτο ὑπεύθυνος καί διὰ τοὺς φόρους πρὸς τοὺς κατακτητάς.

Ἄφοῦ παρέμειναν ἐπὶ τρίμηνον εἰς τὰς Πηγὰς, φιλοξενούμενοι ὑπὸ τοῦ ἑταιρειάρχου, τοῦ κοινοτάρχου θά ἐλέγομεν, οἱ αἰχμάλωτοι ἠρπάσθησαν ἀπὸ χειρας ἀνόμων, διὰ νὰ ὀδηγηθοῦν εἰς τήν Προῦσαν, τήν πρωτεύουσαν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους τότε, τιθέμενοι εἰς τήν ἀρμοδιότητα τοῦ ἐμίρη Ὀρχάν. Ἐφθασαν εἰς τήν Προῦσαν μετὰ τετραήμερον πορείαν, ἦτοι περί τήν 25 Ἰουνίου 1354. Μετὰ διήμερον ἀνεχώρησαν πρὸς τήν λοφώδη περιοχὴν, ὅπου εὐρίσκετο ἡ ἔπαυλις τοῦ μεγάλου ἐμίρη Ὀρχάν, καί ἔφθασαν ἐκεῖ ἔπειτα ἀπὸ ἄλλας δύο ἡμέρας. Δέν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἔπαυλις εὐρίσκετο εἰς ἀπόστασιν δύο ἡμερῶν στρατιωτικῆς πορείας, δηλαδή περίπου 100 χιλιομέτρων, ἀλλὰ πολὺ μικρότεραν, διότι ἡ πορεία ἐδῶ ἦτο ἀνηφορική καί οἱ πορευόμενοι ἦσαν ἠλικιωμένοι. Ἡ ἔπαυλις πρέπει νὰ εὐρίσκετο εἰς τήν ὀρεινὴν περιοχὴν βορειοανατολικῶς τῆς Προύσης καί ἴσως ἐπρόκειτο περὶ παλαιᾶς μονῆς, ἡ ὁποία εἶχε μετατραπῆ εἰς ἀνάκτορον. Ὄταν ἡ Προῦσα κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Ὀρχάν τό 1326, ἐκηρύχθη ἱερά πόλις καί πᾶν τό χριστιανικόν καί ἑλληνικόν ἠφανίσθη ἐν αὐτῇ. Ὅλοι οἱ ναοὶ μετεβλήθησαν εἰς τεμένη καί αἱ μοναὶ εἰς ἐπαύλεις. Εἰς τόν κώδικα Μετοχίου Παναγίου Τάφου Κωνσταντινουπόλεως 46, φύλλ 205 ὑπάρχει ἡ περιθωριακὴ σημείωσις ὅτι τό χωρίον εἰς τό ὁποῖον ἔφθασαν μετὰ διήμερον πορείαν εἶναι τὰ Μαλεγινὰ καί εἶναι πιθανόν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς κώμης Μελαίνα, τήν ὁποίαν μνημονεύει ὁ ἱστορικός Δούκας: «κατῆλθεν (ὁ Μουράτ) ἐγγὺς που Προύσης ἐν κώμῃ τινὶ καλουμένῃ Μελαίνα»¹⁵.

Κατὰ τήν διάρκειαν τῆς αἰχμαλωσίας του ὁ Παλαμᾶς διεξήγαγε τρεῖς θεολογικὰς συζητήσεις, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη περιγράφεται εἰς τήν ἐπιστολήν πρὸς τήν Ἐκκλησίαν του, ἡ δευτέρα καί εἰς τὰς δύο ἐπιστολάς, ἡ δὲ τρίτη εἰς τήν *Διάλεξιν πρὸς Χιόνας*. Καί αἱ τρεῖς παρατίθενται μέ τινὰς περικοπὰς εἰς τό ἐγκώμιον τό ὁποῖον ἀφιέρωσεν εἰς τόν ἱεράρχην ὁ Φιλόθεος Κόκκινος.

13. Miklosich, Müller, *Acta* 1, 330-331.

14. *Πρὸς τήν Ἐκκλησίαν* 9.

15. Bonn, 129.

Τόν Παλαμᾶν ἐδέχθη πρῶτος ὁ Ἰσμαήλ, ἐγγονός τοῦ Ὁρχάν, ὁ ὁποῖος προκλητικῶς καί κατά σκηνοθέτησιν τόν παρέσυρεν εἰς συνδιάλεξιν περί Μωάμεθ καί Χριστοῦ. Ἐάν καί, ὅπως σημειώνει ὁ Παλαμᾶς, ὁ Ἰσμαήλ ἐφημίζετο ὡς ἀπηνῆς διώκτης τῶν Χριστιανῶν, εἰς τήν συζήτησιν εἶναι μετριοπαθής¹⁶. Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι κατά τήν συζήτησιν δέν ἐχρησιμοποιήθη διερμηνεύς, ὅπερ σημαίνει ὅτι ὁ Ἰσμαήλ ἐγνώριζε τήν ἑλληνικήν, ἀφοῦ ἄλλωστε ἡ μήτηρ του ἦτο ἑλληνίς.

Μετά τήν παρουσίαςιν εἰς τόν ἐμίρην ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης μετεφέρθη εἰς πλησιόχωρον περιοχὴν, εἰς τήν «ἄμορον χώραν», κατοικουμένην ἀνεκάθεν ἀπό Χριστιανούς, ὅπου ἦτο καί τό κατάλυμα τῶν βασιλικῶν πρέσβεων, τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐμεινε πλησίον των ἀρκετάς ἡμέρας· «συνῆμεν οὖν αὐτοῖς ὁσημέραι καί προμηθείας καί παραμυθίας οὐ μικρᾶς παρ' ἐκείνων τυγχάνοντες»¹⁷.

Ἐκεῖνας τάς ἡμέρας ὁ ἐμίρης εἶχε προσβληθῆ ἀπό ἡπατικήν ἀσθένειαν, ἐξ οὗ καί εἶχε προσκληθῆ ἀπό τήν Νίκαιαν διαπρεπῆς ἰατρός, «ὁ καλός Ταρωνεῖτης, ὁ ἐν ἰατροῖς φιλοθεάτατος». Διά τό θέρος τοῦ 1354 εἶχεν ὀρισθῆ συνάντησις τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ καί τοῦ ἐμίρη Ὁρχάν εἰς τήν Νικομήδειαν, διά τό θέμα τῆς ἐκκενώσεως τῆς Καλλιπόλεως, ἀλλ' ὁ δεύτερος δέν προσήλθεν, προφασισθεῖς ἀσθένειαν. Ὁ Καντακουζηνός, θεωρήσας τήν ἀσθένειαν εἰκονικήν, ἀπέστειλε τούς ὡς ἄνω πρέσβεις, οἱ ὅποιοι φυσικά δέν ἐπέτυχον τίποτε, δεδομένου ὅτι ἡ ἀσθένεια ἦτο πραγματική, ὡς φαίνεται ἀπό τήν μαρτυρίαν τοῦ Παλαμᾶ¹⁸.

Ὁ Παλαμᾶς ἀνεψύχθη παρά τῶν πρέσβεων καί τῶν Χριστιανῶν τῆς ὀρεινῆς περιοχῆς τῆς Προύσης, ἀλλά, παρ' ὅλον ὅτι ἦτο θέρος, ὑπέφερεν ἀπό τό ψῦχος καί ἀκόμη περισσότερο ἀπό τήν ἔλλειψιν ἰατροφαρμακευτικῆς περιθάλψεως. Ὁ καλός Ταρωνεῖτης ἐμεσολάβησεν εἰς τόν ἐμίρην νά ἐπιτρέψῃ τήν μεταφοράν του εἰς τήν Νίκαιαν, ὅπου τό παράλιμιον κλίμα εἶναι ἠπιώτερον, πρᾶγμα τό ὅποιον ἐπέτυχε τελικῶς. Ὁ ἐμίρης ἐζήτησε περισσοτέρας πληροφορίας περί τούτου· «τίς ποτε καί οἶός ἐστιν ὁ καλόγηρος οὗτος;». Μετά τάς σχετικᾶς πληροφορίας περί τῆς προσωπικότητος τοῦ αἰχμαλώτου, ὁ ἐμίρης ἐδήλωσεν ὅτι ἔχει καί αὐτός σοφούς καί ἐλλογίμους ἄνδρας, ἱκανούς ν' ἀντεπεξέλθουν εἰς συ-

16. Ἡ συζήτησις ἐκτίθεται εἰς τήν ἐπιστολήν πρὸς τήν Ἐκκλησίαν 14-15.

17. Πρὸς τήν Ἐκκλησίαν 16.

18. Πρὸς τήν Ἐκκλησίαν 17. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία 4, 38, PG 154, 292B.

ζήτησιν μετ' αὐτοῦ. Τότε «πάραυτα πέμπει μεταστελλόμενος τούς Χιόνας, ἀνθρώπους μηδέν ἄλλο μελετήσαντας καί παρά τοῦ Σατανᾶ διδασχθέντας ἢ βλασφημίαν καί ἀναισχυντίαν εἰς τόν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τόν τοῦ Θεοῦ Υἱόν»¹⁹. Οὕτω διεξήχθη ἡ δευτέρα διάλεξις τοῦ Παλαμᾶ κατά τόν χρόνον τῆς αἰχμαλωσίας, περί τῆς ὁποίας ἔκθεσιν συνέταξεν ὁ ἰατρός Ταρωνεΐτης βάσει σημειώσεων τᾶς ὁποίας ἐκράτησεν ὁ ἴδιος. Δέν ὑπάρχει καμμία ἔνδειξις ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ἐδῶ διερμηνεύς.

Οἱ Χιόνοι²⁰ εἶναι ὁμάς προσώπων, τῶν ὁποίων ἡ προέλευσις παραμένει μυστηριώδης. Δύο εἶναι τά ὑπό τῶν σημερινῶν μελετητῶν χρησιμοποιούμενα στοιχεῖα διά τήν λύσιν τοῦ αἰνίγματος τῶν Χιόνων· α) ἡ ὑποτιθεμένη μουσουλμανική προέλευσις τοῦ ὀνόματός των, ἀραβική ἢ περσική ἢ τουρκική, β) ἡ αἰρετική θρησκευτική τοποθέτησις των.

Τό ὄνομά των εὐρίσκεται εἰς διαφόρους, ἂν καί ὀλίγας, πηγᾶς καί παρουσιάζεται ὑπό τρεῖς μορφᾶς· Χιόνιος, Χιονίδης, Χιόνας. Εἰδικῶς δέ οἱ Χιόνοι τοῦ Παλαμᾶ μνημονεύονται εἰς τήν ἔκθεσιν περί τῆς διαλέξεως τοῦ Ταρωνεΐτου, εἰς τήν ἐπιστολήν τοῦ Παλαμᾶ *Πρός τήν Ἐκκλησίαν* του, εἰς τό *Ἐγκώμιον* τοῦ Φιλοθέου εἰς τόν Παλαμᾶν καί εἰς τήν *Ἱστορίαν* τοῦ Γρηγοῦ²¹. Ὁ Φιλόθεος εἰς τούς *Ἀντιρρητικούς* τούς ἀποκαλεῖ γενικῶς *Ἀχαιμενίδας*²². Τό ὄνομά των ἐτυμολογεῖται μέ τόσσην ποικιλίαν, ὥστε νά μή παρουσιάζεται καμμία ἐρμηνεῖα πειστική. Ὑπό τοῦ Γ. Ἀρνάκη θεωρεῖται ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ Akhis, τουρκικοῦ σωματείου τεχνιτῶν²³. Ὑπό τοῦ P. Wittek οἱ Χιόνοι (τούς ὁποίους οὗτος γράφει Χιόνες) ἐτυμολογοῦνται ἐκ τοῦ Khodja, τό ὁποῖον δηλώνει τόν μουσουλμᾶνον θεολόγον²⁴. Ὁ J. Meyendorff τό συνδυάζει μέ τό ὄνομα τῆς ἰουδαϊκῆς συναγωγῆς Προύσης Etz-Hayyim²⁵ καί ὁ G.M. Prohorov μέ τό ὄνομα τοῦ καραϊτικοῦ κλάδου Abelē-Siyyon²⁶. Ἡ A. Philippides-

19. *Πρός τήν Ἐκκλησίαν* 17.

20. Χιόνας ἢ Χιόνης, πληθυντικῶς Χιόνοι.

21. *Διάλεξις πρὸς Χιόνας*, τίτλος. Παλαμᾶ, *Πρός τήν Ἐκκλησίαν* 17. Φιλοθέου *Ἐγκώμιον* 238, 239. Γρηγοῦ, *Ἱστορία* 29, 12, Bonn III, 231.

22. *Ἀντιρρητικός* 12, PG 151, 1130B.

23. Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί, Ἀθῆναι 1949, σ. 18. «Gregory Palamas», *Speculum* 26 (1951), 113-114. «Gregory Palamas», *Byz.* 22 (1952), 305-309.

24. «Χιόνες», *Byz.* 21 (1951), 421-423.

25. *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, 160-162. «Grecs, Turcs et Juifs en Asie Mineure au XIVe s.», *Byz. Forschungen* 1 (1966), 211-216.

26. «Prenie Grigorija Palamy's Chiony i Turki i Problema židovskaja mudrostvuijščih», *Trudy otdela Drevnerusskoj Literatury* 27 (1972), 329-369. Τήν παραπομπήν ἀπό A. Phillipidis Braat, σ. 215 ἔ.

Braat, τό παράγει από τό περσικόν akhond, τό όποϊον σημαίνει τόν διδάσκαλον τῆς θεολογίας²⁷. "Όλαι αὐταί αἱ προσπάθειαι στηρίζονται εἰς τήν προκατάληψιν ὅτι τό ὄνομα πρέπει ἀπαραιτήτως νά εἶναι μουσουλμανικῆς προελεύσεως, ἡ δέ Philippides-Braat ἐπιμένει ὅτι ἡ ρίζα του πρέπει νά ἀναζητηθῆ εἰς ξένην γλῶσσαν, λόγω τῆς ἀσταθείας τῆς καταλήξεως, ἐνώ αὐτή ἡ πολυμορφία τῆς καταλήξεως εἶναι ἔνδειξις ἑλληνικότητος. Κατ' οὐσίαν πάντως ἡ κατάληξις εἶναι ἐνιαία: Χιόνιος, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται τό δημῶδες Χιόνης (κατά τό Πολυχρόνιος-Πολυχρόνης) καί τό παράγωγον Χιονιάδης κατά τό Πολυχρονιαδης. Αὐτοί οἱ τύποι τοῦ ὀνόματος ἀπαντοῦν ἐν ἀφθονία εἰς ὅλα τά μέρη τῆς Ἑλλάδος καί δύνανται νά διαπιστωθοῦν εὐκόλως ἑκατοντάδες τοιούτων ὀνομάτων εἰς τούς τηλεφωνικούς καταλόγους ὄλων τῶν ἑλληνικῶν μεγαλουπόλεων. Ἐξ ἄλλου εἰς τήν Ἑλλάδα ὑφίστανται σήμερον περισσότερα τοῦ ἐνός χωρία, φέροντα τό ὄνομα Χιονιάδες.

Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι τό ὄνομα δέν ἀπαντᾷ εἰς καμίαν μὴ ἑλληνικήν πηγὴν καί ἡ διαφωνία τῶν ἐρευνητῶν ὡς πρός τήν προέλευσίν του δεικνύει τόν ἀσφαλῆ δρόμον πρός ἐρμηνείαν του. Τό ὄνομα εἶναι σαφῶς καί ἀναμφισβητήτως ἑλληνικόν καί ὄλοι οἱ φορεῖς του ὑπό ὄλας τὰς μορφάς του εἶναι ἑλληνόφωνοι, ὥστε νά μὴ χρειάζεται νά πελαγοδρομήσωμεν ἀναζητοῦντες ξένην προέλευσιν.

Ὡς πρός τό δεύτερον στοιχεῖον, εἶναι ὀρθόν ὅτι οἱ Χιόνιοι μετέχουν εἰς θεολογικήν συζήτησιν καί ὑπό τοῦ ἐμίρη θεωροῦνται ἀπολύτως ἀρμόδιοι εἰς τοῦτο. Ἐξ ἄλλου ὁ Χιονιάδης τῆς Περσίδος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὑπό τοῦ Γεωργίου Χρυσοκόκη²⁸, ἦτο ὀπωσδήποτε διδάσκαλος, ὁ δέ Χιόνιος τῆς Θεσσαλονίκης καλεῖται ὑπό τῶν δικαστῶν του νά ὀμιλήσῃ «περί τῶν αὐτοῦ διδασκάλων καί μαθητῶν»²⁹. Ἡ ἰδιότης αὐτή μαζί μέ τήν ἑλληνικότητα τῆς γλώσσης των ἀποτελοῦν τά δύο κοινά σημεῖα δι' ὄλους τούς φορεῖς τοῦ ὀνόματος.

Ἐκεῖνο τό ὀποϊον δέν εἶναι σαφές εἶναι αἱ θρησκευτικαί των πεποιθήσεις. Παρά ταῦτα οἱ σημερινοί ἐρευνηταί ἔχουν εὔρει δι' αὐτούς μίαν διδασκαλίαν, ἄν καί δέν δύνανται νά καθορίσουν τά χαρακτηριστικά στοιχεῖα τῆς. Ὁ Μ. Jugie ἐσχημάτισε τήν γνώμην ὅτι εἶναι παλαιοί Ἰουδαῖοι προσηλυτισθέντες εἰς τό Ἰσλάμ³⁰, γνώμην γενομένην δεκτὴν καί

27. «La Captivité de Palamas chez les Turcs. Dossier et Commentaire», *Travaux et memoires* 7 (1979), 214-218.

28. *Σύναξις τοῦ Γρηγορίου Χιονιάδου*, H. Usener *Kleine Schriften* III (1914), 356-371.

29. Miklosich, Müller, *Acta* 1, 175.

30. «Palamas, Grégoire», *Dict. de Théol. Cath.* 11 (1932), 1747.

ὑπό τοῦ Sp. Vryonis³¹. Ὁ Prohogen καθορίζει ὅτι ἀνήκον εἰς τὸν καραϊτικὸν κλάδον τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἐξ οὗ καὶ διέφερον εἰς τινὰ σημεῖα ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξον Ἰουδαϊσμόν³². Ὁ Meyendorff, ὁ πρῶτος ὅστις συνέδεσε τὸν Χιόνιον τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τοὺς Χιόνας, φρονεῖ ὅτι ἦσαν Χριστιανοί, οἱ ὅποιοι ἐδέχθησαν τὸν Ἰουδαϊσμόν, διὰ νὰ πλησιάσουν τοὺς Τούρκους κατακτητὰς καὶ ἀποφύγουν διώξεις³³. Ἀλλ', ὡς παρετήρησεν ἡ Philirridis-Braat, ἂν ἤθελον νὰ πλησιάσουν τοὺς Τούρκους, διατί δὲν προσεχώρησαν εἰς τὴν θρησκείαν αὐτῶν τῶν ἰδίων, ὅπερ θὰ ἦτο καὶ ἐπωφελέστερον; Διὰ τοῦτο αὕτη δέχεται ὅτι ἦσαν Χριστιανοὶ προσηλυτισθέντες εἰς τὸ Ἰσλάμ³⁴.

Αὐταὶ αἱ ἀπόψεις, αἱ τὸσον πολὺ διαφέρουσαι μεταξὺ τῶν, περιέχουν μέρος μόνον τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ δὲν δίδουν πλήρη εἰκόνα τῶν πραγμάτων· παρουσιάζουν μίαν ὁμάδα ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι κινοῦνται μεταξὺ Χριστιανισμοῦ, Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Μωαμεθανισμοῦ, χωρὶς νὰ διευκρινίζουσι ποῦ εὐρίσκονται τώρα.

Ἀφήνοντες κατὰ μέρος τὸν Χιονιάδην, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ οἰκεία πηγὴ δὲν ἀναφέρει τίποτε περὶ τῶν θρησκευτικῶν τοῦ πεποιθήσεων, βλέπομεν ὅτι διὰ τὸν Χιόνιον τῆς Θεσσαλονίκης – καὶ τοὺς ἀδελφούς του ἐπίσης – λέγεται εἰς τὴν σχετικὴν πηγὴν ὅτι ἐφρόνει «τὰ Ἰουδαίων» καὶ «ἰουδαΐζεν». Διὰ τοὺς Χιόνας τῆς Προύσης ὁ Παλαμᾶς ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι «ἀφ' ὧν νῦν λέγουσιν Ἑβραῖοι ὄντες ἀναφαίνονται, ἀλλ' οὐ Τούρκοι»· καὶ αὐτὸς εἶχε κληθῆ νὰ ὁμιλήσῃ ὄχι πρὸς Ἑβραίους³⁵. Οἱ ἴδιοι ὁμῶς τονίζουν ὅτι εἶναι Τούρκοι πλέον· «καὶ ἐγενόμεθα καὶ ἡμεῖς Τούρκοι»³⁶.

Ὡς πρὸς τὸ τί ἦσαν προηγουμένως ἔχομεν τὴν ἀψευδῆ μαρτυρίαν τοῦ Φιλοθέου, ὁ ὁποῖος τοὺς χαρακτηρίζει ὡς παραβάτας καὶ ἀποστάτας· «τοῖς τοῦ Χριστιανισμοῦ παραβάταις Χιόναις», «πρὸς τοὺς νέους παραβάτας καὶ ἀσεβεῖς Χιόνας», «τῶν ἀποστατῶν καὶ ἀλιτηρίων... Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας»³⁷. Ὁ Φιλόθεος δὲν λέγει ποῦ προσεχώρησαν αὐτοὶ οἱ ἀποστάται, ἀλλὰ προφανῶς ἐννοεῖ τοὺς Μωαμεθανούς, διότι εἰς τοὺς

31. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization*, Berkeley 1971, 427.

32. Βλ. σημ. 26. Δὲν ἐώρταζαν τὸ ἑβραϊκὸν Πάσχα, *Διάλεξις πρὸς Χιόνας 14*.

33. Βλ. σημ. 24.

34. Βλ. σημ. 26.

35. *Διάλεξις πρὸς Χιόνας 4*.

36. *Διάλεξις πρὸς Χιόνας 2*.

37. Κατὰ σειρὰν Ἐγκώμιον 7, 10. Ἐγκώμιον 7, 25. Ἀντιρρητικός 12, PG 151, 1131B.

Ἐπισημασθέντες ἀντικαθιστᾶ τὸ ὄνομα τῶν Χιόνων διὰ τοῦ ὀνόματος Ἄχαιμενίδαι (= Πέρσαι, Τούρκοι). «Ἐκεῖ δ' ὁ μέγας γενόμενος, λεγέτωσαν οἱ συνειδότες καὶ νῦν, οἷος ἐν ἔργοις καὶ λόγοις καὶ διαλέξεσι ταῖς πρὸς τοὺς σοφοὺς τε καὶ προὔχοντας τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἀνεφάνη»³⁸. Ὡστε κατὰ τὸν Φιλόθεον οἱ Χιόναι ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ ἔγιναν Μωαμεθανοί, ὅπως βεβαιῶνουν καὶ οἱ ἴδιοι.

Ἐν τούτοις ὁμοῦ κατέβαλλον προσπάθειαν κάτι νὰ κρύψουν ἀπὸ τὰς πεποιθήσεις των, ὅπως διαπιστώνεται σαφῶς ἀπὸ τὰ λεγόμενα εἰς τὴν Διάλεξιν. Ὁ Ταρωνεΐτης γράφει ὅτι οὗτοι, παρὰ τὴν παραγγελίαν τὴν ὁποίαν ἔλαβον ἀπὸ τὸν ἐμίρη, ἐφοβοῦντο νὰ συζητήσουν καὶ ἐχρησιμοποίησαν τὸν ἰατρὸν αὐτόν, τὸν Παλαμᾶν καὶ τοὺς οἰκείους τοῦ ἐμίρη ὡς μεσολαβητὰς πρὸς τὸν ἐμίρη, πρὸς ματαίωσιν τοῦ διαλόγου· «ἵνα μὴ λαληθῶσιν ὅλως περὶ τῶν τοιούτων». Ὅταν δὲν ἐπέτυχον τοῦτο, ἐζήτησαν τουλάχιστον νὰ μὴ συζητήσουν ἐνώπιον τοῦ αὐθέντου, ὁ ὁποῖος τότε ὄρισε μερικοὺς ἄρχοντας μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Παλαμᾶνον, διὰ νὰ δεικνύσῃ εἰς τὴν συζήτησιν³⁹. Ἐάν οἱ Χιόναι, ὡς ὑποτίθεται, ἦσαν ἄνθρωποι τοῦ ἐμίρη Ὁρχάν καὶ ἂν ὁ ἴδιος ὁ Ὁρχάν λέγῃ, «ἔχω σοφοὺς καὶ ἔλλογίμους κἀγώ, οἵτινες αὐτῷ διαλέξονται», ὡς ἐσημειώσαμεν καὶ ἀνωτέρω, διατὶ ἀπέφευγον νὰ συζητήσουν γενικῶς καὶ ἰδιαιτέρως ἐπέμενον νὰ μὴ εἶναι αὐτὸς παρὼν κατὰ τὴν συζήτησιν; Τί ἤθελον νὰ κρύψουν ἀπὸ αὐτόν;

Εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος ὀδηγούμεθα ἀπὸ τὴν δήλωσιν ἐνός τῶν συνομιλητῶν τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὴν τρίτην διάλεξιν καὶ τὴν παρατήρησιν τοῦ Παλαμᾶ ἐπ' αὐτῆς. Εἰς τὴν πρώτην ἐπιστολὴν τοῦ οὗτος γράφει, «εἷς δὲ τις ἐκείνων εἶπεν ὡς, ἔσται ποτέ ὅτε συμφωνήσομεν ἀλλήλοις. Καὶ ἐγὼ συνεθέμην καὶ ἐπευξάμην τάχιον ἦκειν τὸν καιρὸν ἐκείνον»⁴⁰. Καὶ ὁ μὲν Παλαμᾶς ὡς θρησκευτικὸς ἡγέτης ἐξηγεῖ κατωτέρω ὅτι τὴν συμφωνίαν ἐννοεῖ ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς προσχωρήσεως ὅλων εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἄλλ' ὁ μουσουλμᾶνος δὲν ἠννόει τὴν ἐξέλιξιν ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτό· προφανῶς τὴν ἠννόει ὡς συμφωνίαν ἐπὶ μιᾷ κοινῆς βάσεως. Τὴν θέσιν αὐτὴν εἶχον προβάλλει προηγουμένως καὶ οἱ Χιόναι, ἡ δὲ βᾶσις τὴν ὁποίαν ἐπέλεξαν ἦτο ὁ δεκάλογος. Ἦτο εὐλόγος τάσις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων Χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι εὐρέθησαν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ δὲν ἠλπίζον πλέον ἀπὸ πουθενά ἀνακούφισιν.

38. Ἐπισημασθέντες 12, PG 151, 1130D.

39. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 17.

40. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 29.

Βάσει τῶν διαπιστώσεων πρῶτον ὅτι οἱ Χιόναι ἦσαν Ἕλληνες, ἀφοῦ ἔχουν ἑλληνικόν ὄνομα καί ὁμιλοῦν ἑλληνιστί, δεύτερον ὅτι ἦσαν Χριστιανοί καί μετεστράφησαν εἰς τόν Ἰσλαμισμόν καί τρίτον ὅτι ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τήν Προῦσαν ἢ εἰς τὰ περίχωρά της, δυνάμεθα νά ἰσχυρισθῶμεν ὅτι πρόκειται περί πολυμελοῦς οἰκογενείας τῆς πόλεως αὐτῆς. Μία ἔνδειξις ὅτι Χιόναι εἶναι οἰκογενειακόν καί ὄχι θρησκευτικόν ὄνομα παρέχεται ἀπό τόν Φιλόθεον, ὁ ὁποῖος ὅταν μὲν ἀρύεται εἰδήσεις ἀπό τὰ κείμενα ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Παλαμᾶ, γραφέντα ὑπὸ τήν ἐπίδρασιν προσωπικῆς ἐμπειρίας τούτου, τοὺς ὀνομάζει Χιόνας, ὅταν ὁμοῦ γράφῃ αὐτοτελῶς εἰς τοὺς Ἀντιρρητικούς, τοὺς ὀνομάζει γενικῶς Ἀχαιμενίδας, διότι θρησκευτικὴ ὁμάς μὲ τὸ ὄνομα τῶν Χιόνων δέν ἦτο γνωστὴ εὐρύτερον.

Ὁ Ὀρχάν πρὸς τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ πατρὸς του ἐμίρη Ὀσμάν ἐπολιόρκησεν ἐπὶ μακρόν τήν Προῦσαν βοηθούμενος ἀπὸ τόν στρατηγόν Παλαπάνον. Οἱ κάτοικοι ὑπέφεραν τὰ πάνδεινα καί τὸ 1326 ὁ φρούραρχος παρέδωκε τήν πόλιν διὰ συνθήκης. Ἐναντι καταβολῆς χρηματικοῦ ποσοῦ 30.000 χρυσῶν νομισμάτων ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἕλληνας κατοίκους τῆς πόλεως ν' ἀποχωρήσουν συνοδευόμενοι μέχρι τῆς Κίου. Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς πόλεως, ἀπολαύοντες κατὰ κανόνα μεγαλυτέρας εὐνοίας ὑπὸ τοὺς Τούρκους, δέν συμπεριελήφθησαν εἰς τήν συμφωνίαν καί παρέμειναν εἰς τήν πόλιν. Ὅπως συνέβη εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς, πλησίον των πρέπει νά παρέμειναν καί μερικαὶ ἑλληνικαὶ οἰκογένειαι, ἐμφανιζόμεναι ἀρχικῶς ὡς ἰουδαϊκαί. Μία ἐξ αὐτῶν πάντως ἦτο ἡ τῶν Χιόνων. Οὗτοι εἰς τήν Διάλεξιν λέγουν: «Ἡμεῖς ἠκούσαμεν δέκα λόγους, οὓς γεγραμμένους κατήγαγεν ὁ Μωυσῆς ἐν πλαξί λιθίναις καί οἶδαμεν ὅτι ἐκείνους κρατοῦσιν οἱ Τούρκοι· καί ἀφήκαμεν ἅπερ ἐφρονοῦμεν πρότερον καί ἦλθομεν πρὸς αὐτούς καί ἐγενόμεθα καί ἡμεῖς Τούρκοι»⁴¹.

«Ἐγενόμεθα Τούρκοι» σημαίνει λαϊκῶς «ὑπέστημεν περιτομήν». Ἄλλὰ τοῦτο φυσικά σημαίνει καί ὅτι «ἐγίναμεν Ἑβραῖοι». Ἐξ ἄλλου ὁ δεκάλογος τόν ὁποῖον ἠσπάζοντο ἦτο θεμελιῶδες στοιχεῖον τῶν τριῶν θρησκειῶν, τῆς Ἰσραηλιτικῆς, τῆς Χριστιανικῆς καί τῆς Ἰσλαμικῆς. Οἱ Χιόναι εἶχον βασικῶς ἀποστῆ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀλλ' ἤθελον νά ἔχουν τήν συνείδησίν των ἠσυχον ὅτι διετήρουν μέρος αὐτῆς κρυφίως ὡς κρυπτοχριστιανοί – καί τοῦτο ἤθελον νά ἀποκρύψουν ἀπὸ τόν Ὀρχάν –, ἐνῶ ἠδύναντο νά ἐμφανίζωνται καί ὡς Τούρκοι καί ὡς Ἰουδαῖοι. Ἦσαν μία συγκρητιστικὴ ὁμάς, διαμορφωθείσα ἐκ τῶν στυγνῶν συνθη-

41. Διάλεξις πρὸς Χιόνας 2.

κῶν τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν.

Εἶναι πιθανόν ὅτι ὁ Ὁρχάν ἐχρησιμοποίησεν ἐπίλεκτα μέλη τῆς οἰκογενείας αὐτῆς εἰς τὸ ὑπανάπτυκτον ἐκπαιδευτικόν σύστημά του. Εἶναι δέ ἐπίσης πιθανόν ὅτι μέλη τῆς οἰκογενείας, ὑπὸ εὐρυτέραν ἔννοιαν, ἔφυγον ἀπὸ τὴν Προῦσαν εἰς τὴν Κίον μαζί με τὰς χιλιάδας τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων. Δυνατὸν νὰ εὐρίσκοντο μεταξύ αὐτῶν καὶ ὁ Χιόνιος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οἱ ἀδελφοὶ του. Συμφώνως πρὸς συνοδικὴν ἀπόφασιν ἀγνώστου ἐποχῆς, πιθανῶς τοῦ 1336⁴², «πρὸ καιροῦ οὐκ ὀλίγου», κάποιος λαϊκὸς τῆς Θεσσαλονίκης ὀνόματι Χιόνιος κατηγορήθη «ὡς εἶη μετὰ τῶν αὐτοῦ ἀδελφῶν τὰ τῆς εὐσεβείας ἐξομοσάμενος καὶ τὰ τῶν Ἰουδαίων φρονῶν». Κατεδικάσθη καὶ καθεῖρχθη ὑπὸ τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' ἔπειτα κατηγόρησε μετὰ τὴν σειράν του τοὺς κατηγοροῦς του διακόνους τῆς Ἐκκλησίας Θεσσαλονίκης δικαιοφύλακα Καβάσιλαν, χαρτοφύλακα Στρυμβάκωνα, σακελλίωνα Βρυέννιον, οἱ ὁποῖοι ὁμῶς ἠθωώθησαν διὰ τῆς παρουσίας πράξεως, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Χιόνιος ἀνεκάλεσε τὰς ἀορίστους κατηγορίας.

Αὐτὸς ὁ Χιόνιος εἶχεν ἀναλάβει τὸ ἀξίωμα τῆς συνηγορίας τῶν Ἰουδαίων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὑποστηρίξεως τῶν δικαίων των, ἐξ οὗ δικαιολογεῖται ἢ κατ' αὐτοῦ κατηγορία. Φαίνεται ὁμῶς ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνασκήσεως τῶν καθηκόντων του εἶχε πράγματι προσχωρήσει εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν. Ἡ ἐξέτασις τῆς ἀναφορᾶς του κατὰ τῶν ἀξιωματούχων τῆς Θεσσαλονίκης ἔγινε μετὰ καθυστέρησιν, διότι ἡ μητρόπολις Θεσσαλονίκης ἐχῆρευεν ἐπὶ ἔτη. Τὸ ὅτι καὶ τὰ ἐν Προῦσῃ ἀπομείναντα καὶ τὰ εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἐγκατασταθέντα μέλη τῆς οἰκογενείας τῶν Χιόνων συνεδέθησαν μετὰ τοὺς Ἑβραίους δεικνύει εἴτε ὅτι προῦπήρχε κάποιον σημεῖον συνδέσεως εἴτε ὅτι τὰ μέλη ἀποκατέστησαν τὴν ἐπαφὴν των μετὰ τὸν ἀποχωρισμόν των.

Αἱ ἐνέργειαι τοῦ Ταρωνεῖτη περὶ μεταφορᾶς τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὴν Νίκαιαν, ὅπου καὶ τὸ κλῖμα εἶναι ὑγιεινότερον καὶ φαρμακευτικὴ περίθαλψις ἦτο δυνατόν νὰ προσφερθῇ, ἐτελεσφόρησαν. Οὗτος ὠδηγήθη μόνος πλέον ἐκεῖ, διότι οἱ συνοδοὶ του εἶχον διαφορετικὴν τύχην⁴³. Ὁ μὴ κατονομαζόμενος χαρτοφύλαξ Θεσσαλονίκης εἶχεν ὀδηγηθῆ πρῶτος εἰς τὸν ἐμίρην, ἀλλ' ὁ ἀρχιεπίσκοπος δὲν ἐγνώριζε τί εἶχε συμβῆ μετ' αὐτόν ἔκτοτε, οἱ ἱερομόναχοι Ἰωσήφ καὶ Γεράσιμος εἶχον ἐλευθερωθῆ καὶ φθάσει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἤδη καὶ ὁ Κώνστας Καλαμάρης πα-

42. Mikrosich, Müller, *Acta* 1, 174-178.

43. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 18-19.

ρέμεινεν εἰς τὴν Προῦσαν. Ὁ τελευταῖος οὗτος εἶχεν ἐξαγορασθῆ ἀπὸ κάποιον Χριστιανὸν καὶ διέμενε πλησίον του, διότι δὲν τοῦ εἶχεν ἀποδώσει ἀκόμη δλον τό ποσόν τῶν λύτρων. Ὄταν ἐπέστρεψεν ὁ Παλαμᾶς ἀπὸ τὰ ὄρεινά εἰς τὴν Προῦσαν, τὸν ἐξηγόρασεν αὐτὸς τελείως καὶ ἦτο πλέον ἐλεύθερος. Τὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ ἦσαν τόσον πολλά, εἶχε πιθανῶς ἐξασφαλίσαι οὗτος ἀπὸ τοὺς πρέσβεις τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐπειδὴ ὁ ἀρχιεπίσκοπος δὲν ἐγνώριζε ποῦ θὰ παραμείνῃ εἰς τὴν Νίκαιαν, δὲν παρέλαβε μαζί του τὸν Κώνσταντα, ἀφοῦ ἄλλωστε ὁ ἴδιος παρέμενε δοῦλος ἀκόμη.

Κατόπιν πληροφορήσεως περὶ τοῦ καταλλήλου χώρου διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ ὠδηγήθη εἰς τὴν Μονὴν Ὑακίνθου, ἤσυχον καὶ δροσερόν τόπον. Τὸν ὑπεδέχθη ἐκεῖ πρῶτος ὁ Ταρωνεῖτης, προηγηθεὶς αὐτοῦ εἰς τὴν κάθοδον ἐκ τῆς ὄρεινῆς, καὶ τοῦ ἔδωσεν ὡς ὀδηγὸν ἄνδρα «φωτὸς ἐπώνυμον», προφανῶς ὀνομαζόμενον Φώτιον, μετὰ τοῦ ὁποίου τὴν ἐπομένην ἡμέραν ὁ ἀρχιεπίσκοπος περιηγήθη τὴν πόλιν. Ἐξελθόντες ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν πύλην εἰς τὴν ὑπαιθρον, παρηκολούθησαν μίαν μουσουλμανικὴν κηδεῖαν⁴⁴.

Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν συνηντήθη εἰς τὴν πύλην μὲ ἓνα τῶν τασιμάνων, τῶν θρησκευτικῶν ὑπαλλήλων διὰ τὴν μουσουλμανικὴν λατρείαν. Ἐπιθυμῶν νὰ διεξαγάγῃ θεολογικὴν συζήτησιν μὲ αὐτόν, ἐξ ἀφορμῆς τῶν μουσουλμανικῶν νεκρωσίμων ἐθίμων, ἠρώτησεν ἂν ὑπάρχῃ κανεὶς γνωρίζων ἀμφοτέρας τὰς γλώσσας, ἑλληνικὴν καὶ τουρκικὴν. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ τασιμάνης δὲν ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴν, ἐνῶ διὰ τὰς δύο προηγηθείσας θεολογικὰς συζητήσεις δὲν ἐχρειάσθη διερμηνεὺς, προφανῶς διότι τόσον ὁ ἡγεμονόπαις Ἰσμαήλ ὅσον καὶ οἱ σοφοὶ Χιόναι ἐγνώριζον τὴν ἑλληνικὴν.

Ἀφοῦ εὐρέθη διερμηνεὺς, διεξήχθη ἡ τρίτη θεολογικὴ συζήτησις τοῦ Παλαμᾶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς αἰχμαλωσίας του⁴⁵. Τὸ βασικόν ἐπιχείρημα τοῦ τασιμάνη ἦτο πραγματιστικόν· ἀφοῦ ὁ Μωάμεθ ἐκκινήσας ἀπὸ τὴν ἄκραν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, ἔφθασε νικητὴς μέχρι τῆς ἄκρας δύσεως αὐτοῦ, εἶναι προφανὴς ἡ ἀνωτερότης τῆς θρησκείας του. Ὁ Παλαμᾶς ὑπενόησεν ὅτι ἐπέτυχε τοῦτο μὲ μάχαιραν, λεηλασίας καὶ φόβους, καὶ ἐπεκαλέσθη τὸ προηγούμενον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὴν δύσιν καὶ ὑπέταξεν ὅλην τὴν ἀνατολήν. Οἱ Χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι παρηκολούθουν τὴν συζήτησιν, ἀντιληφθέντες εἰς τὸ σημεῖον

44. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 20-21. Πρὸς ἀνώνυμον 3-4.

45. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 22-29. Πρὸς ἀνώνυμον 7-11.

τοῦτο νά ἐκδηλώνεται ὀργή τῶν παρισταμένων Τούρκων, τοῦ ἔνευσαν νά διακόψῃ τό ἐπιχείρημα· αὐτός δέ τότε χάριν ἀστεϊσμοῦ εἶπεν ὅτι, ἐάν ἦσαν σύμφωνοι εἰς τούς λόγους, θά ἀνήκον ὅλοι εἰς ἓν θρησκευτικόν δόγμα· «εἶ γε κατά τούς λόγους συνεφωνοῦμεν, ἑνός ἂν ἦμεν καί δόγματος». Τότε ἦτο ὅτε εἰς τῶν παρισταμένων Τούρκων παρετήρησεν, «ἔσται ποτέ ὅτε συμφωνήσομεν ἀλλήλοις», καί ὁ Παλαμᾶς τό ηὐχέθη.

Τό τμήμα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παλαμᾶ, τό ἀναφερόμενον εἰς τήν ἐν Νικαίᾳ παραμονήν του, ἐγράφη μετά τόν Ἰούλιον τοῦ 1354, ἐφ' ὅσον λέγεται σχετικῶς μέ τό κλίμα κατά τόν χρόνον ἐκεῖνον, «ἦν γάρ Ἰούλιος μήν»⁴⁶, ἀλλά προφανῶς ὄχι πολύ μετ' αὐτόν· ἴσως δηλαδή κατά τόν Αὐγουστον. Οὗτος δέν φαίνεται νά ἔγραψε τίποτε μετά ταῦτα εἰς τήν Ἀσίαν – τουλάχιστον δέν σώζεται τίποτε – δέν ἔχομεν δέ πληροφορίας σχετικῶς μέ τήν μετέπειτα τύχην του οὔτε ἀπό ἄλλας πηγᾶς, ἕως ὅτου συνεπληρώθη ἓν ἔτος αἰχμαλωσίας.

Ἐπελευθέρωσις

Ὅταν ὁ Παλαμᾶς ἐπέστρεψεν ἀπό τήν αἰχμαλωσίαν εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν, τήν ἀνοιξιν τοῦ 1355, ἡ πολιτική κατάστασις εἶχε μεταβληθῆ ριζικῶς. Οἱ Τούρκοι, οἱ ὁποῖοι ἀπό τινος χρόνου ἠλώνιζον τάς πλουσίας ἐπαρχίας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τμήματος τῆς αὐτοκρατορίας ὡς μισθοφόροι καί εἶχον μάθει ὅλα τά μυστικά τῶν δρόμων καί διαβάσεων τῶν ἐδαφῶν της, ἀντελήφθησαν ὅτι ἠδύναντο νά κινοῦνται καί αὐτονόμως εἰς τάς περιοχάς αὐτάς, κατ' ἀρχάς μέν ὡς πειραταί καί ἄρπαγες, ἔπειτα δέ καί ὡς κάτοχοι τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν. Μοναδική εὐκαιρία τούς ἐδόθη κατόπιν ἑνός ἀπροόπτου φαινομένου, τοῦ σεισμοῦ τῆς 2 Μαρτίου 1354, ὁ ὁποῖος ἠρήμωσε πολλάς πόλεις. Διαπιστώσαντες οὗτοι ἀπό τήν ἀπέναντι ἀκτὴν ὅτι τά τείχη τῆς Καλλιπόλεως εἶχον καταρρεύσει καί οἱ κάτοικοί της εἶχον φύγει πανικόβλητοι, ἔσπευσαν νά τήν καταλάβουν διά νά ἐγκατασταθοῦν εἰς αὐτήν μονίμως, ὡς εἰς πρῶτον προγεφύρωμα ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους. Ὁ Καντακουζηνός ἐζήτησεν ἀπό τόν Ὁρχάν νά τοῦ παραδώσῃ τήν πόλιν, προθυμοποιούμενος νά τοῦ προσφέρῃ σημαντικὴν ἀποζημίωσιν, ἀλλ' αὐτός δέν προσῆλθεν εἰς τήν καθορισθεῖσαν συνάντησιν ἐν Νικομηδείᾳ κατά τό θέρος τοῦ 1354, προφασισθεὶς ἀσθένειαν. Ἐάν καί, ὡς εἶδομεν, εἶχε πράγματι ἀσθενήσῃ, εἶναι ἀληθές ὅτι δέν εἶχε καμμίαν διάθεσιν νά ἐγκαταλείψῃ ἓνα τόσον προσοδο-

46. Πρὸς τήν Ἐκκλησίαν 22. Πρὸς ἀνώνυμον 6.

φόρον προγεφύρωμα.

Αί συζητήσεις διά τήν ἐπιστροφήν τόσον τῆς Καλλιπόλεως ὅσον καί ἄλλων πόλεων τῆς Θράκης, αἱ ὁποῖαι κατελήφθησαν ἐν συνεχείᾳ, συνεχίσθησαν⁴⁷. Ὁ ἐμίρης συνεφώνησεν ἐναντι μεγάλου ποσοῦ ἀποζημιώσεως, τό ὁποῖον δέν κατώρθωσεν ὁ Καντακουζηνός νά συγκεντρώσῃ λόγῳ τῆς στενότητος τῶν οἰκονομικῶν πόρων τῆς αὐτοκρατορίας κατά τήν ἐποχὴν του.

Τό βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Βυζαντινοί γενικῶς κατελήφθησαν ἀπό ἀπελπισίαν καί ἀγανάκτησιν διά τήν νέαν αὐτὴν ἀπώλειαν, προσέγραψαν εἰς τόν Καντακουζηνόν τήν ἐνοχίαν δι' αὐτήν καί ἐδικαίωσαν τόν Παλαιολόγον παρά τὰς τόσας ταραχάς, τὰς ὁποίας εἶχε προξενήσει οὗτος. Ἀποκαμωμένος ἀπό τόν ἐμφύλιον σπαραγμόν καί τήν ἀνέχειαν ὁ λαός τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἦτο ἔτοιμος νά δεχθῆ τόν Παλαιολόγον ὡς ἄρχοντά του, ἐλπίζων ὅτι θά ἐξηλείφοντο οὕτω αἱ δυσκολίαι. Οὗτος μετὰ μικρᾶς ἐπικουρίας Γενουατῶν πειρατῶν εἰσῆλθεν εἰς τήν πρωτεύουσαν, ὁπότε ὁ Καντακουζηνός ἀντελήφθη πόσον ἐπιζημία ἦτο διά τό κράτος ἢ συνέχισις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καί ἐφάνη διατεθειμένος νά συμφιλιωθῆ μαζί του. Παρά τήν ἐπιτευχθεῖσαν συμφωνίαν ὁμως, τήν 10 Δεκεμβρίου 1354 οὗτος ἀνεκοίνωσεν ἐπισήμως εἰς τελετήν τοῦ ἀνακτόρου τῶν Βλαχερνῶν τήν ἀπόφασίν του νά παραιτηθῆ τοῦ θρόνου καί παρέδωκε τά διάσημα εἰς τόν Ἰωάννην Παλαιολόγον. Ἀπεσύρθη εἰς τήν Μονήν Ἁγίου Γεωργίου τῶν Μαγγάνων ὡς μοναχός Ἰωάσαφ, ἐνῶ ἡ σύζυγός του Εἰρήνη εἰσῆλθεν εἰς τήν μονήν τῆς Κυρᾶς Μάρθας, ὡς μοναχή Εὐγενία⁴⁸. Ὀλίγον ἀργότερον ἐπρόκειτο νά παραιτηθῆ καί ὁ Ματθαῖος Καντακουζηνός, ὁπότε ὁ Ἰωάννης Ε΄ Παλαιολόγος θά παρέμενεν ὡς μονοκράτωρ εἰς μίαν αὐτοκρατορίαν σκιώδους πλέον μορφῆς. Ὁ πατριάρχης Φιλόθεος συμπαρασύρθη εἰς τήν ἀποχώρησιν τοῦ θρόνου, εἰς τόν ὁποῖον ἐπανῆλθεν ὁ Κάλλιστος τόν Δεκέμβριον τοῦ 1354.

Ἄν καί παρητήθη τοῦ θρόνου, ὁ Καντακουζηνός δέν ἔπαυσε νά ἐνδιαφέρεται διά τά κοινά. Κατά μίαν ἀποσδόκητον δέ ἐξέλιξιν ὁ Παλαιολόγος τόν κατέστησε σύμβουλόν του, ἰδιαιτέρως εἰς τά ἐκκλησιαστικά πράγματα.

Τό ποσόν τῶν λύτρων διά τόν Παλαμᾶν καί τούς συναιχμαλώτους του εἶχεν ὀρισθῆ ἀρχικῶς ὑπό τοῦ Σουλεϊμάν εἰς τήν Λάμψακον καί ἔπειτα ἀναπροσηρμόσθη ὑπό τοῦ ἰδίου εἰς τὰς Πηγάς. Ἄν οἱ αἰχμάλωτοι

47. Καντακουζηνοῦ, *Ἱστορία* 4, 39, PG 154, 293.

48. Καντακουζηνοῦ, *Ἱστορία* 4, 41 ἐ., PG 154, 309-322.

διέθετον τά χρήματα τότε, θά ἀπλευθερώνοντο ἀμέσως· ἐπειδή ὁμως τό ποσόν ἦτο ἐξόχως ὑψηλόν, ἰδιαιτέρως διά τόν Παλαμᾶν, κατόπιν τῆς διαπιστώσεως ὅτι ἐπρόκειτο περί διακεκριμένης προσωπικότητας, ἡ κράτησις των συνεχίσθη ἐπί πολῦ. Ἀργότερα ἐγνώσθη τό ἐνδιαφέρον τοῦ Καντακουζηνοῦ διά τόν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης, ὁπότε ἡ ὑπόθεσις περιήλθεν εἰς τήν δικαιοδοσίαν τοῦ ἐμίρη Ὁρχάν. Καί οἱ μὲν συνοδοί ἐξηγοράσθησαν πολῦ συντόμως, διά τόν Παλαμᾶν ὁμως δέν εὑρίσκοντο τρόποι. Μετά τήν ἀποτυχίαν τῶν πρώτων δι' αὐτόν προσπαθειῶν, ὁ αὐτοκράτωρ διεξήγαγε διαπραγματεύσεις διά τήν ἐπιστροφήν εἰς τό Βυζάντιον τῶν πόλεων τῆς Θράκης, ὡς εἶδομεν πρό ὀλίγου. Θεωρεῖται πιθανόν ὅτι τό θέμα τῆς ἐξαγορᾶς τοῦ Παλαμᾶ ἦτο ἐντεταγμένον εἰς τά πλαίσια αὐτῆς τῆς διαπραγματεύσεως⁴⁹.

Εἶναι εὐλογον ὅτι μετά τήν παραίτησιν τοῦ Καντακουζηνοῦ τό ἐπίσημον ἐνδιαφέρον διά τόν Παλαμᾶν ὑπῆρξε μειωμένον. Πάντως κατά τόν Μάρτιον τοῦ ἐπομένου ἔτους οὗτος ἀπλευθερώθη. Ποῖος εἶναι ὁ καταβαλὼν τά λύτρα;

Ὁ Γρηγορᾶς ἰσχυρίζεται ὅτι οὗτος ἦτο δῆθεν ὁ Καντακουζηνός, ὁ ὁποῖος τώρα λόγῳ δραστηριότητος τοῦ Γρηγορᾶ καί τῶν δυσκολιῶν τᾶς ὁποίας διήρχετο ὁ παλαμισμός, ἀπεφάσισε ν' ἀπελευθερώσῃ τόν Παλαμᾶν καί τό ἐπέτυχεν, ἀφοῦ ἔστειλε κρυφά τό ἀπαιτούμενον χρηματικόν ποσόν εἰς τόν Ὁρχάν⁵⁰. Βεβαίως ὁμως μένει ἀναπάντητον τό ἐρώτημα, διατί δέν ἔπραξε τοῦτο καί πρό τῆς παραίτησεώς του ὁ Καντακουζηνός; ὁπως ἐπίσης καί τό ἐρώτημα, διατί δέν ἐγνώριζε τοῦτο ὁ Φιλόθεος;

Διότι πράγματι ὁ Φιλόθεος⁵¹ βεβαιώνει ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις ἐγινε μέ τᾶς ἐνεργείας, κατόπιν παρακινήσεως ὑπό τοῦ Θεοῦ, Τριβαλλῶν τινων ἢ Δαλματῶν ἀπό τᾶς δυτικᾶς χώρας. Ὁ Νεῖλος λέγει γενικώτερον ὅτι τοῦτο συνέβη διότι ὁ Θεός ἐκίνησεν ἀπό τᾶς ἐσχατίας τῆς γῆς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι ἐπλήρωσαν τά λύτρα⁵². Εἰς μεταφραστικῆς τοῦ Φιλόθεου⁵³ σημειώνει ὅτι: «Ἐνευσεν ἡ ἄνωθεν πρόνοια εἰς τούς Τριβαλλούς, ἡγουν Βουλγάρους, οἱ ὁποῖοι ἀσκήτευσαν εἰς τόν ἱερόν Ἄθωνα θεαρέστως. Αὐτοί οἱ φιλόχριστοι μέ ὄλον ὁποῦ ἀπεῖχον μακράν, ἔκαμαν τρόπον καί ἐσύναξαν τήν ἐξαγοράν, τήν ἔστειλαν καί τόν ἐλευθέρωσαν». Ἡ τελευταία ὑπόθεσις εἶναι ἀστήρικτος, διότι οἱ λυτρωταί ἦσαν ἀπό μα-

49. Βλ. Philippides Braat, σ. 207-209.

50. Γρηγορᾶ, Ἱστορία 29, 18, PG 149, 220.

51. Ἐγκώμιον, PG 151, 627B.

52. Ἐγκώμιον, PG 151, 676C.

53. Ἐγκώμιον, Κῶδ. Ἐσφτιγμ. 107, φ. 191β.

κράν ύπερορίαν. Ὡς πρὸς τὸ διατί οἱ Σέρβοι ἐκινήθησαν πρὸς τοῦτο, δίδεται ἡ ἐξήγησις εἴτε ὅτι οὗτοι εἶχον ἡσυχαστικὰς προτιμήσεις εἴτε ὅτι ὁ Στέφανος Δουσάν εἶχεν ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον. Ἄλλ' οἱ μὲν Σέρβοι δέν ἦσαν ἐπισήμως φιλησυχασταί, ὁ δέ Δουσάν εἶχεν ἀκόμη ὀλιγωτέρους λόγους νά ἐνδιαφερθῆ διὰ τὸν Παλαμᾶν.

Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὰ λύτρα, τὰ ὁποῖα ἐζητήθησαν διὰ τὸν Παλαμᾶν ἦσαν τόσον πολλά, ὥστε δέν ἦτο δυνατόν νά διατεθοῦν ἀπὸ ἀτομικά ταμεῖα καί φαίνεται ὅτι συνεκεντρώθησαν ἐραδικῶς μέ τήν φροντίδα τοῦ Καντακουζηνοῦ καί μετεφέρθησαν εἰς τὸν Ὀρχάν ἀπὸ Σέρβους ἐμπόρους.

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Ἐπιστροφή εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν

Ἐφ' ὅσον κατά τήν εἶδησιν τοῦ Φιλοθέου ἡ αἰχμαλωσία διήρκεσεν «ἐνιαυτόν ὅλον», ἡ ἀπελευθέρωσις πρέπει νά συνέβη μετά τās ἀρχάς Μαρτίου τοῦ 1355, ὄχι ὁμως πολύ μετ' αὐτάς.

Κατά τήν περιγραφὴν τοῦ Φιλοθέου¹ ἡ ἐπιστροφή του εἰς τήν βασιλίδα τῶν πόλεων συνωδεύθη ἀπό ἀγγελικὰς φωνάς, ψαλλούσας ἐπινίκια καὶ δοξαζούσας τόν θεράποντα τοῦ Θεοῦ, τās ὁποίας ἤκουσάν τινες τῶν εὐλαβῶν οἱ ὁποῖοι ἦσαν συγκεντρωμένοι εἰς τήν παραλίαν κατά τήν προσέγγισιν τοῦ πλοίου. Εἰς τήν δημῶδη μορφήν τοῦ ἐγκωμίου τοῦ Φιλοθέου² λέγεται· «ἐρχόμενος εἰς τήν πόλιν τόν ἐδέχθησαν μετά μεγάλης τιμῆς τόσον ὁ κοινός λαός ὅσον καί οἱ αὐτοκράτορες καί οἱ ἄρχοντες». Δίδεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὅλοι αὐτοί τόν ὑπεδέχθησαν κατά τήν ἀποβίβασίν του, ἀλλά τοῦτο εἶναι ἀμφίβολον, τοῦλάχιστον διά τόν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Παλαιολόγον, ὁ ὁποῖος ὁμως ὀπωσδήποτε τόν ἐδέχθη εἰς τὰ ἀνάκτορα.

Τήν 17 Αὐγούστου 1355 ὑπογράφει συνοδικήν πράξιν³ καί ἐπομένως μέχρις αὐτῆς τῆς ἡμερομηνίας παρέμεινεν εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν. Ἄν εἶχεν ἐπιστρέψει περί τὰ τέλη Μαρτίου, θά ἔμεινεν ἐκεῖ τοῦλάχιστον πέντε μῆνας, ἀλλ' ἴσως καί ἕξ. Ἐν τῷ μεταξύ ἀνέπτυξε νέαν διαλεκτικὴν δραστηριότητα.

Ὁ Ἰωάννης Ε΄ Παλαιολόγος, μετά τήν πλήρη ἐπικράτησίν του εἰς τό πολιτικόν πεδῖον ὑπῆρξε προσεκτικός εἰς τήν ἐκκλησιαστικὴν του πολιτικὴν· δέν ἀνέτρεψε τό ἡσυχαστικόν καθεστῶς τῆς Ἐκκλησίας, τό ὁποῖον ὑποτίθεται ὅτι ἦτο ἀντίπαλόν του. Μετά τήν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Φιλοθέου μάλιστα ἐπανεφέρε τόν Κάλλιστον, ὁ ὁποῖος παλαιότερα ἦτο ἐπίσης εὐνοούμενος τοῦ Καντακουζηνοῦ καί φίλος τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ Γρηγοῦρ ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Παλαιολόγος ἦτο πεπεισμένος ἀντιπαλαμιστῆς

1. Ἀντιρρητικός 12, PG 151, 1131BC.

2. Κῶδ. Ἰβήρων 589, σ. 65.

3. Miklosich, Müller, Acta 1, 432-433.

καί ὅτι ὁ λόγος διὰ τόν ὁποῖον δέν ἀποκατέστησε τά ἐκκλησιαστικά πράγματα εἰς τήν πρό τοῦ 1347 κατάστασιν εἶναι ὅτι ὑπέκυψεν εἰς τās ἐπεμβάσεις καί παρακλήσεις τῆς συζύγου του Ἑλένης, θυγατρός τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ⁴. Ὁ ἴδιος εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τόν ἐπίσκοπον Σίδης⁵ λέγει ὅτι δέν παρενέβη εἰς τά ἐκκλησιαστικά λόγῳ τῶν δυσκολιῶν τās ὁποίας ἀντεμετώπιζε τό κράτος καί αἱ ὁποῖαι δέν ἐπέτρεπον νέαν ἐκκλησιαστικὴν ρῆξιν. Προφανῶς αὐτὴ εἶναι καί ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία τῆς στάσεώς του. Ἡ μεγάλη φροντίς τοῦ Παλαιολόγου, ἀφ' ὅτου κατέστη μονοκράτωρ ἦτο πῶς νά ἀναχαιτίσῃ τοὺς Τούρκους καί νά τοὺς ἀνατρέψῃ πέραν τῶν στενῶν τῶν Δαρδανελλίων· πρὸς τοῦτο δέ ἦτο χρήσιμος καί ἀπαραίτητος ἡ δυτικὴ βοήθεια. Ἡ ἀναχαίτισις τῶν Τούρκων δέν ἦτο ἴσως ἀδύνατος ἀκόμη τότε, διότι ἡ δύναμις των ἦτο ἀκόμη περιορισμένη· ἔκτοτε ηὔξήθη σημαντικῶς μέ τό παιδομάζωμα. Μικρά μομφερρατικὴ δύναμις ἐπέτυχε τό 1366 νά ἐλευθερώσῃ προσκαίρως τήν Καλλιπολιν. Ἀλλά τό στρατολογικόν πρόβλημα τοῦ Βυζαντίου ἦτο τώρα περισσότερο ἀπό πᾶσαν ἄλλην φορὰν ἄλυτον. Κουρασμένοι ἀπό χιλιετῆ ἱστορίαν βαρβαρικῶν εἰσβολῶν καί ἐσωτερικῶν διαμαχῶν καί ἐπηρεασμένοι ἀπό τό χριστιανικόν κήρυγμα περὶ ἀγάπης καί εἰρήνης, οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον καταστῆ ὑπερβαλλόντως εἰρηνόφιλοι καί ἠρνοῦντο νά στρατευθοῦν.

Ὁ Παλαμᾶς δίδει ἀκριβῆ εἰκόνα περὶ τῆς στάσεως τοῦ Παλαιολόγου, ἐπισημαίνων ὅτι ὁ βασιλεὺς τόσον εἰς τήν Θεσσαλονικὴν ὅσον καί εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν, ὄχι μόνον δέν κατεπολέμησε τοῦτον, ἀλλὰ καί ἐλάμβανεν ἀπό τās χεῖράς του τόν ἀγιασμόν⁶. Φρονίμως ποιῶν ὁ βασιλεὺς, ἄφησε τοὺς ἐκκλησιαστικούς ἡσύχους καί αὐτὸς ἠκολούθησε τόν δρόμον του, διὰ νά εὔρῃ τρόπον σωτηρίας τοῦ κράτους του.

Συζητήσεις εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν

Κατὰ τό θέρος τοῦ 1355 ἐφθασεν εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν ὁ λεγάτος τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου ς', εὕρισκομένου εἰς τήν Ἀβινιῶνα, Παῦλος ἐπίσκοπος Σμύρνης. Οὗτος ἦτο Καλαβρός τήν καταγωγὴν, πιθανῶς γνωστός τοῦ Βαρλαάμ, ἀπό τόν ὁποῖον θά εἶχε πληροφορηθῆ περὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ Παλαμᾶ. Ἀργότερον κατέστη ἀρχιεπίσκοπος τῶν φραγκοκρατουμένων Θηβῶν καί τέλος τιτουλάριος πατριάρχης Κωνσταντινου-

4. Ἱστορία 29, 19, PG 149, 220.

5. Guiland, σ. 261-263.

6. Κατὰ Γρηγορά Α' 12.

πόλεως. Εἶχεν ἐπανελημμένως ἔλθει εἰς ἐπαφήν καὶ ἀλληλογραφίαν μέ τον Ἰωάννην Καντακουζηνόν, τόν πρώην αὐτοκράτορα.

Περί τῆς δραστηριότητος τοῦ λεγάτου εὐρίσκομεν μίαν σύντομον ἐκθεσιν εἰς τόν Γρηγοράν⁷, κατὰ τήν ὁποίαν ὁ σοφός λεγάτος, φίλος τοῦ Παλαιολόγου ἀπό παλαιότερον, ὠμίλει συχνά ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ κύκλου τῶν λογίων τοῦ Βυζαντίου, ἀλλά καὶ δημοσίᾳ, ἐκθειάζων μεταξὺ ἄλλων τήν βασιλίδα τῶν πόλεων. Ἐφερε δέ τεχνηέντως τόν λόγον περί τὰς «νόθους κενοφωνίας» τοῦ Παλαμᾶ. Εἶναι φανερόν ὅτι αἱ κινήσεις τοῦ λεγάτου καὶ αἱ περί αὐτόν συζητήσεις ἀπετέλουν μέρος τοῦ ἐπιμελῶς ἐφαρμοζομένου προγράμματος τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς προσέγγισιν τῶν δυτικῶν θέσεων, διὰ τήν ἐξασφάλισιν ἐνισχύσεων. Ὁ λεγάτος ἠθέλησε νά ἴδῃ τόν Παλαμᾶν· «τοῦτον εἰς ὄψιν ἀφίχθαι μοι βουλοίμην ἄν». Καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἐξεπλήρωσε τήν ἐπιθυμίαν του. «Τήν δέ τοιαύτην ἔφεσιν τοῦ Λατίνου μηδέν μελλήσας ὁ βασιλεύς εἰς τήν ὑστεραίαν εὐθύς ἐκπληροῖ παρεσκευακῶς ὁμιλήσαι τῷ Παλαμᾶ καὶ ὧν λέγει αὐτόν αὐτήκοον γεγονέναι τόν Λατῖνον».

Ὁ J. Meyendorff ἠρμήνευσε ἐσφαλμένως τό χωρίον τοῦτο ὑπό τήν ἔννοιαν ὅτι ὁ λεγάτος ἐζήτησε νά συζητήσῃ μέ τόν Παλαμᾶν καὶ ὁ βασιλεύς διωργάνωσε τήν συζήτησιν. Ἐκεῖνο τό ὁποῖον δηλώνει ὁ Γρηγοράς εἶναι, ὡς παρετήρησεν ὁ D. Balfour⁹, ὅτι ὁ λεγάτος ἐζήτησε ν' ἀκούσῃ τόν Παλαμᾶν ἀναπτύσσοντα τὰς ἀπόψεις του καὶ ὄχι νά συζητήσῃ ὁ ἴδιος μετ' αὐτοῦ. Θά ἦτο πολύ ἐνδιαφέρον, ἂν ὁ λεγάτος εἶχε ζητήσει τό πρῶτον καὶ ἂν εἶχε γίνῃ αὐτή ἡ συνδιάλεξις του μέ τόν ἡγέτην τῶν Ἡσυχαστῶν· ἀλλά προφανῶς δέν ἦτο διατεθειμένος νά συνομιλήσῃ μέ ἕνα αἰρετικόν, ὡς ἐθεώρει τόν Παλαμᾶν. Μετά τήν λήξιν τῆς διαλέξεως ὁ Λατῖνος συνωμίλησεν ἰδιαιτέρως μέ τόν βασιλέα, ἐκφράζων τήν ἀποψιν ὅτι, ἂν καὶ πολλά λέγει ὁ Παλαμᾶς, ὅλα εἶναι μάταια.

Ὁ Φιλόθεος¹⁰ μαρτυρεῖ ὅτι τό 1355, κατὰ τόν χρόνον τῆς παρουσίας τοῦ λεγάτου εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν, ὁ Παλαμᾶς ἐξέδωσε τὰς δύο πραγματείας του *Περί Ἁγίου Πνεύματος*. Πρόκειται ἀκριβῶς περί ἀναθεωρημένης ἐκδόσεως τοῦ πρό εἰκοσαετίας συγγραφέντος τούτου ἔργου, προκυψάσης ἐξ ἀφορμῆς τῶν ζυμώσεων τὰς ὁποίας προεκάλεσεν ἡ παρουσία τοῦ λεγάτου.

7. *Ἱστορία* 29, 27, PG 149, 229.

8. *Introduction à l' étude de Grégoire Palamas*, σ. 164.

9. «Palamas' Reply to Gregoras' Account of Their Debate in 1355», *XVI Internationaler Byzantinisternkongress*, Akten II/4, σ. 245-256 (247).

10. *Ἐγκώμιον*, PG 151, 627C.

Ὁ λεγάτος ὁμῶς παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ ὀργανώσῃ διάλεξιν τοῦ Παλαμᾶ μέ τὸν Γρηγορᾶν ἐπίσης, αὐτός δέ πάλιν νὰ παραμείνῃ σιωπηλὸς ἀκροατής. Ὁ Γρηγορᾶς, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐπὶ τρία καὶ πλέον ἔτη ὑπὸ περιορισμὸν εἰς τὴν Μονὴν τῆς Χώρας, μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Παλαιολόγου ἀπέκτησεν ἐλευθεροκοινωνίαν καὶ ἠδύνατο πάλιν νὰ ἐπισκέπτεται τὴν αὐτοκρατορικὴν ἀκαδημίαν. Οὕτω τὴν ἐπομένην τῆς διαλέξεως ἐκείνης μετέβη εἰς αὐτὸν ὁ μέγας λογοθέτης ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως καὶ τὸν ἐκάλεσε νὰ μετάσχῃ εἰς τὴν συζήτησιν. Ταύτην παρηκολούθησαν ὁ αὐτοκράτωρ, ἡ σύζυγός του Ἑλένη καὶ μαθηταὶ τῶν δύο συζητητῶν. Ὁ Γρηγορᾶς δηλώνει ὅτι παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ μόνον ἓνα μαθητὴν, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι εἰς τὸ μεταξύ ἦλθον καὶ ἄλλοι, ἀφοῦ εἰς τὴν Ἐπίτομον Διήγησιν ἀναφέρονται «οἱ περὶ τὸν φιλόσοφον», «οἱ προσκείμενοι τῷ φιλοσόφῳ», μετέχοντες ἐνεργῶς εἰς τὴν συζήτησιν. Περὶ τῆς παρουσίας τοῦ λεγάτου κατὰ τὴν συζήτησιν ταύτην δέν ὑπάρχει ἄλλη πρόσθετος μαρτυρία, πλὴν τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου τὸ ὁποῖον διατηρεῖ τὴν βραχεῖαν μορφήν τῆς Ἐπίτομου Διηγήσεως.

Ὁ Γρηγορᾶς ἀντιφάσκει ὡς πρὸς τὰς συνθήκας τῆς διεξαγωγῆς τῆς διαλέξεως. Οὕτω εἰς μὲν τὴν ἱστορικὴν ἐκθεσίν του λέγει ὅτι, μεταβάς εἰς τὰ ἀνάκτορα εἶδε τὸν Παλαμᾶν νὰ ἐνεδρεύῃ ἐκεῖ ἔτοιμος διὰ συζήτησιν, ἐνῶ ἀργότερον εἰς τὸν *Πρῶτον Θεολογικόν Λόγον* δηλώνει ὅτι δέν γνωρίζει ἀν' ὃ Παλαμᾶς εὐρέθη εἰς τὰ ἀνάκτορα τυχαίως ἢ ἐπίτηδες¹¹.

Σχετικῶς μέ τὴν διάλεξιν ταύτην διαθέτομεν σήμερον πέντε κείμενα, ἦτοι: α) τὴν ἐκθεσιν τὴν ὁποίαν συνέταξεν ὁ Γεώργιος Φακρασῆς εἰς δύο μορφάς, βραχεῖαν καὶ ἐκτενῆ, ὑπὸ τὸν τίτλον Ἐπίτομος Διήγησις, β) δύο λόγους τοῦ Γρηγορᾶ ὑπὸ τὸν τίτλον *Θεολογικός Πρῶτος* καὶ *Δεύτερος* καὶ γ) δύο λόγους τοῦ Παλαμᾶ, ὑπὸ τὸν τίτλον *Κατὰ Γρηγορᾶ Α'* καὶ *Β'*.

Ὁ αὐτοκράτωρ δέν ἐπεμβαίνει ζωηρῶς εἰς τὴν συζήτησιν. Φαίνεται ὅτι ἤθελε νὰ φέρῃ εἰς ἐπαφήν τοὺς ἡγέτας τῶν δύο θεολογικῶν μερίδων εἰρηνικῶς καὶ νὰ δείξῃ εἰς τοὺς Λατίνους ὅτι αἱ μεταξύ των διαφοραὶ δέν ἦσαν τόσον μεγάλαι, μέ τὴν ἐπιδίωξιν ν' ἀντιληφθοῦν οὗτοι ὅτι αἱ παραχωρήσεις τοῦ βασιλέως πρὸς αὐτούς, τοὺς Λατίνους, γίνονται παρά τὴν θέλησιν ὄλων τῶν θεολογικῶν κύκλων, ὥστε νὰ ἐκτιμηθοῦν δεόντως. Ὡς ἀπέδειξεν ἡ συνέχεια, τὴν ὁποίαν ἔδωσαν οἱ ἀντίπαλοι, δέν ἐπέτυχεν τοῦ σκοποῦ του. Ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου ἡ συζήτησις προεκάλεσε μίαν ἀνακεφαλαίωσιν, πολὺ συχνά ἐπιγραμματικὴν, τῶν ἀπόψεων τῶν δύο ἀντιπάλων.

11. Ἱστορία 29, 28 PG 149, 232. Ἱστορία 30, 2 (Πρῶτος Θεολογικός), PG 149, 233B.

Ἡ τελευταία περίοδος δραστηριότητος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην

Ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν συζήτησιν ταύτην¹² ὁ Παλαμᾶς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐφωδιασμένος μὲ ἔνθερμα συστατικά γράμματα τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου. Προφανῶς αἱ δύο συζητήσεις μὲ τὸν Παλαμᾶν – ἡ πρώτη αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἡ δευτέρα τοῦ Γρηγοῤᾶ – τὸν ἐπεισαν ἄφ' ἑνός μὲν ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Παλαμᾶ ἦσαν ἰσχυρότερα τῶν τοῦ Γρηγοῤᾶ, ἄφ' ἑτέρου δέ ὅτι αἱ ἀπόψεις του εἶχον εὐρυτέραν ἀπήχησιν καὶ ὑποστήριξιν ἀπὸ ὄσων αἱ τοῦ Γρηγοῤᾶ.

Τὰ τέσσαρα καὶ πλέον ἔτη, τὰ ὁποῖα διέρρευσαν ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς του εἰς τὴν ἔδραν του, πιθανῶς τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1355, μέχρι τοῦ θανάτου του ἀποτελοῦν τὴν μακροτέραν περίοδον συνεχοῦς παραμονῆς του εἰς αὐτὴν καὶ τὴν ἀποδοτικωτέραν. Μετὰ τὴν πλήρη ἐπικράτησιν τοῦ Παλαιολόγου δὲν ὑπῆρχον πλέον ἀφορμαὶ πολιτικῶν διαταραχῶν οὔτε εἰς τὴν πρωτεύουσαν οὔτε εἰς τὴν Θεσσαλονίκην οὔτε ἀλλαχοῦ· ἀλλὰ καὶ ἡ θεολογικὴ διένεξις εἶχε μειωθῆ εἰς τὸ ἐλάχιστον, ἐφ' ὅσον ὁ Παλαιολόγος ἀπεδέχθη ὀριστικῶς τὴν διευθέτησιν τοῦ 1351. Ἐπομένως ὁ Παλαμᾶς ἔμεινεν ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ἡσυχος.

Κατὰ τὸν Φιλόθεον¹³, ἐπιστρέψας εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἄφ' ἑνός μὲν μὲ τὰς πρὸς τὸν Δημιουργὸν εὐχὰς του ἔλυσε τὴν αἰσθητὴν ἀνομβρίαν, ἡ ὁποία κατέτρυχε τὴν περιοχὴν, ἄφ' ἑτέρου δέ ἐπότισεν ἀφθόνως τὰς ψυχὰς τῶν Χριστιανῶν μὲ τὸν ζωτικὸν λόγον. Ἐπεδόθη ἀπερισπᾶστος τῶρα εἰς τὸ ποιμαντικὸν ἔργον· τὸ κήρυγμα, τὴν πνευματικὴν καθοδήγησιν, τὴν ἐπίσκεψιν τῶν μονῶν. Καὶ διενήργησε θεραπείας καὶ θαύματα ἀκόμη καὶ πρὸ τῆς τελευταίας του, εἰς σημεῖον ὥστε νὰ ἐγκωμιάζουσαν αὐτὸν καὶ ζῶντα ἀκόμη, ὄχι μόνον διαπρεπεῖς ἀσκηταί, ὡς ἡ δυὰς τῶν Σάβα καὶ Γερμανοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ Θεόδωρος Ἀτουέμης, ἄλλοτε ὁπαδὸς τοῦ Γρηγοῤᾶ, μεταστραφεὶς τελικῶς.

Ἐν τούτοις ὁ Νικηφόρος Γρηγοῤᾶς δὲν ἔλεγε νὰ ἡσυχάσῃ, ἀλλ' ἔγραφεν ἀδιακόπως κατὰ τῶν ἀπόψεων τῶν Ἠσυχαστῶν καὶ μετὰ τὴν διάλεξιν ἐκείνην τοῦ 1355. Ἀπογοητευμένος διότι δὲν εἶχε κατορθώσει τότε νὰ παρασύρῃ πρὸς τὰς ἀπόψεις του τὸν βασιλέα, συνέταξεν ἔκθεσιν περὶ τῆς διαλέξεως¹⁴, εἰς τὴν ὁποίαν παρουσιάζει μονομερῶς τὰς ἀπόψεις του δι' ἑκτενῶν μονολόγων του, ἐνῶ ἐμφανίζει τὸν Παλαμᾶν νὰ ψελ-

12. «Ὀλίγου μετὰ τὴν διάλεξιν ταύτην παραρρυνέντος καιροῦ», *Κατὰ Γρηγοῤᾶ Α*, 12.

13. *Ἐγκώμιον*, PG 151, 627D.

14. Εἶναι ὁ θεολογικὸς Λόγος Α' καὶ Β' (= *Ἱστορία* 30 καὶ 31).

λίξη από καιροῦ εἰς καιρόν ὀλίγα ἀποσπασματικά λόγια. Ἐξ ἄλλου ἐνεφάνιζε τήν στάσιν τοῦ βασιλέως κατά τήν συζήτησιν μέ τρόπον μὴ ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰ πράγματα.

Βεβαίως ὑπῆρχεν ἡ ἐπίσημος ἐκθεσις περί τῆς διαλέξεως, ἐκπονηθεῖσα βάσει τῶν βραχυγραφικῶν σημειώσεων παρά τοῦ Γεωργίου Φακρασῆ, προφανῶς κατ' ἐντολήν τοῦ βασιλέως, ἀλλ' αὐτή διεικνύει τὰ κύρια μόνον σημεῖα τῆς συζητήσεως καί δέν ἦτο δυνατόν νά καλύψῃ ὅλην τήν ἔκτασιν μιᾶς τουλάχιστον τετραώρου συζητήσεως εἰς τὰς 5.200 λέξεις τῆς. Διά τοῦτο ὁ Παλαμᾶς ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νά ἐπαναλάβῃ τήν συγγραφικὴν του δραστηριότητα διὰ τῆς συντάξεως τεσσάρων πραγματειῶν. Καί κατ' ἀρχάς μὲν συνέταξε, χωρὶς νά ἔχη ἐνώπιόν του ὀλόκληρον τό κείμενον τοῦ Γρηγοῤᾶ τὸν *Κατὰ Γρηγοῤᾶ Λόγον Α'*, προφανῶς κατά τό θέρος τοῦ 1357. Τό ἐπόμενον ἔτος, ἀφοῦ ἔλαβε τό κείμενον τοῦ *Δογματικοῦ Λόγου Α'* τοῦ Γρηγοῤᾶ, συνέταξε τὸν ἰδικόν του *Κατὰ Γρηγοῤᾶ Β'* καί μετὰ τινὰς μῆνας συνέγραψε τοὺς *κατὰ Γρηγοῤᾶ Γ' καί Δ'* πρὸς ἀνασκευὴν τῶν νέων *Δογματικῶν Λόγων* τούτου. Βάσει τῶν λεγομένων παρά τοῦ Φιλοθέου¹⁵ ὅτι οὗτοι ἐγράφησαν τρία ἔτη μετὰ τήν ἐπιστροφὴν εἰς Θεσσαλονίκην, ἡ σύνταξις τῶν πρέπει νά τοποθετηθῇ εἰς τό φθινόπωρον τοῦ 1358, καί εἶναι προφανῶς ταῦτα τὰ τελευταῖα ἔργα του. Ὁ Φιλόθεος προσθέτει ὅτι ἐγράφησαν κατὰ παράκλησιν «τοῦ τῆς καθόλου νῦν Ἐκκλησίας κρατοῦντος», τοῦ νῦν, ὅτε ἔγραφεν ὁ ἴδιος τό 1368, πατριαρχεῦοντος, ἄρα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Φιλοθέου, ὅστις τό 1358 ἦτο ἔκπτωτος.

Ὅταν εἰσῆλθεν εἰς τό τέταρτον ἀπό τῆς ἐπιστροφῆς ἔτος, δηλαδή πρὸς τὸν ἐπόμενον χειμῶνα, περιέπεσεν εἰς βαρεῖαν νόσον τῶν σπλάγχων. Παρέμεινεν ἐπὶ μακρόν κλινήρης, ἕως ὅτου ἀπέθανε τήν ἐπομένην τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἤτοι τήν 14 Νοεμβρίου.

Ἦτο 63 ἐτῶν καί εἶχε διατελέσει ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἐπὶ δώδεκα καί ἡμισυ ἔτη. Τὰ δεδομένα αὐτὰ δέν δύνανται νά ἀμφισβητηθοῦν, διότι προσφέρονται ὑπὸ τοῦ Φιλοθέου¹⁶, καλοῦ γνώστου τῶν χρονολογικῶν δεδομένων τῆς ζωῆς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ. Διά τήν ἐν γένει χρονολόγησιν τῶν σταθμῶν τοῦ βίου τοῦ Παλαμᾶ σταθερόν στοιχεῖον ἔχομεν τήν χειροτονίαν του εἰς ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης, γενομένην τὸν Μάϊον τοῦ 1347. Τὰ δώδεκα καί ἡμισυ ἔτη συμπληρῶνται τὸν

15. Ἐγκώμιον, PG 151, 634D.

16. Ἐγκώμιον, PG 151, 635A.

Νοέμβριον τοῦ 1359 καί τότε ἀκριβῶς ἀπέθανεν ὁ Γρηγόριος¹⁷. Αὐτή ἡ χρονολόγησις εἶναι γενικῶς ἀποδεκτὴ σήμερον καί πρέπει ν' ἀπορριφθῆ ἢ ὑπό μεταγενεστέρου χρονικοῦ ὀριζομένη εἰς τὸ ἔτος 1357¹⁸. Ἐξ αὐτῆς συνάγεται ὅτι οὗτος εἶχε γεννηθῆ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1296.

ΠΑΝ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

17. Κ. Δυοβουνιώτου, «Τὸ ἔτος θανάτου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», *Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς Ἀθηνῶν* 1 (1924), 74.

18. P. Schreiner, *Byz. Kleinchroniken* I, 625 (ἀρ. 92, 1).

ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΙ

ΑΝΤΙΡΡΗΤΙΚΑΙ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ
ΚΑΙ ΑΚΙΝΔΥΝΙΑΝΟΥΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΒΑΣ. Δ. ΦΑΝΟΥΡΓΑΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Λόγω τῶν περιστάσεων ἀπό τῆς εἰς μητροπολίτην Θεσσαλονίκης ἐκλογῆς μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεώς του εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐπὶ τρία καὶ ἡμισυ περίπου ἔτη (ἀπὸ Μαΐου 1347 μέχρι Δεκεμβρίου 1350), ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς δέν ἠδυνήθη νά ἐπιδοθῆ ἐπιμόνως εἰς τὴν συγγραφὴν. Μόνον δύο μικραὶ ἐπιστολιμαῖαι πραγματεῖαι προέρχονται ἀπὸ αὐτὴν τὴν περίοδον, αἱ κατωτέρω ἀναλυόμεναι.

1. ΛΟΓΟΣ ΔΙΑΣΑΦΩΝ ΤΗΝ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΚΑΙ ΑΚΙΝΔΥΝΟΥ ΔΟΞΑΝ

Ἡ σύντομος αὐτὴ πραγματεία, κατὰ τὰ ἀπὸ τὸν τίτλον της παρεχόμενα στοιχεῖα, ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἀνασκευὴν ἔργου τοῦ Ἀκινδύνου φερομένου ὑπὸ τὸν τίτλον Λόγος ἢ Ἀπολογία. Τό τί περιεῖχε τό ἀντίστοιχον ἔργον τοῦ Ἀκινδύνου, φαίνεται ἀπὸ τὰ λεγόμενα εἰς τό κεφ. 2, «τά ἐνταῦθα γεγραμμένα παρὰ τοῦ Ἀκινδύνου ὡς ἡμέτερα καὶ ὅσα ὁ Ἀκίνδυνος ὡς οἰκεῖα συνέστησε δόγματα» ἦτοι ἀφ' ἑνός μὲν ἀντέκρουε τὰς ἀπόψεις τοῦ Παλαμᾶ, ἀφ' ἑτέρου δέ ἀνέπτυσσε τὰς ἰδικὰς του θεολογικὰς ἀπόψεις.

Ὡς πρὸς «τά ἡμέτερα», καθίσταται σαφές ὅτι τό βιβλίον τοῦ Ἀκινδύνου ἀνεφέρετο εἰς δύο ἰδιαιτέρας ὄψεις τῆς παλαμικῆς καὶ τῆς ἡσυχαστικῆς διδασκαλίας. Καί κατὰ πρῶτον μὲν ἀνεφέρετο εἰς χωρίον τῆς Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολῆς, κατὰ τό ὁποῖον ὁ Παλαμᾶς φαίνεται νά δέχεται δύο θεότητας, ὑπερκειμένην καὶ ὑφειμένην. Φυσικά ὁ Παλαμᾶς ἐδῶ διαβεβαιώνει ὅτι δέν ἰσχυρίσθη τοιοῦτόν τι, ἐκεῖνος δέ ὁ ὁποῖος ἰσχυρίσθη τοῦτο δι' αὐτόν ἦτο ὁ Βαρλαάμ· ἀφοῦ δέ οὕτως ἢ ἄλλως οὗτος τό ἰσχυρίσθη, τότε καί αὐτός ἀπεδέχθη τὴν πρόκλησιν καὶ ἐδέχθη ὅτι «ἔστιν ἄρα θεότης ὑφειμένη κατὰ τοὺς θεοσόφους θεολόγους, ὡς κἀνταῦθα εἶπεν ὁ μέγας Διονύσιος, ἢ θέωσις, δῶρον οὐσα τῆς ὑπερκειμένης οὐσίας τοῦ Θεοῦ»¹. Ἡ διαφορὰ μεταξύ ἡμῶν, προσθέτει ὁ Παλαμᾶς, καὶ τοῦ Βαρλαάμ εἶναι ὅτι αὐτός μὲν θεωρεῖ τὴν ὑφειμένην αὐτὴν θεότητα, τὴν θεοποιὸν χάριν, κτιστὴν, ἡμεῖς δέ θεωροῦμεν αὐτὴν ἄκτιστον(4).

1. Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 15, Π. Χρήστου, *Γρηγορίου Παλαμᾶ Συγγράμματα Α'*, 306.

Κατά δεύτερον δέ ἀναφέρεται εἰς τό τροπάριον τοῦ Ἰσιδώρου, καί μάλιστα εἰς τήν συνάφειαν τῆς διχοτομήσεως τοῦ Πατρός εἰς κτιστά καί ἄκτιστα. Ὁ πατριάρχης Ἰσιδωρος εἶχε συντάξει, κατά τόν Γρηγοῦραν «ἄρτι»², δηλαδή προφανῶς κατά τόν χρόνον ἀπό τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Καντακουζηνοῦ μέχρι τῆς ἀνόδου του εἰς τόν πατριαρχικόν θρόνον³, τό τροπάριον τοῦτο ὡς τμήμα τῶν τριαδικῶν ὕμνων, τοὺς ὁποίους, κατά τόν Γρηγοῦραν, ὁ Ἰσιδωρος εἰσήγαγεν εἰς τὰς ἀκολουθίας τῶν ἁγίων πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν παλαιῶν τριαδικῶν ὕμνων ἢ κατ' ἄλλας πληροφορίας «τοῦ τριαδικοῦ κανόνος». Ἐπειδὴ εἰς τό τροπάριον τοῦτο λέγεται «φαμέν σου θεότητα κυρίως τήν ἐνέργειαν, πόθῳ δέ πολλάκις καί τήν φύσιν», ὁ Ἀκίνδυνος κατηγορεῖ τόν Ἰσιδωρον ἐπὶ πολυθειᾶ.

Ὁ Παλαμᾶς ἀπαντᾷ ὅτι «ἡμεῖς», οἱ ἡσυχασταί, φρονοῦμεν ὅτι ἡ θεία ἐνέργεια δύναται νά ὀνομασθῆ θεότης, τοῦτο δέ μόνον κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τήν «παντάπασις ὑπερώνυμον θείαν οὐσίαν», ἐνῶ κατά τὰ ἄλλα οὔτε ἡ θεία ἐνέργεια ὀνομάζεται «κυρίως θεότης». Ὀνομάζων θεότητα τήν οὐσίαν ὁ Ἀκίνδυνος τήν καθιστᾷ καταληπτὴν (8), ἀποδεχόμενος δέ κτιστὴν καί ἄκτιστον θεότητα, αὐτοκατηγορεῖται ὁ ἴδιος μέ τὰς ἐναντίον τῶν ἡσυχαστῶν κατηγορίας του. Ἡμεῖς ὁμως, ὅπως ἐδιδάχθημεν νά παραδεχώμεθα ἓνα Θεόν τρισυπόστατον, οὕτω παρελάβομεν νά ὁμολογῶμεν καί μίαν θεότητα παντοδύναμον, μέ δυνάμεις αἱ ὁποῖαι εἶναι κοιναί εἰς τὰς τρεῖς ὑποστάσεις (9).

Ἐπιμένει δέ τέλος ἐπὶ τοῦ ὅτι, ἀφοῦ ὁ Ἀκίνδυνος ἀπέδωκεν εἰς ἡμᾶς καί τοὺς πατέρας ἀπόψεις τὰς ὁποίας δέν εἶχαμεν, ἔπραξε τό ἴδιον καί διὰ τόν Ἄρειον καί τόν Εὐνόμιον. Διότι, θέλων οὗτος νά δείξῃ ὅτι κατά τίποτε δέν διαφέρει ἡ θεία ἐνέργεια τῆς θείας φύσεως, ἰσχυρίζεται ὅτι τό νά λέγεται ὅτι ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ θείου διαφορά μεταξύ φυσικῆς ἐνεργείας καί φυσικῆς οὐσίας, ἤτοι μεταξύ τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Πατρός, ἀποτελεῖ διδασκαλίαν τοῦ Ἄρειου καί τοῦ Εὐνομίου. Αὐτοί ὁμως, τονίζει ὁ Παλαμᾶς, δέν ἔλεγον τίποτε τοιοῦτον, ἐφ' ὅσον διετείνοντο ὅτι ὁ Υἱός εἶναι κτίσμα καί δέν εἶναι φυσική ἐνέργεια τοῦ Πατρός(11). Ἀλλά βεβαίως εἶναι καί κατ' ἀρχὴν δυσσεβές τό νά λέγῃ τόν μὲν Πατέρα οὐσίαν, τόν δέ Υἱόν ἐνέργειαν. Ἄν οἱ Πατέρες λέγουν ἐνίοτε τόν Υἱόν καί τό Πνεῦμα ἐνέργειαν, συνεπινοοῦν μετά τῆς ἐνεργείας καί τό ἐνούσιον καί τό ἐνυπόστατον, πρᾶγμα τό ὁποῖον δέν πράττει ὁ Ἀκίνδυνος(12). Εἰς τήν συνέχειαν τῆς ἐπιχειρηματολογίας του ὁ Ἀκίνδυνος προβάλλει ἀπόψεις τῶν Ἄρειανῶν, κατά τὰς ὁποίας δέν εἶναι ἄλλο ἢ οὐσία καί ἄλλο ἢ φυσι-

2. Ἱστορία 16, Bonn III, 827.

3. Βλ. καί Φιλοθέου, Βίος Ἰσιδώρου, ἐκδ. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, σ. 106 ε.

κή αὐτῆς ἐνέργεια, ἀλλά κάτι ἐνιαῖον· τοῦτο δέ πράττει δῆθεν καί ὁ Παλαμᾶς. Ὁ τελευταῖος βεβαίως ἀντιτείνει ὅτι δέν συμβαίνει αὐτό, ἀφοῦ ὁ μὲν Εὐνόμιος θεωρεῖ τὴν ἐνέργειαν κτιστὴν, αὐτός δέ θεωρεῖ αὐτὴν ἄκτιστον. Ὁ Εὐνόμιος λοιπὸν θεωρῶν ἑτεροφυᾶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν δέν δύναται νά τὰς ἐνώσῃ. Ἡμεῖς τὰς ἐνώνομεν, ἐφ' ὅσον τὰς θεωροῦμεν ὡς δύο διαφορετικὰ πράγματα, ἀλλ' ὁμοφυῆ. Καί ὁ Ἀκίνδυνος ἐπίσης δέν δύναται νά τὰς ἐνώσῃ, διότι τὰς θεωρεῖ ἀφ' ἑαυτῶν ἕν, καὶ δὴ κτιστόν (13 ἔ.).

Συμπέρασμα τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ὅτι, ὅπως «ὁλος ὁ Θεός μονάς ἐστι καὶ ὁλος Τριάς, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτό τις εὐφρονῶν ἐρεῖ μηδέν διαφέρειν τῆς Τριάδος τὴν μονάδα, οὕτω καὶ ὁλος οὐσία καὶ ὁλος ἐνέργεια, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτό τις τῶν εὐφρονούντων ἐρεῖ μὴ διαφέρειν τῆς οὐσίας τὴν ἐνέργειαν» (15).

Αἱ συνθῆκαι καὶ ὁ χρόνος τῆς συντάξεως τῆς πραγματείας διαφωτίζονται ἀπὸ ὠρισμένης ἰδιορρυθμίας τῆς χειρογράφου παραδόσεως, ἡ ὁποία ἄλλωστε εἶναι πτωχή. Τὰ δύο χειρόγραφα εἰς τὰ ὁποῖα διασώζεται, Διονυσίου 167(Δ₂) καὶ Διονυσίου 194(Δ₅), περιέχουν διαφορετικὰς παραλλαγὰς τοῦ ἔργου, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν τὸ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ κείμενον μὲ δύο σοβαρὰς τυπικὰς διαφορὰς. Ὁ κῶδιξ Δ₂ παραδίδει τὸ κείμενον ἀνωμόως μὲ τὸν τίτλον «Ἀντιρρητικός κατὰ τοῦ Ἀκινδύνου». Ὁ κῶδιξ Δ₅ ἀντιθέτως φέρει τοῦτο ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ καὶ μὲ τὸν τίτλον «Λόγος Διασαφῶν» κλπ. Τὸ χαρακτηριστικώτερον δέ ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ὁ λόγος περὶ Παλαμᾶ εἰς μὲν τὸν πρῶτον κώδικα εἶναι εἰς τὸ γ' πρόσωπον, εἰς δέ τὸν δεύτερον εἰς τὸ α' πληθυντικόν· π.χ. «ὁ Παλαμᾶς» = «ἡμεῖς», «τά τοῦ Παλαμᾶ» = «ἡμέτερα». Καθίσταται ἐκ τούτου προφανές ὅτι ὁ Παλαμᾶς συνέταξε τὸ ἔργον ἀρχικῶς ἀνωμόως, διὰ λόγους τοὺς ὁποῖους δέν γνωρίζομεν, ἔπειτα δέ ὁ ἴδιος μετέτρεψε τὸν λόγον εἰς ἐπώνυμον, ἐπενεγκῶν τὰς ἀναγκαίαις φραστικὰς μεταβολὰς. Ἡ δευτέρα διαφορὰ σχετίζεται μὲ τὴν θέσιν τῶν ἀναφερομένων πατερικῶν χωρίων. Ἐνῶ ἐντὸς τοῦ κειμένου τὰ παρατιθέμενα χωρία εἶναι ἀσυνήθως ὀλίγα διὰ τὸν Παλαμᾶν, εἰς τὸν κώδικα Δ₅ προστίθενται ἀφθόνως τὰ παραπεμπόμενα χωρία. Ἡ δέ προσθήκη γίνεται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν κάτω ὄψιν, αἱ ὁποῖαι, ὁσάκις ἀπηγεῖτο, ἀφέθησαν μὲ ἀνάλογον περιθώριον διὰ νά δεχθοῦν ἀνέτως τὰ παραθέματα.

Εἶναι λοιπὸν προφανές ὅτι ὁ Παλαμᾶς συνέταξε τὸ ἔργον τοῦτο κατὰ τὴν ἀρχικὴν του μορφήν ἀνωμόως, διότι προφανῶς δέν ἠσθάνετο ἀσφαλῆς, καὶ ἄνευ παραθέσεως πολυαριθμῶν χωρίων, διότι πιθανῶς δέν εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ πατερικὰ συγγράμματα, διὰ νά τὰ ἀντιγράψῃ.

Τό ἔργον ἐγράφη πρό τοῦ θανάτου τοῦ Ἀκινδύνου, ὁ ὁποῖος κατὰ τόν Φιλόθεον⁴ εἶχεν ἤδη συμβῆ, ὅταν αὐτός, ἐν ἔτος περίπου μετά τήν χειροτονίαν του εἰς μητροπολίτην Ἡρακλείας συνήνησε τόν Γρηγορᾶν. Ἐπειδή ὁ Φιλόθεος, ἐκλεγείς μητροπολίτης Ἡρακλείας, τόν Μάϊον τοῦ 1347, πρέπει νά ἔφθασεν ἐκ τοῦ Ὄρους εἰς τήν πρωτεύουσαν μετ' ὀλίγους μῆνας καί νά ἐχειροτονήθῃ εἰς τάς ἀρχάς τοῦ φθινοπώρου τοῦ ἰδίου ἔτους, ἢ ἐν λόγῳ συνάντησις προφανῶς ἔγινε τό φθινόπωρον τοῦ 1348· ὅθεν ὁ Ἀκίνδυνος εἶχεν ἀποθάνει πρό τοῦ χρονικοῦ τούτου σημείου.

Ὁ τελευταῖος, ἀφοῦ εἶχεν ἤδη κρυβῆ ἐντός τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπί ἐν ἔτος ἀπό τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Καντακουζηνοῦ, φεύγων ἐξ αὐτῆς ἐκυκλοφόρησεν ἐπιστολήν πρός τούς ὁπαδούς του, ἡ ὁποία ἤρχιζε μέ τήν προσφώνησιν «Ἄνδρες εὐσεβεῖς καί φιλόθεοι»⁵. Συγγενής εἶναι καί ἡ προσφώνησις τῆς Ἀπολογίας, πρός τήν ὁποίαν ἀπαντᾷ ὁ Παλαμᾶς, «Ἄνδρες ἀδελφοί καί φιλόθεοι», ὅπου τό ἐπίθετον «εὐσεβεῖς» ἀντικαθίσταται διά τῆς λέξεως «ἀδελφοί». Ἄλλ' ἡ ἐπιστολή ἐκείνη, ἐνῶ περιέχει ἐπίκρισιν κατὰ τῶν ὄρων «ὑφειμένη» καί «ὑπερκειμένη» θεότης, δέν λέγει τίποτε περί τοῦ τροπαρίου τοῦ Ἰσιδώρου. Ἡ Ἀπολογία εἶχε συνταχθῆ πιθανῶς ὀλίγον ἐνωρίτερον ἀπό τήν ἐπιστολήν. Ὁ Γρηγορᾶς λέγει ὅτι εἰς τάς ἀρχάς τοῦ 1348 εἶχε συνάντησιν μετά τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, τόν ὁποῖον ἔπεισε νά διατάξῃ τήν καταστροφήν τοῦ Ὑμνου τοῦ πατριάρχου ὡς ἐπιληψίμου, ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ πιεσθεῖς ἀπό τούς ἡσυχαστάς μετεκάλεσεν εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν τόν Παλαμᾶν, εὕρισκόμενον τότε εἰς Διδυμότειχον⁶. Φαίνεται ὅτι ὁ Παλαμᾶς εἶχεν ἤδη λάβει τήν Ἀπολογίαν τοῦ Ἀκινδύνου καί τήν ἀνεσκεύασε καθ' ὁδόν, πιθανῶς τόν Μάρτιον τοῦ 1348, ἐμπερίστατος ὢν.

2. Εἰς τήν ρῆσιν ἐκ τῶν θησαυρῶν τοῦ ἁγίου Κυρίλλου

Φίλος ἢ μαθητής τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἀπέστειλε πρός αὐτόν ρῆσιν τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας⁷, ἡ ὁποία περιείχετο παραχαρᾶ γμένη καί παρερμηνευμένη εἰς ἔργον τῶν Ἀκινδυνιανῶν, μέ τήν παράκλησιν νά προβῆ εἰς ἀναίρεσιν τῆς ἐπιχειρουμένης ἐκεῖ ἐρμηνείας. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τό ἔργον τοῦτο ἀνήκεν εἰς τούς Ἀκινδυνιανούς καί

4. Κατὰ Γρηγορᾶ Ἀντιρρητικός 7, PG 151, 924C.

5. Βλ. κώδ. Marc. gr. 155, φ. 17-34.

6. Ρωμαϊκή Ἱστορία 16, 5, PG 148, 1080 ε.

7. Θησαυροί 14, PG 75, 244B.

ὄχι εἰς τόν ἴδιον τόν Ἀκίνδυνον θά ἠδυνάμεθα νά ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ τελευταῖος εἶχεν ἀποθάνει καί ἄρα ὅτι τό ἔργον ἐγράφη μετά τήν ἀνοιξιν τοῦ 1347. Εἶναι ὁμως δυνατόν ὁ Ἀκίνδυνος νά ἦτο ἀπλῶς εἰς φυγὴν ἢ ἀπόκρυψιν. Τό πιθανώτερον λοιπόν εἶναι ὅτι τό σχετικόν ἔργον ἐγράφη τό θέρος ἢ τό φθινόπωρον τοῦ 1347 ἐν ὄψει τῶν συζητήσεων αἱ ὁποῖαι προεκλήθησαν ἀπό τήν ἀντίθεσιν τῶν ἀντιπαλαμιτῶν κατὰ τῶν φιλησυχαστικῶν μέτρων τοῦ πατριάρχου Ἰσιδώρου. Ἡ σύντομος πραγματεία τοῦ Παλαμᾶ πρέπει νά ἐγράφη ὀλίγον μετά τόν Λόγον Διασαφοῦντα, μέ τόν ὁποῖον συνδέεται εἰς τήν χειρόγραφον παράδοσιν, δηλαδή κατὰ τόν Ἀπρίλιον τοῦ 1348 ἴσως.

Εἰς τό προοίμιον τῆς ἀναιρέσεως τῆς ἐρμηνείας τῶν Ἀκινδυνιανῶν λέγεται ὅτι οὗτοι εἶχον παραχαράξει τήν ρῆσιν - «κεῖται δέ παρακεχα-
ραγμένη» - ἀλλ' ἀπό τήν διαπραγμάτευσιν συνάγεται ὅτι ἐκεῖνο τό ὁποῖον εὐρίσκει ψεκτόν ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἡ παρερμηνεία καί ὄχι ἡ παρα-
χάραξις, ἄν καί εἰς τό κ. 7 δεικνύεται ὅτι τό χωρίον ἦτο εἰς τι σημεῖον «παρακεκομμένον».

Ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ἐρμηνεύων χωρίον τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου⁸, διδάσκει ὅτι, ἄν ἡ ζωὴ ἦτο κάτι διάφορον τοῦ Πατρός ἢ τοῦ Υἱοῦ, τοῦτο θά ὑπεισῆγε σύνθεσιν καί διπλόην εἰς τόν Θεόν. Ὅθεν ἡ ζωὴ τοῦ Πατρός εἶναι ὁ Υἱός καί ἡ ζωὴ τοῦ Υἱοῦ εἶναι ὁ Πατήρ. «Εἰ ἔχειν ἐν ἑαυτῷ ζωὴν λέγεται ὁ Πατήρ, ἕτερόν τί ἐστίν αὐτός παρά τήν ἐν αὐτῷ ζωὴν; Εἰ δέ τοῦτο, διπλὴ τις ὡσπερ καί σύνθεσις περὶ αὐτοῦ νοηθήσεται... Ζωὴ ἄρα, ἦν ὁ Πατήρ ἔχει ἐν ἑαυτῷ οὐχ ἕτερα τίς ἐστι παρά τόν Υἱόν, καί πάλιν ἡ ἐν Υἱῷ ζωὴ οὐχ ἕτερα τίς ἐστι παρά τόν Πατέρα». Ἀπό τοὺς λόγους τούτους οἱ Ἀκινδυνιανοὶ συμπεραίνουν ὅτι ἡ ζωὴ ταυτίζεται μέ τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καί ὅτι ἄρα δέν ὑπάρχει ζωὴ ἀνεξαρτήτως τῆς οὐσίας ὡς ἐνέργεια.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ὅτι ὁ Κύριλλος ἐκφράζεται εἰς τό χωρίον τοῦτο κατ' αὐτόν τόν τρόπον διὰ τόν λόγον ὅτι ἀντιμετωπίζει τοὺς Ἀρειανούς, οἱ ὁποῖοι ἠρνοῦντο τό ὁμοούσιον - ἢ καί τό ὁμοιοντοῦ Υἱοῦ πρὸς τόν Πατέρα. Πρὸς ἀπόκρουσίν των τονίζει ἐδῶ τήν ταυτότητα τῆς ζωῆς μέ τήν οὐσίαν. Χρησιμοποιεῖ ὁμοῦς ὁ Κύριλλος καί ἄλλον τρόπον ἐκφράσεως ἐπὶ τοῦ θέματος, διὰ τοῦ ὁποῖου φανερῶνει ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἐνέργεια. «Ἐν δέ τῶν προσόντων τῷ Πατρὶ καί ἡ ζωὴ»⁹. Τὰ προσόντα εἶναι αἱ ἐνέργειαι, καί ἡ ζωὴ λοιπόν εἶναι ἐνέργεια. Εἰς τήν ἐκφρασιν τοῦ Κυρίλλου ἐν τῷ ὑπό ἐρμηνείαν χωρίῳ εἶναι ζήτημα ὀρολογίας καί ὄχι δογματικῆς ἀκριβολογίας.

8. Ἰω. 14, 10.

9. *Θησαυροὶ* 14, PG 75, 236C.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

Τό κείμενον τῶν δύο τούτων πραγματειῶν, ἀσθενῶς διατηρούμενον ὑπό τῆς χειρογράφου παραδόσεως, παραμένει μέχρι σήμερον ἀνέκδοτον καί ἐκδίδεται διά πρώτην φοράν ἐδῶ βάσει δύο χειρογράφων ἕκαστον, τῶν ὁποίων τό ἕν εἶναι κοινόν.

Οὕτως ὁ Λόγος Διασαφῶν παραδίδεται ὑπό τῶν κωδίκων·

Δ₂ Διονυσίου 167, φφ. 98-106, τοῦ ιε' αἰῶνος.

Δ₅ Διονυσίου 194, φφ. 1-12, τοῦ ις' αἰῶνος ὡς πρός τό ἡμέτερον κείμενον.

Ἐπί τῷ δευτέρῳ κώδιξ Δ₅ παρουσιάζει σήμερον κάποιαν ἀνωμαλίαν, ἡ ὁποία προεκλήθη ἀπό ἀνάμιξιν φύλλων κατά τήν βιβλιοδεσίαν πιθανῶς, ὁπότε τό φ.1 μετεφέρθη εἰς ἄλλο σημεῖον καί κατά τήν ἀρίθμησιν ἔλαβε τόν ἀριθμόν 369. Ἐσφαλμένως λοιπόν παλαιότερον ἐθεωρεῖτο ὅτι τό κείμενον περιλαμβάνετο εἰς τά φφ. 369^a-379^a τοῦ κώδικος τούτου. Εἰς τήν πραγματικότητα περιλαμβάνεται εἰς τά φφ. 399(=1) καί 2α-12α. Περὶ τῶν παραλλαγῶν τοῦ κειμένου εἰς τούς δύο κώδικας ἔγινε λόγος ἀνωτέρω.

Κατά τήν παροῦσαν ἔκδοσιν τά παρατιθέμενα εἰς τόν κώδικα Δ₅ χωρία, ἐκδίδονται εἰς τό κριτικόν ὑπόμνημα, ὥστε νά παρέχεται πλήρης εἰκὼν τῆς χειρογράφου παραδόσεως. Κατά τά ἄλλα διατηροῦμεν τό κείμενον εἰς τήν ὀριστικὴν μορφήν (ἡμεῖς) καί δίδομεν τήν παραλλαγὴν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς εἰς τό κριτικόν ὑπόμνημα.

Τό *Εἰς τήν Ρῆσιν Κυρίλλου* παραδίδεται ὑπό τῶν κωδίκων.

Δ₅ Διονυσίου 194, φφ. 14-16, τοῦ ιε' αἰῶνος ὡς πρός τό ἡμέτερον κείμενον.

Σ₁ Σιναϊτικός ἑλλην. 1671, φφ. 129-134, τοῦ ιε' αἰῶνος.

Καί οἱ δύο κώδικες ἐν ἀρχῇ φέρουν τήν ρῆσιν Κυρίλλου, ὡς ἐστάλη παρά τοῦ φίλου εἰς τόν Γρηγόριον, ἐξαχθεῖσαν ἀπό τό Ἀκινδυϊανόν ἔργον, καί ἔπειτα παραθέτουν τήν πραγματείαν τοῦ Γρηγορίου. Ὁ κώδιξ Διονυσίου εἰς τό τέλος τῆς πραγματείας ἔχει προσηρτημένον χωρίον τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, εἰς τό ὁποῖον ἐρμηνεύεται ὁ στίχος τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου (14,10)¹⁰.

Ὡς συνηθίζει γενικῶς, ὁ Δ₅ φέρει εἰς τήν ὡαν πλῆθος σχολίων συνοψιζόντων κατά λέξιν τά ἐπιχειρήματα τοῦ κειμένου, ἀλλά τά σχόλια δέν μεταγράφονται ἐδῶ, διότι δέν προσφέρουν τίποτε.

Β.Δ. ΦΑΝΟΥΡΓΑΚΗΣ

10. Ὁμιλία 39 εἰς τόν Ἰωάννην PG 59, 220.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ
ΛΟΓΟΣ ΔΙΑΣΑΦΩΝ

ΕΝ ΕΠΙΤΟΜΩ ΤΗΝ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΚΑΙ ΑΚΙΝΔΥΝΟΥ ΔΟΞΑΝ ΚΑΙ
ΤΩΝ ΥΠΕΡ ΕΥΣΕΒΕΙΑΣ ΑΝΤΙΛΕΓΟΝΤΩΝ ΑΥΤΟΙΣ ΕΣΤΙ ΔΕ ΟΥΤΟΣ
ΑΝΤΙΡΡΗΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΥ ΛΟΓΟΝ ΕΝ Ω ΔΙΑΣΥΡΕΙΝ
ΕΠΙΧΕΙΡΕΙ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΤΡΟΠΑΡΙΟΝ ΙΣΙΔΩΡΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

1 Ἐπολογία ἐαυτοῦ τὸν πρὸς ἀνασκευὴν ἀρτίως προτεθέν-
τα παρ' ἡμῶν αὐτοῦ λόγον ἐπιγράφει ὁ Ἀκίνδυνος. Ἔρχεται δὲ
οὕτως.

«Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ φιλόθεοι, νέοι καὶ πρεσβῦται, γένος
5 ἅπαν καὶ ἡλικία πᾶσα, ἀθροίσθητε ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀκοῦσαι οἷα ἡ
τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία κακοῦται καὶ θλίβεται ὑπὸ τῶν ἀρτίως
καινοτομούντων εἰς τὴν πατριὸν ἡμῶν εὐσεβείαν· οἷς μηδὲν
μηδεὶς ὑποκλίνει τὸ οὖς τῶν τῆς εὐσεβείας φίλων».

2 Ἐπολογία μὲν ἐστὶν ὁ πρὸς τοὺς κατηγοροῦντας καὶ
10 ἀντιλέγοντας λόγος. Ἀπόκρισις δὲ ἐστὶ ὁ πρὸς τοὺς ἀπλῶς
ἔρωτήσαντας. Ἐπεὶ οὖν ἀπολογία ἐπιγράψας ὁ Ἀκίνδυνος πρὸς
πάντας τοὺς φιλοθέους καὶ τοὺς φίλους τῆς εὐσεβείας ποιεῖται
τὸν παρόντα λόγον, νέους καὶ πρεσβῦτας, γένος ἅπαν καὶ ἡλι-
κίαν πᾶσαν, παρίστησιν ἑαυτὸν ὑπὸ πάντων τῶν φιλοθέων καὶ
15 τῶν φίλων τῆς εὐσεβείας κατηγορούμενον καὶ ἀντιλεγόμενον
ὑπὸ τε νέων καὶ πρεσβυτῶν γένους τε παντὸς καὶ ἡλικίας πάσης.

Δ₂Δ₅ Τίτλος: Ἀντιρρητικός κατὰ Ἀκινδύνου Δ₂ 1-3 Ἐπολογία ἐαυτοῦ τὸν
παρόντα λόγον ἐπιγράφει ὁ Ἀκίνδυνος πρὸς τοὺς ἐρωτήσαντας περὶ τῶν Παλαμᾶ
δογμάτων. Ἔρχεται δὲ οὕτως Δ₂ 8 τὸ οὖς παραλ. Δ₂ τῆς παραλ. Δ₂ 9 μὲν
παραλ. Δ₅ ἐστὶν· λέγεται Δ₂ 14 τῶν παραλ. Δ₂ 16 ὑπὸ τε... πάσης παραλ.
Δ₅

Ὁ γοῦν ὑπὸ πάντων τῶν φιλοθέων καὶ τῶν φίλων τῆς εὐσεβείας κατηγορούμενος καὶ ἀντιλεγόμενος καὶ μηδενὶ πειθόμενος, ὡς αὐτὸς παρίστησιν, ἀξιοῖ πάντας αὐτὸς πείθειν καὶ μεταδιδάσκειν, ὡ τῆς ἀπονοίας, ἀπολογούμενος. Ἄλλ' ἐχέτω μὲν τὰ τῆς ἀπολο-
 5 γίας ὅπως ἂν ἔχη, φευκτέα δὲ καὶ ὕβρισμένα δόγματα ὡς κενὰ καὶ δυσσεβῆ καὶ κακοῦντα καὶ θλίβοντα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, τὰ μὴ τοῖς ἁγίοις ἡμῶν πατράσιν ὁμόλογα καὶ «γύναια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα»¹, τὰ τούτοις πειθόμενα. Ἴδωμεν οὖν τὰ ἐνταῦθα
 10 γεγραμμένα παρὰ τοῦ Ἀκίνδυνου ὡς ἡμέτερα καὶ ὅσα ὁ Ἀκίνδυνος ὡς οἰκεῖα συνίστησι δόγματα· κἂν εὐρωμεν τὸν Ἀκίνδυνον ὄντα τὸν μὴ ὁμολογοῦντα τῇ περὶ τῶν θείων δογμάτων πατερικῆ παραδόσει, καθάπερ οὖν εὐρήσομεν, οὗτός ἐστιν ὁ τὰς καινοφω- νίας εἰσάγων, ὁ τοὺς λόγους τοὺς ἀπάγοντας τῆς ὑγιοῦς πίστεως
 15 διδάσκων, ὁ προστιθεὶς τῇ μέχρι τῆς δεῦρο ἱερᾶ καὶ ἀσφαλεῖ ἡμῶν πίστει, ὁ διὰ κακίαν καὶ καινοτομίαν περιβόητος καὶ κατάδηλος, καὶ ἀπλῶς ὅσα αὐτὸς ἀρχόμενος καὶ μεταξὺ γράφων εἶπε κατὰ τῶν ἀντιλεγόντων αὐτοῦ.

3 Γράφει γοῦν ἐνταῦθα ὁ Ἀκίνδυνος ὅτι φαμὲν ἡμεῖς «ἔστι
 20 θεότης ὑφειμένη, δῶρον οὐσα τῆς ὑπερκειμένης»². Ταῦτα γοῦν τὰ ρήματα καὶ ἡ φράσις τοῦ Βαρλαάμ ἐστι, πρώτου μὲν αὐτοῦ τοῦτο φρονήσαντος κακῶς καὶ κατὰ δυσσεβῆ διάνοιαν, εἶτα καὶ καθ' ἡμῶν τοῦτο γράψαντος ὡς ἐκ τῶν παρ' ἡμῶν προτεινομένων τῶν ἁγίων ῥήσεων συναγόμενον, μὴ μέντοι καθ' ἣν ἐκεῖνος
 25 ἐπρέσβευε διάνοιαν. Ἔστιν οὖν καὶ ἡμῶν ὡς μετ' ἐκεῖνον γραψάντων καὶ πρὸς τὴν ἐκεῖνου δόξαν ἀντιλεγόντων, ἀλλ' οὐ πρὸς τὰ ρήματα. Ἐπεὶ «μὴ ἐν ῥήμασιν ἡμῖν, φησὶν, ἀλλ' ἐν πράγμα-

Δ₂Δ₅ 1 καὶ τῶν φίλων τῆς εὐσεβείας *παραλ.* Δ₂ 4-5 ἀλλ' ἐχέτω... ἔχη *παραλ.*
 Δ₂ φευκτέα δὲ : ἀλλὰ γὰρ φευκτέα Δ₂ 7 τὰ μὴ τοῖς ἁγίοις ἡμῶν *παραλ.* Δ₂
 10 ἡμέτερα: τοῦ Παλαμᾶ Δ₂ 19 φαμὲν ἡμεῖς: φησὶν ὁ Παλαμᾶς Δ₂ 21-22 μὲν
 αὐτοῦ... διάνοιαν *παραλ.* Δ₂ 26-2 (ἐπ. σελ.) ἀλλ' οὐ ... ἀσχημονήσομεν *παραλ.* Δ₂
 27 τοῦ θεολόγου Γρηγορίου *σχόλιον ἐν ῥα Δ₅*

1. Β' Τιμ. 3, 6-7.

2. Βλ. περὶ τούτου εἰσαγωγὴν εἰς Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον, Π. Χρήστου, Α', 197-199.

σιν ἢ εὐσέβεια»¹, καὶ «οὐ περὶ τῶν ὀνομάτων ζυγομαχοῦντες ἀσχημονήσομεν»². Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος, ἀφείς τὸν Βαρλαάμ ἵνα τοὺς ἀκούοντας ἀπατήσῃ, ὡς ἡμέτερα ταῦτα προβάλλεται, ταῦτα παραχαράξας καὶ τὰ πρὸ αὐτῶν ἀπαλείψας. Ἄλλ' οὐ μόνος ὁ
 5 Βαρλαάμ καὶ ἡμεῖς καὶ τὴν θεοποιὸν δωρεὰν θεότητα ὀνομάζομεν καὶ ταύτης τῆς θεότητος ὑπερκεῖσθαι λέγομεν τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος ἐν τῇ πρὸς Γάϊον δευτέρᾳ ἐπιστολῇ³ καὶ ἐν τῷ περὶ εἰρήνης κεφαλαίῳ⁴ καὶ ἐν τῷ περὶ ἠνωμένης καὶ διακεκριμένης θεολογίας⁵ καὶ ἐν τῷ περὶ τοῦ ὄντος⁶ καὶ ἀλλα-

Δ₂Δ₅ 3 ἡμέτερα: τοῦ Παλαμᾶ Δ₂ 3-4 καὶ ταῦτα παραχαράξας Δ₂ 5-6 ἡμεῖς... ὀνομάζομεν... λέγομεν: ὁ Παλαμᾶς... ὀνομάζει... λέγει Δ₂ 7 «Τοῦ μεγάλου Διονυσίου». «Πῶς ὁ πάντων ἐπέκεινα καὶ ὑπὲρ θεαρχίαν ἐστὶ καὶ ὑπὲρ ἀγαθαρχίαν, εἰ θεότητα νοήσαις τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου καὶ τὸ ἀμίμητον μίμημα τοῦ ὑπερθέου, καθ' ὃ θεοῦμεθα; Τῆς οὖν οὕτω λεγομένης θεότητος ὁ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιός ἐστιν ἐπέκεινα»³ φ_α Δ₅ 8 «Τοῦ αὐτοῦ» «Αὐτοαγαθότητα φαμέν, ἀρχικῶς μὲν καὶ θεϊκῶς καὶ αἰτιατικῶς τὴν μίαν πάντων ὑπεράρχιον καὶ ὑπερούσιον ἀρχὴν καὶ αἰτίαν, μεθεκτικῶς δὲ τὴν ἐκδιδομένην ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὴν δύναμιν, τὴν αὐτοθέωσιν, ἧς τὰ ὄντα οἰκείως ἑαυτοῖς μετέχοντα, ἐνθεὰ ἐστὶ τε καὶ λέγεται. Καὶ τί δεῖ περὶ τῶν ἄλλων λέγειν, ὅπου γέ τινες τῶν θείων ἱεροδιδασκάλων καὶ τῆς αὐτοαγαθότητος καὶ θεότητος ὑποστάτην φασὶ τὴν ὑπεράγαθον καὶ ὑπέρθρον ἀγαθότητα καὶ θεότητα λέγοντες εἶναι τὴν ἀγαθοποιὸν καὶ θεοποιὸν ἐκ Θεοῦ προεληλυθυῖαν δωρεάν; Ἴνα ἀκριβῶς ὁ πάντων αἴτιος, ἐπέκεινα πάντων ἦ»⁴ φ_α Δ₅ 9 «Τοῦ αὐτοῦ» «Εἰ τὴν ὑπερούσιον κρυφίότητα Θεόν ὀνομάσαιμεν, οὐδὲν ἕτερον νοοῦμεν ἢ τὴν εἰς ἡμᾶς ἐξ αὐτῆς προαγομένην δύναμιν ἐκθεωτικὴν. Αὐτῇ δὲ κατὰ τὴν πασῶν τῶν ἐνεργειῶν ἀπόλυσιν ἐπιβάλλομεν, οὐδεμίαν ὀρῶντες θέωσιν, ἧτις ἀκριβῶς ἐμφορῆς ἐστὶ τῇ πάντων ἐξηρημένη κατὰ πᾶσαν ὑπεροχὴν αἰτίῳ»⁵ φ_α Δ₅ «Τοῦ αὐτοῦ» «Οὐκ ἐκφράσαι τὴν αὐτοῦπερούσιον ἀγαθότητα καὶ οὐσίαν καὶ ζωὴν καὶ σοφίαν τῆς αὐτοῦπερουσιῶς θεότητος ὁ λόγος ἐπαγγέλλεται, τῆς ὑπὲρ πᾶσαν ἀγαθότητα καὶ θεότητα καὶ οὐσίαν καὶ ζωὴν καὶ σοφίαν ἐν ἀποκρύφους, ὡς τὰ λόγια φησὶν, ὑπεριδρυμένης· ἀλλὰ τὴν ἐκπεφασμένην ἀγαθοποιὸν πρόνοιαν ὑπεροχικῶς ἀγαθότητα καὶ πάντων ἀγαθῶν αἰτίαν ὀμνεῖ»⁶ φ_α Δ₅

1. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 29 (Θεολογικός 3), 13, PG 36, 92A. Πρβλ. Μαξίμου, Ζήτησις μετὰ Πύρρου, PG 91, 296B.

2. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 39, 11, PG 36, 345C.

3. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Ἐπιστολὴ 2 πρὸς Γάϊον, PG 3, 1068A-1069A.

4. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ θείων ὀνομάτων 11, 6, PG 3, 953D-956B.

5. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 7, PG 3, 645AB.

6. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ θείων ὀνομάτων 5, 2, PG 3, 816C.

χοῦ πολλαχοῦ. Καὶ ὁ ἅγιος Μάξιμος πολλαχοῦ¹ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος² καὶ ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος³, καὶ ἀπλῶς ἅπαντες οἱ ἅγιοι.

- 4 Τίς οὖν ἡ ἀντιλογία ἡμῶν καὶ τοῦ Βαρλαάμ; Ὅτι τὴν
 5 θεοποιὸν ταύτην χάριν καὶ δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἦν καὶ
 θεότητα οἱ ἅγιοι ὀνομάζουσιν, ἡμεῖς μὲν ὁμοφώνως τοῖς ἁγίοις
 ἄκτιστον εἶναι φαμεν, ὡς τοὺς καταξιουμένους ἐνοῦσαν τῷ Θεῷ
 καὶ οὕτω θεουργοῦσαν, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν τοῦ Θεοῦ χωριζομένην,
 ὁ δὲ Βαρλαάμ κτιστὴν εἶναι φρενοβλαβῶς φησίν, ἀποσχίζων
 10 ταύτην δυσσεβῶς τῆς ἀκτίστου θεότητος. Ὅτι μὲν οὖν ἡμεῖς
 ἄκτιστον εἶναι φαμεν ταύτην τὴν θεοποιὸν χάριν τοῦ παναγίου
 πνεύματος, ἥτις παρὰ τῶν ἁγίων καὶ θεότης προσαγορεύεται καὶ
 αὐτὸς ὁ Ἄκίνδυνος ἐνταῦθα μαρτυρεῖ, γράφων ἐφεξῆς λέγειν
 ἡμᾶς, ὅτι οὐ θεότης μόνον καλεῖται ἡ θεοποιὸς χάρις τοῦ Θεοῦ,
 15 ἀλλὰ καὶ ἄκτιστός ἐστιν. Ὅτι δὲ καὶ οἱ ἅγιοι τὴν χάριν ταύτην
 τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἄκτιστον φασίν, ἐνὶ γνῶναι καὶ ἀπὸ τῶν
 ῥήσεων αὐτῶν ἐκείνων, ἐν αἷς καὶ θεότητα ὀνομάζουσιν αὐτὴν.
 Ἄλλὰ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος ἐν τῷ τετάρτῳ *Περὶ θεῶν ὀνομά-*

Δ₂Δ₅ 1 «Τοῦ ἁγίου Μαξίμου» «Ἡ θεότης καὶ ἡ ἀγαθότης οὐκ αὐτοουσία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· καὶ γὰρ καὶ τούτων ἐπέκεινα ὁ Θεὸς»¹ *φ*α Δ₅ 2 «Τοῦ μεγάλου Βασιλείου» «Κἂν φύσιν σημαίνει τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, κυρίως καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὴν προσηγορίαν ἐφαρμόζεσθαι ταύτην ἢ τῆς οὐσίας κοινότης συντίθεται. Ἄλλ' οὐκ οἶδα ὅπως ἐπὶ τὴν τῆς φύσεως ἐνδειξὴν τὴν προσηγορίαν τῆς θεότητος φέρουσιν οἱ πάντα κατασκευάζοντες. Ἐξουσίας γὰρ τινος εἴτε ἐποπτικῆς εἴτε ἐνεργητικῆς ἐνδειξὴν ἢ προσηγορία φέρει. Ἡ δὲ θεία φύσις ἐν πᾶσι τοῖς ἐπινοουμένοις ὀνόμασι, καθ' ὃ ἐστὶ, μένει ἀσήμαντος, ὡς ὁ ἡμέτερος λόγος»² *φ*α Δ₅ «Τοῦ Νύσσης» «Οὐκοῦν ἄλλο μὲν ἡ οὐσία, ἧς οὐπω μηνυτῆς ἐξευρέθη, ἕτερα δὲ τῶν περὶ αὐτῆς ὀνομάτων ἢ σημασία»³ *φ*α Δ₅ «Τοῦ αὐτοῦ» «Ἡ θεία φύσις ὑπερέχει πᾶσαν τὴν διὰ φωνῆς σημασίαν· οὐκοῦν οὐχὶ φύσιν, ἀλλὰ τὴν θεατικὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος ἢ τῆς θεότητος προσηγορία παρίστησιν» *φ*α Δ₅ 4 ἡμῶν: τοῦ Παλαμᾶ Δ₂ *μετὰ* ὅτι *προστ.* ὁ μὲν Παλαμᾶς Δ₂ 6 ἡμεῖς μὲν ... ἁγίοις *παραλ.* Δ₂ 7 φαμέν: φησίν Δ₂ 10 ἡμεῖς: ὁ Παλαμᾶς Δ₂ 11 φαμέν: φησίν Δ₂ 12 ἥτις καὶ παρὰ Δ₂ 14 ἡμᾶς: τὸν Παλαμᾶν Δ₂ 17 αὐτῶν: τῶν Δ₂

1. Μαξίμου, *Σχόλια εἰς Διονυσίου Ἐπιστολὴν 2 πρὸς Γάϊον*, Πρβλ. *Σχόλια εἰς τὸ Περὶ Θεῶν Ὄνομάτων*, 11,6, PG 4, 401D, 529C.

2. Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολὴ 189 πρὸς Εὐστάθιον 7-8*, PG 32, 693D-696C.

3. Γρηγορίου Νύσσης εἰς Βασιλείου, *Ἐπιστολὴ 189, 8*, PG 32, 696AB.

των κεφαλαίῳ «ἀναρχον αὐτὴν εἶναι καὶ ἀτελεύτητον» φησὶν¹, ἀλλαχοῦ τε πολλαχοῦ καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος² καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός³ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος⁴ καὶ ἀπλῶς ἅπαντες

Δ₂Δ₆ 1 «Τοῦ μεγάλου Διονυσίου» «Κυκλικῶς οἱ θεῖοι κινοῦνται νόες ἐνούμενοι ταῖς ἀνάρχοις καὶ ἀτελευτήτοις ἐλλάμψεσι τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ»¹ *ῥα* Δ₅ 2 «Τοῦ ἁγίου Μαξίμου» «Τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον, πρεσβεία Θεοῦ καὶ παράκλησις πρὸς ἀνθρώπους, δι' υἱοῦ σαρκωθέντος καὶ μισθὸν δωρουμένου τοῖς πειθομένοις τῆς πρὸς τὸν πατέρα καταλλαγῆς τὴν ἀγένητον θέωσιν». «Τοῦ αὐτοῦ» «Μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν μήτε ζωῆς τέλος ἔχων ἀναγράφεται ὁ μέγας Μελχισεδέκ, οὐ διὰ τὴν φύσιν τὴν κτιστὴν καθ' ἣν τοῦ εἶναι ἤρξατο καὶ ἔληξεν, ἀλλὰ τὴν χάριν τὴν θεῖαν καὶ ἄκτιστον καὶ αἰεὶ οὖσαν ὑπὲρ πᾶσαν φύσιν καὶ πάντα χρόνον ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντος Θεοῦ». «Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτό». «Ὁ τοῦ εἶναι λόγος τὸν Θεὸν ὡς ἀρχὴν φυσικῶς ἐπιφέρεται καὶ ὁ τοῦ εἶναι λόγος τὸν Θεὸν ὡς τέλος, πρὸς ὃ ἐπιέγεται γνωμικῶς πᾶς ὁ τὴν ἔφεσιν πρὸς Θεὸν ἀναπαῦσαι γλιχόμενος, ὧν ἐνότις ἐστὶ ὁ τοῦ αἰεὶ εἶναι λόγος, κατὰ χάριν παραγινόμενος καὶ τὸν Θεὸν ἐπιφερόμενος, τὸν πάσης ἀρχῆς καὶ τέλους κατὰ φύσιν ἀνώτερον ποιοῦντα τοὺς ἀρχὴν ἔχοντας κατὰ φύσιν καὶ τέλος ἀνάρχους κατὰ χάριν καὶ ἀτελευτήτους»² *ῥα* Δ₅ 2-3 Καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός *παραλ.* Δ₂ 3 «Τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰς τὸ αὐτό, ἐκ τοῦ εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος» «Ὡ δωρεᾶς ἀξίας, οὐ τοῦ λαμβάνοντος, τοῦ διδόντος δὲ μάλιστα. Ὡ ξένων συναλλαγμάτων, ᾧ διδόντος δύναμις, καὶ δεχομένου ἀσθένεια, ᾧ δεικνύντος ἄνθρωπον ἀναρχον, ἐν τῷ τὸν ἀναρχον σωματικῶς κτιζόμενον ἄρχεσθαι. Εἰ γὰρ θεοῦται μὲν ἄνθρωπος ἐν τῷ τὸν Θεὸν ἀνθρωπίζεσθαι, αὐτὸς τε ὁ εἰς Θεὸς τε καὶ ἄνθρωπος δείκνυται· ἄρα ὁ αὐτός, ἄνθρωπος ὢν, ἀναρχός ἐστι τῇ θεότητι, καί, Θεός ὢν, τῇ ἀνθρωπότητι ἄρχεται»³ *ῥα* Δ₅ «Τοῦ μεγάλου Βασιλείου» «Ἄθλια μὲν γὰρ πάντα τὰ πεποιημένα πρὸς Θεοῦ, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης ἀπολειπόντα κατὰ τὴν κτιστὴν φύσιν, εἰ μὴ μετέχει θεότητος. Ἄναξιός δὲ ὁ λόγος περὶ Θεοῦ, τοῦ γυμνὴν ὡσπερ καὶ ἔρημον ἑαυτοῦ περιορᾶν τὴν κτίσιν, ἀλλ' οὔτε ἡ κτίσις οὕτως ἀθλία, οὔτε ὁ Θεὸς οὕτως ἀδύνατος, ὥστε τὴν ἁγίαν αὐτοῦ μετάδοσιν μὴ διαπέμπειν ἐπὶ τὰ ποιήματα» *ῥα* Δ₅ «Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ πρὸς Ἀμφιλόχιον δευτέρου λόγου» «Διὰ Πνεύματος ἁγίου κοινωνὸν γενέσθαι τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, τέκνον φωτὸς χρηματίζειν, δόξης αἰδίου μετέχειν»⁴ *ῥα* Δ₅ «Τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀπὸ τῆς Ἐξαήμερου αὐτοῦ περὶ τοῦ θείου φωτός, ὅτι ὑπέρχρονον καὶ αἰδίου καὶ νοητὸν καὶ αἰώνιον, οὐ καὶ μετέχουσιν οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἅγιοι κατ' ἀναλογίαν. (συνέχεια ὀπισθεν).

1. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῖων ὀνομάτων* 4, 8, PG 3, 704D.

2. Μαξίμου, *Πρὸς Θαλάσσιον* 61, PG 90, 637D. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1141A. Πρβλ. PG 91, 1392A-D καὶ PG 90, 1328ε.

3. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ὁμιλία Α' εἰς Μεταμόρφωσιν* 3, PG 96, 552A.

4. Μ. Βασιλείου, *Κατ' Εὐνομίου* 5, PG 29, 724B. *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*, 15, 36, PG 32, 132B.

οἱ ἅγιοι¹. Ἐπει δὲ ἄκτιστός ἐστιν ἡ χάρις αὐτῆ καὶ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, συμφυῆς ἐστὶ καὶ ἀχώριστος αὐτοῦ ὡς καὶ ἡ τοῦ ἡλίου ἀκτὶς ἀχώριστός ἐστιν αὐτοῦ, δῶρον οὐσα καὶ αὐτῆ τοῦ ἡλίου, καθ' ἣν ἡλιοειδῆ τὰ μετέχοντα ποιεῖ. Καὶ ὡσπερ
 5 αὐτῆ οὐκ ἐμποδίζει ἓνα εἶναι ἡλίον, εἰ καὶ ὑπέρεκειται ταύτης ὡς πηγῆ καὶ αἷτιος αὐτῆς ὁ ἡλιος, οὕτως οὐδὲ ἡ θεοποιὸς χάρις τοῦ Θεοῦ ἐμποδίζει ἓνα εἶναι Θεὸν καὶ μίαν θεότητα, εἰ καὶ ὑπέρεκειται ταύτης ὁ Θεὸς ὡς πηγῆ καὶ αἷτιος τῆς ἐμφύτου ταύτης δωρεᾶς. Οὕτω γὰρ καὶ ἡ τοῦ σοφοῦ διάνοια δίδοται ὡς
 10 δῶρον τοῖς μαθητευομένοις καὶ σοφίζει τούτους, ἀλλ' οὐ τοῦ διδάσκοντος χωρίζεται εἰ καὶ ὑπέρεκειται ὁ νοῦς κατ' οὐσίαν τῆς τοιαύτης διανοίας ὡς πηγῆ καὶ αἷτιος αὐτῆς. Ἐνέργεια δὲ νοῦ ἐστὶν καὶ οὐκ οὐσία ἡ διάνοια, εἰ καὶ μὴ χωρίζεται τοῦ νοῦ. Ὁ δὲ Ἄκινδυνος μετὰ τοῦ Βαρλαάμ κτιστὴν τὴν θεϊαν χάριν λέγων

α) «Ἦν τις πρεσβυτέρα τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως κατάστασις ταῖς ὑπερκοσμίαις δυνάμεσι πρέπουσα, ἡ ὑπέρχρονος, ἡ αἰωνία, ἡ αἰδῖος.

γ) δημιουργήματα δὲ ἐν αὐτῇ ὁ τῶν ὄλων κτίστης καὶ δημιουργὸς ἀπετέλεσε.

β) φῶς νοητόν, πρέπον τῇ μακαριότητι τῶν φιλοῦντων τὸν Κύριον.

δ) τὰς λογικὰς καὶ ἀοράτους φύσεις καὶ πᾶσαν τὴν τῶν νοητῶν διακόσμησιν ὅσα τὴν ἡμετέραν διάνοιαν ὑπερβαίνει, ὧν οὐδὲ τὰς ὀνομασίας ἐξευρεῖν δυνατόν»⁵ φᾶ Δ₅

Δ₂Δ₅ 1 «Τοῦ ἁγίου Μαξίμου εἰς τὸ αὐτό» «Οἶδαμὲν τι κατὰ τὴν Γραφὴν ὑπὲρ αἰώνιον· ὅτι μὲν ἐστὶν ἐσθήμανε, τί δὲ τοῦτό ἐστι οὐκ ὠνόμασε κατὰ τὸ Ἰσχυρὸς Βασιλεύων τὸν αἰῶνα καὶ ἐπ' αἰῶνα καὶ ἔτι². Οὐκοῦν ἐστὶ τι πρᾶγμα ὑπὲρ αἰῶνας ἡ ἀκραιφνῆς τοῦ Θεοῦ βασιλεία. Οὐ γὰρ δὴ θέμις εἰπεῖν ἤρχθαι ἢ φθάνεσθαι ὑπὸ αἰῶνα καὶ χρόνον τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν· ταύτην δὲ εἶναι πιστευόμεν τὴν κληρονομίαν τῶν σωζομένων καὶ μονὴν καὶ τόπον, καθὼς ὁ ἀληθὴς παραδίδωσι λόγος»¹ φᾶ Δ₅ «Τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰς τὸ αὐτό, ἐκ τοῦ εἰς τὰ Χριστούγεννα τροπαρίου» «Ἡ βασιλεία σου Χριστέ ὁ θεός, βασιλεία πάντων αἰώνων, καὶ ἡ δεσποτεία σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ»³ φᾶ Δ₅ 10 σοφίζει: σοφίζομένους Δ₂ 12 νοῦ: παραλ. Δ₂

5. *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* 1,5, PG 29, 13A.

1. Μαξίμου, *Κεφάλαια θεολογικὰ καὶ οἰκονομικά*, 2, 86, PG 90, 1165AB.

2. Ἐξ. 15,18.

3. *Στιχηρόν ἐσπερινοῦ* 26 Δεκεμβρίου.

- καὶ φρονῶν καὶ διὰ τοῦτο ἡμῶν κατηγορῶν, τῶν ἄκτιστον αὐτὴν λεγόντων, εἰ μὲν μὴ ὑπερκεῖσθαι κατ' οὐσίαν τὸν Θεὸν ταύτης τῆς κατ' αὐτὸν κτιστῆς χάριτος φησί, κτίσμα τὸν Θεὸν ποιεῖ ὁ ἄθλιος. Εἰ δὲ καὶ αὐτὸς ὑπερκεῖσθαι ταύτης τὸν Θεὸν φησί, πῶς
- 5 ἡμῶν κατηγορεῖ, ὡς ὑπερκεῖσθαι λεγόντων ταύτης τὸν Θεόν;
- Οὐκοῦν φανερόν ὡς πρὸς ἀπάτην τῶν ἀκουόντων ἡμῶν κατηγορεῖ τὴν ὑπερκειμένην καὶ ὑφειμένην θεότητα καὶ ἵνα συγκαλύψῃ τὴν ἑαυτοῦ δυσσεβείαν ὅτι κτιστὴν ὁ ἄθλιος εἶναι λέγει τὴν θεότητα· καὶ γὰρ αὐτὸς ἐστὶν ὄντως ὁ λέγων δύο εἶναι
- 10 θεότητας, διηρημένας ἀπ' ἀλλήλων πάντη, καὶ τὴν μὲν ὑπερκειμένην τὴν δὲ ὑφειμένην. Πῶς γὰρ ἔνι μὴ ὑπερκεῖσθαι πάντα τρόπον τοῦ κτιστοῦ τὸ ἄκτιστον; Καὶ αὐτὸς ἐστὶν ὁ καινόφωνος καὶ ἀποτρόπαιος καὶ φρεναπάτης, μᾶλλον δὲ δυσσεβέστατος καὶ θεομάχος ὡς διχοτομῶν τὴν ἑν οὐσίᾳ καὶ δυνάμει καὶ
- 15 ἐνεργείᾳ μίαν θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰς δύο ἐκφύλους καὶ ἀπηλλοτριωμένας ἀλλήλων παντάπασι θεότητας. Τίς γὰρ ὁμοτιμία; τίς δὲ συνάφεια τῆς κτιστῆς παρ' αὐτοῦ λεγομένης θεότητος πρὸς τὴν ἄκτιστον οὐσίαν; πῶς δὲ οὐχὶ κτιστὴν φανερός ἐστὶν οὗτος εἶναι φρονῶν
- 20 καὶ κατασκευάζων καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἧς τὴν ἐνεργείαν φησὶν κτιστὴν; Ἄρ' οὐχὶ καὶ τὸν Ἄρειον καὶ τὸν Σαβέλλιον καὶ αὐτοὺς τοὺς χριστομάχους Ἰουδαίους οὗτος ὁ ἄθλιος ὑπερέβαλλε τῇ δυσσεβείᾳ; Οἱ μὲν γὰρ ἑν λέγουσιν ἄκτιστον, τὸν πατέρα μόνον· ἀλλὰ δημιουργὸν εἶναι τοῦτον καὶ παντοδύναμον
- 25 ὁμολογοῦσιν ἔχοντα καὶ οὐσίαν καὶ ἐνεργείαν καὶ δόξαν ἄκτιστον, ἦν καὶ τῷ Μωυσεῖ προὔπεδειξεν ἐπ' ὄρους, μείνας κατ' οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν ἀθέατος. «Οὐδεὶς γάρ, φησὶν, ὄψεται τό πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται»¹. Ὁ δὲ τάλας Ἀκίνδυνος καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα διχοτομεῖ, τὴν μὲν οὐσίαν
- 30 αὐτοῦ λέγων ἄκτιστον θεότητα, τὴν δὲ θεοποιὸν αὐτοῦ δύναμιν

Δ₂Δ₅ 6 Οὐκ οὖν Δ₂ 6-7 ἡμῶν κατηγορεῖ *para*l. Δ₂ 7 θεότητα: κατηγορεῖσθαι Δ₂ 9 λέγει *para*l. Δ₂ ὄντως *para*l. Δ₂ 11 γὰρ *para*l. Δ₂ 19 φανερώς Δ₂ εἶναι *para*l. Δ₂ 21-23 Σχόλιον: Ὅτι καὶ Ἄρειου καὶ Σαβελλίου καὶ τῶν Χριστομάχων Ἰουδαίων δυσσεβέστερος ὁ Ἀκίνδυνος *φα* Δ₅

1. Ἐξ. 33,20.

καὶ ἐνέργειαν κτιστὴν εἶναι διαβεβαιούμενος θεότητα καὶ κατηγορῶν τῶν ἄκτιστον εἶναι λεγόντων τὴν θείαν καὶ θεοποιὸν δύναμιν καὶ χάριν καὶ ἐνέργειαν καὶ οὕτως ἐν οὐσίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ ἀκτίστῳ μίαν προσκυνούντων θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ
5 καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

6 Διὸ καὶ τὸ θεολογικὸν τροπᾶριον Ἰσιδώρου τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου προθεῖς, ὡς πολυθεῖαν εἰσάγοντος καὶ αὐτοῦ κατηγορεῖ· καίτοι ὁ πατριάρχης τοῦτο καθάπαξ ἐφιλοτιμήσατο μηδὲν παρ' ἑαυτοῦ εἰπεῖν ἀλλ' αὐτὰς τὰς τῶν ἁγίων θεολογικὰς
10 φωνὰς συνθεῖναι πρὸς ρυθμὸν καὶ μέλος. Ὅπερ οὖν ὁ μέγας Βασίλειος ἀλλαχοῦ τε πολλαχοῦ καὶ *Πρὸς Εὐστάθιον* τὸν ἱατρὸν ἐπιστέλλων εἶπε θεολογικῶς¹, καὶ ὁ μέγας Διονύσιος ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* τρισκαιδεκάτῳ κεφαλαίῳ², τοῦτο καὶ ὁ πατριάρχης γράφων ἐμμελῶς, φησὶ πρὸς τὸν ἐν τρισὶ προσώποις προσ-
15 κυνούμενον Θεόν.

Φαμέν σου θεότητα κυρίως τὴν ἐνέργειαν,
πόθῳ δὲ πολλάκις καὶ τὴν φύσιν.

Αὐταὶ δ' ἐπεὶ σοὶ κοιναὶ τυγχάνουσι,
μῆς καὶ θεότητος τριάς ἄδομεν ἀκτίστου σε

20 ὁποτέραν ἂν λέγοι τις.

Ταῦτα προθεῖς ὁ Ἀκίνδυνος καὶ τὸν πατριάρχην μετὰ τοῦ μεγάλου πάντως Βασιλείου πολύθεον εἰπὼν εἶναι διὰ ταῦτα

Δ₂Δ₅ 4 προσκυνόντων Δ₂ 10 μετὰ οὖν προστ. καὶ Δ₂ 11 ἀλλαχόθεν Δ₂ τε παραλ. Δ₂ «Τοῦ μεγάλου Βασιλείου» «Ἐἴτε ἐνεργείας ὄνομα ἢ θεότης, ὡς μία Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου, οὕτω μίαν φαμέν εἶναι καὶ τὴν θεότητα· εἴτε, κατὰ τὰς τῶν πολλῶν δόξας, φύσεως ἐνδεικτικὸν ἐστὶ τὸ τῆς θεότητος ὄνομα διὰ τὸ μηδεμίαν εὐρίσκειν ἐν τῇ φύσει παραλλαγὴν, οὐκ ἀπεικότως μῆς θεότητος τὴν ἁγίαν Τριάδα ὀριζόμεθα»¹ *ψα* Δ₅ 12 «Τοῦ μεγάλου Διονυσίου» «Οὐδ' ὄνομα αὐτῆς ἐστὶ, οὐδέ λόγος, ἀλλ' ἐν ἀβάτοις ἐξηρηται. Καὶ οὐδ' αὐτὸ τὸ τῆς ἀγαθότητος, ὡς ἐφαρμόζοντες αὐτῇ, προσφέρομεν, ἀλλὰ πόθῳ τοῦ νοεῖν τι καὶ λέγειν περὶ τῆς ἀρρήτου φύσεως ἐκείνης, τὸ τῶν ὀνομάτων σεπτότατον αὐτῇ πρῶτως ἀφιεροῦμεν»² *ψα* Δ₅ 12-13 Καὶ ὁ μέγας... κεφαλαίῳ παραλ. Δ₂ 14 εἰς γράφων ἐμμελῶς *σχόλιον*: τὸ τροπᾶριον τοῦ Ἰσιδώρου *ψα* Δ₅ 22 εἰπὼν παραλ Δ₂

1. Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολὴ 189 πρὸς Εὐστάθιον* 8, PG 32, 696BC.

2. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 13, 3, PG 3, 981A.

καὶ ἑλληνόφρονα, εἶθ' ὥσπερ κατὰ τὸν Καϊάφαν τῷ ἐνυποκρίτῳ
καὶ μὴ κατ' ἐπίγνωσιν ζήλω καὶ περιρρηγνύς ἑαυτοῦ τὰ ἱμάτια,
«ὡ τῆς πλάνης», φησίν, «ὡ τῆς τοσαύτης ἀπάτης, ὡ τῆς ἀπο-
νοίας!» Ναί, ὡ τῆς ἀπάτης καὶ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀπονοίας! ἦν
5 αὐτὸς τε πέπονθας καὶ τοὺς ἁγίους καὶ τοὺς τούτοις ὁμολόγους
φρενοβλαβῶς δοξάσας πολυθεούς καὶ ἧς τοῖς εὐεξαπατήτοις καὶ
μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυναμένοις γυναίκοις¹
μετέδωκας καὶ τοῖς κατ' αὐτὰ τὴν διάνοιαν ἀνδράσιν, ὡς εἰς
κτιστὰ καὶ ἄκτιστα κατὰ σὲ καὶ τούτους κατατέμνειν τὸν ἕνα
10 Θεὸν καὶ τοὺς ἄκτιστον εἶναι κατὰ πάντα φρονούντας τὸν ἕνα
Θεὸν πολυθεούς ὀνομάζεις.

7

Ἄλλ' ἴδωμεν καὶ τὰ ἐπιχειρήματα δι' ὧν οἶεται ἀνατρέ-
πειν ὁ Ἀκίνδυνος τὴν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου πρὸς μέλος συντεθεῖ-
σαν τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἁγίων
15 θεολογίαν². «Ἐπειδή, φησί, κυρίως εἶναι λέγουσι θεότητα τὴν
ἐνέργειαν, λείπεται τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ μὴ κυρίως εἶναι λέγειν
θεότητα καὶ λοιπὸν κατωτέραν ταύτην τούτους λέγειν τῆς ἐνεργείας». Καὶ μὴν αὐτὸς ὑπάρχεις ὁ πρότερον εἰπὼν ὅτι ἡμεῖς
ὑπερκειμένην εἶναι λέγομεν τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν
20 τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τοῦτο κατηγόρησας ἡμῶν. Πῶς οὖν νῦν μετα-
βαλὼν λέγεις ὅτι ὑπερκειμένην εἶναι λέγομεν τὴν ἐνέργειαν ὡς
κυρίως οὐσαν θεότητα; Ἠγνόησας γάρ, ἄθλιε, ὅτι καὶ τοῦ
κυρίως ὀνομάζεσθαι ὑπέρεκειται ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ παντάπασιν
ὡς ὑπερώνυμος. Εἰ τοίνυν κυρίως θεότης παρά τῶν ὄντως θεο-

Δ₂Δ₅ 3 τοσαύτης παραλ. Δ₂ 4 ἦν: ἧς Δ₂ 5 τε παραλ. Δ₂ καὶ παραλ.
Δ₂ 14 τοῦ: τοῦ τε Δ₂ 15 «Τοῦ Δαμασκηνοῦ» «Χρῆ τοίνυν ἕκαστον τῶν ἐπὶ
Θεοῦ λεγομένων οὐ τί κατ' οὐσίαν ἐστὶ σημαίνειν λέγεσθαι, ἀλλ' ἢ τί οὐκ ἐστὶ δη-
λοῦν, ἢ σχέσιν τινὰ πρὸς τι τῶν ἀντιδιαστελλομένων, ἢ τί τῶν παρεπομένων τῇ φύσει,
ἢ ἐνέργειαν. Δοκεῖ μὲν οὖν κυριώτερον πάντων τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων ὀνομάτων εἶ-
ναι τὸ ὄν, καθὼς αὐτὸς τῷ Μωσεῖ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους φησίν: ἔειπον τοῖς υἱοῖς
Ἰσραὴλ: ὁ ὢν με ἀπέσταλκεν'. Ὅλον γὰρ ἐν ἑαυτῷ συλλαβῶν ἔχει τὸ εἶναι, οἶόν τι
πέλαγος οὐσίας ἄπειρον καὶ ἀόριστον»² φά Δ₅ 16 λέγειν παραλ. Δ₂ 18-19 ἡ-
μεῖς... λέγομεν: ὁ Παλαμᾶς... λέγει Δ₂ 20 ἡμῶν: αὐτοῦ Δ₂ 21 λέγεις: λέγειν Δ₂
λέγομεν: λέγει οὗτος Δ₂ 22 τοῦ παραλ. Δ₂

1. Β' Τιμ. 3,6.

2. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως 1,9, PG 94, 836A.

λόγων καλεῖται ἡ θεία ἐνέργεια, οὐχ ὡς μὴ ὄντως, οὐδ' ὡς
κατωτέρας τῆς οὐσίας οὐσης, ἀλλ' ὡς ὑπερκειμένης κατὰ τὸ
ὑπερώνυμον, καλῶς ἡμεῖς καὶ εὐσεβῶς εἶπομεν ὑπερκεῖσθαι κα-
τὰ τὸ ὑπερώνυμον τὴν θεϊαν οὐσίαν τῆς θείας ἐνεργείας. Μᾶλλον
5 δὲ οὐκ ἠγνόησε τοῦτο ὁ Ἀκίνδυνος. Πῶς γάρ; Ὃς προλαβὼν
τοῦτο λέγειν ἐμαρτύρησεν ἡμᾶς, ἀλλὰ πρὸς ἀπάτην τῶν αὐτῷ
πειθομένων πάντα γράφων, νῦν οὐ κατηγορῶν φαίνεται μόνον
ἀλλὰ καὶ συκοφαντεῖ ἡμᾶς τε καὶ τὸν πατριάρχην καὶ τοὺς κατ'
αὐτὸν ὀρθῶς φρονούντας, τάναντία ὧν αὐτὸς πρότερον ἐμαρτύ-
10 ρησε καὶ κατηγορήσεν ἡμῶν.

8 Ἡμεῖς δὲ μετὰ τῶν ἁγίων καὶ τὴν θεϊαν ἐνέργειαν κυρίως
ὀνομάζεσθαι λέγομεν πρὸς τὸ τῆς θείας οὐσίας παντάπασιν ὑπε-
ρώνυμον ἀντιδιαστέλλοντες αὐτήν (οὐδὲ γάρ ἡ θεία ἐνέργεια
κυρίως ὀνομάζεται· καὶ γὰρ ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων ἦτοι τῶν
15 κτισμάτων ὀνομάζεται). Τὴν δὲ τοῦ Θεοῦ οὐσίαν οὐδὲ ἀπὸ τῶν
κτισμάτων ὀνομάσαι θεμιτὸν κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον¹. Ἐπει
δὲ ὁ Ἀκίνδυνος κυρίως θεότητα ὀνομάζεσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ
Θεοῦ φησί, τὸ γὰρ κυρίως καὶ καθ' ἑαυτὸ ὀνομαζόμενον καὶ
κυρίως ὑπὸ τῶν ὀνομαζόντων καταλαμβάνεται, οὐκοῦν καὶ κατα-
20 ληπτὴν ὁ ἄθλιος ἐνταῦθα ποιεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν καὶ
πρότερον κτιστὴν ἐποίησεν. Ἐπεχείρησε δὲ οὗτος ἐνταῦθα καὶ
μαρτυρίας ἀπὸ τῶν ἁγίων προαγαγεῖν ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ
ἐστὶν ἡ κυρίως ὀνομαζομένη καὶ προτίθησι τοὺς κατὰ Ἀρείου
λέγοντας ὅτι καθάπερ ἓνα Θεὸν φρονεῖν ἐδιδάχθημεν οὕτω καὶ
25 μίαν θεότητα ὁμολογεῖν παρειλήφαμεν καὶ ὁ καταγινώσκων τῶν
μίαν λεγόντων θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου
Πνεύματος ἐξ ἀνάγκης ἢ τῷ πολλὰς λέγοντι ἢ τῷ μηδεμίαν
συντίθεται. Ποῦ τοίνυν ἐκ τούτων καὶ τῶν τοιούτων ῥήσεων ὅτι

Δ₂Δ₅ 2 οὐσης παραλ. Δ₂ 3 ἡμεῖς παραλ. Δ₂ εἶπομεν: ὁ Παλαμᾶς εἶπεν Δ₂
6 ἡμᾶς: τὸν Παλαμᾶν Δ₂ 7 κατηγορῶν φαίνεται: κατηγορεῖ Δ₂ 8 ἡμᾶς τε: τὸν Πα-
λαμᾶν Δ₂ 8-9 κατ' αὐτούς Δ₂ 10 ἡμῶν: ἡμῶν αὐτῶν Δ₂ 13 ἀντιδιαστέλλοντος
Δ₂ 14 ἦτοι: τουτέστι Δ₂ 16 ἐξ. σημειῶσαι ὅτι καὶ καταληπτὴν οἱ κατὰ τὸν Ἀ-
κίνδυνον ποιοῦσι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ *σχόλιον ἐν φα* Δ₅ 18 μετὰ φησί προστ. καὶ
κυρίως αὐτήν καταλαμβάνεσθαι φησι Δ₂ 22 ἀπὸ τῶν ἁγίων παραλ. Δ₂ 24 οὐ-
τω: ὅτι Δ₅ 28 συνθήσεται Δ₂

1. *Περὶ μυστικῆς θεολογίας*, σποράδην.

ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ κυρίως ὀνομάζεται; Ὁ δὲ φρενοβλαβῶς καθάπερ κάρφ βαρεῖ τινι κάτοχος παραφθεγγόμενος μᾶλλον ἢ φθειγόμενος προβάλλεται εἰς μαρτυρίαν τὰ μηδὲν τοιοῦτον, οἷον λέγει μαρτυροῦντα.

- 9 5 Ἐπεὶ δὲ καὶ κατὰ τῶν λεγόντων κτιστὴν καὶ ἄκτιστον θεότητα τὰ τοιαῦτα τοῖς ἁγίοις ἡμῶν εἴρηται πατράσιν, αὐτὸς δὲ ἐστὶν ὁ λέγων κτιστὴν καὶ ἄκτιστον θεότητα ὡς προαναπέφηνε, καὶ κατ' αὐτοῦ λοιπὸν τὰ τοιαῦτα εἴρηται, ὥστε αὐτὸς καθ' ἑαυτοῦ ὁ τάλας λέγει, ἃ λέγει, καὶ προφέρει ἃ προφέρει τῶν
10 ἁγίων ἐκ τῆς κατὰ τὴν ἄκραν δυσσέβειαν παραφορᾶς. Ἡμεῖς δέ, ὥσπερ ἓνα Θεὸν φρονεῖν ἐδιδάχθημεν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν οὐσίᾳ καὶ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ ἀκτίστῳ, ἅπερ ἐστὶν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά, οὕτω καὶ μίαν θεότητα
15 ὁμολογεῖν παρελάβομεν, οὐ τρισυπόστατον μόνον ἀλλὰ καὶ παντοδύναμον καὶ οὐ κατὰ τὰς θείας ὑποστάσεις μόνον ἄκτιστον ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς θείας δυνάμεις καὶ ἐνεργείας, αἱ κοιναὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων εἰσίν. Ὁ δὲ καταγινώσκων ἡμῶν Ἀκίνδυνος τῶν μίαν λεγόντων οὕτω θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ τῷ πολλὰς θεότητας λέγοντι ἢ τῷ
20 μηδεμίαν συνθήσεται, ὅπερ ἀμφότερον οὗτος πάσχει φανερῶς ὁ ἄθλιος.

- 10 Ὅταν μὲν γὰρ λέγη κτιστὴν καὶ ἄκτιστον θεότητα, πολλὰς λέγει καὶ φρονεῖ θεότητας. Πῶς γὰρ οὐ; Ἐπεὶ δὲ κτιστὴν αὐτὴν λέγει τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, κτιστὴν ἐξ
25 ἀνάγκης λέγει καὶ τὴν φύσιν. «Ἦς γὰρ φύσεως ἢ ἐνέργεια κτιστὴ, ἄκτιστος αὐτὴ οὐκ ἔστι» κατὰ τοὺς θεολόγους¹. Κτιστὴν

Δ₂Δ₅ 2 βαρεῖ τινι κάρφ Δ₂ 9 ἃ τε λέγει Δ₂ 12 τὸ ἅγιον Πνεῦμα Δ₂ καὶ ἐνεργεία καὶ δυνάμει Δ₂ 19 θεότητας παραλ. Δ₂ 22 γὰρ παραλ. Δ₂ 22Ξξ. σημειῶσαι ὅτι οὐδεμίαν ὁ Ἀκίνδυνος πρεσβεύει θεότητα, διὸ καὶ τὴν μίαν θεότητα κατατέμνει δυσσεβῶς σχόλιον ἐν φᾶ Δ₅ 26 «Τοῦ ἁγίου Μαξίμου ἐκ τῆς ἐπὶ Σεκρέτου ἐπιστολῆς» «Πάντως ἀνάγκη ἐπὶ Χριστοῦ θελήσεις δύο λέγεσθαι καὶ ἐνεργείας, καὶ πᾶσα ἀνάγκη. Οὐδὲν γὰρ τῶν ὄντων χωρὶς ἐνεργείας φυσικῆς ὑφέστηκεν· οἱ γὰρ ἅγιοι Πατέρες φανερῶς λέγουσι μῆτε εἶναι μῆτε γινώσκεσθαι χωρὶς τῆς οὐσιώδους ἐνεργείας τὴν οἰανδήποτε φύσιν». «Τοῦ Δαμασκηνοῦ» «Εἰ πᾶσα ἐνέργεια φύσεως οὐσιώδους ὀρίζεται κινήσεις, ποῦ φύσιν τις εἶδεν ἀκίνητον, ἢ παντελῶς ἀνενέργητον· ἢ ἐνέργειαν εἴρηκεν οὐ φυσικῆς δυνάμεως ὑπάρχουσαν κινήσιν;»¹ φᾶ Δ₅

1. Μαξίμου, Ἐξηγήσεις τῆς κινήσεως 8, PG 90, 121C. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως, 3, 15, PG 96, 1056C.

- δὲ οὕτω ποιῶν θεότητα καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὐδεμίαν οὗτος εἶναι πρεσβεύει θεότητα. Ἡ γὰρ κτιστὴ θεότης ψευδώνυμός ἐστι καὶ οὐκ ἔστι θεότης. Ἀλλὰ καὶ ὅταν λέγῃ ὁ Ἀκίνδυνος μὴ διαφέρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θείαν ἐνέργειαν, οὐδεμίαν εἶναι
- 5 λέγει θεότητα· ἀναιρεῖ γὰρ δι' ἀλλήλων καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν, ὥσπερ ὁ Σαβέλλιος ἀνήρει δι' ἀλλήλων τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν τὴν διαφορὰν αὐτῶν ἀρνούμενος. Ἀλλὰ καὶ Πατέρα ἔλεγεν ὁ Σαβέλλιος υἱοῦ ἐστερημένον καὶ Υἱὸν Πατρός μὴ διαφέρειν ἀλλήλων πειθόμενος αὐτούς, οὐκοῦν οὐδὲ Πατέρα
- 10 ἔλεγεν οὐδὲ Υἱόν· οὕτω δὴ καὶ ὁ Ἀκίνδυνος οὐσίαν εἶναι λέγει τῆς ἐνεργείας ἐστερημένην καὶ ἐνέργειαν τῆς οὐσίας μὴ διαφέρειν πειθόμενος αὐτὰς ἀλλήλων. Καὶ οὕτως οὐδεμίαν εἶναι λέγει θεότητα, ἀρνούμενος ὁ τάλας τὸν Θεὸν καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἐνέργειαν. Ἐπεὶ καὶ οἱ θεολόγοι οὐσίαν ἐστερημένην ἐνεργείας
- 15 καὶ ἐνέργειαν οὐσίας οὐδαμῆ οὐδαμῶς εἶναι ἀποφαίνονται.
- 11 Πολλὰ δὴ κἀνταῦθα ὁ Ἀκίνδυνος καταψευσάμενος οὐχ ἡμῶν μόνον ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀγίων καὶ εἰπῶν μὴ φρονῆσαι ποτε τούτους μηδὲ διδάξαι, ἅπερ αὐτοὶ μὲν διαρρήδη καὶ φρονοῦσι καὶ διδάσκουσιν, αὐτὸς δὲ Ἑλλήνων εἶναι ταῦτα
- 20 φρονήματά φησι συκοφαντῶν καὶ τούτους ἅμα καὶ παροινῶν. Εἶτα θέλων αὐτὸς δεῖξαι ὅτι οὐδὲν διαφέρει τῆς θείας φύσεως ἢ θεία ἐνέργεια καὶ αὐτὸν τὸν Ἄρειον καὶ τὸν Εὐνόμιον συκοφαντεῖ γράφων αὐτῶν εἶναι τὸ λέγειν διαφορὰν ἐπὶ τοῦ θεοῦ τῆς φυσικῆς ἐνεργείας, ἡγουν τοῦ Υἱοῦ, καὶ τῆς φυσικῆς οὐσίας,
- 25 ἡγουν τοῦ Πατρός. Τοῦτο δὲ γράψας ὁ Ἀκίνδυνος τὸν μὲν Ἄρειον καὶ τὸν Εὐνόμιον ἐσυκοφάντησεν, ἑαυτοῦ δὲ τὴν δυσσέβειαν πᾶσαν ἐφάνέρωσεν· ὅτι μὴ ὅτι τὸ παντοδύναμον ἀλλὰ καὶ τὸ τρισυπόστατον ἀρνεῖται τῆς μιᾶς θεότητος. Ὁ μὲν γὰρ Εὐνόμιος οὐκ ἔλεγε φυσικὸν ὄλως εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρός.
- 30 Πῶς γὰρ κτίσμα τοῦτον εἶναι λέγων τοῦ πατρός, οὐδὲ τὰ φυσικὰ διαφέρειν ὄλως τῆς οὐσίας; Ἡ γὰρ ὄλον ἄληπτον εἶναι τὸ θεῖον

Δ₂Δ₅ 1 οὗτος: οὕτως Δ₂ 8 Πατρός: Πνεύματος Δ₂ 12 εἶναι παραλ. Δ₂ 15 μετὰ ἐνέργειαν προστ. ἐστερημένην Δ₂ 16 Κἀνταῦθα πολλὰ δὴ Δ₂ 16-17 οὐχ ἡμῶν: οὐ τοῦ Παλαμᾶ Δ₂ 19 Ἑλληνα Δ₂ 22 θεία παραλ. Δ₂ 24 φυσικῆς πρὸ ἐνεργείας παραλ. Δ₂ 27 πᾶσαν παραλ. Δ₂ 30 Πῶς γὰρ ... πατρός παραλ. Δ₂ 31-1 (ἐπ. σελ.) Ἡ γὰρ ... ἀρτίως παραλ. Δ₂

ἢ τελέως ληπτὸν ἀπεφαίνετο¹, καθάπερ καὶ ὁ Ἀκίνδυνος ἀρτίως. Οἱ δὲ ἀληθεῖς θεολόγοι πάντες καὶ φυσικὸν εἶναι τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ φασὶ καὶ διαφέρειν τοῦ Πατρὸς τοῦτον κατὰ τὴν ὑπόστασιν. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος τῶν κακοφρόνων εἶναι τοῦτο λέ-
5 γων, ἔδειξεν ἑαυτὸν οὐχ οὕτω φρονοῦντα ἀλλὰ δυσσεβῶς.

Τὸ δὲ λέγειν οὐσίαν μὲν τὸν Πατέρα ἐνέργειαν δὲ τὸν Υἱὸν ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, πόσης πάλιν δυσσεβείας; Οὐκέτι γὰρ ἔξει ὁ Υἱὸς ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐνέργειαν ἄκτιστον καὶ τὴν αὐτὴν τῷ Πατρί, ἵνα μὴ καὶ τὸν υἱὸν σχοίη ἐκάτερον αὐτῶν.
10 Εἰ δὲ ἄλλην ἐνέργειαν ἔχουσι παρ' ἣν ἔχει ὁ Πατήρ, οὐδὲ τὴν οὐσίαν ἔχουσι τὴν αὐτὴν τῷ Πατρί. Τὰ γὰρ μὴ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας οὐδὲ τῆς αὐτῆς οὐσίας εἰσὶν. Εἰ δὲ μήτ' ἄλλην μήτε τὴν αὐτὴν ἔχουσιν ἐνέργειαν οὐδ' ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ἔσονται. Οὐκοῦν κατὰ τὸν Ἀκίνδυνον ἀνούσια καὶ ἀνυπόστατα, βαβαὶ
15 τῆς ἀσεβείας, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Οἱ γὰρ ἅγιοι Πατέρες² εἰ καὶ λέγουσιν ἐνέργειαν Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ἀλλὰ συνεπινοοῦσιν ἢ καὶ συνεκφωνοῦσι τῇ ἐνεργείᾳ ταύτῃ τὸ ἐνούσιον καὶ ἐνυπόστατον, καὶ οὕτω τῆς κοινῆς θείας ἐνεργείας ἀποδιαστέλλουσιν ἣν κοινὴν θείαν καὶ
20 ἄκτιστον ἐνέργειαν καὶ ὁ Υἱὸς ἔχει καὶ τὸ πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Οὕτω γὰρ καὶ ἀκτίνα καὶ ἀπαύγασμα λέγουσι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἐνυπόστατον, ὡς καὶ τὴν

Δ₂Δ₅ 2 Οἱ δέ: ἀλλὰ οἱ Δ₂ 5 μετὰ δυσσεβῶς προστ. ὡς δέδεικται Δ₂ σημειώ-
σαι ὅτι καὶ τὸ τρισυπόστατον ἀναιρεῖ τῆς μιᾶς θεότητος σχόλιον ἐν *ῥα* Δ₅ 9 πρὸ
υἱὸν προστ. τὸν ὑπεράνω στίχου Δ₅ 10 ἐνέργειαν παραλ. Δ₂ 11 οὐσίαν: ἔξου-
σίαν Δ₂ τῆς παραλ. Δ₂ 14 ὄρα τὸ πολυμορφον τῆς Ἀκινδύνου δυσσεβείας
σχόλιον ἐν *ῥα* Δ₅ 16 «Τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ἐκ τοῦ λβ' λόγου τῶν Θησαυρῶν» «Ὁ
Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἅτε δὴ Θεός τε ὑπάρχων φύσει καὶ υἱός, θεραπεύει ἐ-
ξουσιαστικῶς, οὐκ εὐχῆς ἔργον ἐπιδεικνύων καθάπερ οἱ ἅγιοι, ἀλλ' οἰκείας καὶ οὐ-
σιώδους ἐνεργείας ἀποτελέσματα. Χορηγεῖ δὲ ὁμοίαν οἷσπερ ἂν βούλοιο, τὴν ἐπὶ
τούτῳ χάριν, οὐκ ἀλλοτρίαν ἐπ' αὐτοῖς δύναμιν καλῶν, ἀλλ' οἰκοθεν ἐντιθεῖς. Ὡσπερ
ἂν εἰ καὶ τὸ πῦρ τοῖς αὐτῷ πλησιάζουσιν ἐμβάλλει τῆς ἑαυτοῦ φύσεως τὴν ἐνέργειαν».
«Τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης ἐκ τοῦ πρὸς Ἀβλάβιον λόγου» «Θεὸς ἐνεργοῦντα δη-
λοῖ, θεότης δὲ ἐνέργειαν, οὐδὲν δὲ τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐνέργεια, ἀλλὰ μᾶλλον ἐ-
νεργοῦν ἕκαστον αὐτῶν»² *ῥα* Δ₅ τοῦ πατρὸς Δ₂ 21 καὶ ἀπαύγασμα παραλ. Δ₂

1. Βλ. Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 7. Γρηγορίου Νύσσης, Ἀντιρρητικός Β', Jaeger 1, 259.

2. Κυρίλλου, Θησαυροὶ 32, PG 75, 522B. Γρηγορίου Νύσσης, Πρὸς Ἀβλάβιον, PG 45, 124D-125A.

αὐτὴν ἀκτῖνα ἔχειν ταῦτα τῷ Πατρὶ. «Ὡσπερ γὰρ ἐν τρισὶν ἡλίοις», κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, «μία τοῦ φωτὸς σύγκρασις καὶ ἐν τῷ ἔξαλμα τῆς λαμπρότητος»¹, ὅπερ νῦν ὁ Ἄκίνδυνος ἀθετεῖ, καὶ νῦν μὲν εἰς κτίσμα κατασπᾶ, νῦν δὲ λέγει εἶναι τοῦτο
5 τὸν Υἱὸν αὐτόν, ὡς κατ' αὐτόν, τὸ αὐτὸ εἶναι κτίσμα τε καὶ τὸν φύσει τοῦ Θεοῦ Υἱόν.

- 13 Ταῦτα καὶ εἰπὼν καὶ παθὼν ὁ τάλας οὗτος Ἄκίνδυνος «δῆλον ἤδη, φησί, γενήσεται, ὅτι οὐκ ἄλλο ἐστὶν ἢ οὐσία καὶ ἕτερον ἢ φυσικὴ αὐτῆς ἐνέργεια, ἤγουν ὅτι οὐδὲν διαφέρουσιν
10 ἀλλήλων αὐται· φησί γὰρ ὁ Εὐνόμιος ὅτι οὐκ ἔστιν οὐδὲν πειθομένους τῇ ἀληθείᾳ γνώμῃς ἐτέρων ἐπομένους ἐνοῦν τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν», αὐτὸ δὴ τοῦτο λέγων, ὅπερ καὶ οἱ κατὰ τὸν Παλαμᾶν». Ἴδωμεν οὖν τίς αὐτὸ τοῦτο λέγει, ὅπερ ὁ Εὐνόμιος. Οὗτος μὲν τὴν ἐνέργειαν ταύτην κτιστὴν εἶναι λέγει, ἡμᾶς δὲ ἐμαρτύρησεν
15 ὁ Ἄκίνδυνος ἄκτιστον εἶναι λέγειν τὴν ἐνέργειαν περὶ ἧς ὁ λόγος. Οὐκ ἄρα συμφωνεῖ κατὰ τοῦτο ὁ Εὐνόμιος ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τὰναντιώτατα φρονεῖ. Ὁ δὲ Ἄκίνδυνος οὐ μόνον μαρτυρεῖ ἡμᾶς ἄκτιστον δοξάζειν καὶ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ κατηγορεῖ. Οὐκοῦν αὐτὸς κτιστὴν εἶναι λέγει τὴν θείαν ἐνέρ-
20 γειαν καὶ τῷ Εὐνομίῳ κατὰ τοῦτο συμφωνεῖ. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐνοῦντας τὴν θείαν οὐσίαν καὶ τὴν θείαν ἐνέργειαν ὁ Εὐνόμιος ἀποτρέπεται. Ἡμεῖς δὲ μίαν λέγομεν θεότητα εἶναι ἐν οὐσίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ, ἐνοῦντες τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν, ὅπερ καὶ ὁ Ἄκίνδυνος συνεμαρτύρησεν ἡμῖν διὰ τοῦ προενεχθέντος πατριαρχικοῦ
25 τροπαρίου. Οὐκοῦν ἐναντία λέγομεν ἡμεῖς κατὰ τοῦτο τῷ Εὐνομίῳ καὶ ἡμᾶς ὁ Εὐνόμιος ἀποτρέπεται. Ὁ δὲ Ἄκίνδυνος καὶ κατὰ τοῦτο ἡμῶν κατηγορῶν καὶ πᾶσι παραγγέλλων ἡμῖν μὴ πείθεσθαι, τὴν αὐτὴν ἀντικρὺς λέγει τῷ Εὐνομίῳ φωνὴν ὅτι ὅτι οὐκ ἔστιν οὐδὲν πειθομένους τῇ ἀληθείᾳ,
30 ἐνοῦν τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν. Ὁρᾶς ὅπως ὁμόφρων καὶ ὁμόλογος τῷ Εὐνομίῳ ὁ Ἄκίνδυνος;

Δ₂Δ₅ 3 τὸ ἐν Δ₂ 4 νῦν μὲν παραλ. Δ₂ 4-6 νῦν δὲ ... Θεοῦ Υἱὸν παραλ. Δ₂
7 Ἄκίνδυνος παραλ. Δ₂ 13 οὖν παραλ. Δ₂ μὲν: μὲν οὖν Δ₂ 14 ἡμᾶς δέ: τὸν
δὲ Παλαμᾶν Δ₂ 15 λέγειν: λέγει Δ₂ 16 ἡμῖν: τῷ Παλαμᾶ Δ₂ 17 τὰ ἐναντιώτα-
τα φρονεῖν Δ₂ 18 ἡμᾶς: τὸν Παλαμᾶν Δ₂ 22 ἡμεῖς δέ: ὁ δὲ Παλαμᾶς Δ₂ 23
ἐνοῦντες: ἐνῶν Δ₂ 24 ἡμῖν: αὐτῷ Δ₂ 25 λέγομεν ἡμεῖς: λέγει ὁ Παλαμᾶς Δ₂
26 ἡμᾶς: αὐτόν Δ₂ 27 ἡμῶν... ἡμῖν: τοῦ Παλαμᾶ... αὐτῷ Δ₂ 28 φωνῆς Δ₂ 29
πειθομένους τῇ ἀληθείᾳ παραλ. Δ₂

1. Λόγος 40, εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα 5, PG 36, 364B.

14

Ἔλλωστε καὶ ὁ ἔνω̄ν δύο τινὰ ἔνοϊ τοῦλάχιστον. Ἡμεῖς οὖν καθ' ὃ διαφέρει ἡ οὐσία τῆς ἐνεργείας, δύο ταύτας λέγοντες, δυνάμεθα ἔνοῦν αὐτάς. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος κᾶν ἄκτιστον εἶπη, καὶ τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν οὐσίαν μὴ διαφέρειν ὅλως μὴδὲ δύο 5 ταύτας εἶναι λέγων, οὐδὲ δύναται ἔνοῦν. Καὶ τὴν αὐτὴν ἂν εἶποι τῷ Εὐνομίῳ φωνὴν ὅτι οὐ χρὴ ἔνοῦν τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν, οὕτω κατὰ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς ἅπαντα χωρεῖ, οὐ μόνον ἃ παρ' ἑαυτοῦ λέγει, ἀλλὰ καὶ ὅσα παρὰ τῶν ἁγίων προβάλλεται. Καὶ μὴδὲ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅσα παρὰ τῶν ἑναγῶν ἐπιχειρεῖ 10 προφέρειν. Ἄλλ' οὕτω τῷ ἕξαγίστῳ Εὐνομίῳ, ἡμῶν μὲν καὶ λεγόντων καὶ φρονούντων τάναντία, αὐτοῦ δὲ συμφωνούντος, τὰς καθ' ἑαυτοῦ καὶ κατ' ἐκείνου ῥήσεις τῶν ἁγίων, ὡς καθ' ἡμῶν φρενοβλαβῶς προβάλλεται καὶ τὰ μὴδέποτε εἰς «ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν» βουλόμενα γύναια¹, καὶ τοὺς κατ' ἐκεῖνα τὴν 15 διάνοιαν φρεναπατᾶ. Εἶτα σπουδάζει δεῖξαι τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ μετεχομένην εἶναι καὶ θεοποιὸν οὐσαν χάριν, ἣν πρότερον διεβεβαιούτο εἶναι κτίσμα, ὥστε τὸ αὐτὸ εἶναι λέγει ὁ τρισάθλιος καὶ κτίσμα καὶ οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Ἄλλὰ τὴν αὐτὴν οὐσίαν εἶναι λέγει καὶ ἀμέθεκτον, ὥστε κατ' αὐτὸν τὸ αὐτὸ κατὰ 20 τὸ αὐτὸ καὶ μεθεκτὸν εἶναι καὶ ἀμέθεκτον, ὃ παρὰ φύσιν καὶ ἀδύνατόν ἐστι, καὶ τῷ Θεῷ αὐτῷ ὡς παρὰ φύσιν καὶ κακόν. Κακὸς γὰρ εἶναι ὁ Θεὸς οὐ δύναται. Οὐκοῦν οὗτος οὐ μόνον εἶπεν ἀφρόνως «ὅτι οὐκ ἔστι Θεός»², ἀλλὰ καὶ τῶν ἀφρόνων ἀφρονέστερος ὑπάρχων, οὐ μόνον οὐχ ὑπὲρ φύσιν, ἀλλ' οὐδὲ 25 γοῦν κατὰ φύσιν κτίσμα, ἀλλὰ παρὰ φύσιν εἶναι λέγει τὸν Θεόν.

15

Πόθεν δὲ οὗτος κατασκευάζει τὸν Θεὸν εἶναι κατ' οὐσίαν καὶ μεθεκτὸν καὶ ἀμέθεκτον καὶ ὅλον εἶναι ἀμφοτέρων καὶ πᾶσι καὶ τοῖς ἀλόγοις καὶ τοῖς ἀναισθήτοις καὶ τοῖς δαίμοσιν αὐτοῖς, ἃ τῆς ἀφροσύνης, κατ' οὐσίαν εἶναι μεθεκτόν; Ὅτι ὅλος 30 ὁ Θεὸς παρὰ τῶν ἁγίων λέγεται εἶναι πανταχοῦ καὶ ὅλος μετέ-

Δ₂Δ₅ 1 ἔνοϊ *παραλ.* Δ₂ τὸ ἐλάχιστον Δ₂ 1-2 ἡμεῖς οὖν: ὁ γοῦν Παλαμᾶς Δ₂ 2-3 λέγων δύναται Δ₂ 3 αὐτάς *παραλ.* Δ₂ 8 προβάλλεται παρὰ τῶν ἁγίων Δ₂ 16 τὴν μετεχομένην Δ₂ 17-18 εἶναι λέγει... κτίσμα: λέγει... κτίσμα εἶναι Δ₂ 24 λέγει *παραλ.* Δ₂ 29-30 μεθεκτόν; ὅτι ὅλος ὁ Θεὸς *παραλ.* Δ₂ 30 παρὰ τῶν ἁγίων λέγεται εἶναι *παραλ.* Δ₂ ὅλος: ὅλον Δ₂

1. *B' Τιμ.* 3, 7. Ὁ Παλαμᾶς ὑπονοεῖ ἐδῶ τὴν Εἰρήνην Εὐλογίαν Χοῦμναιναν, περὶ τῆς ὁποίας κάμνει συχνάκις λόγον εἰς τὰ ἔργα του.

2. *Ψαλμ.* 13,1· 52,1.

χεσθαι καὶ ὅλος εἶναι οὐσία καὶ ἐνέργεια. Ἄγνοῶν ὅτι ὅλος ὁ
 Θεὸς λέγεται ἐνανθρωπήσαι, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ
 ἐνηνθρώπησε καὶ οὐκ ἐνηνθρώπησεν. Ἄλλὰ κατὰ μὲν τὴν τοῦ
 Υἱοῦ ὑπόστασιν ὅλος ἐνηνθρώπησεν· ἐν ἐκάστη γὰρ τῶν ὑπο-
 5 στάσεων ὅλη καὶ τελεία ἡ θεότης ἐστίν, ὁ δὲ πατὴρ καὶ τὸ
 πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐνηνθρώπησε· καὶ ὅλος ὁ υἱὸς ἐσαρκώθη.
 Ἄλλ' ἡ μὲν ὑπόστασις μία τῆς τοῦ Υἱοῦ θεότητος καὶ τῆς
 σαρκός, ἦν ἐξ ἡμῶν ἀνέλαβεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἡ δὲ οὐσία τῆς τοῦ
 Υἱοῦ θεότητος καὶ τῆς σαρκός οὐ μία. Καὶ ὅλος πάλιν ὁ Θεὸς
 10 μονάς ἐστι καὶ ὅλος τριάς, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτό τις εὐφρονῶν ἐρεῖ
 μηδὲν διαφέρειν τῆς Τριάδος τὴν μονάδα. Οὕτω καὶ ὅλος οὐσία
 καὶ ὅλος ἐνέργειά ἐστιν, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτό τις τῶν εὐφρονούν-
 των ἐρεῖ μὴ διαφέρειν τῆς οὐσίας τὴν ἐνέργειαν. Ὁ δὲ Ἀκίνδυ-
 νος «ἄ μὴ ἐώρακεν ἐμβατεύων εἰκῆ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοός
 15 τῆς σαρκός αὐτοῦ»¹ τὰ μὴ κατάλληλα τοῖς ἑαυτοῦ δόγμασι,
 μᾶλλον δὲ καὶ τὰ ὑπεναντία ὡς συνήγορα προάγει τοὺς μὴ
 ἐπεσκεμμένως ἀκροωμένους. Ἡμεῖς δὲ τὸν βόρβορον τῶν αὐτοῦ
 ῥημάτων ἀπὸ τῆς καρδίας ἐκφοροῦντες τῶν παραδεξαμένων, εἴ-
 περ ἄρα βούλοιντο καὶ ἐνασμενίζουσι τῇ ἀπαλλαγῇ τῆς πολυ-
 20 μόρφου ταύτης δυσσεβείας, οὐ μικρᾶς ὅμως τῆς ἀηδίας ἀναπιμ-
 πλάμεθα.

Ταῦτ' ἄρα καὶ παῦλαν τῷ λόγῳ δῶμεν.

Δ₂Δ₅ 1 ὅλος: ὅλον Δ₂ ὅτι ὅλος: ὅτι ὅλος Δ₂ 11-12 οὕτω ... ἐνέργεια διττογρ.
 Δ₂ 12-13 ἀλλ' οὐ ... ἐνέργειαν παραλ. Δ₂ 14 ἐμβατεύειν Δ₂ 16-17 προάγει... ἀ-
 κροωμένους: προάγει καὶ τὰ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν βουλόμενα γύναια
 καὶ τοὺς οὐδὲν τούτων κρείττους τὴν διάνοιαν ἐξαπατᾶ Δ₂

1. Κολ. 2,18.

<ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΛΑΜΑ>
<ΕΙΣ ΤΗΝ ΡΗΣΙΝ ΕΚ ΤΩΝ ΘΗΣΑΥΡΩΝ ΤΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ>

Ρήσις ἐκ τῶν Θησαυρῶν τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου¹

Κεῖται δὲ παρακεχαραγμένη καθάπερ αὐτὴν οἱ Ἀκινδυνιοὶ προήνεγκαν κατασκευάζοντες ἐκ ταύτης μηδὲν διαφέρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θεῖαν ἐνέργειαν.

5 «Ἐἰ ἔχειν ἐν ἑαυτῷ ζωὴν λέγεται ὁ πατήρ², ἕτερόν τι ἐστὶν αὐτὸς παρὰ τὴν ἐν αὐτῷ ζωὴν, διπλὴ τις ὡσπερ καὶ σύνθεσις περὶ αὐτὸν νοηθήσεται. Πῶς οὖν ἀπλοῦς καὶ ἀσύνθετος κατ' οὐσίαν ὁ Θεός; Ἀλλὰ τοῦτο ἄτοπον. Ζωὴ ἄρα, ἦν ὁ Πατήρ ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὐχ ἕτερα τίς ἐστὶ παρὰ τὸν υἱόν· Καὶ πάλιν ἢ
10 ἐν υἱῷ ζωὴ, οὐχ ἕτερα τίς ἐστὶ παρὰ τὸν πατέρα· καὶ ἀληθεύει ὁ λέγων ἕγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί³».

Δεξί

1. Θησαυροὶ 14, PG 75, 244 BC καὶ τὰ συναφῆ 236AD, 237AC, 240CD, 241BD. Παράλληλῶν ἐκθεσιν περὶ τοῦ ἰδίου ἀντικειμένου συνέταξεν ὁ Φιλόθεος Κόκκινος, *Πρὸς Γρηγορᾶν Λόγος Ἀντιρρητικός* 14, PG 151, 819-850, Δ. Καϊμάκη, *Φιλοθέου Κοκκίνου δογματικά*, Α' 1983, 83-122.

2. Ἰω. 5, 26.

3. Ἰω. 14, 10.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΥΠΕΡΤΙΜΟΥ
ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΥΡΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ
ΠΑΛΑΜΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΑΚΙΝΔΥΝΙΑΝΩΝ
ΛΑΒΟΝΤΑ ΤΗΝ ῬΗΣΙΝ ΤΑΥΤΗΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΝ
ΑΠΟΣΤΕΙΛΑΝΤΑ

- 1 Ἐντιλέγων ὁ θεῖος Κύριλλος τοῖς λέγουσιν¹ ὅτι ὁ υἱὸς οὐκ ἔστιν ὁμοῖος τῷ πατρὶ ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν πατέρα ἔστιν, ὡς οὐχὶ κατὰ φύσιν ἀλλ' ἐπέισακτον καὶ κατὰ μετοχὴν καὶ κατὰ προσθήκην ἔχων τὸ ζῆν καὶ τὴν ζωὴν καὶ ὡς λαμβάνων καὶ
5 δεχόμενος ταύτην παρὰ τοῦ πατρὸς, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὡςπερ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ²»· τοῖς οὖν τὸ εὐαγγελικὸν τοῦτο νοοῦσι ῥητὸν οὕτω δυσσεβῶς ἀντιλέγων ὁ θεῖος Κύριλλος – ἐπεὶ ζωὴ μὲν ὁ Θεὸς καὶ κατὰ τὴν ἐνέργειαν λέγεται, ὡς ζωοποιῶν τὰ πάντα·
10 αὐτὸς γὰρ ἔστιν ἡ ζωὴ τῶν κατὰ φύσιν ζώντων, ὡς τῆς φύσεως κτίστης, ἀλλὰ καὶ τῶν θεῖως ζώντων, ὡς χορηγὸς τῆς χάριτος, λέγεται δὲ καὶ ζωὴ αὐτὸς καθ' ἑαυτόν³, οὐ πρὸς ἕτερον, ἀλλ' ἀφέτως τε καὶ ἀπολελυμένως πάντη –, θέλων ὁ θεῖος Κύριλλος δεῖξαι ὅτι ὁ υἱὸς οὐδὲν καθ' ἑκάτερον τούτων διαφέρει τοῦ
15 πατρὸς καὶ ὅτι τὸ παρὰ τοῦ πατρὸς δέχεσθαι τι τὸν υἱόν, οὐ μετὰ τὸν πατέρα δείκνυσιν εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ υἱοῦ, πολλὰ πρὸς ἕκαστον τούτων συνεγράψατο⁴. Ἐπερ οἱ ἐκπεσόντες δικαίως τοῦ τῆς διακρίσεως πνεύματος⁵, ὡς ἀθετήσαντες τὴν τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας διάκρισιν, ἀδιακρίτως ὀρώντες, κα-
20 κῶς συμφύρουσιν. Ἡμεῖς δὲ σοι ζητοῦντι νῦν ὡς ἐν ἐπιτόμῳ κατὰ τὸ ἐγχωροῦν τῷ φωτὶ τῆς διακρίσεως ἰδίᾳ κείμενοι, φανερώσομεν ἕκαστον καὶ τὸ δυσσεβὲς τῶν ἐξ ἀδιακρίτου ζόφου

Δ₅Σ₁ Τίτλος: τοῦ σοφωτάτου... Παλαμᾶ: τοῦ αὐτοῦ σοφωτάτου ἁγίου Γρηγορίου Θεσσαλονίκης Σ₁ 7 ῥητὸν παραλ. Σ₁ 9 πάντα: ζῶντα Σ₁ 14 ἑκάτερον: ἕτερον Σ₁ 20 ζητοῦντι νῦν: ζητοῦν Σ₁

1. Οἱ «λέγοντες», τοὺς ὁποίους ἀντικρούει ὁ ἅγιος Κύριλλος εἶναι οἱ Χριστομάχοι ἀρειανοί (βλ. Λόγον 14, PG 75, 233A).

2. Ἰω. 5, 26.

3. Ἰω. 11, 25· 14, 6 καὶ 6, 35· 48.

4. Ἐναφορὰ εἰς ὅσα λέγει εἰδικῶς εἰς τὸν 14ον λόγον τῶν Ἐθησαυρῶν του, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους λόγους τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος.

5. Α΄ Κορ. 12, 10.

πρὸς ἡμᾶς ἀντιλεγόντων ἀπελέγξομεν.

Πρὸς μὲν οὖν τὸ τελευταῖον φησὶν ὁ θεῖος Κύριλλος «οὐκ ἐν τῷ δέχεσθαι τι τὸ εἶναι ἔχει, ἀλλ' ὧν δέχεται τι¹». Καὶ συμπεραίνων ἐπάγει «οὐκοῦν, οὐ τὸ λαβεῖν τι παρὰ τοῦ πατρὸς
 5 ἀναγκάσει δεύτερον εἶναι τῷ χρόνῳ κατ' οὐσίαν τὸν υἱόν²». Τὴν ζωὴν ἐνταῦθα, ἣν ἔχει ὁ πατήρ καὶ ἣν ὁ υἱὸς παρὰ τοῦ πατρὸς λαμβάνει³, μὴ εἶναι τὴν οὐσίαν ἐκδεχόμενος. Κατασκευάζων μὲν οὖν ὅτι κατὰ τὴν οὐσίαν οὐ χρόνῳ δεύτερος ὁ υἱὸς τοῦ Πατρὸς ἐκ τοῦ λαμβάνειν δείκνυται καὶ ἕτερα παρα-
 10 πλήσια προσεξεῦρεν ἐπιχειρήματα. Δεικνὺς δὲ ὡς εἰ καὶ πρὸς τὰ ζῶντα λέγεται ζωὴ ὁ υἱὸς κατ' ἐνέργειαν, ὡς ζωοποιῶν αὐτὰ καὶ ζωὴ καλούμενος αὐτῶν, οὐδὲ κατὰ τοῦτό ἐστιν ἀνόμοιος τῷ πατρί, ἀλλὰ κατὰ φύσιν ἔχει τὸ ζωὴ εἶναι τούτων καὶ ζωοποιεῖν αὐτά, καθὰ καὶ ὁ πατήρ, γράφει προϊῶν⁴ «εἰ μὴ γὰρ ζωὴ κατὰ
 15 φύσιν ἐστὶν ὁ υἱὸς, πῶς ἐπαληθεύσει λέγων· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ ἔχει ζωὴν αἰώνιον⁵;». Καὶ πάλιν «τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς ἐμῆς ἀκούει φωνῆς καὶ γὰρ δίδωμι αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον⁶. Καὶ μετὰ τινὰ «ὡς φύσει προσοῦσαν αὐτῷ τὴν ζωὴν καὶ ὡς οὐσιωδῶς ὑπάρχουσαν ἐν αὐτῷ δώσειν τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν ἐπαγγέλλεται.
 20 Πῶς οὖν ἐνδέχεται νοεῖν οὐκ ἔχοντα τὸν υἱόν, εἰληφέναι δὲ ταύτην παρὰ τοῦ πατρὸς;»⁷. Ποῦ εἰσὶν οἱ φρενοβλαβεῖς, ἥνίκ' ἂν ἀκούωσι φυσικῶς προσεῖναι τῷ Θεῷ ζωὴν, τὴν αὐτοῦ ταύτην εἶναι λέγοντες οὐσίαν; Οὐ γὰρ τὴν αὐτοῦ οὐσίαν τοῖς πιστοῖς ἡμῖν παρέχει ὁ πατήρ ἢ ὁ υἱὸς ἢ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.
 25 Ἄπαγε τῆς ἀσεβείας. Ἄλλὰ καὶ διὰ τῶν ἐξῆς οὐχ ἤττον ἐντρέπείσθωσαν. Τελευτῶν γὰρ τοῦ κεφαλαίου τούτου ὁ αὐτὸς φησί· «πάντα τὰ τοῦ πατρὸς κατὰ φύσιν ὁ υἱὸς ἐπάγεται· ἐν δὲ τῶν προσόντων τῷ πατρί καὶ ἡ ζωὴ⁸. Τὸ γοῦν εἰπεῖν «ἐν τῶν

Δ₅Σ₁ 3 ὧν: ὄν Σ₁ 14 γὰρ παραλ. Σ₁ 21 φρενοβλαβῶς Σ₁ 22 ἀκούσωσι Σ₁ 26 τελευτῶν: τελευταῖον Δ₅

1. *Θησαυροὶ* 14, PG 75, 233BC.

2. Αὐτόθι 233C.

3. Αὐτόθι 236B-C.

4. Αὐτόθι 236BC.

5. Ἰω. 6, 47.

6. Ἰω. 10, 27.

7. *Θησαυροὶ* 14, PG 75, 236C.

8. Αὐτόθι.

προσόντων τῷ πατρὶ» πολλὰ εἶναι τὰ προσόντα τούτῳ φανερώς ἀπέδειξε. Εἰ γοῦν ἡ ζωὴ αὕτη ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, πολλὰς κατὰ τοὺς οὕτω φρονοῦντας οὐσίας ἔχει ὁ Θεός. Ὁ δὲ θεῖος Κύριλλος καὶ ἀπὸ τοῦ «ἐν» εἰπεῖν «τῶν προσόντων τῷ πατρὶ καὶ 5 ἡ ζωὴ» παρέστησεν ὅτι ζωὴν ἐνταῦθα οὐ τὴν οὐσίαν ὀνομάζει τοῦ Θεοῦ.

- 3 Φέρε δ' ὁμοῦς καὶ ἐπὶ λέξεως αὐτὸν προενέγκωμεν πολλὰ ταῦτα λέγοντα τὰ οὕτω προσόντα τῷ Θεῷ. Προϊὼν οὖν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως «πολλὰ φησι προσεῖναι λέγεται τῷ πατρὶ 10 πλεονεκτήματα, ἀλλ' οὐ τούτων ἐστὶ γυμνὸς ὁ υἱός»¹. Θέλων δὲ δεῖξαι καὶ τίνα τῶν πλεονεκτημάτων τούτων τῶν προσόντων τῷ πατρὶ, προήγαγε τὸν Παῦλον λέγοντα «ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ»². Ὁρᾷς ὡς οὐδὲν τῶν προσόντων τῷ Θεῷ οὐσία ἐστὶ; Πῶς γὰρ ἂν εἴη τὸ ἀφθαρτον καὶ τὸ ἀόρατον καὶ 15 ἀπλῶς πάντα τὰ ἀφαιρεματικά καὶ ἀποφατικά, ὁμοῦ τε ἢ χωρὶς ἕκαστον, οὐσία; Οὐδεμία γὰρ οὐσία ὅτι μὴ τότε ἢ μὴ τότε ἐστίν, ἀλλ' ὅτι τότε ἢ τοῦ ὄντος θέσις, οὐχὶ καὶ τοῦ ὄντος ἀναίρεσις. Τούτοις δὲ καὶ τὰ προσόντα τῷ Θεῷ, καταφατικῶς συνταττόμενα παρὰ τῶν θεολόγων³, δείκνυται μὴδὲν αὐτῶν δη- 20 λούειν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ πᾶσι τοῖς τούτων ὀνόμασιν ὡς παντάπασιν ἀνωνύμου τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης οὐσης ἐπ' αὐτῆς ἠνίκ' ἂν δέη χρώμεθα. Πρὸς γε μὴν τῇ δυσσεβείᾳ καὶ ἀμαθίας ὑπερβολὴν οὐκ ἔλλειπει τὸ λέγειν τὸ ὄν καὶ τὸ προσὸν ταυτὸν, εἰ μὴ ἄρα κατὰ τι, πολλῶ δ' ἔτι μᾶλλον ἀνοητότερον, 25 τὸ κατὰ μὴδὲν διαφέρειν λέγειν τὸ ὄν καὶ τὰ προσόντα, ταῦτό δ' εἰπεῖν, τὸ ἐν καὶ τὰ πλείω τοῦ ἐνός. Ἀδύνατον γὰρ πάντῃ τε καὶ πάντως καὶ ἀλόγιστον, ἐν εἶναι τι καὶ πλείω κατὰ τὸ αὐτό. Καὶ μὴν τὰ προσόντα ἐξ ἀνάγκης ζητεῖται τίνι πρόσεστι. Καὶ εἰ μὴδενί, οὐδὲ προσόντα ἐστίν. Οὐκοῦν, οὐδὲ προσόντα τὰ προ- 30 σόντα ἐστίν. Εἰ δ' ἐνί τινι πρόσεστι τὰ προσόντα, τοῦτο δὲ ἐστὶν ἢ οὐσία, μὴδὲν δ' αὕτη πάντῃ κατ' αὐτοὺς διαφέρει ἐκά-

Δ₅Σ₁ 7 αὐτὸ Δ₅ 8 λέγοντα: λέγον διορθ. λέγων Δ₅ 11 προσόντων τούτων τῶν πλεονεκτημάτων Σ₁ 17-18 ἀλλ' ὅτι τότε... ἀναίρεσις παραλ. Σ₁ ἐν ὧα Δ₅ 24 ταυτὸ Δ₅ 28 ἐξ. εἰς ἄτοπον ἀπαγωγὴ σχόλιον ἐν ὧα Δ₅ 29 οὐδὲ: οὐ Σ₁

1. Αὐτόθι 237D καὶ 240B.

2. Α' Τμ. 1, 17. Πρβλ. Κυρίλλου, *Θησαυροὶ* 14, PG 75, 240A-B.

3. Ἐννοεῖται κυρίως ὁ Διονύσιος.

στου τε καὶ ὁμοῦ πάντων τῶν προσόντων. Τὰ δὲ προσόντα
πολλά· ἢ μία οὐσία ἐκείνη, πολλαὶ ἔσονται οὐσίαι. Καὶ τὸ ἐν
ἐκείνῳ κατ' οὐσίαν, πολλὰ ἔσται κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ πολλὰς
οὐκοῦν οὐσίας ἔχει. Εἰ δὲ καὶ ἐν ἔστι καὶ πολλὰς οὐσίας ἔχει,
5 σύνθετόν ἐστι κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην.

4 Τούτων οὖν τῶν ἐπὶ τοσοῦτο δυσσεβῶν ἀγνοημάτων ὁ
θεῖος Κύριλλος ἐξαιρούμενος τοὺς πυθόμενους, ἐν αὐτοῖς τοῖς
Θησαυροῖς φησιν· «εἰ ὅπερ ἂν ὑπάρχη μόνῳ τῷ Θεῷ, τοῦτο
πάντως αὐτοῦ ἔσται καὶ οὐσία, ἐκ πολλῶν ἡμῖν οὐσιῶν συγκεί-
10 σεται. Πολλὰ γάρ ἐστιν, ἃ μόνῳ μὲν αὐτῷ κατὰ φύσιν ὑπάρχει,
ἐτέρῳ δὲ τῶν ὄντων οὐδενί»¹. Καὶ πάλιν· «εἰ σύνθετον οἶεσθε τὸν
Θεὸν γίνεσθαι διὰ τὸ φύσιν ἔχειν καὶ κρίσιν, ἥτοι θέλησιν,
ὄρατε καὶ τοῦτο· ἔχει τὸ γεννᾶν ὁ πατὴρ φυσικῶς, ἔχει καὶ τὸ
κτίζειν δι' υἱοῦ δημιουργικῶς, καὶ οὐ παρὰ τοῦτο σύνθετός ἐστι·
15 μιᾶς γάρ φύσεως τὰ τοιαῦτα καρπός. Ὁ δ' αὐτὸς κρατήσῃ
λόγος ἐπὶ τε τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀφθάρτου καὶ τοῦ ἀοράτου καὶ
ἴσα πρόσεστι τῇ θείᾳ φύσει»².

5 Ἀλλὰ γὰρ ἐπανέλθωμεν εἰς ὃ προεθέμεθα τὴν ἀρχὴν.
Ἐπεὶ γὰρ ὁ θεῖος Κύριλλος καὶ τοῦτο παρέστησε διὰ πολλῶν,
20 ὡς εἰ καὶ ζωὴ ἐστι καὶ ζωὴν ἔχειν λέγεται κατ' ἐνέργειαν ὁ υἱός,
ὡς ζωοποιῶν ἡμᾶς καὶ ζωὴ τῶν ζώντων ὢν³, οὐκ ἔστιν ἀνόμοιός
καὶ κατὰ τοῦτο τῷ Πατρὶ, καὶ οὗτος γὰρ ζωοποιεῖ⁴, θέλων
προσαποδειξαι ὡς καὶ εἰ μὴ πρὸς ἕτερόν τι, ἀλλὰ καὶ ἀφέτως
πάντη καὶ ἀπολύτως ζωὴ καὶ ζωὴν ἔχειν λέγεται ὁ υἱός, ἀλλ'
25 οὐδ' οὕτως ἀνόμοιός ἐστι τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν ζωὴν, ἐπειδήπερ
ἠνίκα μὴ ζωὴν ἡμῶν, ὡς ἡμᾶς ζωοποιοῦντα, τὸν Θεὸν λέγομεν,
ἀλλ' ἀφέτως πάντη καὶ ἀπολελυμένως. Τηνικαῦτα τὴν οὐσίαν
αὐτοῦ καλοῦμεν ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν φύσιν αὐτῷ προσούσης ἐνε-
ργείας, ὥσπερ καὶ σοφίαν καὶ ἀγαθότητα καὶ τάλλα πάντα φησὶν
30 ὡς, ὅταν οὕτως λέγωμεν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ τὸν πατέρα', ζωὴν
τότε καλοῦμεν τὸν υἱόν, ἕτερον τοῦ πατρὸς ὄντα κατὰ μόνην
τὴν ὑπόστασιν, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὴν ζωὴν. Διὸ οὐδὲ «σύνθεσίς

Δ₂Σ₁ 7 πειθόμενους Σ₁ 11-12 γίνεσθαι τὸν Θεὸν Σ₁ 16 τοῦ ἀοράτου: ἀο-
ράτου Δ₅.

1. Αὐτόθι 31, PG 75, 444BC.

2. *Θησαυροὶ* 7, PG 75, 100AB.

3. *Μάρ.* 12, 27· *Ἰω.* 5, 21.

4. *Ἰω.* 5, 21· *Α' Κο.* 15, 22. Κυρίλλου Ἀλεξ. *Θησαυροὶ* 14, PG 75, 237A-B.

τις καὶ διπλὴν περὶ αὐτὸν νοεῖται»¹. Καὶ ὅτε πάλιν ἕζωὴν ἐν ἑαυτῷ² φαμέν ἔχειν τὸν υἱόν, τὴν ἀπολελυμένως ἐκείνην νοουμένην, ζωὴν καλοῦμεν τὸν Πατέρα. Ζωὴ γὰρ ὧν οὐ πρὸς ἕτερον, ἀλλ' ἀφέτως αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς ἐν ἀλλήλοις
5 εἰσίν. Αὐτὸς γὰρ εἶρηκεν· ἔγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί².

6 Ὅτι δὲ ζωὴν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ τὴν θεῖαν οὐσίαν ὀνομάζει ὁ σοφὸς τὰ θεῖα Κύριλλος τὸ ἀνωτέρω τούτου δείκνυσιν³, ὃ καὶ παρακεχαραγμένον καὶ παρακεκομμένον οἱ ἀντιλέγοντες ἡμῖν προήνεγκαν, καὶ αὐτὸ τοῦτο παραστήσει τὸ βιβλίον
10 καὶ ἀρκεῖ τοῦτο αὐτοῖς πρὸς καταδίκην. Τὸ δὲ τὸν θεῖον Κύριλλον καθ' ἑαυτοῦ προάγειν, πῶς οὐ καταδίκης τῆς μεγίστης πρόξενον; Τὸ γὰρ νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δ' ἐκεῖνο λέγειν, ἀμφοτέρων ὄντων ἀληθῶν, παντός ἐστι θεολογοῦντος εὐσεβῶς. Τὸ δὲ τάναντία λέγειν ἑαυτῷ, οὐδενὸς τῶν νοῦν ἐχόντων. Πῶς οὖν ὁ καλῶς
15 εἰπὼν ζωὴν ἔχειν κατὰ φύσιν τὸν υἱόν, ἣν δίδωσι τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσι, κἀντεῦθεν δείξας ὅτι μὴ μόνον ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ λέγεται ζωὴ, ἣν οὐδεὶς λαμβάνει, ἀλλὰ καὶ ἡ κατὰ φύσιν ἐνεργεῖα τούτου λέγεται ζωὴ, ἣν κατὰ χάριν ἔλαβον οἱ οὕτω παρ' αὐτοῦ ζωοποιηθέντες, ὡς καὶ σώζειν δι' ἑαυτῶν, ταῦτο δ' εἰπεῖν
20 καὶ ἀπαθανατίζειν κατὰ πνεῦμα τοὺς μὴ κατὰ πνεῦμα ζῶντας πρότερον, ἔστι δ' οὕς καὶ τῶν κατὰ τι μέλος ἢ καὶ κατὰ πᾶν σῶμα νεκρῶν γεγονότων ἀνιστᾶν, πῶς οὖν ὁ καλῶς ταῦτα καὶ σαφῶς δείξας πρὸς ἀναίρεσιν ἔπειτα τῆς θείας ταύτης ἐνεργείας τὸ ζωὴν καλεῖσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ προήνεγκε, καθάπερ οἱ
25 νῦν τὰ τούτου βιαζόμενοι, μᾶλλον δὲ συκοφαντοῦντες ἰσχυρίζονται;

7 Οὐ μὴν ἀλλ' ἡμεῖς καὶ ζωὴν ἡμῶν κατ' αἰτίαν τε καὶ κατ' ἐνεργεῖαν ὁμολογοῦμεν εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ υἱὸν καὶ ζωὴν εἶναι τοῦτον αὐτὸν καθ' ἑαυτὸν ἀσχέτως τε καὶ ἀπολελυμένως πάντη
30 καὶ ἀκτίστως ἔχειν τοῦτον ἀμφοτέρα φαμέν· ὡσδαύτως καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οὐκοῦν καὶ ἡ ζωὴ ἡμῶν αὕτη παρ' ἧς ὡς αἰτίας τῶν ζώντων ζωοποιούμεθα, οὐδὲν ἄλλο παρὰ

Δ₅Σ₁ 9 τό: τῷ Δ₅ 12 τὸ μὲν γὰρ Σ₁ 14 πῶς ἂν οὖν Σ 25 συκοφαντοῦντες Δ₅

1. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροί*, 14, PG 75, 244B καὶ 241BC-D.

2. *Ἰω.* 14, 10. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροί* 14, PG 75, 244BC.

3. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, αὐτόθι, PG 75, 236ABC.

τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι. Κατ' αἰτίαν γὰρ ὁ τρισυπόστατος ἡμῶν Θεὸς ἡμῶν λέγεται ζωή. Καὶ ἢ μὴ κατ' αἰτίαν, οὐδὲ πρὸς ἕτερον, ἀλλ' ἀσχέτως καὶ καθ' ἑαυτὴν θεολογουμένη θεία ζωή, οὐδὲν ἕτερον παρὰ τὸν πατέρα, 5 ἀλλὰ δὴ καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστιν. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἐν ἀλλήλοις ἀσυγχύτως τε καὶ ἀφύρτως ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιόν εἰσιν, ἦν ἔχει ὁ πατήρ ἐν ἑαυτῷ ζωὴν¹ οὐχ ἕτερόν ἐστι παρὰ τὸν υἱόν, οὕτω δὴ καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

10 Οἱ δὲ νομίζοντες μηδὲν διαφέρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θείαν ἐνέργειαν, ἐπειδήπερ οὐκ ἄλλος, ἀλλ' αὐτός ἐστιν ἡ ζωὴ ἡμῶν, καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐστιν ὁ μὴ πρὸς ἕτερον, ἀλλὰ καθ' ἑαυτὸν προαιώνιος ζωὴ ὑπάρχων, ἀσεβεῖς τε εἰσὶ καὶ ἀμαθεῖς. Ἄμαθεῖς μὲν, ἐπεὶ μήπω ἐδιδάχθησαν ὅτι καὶ ἡ ἀνωτάτω Τριάς 15 οὐχ ἕτερος, ἀλλ' αὐτός ἐστιν ὁ Θεός, καὶ ἡ ἀνωτάτω μονὰς οὐχ ἕτερος ἀλλ' αὐτός ἐστιν ὁ Θεός, καὶ οὐδὲν ἐμποδίζει τοῦτο πρὸς τὸ διαφέρειν τῆς Τριάδος τὴν μονάδα· δυσσεβεῖς δὲ ὅτι δι' ἀλλήλων ἀναιροῦσι καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν. Τὸ γὰρ πρὸς ἕτερον οὐκ ἔστιν οὐσία καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸ πρὸς ἕτερον οὐκ 20 ἔστιν. Εἰ γοῦν ταῦτα μηδὲν διαφέρουσιν ἀλλήλων, δι' ἀλλήλων ἀναιροῦνται, μᾶλλον δὲ τοὺς μηδὲν διαφέρειν ταῦτα λέγοντας τοῦ καταλόγου τῶν θεοσεβῶν ἐξαίρουσιν.

ΔΣΣ₁ 3 ἢ: εἰ κώδικες 15-16 καὶ ἡ ἀνωτάτω μονὰς... Θεός παραλ. Σ₁

1. Ἰω. 5, 26.

ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΒΑΣ. Δ. ΦΑΝΟΥΡΓΑΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἐκ τῆς δραστηριότητος τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων αἰχμάλωτισίν του προέκυψαν τρία κείμενα, ἤτοι δύο ἐπιστολαὶ γραφεῖσαι ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιον καὶ μία διάλεξις μεταξύ αὐτοῦ καὶ τῶν Χιόνων, καταγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Ταρωνεῖτου. Τὰ κείμενα ταῦτα, πλὴν εἰδήσεων περὶ τῶν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν περιπετειῶν τοῦ ἱεράρχου, περιλαμβάνουν καὶ τρεῖς διαλέξεις τοῦ Παλαμᾶ μετ' ἐκπροσώπων τῆς τουρκικῆς κοινωνίας, ἤτοι τὴν πρώτην μετὰ τοῦ νεαροῦ ἡγεμονίδου Ἰσμαήλ, ἐγγονοῦ τοῦ ἐμίρη Ὀρχάν, τὴν δευτέραν μετὰ τῶν Χιόνων, τὴν τρίτην μετὰ τινος θρησκευτικοῦ λειτουργοῦ, τασιμάνη. Τόσον ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς ὅσον καὶ ἄλλοι παράγοντες ἐθεώρησαν τὰς ἐνδιαφερούσας αὐτὰς διαλέξεις ὡς σπουδαῖον ἱεραποστολικὸν ἐπίτευγμα αὐτοῦ κατὰ τὰς δυσχερεῖς δι' αὐτὸν ἐκείνας ἡμέρας, διό καὶ αὐτὸς μὲν συμπεριέλαβεν ἐκθέσεις περὶ αὐτῶν εἰς τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν κείμενα, εἴτε ἰδιοχείρως εἴτε διὰ χειρὸς τοῦ Ταρωνεῖτου, ὁ δὲ Φιλόθεος Κόκκινος συμπεριέλαβε τὰ κύρια σημεῖα τῶν ἐκθέσεων τούτων εἰς τὸν Βίον τοῦ Γρηγορίου¹.

Ὁ Παλαμᾶς εἰς τὴν Ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν του λέγει ὅτι δὲν θὰ ὑπῆρχε καταλληλοτέρα ἀφορμὴ ἀπὸ τὰς προσφάτους περιπετείας του, διὰ νὰ γράψῃ ἀκόμη καὶ σύγγραμμα, ἂν δὲν εἶχε χάσει τὴν πρὸς τοῦτο φιλοτιμίαν του, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἶχε παραβλέψει τὴν συγγραφὴν. Ἐννοεῖ πιθανῶς ὅτι ὄχι μόνον κατὰ τοὺς τελευταίους πέντε μῆνας, ἀφ' οὗτο ἀνεχώρησε ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην εἰς Τένεδον, ἀλλ' ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν πρὸ αὐτῆς περίοδον, καθ' ἣν, λόγῳ τῆς ἀσθενείας του κυρίως, εἶχε παραλείψει τὸ συγγραφικὸν ἔργον.

Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του ἐξ ἄλλου συνάγεται ὅτι εἶχε κάποιαν δυσκολίαν νὰ γράψῃ λόγῳ πιθανῶς προβλήματος τῆς χειρὸς του, περὶ τοῦ ὁποῦ ἐγένετο λόγος εἰς τὴν γενικὴν εἰσαγωγὴν τοῦ παρόντος τόμου. Τὸ πανομοιοτύπως λεγόμενον εἰς τὰς δύο ἐπιστολὰς του ὅτι «τά ἐν ταῖς ἐξῆς

1. Ὡς διατηρεῖται εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν. Εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Βίου (Ἱεροσόλυμα 1857 καὶ PG 151) τὰ σχετικὰ τμήματα ἔχουν παραλειφθῆ. Ταῦτα περιλαμβάνονται εἰς τὴν ἐκδοσιν Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1984.

γράφειν ὁ μὲν λογισμὸς ἐθέλει, ἡ δὲ χεὶρ οὐκ ἰσχύει»², σημαίνει ὅπως-δήποτε κάποιαν πάθησιν. Τὸ δὲ ἐν συνεχείᾳ λεγόμενον «καὶ ταῦτα δὲ δι' ὑμᾶς ἔγραψα τοὺς ποθοῦντας» σημαίνει ἢ ὅτι ἐκακογράφησε μὲ τὴν ἀσθενοῦσαν χεῖρα ἢ ὅτι ἔγραψε δι' ἄλλου προσώπου, προσθέσας ἰδιοχειρῶς αὐτὴν μόνον τὴν σημείωσιν.

1. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ δὲν παρουσιάζει ἐνότητα, ὡς δὲ συνάγεται μετὰ προσεκτικὴν ἐξέτασιν αὐτῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία αὐτοτελῶς ἐν ἀρχῇ γραφέντα τεμάχια.

α) (1-17). Τὸ τμήμα τοῦτο, πέραν τῆς εἰσαγωγῆς (1-4), περιέχει μίαν ἔκθεσιν περὶ τῶν περιπετειῶν τοῦ ἀπὸ τοῦ ἀπόπλου ἐκ Τενέδου μέχρις ἀφίξεως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἐπαύλεως τοῦ Ὁρχάν (5-13α). Περιγράφει τὴν ἀτυχῆ στιγμὴν τῆς καταλήψεως τοῦ πλοίου ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Καλλίπολιν, τὴν κακοποίησιν τῶν αἰχμαλώτων ὑπ' αὐτῶν, τὴν ἀπαίτησιν λύτρων, καὶ τὴν προσαγωγὴν μέσῳ Λαμψάκου, Πηγῶν καὶ Προύσης εἰς τὴν ἔπαυλιν τοῦ Ὁρχάν. Αἱ ἑλληνικαὶ κοινότητες εἰς τὰς πόλεις αὐτὰς παρουσιάζονται συρρικνωμέναι. Ἐν συνεχείᾳ τὸ τμήμα περιέχει διήγησιν περὶ τῆς θεολογικῆς συζητήσεως τοῦ Παλαμᾶ μετὰ τοῦ Ἰσμαήλ, ἐγγονοῦ τοῦ Ὁρχάν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ διεξήχθη ἑλληνιστί, διότι δὲν μνημονεύεται ἡ χρῆσις διερμηνέως (13β-16). Τέλος περιέχει ἀναφορὰν τῆς συζητήσεως μετὰ τῶν Χιόνων, περὶ τῆς ὁποίας παραπέμπει εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ταρωνεῖτου (17).

Τὸ τμήμα αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐπιστολὴν τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν του, γραφεῖσαν μόλις ὁ ἱεράρχης ἔφθασεν ἀπὸ τὴν ὀρεινὴν περιοχὴν εἰς τὴν Νίκαιαν, δηλαδή κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του, εἰς τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου τοῦ 1354, συμφώνως πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς μαρτυρίας. Ὅτι ἐγράφη τὴν πρώτην ἡμέραν συνάγεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς δευτέρας ἡμέρας τῆς εἰς τὴν Νίκαιαν παραμονῆς, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τοῦ δευτέρου τμήματος.

Ἄν καὶ δὲν ἦτο ἀπίθανον νὰ περιπέση εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἡ ἐπιστολή, ὁ Παλαμᾶς δὲν ἐδίστασε νὰ χρησιμοποίησιν σκληρὰς λέξεις δι' αὐτούς, καὶ κυρίως διὰ τὴν μεγαλαυχίαν των ὅτι ἐπεκράτησαν τῶν Βυζαντινῶν λόγῳ τῆς θεοφιλίας των. Τὸ δυσσεβὲς καὶ θεομισὲς καὶ παμμίαρον τοῦτο γένος ἀγνοεῖ ὅτι ὁ κόσμος οὗτος εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρα-

2. Ἐπιστολαὶ Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, 30, Πρὸς ἀνώνυμον, 12. Βλ. ἐπίσης καὶ παρ. 1 τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς.

σιν τοῦ πονηροῦ καί ὅτι ἐπικρατοῦν εἰς αὐτόν οἱ κακοί, οἱ δοῦλοι τῶν κάτω καί οἱ ἐκβιάζοντες μέ ὄπλα τούς γειτονεύοντας. Ἄπλῶς οἱ Τούρκοι λόγω τῆς ἀγριότητός των παρεδόθησαν εἰς τό νά ζοῦν ἀπανθρώπως· «ᾧστε βιοῦν αἰσχροῦς καί ἀπανθρώπως καί θεομισῶς καί... ἐπί τόξῳ καί μαχαίρᾳ καί ἀσωτία ζῆν, ἐπεντροφῶντες ἀνδραποδισμοῖς, φόνοις, λεηλασίαις, ἀρπαγαῖς, ἀκολασίαις, ἀνδρομανίαις» (8).

Βεβαίως τό τμήμα τοῦτο, ὡς αὐτοτελῆς ἀρχικῶς ἐπιστολή, κατεκλείετο διά καταλλήλου ἀσπασμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξέπεσε κατά τήν εἰς αὐτό προσάρτησιν τοῦ δευτέρου τμήματος.

— β) Τό δεύτερον τμήμα (18-30) ἀποτελεῖ μίαν δευτέραν ἐπιστολήν, ἡ ὁποία περιέχει βασικῶς ἑκθεσιν περί τῆς διαλέξεως μεταξύ Παλαμᾶ καί ἑνός Τούρκου θρησκευτικοῦ λειτουργοῦ, τασιμάνη. Τῆς ἐκθέσεως προηγείται μία σύντομος εἰσαγωγή καί μία ἀναφορά τῶν κινήσεων τοῦ Παλαμᾶ κατά τάς δύο πρώτας ἡμέρας τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του. Εἰς τήν εἰσαγωγήν (18) μαρτυρεῖται ὅτι τήν πρώτην ἐπιστολήν εἶχε συντάξει ἐκεῖ εὐθύς μετά τήν ἀφίξίν του, ὁ τρόπος δέ τῆς ἐκφράσεως δεικνύει ὅτι τό ἀκολουθοῦν τεμάχιον ἀποτελεῖ νέαν ἐπιστολήν. «Ἴστε δέ καί τῇ Νικαίᾳ με νῦν ἐνδημήσαντα, καθ' ἣν καί τινος ἀδείας τυχών ὡς ἐν βραχεῖ διηγησάμην τά τῆς ἐμῆς αἰχμαλωσίας πρό τήν ὑμετέραν ἀγάπην». Εἰς τήν σύντομον διήγησιν περί τῶν κινήσεων του γίνεται λόγος περί τῆς ἀφίξεώς του εἰς τήν Νίκαιαν, τῆς ὑποδοχῆς του ὑπό τοῦ Ταρωνεῖτου καί τῆς παρακολουθήσεως κατά τήν δευτέραν ἡμέραν τῆς κηδεῖας ἑνός Τούρκου. Ἀπόρροια τῆς ἐμπειρίας αὐτῆς εἶναι ἡ διάλεξις (22-29), τῆς ὁποίας τά κύρια στοιχεῖα εἶναι ἡ ἀντιθετική ἀνάδειξις τῆς ἀληθείας τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχηγῶν τῶν δύο θρησκειῶν, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τοῦ Μωάμεθ.

γ) Τό τρίτον τμήμα περιέχει παραινέσεις πρός τήν Ἐκκλησίαν του (31-35). Ἡ κατά τά ὡς ἄνω λεχθέντα δευτέρα ἐπιστολή κατεκλείετο μέ τόν ἐπίλογον ὁ ὁποῖος περιέχεται εἰς τήν παράγραφον 30 καί κατά τόν ὁποῖον ὁ σύλλογος διελύθη ἐκείνην τήν ἡμέραν. Ὁ Παλαμᾶς εἰς τό σημεῖον τοῦτο δηλώνει ὅτι θά ἤθελε νά γράψῃ καί περί τῶν συμβάντων κατά τάς ἐπομένας ἡμέρας ἀλλά ἡ χεῖρ του δέν ἔχει τήν πρός τοῦτο δύναμιν. Παραδόξως ἀκολουθοῦν πέντε ἀκόμη παράγραφοι καί γεννᾶται τό ἐρώτημα, πῶς ἡ ἀσθενής χεῖρ κατώρθωσεν ἔπειτα νά γράψῃ τό ἐν συνεχείᾳ κείμενον ἐνῶ ἠδυνάτει νά γράψῃ περί τῶν συμβάντων. Προφανῶς λοιπόν τό τμήμα τοῦτο ἀπετέλει τρίτον αὐτοτελές κείμενον, τό ὁποῖον ἔγραψεν ὁ Γρηγόριος εἴτε προηγουμένως, ὅποτε τό ἀπέστειλε μετά τῆς πρώτης ἐπιστολῆς ὡς διδαχήν εἰς τό ποιμνιον ἀπό τόν αἰχμάλωτον ποιμενάρχη, εἴτε μετέπειτα, διά χειρός ἄλλου ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, καί τό ἀπέστειλε μετά τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς ἢ καί ἀνεξαρτήτως μετ' αὐτήν.

2. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΑΝΩΝΥΜΟΝ

Αὕτη εἶναι ἀντίγραφον τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν του, δηλαδή τοῦ σημερινοῦ δευτέρου τμήματος τῆς ἐπιστολῆς ταύτης. Τὸ ἀντίγραφον, ἀποδίδον κατὰ λέξιν τὸ περιεχόμενον τοῦ πρωτοτύπου, μέ ἐλαφράς ἐνίοτε τροποποιήσεις, δέν ἔχει οὐσιώδη αὐτοτελεῖ ἀξίαν. Εἶναι ὁμως χρήσιμον, διὰ νά ἐννοήσωμεν τόν τρόπον τῆς ἐνεργείας τοῦ μητροπολίτου. Φαίνεται ὅτι τόσον ἡ πρώτη ἐπιστολή ὅσον καί ἡ δευτέρα ἐστάλησαν καί εἰς ἄλλα ἀντίγραφα, γενόμενα ὑπ' ἄλλων προσώπων, πρὸς φίλους καί μαθητάς τοῦ Γρηγορίου. Ἐκ τούτου δέ διεσώθη μόνον τὸ παρόν.

Ἐπιπλέον παραλήπτης αὐτοῦ (1) ἦτο μαθητής τοῦ «μακαρίου» Δαβίδ ἐκείνου, συμφώνως δέ μέ τὴν παρασελίδιον σημείωσιν, τοῦ Δαβίδ τοῦ Δισυπάτου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη ἀποθάνει. Ἡ ἄποψις ὅτι ἡ ἐπιστολή, βάσει τῆς σημειώσεως, ἀπευθύνεται πρὸς αὐτόν τόν Δαβίδ Δισύπατον, ὡς ὑπέθεσεν ὁ πρῶτος ἐκδότης Μ. Treu, εἶναι ἐσφαλμένη, ὡς ὑπέδειξεν ὁ Meyendorff³.

3. ΔΙΑΛΕΞΙΣ ΠΑΛΑΜΑ ΠΡΟΣ ΧΙΟΝΑΣ

Ἡ διάλεξις τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ πρὸς τοὺς Χιόνας, συμφώνως πρὸς μαρτυρίαν τοῦ πρώτου, διεξήχθη εἰς τὴν ἔπαυλιν τοῦ ἀμηρᾶ Ὁρχάν, εὐρισκομένην εἰς λοφώδη περιοχὴν καί τῇ πρωτοβουλίᾳ αὐτοῦ⁴. Ὁ Φιλοθέος εἰς τόν Βίον βεβαιώνει ὅτι αὕτη διεξήχθη εἰς τὴν Νίκαιαν «ἐπεὶ καί εἰς Νίκαιαν... ἡ μεγάλη τοῦ Θεοῦ πρόνοια τόν γενναῖον μετεκαλεῖτο... ἐνθα δὴ καί τοῖς τοῦ Χριστιανισμοῦ παραβάταις Χιόναις εἰς διάλεξιν καί ὁμιλίαν κατέστη»⁵. Ἡ πληροφορία αὕτη δέν ἔρχεται ὁπωσδήποτε εἰς ἀντίθεσιν μέ τὴν τοῦ Παλαμᾶ καί ἡ γνώμη ὅτι ἡ διάλεξις ἔγινε πλησίον τῆς Προύσσης⁶, δέν εἶναι ὀρθή. Καί τοῦτο διότι ἡ ἔπαυλις τοῦ Ὁρχάν εὐρίσκετο εἰς ἀπόστασιν δύο ἡμερῶν ἀπὸ τὴν Προύσσαν, ἂν δέ ἡ διεύθυνσις αὐτῆς ἦτο πρὸς τὴν Νίκαιαν, τότε πιθανῶς αὕτη ἦτο πλησιέστερον πρὸς τὴν Νίκαιαν παρά πρὸς τὴν Προύσσαν, ὁπότε δικαιολογεῖται ἡ εἶδησις τοῦ Φιλοθέου καί ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι ὁ θεράπων ἰατρός τοῦ Ὁρχάν, ὁ Ταρωνεΐτης, διέμενε μονίμως εἰς τὴν Νίκαιαν.

Ἔτσι αἱ πηγαι ἀποδίδουν τὴν σύνταξιν τοῦ διαλόγου εἰς τόν ἰατρόν

3. *Introduction*, σ. 377.

4. *Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν*, 17.

5. Π. Χρήστου, *Βίος*, 8, 10.

6. J. Meyendorff, *Introduction*, σ. 160, σημ. 20.

Ταρωνεΐτην· ἡ ἐπιστολή τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν (17), ὁ Βίος Παλαμᾶ ὑπὸ τοῦ Φιλοθέου Κοκκίνου⁷ καὶ ἡ χειρόγραφος παράδοσις αὐτῆς. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ βραχεῖα παραλλαγή, τὴν ὁποῖαν διατηρεῖ ὁ κώδιξ Οὐψάλας 28, δέν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ συντάκτου. Εἶναι ἐνδιαφέρον ἐν προκειμένῳ νὰ λεχθῆ ὅτι, ἐνῶ εἰς τὸν τίτλον τοῦ ἔργου φέρεται ὁ Ταρωνεΐτης γενικῶς ὡς «παρῶν καὶ αὐτήκοος», εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν (17) προστίθεται ἡ χαρακτηριστικὴ λεπτομέρεια ὅτι οὗτος «ἐγγράφως ὑπεσημήνατο», ὅπερ σημαίνει ἀκριβῶς ὅτι ἐτήρησε βραχυγραφικὰς σημειώσεις, ἐκ τῶν ὁποίων οὗτος ἐξήγαγε τὸ κείμενον.

Τὸ κείμενον διασώζεται εἰς δύο παραλλαγὰς, βραχεῖαν καὶ ἐκτενῆ. Φαίνεται ἐντελῶς ἀπίθανον ὅτι ἡ βραχεῖα προέρχεται κατὰ περίληψιν ἢ παραφθοράν τῆς ἐκτενοῦς. Ἡ Α. Philippidis Braat ὑπεστήριξε ὅτι ἀρχικὴ παραλλαγή εἶναι ἡ βραχεῖα, συνταχθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ταρωνεΐτου, ἡ δὲ ἐκτενὴς προήλθε δι' ἐπεξεργασίας αὐτοῦ τοῦ Παλαμᾶ. Συμφωνοῦμεν μὲ τὸ πρῶτον μέρος αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ βασικώτερον, ὄχι ὅμως καὶ μὲ τὸ δεύτερον. Καὶ τοῦτο, ὡς πρὸς τὸ δεύτερον σημεῖον, διότι ὁ Παλαμᾶς δέν ἦτο ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐνασμενίζονται εἰς διασκευὴν ξένων γραμματειακῶν προϊόντων, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ στοιχεῖα διαφοροποιήσεως μεταξύ ἐκτενοῦς καὶ βραχεῖας παραλλαγῆς εἶναι ἀνάρμοστα διὰ τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης.

Ἡ βραχεῖα παραλλαγή, καλύπτουσα τὰ δύο τρίτα τοῦ ὕλικου τῆς ἐκτενοῦς, εἶναι ἀτημέλητος καὶ συνήθως παραλείπει τὰ εἰσαγωγικά καὶ διαδικαστικά στοιχεῖα. Παρουσιάζει τὴν θεολογικὴν συζήτησιν λιτῶς καὶ ἀπλοϊκῶς, ὡς οἱ Χιόνοι καὶ οἱ Τοῦρκοι ἠδύναντο νὰ διεξαγάγουν αὐτὴν μὲ ἓνα διαπρεπῆ χριστιανὸν θεολόγον καὶ ὡς ὁ ἰατρός καταγραφεὺς ἠδύνατο νὰ τὴν κατανοήσῃ. Ὡς εἶπομεν ἤδη ἀνωτέρω, τὸ κείμενον ἐξήχθη ἀπὸ τὰς «ὑποσημειώσεις», δηλαδή ἀπὸ τὰ βραχυγραφικὰ σημεῖα. Εἶναι λοιπὸν εὐλογον ὅτι δέν ὑπάρχει ἀρχικὸς τίτλος, ὁ δὲ ὑφιστάμενος σήμερον ἔχει προστεθῆ μετέπειτα· καὶ ὅτι ἐπίσης δέν ὑπάρχει τὸ ὄνομα τοῦ συντάκτου, διότι ὁ Ταρωνεΐτης ἐκράτησεν ἀπλῶς καὶ μόνον τὰς σημειώσεις ἐκ τῶν λεγομένων.

Αὐτὴ ἡ μορφή τοῦ κειμένου, ἡ βραχεῖα, παρεσκευάσθη πρὸ τῆς συντάξεως τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, ἐφ' ὅσον μνημονεύεται εἰς αὐτὴν (17). Κατεγράφη εἰς τὴν Νίκαιαν ὀλίγον μετὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ διαλόγου, παρεδόθη δὲ εἰς τὸν Παλαμᾶν εὐθύς κατὰ τὴν ἀφίξίν του εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν, ὅταν ἐγινε δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Ταρωνεΐτου.

7. Π. Χρήστου, Βίος, 8, 25.

Μετά τήν ἐξαγωγήν τοῦ κειμένου ἐκ τῶν βραχυγραφικῶν σημειώσεων ὁ Ταρωνεΐτης πρέπει νά παρατήρησεν ὅτι ὑπῆρχον εἰς αὐτό ἐλλείψεις, αἱ ὁποῖαι ἠδύναντο νά τοῦ στοιχίσουν προσωπικήν μείωσιν καί ταιπωρίας· ὅθεν ἠναγκάσθη ν' ἀναθεωρήσῃ ἐλαφρῶς τό κείμενον διά προσθηκῶν κυρίως, αἱ ὁποῖαι διά τόν Παλαμᾶν δέν εἶχον καμμίαν σημασίαν.

Οὕτω πρῶτον μὲν ἔθεσε τό ὄνομά του ἐπικεφαλῆς τοῦ ἔργου, ὡς εἶναι εὐλόγον. Δεύτερον δέ ἐσημείωσε τά περιστατικά τῆς διεξαγωγῆς τοῦ διαλόγου, προσθέσας ὅτι τόν διάλογον ἐπρογραμματίσεν ὁ ἀμηνᾶς Ὁρχάν, ὅτι οἱ Χιόναι ἠθελον νά τόν ἀποφύγουν καί τελικῶς ἐδέχθησαν νά μετάσχουν εἰς αὐτόν χωρίς τήν παρουσίαν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀμηνᾶ, ἀλλά τῇ παρουσίᾳ του στρατηγοῦ αὐτοῦ Παλαπάνου (1). Τρίτον προσέθεσε τά ἀπαραίτητα στοιχεῖα διά τόν συνήθη ἐγκωμισμὸν τοῦ ἡγεμόνος Ὁρχάν (4). Τέταρτον ἐπεσήμανε τήν ἀντιπάθειαν τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τοὺς Χιόνας, ἀντιδιαστείλας τήν θέσιν του ἔναντι τῶν Τούρκων (4) καί κατέγραψε τήν ὑβριστικήν διαγωγήν ἐνός ἐκ τῶν Χιονῶν, κατά τήν λῆξιν τῆς συζητήσεως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τήν καλήν διαγωγήν τῶν Τούρκων (16). Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Ὁρχάν, ἀργά ἢ γρήγορα, θά ἐλάμβανε γνῶσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ κειμένου τούτου καί ὁ Ταρωνεΐτης ἐπεθύμει νά προλάβῃ ἐνδεχομένην εἰς βάρος του ἐντύπωσιν ἐξ αὐτοῦ.

Αὕτη ἡ ἐκτενής παραλλαγή πρέπει νά συνετάχθῃ ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τήν προηγουμένην καί εἰς αὐτήν ἀναφέρεται ὁ Φιλόθεος, ὅταν λέγῃ ὅτι ὁ Ταρωνεΐτης «γράψας ἐκεῖθεν ἀπέστειλε τοῖς ἐν Βυζαντίῳ»⁸. Αὕτη πράγματι ἡ παραλλαγή εἶναι ἡ διαδοθεῖσα εὐρέως, ἐνῶ ἡ βραχεῖα διασώζεται μόνον εἰς ἓν χειρόγραφον (U), καθ' ὅσον εἶναι γνωστόν.

8. Π. Χρήστου, *Βίος*, 8, 25.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

Ἡ ἐπιστολή πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει ἐκδοθῆ δια πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ Κ.Ι. Δυοβουνιώτου εἰς τὸν *Νέον Ἑλληνομνήμονα* 16(1922), σ. 7-21, ἀπὸ τοῦ ΡΙ κατάλοιπον τοῦ Σπ. Λάμπρου¹. Τοῦτο ὁ Σπ. Λάμπρος εἶχεν ἀντιγράψει ἀπὸ τὸν κώδικα 215 τῆς μονῆς Παντελεήμονος τοῦ ἁγίου Ὀρους. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς εὑρίσκεται ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν Διάλεξιν πρὸς Χιόνας καὶ εἰς τὸν κώδικα αὐτόν καὶ εἰς τὸν κώδικα 1379 Ἀθηνῶν. Καὶ ἐπισημαίνεται τοῦτο ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ 1892 ὁ Α. Ι. Σακελλίων ἔχων εἰς χεῖράς του πρὸς ἔκδοσιν τὸ κείμενον τῆς Διαλέξεως, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκεν εἰς τὸ περιοδικόν *Σωτήρ*, τόμ. 1892, σ. 240-246, δὲν ἐξέδωκε καὶ τὴν ἐπιστολήν, διότι ἀπὸ παρανόησιν τῶν ὑπὸ τοῦ Μ. Τρεῦ λεγομένων εἰς τὰ εἰσαγωγικά τῆς ἐκδόσεως ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἐτέρας ἐπιστολῆς τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Παλαμᾶ², τῆς κακῶς φερομένης ὡς πρὸς Δαυῖδ Δισύπατον, ἐνόμισεν ὅτι ἡ ἐπιστολή εἶναι ἐκδεδομένη ἤδη εἰς τὴν σειρὰν τοῦ J. Migne, PG 150. Χωρὶς νὰ ἐλέγξη τὸ πρᾶγμα ἰσχυρίσθη ὅτι εἶναι ἐκδεδομένη ἐκεῖ καὶ διὰ τοῦτο παρέλειψε τότε τὴν ἔκδοσίν της. Διὰ τὸν λόγον αὐτόν τὴν ἐπιστολήν ἐξέδωκε τὸ 1922 ὁ Κ. Ι. Δυοβουνιώτης ὡς ἐλέχθη ἐν ἀρχῇ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σοφοκλῆς ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ὅστις ἐξέδωκεν τὰς 22 ὁμιλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ τὸ 1861, εἶχε κατὰ νοὸν νὰ ἐκδώσῃ καὶ τὴν Ἐπιστολήν καὶ τὴν πρὸς Χιόνας Διάλεξιν, ἀλλὰ δὲν ἐπρόλαβεν. Κριτικὴ ἔκδοσις τῆς Ἐπιστολῆς καθὼς καὶ τῶν δύο ἐτέρων κειμένων τῆς αἰχμαλωσίας ἐγένετο ὑπὸ τῆς Anna Philippidis-Braat, ἐν *Travaux et Mémoires* 7, Paris 1979, σσ. 137-165.

Καὶ τὰ τρία κείμενα ὁμῶς ἐπανεκδίδονται εἰς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραλειφθοῦν, ἀφ' ἑτέρου δέ διότι λαμβάνουν διαφορετικὴν μορφήν κυρίως εἰς τὰ σημεῖα τῶν διαλόγων, ἐκ τρίτου διὰ νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ οἱ κώδικες οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν παραβληθῆ. Τέλος ἡ Διάλεξις πρὸς Χιόνας ἐκδίδεται ἐνταῦθα καὶ μετὰ τὰς δύο

1. Μερικὴ ἐπανεκδοσις ἐκ τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς ὑπὸ Δ. Ζακυνθηνοῦ, «Βυζαντινά κείμενα», Βασικὴ Βιβλιοθήκη «Ἄετος», 3, Ἀθῆναι 1957, σσ. 295-302.

2. *Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ ἔθνομολογικῆς ἑταιρείας*,

παραλλαγῆς τῆς, τὴν ἔκτενῆ καὶ τὴν βραχεῖαν, εἰς παραλλήλους στήλας, συμφώνως πρὸς ὅσα ἔχουν λεχθῆ ἄνωτέρω εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ κειμένου.

Οὕτω διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν κειμένων τούτων παρεβλήθησαν οἱ κατωτέρω κώδικες.

1. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν

A ₃	Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 2715, φφ. 226-231β	(τοῦ ιε' αἱ.)
A ₄	Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 1379, φφ. 408β-415β.	(τοῦ ιστ' -ιζ' αἱ.)
C	Coislinianus gr. 97, φφ. 230-233β	(τοῦ ιδ' αἱ.)
C ₁	Coislinianus gr. 98, φφ. 263β-267	(τοῦ ιε' αἱ.)
I ₄	Ἰβήρων 266, φφ. 311β-319β	(τοῦ ιδ' αἱ.)
Λ ₈	Λαύρας 321, φφ. 77β-79	(τοῦ ιδ' αἱ.)
M _K	Μετοχίου Παναγ. Τάφου Κων/λεως 46, φφ. 203-210	(τοῦ ιδ' -ιε' αἱ.)
Π	Παντελεήμονος 215, σσ 690-708	(τοῦ ιε' αἱ.)
P ₂	Parisinus gr. 1239, φφ. 287-295	(τοῦ ιδ' αἱ.)
P ₆	Parisinus gr. 421, φφ. 361-364β	(τοῦ ιδ' αἱ.)
Σ	Σιναϊτικός 1851, φφ. 330-337	(τοῦ ιε' αἱ.)
U _r	Urbanensis 2, φφ. 137-154	τοῦ ιη' αἱ.)

Οἱ κώδικες C₁ Λ₈ καὶ P₆ ὡς θά διαπιστωθῆ ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν περιέχουν ἀποσπάσματα μόνον τῆς ἐπιστολῆς (τάς παραγράφους 12-15 καὶ 19-30). Αὐτό ὀφείλεται εἰς τό ὅτι τὰ ἀποσπάσματα αὐτά ἔχει περιλάβει ὁ ἅγιος Φιλόθεος εἰς τὸ Βίον τοῦ Παλαμᾶ. Ὡς σημειοῦται ὁμως καὶ ἄνωτέρω (σ. 111) τὰ ἀποσπάσματα ἔχουν παραλειφθῆ ἀδικαιολογητῶς ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Βίου (τῶν Ἱεροσολύμων 1857 καὶ PG 151).

2. Ἐπιστολὴ πρὸς ἀνώνυμον «ὄτε ἐάλω»

Ὡς ἐλέχθη καὶ ἄνωτέρω ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ σώζεται μόνον εἰς ἓν χειρόγραφον, τὸ τῆς Οὐψάλας, διὰ τό ὅποιον εἰς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν χρησιμοποιεῖται τό διακριτικόν U, φφ. 99-100β (τοῦ ιδ' αἱ.)

Καί ἡ παροῦσα ἐπιστολὴ ἔχει ἐκδοθῆ δὶς κατὰ τό παρελθόν ὑπὸ τοῦ Μ. Τρεῦ ἐν *Δελτίον ἱστορικῆς καὶ ἔθνομολογικῆς ἐταιρείας* 3 (1890), σσ. 229-234 καὶ ὑπὸ τῆς Anna Philippidis - Braat ἐν *Travaux et mémoires* 7, Paris 1979, σσ. 187-190.

3. Διάλεξις πρὸς τοὺς ἀθέους Χιόνας

Διὰ τὴν ἔκτενῆ παραλλαγὴν παρεβλήθησαν οἱ κώδικες

- A₃** Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 2715, φφ. 232-234 (τοῦ ιε' αἰ.)
A₄ Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 1379, φφ. 415-418 (τοῦ ιστ' -ιζ' αἰ.)
C₁ Parisinus Coislinianus 98, φφ. 267-271 (τοῦ ιε' αἰ.)
Λ₈ Λάυρας 321, φφ. 83β-88β. (τοῦ ιστ' αἰ.)
Μ_κ Μετοχίου Παναγίου Τάφου Κων/λεως 46, φφ. 213-215 (τοῦ ιδ' -ιε' αἰ.)
P₂ Parisinus gr. 1239, φφ. 295-298 (τοῦ ιδ' αἰ.)
P₆ Parisinus gr. 421, φφ. 364-368 (τοῦ ιδ' αἰ.)
Σ Sinaiticus gr. 1851, φφ. 337-340 (τοῦ ιε' α.)
V₃ Vaticanus gr. 579, φφ. 264-268 (τοῦ ιδ' -ιε' αἰ.)

Διὰ τὴν βραχεῖαν παραλλαγὴν ὁ κῶδιξ τῆς Οὐψάλας (28), φφ. 453β-454β, (τοῦ ιδ' αἰ.), διὰ τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖται τὸ διακριτικόν U.

Διὰ τοὺς κῶδικας C₁ Λ₈ καὶ P₆ ἰσχύουν τὰ αὐτὰ ὡς καὶ τὰ σχετικὰ μέ τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ κείμενον δηλαδὴ περιέχεται ὡς ἀπόσπασμα εἰς τὸν Βίον. Σημειοῦται μόνον ὅτι ὀλόκληρος ἡ διάλεξις συμπεριελήφθη εἰς τὸν Βίον καὶ ὄχι μέρος μόνον αὐτῆς (βλ. ἔκδοσιν Π. Ἰωάννου)

Καὶ ἡ διάλεξις ἔχει ἐκδοθῆ δις κατὰ τὸ παρελθόν, ὑπὸ τοῦ Α. Σακελλίωνος, ἐν *Σωτήρ* τόμος 15, σ. 236 ἔξ. καὶ ὑπὸ τῆς Anna Philip-pidis-Braat, ἐν *Travaux et mémoires* 7, Paris 1979, σσ. 169-185.

Β.Δ. ΦΑΝΟΥΡΓΑΚΗΣ

<ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ>
ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΑΥΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ

- 1 Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, πᾶσι τοῖς ἐν
ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητοῖς καὶ τέκνοις καὶ ἀδελφοῖς τῆς ἐμῆς
ταπεινότητος, τοῖς τε θεοφιλεστάτοις ἐπισκόποις καὶ τοῖς ἐκκλη-
σιαστικοῖς ἄρχουσι καὶ δι' αὐτῶν πᾶσι καὶ μάλιστα τοῖς τὰ
5 ἡμέτερα ποθοῦσιν εἰδέναι· ἔλεος ὑμῖν αἰώνιον παρὰ Θεοῦ καὶ
χάρις καὶ εἰρήνη πληθυνθείη¹.
- 2 Ἄβυσσον μὲν εἶναι πολλὴν τὰ τοῦ Θεοῦ κρίματα², δηλο-
νότι τὴν αὐτοῦ περὶ ἡμᾶς πρόνοιαν, ἐπεὶ καὶ τὸ τῆς αὐτοῦ
σοφίας ὕψος ἢ βάθος ἀνεξερεύνητον³, καὶ παρὰ Δαυὶδ τοῦ
10 θεοφάντορος ἐδιδάχθημεν· ἀλλ' εἰσὶν οἱ διὰ φρενῶν, ὡς εἰπεῖν,
ἀτονίαν, καθάπερ ἰλιγγιῶντες πρὸς ταῦτα στροβούμενοί τε καὶ
δεινῶς καταπίπτοντες, ἢ τὴν πρόνοιαν δυσσεβῶς ἀναιροῦσιν ἢ
τοῦ βίου τῶν οὐκ εὖ πασχόντων ἀλόγως κατηγοροῦσιν ἢ τὴν
ἀρετὴν ἔσθ' ὅτε καὶ τὴν πίστιν αὐτὴν ἀθλίως ἠγοῦνται κενὴν
15 καὶ ἀνόνητον. Ὁ δ' εὖ φρονῶν, ὅσον τῆς ἀβύσσου καὶ τοῦ
ὑψους ἐκείνου καθορᾷ καὶ λογισμοῖς ἐφικνεῖται, τοσοῦτον καὶ
διηγεῖται θαυμάζων μετὰ τοῦ ἀοράτου καὶ τὸ ὁρώμενον.

A₃A₄CC₁I₄L₈M_KPP₂P₆SU, *Τίτλος:* Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρ-
χιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, τοῦπικλὴν Παλαμᾶ ἐπιστολή, ἦν ἐξ Ἀσίας, αἰχμάλωτος
ῶν, πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἐκκλησίαν ἀπέστειλεν M_K Τοῦ μακαριωτάτου Γρηγορίου
Θεσσαλονίκης ἐπιστολή, ἦν ἐξ Ἀσίας, αἰχμάλωτος ῶν, πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἐκκλησίαν
ἀπέστειλεν, πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους καὶ τὸν λαὸν A₄ Τοῦ αὐτοῦ
ἐπιστολή, ἦν ἐξ Ἀσίας, αἰχμάλωτος ῶν, πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἐκκλησίαν ἔγραψεν CI₄U_r
Τοῦ αὐτοῦ ἐπιστολή... ἀπέστειλεν A₃PP₂S 3 καὶ παραλ. A₄ 5 ἡμῖν A₄ 9 με-
τὰ τοῦ προστ. θεοπάτορός τε καὶ A₄ 10 οἱ: οἱ A₄

1. Πρβλ. Ρωμ. 1, 7.

2. Πρβλ. Ψαλμ. 35, 7.

3. Πρβλ. Ρωμ. 11, 3.

3

Ὁ γοῦν τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἐγὼ κατείληφα πρὸς Ἀσίαν διὰ τῆς αἰχμαλωσίας μετενεχθεὶς καὶ ἀναμιξ Ἴησοῦ Χριστιανούς καὶ Τούρκους οἰκοῦντας, περιιόντας, ἄγοντας, ἀγομένους ὄρων, ἐρῶ πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγάπην. Δοκεῖ γάρ μοι διὰ τῆς οἰκονομίας ταύτης φανεροῦσθαι τὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ¹, καὶ αὐτοῖς τοῖς πάντων βαρβάρων βαρβαρωτάτοις, ὡς ἀναπολόγητοι ὄσιν² ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ φρικωδεστάτου βήματος, ἐγγὺς ὄντος ἤδη δι' ἣν οἰκονομίαν, ὡς ἀπὸ τῶν ἐκβάτων ἔστι συνορᾶν, καὶ ἡμεῖς παρεδόθημεν ταῖς 5 τούτων χερσίν, ἅμα καὶ πρὸς μικρὰν ἔκτισιν τῶν πολλῶν εἰς Θεὸν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων, οἷόν τι πυρὶ παραδιδόμενων τῶν νῦν πειραζομένων ἀλλὰ σβεννυμένων, τῶν ἐπιφερόντων τὰς ἐπιηρείας, εἰ μὴ μετάμελον σχοῖεν τῆς τε ἀπιστίας καὶ τῆς θηριωδίας, τῷ ἀσβέτῳ ἐκείνῳ τηρουμένων πυρί.

Καὶ εἰ μὴ τὸ περὶ λόγους φιλότιμον ἐκ μακροῦ παροφθὲν σχεδόν μοι τελέως τῆς ψυχῆς ἀπερρῦη³, τῶν ἄρτι μοι συνενεχθέντων οὐποτ' ἂν εὔρον ὑπόθεσιν ἀξιοτέραν, ἐμοί τε προσήκουσαν ὅ,τι μάλιστα καὶ μηδὲν ἤττον πρὸς συγγραφὴν ἀποχρῶσαν ἦν γάρ μοι κατ' αὐτὴν ἐξηγεῖσθαι καὶ τὰς τῶν ἐφ' ἡμῶν τε καὶ 20 καθ' ἡμᾶς ἡγεμόνων πράξεις (μέχρι γὰρ Τενέδου τῇ βασιλικῇ συνεστελλόμενῃ τριήρει⁴, κάκειθεν ἄχρι Βιθυνίας καὶ Μεσοθυνίας⁵ μοι διαβάντι οὐδὲν τῶν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πραττομένων κατ' ἡπειρόν τε καὶ θάλατταν διαλέληθεν), ἔτι δὲ καὶ τὰς ἄνωθεν οὐκ οἶδ' εἴτε παιδείας εἴτ' ἐγκαταλείψεις χρῆ λέγειν

A₃A₄CC₁I₄L₈M_KΠP₂P₆ΣU₇, 3 περιιόντας: περιόντας Σ παραλ. Ur 4 ἐρῶ: ὄρῳ Σ ἡμετέραν A₄M_KΣ μετέραν C 21 συνεστελλόμεθα A₄ 21-22 Μεσοθηνίας A₃CI₄M_KP₂ΣU₇, 24 ἐγκαταλήψεις P₂ ὡς Σ

1. Πρβλ. Ρωμ. 9, 5.

2. Πρβλ. Ρωμ. 1, 20.

3. Ὁ Παλαμᾶς ἀφ' οὗτο ἠσθένησε σοβαρῶς, κατὰ τὸ ἔτος 1352 μέχρι τέλους τῆς αἰχμαλωσίας του δὲν ἠσχολήθη ἐπιμόνως μετὰ τὴν συγγραφὴν.

4. Ὁ Γρηγόριος ἐταξίδευσεν μετὰ τὴν βασιλικὴν τριήρην, τὴν ὁποῖαν τοῦ εἶχον στείλει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἕως τὴν Τένεδον. Ἀπὸ ἐκεῖ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐκινήθη μόνος, πληροφορηθεὶς δὲ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ἐπεχείρησε μετὰ τὴν τριήρην καὶ ὀλίγους ἄνδρας νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνεπιτυχῶς, ἂν καὶ αὐτὴ εὕρισκετο ἄνευ στρατοῦ.

5. Ἡ Μεσοθυνία εὕρισκετο πιθανῶς μεταξύ Νικαίας καὶ Νικομηδείας.

τοῦ καθ' ἡμᾶς γένους καὶ μάλιστα τὸν τῆτες σεισμόν, ὃς οὐ κτίσματα καὶ κτήματα μόνον, ἀλλὰ καὶ σώματα καὶ πνεύματα, κατὰ τὸν ποιητὴν, «ἐλώρια τεῦχε κύνεσσιν οἰωνοῖσιν τε πᾶσι»¹, λογικοῖς καὶ ἀλόγοις. Ὡς ἂν δὲ μὴ πάντα λιπὼν λυπῶ, μέτριά

5 τινὰ τῶν ἐμῶν καὶ μετρίως ἐξείπω τοῖς εἰδέναι ταῦτα ποθοῦσιν ὑμῖν.

- 5 Μετὰ δὴ τὸν συσσεισμόν ἐκείνον² ὀλίγας ἡμέρας, ὀκτακοσιομέδιμον ἀναβάντες³, ὡς μὴ ὄφελεν, ἐκ Τενέδου ναῦν, καὶ πνεύματος μὲν ἐπιφόρου τυχόντες, κατάχρεω δέ, μᾶλλον δὲ
- 10 μωραίνοντος, κυβερνήτου καὶ τῆς σωτηρίας ἐντεῦθεν τῆς νηὸς πολεμίου, ἐπεὶ τῆς Καλλιουπόλεως ἤμεν εὐθύ, τὸ δὲ πνεῦμα τραπὲν κατὰ πρῶραν προσέβαλεν, οὐκ εἴξαμεν ἡμεῖς, ἀλλ' ἀντιφέρεσθαι μᾶλλον ἢ φέρεσθαι τῷ φέροντι προειλόμεθα, καὶ ταῦτα νυκτὸς οὔσης καὶ χειμερίας. Ἐν χρῶ δὲ κινδύνου γενόμε-
- 15 νοι ταῖς τοῦ καλοῦ κυβερνήτου τόλμαις καὶ ἐγχειρήσεσι, μόλις ποτὲ συμφρονήσαντες ἐκρουσάμεθα πρύμναν, καὶ τῇ ῥύμη τοῦ πνεύματος ἐνδόντες, βορρᾶς δ' ἦν τοῦτο λάβρος, παλίνδρομοι πρὸς τὴν Καλλιούπολιν ἐφερόμεθα. Ἐπεὶ δὲ κάκεινην ὁ σεισμός ἐκείνος τοῖς Ἀχαιμενίδαις, οὓς νῦν Τούρκους καλοῦμεν, ὑπε-
- 20 ποιήσατο, καὶ προσοκείλαι τῷ λιμένι ταύτης οὐκ ἦν, ἐγγύς που τῆς γείτονος ἡϊόνος ἐστήσαμεν τῆς πρόσω φορᾶς τὴν ναῦν, ἀγκύρας ἐκβαλόντες ἀπάσας.

A₃A₄CC₁I₄L₉M_KPP₂P₆ΣU_r 3 ἐλώρια I₄ κύνεσσιν I₄P₂ 4 λογικοῖς τε A₄
 6 ἡμῖν A₄ 7 δὴ: δὲ A₄M_KPP₂ σεισμόν Π 9 μὲν παραλ. Π 11 Καλιου-
 πόλεως A₃A₄I₄M_KP₂Σ ἤμεν Braat: ἤμεν κώδικες 17 τοῦτο: τοῦτε M_K 18
 Καλιούπολιν A₃A₄P₂Σ 20 προσοκείλαι I₄Π 22 ἀγκύρας I₄Π

1. Ἰλιάς Α, 4-5.

2. Πρόκειται διὰ τὸν μέγαν σεισμόν τῆς 2 Μαρτίου 1354 (κατὰ τὰ Βραχέα Χρονικά 7, 13 καὶ 87, 3, P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken* I, 1975). Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἢ ταλαιπωρηθεῖσα Καλίπολις κατελήφθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους, οἱ ὅποιοι διὰ πρώτην φορὰν καταλαμβάνουν τώρα ἔδαφος ἐπὶ τῆς Εὐρώπης.

3. Τὸ πλοῖον χαρακτηρίζεται ἀκατάλληλον λόγῳ προφανῶς τῆς μικρᾶς χωρητικότητός του, ἂν καὶ δὲν εἶναι βέβαιον ποία ἦτο αὐτή, καθ' ὅσον ὁ μέδιμος ἄλλοτε ὀρίζεται ἰσοδύναμος μὲ 6 θαλασσίους μοδίους ἄλλοτε μὲ 18 θαλασσίους μοδίους (ἢ ἓνα πολιτικὸν μόδιον) καὶ ἄλλοτε μὲ ἓνα θαλάσσιον μόδιον.

Τῆς δὲ ἡμέρας διαυγασάσης, ἐπεὶ οὐδὲν ὁ βορρᾶς ἑαυτοῦ
 πραότερος ἦν, καὶ τοὺς Τούρκους ἐωρῶμεν ἅπαντες κατὰ συστή-
 ματα καὶ ξηρὰν καὶ θάλατταν διερχομένους, τῷ τε πλήθει καὶ
 τάχει τῶν ἐρεττόντων οἶον συνδοῦντας τὰς ἀντιπέραν ἠπειρούς
 5 καὶ πρὸς λεηλασίαν ἐπείγομένους ἐκ τῆς πρὸς ἀνίσχοντα κειμέ-
 νης ἥλιον τῶν ἀντικρῦ κατωκισμένων Ῥωμαίων, ἐπεὶ ταῦτ' ἦν
 ὄπ' ὄψιν ἡμῖν, τὸν κυβερνήτην ἐλιπαροῦμεν ἅπαντες ἐπανιέναι
 πρὸς Τένεδον, ἵνα μὴ ὁδοῦ πάρεργον ὄντως ἡμεῖς ἀθλίως τοῖς
 Τούρκοις γενοίμεθα· καὶ δῶρα τούτῳ προσεφέρομεν ἀπειθοῦντι
 10 καὶ μισθοὺς ἀδρούς ἐπηγγελλόμεθα πάντες, οἱ δυστυχῶς ἐκεῖνῳ
 τηνικαῦτα κυβερνήτῃ χρησάμενοι καὶ καταποντιστῇ τοιούτῳ κα-
 κοβούλῳς ἡμᾶς αὐτοὺς ἐπιτρέψαντες· ᾧ καὶ τὸν κίνδυνον ἔτοιμόν
 τε καὶ ἄφυκτον ἐδείκνυμεν ὄντα, εἴπερ ἡμᾶς ἀγκύραις ἐκεῖ
 σαλεύοντας ἢ σφοδρότης τοῦ πνεύματος ἐπιλείπει. Ὁ δὲ διέμει-
 15 νεν ἀπειθῶν καὶ μεγάλα κατὰ τῶν προσδοκίμων πολεμίων φυσῶν.
 Ἔως κατεστάλη μὲν ὁ βορρᾶς, ἐπῆλθον δὲ οἱ βάρβαροι τῇ νηϊ
 πανοπλίται ναυσὶ μακραῖς μᾶλλον ἢ γε μικραῖς. Καὶ πολέμου
 συγκροτηθέντος, τί δεῖ μακρὰ λέγειν, ἐλεεινῶς ἤλωμεν αἰχμάλω-
 τοι γεγονότες, πλῆθος οὐ μέτριον.
 20 Ἦχθημεν οὖν ἐπὶ τὴν Λάμψακον πρώτην συλλήβδην ἅ-
 παντες. Καὶ κοινὰ μὲν εὐθὺς ἐκεῖθεν ἐμοὶ τοῖς συναιχμαλώτοις
 τὰ τῆς δουλείας, ἢ τε γύμνωσις καὶ ἢ τῶν ἀναγκαίων στέρησις
 καὶ ἢ παντοδαπὴ τοῦ σώματος ἐξωθεν κάκωσις, ἴδια δὲ οὐ τῶν
 σπλάγχων μόνον ἢ καχεξία καὶ ἢ ἐντεῦθεν τῆς σαρκὸς σύντηξις
 25 καὶ τῶν μελῶν μικροῦ πάρεσις, ἀλλὰ καὶ πολὺς ὑπὲρ ἐμοῦ δῆθεν
 τῶν ἐκεῖ Ῥωμαίων ὁ κρότος ἤρθη πρὸς τοὺς βαρβάρους, ἐπαι-
 νούντων οὐ μέτρια λόγων τε παιδείαν καὶ τρόπων ἀρετὴν καὶ
 τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἐμοὺς ἀγῶνας, ὡς ἔλεγον ἐκεῖνοι,
 προτιθέντων εἰς μέσον καὶ τῶν νῦν ἀπάντων ὑπερτιθέντων, οὐ
 30 ψευδῶς, ὡς ἐγῶμαι, μᾶλλον δὲ ἀκριβῶς οἶδα τὰ πλείω μόνον,
 ἀλλὰ καὶ ἀλυσιτελῶς ἐμοὶ τὸ παράπαν· τῷ μὲν γὰρ ἡγεμόνι¹ τῶν

A₂A₄CC₁I₄L₆M_KΠP₂P₆ΣU_r

1 οὐδέν: μηδὲν A₃M_KΠP₂Σ

9 προσφέρομεν

M_K 13 ἀγγύραις I₄Π

18 δεῖ: δὴ A₄

23 ἴδια CI₄U_r

26 ἐκεῖ παραλ. A₄

30 ἐγ' ᾠμαι I₄Π

1. Διοικητῆς τῶν τουρκικῶν τμημάτων τὰ ὅποια διέβησαν τὸν Ἑλλησποντον καὶ ἐγ-
 κατεστάθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην ἢ το Ὀσουλεϊμάν, πρωτότοκος υἱὸς τοῦ ἐμίρη Ὀρχάν.

βαρβάρων ἐντεῦθεν ἐλπίς εἰσέδου νομισμάτων χιλιάδας παρ' ἐμοῦ
κομιεῖσθαι, τοὺς δὲ τῶν βαρβαρικῶν δογμάτων ἀντεχομένους
μεμηνέναι παρεσκεύασε κατ' ἐμοῦ, ὡς καὶ τινὰς τούτων προσβα-
λεῖν ἐκεῖ καὶ εἰς λόγους ἐλθεῖν καὶ τᾶλλα μηδὲν ἰσχυροῦς
5 φανέντας τὴν αἰχμαλωσίαν ἡμῖν προφέρειν ὡς τι σημεῖον τῆς
περὶ τὸ σέβας οὐκ ἀσφαλείας.

8 Μεγαλαυχουσι γὰρ τὸ δυσσεβὲς καὶ θεομισῆς καὶ παμμία-
ρον τοῦτο γένος, ὡς ὑπὸ τῆς σφῶν θεοφιλείας ἐπικρατοῦντες
Ῥωμαίων, ἀγνοοῦντες ὡς «ὁ κόσμος οὗτος ἐν τῷ πονηρῷ κεί-
10 ται»¹ καὶ τούτου τὸ πλεόν ὡς ἐπὶ τὸ πλεόν ἔχουσιν οἱ κακοὶ καὶ
δοῦλοι τῶν κάτω καὶ τὸ γειτονοῦν ὄπλοις ἐκβιαζόμενοι· διὸ καὶ
τὸν μέχρι Κωνσταντίνου, τοῦ θεοφιλῶς ὡς ἀληθῶς βασιλεύσαν-
τος, πάντα χρόνον εἰδωλολάτραι μικροῦ τὸ κράτος εἶχον τῆς
οἰκουμένης, ἐξ ἐκείνου δὲ πάλιν πολὺ τοῦ μεταξὺ χρόνου μηδὲν
15 ἢ μικρὸν ἐκείνων διαφέροντες τῶν προτέρων. Ὅθεν μοι δοκεῖ
καὶ τοὺς ἐπὶ κακίᾳ τούτους μεγαλαυχούντας ταῦτο τοῖς Ἑλλησι
παθεῖν, οὓς φησιν ὁ ἀπόστολος εἰς «ἀδόκιμον παραδοθῆναι
νοῦν»², ἐπεὶ «γνόντες τὸν Θεὸν οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ ἐσεβά-
σθησαν»³. Γνόντες γὰρ καὶ οὗτοι τὸν Χριστόν, Θεοῦ γὰρ εἶναι
20 λόγον τοῦτον καὶ Πνεῦμα λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ παρθένου
τεχθῆναι καὶ πρᾶξαι καὶ διδάξαι θείως καὶ εἰς οὐρανοῦς ἀναλη-
φθῆναι καὶ διαμένειν ἀθάνατον καὶ μέλλειν ἤξειν κρῖναι τὰ
σύμπαντα⁴· γνόντες οὖν οὕτω τὸν Χριστόν οὐχ ὡς Χριστόν,
τουτέστι θεάνθρωπον λόγον, ἐδόξασαν, ἀλλ' «ἠλλάξαντο τὴν
25 ἀλήθειαν ἐν τῷ ψεύδει» καὶ ἐπίστευσαν «καὶ ἐσεβάσθησαν»⁵ καὶ
ἠκολούθησαν ἀνθρώπῳ ψιλῷ τε καὶ θνητῷ καὶ τεθαμμένῳ, Μωά-
μεθ οὗτος, παρὰ τὸν Θεάνθρωπον καὶ ἀείζων καὶ αἰδίου λόγον,
ὅς, εἰ καὶ σαρκὶ θανάτου ἐγεύσατο, ἀλλ' ἵνα καταργήσῃ τὸν

A₃A₄CC₁I₄L₆M_KΠP₂P₆ΣU, 2 κομιεῖσθαι: κεκομείσθαι A₄ 5 προσφέρειν A₄
10 ὡς ἐπὶ τὸ πλεόν παραλ. A₃ΠP₂ 11 μετὰ κάτω προστ. καὶ τοῦ κοσμοκράτορος A₄
12 ὡς ἀληθῶς παραλ. M_K 26 τεθαμμένω I₄

1. A' Ἰω. 5, 19.

2. Ρωμ. 1, 28.

3. Ρωμ. 1, 21.

4. Αἱ ἀπόψεις αὗται ἀπαντῶνται εἰς διάφορα χωρία τοῦ Κορανίου, ὡς 3, 42-49. 4, 157-159. 169-171. 5, 117.

5. Ρωμ. 1, 25.

θάνατον καὶ ἀρχηγὸς γένηται τῆς αἰωνίου καὶ ἀκηράτου ζωῆς, ἦν ἀνθρώπου ψилоῦ πάθος καὶ θάνατος καὶ ἀνάστασις οὐδέποτε ἂν ἠδυνήθη παρασχεῖν· διὸ καὶ πάντες οἱ ἀναστάντες τὴν θνητὴν καὶ καθ' ἡμᾶς ζήσαντες ζοῆν πάλιν ἀπέθανον, Χριστοῦ δὲ ἐκ
 5 νεκρῶν ἀναστάντος «θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει»¹, μᾶλλον γε μὴν καὶ ἡ μέλλουσα καὶ αἰδῖος προδείκνυται ζωῆ. Ἐπεὶ γοῦν γνόντες περὶ ὧν ὁ λόγος τὸν Χριστὸν οὐχ ὡς Χριστὸν ἐδόξασαν ἢ ἐσεβάσθησαν, «παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν»² καὶ «πάθη καὶ ἀτιμίας»³, ὥστε βιοῦν αἰσχροῦς καὶ ἀπανθρώπως
 10 καὶ θεομισῶς καί, κατὰ τὸν ἐκ παιδὸς ὑπὸ Θεοῦ μεμισημένον καὶ τῆς πατρικῆς εὐχῆς ἀπωσμένον Ἑσαῦ⁴, ἐπὶ τόξῳ καὶ μαχαίρα, καὶ ἀσωτία ζῆν, ἐπεντροφῶντας ἀνδραποδισμοῖς, φόνοις, λεηλασίαις, ἀρπαγαῖς, ἀκολασίαις, μοιχείαις, ἀνδρομανίαις. Καὶ οὐ μόνον αὐτοὶ τὰ τοιαῦτα πράττουσιν, ἀλλ' ὡ τῆς παρανοίας,
 15 καὶ τὸν θεὸν συνευδοκεῖν τούτοις οἶονται. Οὕτως ἐγὼ περὶ τούτων διανοοῦμαι, τὰ κατ' αὐτοὺς νῦν εἰδῶς ἀκριβέστερον.

Ἡμᾶς δ' ἐκεῖ καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ παιδῶν, εὐ ἴστε, περιεχεῖτο πλῆθος συχνόν, τῶν μὲν τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐξαγγέλλειν καὶ τὴν θεραπείαν λαμβάνειν τῶν κατὰ ψυχὴν νοσημάτων ἐπιθυμούντων, τῶν δὲ ἀποριῶν τινῶν περὶ τὸ σέβας λύσιν, τῶν δὲ πλειόνων τὴν αἰτίαν ἀπαιτούντων τῆς περὶ τὸ ἡμέτερον γένος παρὰ Θεοῦ τοσαύτης ἐγκαταλείψεως, ἐτέρων δὲ καὶ ἀποδυρομένων συμπαθῶς τὴν κατ' ἐμὲ συμφορὰν. Ἐπτὰ μὲν οὖν ἡμέρας ἐκεῖ διανύσαντες, καὶ κατὰ τὴν ἑβδόμην τοὺς παρὰ τῶν
 20 βαρβάρων ἑτασμοὺς πρὸς τὴν τῆς ἡμετέρας ὄνῃς αὐξήσιν ὑποστάντες, τῇ ὁγδόῃ τὴν πρὸς τὰς Πηγὰς ἡγόμεθα φέρουσαν. Καὶ τὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης πάθη βουλομένῳ μοι καταλέγειν οὔτε τὸ μέλαν ὄσου νῦν εὐπορῶ οὔτε ὁ χάρτης ἀρκέσει.

Ἄλλὰ τριταίους ἤγαγον ἡμᾶς εἰς Πηγὰς. Καὶ πρῶτον

A₂A₄CC₁I₄L₆M_KΠP₂P₆ΣU, 3 παρασχεῖν ἠδυνήθη **M_K** 6 γοῦν: οὖν **M_K** 10
 καὶ₂ παραλ. **A₄** 14 οὐ μόνον αὐτοί: οὐκ αὐτοὶ μόνον **M_K** 22 ἐγκαταλήψεως
M_K 29 ἤγαγον: ἤγον **A₄**

1. *Ρωμ.* 6, 9.

2. *Ρωμ.* 6, 28.

3. *Ρωμ.* 1, 26. Πρβλ. καὶ 27-32.

4. *Γέν.* 25, 27.

- μέν, τεταλαιπωρημένους ἄγαν ἐκ τῆς ὁδοιπορίας καὶ τῶν κατ' αὐτὴν συμβάντων, ὑπαίθρους ἀφῆκαν διημερεύειν, καίτοι τῆς ἡμέρας κρυμώδους οὐσῆς. Εἰτά ποτε μετὰ τῶν μοναχῶν ἀπολαβόντες ἐμέ, πάλιν ἀπειλαῖς ἐχρῶντο καὶ ἀκοῦσαι μόνον οὐ
- 5 φορηταῖς, αὖξιν τῆς ὠνῆς τὸ ποσὸν ἡμᾶς βιαζόμενοι¹. Ὡς δ' οὐκ ἔτυχον — βίος γὰρ ἐμοὶ πᾶς, ὡς καὶ πολλοὺς ἂν τις εὖροι τοὺς συνειδότας, ἢ πρὸς ἡμέραν χρεία —, ὡς οὖν οὐκ ἔτυχον οὐπερ ἐπόθουν, οὐκ ἐξῆγον εἰς ἔργον τὰς ἀπειλάς, ἀλλὰ πρὸς ἐκκλησίαν πέμπουσιν ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ ἦτις ἔτι νῦν ἐκεῖ περι-
- 10 σῶζεται τῇ τούτου δυνάμει τοῦτον ἀνυμνοῦσα σὺν παρρησίᾳ, ἣν εἶδομεν ὡς εὐδιον λιμένα μετὰ τὰς πολλὰς ἐκείνας καὶ παντοδὰς τρικυμίας· ᾠκουν γὰρ περὶ αὐτὴν καὶ κατὰ μοναχοὺς ζῶντες καὶ κατὰ κόσμον, λιμένες ἀντικρυς εὐμενεῖς τοῖς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐκεῖ καταίρουσι, παρ' ὧν καὶ ἡμεῖς ἐτύχομεν παραψυχῆς
- 15 οὐ μετρίας.
- 11 Ἐξενιζόμεν. οὖν ἐγὼ μετὰ τῶν σὺν ἐμοὶ πάντων παρὰ τῷ διαφέροντι τῶν ἄλλων ἐπὶ καλοκαγαθία, ἐταιριάρχης οὗτος ὁ Μαυροζούμης² ἐστίν, ὃς ἡμᾶς καὶ ὑπὸ στέγην ἤγαγε καὶ γυμνοὺς ὄντας ἐνέδουσε καὶ πεινῶντας ἔθρεψε καὶ διψῶντας ἐπότισε³,
- 20 μᾶλλον δὲ διέτρεφε μικροῦ δέοντος ἐπὶ μῆνας τρεῖς, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν βαρβάρων συναυλίας ἀπήλλαξε καὶ παρεκάλεσε καὶ παρέσχε διδάσκειν ὡς ἔθος ἐπ' ἐκκλησίας καὶ παραμυθεῖσθαι κατὰ ψυχὴν τοὺς τε αὐτόχθονας καὶ τοὺς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐκεῖ συναγομένους χριστιανούς.
- 12 25 Τριῶν δέ που παραρρυέντων μηνῶν, ὡς ἔφθην εἰπὼν, ἀρπαγέντες οἷον χερσὶν ἀνόμων ἐκεῖθεν, τεταρταῖοι πρὸς τὴν

A₃A₄CC₁I₄L₈M_KΠP₂P₈ΣU, 5 τὸ ποσὸν τῆς ὠνῆς C U γ 9 πέμπουσιν: ἄγουσιν A₃M_KΠP₂Σ μετὰ ἔτι προστ. καὶ Π 9-10 περισώσεται M_K 15 μετρίας: μικρᾶς Π μικρίας P₂ 18 Μαυροζώμης C 22 ὡς ἔθος παραλ. A₄ 23 ἐκ παρᾶλ. Σ 25 Τριῶν δέ... εἰπὼν: Τριῶν τοιγαροῦν φησὶ παραχηκῶτων μηνῶν C₁L₈P₆ 26 τετάρταιοι Σ

1. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τὸ ποσὸν ἐξαγορᾶς τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τὴν δουλείαν εἶχεν ὀρισθῆ πολὺ ὑψηλόν. Λόγω τῆς ἰδιαιτέρας σπουδαιότητος τῆς προσωπικότητος του κατεβάλλετο συνεχῶς προσπάθεια ἀξίτησέως του.

2. Ὁ Μαυροζούμης ἀνήκεν εἰς γνωστὴν οἰκογένειαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

3. Πρβλ. *Ματθ.* 25, 35-36.

Προῦσαν ἀγόμεθα¹. Ἐνθα τῶν χριστιανῶν οἱ διαφέροντες ἐπὶ συνέσει συντυγχάνοντες ἡμῖν καὶ ζητημάτων ἤπτοντο μειζόνων καὶ ταῦτα μὴ κατὰ καιρόν· περιστοιχοῦντες γὰρ ἦσαν ἡμᾶς οἱ βάρβαροι· ἀλλ' οἱ τῆς εὐσεβείας ἀντιποιούμενοι παρητοῦντο
5 τὴν ἀκαιρίαν, τὸν ἐροῦντα περὶ ὧν ἐπόθουν, ὡς ἐδόκουν, ἀπροσδοκῆτως ὑπ' ὄψιν ἔχοντες².

13 Ἡμερῶν δὲ παρελθουσῶν δύο, μετὰ τῶν ἀγόντων ἐκ Προῦσης ἀπάραντες, δευτεραῖοι πάλιν εἰς τι χωρίον ἤκομεν λοφῶδες³, ὄρεσι περιεστοιχισμένον ἐκ μακροῦ διαστήματος καὶ
10 συνηρεφέσι δένδροισι καλλυνόμενον, ὃ, ποτὲ μὲν ἔνθεν, ποτὲ δ' ἐκεῖθεν τῶν περὶ αὐτὸ κορυφῶν ὄρειων ἀνέμοις καταπνεόμενον, ψυχρότατόν τε νᾶμα ἐκδίδωσι καὶ τὸν περικείμενον ἀέρα κατεψυγμένον ἔχει κἂν τῆ τοῦ θέρους ὥρα· διὸ καὶ θερίζων ἦν ἐν αὐτῷ τῶν ἐν βαρβάροις ἡγεμόνων ὁ κράτιστος. Ὡς οὖν μετὰ
15 τῶν ἄλλων αἰχμαλώτων ἐκεῖ καὶ αὐτὸς ἤχθη, πέμπεται τις υἱδοῦς τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ πρὸς ἡμᾶς καὶ προσκαλεῖται με τῶν ἄλλων αἰχμαλώτων χωρίσας. Καὶ μετ' ἐμοῦ ἐπὶ μαλακῆς καθίζει τῆς πόας, ὀλίγων αὐτῷ περιεστῶτων ἀρχόντων. Καὶ μετὰ τὴν
20 καθέδραν ὀπῶραι μὲν ἐμοὶ παρετέθησαν, ἐκείνῳ δὲ κρέα· κἄκει-
νου κελεύσαντος ἐγὼ μὲν τὰς ὀπῶρας, ἐκεῖνος δὲ τὰ κρέα ἤσθιο-
μεν. Ἐσθιόντων δέ, ἠρώτησεν εἰ μηδέποτε κρέας ἐγὼ ἐσθίω καὶ

A₃A₄CC₁I₄L₈M_KΠP₂P₆ΣU_r, 5-6 ἀπροσδοκίτως L₈ 6 ὑπ' ὄψιν *παρ.* L₈C₁P₆ ἐπ' ὄψιν Σ 8 Προῦσης: παρούσης C 9 περιεστοιχισμένον M_K 10 δένδροισι Π 11 αὐτὸ: αὐτῶν Σ 13 θερίζων: ἐνθερίζων C 16 τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ: ἐκεῖνος C₁L₈P₆ 17 χωρήσας L₈ 18 αὐτῷ: αὐτὸν P₆ 19 ἐμοὶ μὲν ὀπῶραι A₄ 20-21 ἐσθίομεν U_r

1. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὴν Καλλίπολιν εἶχον φθάσει ὀλίγας μόνον ἡμέρας μετὰ τὸν σεισμόν, περὶ τὴν 10 Μαρτίου, καὶ ὅτι ἕκτοτε διέρευσαν 7 ἡμέραι παραμονῆς εἰς Λάμψακον, 3 ἡμέραι ὄδοιπορίας πρὸς Πηγᾶς, τρεῖς περίπου μῆνες παραμονῆς εἰς Πηγᾶς καὶ 4 ἡμέραι ὄδοιπορίας πρὸς Προῦσαν, εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν πόλιν, πρωτεύουσαν τῶν Ὀσμανιδῶν, πρέπει ἢ συνοδεία νὰ ἔφθασε περὶ τὴν 23 Ἰουνίου.

2. Εἰς καμμίαν ἀπὸ τὰς μνημονευομένας πόλεις δὲν φαίνεται νὰ εἶχεν ἀπομείνει ἐπίσκοπος.

3. Εἰς τὴν Προῦσαν ἔμειναν δύο ἡμέρας καὶ ἔπειτα ἀνεχώρησαν διὰ τὴν ἑπαυλίαν τοῦ Ὀρχάν κειμένην εἰς ἀπόστασιν δύο ἡμερῶν, πιθανῶς πλησίον τῆς Νικαίας. Εἰς τὸ περιθώριον τοῦ κώδικος M_K (φ. 205β) ὑπάρχει ἡ σημείωσις ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ χωρίου Μαλεγινά.

τίνος ἔνεκεν. Ἐμοῦ δὲ πρὸς τοῦτο ἀποκριθέντος ὄσα εἰκός, ἦκει τις ἔξωθεν καὶ τὴν αἰτίαν ἐξαγγέλλων τῆς αὐτοῦ ἀπολείψεως, «νῦν», φησί, «μόλις ἠδυνήθην ἐκτελέσαι τὴν παρὰ τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ κατὰ Παρασκευὴν ὠρισμένην τῆς ἐλεημοσύνης διάδο-

5 σιν». Κάντευθεν περὶ ἐλεημοσύνης οὐκ ὀλίγος ἐκινήθη λόγος.
 14 Ὁ δὲ Ἰσμαήλ, οὕτω γὰρ ὁ τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ υἱδοῦς ἐκαλεῖτο¹, «σπουδάζεται», φησί πρὸς ἐμέ, «καὶ παρ' ὑμῖν ἡ ἐλεημοσύνη;». Ἐμοῦ δὲ εἰπόντος τὴν ὄντως ἐλεημοσύνην γέννημα εἶναι τῆς πρὸς τὸν ὄντως Θεὸν ἀγάπης, καὶ τὸν μᾶλλον
 10 ἀγαπῶντα τὸν Θεὸν καὶ μᾶλλον ἐλεήμονα εἶναι καὶ ἀληθῶς, ἐκεῖνος ἤρετο πάλιν εἰ δεχόμεθα καὶ ἀγαπῶμεν καὶ ἡμεῖς τὸν προφήτην αὐτῶν Μεχοῦμετ. Ἐμοῦ δὲ ἀπαγορεύσαντος, ἐκεῖνος τὴν αἰτίαν ἐζήτη. Ἐμοῦ δὲ καὶ πρὸς τοῦτο τὴν ἀπολογία
 15 ἰκανὴν ὡς πρὸς τὸν ἀκούοντα παρασχόντος καὶ «τῷ μὴ πιστεύοντι τοῖς τοῦ διδασκάλου λόγοις οὐκ ἔνι τὸν διδάσκαλον ὡς διδάσκαλον ἀγαπᾶν» εἰπόντος², «τὸν δὲ Ἐσά», φησὶν ἐκεῖνος, οὕτω καλῶν τὸν Χριστόν, «ἀγαπᾶτε μὲν, ἐσταυρωμένον δὲ εἶναι λέγετε». Ἐμοῦ δὲ συνθεμένου καὶ ὡς ἐν ὀλίγῳ λύσαντος τὸ
 20 δοκοῦν ἀντίξουν, τὸ ἐκούσιον καὶ τὸν τρόπον καὶ τὴν δόξαν τοῦ πάθους καὶ τὸ ἀπαθὲς τῆς θεότητος προβαλλομένου, ἐκεῖνος πάλιν ἠρώτα λέγων· «πῶς τὸ ξύλον ὑμεῖς καὶ τὸν σταυρὸν προσκυνεῖτε;». Ὡς δὲ καὶ πρὸς τοῦτο ἀπολογία ἐποιησάμην, ἦν ὁ Θεὸς ἔδωκε, πρὸς αὐτόν, προσθεῖς ὡς· «καὶ αὐτὸς ἀποδέξῃ
 25 τὰ μάλιστα δυσχερανεῖς, Χριστοῦ δὲ τρόπαιον καὶ σημεῖόν ἐστιν ὁ σταυρός», σκώπτειν ἐκεῖνος ἐθέλων ἔτι καὶ διασύρειν ὡς ἀπρεπῆ τὰ ἡμέτερα, «ἀλλ' ὑμεῖς», φησί, «καὶ γυναῖκα ἐσχηκέναι λέγετε τὸν Θεόν· υἱὸν γὰρ γεννῆσαι τοῦτόν φατε».

15 Πρὸς αὐτόν δ' ἐγὼ πάλιν· «Οἱ Τοῦρκοι λόγον εἶναι τοῦ
 30 Θεοῦ φασὶ τὸν Χριστόν καὶ ἐκ παρθένου γεννηθῆναι τῆς Μα-

A₃A₄CC₁I₄Λ₈M_KΠP₂P₆ΣU_r, 1 πρὸς τοῦτο: περὶ τούτου Λ₈ ἦκε A₃ 2 ἀπο-
 λήψεως Π 3 ἐδυνήθη C₁Λ₈P₆ 7 ὑμῖν: ὑμῶν Σ ἡμῖν M_K ἡ παραλ. A₄
 CI₄L₈ P₆Ur 10 καὶ πρὸ μᾶλλον παραλ. A₄ διττογρ. Σ 12 Μαχοῦμετ CC₁I₄
 Λ₈P₆Ur 26 ἐθέλων ἐκεῖνος C₁Λ₈P₆ θέλων I₄ 28 ἐγέννησε Λ₈

1. Ὁ Ἰσμαήλ ἦτο υἱὸς τοῦ Μουράτ, υἱοῦ τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ Ὀρχάν. Βλ. P. Schreiner, Die byz. Kleinchroniken I, 1975, ἀρ. 9, 24. Ἐπειδὴ δὲν γίνεται λόγος περὶ διερμηνεύσεως εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον, πρέπει νὰ υποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἰσμαήλ ἐγνώριζεν ἐλληνικά.
 2. Βλ. Διάλεξιν 13.

ρίας, ἦν ἡμεῖς ὡς Θεοτόκον δοξάζομεν. Εἰ γοῦν ἡ Μαρία, γεννήσασα κατὰ σάρκα τὸν Χριστόν, οὐκ ἔσχεν ἄνδρα οὐδὲ ἐχρηζεν ἄνδρός, ἐπειδὴ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον ἐγέννησε σαρκί, πολλῶ μᾶλλον ὁ Θεός, τὸν οἰκείον λόγον γεννῶν ὡς ἄσώματον
 5 ἄσωμάτως καὶ θεοπρεπῶς, οὐκ ἔσχε γυναῖκα οὐδὲ χρείαν ἔσχε γυναικός, ὡς ὑμεῖς οὐ καλῶς ὑπολαμβάνετε». Οὐκουν οὐδὲ πρὸς τοῦτ' ἐκεῖνος διετέθη ἀγρίως, καίτοι, καθάπερ λέγουσιν οἱ τοῦτον εἰδότες, οὗτός ἐστι τῶν ἀπηνῶν καὶ κατὰ χριστιανῶν μεμνηνόντων τὰ πρῶτα.

10 Ἰε 10 Ἰετοῦ δ' ἐπιγενομένου λάβρου τοῖς λόγοις ἐκείνοις, ὁ μὲν ἀναστὰς ἀπῆει δρομαῖος, ἐγὼ δὲ πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους ἐπανήκω, μετ' ἐκείνων ὑπαιθρος τὸν ὑετὸν ὑφιστάμενος. Τοῦ δὲ ὑετοῦ παυσαμένου καὶ τῆς ἡμέρας ἤδη ληγούσης, περὶ δείλην ὀψίαν συλλήβδην ἅπαντας οἱ φέροντες ἡμᾶς ὑπ' ὄψιν τῷ τυράν-
 15 νῳ ποιοῦσι. Καὶ τούτου προστάξαντος εἰς τὴν ὁμορον ἀγόμεθα χώραν, ἐκ μακροῦ χριστιανοῖς Ῥωμαίοις κατωκισμένην, ἐν ἣ καὶ τοῖς βασιλικαῖς πρέσβεισιν ὑπῆρχε κατάλυμα¹. Συνῆμεν οὖν αὐτοῖς ὀσημέραι καὶ προμηθείας καὶ παραμυθίας οὐ μικρᾶς παρ' ἐκείνων τυγχάνοντες, εἰ καὶ τὸ τραχὺ καὶ κατεψυγμένον τοῦ
 20 τόπου καὶ τὸ ἐνδεές τῶν τοῖς κατ' ἐμὲ νοσοῦσιν ἐπιτηδεῖων ἠττιᾶσθαι τοῦ προθύμου τῆς γνώμης ἐκείνων οὐχὶ πεφύκει.

Τοῦ δὲ ἀμηνῶ τὸ ἦπαρ ὀδυνηθέντος, ἦκει μετεσταλμένος καὶ ὁ καλὸς Ταρωνεΐτης², ὁ ἐν ἱατροῖς φιλοθεώτατός τε ὁμοῦ

A₂A₄CC₁I₄L₉M_KPP₂P₈SU_r, 1 Εἰ: ἡ A₄ 2 τὸν Χριστόν κατὰ σάρκα A₄ 4 ὁ Θεός παραλ. M_K 9 τέλος τοῦ κειμένου εἰς τοὺς κώδικας C₁A₈P₆ 11 συναιχμαλώτους C 18 ὀσημέραι: ὡς ἡμέραι A₄ οὐ παραλ. A₃PP₂ C 20 τῶν παραλ. C νοσοῦσιν M_K 21 τοῦ παραλ. M_K οὐχὶ πεφύκει: οὐκ ἐπεφύκει U_r

1. Πρόκειται πιθανῶς περὶ τῆς πρεσβείας, τὴν ὁποίαν ἔστειλεν ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός διὰ ν' ἀπαιτήσῃ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν πόλεων, τὰς ὁποίας εἶχον προσφάτως καταλάβει ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους οἱ Τούρκοι (Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία 4, 38, Bonn III, 280 ἐξ.). Ἐπρόκειτο ἀρχικῶς νὰ συναντηθῇ ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ μὲ τὸν Ὀρχάν εἰς τὴν Νικομήδειαν, ἀλλ' ὁ ἀμηνῶς δὲν μετέβη λόγῳ τῆς ἀσθενείας, τὴν ὁποίαν ὁ Καντακουζηνός ἐθεώρει εἰκονικὴν.

2. Ὁ ἱατρός Ταρωνεΐτης, μέλος γνωστῆς παλαιᾶς εὐγενοῦς οἰκογενείας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀρμενικῆς προελεύσεως (βλ. V. Laurent, *Echo d' Orient* 37 (1938), σσ.

- καὶ θεοφιλέστατος, ὅς πάντα πράττων ὑπὲρ ἐμοῦ, ἐπειδήπερ ἑώρα καὶ ψυχῆ καὶ σώματι λυσιτελεῖς ἐπιδημησαί με τῇ Νικαίᾳ, τὸν ἀμηνᾶν ἐσπούδαζε πείσαι. Ὁ δὲ ἡρώτα τοῦτον περὶ ἐμοῦ λέγων· «Τίς ποτε καὶ οἶός ἐστιν ὁ καλόγηρος οὗτος;». Ὡς δ' 5 ἐκεῖνος εἶπεν ἃ εἶπεν, «ἔχω», πάλιν ὁ ἀμηνᾶς εἰπὼν, «σοφοῦς καὶ ἔλλογίμους κἀγώ, οἵτινες αὐτῷ διαλέξονται», παραυτὰ πέμπει μεταστελλόμενος τοὺς Χιόνας, ἀνθρώπους μηδὲν ἄλλο μελετήσαντας καὶ παρὰ τοῦ Σατανᾶ διδαχθέντας ἢ βλασφημίαν καὶ ἀναισχυντίαν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν τοῦ 10 Θεοῦ υἱόν. Ἐλθόντων δὲ ὁμοῦς ἐκείνων, ἅπερ ἐλαλήθη καὶ ἐτελέσθη, παρὼν ὁ Ταρωνεΐτης, αὐτόπτης τε καὶ αὐτήκοος ὢν, ἐγγράφως ὑπεσημήνατο, παρ' οὗ καὶ ταῦτα διαδοθέντα διελθεῖν καὶ μαθεῖν ἔνεστι τοῖς βουλομένοις¹.
- 18 Ἴστε δὲ καὶ τῇ Νικαίᾳ με νῦν ἐνδημήσαντα, καθ' ἣν καὶ 15 τινος ἀδείας τυχὼν ὡς ἐν βραχεῖ διηγησάμην τὰ τῆς ἐμῆς αἰχμαλωσίας πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγάπην, τὰ τῶν ἡμετέρων ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν, τῶν δι' αὐτόν μοι καὶ συναιχμαλώτων, ἀφείς. Ὡς ἂν δὲ καὶ τινα τῶν ἐν αὐτῇ παραπλησίως σχόντων εἰδείητε, ἥνικ' ἂν ἐκ πόλεως εἰς πόλιν ἢ χώραν μετάγωσι, τηνικαῦτα μόνον 20 φύλακας ἐφιστᾶσιν ἡμῖν οἱ βάρβαροι. Τὰς μὲν οὖν ἀπὸ τούτων πρὸς ἡμᾶς πεύσεις καὶ τὰς πρὸς ἐκείνους παρ' ἡμῶν ἀποκρίσεις καὶ τὰς ἐκείνων πρὸς ταύτας συγκαταθέσεις καὶ ἀπλῶς πάσας τὰς κατὰ τὰς ὁδοὺς ὁμιλίας εἴ τις σχολὴν ἤγε γράφειν, ἡδὺς ἂν ἦν χριστιανῶν ἀκοαῖς ὅ,τι μάλιστα. Ἄλλ' οἱ φύλακες ἥνικ' ἂν 25 ἐπὶ τὴν ὠρισμένην αὐτοῖς εἰσαγάγωσι χώραν ἢ πόλιν, ἐπιστρέψαντες εἰς τὰ οἰκεῖα ἕκαστος, ἀφιασι παροικεῖν τε καὶ περιέναι

A₃A₄CC₁I₄L₈M_KPP₂P₆ΣU_r, 2 με *para*l. CI₄ 4 καλόγηρος I₄Π 9-10 τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ PP₂ 11 Ταρωνίτης A₄ 16 ἡμετέραν A₄ ὑμετέρων M_K 20 ἡμῖν *para*l. Σ 21 *μετὰ* πεύσεις *προστ.* καὶ ἀποκρίσεις A₄ παρ': πρὸς Π 19 ὅποι: ὅπου A₄

127-135), κατῴκει καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις εἰς τὴν Νίκαιαν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἦτο πλησίον τῆς ἡγεμονικῆς ἐπαύλεως, διὰ νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπισκέπτεται ὁ ἱατρός εἰς πᾶσαν ἀνάγκην τὸν ἀμηνᾶν.

1. Αὐτὴ εἶναι ἡ δευτέρα διάλεξις τὴν ὁποίαν διεξήγαγεν ὁ Παλαμᾶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς αἰχμαλωσίας του. Ἐπειδὴ αὐτὴ ἦτο ἐπίσημος καὶ συνετάχθη περὶ αὐτῆς ἔκθεσις ὑπὸ τοῦ Ταρωνεΐτου, ὁ ἴδιος δὲν συμπεριέλαβεν εἰς τὴν ἐπιστολὴν του ἄλλην ἔκθεσιν.

ὅποι βουλοίμεθα καὶ οἷς ἂν ἐθέλωμεν συντυγχάνειν· οἶμαι δὲ καὶ τοῦτο μὴ ἄνευ μείζονος εἶναι προνοίας.

19

Ὡς οὖν καὶ κατὰ τὴν Νίκαιαν ὡς ἔθος ἀφήκαν, ἠρωτήσαμεν ἡμεῖς οὗ ταύτης χριστιανοὶ συνοικοῦσι πλείους. Καὶ 5 μαθόντες ὅτι κατὰ τὴν τοῦ ὀσίου Ἰακίνθου μονήν¹, ἐκεῖσε παραυτὰ γενόμενοι, καὶ ποθοῦσι καὶ εὐχομένοις τοῦτο τοῖς ἐκεῖ συγγενόμενοι, καὶ τῶν περιβόλων αὐτῆς ἐνδοτέρω ναὸν εὐκοσμον εὐρόντες καὶ φρέαρ ἡδὺ μεταξὺ διαφόρων δένδρων συνηρεφῶν καὶ καλὸν τεθηλότων καὶ διὰ τῆς εὐπνοίας καὶ τῆς σκιᾶς 10 ψυχαγωγίαν καὶ ἡσυχίαν παρεχόντων μετρίαν, ἐκεῖ κατελύσαμεν, μᾶλλον δὲ κατέλυσα· μόνος γὰρ ἦν. Τὸν μὲν γὰρ θεοφιλέστατον χαρτοφύλακα, προενηνεγμένον εἰς τὸν μέγαν ἀμηρᾶν, οὐπω ἦδειν ἀκριβῶς οὐ κατωκίσθη· οἱ δὲ ἱερομόναχοι, ὁ Ἰωσήφ τε καὶ ὁ ἐμὸς Γεράσιμος, ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει τότε ἦσαν ἤδη· 15 Κώνστας δὲ ὁ Καλαμάρης ἐπὶ τῆς Προύσης μόνος ἔτι τότε ἦν, ἐν τινι θεοφιλεῖ τοῦτον ἐξωνησαμένῳ τὴν οἴκησιν ἔχων, ὡς μὴ τελείως ἔτ' αὐτῷ τὴν ὠνήν παρασχών, ἕως ἐγὼ γενόμενος κατ' αὐτήν, τοῦ Θεοῦ συνεργήσαντος, μᾶλλον δὲ θαυματουργήσαντος, ἐξωνησάμην τελείως τοῦτον, καὶ ἐλεύθερος ἦν². Οὐκ ἔλαβον δὲ 20 μετ' ἑμαυτοῦ τότε τοῦτον — οὐ γὰρ ἦδειν ποῦ καταντήσω —· νῦν δὲ γραφῆ μεταπεμψάμενος σύνοικον ἔχω καὶ ὑπηρέτην, ὁ αἰχμάλωτος τὸν ἠλευθερωμένον. Καὶ προσκείσθω τοῦτο τοῖς καινοῖς διηγήμασιν, ὅτι ὁ αἰχμάλωτος τῷ συναιχμαλώτῳ ἐλευθερίαν χά-

A₂A₄CC₁I₄L₈M_KPP₂P₈ΣU₇, 1 ὅποι: ὀπου A₄ 1-2 οἶμαι... προνοίας: οὐκ ἄνευ δὲ οἶμαι καὶ τοῦτ' εἶναι προνοίας μείζονος M_K 3 Ὡς οὖν: ἐπειδὴ C₁L₈P₆ καὶ παραλ. A₄M_KP₆ τὴν παραλ. C₁L₈P₆ ἀφήκαν: ἀνέτους οἱ φύλακες ἡμᾶς διαφήκαν C₁L₈P₆ 7-10 καὶ τῶν περιβόλων... παρεχόντων μετρίαν ἐκεῖ παραλ. C₁L₈P₆ 10 καὶ ἡσυχίαν παραλ. A₄ 11 μὲν παραλ. A₄ 11-3 (ἐπ. σελ.), Τὸν μὲν γὰρ... ὡς ἔφην παραλ. C₁L₈P₆ 15 μόνος παραλ. A₄ 17 τελέως M_K 22 ἐλευθερωμένον A₄

1. Ἡ μονὴ αὐτὴ διὰ πρώτην φοράν μαρτυρεῖται τὸ 787. Βλ. R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris 1975, 121-124.

2. Ὅλοι οἱ συνοδοὶ τοῦ Γρηγορίου πρέπει νὰ ἦσαν ἐκ Θεσσαλονίκης. Εἶναι ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον ὁ ἀμηρᾶς εἶχε κρατήσῃ εἰς τὴν Προύσσαν τὸν χαρτοφύλακα. Οἱ δύο ἱερομόναχοι εἶχον ἤδη ἐλευθερωθῆ καὶ μεταβῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καθ' ὅσον τὰ ζητηθέντα δι' αὐτοὺς λύτρα θὰ ἦσαν χαμηλὰ καὶ θὰ εἶχον συγκεντρωθῆ εὐχερῶς παρὰ τῶν χριστιανῶν τῆς περιοχῆς. Ὁ Καλαμάρης παρέμενεν ἐπίσης εἰς Προύσσαν πλησίον χριστιανοῦ, ὁ ὁποῖος τὸν εἶχεν ἐξαγοράσει καὶ ἀνέμενε νὰ πληρωθῆ τὸ ὑπολειπόμενον μέρος τῶν λύτρων. Τοῦτο κατέβαλεν ὁ Παλαμᾶς.

ρίζεται καὶ ὑπ' ἐξουσίαν ἔχει τὸν ἠλευθερωμένον ὃ μὴδ' ἑαυτοῦ
 πω κύριος ὢν.

20

Τότε δὲ μόνος καταλύσας, ὡς ἔφην, τῇ ἐξῆς ἱστορήσων
 ἐξῆλθον τὴν ἀνατολικὴν καὶ οὐσαν καὶ καλουμένην τῆς πόλεως
 5 πύλην, ἐγγυτέρω τῶν ἄλλων οὐσαν. Ὡς οὖν μικρὸν προῆλθον
 τῆς πύλης — τί γὰρ δεῖ λέγειν οἰκοδομημάτων ὕψη καὶ κάλλη
 καὶ ὀχυρώματα; πάντα γὰρ ἡ πόλις αὕτη περιττὴ ταῦτα, κἂν νῦν
 ἀχρεῖως —, ὡς οὖν μικρὸν προῆλθον, ὄρῳ κύβον ἐπὶ πεδιάδος
 ἐκ μαρμάρων ἐσκευασμένον καὶ οἶον εὐτρεπισμένον ἐπ' ἔργῳ.
 10 Καὶ δὴ τοὺς παρατυχόντας ἠρώτων εἴ τις χρεῖα τοῦ κύβου, τοῦ
 ἄστεως ἐκτὸς μὲν, ἐγγὺς δὲ οὕτως ἐτοίμου προτεθειμένου. Οἱ δὲ
 ἦν ὁ κύβος ἐπλήρου χρεῖαν διηγοῦντο. Καὶ πέρασ ὁ λόγος
 ἔλαβεν οὐπω, καὶ φωνῶν ἐκ τῆς τοῦ ἄστεως πύλης ὀλολυζόντων
 αἰσθόμενοι καὶ πρὸς τὸν ἦχον στραφέντες, ὡς εἶδομεν βαρβάρων
 15 σύνταγμα νεκρὸν ἐκφερόντων καὶ βαδιζόντων εὐθὺ τοῦ κύβου,
 μετέστημεν ἡμεῖς, καὶ βαδιζόντες ἠρέμα τοσοῦτον ἀφιστάμεθα
 τούτων, ὅσον καὶ ὄρᾶν καὶ ἀκούειν τὰ παρ' αὐτῶν πραττόμενα
 καὶ λεγόμενα.

21

Φθάσαντες οὖν ἐπὶ τὸν κύβον ἐκεῖνοι, σιωπὴν ἔσχον
 20 βαθεῖαν ἅπαντες· καὶ τὸ κιβώτιον, σινδόσιν ἐσταλμένον λευκαῖς,
 ὃ τὸν νεκρὸν ἐντὸς ἔφερε, συναράμενοι πλείους ἐπὶ τοῦ κύβου
 κοσμίως ἔθεντο. Εἶτα περιστάντες αὐτοὶ μέσον εἶχον τῶν παρ'
 αὐτοῖς τασιμανῶν¹ ἓνα — καλεῖν δὲ εἰώθασιν οὕτω τοὺς ἀνακει-
 μένους τῷ κατ' αὐτοὺς ἱερῷ —. Τὰς χεῖρας οὖν οὕτως ἀνατείνας
 25 ἐβόησεν· οἱ δὲ ἐπεβόησαν. Καὶ τοῦτο πεποιήται τούτοις τρίς.
 Εἶτα τὸ μὲν κιβώτιον ἐκεῖνο λαμβάνουσιν ἐπὶ χεῖρας καὶ πορρω-
 τέρω πέμπουσιν οἱ ταφῆ παραδώσοντες, τῶν δ' ἄλλων ἕκαστος
 μετὰ τῶν τασιμανῶν ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰ ἴδια.

A₃A₄CC₁I₄Λ₈M_KΠP₂P₆ΣU_r 1 μὴ δὲ Ur μὴ δὲ αὐτοῦ A₄ 2 πω: που M_K
 3 μετὰ τῇ προστ. δὲ C₁Λ₈P₆ 6 δεῖ: δὴ C₁P₆ 11 ἄστεος I₄Λ₈Π μὲν ἐ-
 κτὸς A₃M_KΠP₂Σ οὕτως ἐπιστολὴ ὅτε ἐάλω (4,8) Braat ὄντως κῶδ. ὄντος Λ₈
 προτιθεμένου A₄ 13 ἄστεος I₄Λ₈Π 21 ἐντὸς παραλ. Ur 26-27 πορρωτέρω:
 πόρρω A₄

1. Τασιμάνης, ἐκ τοῦ περσικοτουρκικοῦ ντασμάντ, ὀνομάζεται ὁ ἐμπιστευμένος
 τὴν φροντίδα τῆς μουσουλμανικῆς λατρείας. Βλ. P. Wittek, *Byzantion* 21 (1951)
 423, σημ. 3.

22 Τότε τοίνυν ἐπιστρέφωμεν καὶ ἡμεῖς καὶ κατὰ πόδας τὴν αὐτὴν εἰσερχόμεθα. Τὸν δὲ τασιμάνην ἰδόντες μετὰ καὶ τινῶν ἄλλων ὑπὸ τὴν σκιὰν καθεσθέντα τῆς πύλης, ὡς καὶ τῆς εὐκρασίας ἀπολαῦσαι τοῦ ἀέρος κατὰ καιρὸν — Ἰούλιος γὰρ ὁ μὴν 5 ἦν —, ἀντικρὺ χριστιανῶν, ὡς ἦν εἰκάσαι, καθημένων, ἐκαθίσταμεν καὶ ἡμεῖς. Ἡρόμην οὖν ἐκεῖ καθεζόμενος εἶ τις εἶδησιν ἀμφοτέρων ἔχει τῶν διαλέκτων ὧν ἐδεόμην. Ἐπεὶ οὖν παρῆν, ἤξιῶσα τοῦτον ὡς ἀπ' ἐμοῦ τοῖς Τούρκοις εἰπεῖν «ὅτι μὲν καλὸν τό παρ' ὑμῶν ἐκτός ἐκεῖ τελεσθὲν οἶδα· ὑπὲρ γὰρ τοῦ τεθνηκότος καὶ 10 πρὸς τὸν Θεὸν ἢ παρ' ὑμῶν γέγονε βοή — πρὸς τίνα γὰρ ἕτερον; Ἄποδέχομαι δὲ μαθεῖν καὶ τὸ παρ' ὑμῶν λαληθὲν πρὸς τὸν Θεὸν ἐκεῖ τί ποτ' ἦν».

Ἄλλοτε τασιμάνης ἔφη, ἐρμηνεῖ τῷ αὐτῷ χρησάμενος: «Συγγνώμην ἤτησάμεθα τῷ προκειμένῳ παρὰ Θεοῦ τῶν κατὰ ψυχὴν 15 οἰκείων σφαλμάτων».

23 Ὑπολαβῶν, «εὖγε» εἶπον ἐγώ· «ἀλλ' ὁ κριτὴς ἔχει πάντως καὶ τὴν συγγνώμην παρέχειν· κριτὴς δὲ καὶ καθ' ὑμᾶς παντός ἀνθρώπων γένους ὁ Χριστὸς ἦξει. Οὐκοῦν πρὸς ἐκεῖνον δεῖ τὰς εὐχὰς καὶ τὰς βοὰς ἀναπέμπειν. Ἄρ' οὖν καὶ ὑμεῖς 20 τοῦτον ὡς Θεὸν ἐπικαλεῖσθε, καθάπερ ἡμεῖς, εἰδότες ἀδιαίρετον ὄντα τοῦ Πατρὸς ὡς ἐμφυτον αὐτοῦ λόγον; Οὐ γὰρ ἦν ὅτε ἦν ὁ Θεὸς ἄλογος οὐδὲ τοῦ ἐμφύτου λόγου χωρὶς».

Ἄλλοτε τασιμάνης, «δοῦλός ἐστι», φησί, «τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ Χριστός»¹.

25 Ἐγὼ δὲ πρὸς αὐτὸν πάλιν· «Ἀλλὰ τοῦτο δεῖ σκοπεῖν, ὧ βέλτιστε, ὅτι κρινεῖ, καθάπερ καὶ ὑμεῖς φατε, ζῶντας καὶ νεκρούς² ἀναστάντας καὶ περιστάντας αὐτὸν ἐπὶ φρικτοῦ καὶ ἀδεκάστου βήματος προκαθήμενον ἐν τῇ μελλούσῃ παρουσίᾳ αὐτοῦ. Ἄβραάμ δέ, ὁ ὑμέτερος προπάτωρ, ὡς καὶ ὑμεῖς γεγραμμένον 30 ἔχετε — τὰ γὰρ μωσαϊκὰ στέργειν ἰσχυρίζεσθε — καὶ παρ'

A₂A₄CC₁I₄L₈M_KΠP₂P₆ΣU, 1 Τότε: ὅτε Π 4 κατὰ: μετὰ M_K 8 ἐμοῦ: ἐμ' αὐτοῦ A₄ καλὸν παραλ A₄ 11-12 ἐκεῖ πρὸς τὸν Θεὸν A₃M_KP₂Σ πρὸς τὸν Θεὸν λαληθὲν ἐκεῖ L₈ 16 μετὰ ὑπολαβῶν προστ. δὲ C₁L₈P₆ 17 ἡμᾶς A₄ 20 ὡς Θεὸν ἐπικαλεῖσθε τοῦτον C₁L₈P₆ 25 πάλιν πρὸς αὐτὸν C₁L₈P₆ 27 μετὰ ἐπὶ προστ. τοῦ A₄ 28 προκαθήμενου A₄ 30 μετὰ ἰσχυρίζεσθε προστ. δ Uι

1. Βλ. Κοράνιον 19, 30-31.

2. Β' Τιμ. 4, 1.

Ἐβραίοις ὄρᾶν ἔστι φυλαττόμενον, ὁ γοῦν Ἄβραᾶμ πρὸς τὸν Θεὸν φησιν· “Ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν;”¹. Ὡστε ὁ μέλλων κρίνειν πᾶσαν τὴν γῆν ὁ Θεὸς ἔστιν αὐτός, ὁ καὶ κατὰ τὸν προφήτην Δανιήλ βασιλεὺς τοῦ παντός τε καὶ διὰ
5 παντός², οὐκ ἄλλος παρὰ τὸν Πατέρα κατὰ τὴν θεότητα ὑπάρχων, ὡς οὐδὲ τὸ ἡλιακὸν ἀπαύγασμα ἕτερον παρὰ τὸν ἥλιον κατὰ τὸ φῶς».

Ὁ δὲ τασιμάνης ἐδόκει δυσχεράνας καὶ σιγήσας μικρὸν ἤρξατο πλατύτερον λέγειν· συνήχθησαν γὰρ καὶ χριστιανοὶ καὶ
10 Τοῦρκοι πλείους πρὸς τὴν ἀκρόασιν· ἤρξατο οὖν λέγειν ὅτι στέργουσιν αὐτοὶ τοὺς προφήτας πάντας καὶ τὸν Χριστὸν καὶ τὰ τέσσαρα βιβλία τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ καταβάντα, ὧν ἔστιν ἓν καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ εὐαγγέλιον. Καὶ τελευτῶν, ἐπιστρέψας πρὸς ἐμὲ τὸν λόγον, «ὕμεῖς δέ», φησί, «πῶς οὐ δέχεσθε τὸν ἡμέτερον
15 προφήτην, οὐδὲ πιστεύετε τῷ τούτου βιβλίῳ, ἐξ οὐρανοῦ καὶ αὐτῷ καταβάντι;»³.

24 Πρὸς αὐτὸν δ’ ἐγὼ πάλιν· «Ἔθος ὑμῖν ἔστι καὶ ἡμῖν ἐκ παλαιοῦ καὶ χρόνου καὶ νόμου βεβαιωθέν, ἄνευ μαρτυριῶν μηδὲν παραδέχεσθαι καὶ στέργειν ὡς ἀληθές. Αἱ δὲ μαρτυρίαι διτταί· ἡ
20 γὰρ ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἢ παρὰ προσώπων ἀξιοπίστων. Μωϋσῆς μὲν οὖν Αἴγυπτον ἐπαίδευσε σημείοις καὶ τέρασι⁴, θάλασσαν ἔσχισε ῥάβδῳ καὶ πάλιν ἦνωσεν⁵, ἄρτον ὕσεν ἐξ οὐρανοῦ⁶, καὶ τί δεῖ τᾶλλα λέγειν, πιστοῦ καὶ παρ’ ὑμῖν ὄντος τοῦ Μωϋσέως; οὗτος γὰρ καὶ ὑπὸ Θεοῦ ὡς πιστὸς μεμαρ-
25 τύρηται δοῦλος⁷, ἀλλ’ οὐχ υἱὸς οὐδὲ λόγος· εἶτα κατὰ πρόσταγμα θεῖον εἰς ὄρος ἀνέβη καὶ ἐτελεύτησε, καὶ προσετέθη τοῖς πρὸ αὐτοῦ⁸. Ὁ δὲ Χριστός, μετὰ τῶν ἐξαισιῶν ὧν εἰργάσατο πολλῶν

A₃A₄CC₁I₄Λ₈M_KΠP₂P₆ΣU_r 15-16 καὶ καταβάντι αὐτῷ M_K καὶ αὐτῷ παραλ.
A₃A₄C₁I₄Λ₈ΠP₂P₆ΣU_r 17 ἡμῖν ἔστι καὶ ὑμῖν C₁Λ₈P₂ 18 καὶ μετὰ παλαιοῦ
παραλ. U_r 24 Μωυσέος I₄Λ₈

1. Γέν. 18, 25.

2. Βλ. Δανιήλ 7, 26 ἐξ.

3. Βλ. Διάλεξιν 13.

4. Ψαλμ. 134, 9.

5. Ἐξ. 14, 16· 22· 27.

6. Ἐξ. 16, 4.

7. Ἀριθμ. 12, 7.

8. Δευτ. 32, 49-50.

καὶ μεγάλων, καὶ παρ' αὐτοῦ Μωσέως καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν μαρτυρεῖται· καὶ μόνος ἐξ αἰῶνος Λόγος εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ παρ' ὑμῶν λέγεται, καὶ μόνος ἐξ αἰῶνος ἐκ παρθένου γεγέννηται, καὶ μόνος ἐξ αἰῶνος εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναληφθεὶς ἀθάνατος ἐκεῖ
 5 διαμένει, καὶ μόνος ἐξ αἰῶνος ἐκεῖθεν πάλιν ἦξει ἐλπίζεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς ἀναστάντας¹. λέγω γὰρ περὶ αὐτοῦ ὅσα καὶ παρ' ὑμῶν ὁμολογεῖται τῶν Τούρκων. Διὰ ταῦτα τοίνυν ἡμεῖς πιστεύομεν τῷ Χριστῷ καὶ τῷ εὐαγγελίῳ αὐτοῦ. Τὸν δὲ Μαχούμετ οὔτε παρὰ τῶν προφητῶν εὐρίσκομεν μαρτυρούμενον
 10 οὔτε τι ξένον εἰργασμένον καὶ ἀξιόλογον πρὸς πίστιν ἐνάγον. Διὰ τοῦτο οὐ πιστεύομεν αὐτῷ οὐδὲ τῷ παρ' αὐτοῦ βιβλίῳ».

Ὁ δὲ τασιμάνης δηλὸς μὲν ἦν πρὸς ταῦτα δυσχεραίνων, ἀπελογοεῖτο δὲ ὁμῶς λέγων· «Ἐν τῷ εὐαγγελίῳ γεγραμμένον ἦν περὶ τοῦ Μωάμεθ, καὶ ὑμεῖς ἐξεκόψατε τοῦτο². Ἄλλὰ καὶ ἐξ
 15 ἄκρας ἀνατολῆς ἐξεληθὼν ἡλίου, μέχρι καὶ τῆς αὐτοῦ δύσεως, ὡς ὄρῃς, νικῶν κατήντησεν».

Ἐγὼ δὲ πρὸς αὐτὸν ἔφην· «Τοῦ μὲν παρ' ἡμῖν εὐαγγελίου οὐδὲν οὐδέποτε παρ' οὐδενὸς ἐξεκόπη χριστιανῶν οὐδὲ μεταπεποιήται τὸ παράπαν. Ἄρα γὰρ ἐπὶ τούτῳ κεῖνται βαρεῖαι
 20 καὶ φρικωδέσταται, καὶ ὁ τολμῶν ἐκκόψαι ἢ μετασκευάσαι τι τοῦ Χριστοῦ μᾶλλον αὐτὸς ἐκκόπτεται³. Πῶς οὖν χριστιανὸς ἂν τις τοῦτο πεποίηκε; Πῶς δ' ἂν ἦν ἔτι χριστιανὸς αὐτὸς ἢ χριστιανοῖς ὅλως δεκτός, ἀποξέων τὰ θεοχάρακτα καὶ ἃ Χριστὸς αὐτὸς ἢ ἐνέγραψεν ἢ προεῖρηκεν; Ἄλλὰ καὶ πολλαὶ καὶ διάφοροι
 25 διάλεκτοι μάρτυρες, πρὸς ἃς ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μετελήφθη τὸ τοῦ Χριστοῦ εὐαγγέλιον, οὐδὲ κατὰ μίαν μόνην ἐξ ἀρχῆς γεγραμμένον. Πῶς γὰρ ἂν διέλαθεν εἴ τι παραπεποιήται; Πῶς δ' ἂν ἐν διαφόροις ἔθνεσι, καθάπερ μέχρι νῦν, τὸ συνῳδὸν ἐτηρεῖτο κατὰ διάνοιαν; Ἔστι δὲ καὶ παρὰ πολλοῖς ἑτερόφροσι τὸ τοῦ Χρι-
 30 στοῦ εὐαγγέλιον, οὓς ἡμεῖς καλοῦμεν αἰρετικούς, ὧν τινες ἔστιν ἃ συμφωνοῦντες ὑμῖν, οὐδὲν ὁμῶς ἔχουσι τοιοῦτον δεικνύειν ἐν

A₃A₄CC₁I₄L₈M_KΠP₂P₆ΣU, 7 ἡμῶν Σ 9 Μαχούμετ Λ₈ 17 ὑμῖν P₆ 21 ἐκκέκο-
 κται ΠP₂ 22 ἔτι παραλ. Σ 24 ἔγραψεν A₄ 25 μετελήφθη: ἐξελήφθη C₁L₈P₂
 27 ἂν παραλ. Σ μεταπεποιήται M_K 28 συνῳδὸν A₄ 31 συμφωνοῦντες A₄
 ἡμῖν A₄

1. Β' Τιμ. 4, 1. Α' Πέτρ. 4, 5.

2. Βλ. Κοράνιον 61, 6.

3. Ἀποκ. 22, 19.

τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ παρ' αὐτοῖς δὲ τοῖς ἀντειποῦσιν ἐξ ἀρχῆς, πολλοὶ δὲ καὶ οὗτοι, οὐδὲν δείκνυται τοιοῦτον. Ἔστι γε μὴν καὶ τὰ ἐναντία φανερώς εὑρεῖν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ· πῶς ἂν οὖν τοῖς ὑπεναντίοις ἐπεμαρτύρησε; πρὸς δὲ τούτοις ἔνεστιν 5 οὐδὲν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, ὃ μὴ καὶ τοῖς θείοις προεῖρηται προφήταις· εἰ οὖν ἐν τούτῳ γεγραμμένον ἦν περὶ Μεχούμετ τι χρηστόν, καὶ ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένον ἂν ὑπῆρχεν. Εὐροις δ' ἂν μᾶλλον γεγραμμένον καὶ μὴ ἀπαληλειμμένον, ὅτι ἔλεύσονται πολλοὶ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφήται καὶ πολλοὺς πλανή- 10 σουσι¹. διὸ καὶ παραγγέλλει λέγων· Ἐπισημασθε ὅπως οὐ μὴ πλανηθῆτε ὀπίσω αὐτῶν².

26 »Εἰ μὲν γάρ, καθάπερ ὁ Μωϋσῆς καὶ οἱ ἀπ' αἰῶνος πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν προφήται διὰ θανάτου πρὸς γῆν ἐπέστρεψαν ἅπαντες καὶ κεῖνται τὸν ἐξ οὐρανοῦ κριτὴν ἀναμένοντες, 15 οὕτω καὶ ὁ Χριστός, ἄλλος ἂν ἦλθε μετ' αὐτὸν πάλιν, ὅς ἂν εἰς οὐρανὸν ἀνῆλθε καὶ τὸ τέλος ἐπέθηκε· πέρας γὰρ τῶν ἐνθάδε πάντων ὁ οὐρανός. Ἐπεὶ δέ, ὡς καὶ ὑμεῖς ὁμολογεῖτε, ὁ Χριστὸς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνῆλθεν, οὐδεὶς ἕτερος τοῖς εὐφρονοῦσι προσδοκᾶται μετ' αὐτόν. Οὐκ ἀνέβη δὲ μόνον εἰς τὸν οὐρανὸν ὁ 20 Χριστός, ἀλλὰ καὶ προσδοκᾶται πάλιν αὐτός ἐλεύσεσθαι, ὡς ὑμεῖς καὶ τοῦτο συνομολογεῖτε· ὥστε αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἐλθὼν καὶ ὁ ἐρχόμενος καὶ προσδοκώμενος πάλιν ἐλεύσεσθαι³, καὶ καλῶς ἡμεῖς ἕτερον οὐδένα παρ' ἐκεῖνον ἢ δεχόμεθα ἢ προσδοκῶμεν.

27 »Προσδοκᾶται δὲ ἐκεῖνος πάλιν ἦξειν ἵνα κρίνη τοὺς 25 ἀνθρώπους· διατί; ὅτι, καθάπερ αὐτὸς εἶπεν, ἦλθε καὶ ἐπεφάνη τὸ φῶς εἰς τὸν κόσμον, τουτέστιν αὐτὸς καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ διδασκαλία, ἡ γὰρ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι, ἕτεροδιδασκαλοῦντες καὶ καθηδουπαθοῦντες, ἡ μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς⁴. Ἴν' οὖν μὴ

A₃A₄CC₁I₄Λ₈Μ_κΠ₂P₆ΣU_τ, 1 ἀντειποῦσιν: ἀντιποιοῦσιν A₄ 2 καὶ παραλ. A₄
 τοιοῦτον δείκνυται M_κ 4 ἐμαρτύρησε C₁Λ₈P₆ ἐν ἐστίν P₆ 5 καὶ παραλ. A₄
 6 Μεχούμετ C₁I₄Λ₈Π₂P₆U_τ 12 ὁ παραλ. A₄ 13 καὶ παραλ. M_κ 15-16 μετ'
 αὐτὸν πάλιν, ὅς ἂν εἰς οὐρανὸν ἀνῆλθε παραλ. C₁ Λ₈P₆ 19-20 ὁ Χριστὸς εἰς τὸν
 οὐρανὸν U_τ 20 μετὰ ὡς προστ. καὶ C₁Λ₈P₆

1. Ματθ. 24, 5· 11· 24. Μαρκ. 13, 6· 22. Λουκ. 21, 8. Α' Ἰω. 4, 1.

2. Ματθ. 24, 4. Μαρκ. 13, 5. Λουκ. 21, 8.

3. Ἀποκ. 1, 4· 8. 4, 8.

4. Ἰω. 3, 19.

τοῦτο πάθωμεν, ὁ μὲν κορυφαῖος τῶν Χριστοῦ μαθητῶν, ἔσονται', φησί, 'ψευδοδιδάσκαλοι καὶ ψευδοπροφήται, οἵτινες παρειαξουσιν αἰρέσεις ἀπωλείας'¹ καὶ ἔν πλεονεξία πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται'². 'πολλοὶ γὰρ ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν
 5 ταῖς ἀσελγείαις'³. Ἔτερος δὲ πάλιν φησὶν ὅτι: 'κἂν ἄγγελος εὐαγγελισθῆται ὑμῖν παρ' ὃ ὑμῖν εὐηγγελισάμεθα, ἀνάθεμα ἔστω'⁴. 'Ὁ δὲ εὐαγγελιστῆς, 'πᾶν', φησί, 'πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογῆ Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι'⁵. Πῶς οὖν ὁ λέγων μὴ εἶναι ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸν λέγοντα μὴ εἶναι
 10 κύριον τὸν διὰ σαρκὸς ἐπιφανέντα Ἰησοῦν βιβλίον ἂν παρέδωκε λέγον ἐκ Θεοῦ ἐλεύσεσθαι τὸν τοῦτο διαβεβαιούμενον; Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν.

»Ἐξ ἀνατολῆς δὲ κινήσας ὁ Μωάμεθ μέχρι καὶ δύσεως ἡλίου διήλθε νικῶν, ἀλλὰ πολέμῳ καὶ μαχαίρᾳ καὶ λεηλασίαις
 15 καὶ ἀνδραποδισμοῖς καὶ ἀνδροκτασίαις, ὧν οὐδὲν ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀγαθοῦ προηγουμένως ἔστί, τοῦ ἐξ ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου δὲ μᾶλλον προηγούμενον θέλημα⁶. Τί δέ, καὶ Ἀλέξανδρος οὐκ ἐκ δύσεως κινήσας τὴν ἀνατολὴν ὑπηγάγετο πᾶσαν; Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἄλλοτε πολλάκις στρατευσάμενοι πολλοὶ τῆς οἰκουμένης
 20 ἐπεκράτησαν πάσης. Οὐδενὶ δὲ τούτων οὐδὲν γένος τὰς ἑαυτῶν ἐνεπίστευσαν ψυχάς, ὡς ὑμεῖς τῷ Μεχούμετ. Καίτοι οὗτος, ὁμοῦ τε βίαν ἐπάγων καὶ τὰ καθ' ἡδονὴν προτεινόμενος, οὐδὲ μέρος ἐν ὅλον τῆς οἰκουμένης προσηταιρίσατο· ἡ δὲ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλία, καίτοι τῶν τοῦ βίου σχεδὸν ἀπάντων ἡδέων ἀπάγου-
 25 σα, πάντα τε περιέσχε τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα καὶ μεταξὺ τῶν

A₃A₄CC₁I₄Λ₈M_KΠP₂P₆ΣU₇ 4 πολλοὶ γὰρ: καὶ πολλοὶ A₄ 5 φησὶν ὅτι παραλ. Π μετὰ ἄγγελος προστ. φησὶν Π κἂν ἄγγελός φησὶν ὅτι A₃M_KP₂Σ ὅτι παραλ. C₁Λ₈P₆ 8 Χριστὸν παραλ. M_K 10 ἂν παραλ. Σ 11 λέγων A₄Σ μετὰ ἐκ προστ. τοῦ C₁I₄Π 13 ὁ παραλ. U₇ 15 ἀνδροκτασίαις: ἀνδροφονίαις C₁Λ₈P₆ 19 ἄλλοι: ἄν(θρωπ)οι U₇ 20 ἐπεκράτησαν: ἐπεστράτευσαν M_K 21 Μαχούμετ C₁I₄Λ₈P₆U₇ 22 οὐδὲν Λ₈ 23 προσεταιρίσατο M_KΠP₆Σ 24 πάντων ἡδέων σχεδὸν C₁Λ₈P₆

1. Β' Πέτρ. 2, 1.

2. Β' Πέτρ. 2, 3.

3. Β' Πέτρ. 2, 2.

4. Γαλ. 1, 8.

5. Α' Ἰω. 4, 2ε.

6. Πρβλ. Ἰω. 8, 44.

αὐτῇ πολεμούντων κρατεῖ, μηδεμίαν αὐτῇ βίαν ἐπάγουσα, νικῶσα δὲ μᾶλλον τὴν ἀντεπαγομένην βίαν ἐκάστοτε, ὡς καὶ οὕτω ταύτην εἶναι τὴν νίκην τὴν τὸν κόσμον νικήσαν¹».

29 Ἐν δὲ τούτοις πρὸς ὄργην ἤδη κινουμένους ἰδόντες
5 τοὺς Τούρκους οἱ παρατυχόντες χριστιανοί, κατένευσάν μοι παρῆναι τὸν λόγον². Ἐγὼ δὲ πρὸς ἰλαρότητα μεθέλκων, ὑπομειδιάσας πρὸς αὐτοὺς πάλιν ἔλεγον· «Εἴ γε κατὰ τοὺς λόγους συνεφωνοῦμεν ἑνὸς ἂν ἦμεν καὶ δόγματος». Ἄλλ' ὁ νοῶν νοεῖτω³ τῶν εἰρημένων τὴν δύναμιν.

10 Εἷς δὲ τις ἐκείνων εἶπεν ὡς· «ἔσται ποτὲ ὅτε συμφωνήσομεν ἀλλήλοις».

Καὶ ἐγὼ συνεθέμην καὶ ἐπευξάμην τάχιον ἦκειν τὸν καιρὸν ἐκείνον. Ἀλλὰ τί τοῦτ' ἔφην πρὸς τοὺς νῦν κατὰ δόξαν ἑτέρως ἢ τότε ζῶντας; Συνεθέμην γὰρ μνησθεῖς τῆς τοῦ ἀποστόλου
15 φωνῆς, ὅτι ἐπὶ «τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψει καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται ὅτι κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς»⁴. τοῦτο δ' ἔσται πάντως ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

30 Ἄλλ' ἐν τούτοις διελύθη κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὁ
20 σύλλογος. Τὰ δ' ἐν ταῖς ἐξῆς γράφειν ὁ μὲν λογισμὸς ἐθέλει, ἡ δὲ χεὶρ οὐκ ἰσχύει. Καὶ ταῦτα δὲ δι' ὑμᾶς ἔγραψα τοὺς ποθοῦντας· εἰδέναι γὰρ ποθοῦσι τὰ τοῦ πατρὸς οἱ παῖδες, καὶ μᾶλλον τῶν ἄλλων οἱ τῆς υἰοθεσίας τοῦ πνεύματος ἐπιγνώμονες.

31 Ὡσπερ δέ, ἠνίκα σὺν ὑμῖν ὑπῆρχον, κοπιῶν ἐν λόγῳ⁵
25 καὶ ἰδίᾳ καὶ παρρησίᾳ πάντας ἐδίδασκον τὴν πρὸς σωτηρίαν φέρουσαν ὁδόν, μηδὲν ὑποστελλόμενος εἰ καὶ τισι δόξαιμι βαρύς, οὕτω καὶ ἀπὼν νῦν καὶ ἐν πειρασμοῖς ὢν, ὡς ἐν βραχεῖ

A₂A₄CC₁L₄Λ₈M_KΠP₂P₆ΣU, 1 αὐτῇ: αὐτῇ A₂ νικῶσαν M_K 2 οὕτω παραλ. A₄
2-3 εἶναι ταύτην A₄ 12 καὶ ἐγὼ: κάγω C₁Λ₈P₆ ἐγὼ δὲ A₄ ἐπευξάμην
C₁P₆ 14 τότε: ποτὲ M_K τοῦ ἀποστόλου: ἀποστολικῆς M_K 17 δ': δὲ A₄U₁
20 δ':δὲ A₄ ταῖς: τοῖς Σ 22 τέλος τῶν κωδ. C₁Λ₈P₆

1. A' Ἰω. 5, 4.

2. Ὁ Παλαμᾶς, ὁμιλήσας μὲ πολλὴν παρρησίαν, προεκάλεσε τὴν ὄργην τῶν Τούρκων, διὸ οἱ παριστάμενοι Χριστιανοὶ μὲ νοήματα τοῦ ὑπέδειξαν νὰ ἀλλάξῃ τὸν ὄνον.

3. Πρβλ. *Ματθ.* 19, 12.

4. *Φιλιπ.* 2, 10-11. Πρβλ. *Ρωμ.* 14, 11.

5. Πρβ. A' *Τιμ.* 5, 17.

γράφω πᾶσι, μηδὲν ὑποστελλόμενος, ὅτι Χριστὸν Θεὸν πλου-
 τοῦμεν ζῶντα καὶ ἀληθινὸν¹ καὶ μαρτυρούμενον οὐκ ἀπὸ Θεοῦ
 Πατρὸς μόνον καὶ τῶν ἐκ Θεοῦ προφητῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν
 ἔργων καὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Δικαίως οὖν οὗτος καὶ τὴν
 5 πρὸς αὐτὸν ἡμῶν πίστιν ἀπαιτεῖ ζῶσαν εἶναι καὶ ἀληθινὴν καὶ
 μαρτυρουμένην ὑπὸ τε τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἐκ Θεοῦ διδασκάλων
 καὶ ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Τοῦτο δὲ ἔσται,
 ἐὰν κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ εὐαγγελίου πολιτευώμεθα. Οὕτω γὰρ
 τὸ πνεῦμα τῆς εὐαγγελικῆς χάριτος, κατὰ τὸν ἀπόστολον, συμ-
 10 μαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ. Εἰ δὲ τέκνα,
 καὶ κληρονόμοι κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χρι-
 στοῦ².

Αὕτη ἐστὶν ἡ ζῶσα πίστις. «Ἡ γὰρ πίστις χωρὶς τῶν
 ἔργων νεκρά ἐστίν»³, ἕτερός φησι τῶν κηρύκων τῆς πίστεως.
 15 Νεκρὸν δὲ τῷ ζῶντι Θεῷ οὐκ εὐπρόσδεκτον· οὐ γὰρ ἐστὶν ὁ
 Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων⁴. Ὁ γοῦν νεκρὸν ἔχων τὴν
 πίστιν διὰ τῆς τῶν ἀγαθῶν ἀπραξίας νεκρὸς ἐστὶ καὶ αὐτός, ὡς
 μὴ ἐν τῷ Θεῷ ζῶν καὶ εὐρισκόμενος, τῷ μόνῳ χορηγῷ τῆς
 ἀληθινῆς καὶ ἀκηράτου ζωῆς, ἕως ἂν μαθῶν, ὡς ὁ σεσωσμένος
 20 ἄσωτος, τὴν στέρησιν ἣν ἔπαθε τῶν ἔργων τῆς ζωῆς μακρυνθεὶς,
 ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῶν ἔργων τῆς μετανοίας καὶ
 ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ σεσωσμένος ἄσωτος ἐκεῖνος· «οὗ-
 τος ὁ υἱὸς μου νεκρὸς ἦν καὶ ἀνέζησεν, ἀπολωλὼς καὶ εὐρέθη»⁵.
 Οὕτω γὰρ καὶ ἀληθινὴν ἔξει πίστιν. Ἡ γὰρ μὴ διὰ τῶν ἔργων
 25 τῆς σωτηρίας μαρτυρουμένη πίστις οὐ μᾶλλον πίστις ἢ ἀπιστία
 ἐστὶ καὶ οὐχ ὁμολογία μᾶλλον ἢ ἄρνησις. Καὶ τοῦτο παρίστησιν
 ὁ περὶ τῶν τοιούτων λέγων· «Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ
 ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς καὶ πρὸς πᾶν

A₃A₄CC₁I₄L₈M_KΠ₂P₆ΣU₁, 6 τοῦ παραλ. U₁ 18 τῷ₁ παραλ. U₁ καὶ παραλ.
 A₄ 19 μετὰ ὡς προστ. καὶ M_K ὁ παραλ. A₄ 20 ἦν ἔπαθε στέρησιν M_K 22
 ὡς καὶ ὁ σεσωσμένος ἄσωτος ἐκεῖνος· ὡσπερ δὴ κάκεινος M_K 23 μετὰ ἀνέζησεν
 προστ. καὶ U₁ 24 γὰρ καὶ: καὶ γὰρ U₁

1. Βλ. Α' Θεσ. 1, 9.

2. Ρωμ. 8, 16-17.

3. Ἰακ. 2, 17· 20· 26.

4. Ματθ. 22, 32, Μάρκ. 2, 27. Λουκ. 20, 38.

5. Λουκ. 15, 24.

ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι»¹. Ἐτερος δὲ τῶν συναποστόλων φησί· «δειξόν μοι τὴν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων σου»². Καὶ «τίς πιστός; δεῖξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ»³. Τί γὰρ ὄφελος, ἐὰν τὴν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχη; Μὴ δύναται ἢ πίστις σῶσαι αὐτόν;⁴. Οὐδαμῶς. Σὺ πιστεύεις ὅτι ὁ Χριστὸς εἰς Θεὸς ἐστι μετὰ Πατρός καὶ Πνεύματος· καλῶς ποιεῖς· ἀλλὰ καὶ τὰ «δαιμόνια πιστεύουσι καὶ φρίττουσι»⁵ λέγοντα· «οἶδαμέν σε τίς εἶ, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου»⁶. δαιμόνια δ' ὁμως καὶ ἀντίθεά ἐστι διὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν ἔργων ἀντίθεσιν.

33 Ὅρατε μὴ τοῖς κακόφροσι τούτοις παραπλήσιόν τι πάσχητε, οὐκ ἐπὶ τῆς θεοσεβείας λέγω, ἀλλ' ἐπὶ τῆς πολιτείας, ὅπερ ἐπὶ τῶν δογμάτων οὗτοι. Σκοπεῖτε γὰρ μὴ, καθάπερ οὗτοι Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ πνοὴν αὐτοῦ καὶ Χριστόν, τουτέστι θεάνθρωπον, τὸν ἐκ παρθένου τεχθέντα λέγουσιν, εἶτα ὡς μὴ Θεὸν ὄντα τοῦτον φεύγουσι φρενοβλαβῶς καὶ ἀθετοῦσιν, οὕτω καὶ ὑμεῖς εὐρεθεῖτε τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς δικαίας μὲν εἶναι λέγοντες καὶ ἀγαθὰς, εἴθ' ὡς μὴ τοιαύτας οὔσας διὰ τῶν ἔργων ἀθετοῦντες καὶ τὸ ὄντως ἀγαθὸν οὐκ ἀγαθὸν ὑμῖν δεικνύντες καὶ φευκτὸν τὸ ὄντως ἐφετόν.

34 Εἰπέ· πῶς σοί τις τῶν ἀπίστων πιστεύσειε λέγοντι πιστεύειν εἰς τὸν παρθένον καὶ ἐκ παρθένου τεχθέντα Πατρός μὲν ἀχρόνως καὶ προαιωνίως, ἐν χρόνῳ δὲ ὑπὸ μητρὸς ὕστερον, εἰ καὶ ὑπερφυῶς, μήτε παρθενίαν μηδὲ γοῦν σωφροσύνην ἀσκοῦντι, ἀλλὰ ταῖς ἀλλοτρίαις ἀνεπιστρόφως ἐπιμαιομένῳ καὶ τῇ ἀκολασίᾳ ἐκδεδομένῳ; Πῶς ὁ μεθύων καὶ γαστριζόμενος υἱοποίητος

A₃A₄CC₁I₄L₈M_KΠP₂P₆ΣU, 1 συναποστόλων: ἀποστόλων Σ 1-2 δεῖξόν μοι φησι M_K 5 οὐδαμῶς παραλ. A₄ 8 διὰ παραλ. Π 9 ἀντίθετοι Π ἀντίθετά P₂Σ ἐστὶ καὶ ἀντίθετα M_K τὸν παραλ. A₄ 12 οὐκ ἐπὶ τῆς θεοσεβείας λέγω ἀλλ' παραλ. Σ 24 μετὰ παρθενίαν προστ. σου A₄ 25 ἐπιμενομένῳ M_KΣ 26 ἐκδεδεμένῳ Π

1. Τίτ. 1, 16.
2. Ἰακ. 2, 18.
3. Ἰακ. 3, 13.
4. Ἰακ. 2, 14.
5. Ἰακ. 2, 19.
6. Βλ. Μάρκ. 1, 24.

εἶναι παραστήση διὰ τοῦ πνεύματος τῷ μέχρι καὶ τεσσαράκοντα
 ἡμερῶν ἐν ἐρήμῳ νηστεύσαντι καὶ διὰ βίου νομοθετήσαντι τὴν
 ἐγκράτειαν; Πῶς ὁ ἀγαπῶν τὴν ἀδικίαν τῷ τὰ δίκαια κρίνειν καὶ
 πράττειν ἐγκελευομένῳ, ὁ ἀνελεήμων τῷ «γίνεσθε οἰκτίρμονες»
 5 λέγοντι «ὡς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς οἰκτίρμων
 ἐστίν»¹, ὁ ἀγαπῶν τὸν πλοῦτον τῷ ταλανίζοντι τοὺς πλουτοῦντας,
 ὁ μὴ συμπάθειαν πρὸς τοὺς πταίοντας καὶ μακροθυμίαν ἔτι δὲ
 πραότητα καὶ ἀνεξικακίαν καὶ ταπεινώσιν ἐνδεικνύμενος τῷ διὰ
 τῶν ἔργων ἐπιδειξαμένῳ καὶ προτρεψαμένῳ πρὸς ταῦτα διὰ τῶν
 10 λόγων· «μάθετε γάρ», φησὶν, «ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι καὶ
 ταπεινός τῇ καρδίᾳ, καὶ εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν»².
 καί· «ἐὰν μὴ ἀφήτε ἕκαστος τὰ παραπτώματα τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν
 ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ἀφήσει
 τὰ παραπτώματα ὑμῶν»³. ὃς καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σταυροῦ κρεμάμε-
 15 νος, ὑπόδειγμα διδοὺς ἡμῖν ἑαυτὸν «μὴ στήσης», ἔλεγε πρὸς τὸν
 Πατέρα, «τοῖς σταυρωταῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην»⁴;

Ἄλλ' ἔρεῖ τις, «ἐκεῖνος Θεὸς ἦν, αὐτόθεν τῆς κακίας
 ὑπερεξηρημένος»; Ἔχω πολλὰ πρὸς τοῦτο λέγειν, ἀλλ' οὐχ ὁ
 καιρὸς συγχωρεῖ. Καὶ παρὰ σοῦ δὲ ὅμως ἡμεῖς οὐ τὴν θεϊκὴν,
 20 ἀλλὰ τὴν ἀνθρωπίνην ζητοῦμεν ἀρετὴν. Δὸς σὺ τὴν ἀρχὴν
 ταύτης, ὁ δὲ Θεὸς παράσχηται τὴν τελείωσιν. Ἀπόστα τῆς
 κακίας, ἐν τῇ χώρᾳ γενοῦ τῆς ἀρετῆς, ἐπιλαβοῦ τῶν ἔργων τῆς
 μετανοίας, καὶ προσμένων παρὰ τοῦ Θεοῦ, λήψη οὐ μόνον τῆς
 ἀνθρωπίνης ἀρετῆς τὴν τελείωσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς προσκτήση
 25 τὰς θεϊκὰς ὑπερφυῶς ἀρετὰς διὰ τῆς τοῦ θείου πνεύματος ἐνοι-
 κήσεως. Οὕτω γὰρ θεοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος. Ὁ γὰρ κολλώμενος
 διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀρετῆς τῷ Θεῷ ἐν πνεῦμα μετὰ τοῦ Θεοῦ
 γίνεται⁵ διὰ τῆς τοῦ θείου πνεύματος χάριτος, ἥτις μετὰ πάντων
 ὑμῶν εἶη πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

A₃A₄CC₁I₄L₈M_KPP₂P₆SU_r, 2 καὶ διὰ βίου νομοθετήσαντι *παραλ.* Σ 3-4 καὶ
 πράττειν *παραλ.* M_KPP₂Σ 5 ἡμῶν A₄ 11 ἡμῶν A₄ 13 ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑ-
 μῶν *παραλ.* M_K 15-16 πρὸς τὸν πατέρα τοῖς σταυρωταῖς *παραλ.* A₄ 18 ὑπεξη-
 ρημένος Π 21 ταύτην A₄ παράσχη A₄ 23 τοῦ *παραλ.* Σ 26 ὁ πρὸ ἄν-
 θρωπος *παραλ.* Σ 29 πάντοτε *παραλ.* A₄I₄

1. Λουκ. 6, 36.

2. *Ματθ.* 11, 29.

3. *Ματθ.* 6, 15.

4. Βλ. Λουκ. 23, 34.

5. Βλ. Α' Κορ. 6, 17.

<ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ>
ΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΟΤΕ ΕΛΛΩ

- 1 Οὐ τὴν πρὸς ἐμὲ διάθεσιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν κατὰ ψυχὴν
σὴν ἀρίστην διάθεσιν ἀκριβῶς ἤδειν, ἐξ ὅτου τῷ μακαρίῳ ἐκείνῳ
Δαυίδ εἶδόν σε συνόντα καὶ ἡρτημένον τῆς ἐκείνου ψυχῆς ἀγάπης
ἀλύτοις ἄμμασιν. Ἐπει γράφειν οὐκ ἔχω, σὺ δὲ γραμμάτων ἐ
5 μῶν ἐρᾶς καὶ μανθάνειν ἐκ τούτων ἀποδέχη τὰ καθ' ἡμᾶς, δι' ἧς ὡς
ὀρᾶς εὐπορῶ χειρὸς καὶ ὀπόση δύναμις, νῦν ἐπιστέλλω τῷ σῷ φι-
λοχρίστῳ τρόπῳ τὰ φίλα.
- 2 Ἦνίκ' ἂν ἐκ πόλεως εἰς πόλιν μετάγωσι, τότε μόνον φύλα-
κας ἐφιστῶσιν ἡμῖν οἱ βάρβαροι. Τὰς μὲν ἀπὸ τούτων πρὸς ἡμᾶς
10 πεύσεις καὶ τὰς πρὸς ἐκείνους παρ' ἡμῶν ἀποκρίσεις καὶ τὰς ἐκεί-
νων αὐτῶν πρὸς ταύτας συγκαταθέσεις καὶ ἀπλῶς πάσας τὰς κατὰ τὰς
ὁδοὺς ὀμιλίας εἴ τις σχολὴν ἤγε γράφειν, ἡδὺς ἂν ἦν ὅ,τι μάλιστα
χριστιανῶν ἀκοαῖς. Ἐπει ἡνίκ' ἂν ἐπὶ τὴν ὀρισμένην αὐτοῖς οἱ
φύλακες εἰσαγάγωσι χώραν ἢ πόλιν, ἐπιστρέψαντες ἕκαστος εἰς τὰ
15 οἰκεία, παροικεῖν τε καὶ περιεῖναι ἀφιασιν ἡμᾶς ὅποι βουλοίμεθα
καὶ οἷς βουλοίμεθα συντυγχάνειν· οἶμαι δὲ καὶ τοῦτο μὴ ἄνευ
κρεῖττονος εἶναι προνοίας.
- 3 Ὡς οὖν καὶ κατὰ τὴν Νίκαιαν ὡς ἔθος ἀφῆκαν, ἐπὶ τῆς τοῦ
Ἰακίνθου μονῆς ναὸν ἱερὸν εὐρόντες καὶ φρέαρ ἡδὺ μεταξὺ δια-
20 φόρων δένδρων καλὸν τεθηλότων καὶ μετὰ τῆς εὐπνοίας καὶ τῆς
σκιάς καὶ ἡσυχίας παρεχόντων μετρίαν, ἐκεῖ κατελύσαμεν¹. Εὐθὺς
οὖν ὁ τῆς κατὰ Θεὸν ἀγάπης κρατήρ, ὁ Ταρωνεΐτης, ὡς ἡμᾶς ἤκει
φθάσας τοὺς ἄλλους, αὐτόκλητος, αὐτοκέλευστος· ἐπόθει γὰρ πο-

U 3 τῷ Δυσσυστάτῳ ἐν δεξιᾷ φᾶ αὐτῆ χειρὶ U

1. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 19 διορθῶναι τὸ «ἐκεῖ κατελύσαμεν» μετὰ τὴν ἐπεξήγησιν «μᾶλλον δὲ κατέλυσα» καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρεται εἰς τὴν τύχην τῶν ἄλλων συναϊμαλώτων του. Οἱ Θεσσαλονικεῖς ἐνδιέφεροντο νὰ μάθουν καὶ περὶ τῶν ἄλλων συμπατριωτῶν των. Ὁ παραλήπτης τῆς παρούσης ἐπιστολῆς δὲν ἐνδιαφέρεται περὶ τῶν ἄλλων, ἐπειδὴ προφανῶς δὲν ἦτο θεσσαλονικεὺς.

θοῦντας· καὶ ἐν ταῖς τρίβοις, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἐφαντάζετο ἡ-
μᾶς εὐμενῶς¹. Ἐνεφορούμεθα δὴ τούτου ἕως παρῆν.

4 Ὡς δὲ ἀπαίρων ἡμῖν ἀφήκεν ὃν αὐτὸς οἶδε φωτὸς ἐπώνυμον
ἄνδρα φίλον², μετ' αὐτοῦ τῆ ἐξῆς ἱστορήσων ἐξῆλθον τὴν ἀνατολι-
5 κὴν καὶ οὖσαν καὶ καλουμένην τῆς πόλεως πύλην, ἐγγυτέρω τῶν
ἄλλων οὖσαν. Ὡς οὖν μικρὸν προῆλθον τῆς πύλης (τί γὰρ δεῖ λέ-
γειν οἰκοδομημάτων ὕψη καὶ κάλλη καὶ ὀχυρωμάτων; πάντα γὰρ ἡ
πόλις αὐτὴ περιττῆ ταῦτα, κἂν νῦν ἀχρείως), ὡς οὖν μικρὸν προῆλ-
θον, ὄρῳ κύβον ἐπὶ πεδιάδος ἐκ μαρμάρων ἐσκευασμένον καὶ οἶον
10 εὐτρεπισμένον ἐπ' ἔργῳ. Καὶ δὴ τοὺς παρατυχόντας ἠρώτων εἴ τις
χρεία τοῦ κύβου, τοῦ ἄστεως ἐκτὸς μὲν, ἐγγὺς δὲ οὕτως ἐτοιμοῦ
προτεθειμένου. Οἱ δὲ ἦν ὁ κύβος ἐπλήρου χρεῖαν διηγοῦντο. Καὶ
πέρας ὁ λόγος ἔλαβεν οὐπω, καὶ φωνῶν ἐκ τῆς τοῦ ἄστεως πύλης
ὀλολυζόντων αἰσθόμενοι καὶ πρὸς τὸν ἦχον στραφέντες, ὡς εἶδο-
15 μεν Τούρκων σύνταγμα νεκρὸν ἐκφερόντων καὶ βαδιζόντων εὐθὺ
τοῦ κύβου, μετέστημεν ἡμεῖς, καὶ βαδίζοντες ἠρέμα τοσοῦτον ἀφι-
στάμεθα, ὅσον καὶ ὄρᾶν καὶ ἀκούειν τὰ παρ' αὐτῶν πραττόμενα καὶ
λεγόμενα.

5 Φθάσαντες οὖν ἐπὶ τὸν κύβον ἐκείνον, σιωπὴν ἔσχον βαθεῖαν
20 ἅπαντες· καὶ τὸ κιβώτιον, σινδόσιν ἐσταλμένον λευκαῖς, ὃ τὸν νε-
κρὸν ἐντὸς ἔφερε, συναράμενοι πλείους ἐπὶ τοῦ κύβου κοσμίως ἔ-
θεντο. Εἶτα περιστάντες αὐτοὶ μέσον εἶχον τῶν παρ' αὐτοῖς τασι-
μανῶν ἓνα — εἰώθασι δὲ καλεῖν οὕτω τοὺς ἀνακειμένους τῷ κατ'
αὐτοὺς ἱερῷ —. Τὰς χεῖρας οὖν οὗτος ἀνατείνας ἐβόησεν· οἱ δὲ ἐπε-
25 βόησαν. Καὶ τοῦτο πεποιήται τούτοις τρίς. Εἶτα τὸ μὲν κιβώτιον
ἐκείνο λαμβάνουσιν ἐπὶ χεῖρας καὶ πορρωτέρω φέρουσιν οἱ ταφῆ
παραδώσοντες, τῶν δ' ἄλλων ἕκαστος μετὰ τῶν τασιμανῶν ἐπι-
στρέφουσιν εἰς τὰ ἴδια.

6 Τότε τοίνυν ἐπιστρέφομεν καὶ ἡμεῖς καὶ μετ' αὐτοὺς τὴν
30 αὐτὴν εἰσερχόμεθα πύλην. Ἰδόντες δὲ τὸν τασιμάνην μετὰ καὶ τι-
νων ἄλλων ὑπὸ τὴν σκιάν καθεσθέντα τῆς πύλης, ὡς καὶ τῆς εὐ-
κρασίας τοῦ ἀέρος ἀπολαύσειν κατὰ καιρὸν — Ἰούλιος γὰρ ὁ μῆν
ἦν —, ἀντικρὺ μετὰ χριστιανῶν συνεκαθίσσαμεν καὶ ἡμεῖς. Ἡρόμην

U 11 ἄστεος U 13 ἄστεος U

1. Σοφ. Σολ. 6, 16.

2. Τὸ ὄνομα τοῦ προφανῶς ἦτο Φώτιος.

οὐν ἐκεῖ καθεζόμενος εἶ τις εἶδησιν ἀμφοτέρων ἔχει τῶν διαλέκτων ὧν ἐδεόμην¹. Ἐπεὶ οὖν παρῆν, ἠξίωσα τοῦτον ὡς ἀπ' ἐμοῦ τοῖς Τούρκοις εἰπεῖν· «ὅτι μὲν καλὸν τὸ παρ' ὑμῶν ἐκτὸς τελεσθὲν οἶδα· ὑπὲρ γὰρ τοῦ τεθνηκότος καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἢ παρ' ὑμῶν γέγονε
5 βοή· πρὸς τίνα γὰρ ἕτερον; Ἀποδέχομαι δὲ μαθεῖν καὶ τὸ παρ' ὑμῶν πρὸς τὸν Θεὸν λαληθὲν».

Ὁ δὲ τασιμάνης, ἐρμηνεῖ τῷ αὐτῷ χρησάμενος, ἔφη· «Συγγνώμην ἡτησάμεθα τῷ προκειμένῳ παρὰ Θεοῦ τῶν κατὰ ψυχὴν οἰκείων σφαλμάτων».

7 10 Ἵπολαβῶν, «εὐγε», εἶπον ἐγώ· «ἀλλ' ὁ κριτῆς πάντως ἔχει καὶ τὴν συγγνώμην παρέχειν· κριτῆς δὲ καὶ καθ' ὑμᾶς παντὸς ἀνθρώπων γένους ὁ Χριστὸς ἦξει. Οὐκοῦν πρὸς ἐκεῖνον δεῖ τὰς τοιαύτας βοὰς καὶ τὰς εὐχὰς ἀναπέμπειν. Ἄρ' οὖν καὶ ὑμεῖς τοῦτον ὡς Θεὸν ἐπικαλεῖσθε, καθάπερ ἡμεῖς, εἰδότες ἀδιαίρετον ὄντα τοῦ πα-
15 τρός ὡς ἔμφυτον αὐτοῦ λόγον;».

Ὁ δὲ τασιμάνης· «Δοῦλός ἐστι», φησί, «Θεοῦ καὶ ὁ Χριστός».

Ἐγὼ δὲ πρὸς αὐτὸν πάλιν· «Ἄλλὰ τοῦτο δεῖ σκοπεῖν, ὃ βέλτιστε, ὅτι κρινεῖ, καθάπερ καὶ ὑμεῖς φατε, ζῶντας καὶ νεκρούς² ἀναστάντας ἐν τῇ μελλούσῃ παρουσίᾳ αὐτοῦ. Ἄβραάμ δέ, ὁ ὑμέτερος
20 προπάτωρ, ὡς καὶ ὑμεῖς ἀνάγραφτον ἔχετε – τὰ γὰρ μωσαϊκὰ στέργειν ἰσχυρίζεσθε – καὶ παρ' Ἑβραίοις ὄραν ἔστι φυλαττόμενον· ὁ γοῦν Ἄβραάμ πρὸς τὸν Θεόν φησιν· ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν;³. Ὡστε ὁ μέλλων κρίνειν πᾶσαν τὴν γῆν αὐτός ἐστιν ὁ Θεός, ὁ καὶ κατὰ τὸν προφήτην Δαυιδ βασιλεὺς τοῦ παν-
25 τός τε καὶ διὰ παντός».

Ὁ δὲ τασιμάνης, ὡς ἐδόκει, δυσχεράνας καὶ σιγήσας μικρὸν ἤρξατο πλατύτερον λέγειν· συνήχθησαν γὰρ καὶ χριστιανοὶ καὶ Τούρκοι πλείους πρὸς τὴν ἀκρόασιν· ἤρξατο οὖν λέγειν ὅτι στέργουσιν αὐτοὶ τοὺς προφήτας πάντας καὶ τὸν Χριστὸν καὶ τὰ τέσσα-
30 ρα βιβλία τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ καταβάντα⁴, ἐν οἷς ἐστι καὶ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τελευτῶν, ἐπιστρέψας πρὸς ἐμὲ τὸν λόγον,

U 11 πάντως U 25 διαπαντός U

1. Ἐδῶ χρειάζεται διερμηνεύς, διότι ὁ τασιμάνης ἠγνόει τὴν ἑλληνικὴν.

2. Πρβλ. Β' Τιμ. 4, 1· Α' Πέτρ. 4, 5.

3. Γεν. 18,25.

4. Τὰ τέσσαρα βιβλία εἶναι ἡ Πεντάτευχος, τὸ Ψαλτήριον, τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸ Κοράνιον.

«ὁμεις δέ», φησί, «πῶς οὐ πιστεύετε τὸν ἡμέτερον προφήτην καὶ τὸ τούτου βιβλίον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ αὐτὸ καταβάν;».

8 Πρὸς αὐτὸν δ' ἐγὼ πάλιν· «Ἔθος ἡμῖν ἐστὶ καὶ ὑμῖν ἐκ παλαιοῦ καὶ χρόνου καὶ νόμου βεβαιωθέν, ἄνευ μαρτυριῶν μηδὲν ὡς
5 ἄληθές παραδέχεσθαι. Διτταὶ δέ εἰσιν αἱ μαρτυρίαι· ἢ γὰρ ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἢ παρὰ προσώπων ἀξιοπίστων. Μωσῆς μὲν οὖν σημείοις καὶ τέρασιν Αἴγυπτον ἐπαίδευσε¹, θάλασσαν ἔσχισε ῥάβδῳ καὶ πάλιν ἦνωσεν, ἄρτον ὕσεν ἐξ οὐρανοῦ², καὶ τί δεῖ τᾶλλα λέγειν, πιστοῦ καὶ παρ' ἡμῖν ὄντος τοῦ
10 Μωσέως; οὗτος γὰρ καὶ ὑπὸ Θεοῦ ὡς πιστὸς μεμαρτύρηται δοῦλος³, ἀλλ' οὐχ υἱὸς οὐδὲ λόγος· εἶτα καὶ κατὰ πρόσταγμα θεῖον εἰς ὄρος ἀνέβη καὶ ἐτελεύτησε καὶ προσετέθη τοῖς πρὸ αὐτοῦ⁴. Ὁ δὲ Χριστός, μετὰ τῶν ἐξαισιῶν ὧν εἰργάσατο πολλῶν καὶ μεγάλων, καὶ παρ' αὐτοῦ Μωσέως καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν μαρτυρεῖται·
15 καὶ μόνος ἐξ αἰῶνος λόγος εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ παρ' ὑμῶν λέγεται, καὶ μόνος χωρὶς ἀνδρὸς ἐκ παρθένου γεγέννηται, καὶ μόνος ἐξ Ἐλαιῶνος εἰς οὐρανὸν ἀναληφθεὶς ἀθάνατος ἐκεῖ διαμένει, ὡς καὶ παρ' ὑμῶν ὁμολογεῖται. Διὰ ταῦτα τοίνυν ἡμεῖς πιστεύομεν τῷ Χριστῷ καὶ τῷ εὐαγγελίῳ αὐτοῦ. Τὸν δὲ Μεχούμετ οὔτε παρὰ τῶν προ-
20 φητῶν εὐρίσκομεν μαρτυρούμενον οὔτε τι ξένον εἰργασμένον καὶ ἀξιόλογον πρὸς πίστιν ἐνάγον. Διὰ τοῦτο οὐ πιστεύομεν αὐτῷ οὐδὲ τῷ παρ' αὐτοῦ βιβλίῳ».

Ἁ Ὁ δὲ τασιμάνης δηλὸς μὲν ἦν δυσχεραίνων, ἀπελογεῖτο δὲ ὁμῶς λέγων· «Ἐν τῷ εὐαγγελίῳ γεγραμμένον ἦν περὶ τοῦ Μωάμεθ,
25 καὶ ὑμεῖς ἐξεκόψατε τοῦτο. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄκρας ἀνατολῆς ἐξεληθὼν ἡλίου, μέχρι καὶ τῆς αὐτοῦ δύσεως, ὡς ὄρας, νικῶν κατήντησεν».

9 Ἐγὼ δὲ πρὸς αὐτὸν ἔφην· «Τοῦ μὲν παρ' ἡμῖν εὐαγγελίου οὐδὲν οὐδέποτε παρ' οὐδενὸς ἐξεκόπη χριστιανῶν οὐδὲ μεταπεποίηται. Ἄρα γὰρ ἐπὶ τούτῳ κεῖνται βαρεῖαι καὶ φρικωδέσταται,

U 1-2 οὐ πιστεύετε... καταβάν: οὐδέχασθε τὸν ἡμέτερον προφήτην οὐδὲ πιστεύετε τῷ τούτου βιβλίῳ, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ αὐτῷ καταβάντι Πρὸς τὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν 23 16 χωρὶς ἀνδρὸς: ἐξ αἰῶνος Πρὸς τὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν 24 24 ἐξ ἐλαιῶνος: ἐξ αἰῶνος πρὸς τὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν 24 17-18 ὡς καὶ παρ' ὑμῶν ὁμολογεῖται ἐν ᾧα U

1. Πρβλ. Ψαλμ. 134, 9.

2. Βλ. Ἐξ. 16, 4.

3. Βλ. Ἀριθμ. 12, 7.

4. Βλ. Δευτ. 32, 49-50.

- καὶ ὁ τολμῶν ἐκκόψαι ἢ μετασκευάσαι τι τοῦ Χριστοῦ μᾶλλον αὐ-
 τὸς ἐκκόπτεται¹. Πῶς οὖν χριστιανῶν ἂν τις τοῦτο πεποίηκεν; Ἄλ-
 λά καὶ αἱ πολλαὶ καὶ διάφοροι διάλεκτοι μάρτυρες, πρὸς ἃς ἐξ ἀρ-
 χῆς εὐθύς μετελήφθη τὸ τοῦ Χριστοῦ εὐαγγέλιον, οὐδὲ κατὰ μίαν
 5 μόνην τὴν ἀρχὴν γεγραμμένον. Ἔστι δὲ καὶ παρὰ πολλοῖς ἑτερό-
 φροσιν, οὓς ἡμεῖς καλοῦμεν αἰρετικούς, ὧν τινες ἔστιν ἃ συμφω-
 νοῦντες ὑμῖν, οὐδὲν τοιοῦτον ἔχουσι δεικνύειν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.
 Καὶ παρ' αὐτοῖς δὲ τοῖς σχεδὸν κατὰ λέξιν ἐξ ἀρχῆς ἀντειπεῖν ἐγ-
 χειρήσασι, πολλοὶ δὲ καὶ οὗτοι, οὐδὲν οὐδαμοῦ τοιοῦτον εὑρηται.
 10 Ἔστι δὲ καὶ τὰ ἐναντία φανερώς ἰδεῖν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χρι-
 στοῦ· πῶς ἂν οὖν τοῖς ὑπεναντίοις ἐπεμαρτύρησε; Πρὸς δὲ τούτοις
 οὐδὲν ἂν εὔροι τις τῶν ἀπάντων ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τῆς ἀληθείας, ὃ
 μὴ καὶ τοῖς θείοις προμεμαρτύρηται προφήταις· εἰ οὖν ἐν τῷ εὐαγ-
 γελίῳ γεγραμμένον ἦν ὃ λέγεις περὶ τοῦ Μεχούμετ, καὶ ἐν τοῖς
 15 προφήταις γεγραμμένον προὑπήρχεν ἂν.
- 10 »Ἐξ ἀνατολῆς δὲ κινήσας μέχρι δύσεως διήλθε νικῶν, ἀλ-
 λά πολέμῳ καὶ μαχαίρᾳ καὶ φόνοις καὶ λεηλασίαις καὶ ἀνδραποδι-
 σμοῖς ἀνθρώπων καὶ ἀνδροκτασίαις, ὧν οὐδὲν ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὄν-
 τος ἀγαθοῦ προηγουμένως ἐστί. Τί δέ, καὶ Ἀλέξανδρος οὐκ ἐκ δύ-
 20 σεως κινήσας τὴν ἀνατολὴν ὑπηγάγετο πᾶσαν; Ἄλλὰ καὶ ἄλλοι
 ἄλλοτε πολλοὶ πολέμῳ καὶ δυναστείᾳ καὶ τῆς οἰκουμένης ἐπεκρά-
 τησαν ἀπάσης. Οὐδενὶ δὲ τούτων οὐδὲν γένος τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐνε-
 πίστευσαν, ὡς ὑμεῖς τῷ Μεχούμετ».
- 11 Ἐν δὲ τούτοις πρὸς ὄργην ἤδη τοὺς Τούρκους κινουμέ-
 25 νους ἰδόντες οἱ χριστιανοί, κατένευσάν μοι καταπαῦσαι τὸν λόγον.
 Ἐγὼ δ' ἰλαρύνων αὐτούς, ὑπομειδιάσας πρὸς τὸν τασιμάνην ἔλε-
 γον πάλιν· «Εἰ κατὰ τοὺς λόγους συμφωνοῦμεν, ἐνὸς ἂν ἦμεν δόγ-
 ματος». Ἄλλ' ὁ νοῶν νοεῖτω² τῶν εἰρημένων τὴν δύναμιν.
- 30 Εἷς δὲ τις ἐκείνων ἔφη· «Ἔστιν ὅτε συμφωνήσομεν ἀλλήλοις».
 Καὶ ἐγὼ συνεθέμην. Ἄλλὰ τί τοῦτο ἔφην πρὸς τοὺς νῦν ζῶν-
 τας; Συνετέθην γὰρ μνησθεῖς τῆς τοῦ ἀποστόλου φωνῆς· «ἐπὶ τῷ
 ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψει»³, καὶ τὰ ἐξῆς· τοῦτο δ'
 ἔσται πάντως ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ Χριστοῦ.

U 11 μετὰ τούτοις προστ. ἐν U 18 ἀνθρώπων παραλ. ἢ ἐπιστολὴ πρὸς τὴν αὐ-
 τοῦ Ἐκκλησίαν

1. Βλ. Ἀποκ. 22, 19.

2. Πρβλ. Ματθ. 19, 12.

3. Φιλιπ. 2, 10· πρβλ. Ρωμ. 14, 11.

12 Ἐν τούτοις διελύθη τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὁ σύλλογος. Τὰ δ' ἐν ταῖς ἐξῆς γράφειν ὁ μὲν λογισμὸς ἐθέλει, ἡ δὲ χεὶρ οὐκ ἰσχύει. Καὶ ταῦτα γὰρ δι' ὑμᾶς ἔγραψα τοὺς ποθοῦντας, ἵνα μὴ πάντα λιπὼν λυπῶ.

<ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ>
ΔΙΑΛΕΞΙΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΘΕΟΥΣ ΧΙΟΝΑΣ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΙΑΤΡΟΥ
ΤΟΥ ΤΑΡΩΝΕΙΤΟΥ, ΠΑΡΟΝΤΟΣ
ΚΑ ΑΥΤΗΚΟΟΥ ΓΕΓΟΝΟΤΟΣ

ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΙΣΜΑΗ-
ΛΙΤΩΝ ΟΤΕ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΣ ΕΓΕΝΕ-
ΤΟ ΠΕΡΙ ΠΙΣΤΕΩΣ ΤΙΝΕΣ ΑΝ ΕΙΕΝ
ΠΕΡΙ ΤΟ ΘΕΙΟΝ ΕΥΣΕΒΕΣΤΕΡΟΙ ...
ΑΘΕΟΥΣ.

- 1 Ἦλθον οἱ Χιόναι, φη-
σίν, ὀρισμῶ τοῦ αὐθέντου τῶν
Τούρκων εἰς τὸ διαλεχθῆναι
τῷ μητροπολίτῃ. Ἐφοβήθησαν
5 οὖν κινήθῃναι τὸν λόγον ἔμ-
προσθεν ἐκείνου καὶ κατὰ
πρῶτον μετεχειρίσθησαν καὶ
ἐμέ καὶ τὸν ἀρχιερέα καὶ τοὺς
πλησιάζοντας τὸν αὐθέντην
10 τῶν Τούρκων ἰδίως, ἵνα μὴ λα-
ληθῶσιν ὄλως περὶ τῶν τοιού-
των· ὡς οὖν οὐκ ἠδυνήθησαν
κατασκευάσαι τοῦτο, πάλιν μετε-

A₃A₄C₁A₆M_K P₂P₆ΣV₃

U

Τίτλος: Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀθέους Χιόνας διάλεξις ... γεγονότος A₄P₂Σ Διάλε-
ξις τοῦ Θεσσαλονίκης συγγραφεῖσα παρὰ ἱατροῦ τοῦ Ταρωνεῖτου V₃ Τοῦ ἀγιω-
τάτου Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ διάλεξις ... γεγονότος
ἐν τῇ Ἀνατολῇ M_K Διάλεξις τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τοὺς Ἰσμαηλίτας περὶ πίστεως
ἄλλη χειρὶ κάτω φσ U 1 *πρὸ ἦλθον προστ.* Γινώσκετε ὅτι ἐθαυμάσαμεν καὶ τῆς
ἀληθείας τὴν δύναμιν, πῶς ἐν μέσῳ τῶν ἀθετούντων ἀνίκητος ἀναφαίνεται, καὶ τοῦ
ψεύδους τὴν ἀναισχυντίαν, πῶς καὶ μετὰ τὴν ἦτταν μεγαλαυχεῖν ἀναιδῶς οὐ παύε-
ται V₃ Ἦλθον γὰρ V₃ 1-2 φησὶν *παραλ.* V₃ 2 αὐθέντου: ἀμηρᾶ A₄M_KP₂
2-3 τῶν Τούρκων *παραλ.* A₄M_KP₂V₃ 4 *μετὰ μητροπολίτη προστ.* Θεσσαλονίκης
A₄M_KP₂Σ· 6 ἐκείνου: τοῦ αὐθέντου V₃ 9-10 πλησιάζοντας τὸν αὐθέντην τῶν
Τούρκων: πλησίον ὄντας τοῦ ἀμηρᾶ M_K τοὺς προσιόντας τοῦ ἀμηρᾶ A₄ 10 τῶν
Τούρκων *παραλ.* V₃ 12 ὡς οὖν οὐκ ἠδυνήθησαν: καὶ μὴ δυνηθέντες A₄M_KP₂Σ

τεχειρίσθησαν, ἵνα κἄν μηδὲν
λαληθῶσιν ἐνώπιον τοῦ αὐθέν-
του αὐτῶν· ὃ καὶ ἐποίησαν.
Καὶ ὤρισεν ἐκεῖνος ἄρχοντας
5 οὐκ ὀλίγους καὶ τινα Παλαπᾶ-
νον λεγόμενον· καὶ ἦλθον ἅμα
τοῖς Χιόναϊς ἐνθα ὁ μητροπο-
λίτης εὐρίσκετο. Καὶ ἐκαθίσα-
μεν ὁμοῦ.

10 Ἦρξαντο οὖν οἱ Χιόναϊ
λαλεῖν πολλὰ πολλὰ. Τὸ δὲ
κεφάλαιον τοῦ λόγου τούτων
ἦν ὅτι· «Ἡμεῖς ἠκούσαμεν δέ-
κα λόγους, οὓς γεγραμμένους
15 κατήγαγεν ὁ Μωυσῆς ἐν πλα-
ξί λιθίναις, καὶ οἶδαμεν ὅτι ἐ-
κείνους κρατοῦσιν οἱ Τοῦρκοι·
καὶ ἀφήκαμεν ἅπερ ἐφρονοῦ-
μεν πρότερον καὶ ἦλθομεν
20 πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐγενόμεθα
καὶ ἡμεῖς Τοῦρκοι».

3 Εἶπον οὖν οἱ ἄρχοντες
πρὸς τὸν μητροπολίτην ἵνα ἀ-
πολογησῆται. Καὶ ἤρξατο οὕ-
25 τως· Ἐμοὶ οὐκ ἔπρεπεν ἀπολο-
γηθῆναι νῦν· πρῶτον, ὅτι πρὸς
τὸ ὕψος καὶ μέγεθος τῆς τοῦ
ἐμοῦ Χριστοῦ καθολικῆς καὶ
ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τίς
30 εἰμὶ ἐγὼ ὑπεραπολογεῖσθαι,

Ἐμοὶ οὐκ ἔδει ἀπολο-
γηθῆναι νῦν· πρῶτον μὲν, ὅτι
πρὸς τὸ ὕψος καὶ μέγεθος τῆς
τοῦ Χριστοῦ καθολικῆς καὶ ἀ-
ποστολικῆς ἐκκλησίας τίς
εἰμὶ ἐγὼ ὑπεραπολογεῖσθαι,

A₂A₄C₁Λ₈M_KP₂P₆SV₃

1 μηδέν: οὐδέν V₃ 2 ἐνώπιον: ἐμπροσθεν A₄M_KP₂Σ 2-3 αὐθέντου αὐτῶν: ἀμη-
ρᾶ A₄M_K 3 αὐτῶν παραλ. V₃ 4 ἐκεῖνος: ὁ αὐθέντης V₃ 8-9 καὶ ἐκαθίσα-
μεν: ἐκαθίσασαμεν γοῦν A₄M_K 10-11 ἤρξαντο.. λαλεῖν: καὶ οὕτως ἤρξαντο λαλεῖν οἱ
Χιόναϊ A₄M_K 12 τούτων: αὐτῶν A₄M_KP₂Σ 20 πρὸς: εἰς C₁Λ₈P₆V₃ 22 οὖν
παραλ. M_K 26 πρῶτον παραλ. A₄

U

μέρος ὧν αὐτῆς τὸ ἐλάχιστον^{δέν} μέρος ὧν αὐτῆς τὸ ἐλάχιστον
καὶ σχεδὸν οὐδέν; δεύτερον, ^{ν-} καὶ σχεδὸν οὐδέν; Μετὰ τοῦτο
ὅτι καὶ οἱ ἄρχοντες, οἱ καὶ ὡς δέ, ἐπειδὴ ἐνώπιον προκαθη-
κρῖται προκαθήμενοι, πρόσ- μένων καὶ κρινόντων ὁ λόγος
5 κεινται τῷ μέρει τῶν ἀντιδίκων καὶ ταῦτα προσκειμένων τῷ
καὶ οὐκ ἔνι πρέπον ἵνα δει- μέρει τῶν ἀντικειμένων, εἶχον
κνύω εἰς τὰ παρ' αὐτῶν ἀντιλε- ἀναγκαῖον, ἵνα ἔχω καὶ δει-
γόμενα τὰ δικαιώματα τῆς εὐ- κνύω εἰς τὰ παρ' αὐτῶν ἀντιλε-
σεβείας¹, ἅπερ ἔστιν ἡ θεό- γόμενα τὰ δικαιώματα τῆς εὐ-
πνευστος Γραφή καὶ μάλιστα σεβείας¹, ἅτινά ἐστιν ἡ θεό-
τὰ βιβλία τῶν προφητῶν· τρί- πνευστος Γραφή καὶ μάλιστα
τον, ὅτι καὶ παραδεδομένος εἰς τὰ βιβλία τῶν προφητῶν. Τρί-
αἰχμαλωσίαν εἰμί καὶ γινώσκω τον, ὅτι καὶ παραδεδομένος εἰς
15 παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ αἰχμαλωσίαν εἰμί, καὶ οἶδα
καὶ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι- καὶ Θεοῦ καὶ σωτήρος μου Ἰη-
στοῦ ὅτι μετὰ τὸ παραδοθῆναι σοῦ Χριστοῦ ὅτι, μετὰ τὸ πα-
ἐρωτώμενος οὐκ ἀπεκρίνετο². ραδοθῆναι, ἐρωτώμενος, οὐκ
ἀπεκρίνετο².

4 20 Ὅμως ἐπειδὴ ὀρίζει
τοῦτο ὁ μέγας ἀμηρᾶς, καὶ κα-
ταλαμβάνω ὅτι ὁ Θεὸς ἔδωκεν
αὐτῷ αὐθεντικὴν γνῶσιν — τοῦ
γὰρ δούλου καὶ τοῦ τυχόντος
25 ἔστι τὸ γινώσκειν περὶ ἑνὸς
δόγματος, καὶ τοῦτο μόλις,
ὁ δὲ αὐθέντης καὶ ταῦτα ὁ ἔ-
χων εἰς ἐξουσίαν ἑαυτοῦ πολ-
λά γένη ἀναγκαῖόν ἐστι γινώ-
30 σκειν περὶ παντὸς δόγματος
καὶ μετὰ ἀληθείας —, διὰ τοῦ-

Ὅμως ἐπειδὴ παρ' ὑμῶν
ἐρωτῶμαι, εἰπεῖν μέλλω περὶ

A₃A₄C₁L₆M_KP₂P₆ΣV₃

4-5 πρόκεινται A₄ 9 ἅπερ: ἅτινα V₃ 17 ἀπεκρίνατο P₆V₃ 27 αὐθέντης καὶ
ταῦτα ὁ παραλ. A₄M_KP₂Σ 28 ἑαυτοῦ: αὐτοῦ V₃ παραλ. M_K 29 πρό γινώσκειν
προστ. τὸ A₄M_K

U

1. Πρβλ. Νικηφ. Γρηγορᾶ, *Βυζαντινὴ ἱστορία* 29, 4, PG 149, 201B.

2. *Ματθ.* 27, 12· *Μάρκ.* 14, 60-61· *Λουκ.* 23, 9. Πρβλ. Νικηφ. Γρηγορᾶ, ἐνθ. ἄνωτ.

το θέλω εἰπεῖν περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς εὐσεβείας ὅ,τι ἂν δῶ ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου¹. Καὶ τοῦτο
 5 ποιήσω οὐ πρὸς τοὺς Χιόνας ἀπολογούμενος· οὗτοι γὰρ καὶ ἀφ' ὧν ἤκουσα πρότερον περὶ αὐτῶν καὶ ἀφ' ὧν νῦν λέγουσιν Ἑβραῖοι ὄντες ἀναφαίνονται,
 10 ἀλλ' οὐ Τοῦρκοι· ἐμοὶ δὲ νῦν οὐ πρὸς Ἑβραίους ὁ λόγος. Τὸ γοῦν μυστήριον τῆς καθ' ἡμᾶς εὐσεβείας οὕτως ἔχει.

Β Μόνος ὁ Θεός ἐστιν, ὁ
 15 αἰεὶ ὢν καὶ διαμένων εἰς τοὺς αἰῶνας ἄναρχος, ἀτελεύτητος, ἄτρεπτος, ἀναλλοίωτος, ἄτμητος, ἀσύγχυτος, ἀπεριόριστος. Πᾶν δὲ κτίσμα φθαρτὸν ἐστι
 20 καὶ τρεπτόν· καὶ αὕτη δὲ ἡ ἀρχὴ τροπὴ ἐστίν, ἀπὸ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι ἐλθοῦσα. Αὐτὸς γοῦν ὁ Θεός, ὁ μόνος ἄναρχος, οὐκ ἔστιν ἄλογος·
 25 αὐτὸς ὁ Θεός, ὁ μόνος ἄναρχος, οὐκ ἔστιν ἄσοφος. Ὡστε ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ σοφία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· ἡ γὰρ σοφία ἐν λόγῳ, καὶ χωρὶς λόγου σο-
 30 φία οὐκ ἔστιν. Εἰ οὖν ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ λόγος ἢ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, λοιπὸν ἦν ὅτε ἦν ὁ

τῆς καθ' ἡμᾶς εὐσεβείας ὅ,τι ἂν δῶ ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου¹.

Ἔχει γοῦν τὸ μυστήριον τῆς καθ' ἡμᾶς εὐσεβείας οὕτως.

Μόνος ὁ Θεός ἐστιν ὁ αἰεὶ ὢν καὶ διαμένων εἰς τοὺς αἰῶνας ἄναρχος, ἀτελεύτητος, ἄτρεπτος, ἀναλλοίωτος, ἄτμητος, ἀσύγχυτος, ἀπεριόριστος, πᾶν δὲ κτίσμα φθαρτὸν ἐστι καὶ τρεπτόν· καὶ αὕτη γὰρ ἡ ἀρχὴ τρεπτὴ ἐστίν ἀπὸ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι. Αὐτὸς γοῦν ὁ Θεός, ὁ μόνος ἄναρχος, οὐκ ἔστιν ἄλογος· αὐτὸς ὁ Θεός, ὁ μόνος ἄναρχος, οὐκ ἔστιν ἄσοφος. Ὡστε ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ σοφία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· ἡ γὰρ σοφία ἐν λόγῳ, καὶ χωρὶς λόγου σοφία οὐκ ἔστιν. Ἐὰν οὖν ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ λόγος ἢ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, λοιπὸν ἦν ὅτε ἦν ὁ Θεὸς ἄλο-

A₃A₄C₁ L₈M_KP₂ Π₆ΣV₃

8 νῦν *παραλ.* A₄M_KP₂P₆Σ *μετὰ λέγουσιν ποστ.* ἀρτίως A₄M_KP₂Σ 16-17 ἄτρεπτος ἀτελεύτητος L₈ 19 δέ: γάρ V₃ 24 *μετὰ ἀναρχος ἀρχὴ* A₃ 31 ὅτε: ὅτι C₁

U

1. Ἐφεσ. 6, 19.

Θεὸς ἄλογός τε καὶ ἄσοφος·
 ὅπερ ἀσεβές ἐστὶ καὶ ἀδύνα-
 τον· ὥστε ἀναρχός ἐστι καὶ ὁ
 λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ σοφία
 5 τοῦ Θεοῦ οὐδέποτε χωρίζεται
 αὐτοῦ.

6 Ἄλλ' οὐδὲ λόγος εὐρί-
 σκεταί ποτε χωρὶς πνεύματος,
 ὃ καὶ ὑμεῖς οἱ Τοῦρκοι ὁμολο-
 10 γεῖτε· τὸν γὰρ Χριστὸν λέγον-
 τες εἶναι Θεοῦ λόγον, καὶ
 πνεῦμα τοῦ Θεοῦ εἶναι τοῦτον
 λέγετε, ὡς μηδέποτε τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος χωριζόμενον. Ἐχει
 15 γοῦν ὁ Θεὸς καὶ Λόγον καὶ
 Πνεῦμα ἀνάρχως καὶ ἀχωρί-
 στως σὺν αὐτῷ ὄντα καὶ δια-
 μένοντα· οὐ γὰρ ἦν ποτε ὁ
 Θεὸς οὐδ' ἐστὶ ἀπνους ἢ ἄλο-
 20 γος. Ἐν γοῦν τὰ τρία καὶ τὰ
 τρία ἓν. Ἐχων δὲ ὁ Θεὸς λό-
 γον καὶ πνεῦμα, οὐχ ὡς ἡμεῖς
 ἔχομεν οὕτω καὶ αὐτὸς ἔχει,
 εἰς ἀέρα διαλυόμενα, ἀλλὰ
 25 θεοπρεπῶς καὶ ὡς ἐν παραδείγ-
 ματι· καθάπερ τὸ ἀπαύγασμα
 τοῦ ἡλίου γεννᾶται ἀπ' αὐτοῦ
 καὶ ἡ ἀκτίς τοῦ ἡλίου ἐκπο-
 ρεύεται ἀπ' αὐτοῦ καὶ μέχρις
 30 ἡμῶν καταβαίνει καὶ οὐδέποτε
 χωρίζεται ἀπὸ τοῦ δίσκου οὔτε
 τὸ ἀπαύγασμα οὔτε ἡ ἀκτίς.
 Διὸ καὶ ταῦτα λέγοντες ἡλιον

γός τε καὶ ἄσοφος, ὅπερ ἀσε-
 βές καὶ ἀδύνατον. Ὡστε ἀναρ-
 χός ἐστι καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ
 καὶ οὐδέποτε χωρίζεται τοῦ
 Θεοῦ.

Ἄλλ' οὐδὲ λόγος εὐρί-
 σκεταί ποτε χωρὶς πνεύματος,
 ὃ καὶ ὑμεῖς ὁμολογεῖτε· τὸν
 γὰρ Χριστὸν λέγετε εἶναι
 Θεοῦ λόγον, καὶ πνεῦμα εἶναι
 τοῦ Θεοῦ τοῦτον λέγετε, ὡς
 μηδέποτε τοῦ ἁγίου πνεύματος
 χωριζόμενον. Ἐχει γοῦν ὁ
 Θεὸς καὶ λόγον καὶ πνεῦμα ἀ-
 νάρχως καὶ ἀχωρίστως σὺν
 αὐτῷ ὄντα καὶ διαμένοντα· οὐ
 γὰρ ἦν ποτε ὁ Θεὸς οὐδὲ ἐστὶ
 ἀπνους ἢ ἄλογος. Ἐν γοῦν τὰ
 τρία, καὶ τὰ τρία ἓν. Ἐχων δὲ
 ὁ Θεὸς λόγον καὶ πνεῦμα, οὐχ
 ὡς ἔχομεν ἡμεῖς καὶ αὐτὸς ἔχει
 εἰς ἀέρα διαλυόμενα, ἀλλὰ
 θεοπρεπῶς καὶ ὡς ἐν παραδείγ-
 ματι, καθάπερ τὸ ἀπαύγασμα
 τοῦ ἡλίου γεννᾶται ἀπὸ τοῦ
 ἡλίου, καὶ ἡ ἀκτίς τοῦ ἡλίου
 ἐκπορεύεται ἀπὸ τοῦ ἡλίου
 καὶ μέχρις ἡμῶν καταβαίνει
 καὶ οὐδέποτε χωρίζεται ἀπὸ
 τοῦ δίσκου οὔτε τὸ ἀπαύγασμα
 οὔτε ἡ ἀκτίς. Διὸ καὶ λέγοντες
 καὶ τὴν ἀκτίνα τοῦ ἡλίου ἡ-

A₃A₄C₁Λ₈M_KP₂P₆ ΣV₃

12 μετὰ καὶ προστ. τὸ A₃C₁Λ₈M_K P₂P₆V₃ 15 γοῦν: οὖν A₄ M_K καὶ₁ παραλ. Λ₈
 18 οὐ: οὐδὲν V₃ 19 μετὰ ἐστὶ προστ. ἢ Λ₈P₆V₃ 21 δέ: γοῦν C₁Λ₈P₆
 οὖν V₃ 25 ἐν παραλ. P₂ 26-27 τοῦ ἡλίου τὸ ἀπαύγασμα V₃ 29 πρό ἀπ'
 προστ. μὲν Λ₈

U

οὐ λέγομεν ἕτερον παρὰ τὸν
 ἕνα, οὕτω καὶ τὸν Λόγον τοῦ
 Θεοῦ λέγοντες Θεὸν καὶ τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἄλλον
 5 Θεὸν λέγομεν παρὰ τὸν ἕνα,
 τὸν ἀνάρχως καὶ αἰδίως σὺν
 ἀνάρχῳ Λόγῳ καὶ Πνεύματι
 θεωρούμενον. Καὶ οὕτως ἡμᾶς
 πιστεύειν καὶ ὁμολογεῖν αὐτὸς
 10 ὁ Χριστὸς ἐδίδαξεν, ὁ τοῦ Θεοῦ
 λόγος.

7 Οὐ μόνον δὲ ὁ Χριστὸς,
 ἀλλὰ καὶ ὁ Μωσῆς ἐν τῇ δε-
 15 καλόγῳ, ὃν ὑμεῖς οἱ Χιόνοι
 προβάλλεσθε· διὰ τοῦτο «Κύ-
 ριος ὁ Θεὸς Κύριος εἷς ἐστιν»¹
 εἶπε, τρεῖς εἰπὼν τὸν ἕνα — δις
 γὰρ εἶπε τὸ «Κύριος», μίαν δὲ
 20 τὸ «Θεός» —, ἵνα δείξῃ τὰ
 τρία ἐν καὶ τὸ ἐν τρία. Ἄλλὰ
 καὶ ἐξ ἀρχῆς θέλων δείξαι ὁ
 Μωσῆς ὅτι ὁ Θεὸς καὶ λόγον
 ἔχει καὶ Πνεῦμα καὶ ἐν αὐτοῖς
 25 καὶ σὺν αὐτοῖς εἷς ἐστι Θεός,
 δημιουργὸς πάντων τῶν κτι-
 στῶν, «εἶπε», φησὶν, «ὁ Θεός·
 γεννηθήτω φῶς· καὶ ἐγένετο
 φῶς»²· εἶπε· «βλαστησάτω ἡ

λιον καὶ τὸ τοῦτου ἀπαύγασμα
 οὐ λέγομεν ἄλλον ἥλιον παρὰ
 τὸν ἕνα, οὕτω καὶ τὸν λόγον
 τοῦ Θεοῦ λέγοντες Θεὸν καὶ
 τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἄλλον
 Θεὸν λέγομεν παρὰ τὸν ἕνα,
 τὸν ἀνάρχως καὶ αἰδίως σὺν
 ἀνάρχῳ λόγῳ καὶ πνεύματι
 θεωρούμενον. Καὶ οὕτως ἡμᾶς
 ἐδίδαξε πιστεύειν καὶ ὁμολο-
 γεῖν αὐτὸς ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ
 Θεοῦ λόγος.

Οὐ μόνον δὲ ὁ Χριστὸς,
 ἀλλὰ καὶ ὁ Μωσῆς ἐν τῷ
 δεκαλόγῳ, διὰ τοῦτο «Κύριος
 ὁ Θεὸς Κύριος εἷς ἐστιν»¹
 εἶπε, τρεῖς εἰπὼν τὸν ἕνα — δις
 γὰρ εἶπε τὸ «Κύριος», μίαν δὲ
 τὸ «Θεός» — ἵνα δείξῃ τὰ τρία
 ἐν καὶ τὸ ἐν τρία. Ἄλλὰ καὶ
 ἐξ ἀρχῆς θέλων δείξαι ὁ Μω-
 σῆς ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει καὶ λόγον
 καὶ πνεῦμα καὶ ἐν αὐτοῖς καὶ
 σὺν αὐτοῖς εἷς ἐστι δημιουργὸς
 πάντων τῶν κτιστῶν, «εἶπε»,
 φησὶν, «ὁ Θεός· γεννηθήτω
 φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς»²· εἶπε·
 «βλαστησάτω ἡ γῆ» καὶ ἐβλά-

A₃A₄C₁Λ₈M_KP₂P₈ΣV₃

9-10 ἐδίδαξε πιστεύειν καὶ ὁμολογεῖν αὐτὸς ὁ Χριστὸς V₃ αὐτὸς ὁ Χριστὸς πα-
 ραλ. A₄ 15 προεβάλεσθε V₃ 16-17 Κύριος παραλ. A₄ 17 μετὰ Θεός
 προστ. σου Λ₈ 18 τρεῖς A₃A₄M_KP₂Σ 22-23 ὁ Μωσῆς δείξαι θέλων A₄M_K
 25 μετὰ Θεός προστ. καὶ V₃

U

1. Δευτ. 6, 4.

2. Γέν. 1, 3.

γῆ»· καὶ ἐβλάστησε¹· καὶ ἵνα
μὴ λέγω κατὰ μέρος, καθὼς
φησιν ὁ Δαυίδ, «πάντα ὁ Θεὸς
εἶπε καὶ ἐγενήθησαν»³. Αὐτὸ
5 γοῦν τὸ «εἶπεν ὁ Θεὸς καὶ ἐγε-
νήθησαν» δείκνυσιν ὅτι ὁ
Θεὸς ἔχει λόγον – οὐ γὰρ ἔστι
χωρὶς λόγου λέγειν – καὶ ὅτι
δι' αὐτοῦ ἐγένετο πάντα τὰ κτι-
10 στά. Ὡστε αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ
Λόγος πρὸ πάντων τῶν κτι-
σμάτων ἦν καὶ ἄκτιστός ἐστιν.
Ἄκτιστος δὲ ὢν ὁ τοῦ Θεοῦ
Λόγος, πῶς οὐχὶ Θεός; Μόνος
15 γὰρ ὁ Θεὸς ἄκτιστός ἐστιν.

8 20 Ἄλλὰ καὶ περὶ τοῦ ἀν-
θρώπου διδάσκων ἡμᾶς ὁ
Μωσῆς, «ἐνέπνευσε», φησίν,
«ὁ Θεὸς εἰς τὸ πρόσωπον αὐ-
τοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ
25 ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»⁴.
Διὰ γοῦν τοῦ εἰπεῖν «ἐνέπνευ-
σεν ὁ Θεός, καὶ ἐγένετο ὁ ἀν-
θρώπος», ἔδειξεν ὅτι ἔχει ὁ
Θεὸς καὶ πνεῦμα, καὶ τὸ πνεῦ-
30 μα τοῦτο δημιουργόν ἐστι· δη-
μιουργὸς δὲ τῶν ψυχῶν, μόνος
ὁ Θεός. διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἰώβ

στησε¹· εἶπεν· «ἐξαγαγέτω τὰ
ὑδατα ἔρπετά ψυχῶν ζωσῶν
καὶ πετεινά», καὶ ἐξήγαγε².
Καὶ ἵνα μὴ λέγω κατὰ μέρος,
καθὼς φησιν ὁ Δαβίδ, «πάντα
ὁ Θεὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν,
αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθη-
σαν»³. Αὐτὸ γοῦν τὸ «εἶπεν ὁ
Θεὸς καὶ ἐγενήθησαν» δείκνυ-
σιν ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει λόγον –
οὐ γὰρ ἔστι χωρὶς λόγου λέ-
γειν – καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἐγένε-
το πάντα τὰ κτιστά. Ὡστε αὐ-
τὸς ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος πρὸ πάν-
των τῶν κτισμάτων ἦν καὶ ἄ-
κτιστός ἐστιν. Ἄκτιστος δὲ ὢν
ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, πῶς οὐχὶ
Θεός; Μόνος γὰρ ὁ Θεὸς ἄκτι-
στός ἐστιν.

Ἄλλὰ καὶ περὶ τοῦ ἀν-
θρώπου διδάσκων ἡμᾶς ὁ
Μωσῆς «ἐνέπνευσε» φησίν
«ὁ Θεὸς εἰς τὸ πρόσωπον αὐ-
τοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ
ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»⁴.
Διὰ γοῦν τοῦ εἰπεῖν «ἐνέπνευ-
σεν ὁ Θεός καὶ ἐγένετο ὁ ἀν-
θρώπος» ἔδειξεν ὅτι ἔχει ὁ
Θεὸς καὶ πνεῦμα, καὶ τὸ πνεῦ-
μα τοῦτο δημιουργόν ἐστι· δη-
μιουργὸς δὲ τῶν ψυχῶν μόνος
ὁ Θεός. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἰώβ

A₃A₄C₁A₈M_KP₂P₆ ΣV₃

9 ἐγένετο: ἐγένοντο C₁A₈P₆ V₃

1. Γέν. 1, 12.

2. Γέν. 1, 20.

3. Ψαλμ. 32, 9· 148, 5.

4. Γέν. 2, 7.

U

φησι· «Πνεῦμα κυρίου τὸ ποιήσαν με»¹.

9 Βουλομένου δὲ τοῦ
Θεσσαλονίκης συνείρειν καὶ
5 τὰς ἄλλας τῶν προφητῶν μαρ-
τυρίας καὶ μάλιστα ἐκείνας δι-
ῶν δείκνυται ὅτι καὶ τὴν ἀνα-
καινίσιν τῶν τε ἀνθρώπων καὶ
τοῦ κόσμου παντὸς ὁ Θεὸς
10 διὰ τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύ-
ματος αὐτοῦ ἐργάζεται, ὡς καὶ
ὁ Δαυὶδ λέγει· «Ἐπέστειλε τὸν
λόγον αὐτοῦ καὶ ἴασατο αὐ-
τοὺς ἀπὸ τῶν διαφθορῶν αὐ-
15 τῶν»³ καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν· «Ἐ-
ξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά σου,
καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαι-
νιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς»⁴.
τὰ τοιαῦτα τοῦ Θεσσαλονίκης
20 ἤδη λέγειν ἀρξαμένου, ἐνεπό-
δισαν ἐκεῖνοι, πάντων ἅμα καὶ
τῶν περιεστηκότων εἰπόντων
πρὸς αὐτόν· ταῦτα ἃ λέγεις ἀ-
ληθῆ εἰσι καὶ οὐκ ἔνι δυνατὸν
25 ἄλλως ἔχειν.

Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης πάλιν
πρὸς αὐτοὺς· Οὐκοῦν ὁ Θεὸς
τρία, καὶ τὰ τρία ταῦτα εἷς ἐ-
στι Θεὸς καὶ δημιουργός.

φησι· «Πνεῦμα Κυρίου τὸ ποιήσαν με»¹.

Ἄλλὰ καὶ τὸν κόσμον
τοῦτον τὸν ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς
καὶ τῶν ἐν μέσῳ σύστημά τε
καὶ σύγκραμα διὰ τοῦ υἱοῦ
καὶ τοῦ πνεύματος ἐποίησεν,
ὡς καὶ ὁ Δαβὶδ φησι· «τῷ λό-
γῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐ-
στερεώθησαν καὶ τῷ πνεύματι
τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ
δύναμις αὐτῶν»². καὶ ἀλλαχοῦ
πάλιν· «ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦ-
μά σου καὶ κτισθήσονται, καὶ
ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς
γῆς»⁴. καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ
πάλιν· «ἠπέστειλε τὸν λόγον
αὐτοῦ καὶ ἴασατο αὐτοὺς καὶ
ἐξήνεγκεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν δια-
φθορῶν αὐτῶν»³.

Οὐκοῦν ὁ Θεὸς τρία καὶ τὰ τρία
ἓν· ὥστε τὰ τρία ταῦτα εἷς ἐστι
θεὸς καὶ δημιουργός.

A₃A₄C₁ Λ₆M_KP₂P₆ΣV₃

3 δὲ: οὖν V₃ 4 μετὰ συνείρειν προστ. ἐφεξῆς V₃ 5 μετὰ προφητῶν προστ. ἐφε-
ξῆς C₁Λ₈P₆ 10 διὰ τοῦ λόγου καὶ παραλ. A₄ 17 κτισθήσονται V₃ 22 μετὰ
περιεστηκότων προστ. καὶ ἀπόντων V₃ 23 αὐτόν: τὸν μητροπολίτην 24 καὶ
παραλ. A₄M_K

U

1. *Ιώβ* 33, 4.

2. *Ψαλμ.* 32, 6.

3. *Ψαλμ.* 106, 20.

4. *Ψαλμ.* 103, 30.

Οἱ δὲ πάλιν, εἴτε θεία δύναμει πρὸς τοῦτο κινηθέντες, εἴτε διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἀντειπεῖν, συνετέθησαν πάλιν εἰ-
5 πόντες· Οὕτως ἐδείχθη καὶ οὕτως ἔχει τὸ ἀληθὲς καὶ οὕτω στέργομεν καὶ ἡμεῖς.

Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε·
Καλόν· δόξα τῷ Θεῷ ἡμῶν τῷ
10 οὕτως εὐδοκήσαντι.
10 Οἱ δέ· Ἄλλὰ τοῦτο ἡμῖν εἶπέ, πῶς τὸν Χριστὸν λέγετε Θεόν, ἄνθρωπον ὄντα καὶ γεννηθέντα ὡς ἄνθρωπον; Κα-
15 κεῖνος πάλιν· Ὁ Θεὸς οὐ μόνον παντοκράτωρ καὶ παντοδύναμός ἐστιν, ἀλλὰ καὶ δίκαιος, ὡς ὁ προφήτης Δαυὶδ φησι· «Δίκαιος ὁ Θεὸς ἡμῶν
20 καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησε»¹ «καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ»². Οὐδὲν οὖν Θεοῦ ἔργον, ὃ μὴ καὶ τὴν δικαιοσύνην ἔχη μεθ' ἑαυτοῦ· καὶ καθάπερ ἡ
25 τοῦ ἡλίου ἀκτίς ἅμα καὶ τὴν ζωογόνον δύναμιν ἔχει καὶ τὸ φῶς καὶ τὴν θερμὴν, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια μεθ' ἑαυτῆς καὶ τὴν θεῖαν δύναμιν ἔχει
30 καὶ τὴν δικαιοσύνην. Πλάσας οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐπ'

Οἱ δὲ Τοῦρκοι πρὸς αὐτόν· Ἄλλὰ τοῦτο ἡμῖν φράσον, πῶς τὸν Χριστὸν λέγετε Θεόν, ἄνθρωπον ὄντα καὶ γεννηθέντα ὡς ἄνθρωπον;

Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς πρὸς αὐτούς· ὁ Θεὸς οὐ μόνον παντοκράτωρ καὶ παντοδύναμός ἐστιν, ἀλλὰ καὶ δίκαιος· «δίκαιος γάρ», φησὶν ὁ προφήτης, «ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησε»¹, «καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ»². Οὐδὲν οὖν Θεοῦ ἔργον, ὃ μὴ καὶ τὴν δικαιοσύνην ἔχη μεθ' ἑαυτοῦ· καὶ καθάπερ ἡ τοῦ ἡλίου ἀκτίς ἅμα καὶ τὴν ζωογόνον δύναμιν καὶ τὸ φῶς καὶ τὴν θερμὴν ἔχει, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια μεθ' ἑαυτῆς ἔχει καὶ τὴν θεῖαν δύναμιν καὶ τὴν δικαιοσύνην. Πλάσας γοῦν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἔργοις ἀγα-

A₃A₄C₁ Λ₈M_KP₂P₆ΣV₃

U

5-6 ἐδείχθη καὶ οὕτως *para*l. M_K 11 μετὰ δὲ *pro*στ. πάλιν A₄ 14-15 κάκεῖνος: καὶ ὁ μητροπολίτης V₃ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης A₄ 18-19 φησὶ Δαυὶδ A₄ 19 μετὰ δίκαιος *pro*στ. ὁ Κύριος A₄ 23 καὶ *para*l A₄ 24 καὶ *para*l. Λ₈ 28-29 ἑαυτῆς: ἑαυτοῦ A₄ 31 μετὰ Θεὸς *pro*στ. τὴν ἀρχὴν V₃

1. Ψαλμ. 10, 7.

2. Ψαλμ. 91, 16.

ἔργοις ἀγαθοῖς καὶ ζῆν κατὰ
 τὴν αὐτοῦ θεῖαν ἐντολὴν προσ-
 τάξας, ἐπειδήπερ οὗτος ὁ ἄν-
 θρωπος ἐκὼν ὑπακούσας ὑπε-
 5 τάγη τῷ διαβόλῳ καὶ ἤμαρτε
 τὴν θεῖαν ἐντολὴν παραβάς,
 καὶ θανάτῳ δικαίως κατεδικά-
 σθη, οὐκ ἦν Θεοῦ μετὰ δυνα-
 στείας ῥύσασθαι τὸν ἄνθρωπον
 10 ἐκ τούτου· ἠδίκησε γὰρ ἂν οὗ-
 τω τὸν διάβολον, μετὰ βίας ἀ-
 φελῶν τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὸν
 ἄνθρωπον, ὃν οὐκ ἔλαβε βία.
 Ἄλλὰ καὶ τό αὐτεξούσιον τοῦ
 15 ἀνθρώπου κατελύετο βία καὶ
 δυναστεία τοῦ Θεοῦ ἐλευθε-
 ροῦντος τοῦτον· ὅπερ οὐκ ἦν
 Θεοῦ, καταλύειν τὸ οἰκεῖον ἔρ-
 γον. Ἦν οὖν ἀναγκαῖον γενέ-
 20 σθαι ἄνθρωπον ἀναμάρτητον
 καὶ ἀναμαρτήτως ζῆσαι καὶ
 οὕτω βοηθῆσαι τῷ ἐθελουσίως
 ἁμαρτύνοντι ἀνθρώπῳ. «Οὐδεις
 δέ», φησὶν, «ἀναμάρτητος,
 25 οὐδ' ἂν ἡμέρα μία ἢ ζωὴ αὐ-
 τοῦ ὑπάρχη»¹· καὶ ὁ προφήτης
 Δαυὶδ, «ἐν ἀνομίαις», φησί,
 «συνελήφθην καὶ ἐν ἁμαρτίαις
 ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου»².

11 30 Διὰ τοῦτο ὁ μόνος ἀ-
 ναμάρτητος Λόγος τοῦ Θεοῦ
 υἱὸς ἀνθρώπου γίνεται καὶ ἐκ
 παρθένου γεννᾶται καὶ φωνῆ

θοῖς καὶ ζῆν κατὰ τὴν αὐτοῦ
 θεῖαν ἐντολὴν προστάξας, ἐ-
 πειδήπερ οὗτος ὁ ἄνθρωπος,
 ἐκὼν παρακούσας, ὑπετάγη τῷ
 διαβόλῳ καὶ ἤμαρτε, τὴν θεῖαν
 ἐντολὴν παραβάς, καὶ θανάτῳ
 δικαίως κατεδικάσθη, οὐκ ἦν
 Θεοῦ μετὰ δυναστείας ῥύσα-
 σθαι τὸν ἄνθρωπον ἐκ τούτου·
 ἠδίκησε γὰρ ἂν οὕτω τὸν διά-
 βολον, μετὰ βίας ἀφελῶν τῶν
 χειρῶν αὐτοῦ τὸν ἄνθρωπον,
 ὃν οὐκ ἔλαβε βία. Ἄλλὰ καὶ
 τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου
 κατελύετο, βία καὶ δυναστεία
 τοῦ Θεοῦ ἐλευθεροῦντος τοῦ-
 τον· ὅπερ οὐκ ἦν Θεοῦ, κατα-
 λύειν τὸ οἰκεῖον ἔργον. Ἦν
 οὖν ἀναγκαῖον γενέσθαι ἄν-
 θρωπον ἀναμάρτητον καὶ ἀνα-
 μαρτήτως ζῆσαι καὶ οὕτω βοη-
 θῆσαι τῷ ἐθελουσίως ἁμαρτύν-
 οντι ἀνθρώπῳ. «Οὐδεις δέ», φη-
 σὶν, «ἄνθρωπος ἀναμάρτητος,
 οὐδὲ ἐὰν ἡμέρα μία ἢ ζωὴ αὐ-
 τοῦ ὑπάρχη»¹· καὶ ὁ προφήτης
 Δαυὶδ, «ἐν ἀνομίαις», φησί,
 «συνελήφθην καὶ ἐν ἁμαρτίαις
 ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου»².

Διὰ τοῦτο ὁ μόνος ἀ-
 ναμάρτητος Λόγος τοῦ Θεοῦ
 υἱὸς ἀνθρώπου γίνεται καὶ ἐκ
 παρθένου γεννᾶται καὶ φωνῆ

A₃A₄C₁ L₈M_KP₂P₆ΣV₃

10 ἠδίκηκε A₄ 10-11 οὕτως L₈
 γει Δαυὶδ ἐν ἀνομίαις A₄M_K

U

25 μία ἡμέρα A₄M_K 27 Δαυὶδ... φησί: λέ-

1. Ἰωβ 14, 4-5.

2. Ψαλμ. 50, 7.

ἐξ οὐρανῶν μαρτυρεῖται πατρι-
κῆ¹. καὶ παρὰ τοῦ διαβόλου
πειράζεται² καὶ πολεμεῖται καὶ
νικᾷ τὸν πειράζοντα· καὶ δι'
5 ἔργων καὶ λόγων καὶ θαυμάτων
μεγάλων δείκνυσι καὶ πιστοῦ-
ται τὴν πίστιν καὶ τὴν πολι-
τεῖαν τῆς σωτηρίας. Καὶ οὕτως
αὐτὸς ὁ ἀνευθύνως καὶ ἀνα-
10 μαρτήτως ζήσας τῶν ὑπευθύ-
νων ἡμῶν ἀναδέχεται τὰ πάθη
μέχρι θανάτου, ἵνα καὶ εἰς τὸν
ἄδην καταβᾷ σῶση κάκεῖ
τοὺς πιστεύσαντας.

12 15 Βουλομένου δὴ πάλιν
ἐνταῦθα τοῦ Θεσσαλονίκης
καὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ
ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου λέγειν
καὶ τὰς παρὰ τῶν προφητῶν
20 μαρτυρίας ἐπιφέρειν, δι' ὧν
Θεὸς τε ὧν ὁ Χριστὸς δείκνυ-
ται καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸς εἶναι
μαρτυρεῖται ὁ ἐνανθρωπήσας
ἐκ τῆς παρθένου καὶ παθὼν ὑ-
25 πὲρ ἡμῶν καὶ ἀναστὰς καὶ τάλ-
λα πάντα, θορυβήσαντες ἐπέ-
σχον αὐτόν οἱ Τοῦρκοι λέγον-
τες· Πῶς λέγεις ὅτι ἐγεννήθη
ὁ Θεὸς καὶ ἐχώρησεν αὐτὸν
30 μήτρα γυναικός, καὶ ἄλλα πολ-
λὰ τοιαῦτα, ἀλλ' εἶπε μόνον ὁ

ἐξ οὐρανοῦ μαρτυρεῖται πατρι-
κῆ¹. καὶ παρὰ τοῦ διαβόλου
πειράζεται² καὶ πολεμεῖται καὶ
νικᾷ τὸν πειράζοντα· καὶ δι'
ἔργων καὶ λόγων καὶ θαυμάτων
μεγάλων δείκνυσι καὶ πιστοῦ-
ται τὴν πίστιν καὶ τὴν πολι-
τεῖαν τῆς σωτηρίας. Καὶ οὕτως
αὐτὸς ὁ ἀνευθύνως καὶ ἀνα-
μαρτήτως ζήσας τῶν ὑπευθύ-
νων ἀναδέχεται τὰ πάθη μέχρι
θανάτου, ἵνα καὶ εἰς τὸν ἄδην
καταβᾷ σῶση κάκεῖ τοὺς πι-
στεύσαντας.

Ὁ δὴ καὶ ποιήσας
καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστὰς
καὶ τοῖς ἀποστόλοις πολλάκις
φανείς καὶ ἀναληφθεὶς εἰς οὐ-
ρανὸν ὅθεν ἐλήλυθεν, ἐκάθισεν
ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρὸς καὶ Θεοῦ,
ἐλεύσεται δὲ πάλιν κρῖναι ζών-
τας καὶ νεκρούς.

Οἱ δὲ Τοῦρκοι πάλιν πρὸς
αὐτόν· Πῶς λέγεις ὅτι ἐγεννή-
θη ὁ Θεὸς καὶ ἐχώρησεν αὐτὸν
μήτρα γυναικός καὶ ἄλλα
πλείω; Ἄλλὰ μᾶλλον εἶπεν ὁ

A₃A₄C₁ Λ₉M_KP₂P₆ΣV₃

1 οὐρανοῦ V₃ 6 μεγάλων: μεγίστων A₄M_K 9-10 ἀνεύθυνος καὶ ἀναμάρτητος
A₄ 11 πάθη: παθήματα A₄ 14 πιστεύοντας A₄ 15 βουλομένου C₁ βουλο-
μένου δὴ πάλιν παραλ. A₄ 21-22 ὁ Χριστὸς δείκνυται ὧν A₄M_K

U

1. Βλ. *Ματθ.* 3, 17· *Μάρκ.* 1, 11· *Λουκ.* 3, 22.
2. Βλ. *Ματθ.* 4, 1· *Μάρκ.* 1, 13· *Λουκ.* 4, 2.

Θεός, καὶ ἐγένετο καὶ ὁ Χριστός;

Ὁ δὲ πρὸς αὐτούς· οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς σῶμα μέγα, ὥστε
5 μὴ δύνασθαι χωρῆσαι ἐν ὀλίγῳ
διὰ τὸ μέγεθος, ἀλλὰ ἀσώματος ὄν,
καὶ πανταχοῦ δύναται εἶναι καὶ ὑπὲρ τὸ πᾶν καὶ ἐν
ἐνί· κἂν τὸ σμικρότατον ἐνθυ-
10 μηθῆ τις, καὶ ἐν ἐκείνῳ ὅλος
δύναται χωρεῖν.

Οἱ δὲ πάλιν πολλὰ θορυβοῦντες ἔλεγον ὅτι· εἶπεν ὁ
Θεός, καὶ ἐγένετο καὶ ὁ Χριστός.
15

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πάλιν· ὑμεῖς λέγετε λόγον εἶναι
τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστόν. Πῶς οὖν ὁ λόγος ὑπὸ ἄλλου λόγου
20 γίνεται πάλιν; Συμβήσεται γὰρ οὕτω μὴ εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ
λόγον αὐτῷ τῷ Θεῷ συνάναρχον. Ἐδείχθη δὲ τοῦτο τὴν ἀρχὴν,
καὶ ὁμολογήσατε καὶ ὑμεῖς,
25 ὅτι ἔχει ὁ Θεὸς συνάναρχον αὐτῷ καὶ Λόγον καὶ Πνεῦμα·
διὸ καὶ τὸν Χριστόν οὐ Λόγον μόνον, ἀλλὰ καὶ Πνεῦμα
τοῦ Θεοῦ τοῦτον εἶναι
30 λέγετε. Εἶπε δὲ ὁ Θεός, καὶ

Θεὸς καὶ ἐγένετο;

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πάλιν πρὸς αὐτούς· Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς σῶμα μέγα, ὡς ἂν μὴ
δύνηται χωρῆσαι ἐν ὀλίγῳ διὰ τὸ μέγεθος, ἀλλ' ἀσώματος ὄν,
πανταχοῦ δύναται εἶναι καὶ ὑπὲρ τὸ πᾶν καὶ ἐν ἐνί· κἂν τὸ
σμικρότατον ἐνθυμηθῆ τις, ὅλος δύναται χωρεῖν.

Ἐπεὶ γοῦν λέγετε ὅτι ὁ Χριστὸς λόγος καὶ πνευμά ἐστι τοῦ Θεοῦ,
λέγετε δὲ πάλιν ὅτι εἶπεν ὁ Θεός, καὶ ἐγένετο καὶ ὁ Χριστός,
συμβήσεται μὴ εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον αὐτῷ τῷ Θεῷ
συνάναρχον. Πῶς οὖν ὁ λόγος ὑπὸ ἄλλου λόγου γίνεται πάλιν;
Εἶπε γὰρ ὁ Θεός, καὶ ἐγένετο

A₃A₄C₁ Λ₈M_KP₂P₆ΣV₃

1 καὶ ὁ Χριστός: ὁ Χριστός C₁M_K

7-8 δύναται καὶ πανταχοῦ εἶναι A₄M_K

A₃A₄M_KP₂Σ 12-13 θορυβήσαντες V₃

παρ. A₄

21 μετὰ οὕτω προστ. πάλιν A₄M_K

U

3-4 μετὰ οὐκ ἔστιν προστ. φησὶν C₁Λ₈V₃

10 ὅλος: ὅλος M_KΣ 11 χωρεῖν: χωρῆσαι

14 καὶ₂ παραλC₁Λ₈M_KP₆ 18 τοῦ πα-

26 καὶ¹ παραλ. A₄M_K

ἐγένετο καὶ ἡ πέτρα αὐτῆ –
 δείξας τὴν παρακειμένην –,
 καὶ ἡ βοτάνη¹ καὶ αὐτὰ τὰ
 ἔρπετά². Εἰ γοῦν διὰ τὸ γενέ-
 5 σθαι λόγῳ Θεοῦ τὸν Χριστόν,
 ὡς λέγετε, λόγος τοῦ Θεοῦ
 καὶ πνεῦμά ἐστιν ὁ Χριστός,
 καὶ ἡ πέτρα καὶ ἡ βοτάνη καὶ
 τῶν ἔρπετῶν ἕκαστον λόγος
 10 τοῦ Θεοῦ καὶ πνεῦμά ἐστιν
 αὐτοῦ, ἐπεὶ καὶ ταῦτα εἶπε καὶ
 ἐγένοντο. Βλέπετε πόσον ἐστὶ
 κακὸν τὸ λέγειν ὅτι· εἶπεν ὁ
 Θεὸς καὶ ἐγένετο καὶ ὁ Χρι-
 15 στός; Ὁ γὰρ προαιώνιος τοῦ
 Θεοῦ Λόγος ἐναθρωπήσας καὶ
 σὰρξ γενόμενος³ ἀφύρτως, οὐ
 καθ' ὃ σὰρξ πνεῦμα καὶ λόγος
 τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὕστερον γάρ,
 20 ὡς εἶπομεν, ἐξ ἡμῶν ὑπὲρ ἡ-
 μῶν προσελάβετο τὴν ἀνθρω-
 πίνην φύσιν, ἣν δὲ ἀεὶ ἐν τῷ
 Θεῷ, ὡς λόγος ὢν αὐτοῦ συν-
 αἶδιος, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας
 25 ὁ Θεὸς ἐποίησεν⁴.

13 Ἐν τούτοις δὲ πάλιν
 ἐνέκοψαν οἱ Χιόναι, ὁ δὲ προ-
 καθήμενος Παλαπᾶνος σιγὴν
 ποιήσας εἶπε πρὸς τὸν Θεσσα-

το καὶ πέτραι καὶ βοτάναι¹
 καὶ αὐτὰ τὰ ἔρπετά². Οὐκοῦν
 καὶ ταῦτα λόγος ἐστὶ τοῦ
 Θεοῦ καὶ πνεῦμα, ὅπερ ἐστὶν
 ἀσεβές. Ὅρατε πόσον ἐστὶ τὸ
 κακὸν τὸ λέγειν ὅτι, εἶπεν ὁ
 Θεός, καὶ ἐγένετο καὶ ὁ Χρι-
 στός;

Οἱ δὲ πρὸς αὐτόν· Πῶς

A₃A₄C₁ Λ₈M_KP₂P₆ΣV₃

1 καὶ παραλ. C₁Λ₈P₆ ἢ παραλ. A₄
 3 ἢ παραλ. A₄ 7 ἐστὶ καὶ πνεῦμα V₃
 προστ. μὲν V₃ 25 ὁ Θεὸς παραλ. P₂

U

2 μετὰ παρακειμένην προστ. πέτραι A₄
 12 ἐγένετο V₃ 19 μετὰ ὕστερον
 27 ὁ παραλ. M_K

1. Γέν. 1, 11.

2. Γέν. 1, 24.

3. Ἰω. 1, 14.

4. Ἐβρ. 1, 2.

λονίκης· ὁ αὐθέντης ὀρίζει σε
εἰπεῖν πῶς ἡμεῖς μὲν δεχόμεθα
τὸν Χριστὸν καὶ ἀγαπῶμεν
καὶ τιμῶμεν καὶ λέγομεν αὐτὸν
5 εἶναι τοῦ Θεοῦ λόγον καὶ
πνοήν, ἔχομεν δὲ καὶ τὴν μη-
τέρα αὐτοῦ πλησίον τοῦ Θεοῦ,
ὕμεις δὲ οὐ δέχεσθε τὸν προ-
φήτην ἡμῶν, οὐδὲ ἀγαπάτε
10 αὐτόν;

Ἐπεὶ δὲ Θεσσαλονίκης εἶ-
πεν· ὁ μὴ πιστεύων τοῖς τοῦ
διδασκάλου λόγοις οὐ δύναται
ἀγαπήσαι τὸν διδάσκαλον· διὰ
15 τοῦτο οὐκ ἀγαπῶμεν ἡμεῖς τὸν
Μεχούμετ. Εἶπε δὲ πρὸς ἡμᾶς
ὁ Κύριος καὶ Θεὸς ἡμῶν Ἰη-
σοῦς Χριστὸς ὅτι πάλιν ἐλεύ-
σεται ἵνα κρίνη τὸν κόσμον
20 ἅπαντα καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν
μηδένα ἄλλον δεξασθαι μέχρις
ἂν ἐκεῖνος αὐθις πρὸς ἡμᾶς ἐ-
πιδημήσῃ. Ἀλλὰ καὶ πρὸς
τοὺς ἀπιστοῦντας αὐτῷ ἔλεγεν·
25 «Ἐγὼ ἦλθον ἐν τῷ ὀνόματι
τοῦ πατρὸς μου, καὶ οὐκ ἐδέξα-
σθέ με· ἐάν τις ἄλλος ἔλθῃ ἐν
τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον
λήψεσθε»¹. Διὸ καὶ ὁ μαθητὴς
30 τοῦ Χριστοῦ γράφει πρὸς ἡμᾶς

ἡμεῖς μὲν δεχόμεθα τὸν Χρι-
στὸν καὶ ἀγαπῶμεν αὐτὸν καὶ
λέγομεν αὐτὸν εἶναι λόγον
τοῦ Θεοῦ καὶ πνοήν, ὕμεις δὲ
τὸν ἡμέτερον προφήτην οὐ
δέχεσθε οὐδὲ ἀγαπάτε αὐτόν;

Ἐπεὶ δὲ πρὸς αὐτούς· Ὁ μὴ
δεχόμενος καὶ πιστεύων τὰ
τοῦ διδασκάλου λεγόμενα οὐ
δύναται ἀγαπήσαι τὸν διδά-
σκαλον. Διὰ τοῦτο οὐκ δυνάμε-
θα ἡμεῖς ἀγαπᾶν τὸν Μεχού-
μετ. Εἶπε γὰρ πρὸς ἡμᾶς ὁ
Κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς Ἰησοῦς
Χριστὸς ὅτι πάλιν ἐλεύσεται
ἵνα κρίνη τὸν κόσμον ἅπαντα,
καὶ ἐνετείλατο ἡμῖν ἵνα μηδὲν
δεξώμεθα τίνα ἄλλον μέχρις ἂν
ἔλθῃ ἐκεῖνος πάλιν. Ἀλλὰ
καὶ πρὸς τοὺς ἀπιστοῦντας
αὐτὸν ἔλεγεν· «Ἐγὼ ἦλθον ἐν
τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς μου,
καὶ οὐ λαμβάνετε με· ἐάν τις
ἕτερος ἔλθῃ ἐν τῷ ἰδίῳ ὀνόμα-
τι ἐκεῖνον λήψεσθε»¹. Διὸ καὶ
ὁ τοῦ Χριστοῦ μαθητὴς Παῦ-
λὸς φησιν ὅτι· «κἂν ἄγγελος

A₃A₄C₁Λ₈M_KP₂P₆ ΣV₃

1 ὀρίζει σε ὁ αὐθέντης C₁Λ₈P₆V₃ 2 εἰπεῖν παραλ. C₁Λ₈P₆V₃ μὲν παραλ. A₄
3 μετὰ ἀγαπῶμεν προστ. αὐτόν A₄V₃ 8 οὐ: οὐδὲν C₁Λ₈P₆V₃ 15 οὐκ: οὐδὲ M_K
16 Μαχούμετ C₁Λ₈ P₆V₃ 17 μετὰ Θεὸς προστ. καὶ σωτήρ V₃ 26-27 οὐκ
ἐδέξασθέ με: οὐ λαμβάνετε οὐδὲ ἐδέξασθέ με A₄ 27 ἄλλος: ἕτερος V₃ 27-28
ἐν τῷ ἰδίῳ ὀνόματι V₃

U

1. Ἰω. 5, 43.

δοτι· «κἂν ἄγγελος εὐαγγελίσηται ὑμῖν παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω»¹.

14 Οἱ δὲ Χιόνοι πάλιν με-
5 τὰ τῶν Τούρκων εἶπον τῷ Θεσσαλονίκης· τὸ περιτέμνεσθαι καὶ ἀπὸ Θεοῦ φανερώς ἐδόθη ἐξ ἀρχῆς καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς περιετιμήθη· πῶς οὖν ὑμεῖς οὐ
10 περιτέμνεσθε;

15 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης· ἐπειδὴ τὰ τοῦ παλαιοῦ νόμου λέγετε, καὶ τὰ δοθέντα τότε τοῖς Ἑβραίοις παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐδόθη, ἐδόθη δὲ καὶ ὁ σαββατισμὸς παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἑβραϊκὸν πάσχα καὶ αἱ θυσίαι παρὰ τῶν ἱερέων μόνων τελούμεναι καὶ τὸ εἶναι ἔνδον τοῦ ναοῦ τὸ θυσιαστήριον καὶ
20 τὸ καταπέτασμα· ἐπειδὴ ταῦτα καὶ τοιαῦθ' ἕτερα παρὰ τοῦ Θεοῦ τηνικαῦτα ἐδόθη, πῶς ὑμεῖς οὐδὲν τούτων στέργετε, οὐδὲ ποιεῖτε αὐτά;

15 30 Ὡς οὖν οἱ Χιόνοι καὶ

ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίσηται ἡμῖν παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω»¹.

Οἱ δὲ Χιόνοι εἶπον· Ἡμεῖς ἠκούσαμεν δέκα λόγους οὓς γεγραμμένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν πλαξὶ λιθίναις κατήγαγεν ὁ Μωυσῆς ἀπὸ τοῦ ὄρους, οἷς πιστεύουσι καὶ οἱ Τούρκοι καὶ ἡμεῖς, καὶ οὐ δύναμεθα ἑτέρως φρονῆσαι. Ὁμως καὶ τὸ περιτέμνεσθαι ἀπὸ Θεοῦ ἐδόθη καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς περιετιμήθη· πῶς γοῦν ὑμεῖς οὐδὲν περιτέμνεσθε;

Ὁ δὲ πρὸς αὐτούς· Ἐπειδὴ τὰ τοῦ παλαιοῦ νόμου λέγετε, καὶ τὰ δοθέντα τότε τοῖς Ἑβραίοις παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἐδόθη δὲ καὶ ὁ σαββατισμὸς τότε παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἑβραϊκὸν πάσχα καὶ αἱ θυσίαι παρὰ τῶν ἱερέων μόνων τελούμεναι καὶ τὸ εἶναι ἐντὸς τοῦ ναοῦ τὸ θυσιαστήριον καὶ τὸ καταπέτασμα καὶ ἕτερα πλείονα, πῶς οὐδὲν στέργετε καὶ ποιεῖτέ τι τούτων;

Ἐπεὶ γοῦν οὐκ εἶχον

A₂A₄C₁ Λ₈M_KP₂P₆ ΣV₃

1-2 εὐαγγελίσεται A₄ 2 ἡμῖν A₄ παρελάβετε P₂ 7 φανερώς παραλ. A₄
17-18 τοῖς Ἑβραίοις τότε C₁ 19 καὶ ὁ· ὁ M_K 20 τοῦ παραλ. A₄V₃ 22 μόνων· μόνον A₄C₁M_K 26 τοιαῦθ'· τοιαῦτα V₃ 27 Θεοῦ παραλ. P₂ τηνικαῦτα παρὰ τοῦ Θεοῦ V₃ 29 αὐτά· ταῦτα V₃ 30 Ὡς· ἐπεὶ C₁Λ₈P₆V₃ οὖν· γοῦν C₁Λ₈P₆

U

1. Γαλ. 1, 8.

οἱ Τοῦρκοι οὐκ εἶχον ἀπολο-
 γίαν εἰς τοῦτο, ἐβούλετο πάλιν
 ὁ Θεσσαλονίκης προενεγκεῖν
 τοὺς προφήτας φανερώς προ-
 5 λέγοντας τὴν μετάθεσιν τοῦ
 νόμου¹ καὶ τῆς παλαιᾶς ἐκεί-
 νης διαθήκης καὶ ὅτι διὰ τοῦ
 Χριστοῦ ἔσται ἡ μετάθεσις·
 καὶ ἤρξατο λέγων· ὃ λέγετε
 10 καὶ ὑμεῖς παλαιόν, καὶ πᾶν πα-
 λαιόν πρὸς τέλος ὄρα.

Καὶ πάλιν περιέκοψαν
 λέγοντες· πῶς ὑμεῖς ποιεῖτε εἰς
 τὰς ἐκκλησίας ὑμῶν πολλὰ ὁ-
 15 μοιώματα καὶ προσκυνεῖτε
 ταῦτα, καίτοι γράψαντος τοῦ
 Θεοῦ καὶ πρὸς τὸν Μωυσῆν
 εἰπόντος· «οὐ ποιήσεις πᾶν ὁ-
 μοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ
 20 καὶ ὅσα ἐν τῇ γῆ καὶ ἐν τῇ
 θαλάσση»²;

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πά-
 λιν εἶπε· προσκυνοῦνται καὶ
 οἱ φίλοι παρ' ἀλλήλων, ἀλλ'
 25 οὐ θεοποιοῦνται διὰ τοῦτο. Ὅ-
 τι δὲ ἀληθῶς οὕτως ἔμαθεν ὁ
 Μωυσῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ
 οὕτως ἐδίδαξε τὸν τότε λαόν,
 τοῖς πᾶσι δῆλον. Ἄλλ' αὐτὸς
 30 πάλιν ὁ Μωυσῆς τότε οὐδὲν

ἀπολογίαν, ἕτερον πάλιν εἶ-

πον. Πῶς ποιεῖτε πολλὰ ὁ-
 μοιώματα καὶ προσκυνεῖτε
 αὐτά; καίτοι ὁ Θεὸς εἶπε πρὸς
 τὸν Μωυσῆν· «οὐ ποιήσεις
 πᾶν ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρα-
 νῷ καὶ ὅσα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ
 ὅσα ἐπὶ τῆς θαλάσσης»²;

Ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς· Προσ-
 κυνοῦνται καὶ οἱ φίλοι παρ'
 ἀλλήλων, ἀλλ' οὐ θεοποιοῦν-
 ται διὰ τοῦτο. Ὅτι δὲ οὕτως
 ἔμαθεν ὁ Μωυσῆς καὶ οὕτως
 ἐδίδαξε τὸν λαὸν τοῖς πᾶσι
 δῆλον. Ἄλλ' αὐτὸς ὁ Μωυσῆς
 πάλιν οὐδὲν σχεδὸν ἀφήκεν

A₃A₄C₁ Λ₈M_KP₂P₆ ΣV₃

U

2 εἰς· πρὸς A₄M_K 16-17 τοῦ Θεοῦ γράψαντος V₃ 19 μετὰ οὐρανῷ προστ. ἄνω
 A₃A₄P₂Σ 20 γῆ καί· γῆ κάτω καὶ ὅσα A₄ 22-23 πάλιν παραλ. Λ₈ 24 ἀλλή-
 λων· παρὰ φίλων Λ₈ 25 διὰ τοῦτο παραλ. A₄ 26 ἀληθές Λ₈ 27-28 τοῖς πᾶ-
 σι δῆλον παραλ. U

1. Βλ. Ἑβρ. 7, 12.

2. Ἐξ. 20, 4· Δευτ. 5, 8.

σχεδὸν ἀφήκεν ὁμοίωμα ὅπερ οὐκ ἐποίησε· τὸ μὲν γὰρ ἔνδον τοῦ καταπετάσματος εἰς ὁμοίωμα καὶ τύπον τῶν ἐπουρανίων
 5 κατεσκεύασε — καὶ ἐπεὶ τὰ χερουβιμ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, εἰκόνας τούτων ποιήσας ἔστησεν αὐτάς ἐκεῖ ἔνδον τῶν ἀδύτων τοῦ ναοῦ —, τὸ δὲ ἔξω
 10 τοῦ ναοῦ εἰς τύπον ἐποίησε τῶν ἐπιγείων. Εἰ γοῦν ἠρώτησέ τις τότε τὸν Μωυσῆν· πῶς, τοῦ Θεοῦ ἀπαγορεύσαντος τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν
 15 ἄνω καὶ τῶν κάτω, σὺ ταῦτα πάλιν οὕτως ἐποίησας; εἶπεν ἂν πάντως ἐκεῖνος ὅτι ἀπηγορεύθησαν αἱ εἰκόνες καὶ τὰ ὁμοιώματα ἵνα μὴ τις ὡς θεοῖς
 20 λατρεύῃ τούτοις¹, τὸ δὲ διὰ τούτων πρὸς Θεὸν ἀνάγεσθαι καλόν. Ἐπῆνουν καὶ οἱ Ἕλληνες τὰ κτίσματα, ἀλλ' ὡς θεοῦς· ἐπαινοῦμεν καὶ ἡμεῖς
 25 αὐτά, ἀλλ' ἀναγόμεθα δι' αὐτῶν εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

Εἶπον οὖν πάλιν οἱ Τοῦρκοι· καὶ ἀληθῶς ἐποίησε τότε ταῦτα Μωυσῆς;

30 Ἀπεκρίθησαν πολλοί·
 Naί, ταῦτα πάντα ἐποίησεν.

16 Καὶ εἰς τοῦτο ἀνέστησαν οἱ ἄρχοντες οἱ Τοῦρκοι καὶ ἀπεχαιρέτισαν μετ' εὐλα-

ὁμοίωμα ὅπερ οὐκ ἐποίησε· τὸ μὲν ἔνδον τοῦ καταπετάσματος εἰς ὁμοίωμα καὶ τύπον ἐποίησε τῶν ἐπουρανίων — καὶ ἐπεὶ τὰ χερουβιμ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, εἰκόνας τούτων ποιήσας ἔστησεν αὐτάς ἐκεῖ ἐντὸς τῶν ἀδύτων τοῦ ναοῦ —, τὸ δὲ ἔξω τοῦ ναοῦ εἰς τύπον ἐποίησε τῶν ἐπιγείων.

Ἐπῆνουν καὶ οἱ Ἕλληνες τὰ κτίσματα, ἀλλ' ὡς θεοῦς· ἐπαινοῦμεν καὶ ἡμεῖς αὐτά, ἀλλ' ἀναγόμεθα δι' αὐτῶν εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἀνέστη-

A₃A₄C₁ L₆M_κP₂P₆ ΣV₃

12 Μωσῆν V₃ 19 θεοῖς· θεὸν V₃
 ραλ. V₃

U

20 τούτοις· ταῦτα V₃ 33 ἄρχοντες οἱ πα-

1. Βλ. Ἐξ. 20, 5· 23, 24· Δευτ. 4, 19· 5, 9.

βείας τὸν Θεσσαλονίκης καὶ ἀπήρχοντο.

σαν μετ' εὐλαβείας καὶ ἐπορεύθησαν οἴκαδε.

Εἰς δὲ τῶν Χιόνων προσκαρτερήσας ὕβρισε τὸν μέγαν
 5 τοῦ Θεοῦ ἀρχιερέα αἰσχροῶς καὶ ὀρμήσας ἐπάνω αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ πληγὰς κατὰ κόρρης. Ἐκράτησαν οὖν ἰδόντες τοῦτον οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι καὶ κα-
 10 τηγόρησαν αὐτοῦ πολλὰ καὶ πρὸς τὸν ἀμηρᾶν τοῦτον ἤγαγον. Εἶπον οὖν ἀπελθόντες πρὸς αὐτὸν οἱ Τοῦρκοι ὅσα ἤθελον. Καὶ ἃ μὲν εἶπον ἐκεῖνοι
 15 ἀκριβῶς ἡμεῖς οὐκ ἠκούσαμεν, εἰς ἃ δὲ ἐγράψαμεν αὐτήκοοι ἐγενόμεθα, καὶ ὡς τοῦ Θεοῦ βλέποντος ἃ εἶδομεν καὶ ἠκούσαμεν ἐγράψαμεν.

A₂A₄C₁Λ₈M_KP₂P₈ ΣV₃

U

7 πληγὰς κατὰ κόρρης: καὶ μουστουνέας V₃ 8-9 τοῦτον: αὐτὸν A₄ 12-13 πρὸς αὐτὸν ἀπελθόντες Λ₈ Εἶπον οὖν... οἱ Τοῦρκοι: πρὸς ὃν καὶ εἶπον A₄ 14 καὶ ἃ μὲν εἶπον ἐκεῖνοι: ἃ μὲν εἶπον οἱ Τοῦρκοι πρὸς τὸν ἀμηρᾶν A₄ 19 μετὰ ἐγράψαμεν προστ. μηνί Ἰουλίῳ ἰδικτιῶνος η^ς τοῦ Ϛ^{ου}ξγ^{ου} ἔτους ἡνίκα καὶ ἡ διάλεξις αὕτη γέγονεν A₄¹

1. Ἡ χρονολογία αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη (Ἰούλιος 1355), διότι προϋποθέτει ὅτι ὁ σεισμός, ἡ ἀλωσις τῆς Καλλιπόλεως καὶ ἡ αἰχμαλωσία τοῦ Παλαμᾶ συνέβησαν τὸν Μάρτιον τοῦ 1355, ἐνῶ συνέβησαν τὸν Μάρτιον τοῦ 1354, ὡς συνάγεται τόσον ἀπὸ δύο παλαιὰ βραχέα χρονικά (P. Schreineir, *Kleinchroniken* 7, 13 καὶ 87, 3), ὅσον καὶ ἀπὸ τὰς ἐκθέσεις τοῦ Γρηγοῦ (Ἱστορία 28, 34, PG 149, 192B) καὶ Καντακουζηνοῦ (Ἱστορία 4, 38, PG 154, 288-289).

ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὴν συζήτησιν μεταξὺ Παλαμᾶ καὶ Γρηγορᾶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ θέρου τοῦ ἔτους 1355 ἠκολούθησεν ἔντονος συγγραφικὴ δραστηριότης καὶ ἀπὸ τῶν δύο πλευρῶν. Τὰ τελευταῖα γραπτὰ τοῦ Παλαμᾶ, οἱ Λόγοι Κατὰ Γρηγορᾶ Α΄-Δ΄, προήλθον ἐξ αὐτῆς τῆς συζητήσεως, οἱ δύο πρῶτοι ἀμέσως, οἱ ἄλλοι ἐμμέσως. Τὸ δοκίμιον περὶ ρήσεως τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἂν καὶ εἶχε γραφῆ ὀλίγον ἐνωρίτερον, συνεκδίδεται ἐδῶ μετ' αὐτῶν διότι ἀπὸ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ἔχει συνδεθῆ μετ' αὐτῶν μέχρι σημείου ἐνίοτε νὰ χαρακτηρίζεται ὡς «Κατὰ Γρηγορᾶ Λόγος Ε΄». Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς ομάδος ἐκδίδεται ἡ ἔκθεσις τοῦ Γ. Φακρασῆ περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς συζητήσεως.

ΕΠΙΤΟΜΟΣ ΔΙΗΓΗΣΙΣ

Ἡ ἔκθεσις τοῦ Γρηγορᾶ περὶ τῆς συζητήσεως μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Παλαμᾶ προσφέρει μίαν μονομερῆ εἰκόνα τόσον περὶ τῶν περιστατικῶν ὅσον καὶ περὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, τοῦτο δὲ παρεδέχθη καὶ ὁ ἴδιος κατὰ κάποιον τρόπον εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δευτέρου λόγου. Ἐξ ἄλλου οἱ δύο πρῶτοι Κατὰ Γρηγορᾶ λόγοι τοῦ Παλαμᾶ δὲν ἀποτελοῦν πράγματι ἔκθεσιν περὶ τῆς συζητήσεως, ἀλλ' ἀναίρεσιν τῶν δογματικῶν ἀπόψων αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶνται εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ Γρηγορᾶ.

Τοῦ Γεωργίου Φακρασῆ ὁμως ἡ ἔκθεσις εἶναι ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της ἀντικειμενικὴ. Ὁ Δ. Balfour¹ φρονεῖ ὅτι ἡ ἔκθεσις τοῦ Φακρασῆ συνετάχθη κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ βασιλέως ὡς ἀπάντησις εἰς τὴν μεροληπτικὴν ἔκθεσιν τοῦ Γρηγορᾶ. Ἡ ἀνεύρεσις ὁμως καὶ μιᾶς δευτέρας βραχείας παραλλαγῆς αὐτῆς τῆς ἐκθέσεως ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξετασθοῦν ἀποτελεσματικώτερον τὰ πράγματα. Ἡ βραχεῖα παραλλαγή ἀποτελεῖ ἀντικειμενικὴν ἀποτύπωσιν τῆς συζητήσεως βάσει ταχυγραφημένων σημειώσεων.

1. «Palamas' Reply to Gregoras Account of their Debate in 1355», XVI Internat. Byzantinistenkongress, Akten II/4, 245-256 (σ. 249).

Πράγματι ἡ βραχεῖα παραλλαγή διετήρησε τὰ βασικά δείγματα τῆς προελεύσεώς της ἀπὸ ταχυγραφημένα πρακτικά, ἐνῶ ἡ ἔκτενης παραλλαγή προέκυψε πρῶτον μὲν δι' ἀναλύσεως τῶν βραχυγραφικῶν στοιχείων, δεύτερον δὲ δι' ἑλαφρᾶς ἀναπτύξεως ὀρισμένων θεολογικῶν ἐννοιῶν. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον σημεῖον ἀρκοῦν τὰ χαρακτηριστικά ταῦτα παραδείγματα:

*Βραχεῖα**Ἐκτενης*

B.

Πάντες δὲ εἶπον καὶ πρὸ πάντων ὁ θεϊότατος βασιλεὺς ὅτι...

Φ.

Ὁ δὲ φιλόσοφος ἐνίστατο λέγων...

Θ.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπεν ὅτι...

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον σημεῖον πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι δὲν φαίνεται νὰ προσετέθη τίποτε ξένον πρὸς τὰ λεχθέντα κατὰ τὴν συζήτησιν.

Τὸ ἔργον τῆς τηρήσεως τῶν πρακτικῶν εἶχεν ἀνατεθῆ, προφανῶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, ὡς συνηθίζετο εἰς ἐπιστήμους συζητήσεις, εἰς τὸν πρωτοστράτορα Γεώργιον Φακρασῆν, γνωστὸν ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του εἰς τὸν Καντακουζηνὸν ὡς στρατηγοῦ συναρχηγοῦ τοῦ ἵππικοῦ κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον². Ἀργότερα μνημονεύεται ὡς στρατοκράτωρ, δηλαδὴ ἀρχηγὸς τῶν αὐτοκρατορικῶν ἵπποκόμων τοῦ Καντακουζηνοῦ^{2α}, τῶρα δὲ διατηρεῖ τὸ ἴδιον ἀξίωμα πλησίον τοῦ Παλαιολόγου. Ὁ Φακρασῆς ἀντεπεξῆλθεν ἐπιτυχῶς εἰς τὸ ἔργον του, ὡς φαίνεται, ἂν καὶ ἐτήρησε τὰ κύρια μόνον σημεῖα τῶν λεχθέντων. Δεδομένου ὅτι ἡ συζήτησις διήρκεσεν ἐπὶ ἡμίσειαν νύκτα, κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἦτοι ἐπὶ τετράωρον περίπου, ἔπρεπε κανονικῶς νὰ ἐκφερθοῦν τουλάχιστον 16.000 λέξεις. Σαφῶς λοιπὸν ἡ βραχεῖα ἔκθεσις, περιέχουσα 3.700 λέξεις περίπου, δὲν περιέλαβεν ὅλα τὰ λεχθέντα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκτενης ἔκθεσις δὲν περιέλαβεν ὅλα, διότι ἐκτείνεται μόνον εἰς 5.400 περίπου λέξεις· διὰ τοῦτο καλεῖται «ἐπίτομος διήγησις». Ἡ ἀποταχυγράφησις πρέπει νὰ ἐξετελέσθη ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Φακρασῆν καὶ ν' ἀπετέλεσε τὴν βραχεῖαν

2. Περὶ τούτου βλ. Καντακουζηνοῦ, *Ἱστορία* 3, 32, PG 153, 888A. Γρηγορᾶ, *Ἱστορία* 12, 16, PG 148, 848A.

2^α. Καντακουζηνοῦ, *Ἱστορία* 3, 95, PG 153, 1272A. 4, 26 PG 154, 109 B.

παραλλαγήν· προφανῶς ὁμοῦς καὶ ἡ ἐκτενὴς παραλλαγή εἶναι ἰδικόν του ἔργον κατὰ τὰ εἰς τὴν μνήμην του τηρηθέντα.

Ἡ ἔκθεσις εἶναι ἀμερόληπτος καὶ ἀκριβής. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον σημείον ὀφθαλμοφανῶς δὲν μεροληπτεῖ ὑπὲρ τοῦ Γρηγοῤᾤ, τὸν ὁποῖον φέρει ὡς ἀντικρουόμενον καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν βασιλέα· ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μεροληπτῆ οὔτε ὑπὲρ τοῦ Παλαμᾶ, διότι ἦτο μὲν ἴσως ἄλλοτε ὀπαδός του ὁ ἴδιος, ὡς συνεργάτης τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἀλλὰ τώρα ὡς στρατηγός τοῦ Παλαιολόγου δὲν εἶχε λόγους νὰ φερθῆ χαριστικῶς πρὸς αὐτόν. Τὸ ὅλον πνευμά της εἶναι εἰλικρινές καὶ παρέχει τὴν εἰκόνα μιᾶς σοβαρᾶς συζητήσεως. Ἡ ἀκρίβειά της κατοχυρώνεται πλὴν ἄλλων καὶ ἀπὸ τὸ ἀνεπιτήδευτον ὕφος καὶ τὴν ἀπλότητα ἐκφράσεως.

Ὡς πρὸς τὰ περιστατικὰ τῆς συζητήσεως ὁ Γρηγοῤᾤς παρουσιάζει ἀξιοσημειώτους ἀντιφάσεις. Οὕτως, ἐνῶ ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ συνάντησις ὠρίσθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὡς μέρος τοῦ προγράμματος ἐνημερώσεως τοῦ λεγάτου³, μετ' ὀλίγας σελίδας ὁμοῦς ἐμφανίζει τὸν βασιλέα λέγοντα ὅτι, ἐφ' ὅσον οὗτοι συνῆλθον εἰς τὴν αἴθουσαν διαλέξεων τῶν ἀνακτόρων, ἐπεθύμει ν' ἀκούσῃ τὰς ἀπόψεις τῶν δύο πλευρῶν αὐτός ὁ ἴδιος προσωπικῶς⁴. Περαιτέρω ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ ἴδιος, ἀγνοῶν τὰ περὶ σχεδιαζομένης συζητήσεως ἐκ τῶν προτέρων, ἐκλήθη τὴν τελευταίαν στιγμὴν διὰ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὸν λόγον τῆς προσκλήσεως. Πιστεύει μάλιστα ὅτι τοῦτο συνέβη τῇ ἐπιμονῇ τῆς βασιλίσσης Ἑλένης, θυγατρὸς τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἐπιδιωκούσης νὰ εἶναι ἀνέτοιμος ὁ Γρηγοῤᾤς, ὥστε νὰ μὴ μειονεκτήσῃ κατὰ τὴν συζήτησιν ὁ Παλαμᾶς, τοῦ ὁποῖου τὴν θεολογίαν ἐξετίμα αὐτῆ. Ἐν τούτοις οὗτος ἐμερίμνησε νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ δέλτον, βιβλίον περιέχον πατερικὰ παραθέματα καὶ σημειώσεις, τὸ ὁποῖον ἠνοιξεν ἐπανειλημμένως⁵. Αὐταὶ αἱ ἀντιφάσεις προέκυψαν ἀπὸ τὴν φροντίδα τοῦ Γρηγοῤᾤ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν προφανῆ ὑστέρησίν του κατὰ τὴν συζήτησιν, διὰ τὴν ὁποίαν ἄλλωστε ἐπικαλεῖται καὶ τὴν ὀδυνηρὰν κεφαλαλγίαν ὑπὸ τῆς ὁποίας κατετρώχετο. Ὁ Γρηγοῤᾤς δὲν ἦτο πλέον ὁ ἀκμαῖος λόγιος τῆς τετάρτης δεκαετίας τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς ἡλικιωμένος διανοούμενος πλήρης μεμψιμοιριῶν.

Μόλις εἰσῆλθεν εἰς τὴν βασιλικὴν αὐλήν, εἶδεν ἐκεῖ τὸν Παλαμᾶν ἐφεδρεύοντα διὰ τὴν συζήτησιν. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην κατελήφθη ἀπὸ ὀργὴν καὶ ἐσκέφθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν οἰκίαν του ἀδιαφορῶν διὰ τὰς

3. *Ἱστορία*, 29, 28, PG 149, 232A.

4. *Ἱστορία*, 30, 2, PG 149, 236B.

5. Βλ. κυρίως *Ἐπίτομος Διήγησις* 17.

μηχανευομένας, ὡς ἐνόμιζεν, ἐκείνας συζητήσεις. Ἐπειτα ὁμως, φοβούμενος μὴ τυχὸν κατηγορηθῆ διὰ δειλίαν, ἐδυνάμωσε τὸν λογισμὸν του καὶ συνῆλθε⁶. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοῦτο ὁμως, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ *Δογματικοῦ Α'* βεβαιώνει ὅτι δὲν γνωρίζει, ἂν ὁ Παλαμᾶς εὐρέθη ἐκεῖ κατὰ προμελετημένον σχέδιον ἢ τυχαίως⁷.

Ἄλλος ἰσχυρισμὸς τοῦ Γρηγορά ὀφείλεται εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ παρουσιάσῃ τὸν αὐτοκράτορα εὐμενῶς διακειμένον πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον καὶ δυσμενῶς πρὸς τὸν Παλαμᾶν, ἐξ οὗ καὶ σημειώνει ὅτι δῆθεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐν ἀρχῇ τῆς συζητήσεως ἐτόνισεν ὅτι, ὡς παρατήρησεν εἰς τόμους καὶ συγγράμματα κατὰ τὴν ἄποψιν πολλῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν ἐμπεριέχονται θεολογικαὶ καινοτομίαι καὶ θὰ ἐπεθύμει νὰ διορθωθοῦν αὐταὶ αἱ καινοτομίαι διὰ νέας συνοδικῆς ἀποφάσεως· ἐπειδὴ ὁμως αἱ περιστάσεις δὲν τὸ ἐπιτρέπουν, θέλει πρὸς τὸ παρὸν νὰ ἐνημερωθῆ τοῦλάχιστον ὡς αὐτήκοος τῶν δύο ἀντιπάλων συζητούντων. Περαιτέρω ὁ βασιλεὺς φέρεται δηλώνων ὅτι τὸν Τόμον τοῦ 1351, ὁ ὁποῖος προκαλεῖ τὰς ἀμφισβητήσεις, δὲν ὑπέγραψεν ἀμέσως αὐτός, διότι εὐρίσκετο τότε εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὑπέγραψε δὲ βραδύτερον, ὅταν ἦλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκβιασθεὶς ὑπὸ τοῦ ἔχοντος τότε τὴν ἐξουσίαν, τοῦ πενθεροῦ του δηλαδὴ Ἰωάννου Καντακουζηνου⁸. Ὁ Φακρασῆς ὁμως εἰς τὰ πρακτικὰ κατέγραψεν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἠρνήθη πρότασιν νὰ καῆ ὁ τόμος ἢ ἔστω καὶ νὰ προσκομισθῆ, διότι ἀνήκει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ μόνον αὐτὴ διὰ τῶν ὀργάνων της δύναται ν' ἀποφασίσῃ περὶ τούτου· ὅτι μάλιστα ἐδέχθη ὅτι τὸ θεολογικὸν πρόβλημα ἔχει πλέον λυθῆ καὶ δὲν χωρεῖ νέα ἐπ' αὐτοῦ συζητήσεις καὶ ὅτι τώρα ἐπεθύμει ἀπλῶς νὰ ἐνημερωθῆ (2-3).

Ἐπρόκειτο περὶ δημοσίας συζητήσεως εἰς τὸν οἰκεῖον χῶρον τῶν ἀνακτόρων, εἰς τὴν ὁποίαν παρίστατο ὁ αὐτοκράτωρ, ἢ αὐτοκράτειρα, ὁ μέγας λογοθέτης, ὁ λεγαῖτος τοῦ πάπα, προφανῶς πλήθη ἀξιωματούχων καὶ λογίων μὴ ἀναφερομένων, καὶ φυσικὰ οἱ συζητηταὶ μετὰ τῶν ἀκολουθῶν αὐτῶν. Ἀπὸ τὴν διήγησιν τοῦ Γρηγορά καθίσταται φανερόν ὅτι τοῦλάχιστον εἰς μαθητὴς του τὸν εἶχεν ἀκολουθήσει, ὁ ἀφηγητὴς τῶν κατὰ τὴν *Διάλεξιν Ἀγαθόνικος*. Εἰς τὴν διήγησιν τοῦ Φακρασῆ ἐμφανίζεται ἐπανειλημμένως μία ὁμὰς λογίων, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζονται ὡς «οἱ προσκείμενοι τῷ φιλοσόφῳ», «οἱ τοῦ φιλοσόφου», «οἱ περὶ τὸν φι-

6. *Ἱστορία* 29, 28, PG 149, 232B.

7. «Οὐκ οἶδ' ὀπότερον, εἴτε ἐκ προθεσμίας πάλαι μελετηθείσης ἐφεδρος ἐκεῖ που παρῶν, εἴτ' ἀπὸ τύχης, ὡς εἶθε γίνεσθαι τὰ πολλὰ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ πραγμάτων», *Ἱστορία* PG 149, 233B.

8. *Ἱστορία* 30, 2, 149, 236BC.

λόσοφον»⁹. Εἰς ἓν σημεῖον τῆς διηγήσεώς του ὁ Γρηγορᾶς ὁμιλεῖ περὶ παρεμβάσεώς «τινος τῶν τοῦ Παλαμᾶ φοιτητῶν» καὶ εἰς ἄλλο περὶ «θιασωτῶν» αὐτοῦ παρόντων εἰς τὴν συζήτησιν καὶ περὶ «παρασπιζόντων» αὐτόν¹⁰. Ἄν καὶ ἡ συζήτησις εἶχεν ὀρισθῆ μεταξὺ τῶν δύο τούτων μόνον ἀνδρῶν, καὶ ὁ βασιλεὺς εἰς μίαν περίπτωσιν ἐτόνισεν ὅτι «τοῖς δύο τούτοις ἐνδέδοται πρὸς ἀλλήλους διαλέγεσθαι» (8), ὁ Παλαμᾶς ἐδέχθη παρεμβολὰς καὶ τῶν μαθητῶν τοῦ συνομιλητοῦ του, οἱ ὅποιοι ἔλαβον συχνάκις ἐνεργὸν μέρος.

Συμφώνως πρὸς τὴν εἰκόνα τὴν ὁποίαν δίδει ἡ *Ἐπίτομος Διήγησις* κατὰ τὴν διάλεξιν συνεζητήθησαν τὰ κύρια θέματα τῆς ἡσυχαστικῆς θεολογίας, ἤτοι τὰ περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας Θεοῦ, περὶ ἐνότητος καὶ πολλαπλότητος τοῦ Θεοῦ, περὶ οὐσιώδους περιεχομένου τῶν ἐνεργειῶν, περὶ ὀνομάτων καὶ ἰδιωμάτων, περὶ γνωστοῦ καὶ ἀγνωστοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ὡς πρῶτον θέμα ἔθεσεν ὁ Γρηγορᾶς τὸ περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας (4-6), ἰσχυριζόμενος ὅτι αὗται κατ' οὐδὲν διαφέρουν ἀλλήλων, διότι ἄλλωστε πᾶν τὸ διαφέρον τῆς οὐσίας εἶναι κτίσμα. Εἰς τοῦτο ὁ Παλαμᾶς ἀντέτεινεν ὅτι εἰς τὰς θεολογικὰς διατυπώσεις πρέπει νὰ στηριζόμεθα εἰς τὴν πίστιν, διότι «πίστις ἡγεῖται τῶν εὐσεβῶν δογμάτων, οὐκ ἀπόδειξις, ἔπεται δὲ τῇ πίστει ἡ σύνεσις» (4), ἀσφαλῆς δὲ ἔκφρασις τῆς πίστεως εἶναι ἡ συμφωνία πρὸς τὴν θεολογίαν τῶν ἁγίων πατέρων, τοὺς ὁποίους φέρει εἰς μαρτυρίαν. Ἄλλ' ὁ Γρηγορᾶς ἐπέμεινεν ὅτι θεία φύσις καὶ φυσικὰ (=ἐνέργειαι) εἶναι τὸ αὐτό.

Εἰς τὴν συνέχειαν προβάλλεται ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ τὸ ἐρώτημα, ἂν τὸ ἄκτιστον εἶναι ἓν ἢ πολλὰ (7-13), εἰς τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ὁ Παλαμᾶς ὅτι βεβαίως τὸ ἄκτιστον εἶναι ἓν, ὁ θεός, ἀλλὰ δὲν θὰ ἦτο ἓν καὶ μοναδικὸν τὸ ἄκτιστον, ἂν δὲν ἦτο ἄκτιστον, καὶ πᾶν ὅ,τι εἶναι φυσικῶς αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ· ἡ αἰδιότης, ἡ ἀπλότης, ἡ ἀτρεψία, ἡ θεία πρόνοια, ἡ πρόγνωσις, ἡ θέλησις καὶ πᾶν παραπλήσιον. Οἱ περὶ τὸν Γρηγορᾶν, ἐρωτηθέντες, ἰσχυρίσθησαν ὅτι τὸ δημιουργεῖν εἶναι κτίσμα· ἀλλ' οὕτως ἀπέρριψαν ὅ,τι προηγουμένως εἶχε δηλώσει ὁ διδάσκαλός των, ὅτι δηλαδὴ ἐνέργειαι καὶ φυσικαὶ ιδιότητες τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ἴδιον. Ἐν προκειμένῳ ἡ ἀποψις τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ὅτι ἄλλο πρᾶγμα εἶναι τὸ δημιουργεῖν (ἄκτιστον) καὶ ἄλλο τὰ δημιουργήματα (κτίσματα κατὰ βούλησιν).

Ἀπὸ τὴν συνέχισιν τῆς συζητήσεως περὶ τοῦ οὐσιώδους περιεχομένου τῶν ἐνεργειῶν (14-18) προκύπτει ἡ διαφοροποίησις τῆς θέσεως

9. 8, 12, 15, 27 - 13 - 23.

10. Δογματικὴ Α', *Ἱστορία* 30, 2, PG 149, 285C. - 30, 30, 149, 297C. - 30, 31, 149, 301A.

τῶν δύο συζητητῶν, διακρινόντων δύο διαφορετικὰς ταυτότητας κατηγοριῶν, ἤτοι ὁ μὲν Παλαμᾶς α) οὐσίας καὶ φύσεως, β) οὐσιωδῶν καὶ φυσικῶν, ὁ δὲ Γρηγορᾶς α) οὐσίας καὶ οὐσιωδῶν, β) φύσεως καὶ φυσικῶν.

Καθίσταται ἀπὸ τὰ ἔπειτα λεχθέντα προφανῆς ἡ θεμελιώδης διαφορὰ σκέψεως τῶν δύο ἀνδρῶν (19-23). Ὁ Γρηγορᾶς εἶναι ὀνοματιστής, ὁ Παλαμᾶς πραγματιστής¹¹. Ὁ Παλαμᾶς ἐρωτᾷ, ἂν τὸ ἄτρεπτον, ἄπειρον, ἄναρχον, ἔχει ὁ Θεὸς φυσικῶς; Ὁ Γρηγορᾶς ἀπαντᾷ, ναί, τὰ ἔχει, ἀλλ' εἶναι ἀπλᾶ ὀνόματα· «ἀλλὰ ταῦτα ὀνόματά ἐστι μόνον ἐπὶ Θεοῦ καὶ οὐδὲν ἄλλο» (21). Καὶ ὁ Παλαμᾶς συμπεραίνει· «ἐπεὶ τῶν λεγομένων τὰ μὲν λέγεται μόνον, οὐκ εἰσὶ δέ, τὰ δὲ καὶ εἰσὶ καὶ λέγονται, τὸ ἄναρχον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἀτελεύτητον καὶ ἀπλῶς τὸ ἀίδιον καὶ τὰ τοιαῦτα λέγονται μόνον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ οὐκ εἰσὶν, ἢ καὶ εἰσὶ καὶ λέγονται; Πάντως καὶ εἰσὶ, φιλόσοφε. Πῶς οὖν ὀνόματα μόνον;» (21).

Τέλος ἡ συζήτησις στρέφεται περὶ τὸ γνωστὸν καὶ τὸ ἄγνωστον τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον συναρτᾶται ἀπὸ τὴν διπλόην τῆς παρουσίας αὐτοῦ εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἐμμόνου καὶ τοῦ ὑπερβατικοῦ. Αὐτὴ ἡ διπλὴ ἐκφράζεται μὲ τὸ ἐντυπωσιακὸν ἐκεῖνο χωρίον· «τοῦ Θεοῦ τὸ μὲν ἐστὶν ἄγνωστον τὸ δὲ γνωστὸν, καὶ τὸ μὲν ἄρητον τὸ δὲ ρητόν· ἄγνωστος δὲ ἐστὶν ὁ Θεὸς ἐκ τῶν κατ' αὐτόν, γνωστὸς δὲ ἐκ τῶν περὶ αὐτόν φυσικῶν ἐνεργειῶν» (24). Ὁ Γρηγορᾶς ἀντιτείνει ὅτι ὁ θεὸς εἶναι «ὑπὲρ ταῦτα», ὑπὲρ τὰ ἰδιώματα καὶ τὰς ἐνεργείας, ἀλλ' ὁ Παλαμᾶς ἀπαντᾷ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «ὑπὲρ ταῦτα μὲν ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἀληθῶς, ὑπερφυῶς γε μὴν» (25), δηλαδὴ ὑπὲρ τὰς ἐνεργείας καὶ εἰς τὰς ἐνεργείας.

ΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΑ Α' ΚΑΙ Β'

Ἀπὸ τὴν συζήτησιν εἰς τὸ παλάτιον μεταξὺ Παλαμᾶ καὶ Γρηγορᾶ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1355 προέκυψεν, ὡς ἐλέχθη, γόνιμος συγγραφικὴ δραστηριότης, ἡ ὁποία ἐστράφη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἀπόδοσιν αὐτῆς ταύτης τῆς συζητήσεως. Τὸ πρῶτον σχετικὸν κείμενον εἶναι βεβαίως ἡ *Ἐπίτομος Διήγησις* τοῦ Γεωργίου Φακρασῆ, περὶ τῆς ὁποίας ἐγινε λόγος ἀνωτέρω. Διὰ τοῦ συνδυασμοῦ μιᾶς σειρᾶς σημειώσεων δυνάμεθα νὰ διαλευκάνωμεν τὰ περιστατικά τῆς συντάξεως τῶν ἄλλων κειμένων.

Εἰς τὸν *Δογματικὸν Γ'* τοῦ Γρηγορᾶ¹² ὁ Κλεόδημος διηγεῖται πρὸς

11. Π. Χρήστου «Περὶ τὰ αἷτια τῆς ἡσυχαστικῆς ἐριδος», *Θεολογ. μελετήματα* 3 (1977), 87-100.

12. *Ἱστορία* 32, 1 PG 149, 332 BC.

τὸν Πρωταγόραν¹³ ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Γρηγορᾶς εἶχε παραδώσει «τὰ τῆς διαλέξεως ταυτησί» «γραφαῖς καὶ ἱστορίαις μακραῖς», ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης Καντακουζηνός, τὴν ἀρχὴν μοναχὸς Ἰωάσαφ, εἶχε θυμώσει κατ' αὐτοῦ. Ἄφοῦ δὲ ἐπρομηθεύθη «μέρη τινὰ τῶν γραφέντων» συνεκάλεσε συσκέψεις «ἀμαθῶν λογίων» καὶ «ἀλόγων θεολόγων». Ἐπειτα κατήρτισε πολλὰ ἀντίγραφα τῶν ἀποσπασμάτων, τὰ ὅποια διένειμεν εἰς τοὺς ὁμόφρονάς του πρὸς τοὺς ὁποίους ἔδωκεν ἐντολὴν νὰ συντάξουν τὸ ταχύτερον «μυρμηκίαν λοιδοριῶν ἀσελγῶν». Ἐπὶ ἕν καὶ ἡμισυ ἔτος αἱ ἐλπίδες του ἔμειναν ἄκαρποι, ἔπειτα δὲ ἐφάνησαν τὰ «λογάρια» ἐκείνων, τὰ ὅποια προεκάλεσαν δυνατὸν γέλωτα.

Ἀπὸ αὐτὴν τὴν γεμάτην πάθος καὶ εἰρωνίαν ἀναφορὰν τοῦ Κλεοδήμου συνάγεται ὅτι ὁ Γρηγορᾶς εἶχε συντάξει τὴν πρώτην πραγματείαν του περὶ τῶν συμβάντων κατὰ τὴν συζήτησιν ὄχι πολὺ μετ' αὐτὴν, ἴσως κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1355. Ἡ πραγματεία αὕτη τοῦ Γρηγορᾶ, ἥτοι ὁ *Λόγος Δογματικός Α'* (= Ἱστορία κεφ. 30), φέρεται ν' ἀποτελῆ διάλογον μεταξὺ Θεοτίμου, ὁ ὁποῖος καὶ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου, καὶ Ἀγαθονίκου, τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς φίλου τοῦ Γρηγορᾶ, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητά ἐγράφη ὑπὸ τοῦ τελευταίου.

Ἐν καὶ ἡμισυ ἔτος μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἔργου καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ διανομὴν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ, ἥτοι πιθανῶς τὸ θέρος τοῦ 1357, ἐφάνησαν οἱ πρῶτοι καρποὶ τῆς ἀνασκευῆς. Ἡ ἐπιβράδυνσις προφανῶς ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ἐνδιαφερομένων λογίων νὰ εὑρουν ὀλόκληρον τὸ κείμενον, ἀλλ' ἄφοῦ δὲν τὸ εὑρουν ἠναγκάσθησαν νὰ συντάξουν προχειρῶς κάποιαν ἀντίρρησιν. Τὸ παραχθὲν τότε κείμενον πρέπει νὰ εἶναι ὁ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἱερομονάχου Κωνσταντίου, γραφεὶς λόγος «Περὶ τῆς ψευδογραφίας Γρηγορᾶ», ἥτοι ὁ λόγος *Κατὰ Γρηγορᾶ Α'*.

Τὰ τρία αὐτὰ ἀμέσως σχετιζόμενα μὲ τὴν συζήτησιν κείμενα¹⁴, ἐκπροσωποῦντα τὸ στάδιον τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1355 μέχρι τῶν μέσων τοῦ 1357, διατηροῦνται ὡς μία ἐνότης εἰς σειρὰν κωδίκων. Εἰς τὴν ἐνότητα ταύτην ἔχει παρεμβληθῆ καὶ ὁ διάλογος τοῦ Παλαμᾶ *Θεοφάνης*, ὁ ὁποῖος ἐθεωρήθη ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν λόγῳ συγχύσεως προελθούσης ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἕν τῶν προσώπων τοῦ διαλόγου τούτου, ὁ Θεότιμος, εἶναι ὁμώνυμος πρὸς πρόσωπον τῆς διηγήσεως τοῦ Γρηγορᾶ. Οἱ μελετηθέντες

13. Καὶ οἱ δύο εἶναι πρόσωπα πεπλασμένα ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ.

14. Ἐπίτομος Διήγησις, Γρηγορᾶ Δογματικός Α', Παλαμᾶ κατὰ Γρηγορᾶ Α'.

παρ' ἡμῶν κώδικες περιέχουν ἐπίσης καὶ τὸν Λόγον Σύντομον τοῦ φίλου καὶ δευτέρου διαδόχου τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὴν ἔδραν τῆς Θεσσαλονίκης Νεΐλου Καβάσιλα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ὅτι ἡ συλλογὴ προέρχεται ἴσως ἀπὸ τοὺς κύκλους τούτου. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὅλοι οἱ κώδικες αὐτοὶ εἶναι σχετικῶς νέοι, ἀπὸ τοῦ 15^{ου} μέχρι τοῦ 17^{ου} αἰῶνος· ἐντεῦθεν καὶ περισσότερον ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ὅλοι περιέχουν μόνον τὸν πρῶτον Δογματικὸν τοῦ Γρηγορᾶ καὶ μόνον τὸν πρῶτον Κατὰ Γρηγορᾶ λόγον τοῦ Παλαμᾶ, αὐτὸν δὲ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν του ἀπόδοσιν εἰς τὸν ἱερομόναχον Κωνσταντῖον. Οἱ μεταγενέστεροι ἀντιγραφεῖς τῶν κωδίκων τούτων ἀγνοοῦν τὴν παλαμικὴν προέλευσιν τοῦ ἔργου Κατὰ Γρηγορᾶ, ἐνῶ ἀντιθέτως οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν παλαιότερων σωζομένων κωδίκων ἔχουν υἰοθετήσῃ ἀπὸ ἐνωρὶς τὸ ὄνομα τοῦ Παλαμᾶ ὡς συγγραφέως τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Ἡ μνημονευθεῖσα ἐπὶ τοῦ θέματος ἔκθεσις τοῦ Κλεοδήμου εἰς τὴν συνέχειάν της ἀναφέρει ὅτι τὰ προκαλέσαντα τὸν γέλωτα λογάρια, ἐμφανισθέντα ἐπ' ὀλίγον, ἐξηφανίσθησαν ὁμοῦ μὲ τὸν πληγέντα ἀέρα. Ὁ ὡς ἄνω πρῶτος Δογματικὸς τοῦ Γρηγορᾶ εἶχε σχεδιασθῆ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως του ὡς ὠλοκληρωμένον κείμενον. Ἀργότερον ὁμοῦ ἐχρησιάσθη νὰ συνταχθῆ καὶ ὁ Δογματικὸς Β' ἐπίσης ὑπὸ μορφήν διαλόγου μεταξὺ Θεοτίμου καὶ Ἀγαθονίκου. Ὡς αἰτιολογικὸν τῆς συντάξεώς του φέρονται αἱ παρατηρήσεις φίλων του ὅτι τὰ λόγια τοῦ Παλαμᾶ κατὰ τὴν συζήτησιν, ἔστω καὶ ἀσεβῆ καὶ ἀμαθῆ κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, εἶχον παρατεθῆ ἀτελέστατα εἰς τὸν πρῶτον λόγον. Ἡ δευτέρα αὕτη πραγματεία δυνατὸν νὰ ἐγράφη ὀλίγον μετὰ τὴν πρώτην, ὡς συμπλήρωμά της κατὰ τὰς ὡς ἄνω παρατηρήσεις, ἢ ἀρκετὰ ἀργότερον, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ πρώτου λόγου τοῦ Παλαμᾶ καὶ πρὸς ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐκθέσεως, ὥστε ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ μένουν μετέωροι αἱ κατηγορίαι τοῦ Παλαμᾶ. Θεωροῦμεν πιθανωτέραν τὴν δευτέραν ἄποψιν.

Ἀργότερον καὶ ὁ Παλαμᾶς ἔγραψε δεύτερον λόγον, συμπληρωματικὸν τοῦ πρώτου, διὰ διαφορετικὴν αἰτίαν. Κατὰ τὴν ἐπισημανθεῖσαν ἄνωτέρω ἔνδειξιν, τὸν πρῶτον λόγον συνέταξε βάσει τῆς ἀναγνώσεως ἀποσπασμάτων τῆς πρώτης πραγματείας τοῦ Γρηγορᾶ, τὸν δεύτερον συνέταξεν, ἀφοῦ ἔλαβε καὶ ἐμελέτησε τὸ σύνολον τῆς πραγματείας ἐκείνης, χωρὶς ὁμοῦ νὰ ἔχη γνῶσιν τῆς δευτέρας πραγματείας αὐτοῦ.

Ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἡ πρώτη πραγματεία εἰς σημαντικὸν μέρος τῆς χειρογράφου παραδόσεως φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίου ἱερομονάχου Ἀγιορείτου, ἵχνη δὲ τῆς ἀποδόσεως ταύτης διατηροῦνται καὶ εἰς μερικὰ ἄλλα χειρόγραφα μὲ τὴν εἰς τὸν τίτλον ἔνδειξιν «ὡς ἀπὸ τινος ἐ-

τέρου συγγραφείς». Πολύ ἔνωρίς πάντως, ἂν καὶ πιθανῶς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παλαμᾶ, τὸ ψευδώνυμον ἀντικατεστάθη ἀπὸ τὸ πραγματικὸν ὄνομα τοῦ συγγραφέως, τὸ τοῦ Παλαμᾶ, εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς παραδόσεως, καὶ δὴ κυρίως εἰς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον διατηρεῖ τὸ σύνολον τῶν κατὰ τοῦ Γρηγορᾶ ἔργων του. Ἡ δευτέρα ὁμῶς πραγματεία δὲν φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίου, ἀλλ' ὡς συνηθίζεται, ἔχει τὴν ἔνδειξιν «τοῦ αὐτοῦ», ὅπερ δύναται νὰ σημαίνει εἴτε τὸν Κωνσταντῖον εἴτε τὸν Παλαμᾶν. Μαρτυρεῖται βεβαίως καὶ εἰς αὐτὴν μία προσπάθεια νὰ παρουσιασθῆ καὶ αὐτὴ ὡς ἀπὸ τινος ἄλλου γραφεῖσα, διότι ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Παλαμᾶ εἰς γ' πρόσωπον, ἂν καὶ πολὺ συχνὰ προβάλλει τὰς ἀπόψεις του μετὴν «ἡμεῖς» ἔκφρασιν.

Δὲν χρειάζεται νὰ ματαιοπονῶμεν διὰ ν' ἀνεύρωμεν ποῖος εἶναι ὁ Κωνσταντῖος οὗτος, διότι δὲν εἶναι κανεὶς· εἶναι λογοτεχνικὸν πλάσμα τοῦ συγγραφέως. Ἄλλ' ἂν θελήσωμεν νὰ ὑποδείξωμεν ἕν πρόσωπον, τὸ ὅποιον ἠδύνατο οὗτος νὰ ἔχη κατὰ νοῦν, ὅταν ἐχρησιμοποιεῖ τὸ ὄνομα, αὐτὸ δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ Κώνστας Καλαμάρης, ὁ συμμέτοχος εἰς τὰ δεινὰ τῆς αἰχμαλωσίας, ὡς ὑπέδειξεν ὁ Meyendorff¹⁵, ἀφοῦ τὸ ὄνομα δὲν συμπίπτει καὶ δὲν γνωρίζομεν κἂν ἂν ἦτο ἁγιορείτης, ἀλλὰ ὁ ἡγούμενος Κασταμονίτου Κωνσταντῖος ἢ ὁ ἁγιορείτης Κωνσταντῖος, πνευματικὸς τῆς Παντανάσσης Σερρών, κατὰ τὸ ἔτος 1365.

Ὡς πρὸς τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Παλαμᾶς ἐξέδωσε τὸ ἔργον ψευδωνύμως δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν πρῶτον τὴν ἀνταπόκρισιν εἰς τὸ προηγούμενον τοῦ Γρηγορᾶ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐκδώσει τὴν ἰδικὴν του διήγησιν ψευδωνύμως, ὥστε ὁ Παλαμᾶς ἐδεσμεύετο κατὰ τινὰ τρόπον νὰ γράψῃ ἐπίσης ψευδωνύμως. Εἰς ἄλλος λόγος ἦτο ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπερασπισθῆ ἑαυτὸν ἔναντι ἀπαραδέκτων κατηγοριῶν, ἐπὶ ἀγραμματωσύνη ἐπὶ παραδείγματι, καὶ τοῦτο ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ ἀποτελεσματικώτερον, ἂν ὁ λόγος ἀπεδίδετο εἰς ἄλλο πρόσωπον. Τρίτος δὲ λόγος εἶναι πιθανῶς ὅτι ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, λαβὼν τὰ ἀντίγραφα τοῦ λόγου τοῦ ἀντιπάλου του καὶ δεχθεὶς τὴν ἐνθάρρυνσιν νὰ τὸν ἀνασκευάσῃ ἀπὸ τὸν Καντακουζηνόν, δὲν ἐπεθύμει νὰ φανῆ εἰς τὸν Παλαιολόγον ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀφωσιωμένος εἰς τὸν πρῶτον αὐτοκράτορα.

Εἰσαγωγικῶς ὁ Παλαμᾶς τονίζει ὅτι ἡ περιγραφή τοῦ Γρηγορᾶ περὶ τῆς διαλέξεως εἶναι πλαστὴ καὶ μόνον ἢ σημειώσῃς ὅτι αὕτη ἐπραγματοποιήθη νύκτα εἶναι ἀκριβής· ὅτι μάλιστα κατὰ τὰ ἄλλα ἢ ἔκτασις τῆς δὲν δύναται οὔτε εἰς δύο ἡμερόνυκτα νὰ χωρέσῃ, ὅχι δὲ εἰς ἡμίσειαν νύκτα,

15. *Introduction*, 377.

ὅσον διήρκεσεν αὐτὴ εἰς τὴν πραγματικότητα. Ὑπενθυμίζει μάλιστα αὐτὴ τὴν ἀντίστοιχον πλαστὴν διήγησιν τοῦ Ἀκινδύνου περὶ τῆς συνόδου τοῦ 1341, τὴν ὁποῖαν εἶχεν ὑποβάλει οὗτος εἰς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην Καλέκαν τὸ 1344 (1-3). Ἐν συνεχείᾳ ἀντιμετωπίζει τὰ περὶ τοῦ τόμου λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ, ὅστις ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ὅλα τὰ δεινά, ἰδιαιτέρως δὲ ἀνασκευάζει τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι δῆθεν κατὰ τὴν συζήτησιν ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε δηλώσει ὅτι ὑπέγραψε τὸν τόμον τοῦ 1351 ἐκβιασθεὶς ὑπὸ τοῦ συναυτοκράτορος πενθεροῦ του· δὲν ἦτο δυνατόν, λέγει, αὐτοκράτωρ αὐτὸς νὰ ἐκβιασθῆ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον (4). Ἐξ ἄλλου ἔναντι τοῦ Παλαμᾶ ὁ αὐτοκράτωρ ἐτήρησε πάντοτε φιλικὴν στάσιν, καὶ παλαιότερον καὶ προσφάτως, τόσον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅσον καὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Τὸ θέμα τῆς ὑποτιμήσεως τῆς μορφώσεώς του ἀντιμετωπίζεται ἐδῶ καὶ ἀπὸ γενικωτέρας καὶ ἀπὸ προσωπικῆς σκοπιάς. Ὅχι μόνον δὲν εἶναι ἀπαιδευτος ὁ Παλαμᾶς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀποφοίτησίν του ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιον ὁ μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης καὶ πρύτανις τοῦ πανεπιστημίου εἶχεν εἶπει ἐκεῖνον τὸν περίφημον λόγον «καὶ Ἀριστοτέλης εἶ γε περιῶν παρῆν, ἐπήνεσεν ἄν» (14). Περὶ τῆς σοφίας τοῦ Μωυσέως βεβαίως ἀνέφερον ἐπαινετικῶς ὁ Νύσσης, ἀλλ' ἡ ἔξω σοφία τελικῶς παραμένει ἄγονος· «τίνα γάρ ἔδειξε καρπὸν τῶν μακρῶν ὠδίνων ἢ φιλοσοφία;» (15).

Τὰ οὐσιώδη θέματα περὶ τῆς θεολογικῆς διαφωνίας μεταξὺ τῶν παρατάξεων, μόλις θίγει ὁ Παλαμᾶς, ἀφοῦ δὲν εἶχεν ἐνώπιόν του ὀλόκληρον τὸ κείμενον τῆς πραγματείας τοῦ Γρηγορᾶ. Τονίζει πάντως ὅτι ὁ Γρηγορᾶς ἀκολουθεῖ τὰς θεμελιώδεις ἀπόψεις τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου περὶ τοῦ ὅτι ἐν εἶναι τὸ ἄκτιστον, ἢ θεία φύσις, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι γενητῆς φύσεως, πᾶσα δὲ ἐνέργεια καὶ κτίσις εἶναι ὡσαύτως κτιστή (24). Ἰσχυριζόμενος δὲ ὅτι διαφέρει τοῦ Ἀκινδύνου κατὰ τὸ ὅτι δὲν δέχεται ὅτι τὰ παρὰ τὴν φύσιν εἶναι κτιστὰ, ἀλλὰ τὰ μετὰ τὴν φύσιν, διαίρει εἰς τρία τὸ ἐπιστητόν· φύσιν, παρὰ τὴν φύσιν, μετὰ τὴν φύσιν (24-30). Τὸ τελευταῖον ἐκτενὲς τμῆμα τῆς πραγματείας ἀφιερώνεται εἰς τὸ θέμα τῆς διαφορᾶς οὐσιῶν καὶ ἐνεργειῶν καὶ τῆς σημασίας τῶν ὀνομάτων (31-43). Ὁ Γρηγορᾶς φαίνεται νὰ παίζη μεταξὺ ταυτίσεως τῶν ἐνεργειῶν πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν πρώτων ὡς ἀπλῶν ὀνομάτων· τόσον ὁμως εἰς τὴν μίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν αἱ ἐνέργειαι δὲν ὑφίστανται οὐσιωδῶς.

Εἰς τὸν λόγον *Κατὰ Γρηγορᾶ Β'* τὰ θέματα εἶναι οὐσιωδῶς τὰ αὐτά,

ἐφ' ὅσον ὑποτίθεται ὅτι ἀνασκευάζει τὸ αὐτὸ κείμενον. Φίλος τοῦ Παλαμᾶ, ἀναγνώσας τὴν πρώτην πραγματείαν του, ἀντελήφθη ὅτι πράγματι ὁ Γρηγορᾶς εἶναι φίλερις καὶ φιλολοίδορος, ἀλλ' ἐζήτησε λεπτομερείας καὶ οὐσιώδη ἀνασκευὴν τῶν ἀπόψεών του, ἡ ὁποία τώρα ἦτο εὐκολωτέρα, ἀφοῦ εἶχεν οὗτος ἐνώπιόν του πλῆρες τὸ κείμενον τῆς πρώτης πραγματείας τοῦ Γρηγορᾶ, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει «διήγησιν περὶ τῆς διαλέξεως». Παρ' ὅλον ὁμως ὅτι καὶ τώρα ὁ Παλαμᾶς δὲν ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας τὸν ἀντίπαλον, ἀλλ' ἐπιλέγει βασικά θέματα, ἐν τούτοις τοῦτο ἀρκεῖ διὰ τὴν παρουσιάση τὰς ἀπόψεις κατὰ τρόπον ἱκανοποιητικόν.

Καταγράφει τὰς ἀπόψεις τοῦ Γρηγορᾶ μὲ περισσοτέραν ἀντικειμενικότητα καὶ ἀμεροληψίαν ἀπὸ αὐτὸν καὶ τὰς ἀνατρέπει μὲ περισσοτέραν μετριοπάθειαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν αὐτὴν σταθερότητα, χρησιμοποιοῦν καὶ ἐδῶ ὅλον τὸ ὄπλοστάσιον τῶν μαρτυριῶν τῶν μεγάλων πατέρων.

Καθίσταται φανερόν καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν πραγματείαν ὅτι ἡ συζήτησις περιεστράφη κυρίως γύρω ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ὑφήν τῶν θείων ἐνεργειῶν· ἂν δηλαδὴ εἶναι οὐσιώδη πράγματα ἢ ἀπλᾶ ὀνόματα. Κατὰ τὸν Γρηγορᾶν πᾶσα ἄκτιστος ἐνέργεια εἶναι θεία φύσις καὶ πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι θεία φύσις εἶναι κτιστόν· ἐπομένως αἱ θεῖαι ἐνέργειαι, ὅταν δὲν σημαίνουν τὴν θείαν φύσιν, εἶναι ἀπλᾶ ὀνόματα. Καὶ φέρει μάρτυρα μεταξὺ ἄλλων τὸν Ἄθανάσιον, λέγοντα «τὸ Θεὸς εἶναι δεύτερον εἶναι τῆς φύσεως»¹⁷. Εἶναι λοιπὸν αἱ θεῖαι ἐνέργειαι ὀνόματα ψιλὰ, κενὰ πράγματα, ἀνθρώπων εὐρήματα καὶ ποιήματα, ποιήματα ὅχι ὡς ὀνόματα ἀλλ' ὡς ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Παλαμᾶς ἀντιτείνει ὅτι ὁ Ἄθανάσιος λέγων ὅτι τὸ Θεὸς εἶναι δεύτερον εἶναι τῆς θείας φύσεως ἐννοεῖ ὅτι ἡ φυσικὴ ἐνέργεια ἀκολουθεῖ τὴν φύσιν· καὶ ὅτι ὁ Γρηγόριος Νύσσης λέγων ὅτι δὲν πρέπει νὰ φοβώμεθα τὴν ἄποψιν ὅτι τὰ ὀνόματα εἶναι νεώτερα τῶν πραγμάτων, δὲν ἐννοεῖ ὅτι εἶναι νεώτερα κατὰ τὸν χρόνον, ἀλλὰ κατὰ τὴν τάξιν καὶ αἰτίαν.

Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις γενικῶς μεταξὺ θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας ὁ Παλαμᾶς εὐρίσκει ὅτι ἡ ἀντίθεσις τοῦ Γρηγορᾶ ὀφείλεται βασικῶς εἰς τὴν ἀδυναμίαν του νὰ συλλάβῃ τὸ βαθύτερον νόημα τῶν θεολογικῶν ἐννοιῶν, συγγέων τὴν ἀποκεκρυμμένην θείαν οὐσίαν, τὴν ὑπερουσιότητα τρόπον τινά, μὲ τὴν ἐκπεφασμένην ἐνέργειαν, καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν ταυτόχρονον διάκρισιν καὶ ἐνότητα τῆς οὐσίας μὲ τὴν ἐνέργειαν (63).

Ὑπενθυμίζων ὁ Παλαμᾶς τὰς παλαιὰς αἵρέσεις τοῦ Σαβελλίου, τοῦ

17. *Διάλογος μετὰ Μακεδονιανῶν* 1, 14, PG 28, 13B.

Εὐνομίου καὶ ἄλλων, τονίζει περὶ αὐτοῦ ὅτι «πᾶσαν αἴρεσιν ὁ τάλας ἐπεσώρευσε τῇ ἑαυτοῦ κεφαλῇ τε καὶ ψυχῇ» (80).

Εἰς ἓν σημεῖον τοῦ δευτέρου λόγου ὁ συγγραφεὺς λέγει πρὸς τὸν παραλήπτην ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ περατώσῃ τὴν ἔκθεσιν, ἢ ὁποῖα ἔλαβε μεγάλην πράγματι ἔκτασιν καὶ ὑπόσχεται ὅτι, ἂν οὗτος ἐπιθυμῇ συνέχειαν, θὰ συντάξῃ καὶ τρίτον λόγον (76). Δὲν φαίνεται ὅμως ὅτι συνέταξε τρίτον λόγον εἰς αὐτὴν τὴν σειρὰν, διότι αἱ περιστάσεις τὸν ᾠδήγησαν εἰς τὴν ἐκπόνησιν δύο ἄλλων πραγματειῶν εἰς διαφορετικὴν, ἂν καὶ συγγενῆ, συνάφειαν, αὐτῶν αἱ ὁποῖαι φέρουν τοὺς τίτλους *Κατὰ Γρηγορᾶ Γ' καὶ Δ'*.

ΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΑ Γ' ΚΑΙ Δ'

Ὁ Γρηγορᾶς εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἔκθεσιν τοῦ Κλεοδήμου¹⁸ λέγει περαιτέρω ὅτι μετὰ τὴν δῆθεν ἀτυχῆ ὑποδοχὴν τῶν «λογαρίων», προφανῶς τῆς πρώτης πραγματείας τοῦ Παλαμᾶ, ἢ ὁποῖα ἦτο πράγματι προχειρογραμμένη λόγῳ ἀγνοίας τοῦ ἀντιστοίχου ἔργου τοῦ ἀντιπάλου, ὁ Καντακουζηνός, μοναχὸς Ἰωάσαφ τῶρα πλέον, προσεκάλεσεν αὐτόν, τὸν Γρηγορᾶν, εἰς τὸ φροντιστήριόν του. Οὗτος δὲ μετέβη ἐκεῖ τὸ δειλινὸν μετὰ τοῦ μαθητοῦ του Πρωταγόρου. Διεξήχθη συζήτησις, κατ' ἀρχὰς μὲν ἤρεμος, ἔπειτα δὲ τεταραγμένη, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Γρηγορᾶς ἄφησε νὰ φανῆ ὄλη ἡ πικρία του διὰ τὸν παραγκωνισμόν του ἀπὸ τὸν Καντακουζηνόν. Τὰ καθ' ὑπόθεσιν λεχθέντα εἰς τὴν συζήτησιν ταύτην μεταξὺ Γρηγορᾶ καὶ Καντακουζηνοῦ, καθὼς καὶ τῶν συνοδῶν αὐτῶν, διηγεῖται ὁ Πρωταγόρας πρὸς τὸν Κλεόδημον εἰς τοὺς τέσσαρας δογματικούς λόγους, οἱ ὁποῖοι καταλαμβάνουν τὰ κεφ. 32-35 τῆς ἱστορίας του, ἐνῶ χρονικῶς καὶ μεθοδικῶς εἶχον τὴν θέσιν των μετὰ τὸ κεφ. 37. Εἰς τὴν Ἱστορίαν οἱ τέσσαρες οὗτοι λόγοι φέρουν τὸν τίτλον «Διήγησις περὶ τῆς διαλέξεως ἣν ὁ Γρηγορᾶς μοναχὸς Νικηφόρος ἐποίησατο πρὸς τὸν βασιλέα Ἰωάσαφ Καντακουζηνόν καὶ τοὺς αὐτοῦ Παλαμίτας», ἀλλ' εἰς τὴν ἰδιαιτέραν των παράδοσιν φέρουν ἀκριβέστερον τὸν τίτλον «Περὶ τοῦ ἐν Θαβωρίῳ τῷ ὄρει φανέντος πάλαι φωτὸς κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λαμπρὰν μεταμόρφωσιν»¹⁹.

Οἱ λόγοι τοῦ Παλαμᾶ φέρουν ἀμφότεροι τὸν τίτλον «Ἐλεγχος τῆς εἰς τὸ θεϊότατον φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως...». Ὁ Γ' λόγος ἀπευθύνεται πρὸς «φίλον δεσπότην», τὸν ὁποῖον εἰς τὴν πρώτην παράγρα-

18. Δογματικὸς Γ', Ἱστορία 32, PG 149, 332-333.

19. Κωδ. Laur. Plut. LVI, 14 φ. 88^b.

φον ἀποκαλεῖ «σὴν ἀγιότητα». Μέρος τῆς χειρογράφου παραδόσεως τὸν φέρει εἰς τὸν τίτλον ν' ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἀγιώτατον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ὃ δὲ Φιλόθεος Κόκκινος εἰς τὸ ἐγκώμιόν του μαρτυρεῖ ὅτι οὗτοι ἐγράφησαν κατὰ παράκλησιν «τοῦ τῆς καθόλου νῦν Ἐκκλησίας κρατοῦντος»²⁰, δηλαδή τοῦ ἰδίου τοῦ Φιλοθέου, ὃ ὁποῖος, ὅταν συνέγραψε τὸ Ἐγκώμιον, τὸ 1368, ἦτο πάλιν οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Ὁ Καντακουζηνός, ἐξασφαλίσας προφανῶς τὰς νέας πραγματείας τοῦ Γρηγοῤῃ, τὰς παρέδωκεν εἰς τὸν Φιλόθεον, ἔκπτωτον τότε ὄντα, καὶ αὐτὸς τὰς ἀπέστειλεν εἰς τὸν Παλαμᾶν.

Τὸ ἔργον τοῦ Γρηγοῤῃ, τὸ ὁποῖον ἔλαβε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ ἀνασκευάζει ἐδῶ ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, ἐτιτλοφορεῖτο «Λόγος δογματικὸς κατὰ τοῦ Παλαμᾶ τόμου, διαλαβεῖν βουλόμενος κατὰ τοῦ ἐν Θαβωρίῳ φωτός»²¹. Ἡ διατύπωσις αὐτὴ δεικνύει ὅτι ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἑνα μόνον λόγον, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν οὗτος νὰ ἦτο ὁ τίτλος τοῦ πρώτου λόγου καὶ μετ' αὐτὸν νὰ ἠκολούθουν οἱ ἄλλοι. Ἡ δευτέρα ἐν προκειμένῳ παρατήρησις εἶναι ὅτι ἐδῶ παρατηρεῖται σύνθεσις τοῦ τίτλου τῶν ἀντιρρητικῶν κατὰ τοῦ Παλαμᾶ τόμου λόγων μὲ τὸν τίτλον τῶν δογματικῶν λόγων, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται εἰς τὰς συζητήσεις τοῦ Γρηγοῤῃ μὲ τὸν Παλαμᾶν καὶ τὸν Καντακουζηνόν. Τοιαύτη σύνθεσις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τοῦ Γρηγοῤῃ, ὅπου ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ πρώτου τῶν προκειμένων λόγων, οἱ ὁποῖοι παρατίθενται μεταξὺ τοῦ ἔκτου καὶ τοῦ ἑβδόμου τῶν Ἀντιρρητικῶν κατὰ τοῦ τόμου²², λέγεται «Ἐτεροι δογματικοὶ καὶ ἀντιρρητικοὶ λόγοι κατὰ τῶν δυσσεβῶν τοῦ Παλαμᾶ δογμάτων, διαλαμβάνοντες καὶ περὶ ἄλλων μὲν, μάλιστα δὲ περὶ τοῦ ἐν Θαβωρίῳ τῷ Ὁρει φανέντος πάλαι φωτός κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λαμπρὰν μεταμόρφωσιν». Αὐτὴν τὴν σύνθεσιν τοῦ τίτλου φαίνεται ὅτι ἐπραγματοποίησαν ἄνθρωποι τοῦ κύκλου τοῦ Γρηγοῤῃ κατὰ τὴν πρώτην ἀντιγραφὴν τῶν λόγων.

Αἱ δύο πραγματεῖαι τοῦ Παλαμᾶ ἐγράφησαν κατὰ τὸν Φιλόθεον τρία ἔτη μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ἐν ἔτος πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἦτοι τὸ φθινόπωρον τοῦ 1358, καὶ εἶναι τὸ τελευταῖον τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα προῆλθον ἀπὸ τὴν γραφίδά του. Λόγω τοῦ χρόνου συγγραφῆς καὶ τοῦ προσώπου τοῦ ἀντιπάλου ἀπετέλεσεν ἐνιαῖον σῶμα μετὰ τῶν δύο προηγουμένων πραγμα-

20. Ἐγκώμιον 8, 20.

21. Κατὰ Γρηγοῤῃ Γ', 2.

22. Laur. Plut. LVI, 14, φ. 88^ρ.

τειών. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς ἐθεώρει τὰς τέσσαρας κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του πραγματείας ὡς μίαν ἐνότητα, διὸ καὶ μόνον τὴν τετάρτην ἐξ αὐτῶν κατακλείει μὲ δοξολογίαν.

Ἄν καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ Παλαμᾶς τὴν ἐνώπιόν του ὄλην τὴν ἐνότητα τῶν τελευταίων δογματικῶν λόγων τοῦ Γρηγοῤᾶ, τοὺς ὑπ' ἀριθμὸν 3-6²³, εἰς τὴν πραγματικότητα ὁμοῦ ἀνασκευάζει μόνον τοὺς δύο τελευταίους. Ἐπίσης δέ, ὡς φαίνεται, εἶχεν ὑπ' ὄψει καὶ τὸν ἑβδομον τῶν Ἀντιρρητικῶν κατὰ τοῦ τόμου· εἰς τὸν ὡς ἄνω λαυρεντινὸν κώδικα φ. 120^a-132^b πιθανῶς ἦτο καὶ αὐτὸς καταγεγραμμένος εἰς τὸ ἴδιον χειρόγραφον μετὰ τῶν τεσσάρων, ἐξ οὗ καὶ ἡ σύνθεσις τοῦ τίτλου, καθ' ὃν παρουσιάζεται ἀφ' ἐνὸς μὲν δογματικός, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ τοῦ τόμου. Ὁ ἑβδομος αὐτὸς ἀντιρρητικὸς πραγματεύεται περὶ τοῦ ἰδίου θέματος, τοῦ θεοῦ φωτὸς δηλαδή. Ἐξ ἄλλου καὶ εἰς τὰ δόγματα ἐπανέρχεται συχνάκις, προφανῶς λόγῳ συνεχιζομένων ἐπιθέσεων τοῦ Γρηγοῤᾶ.

Ὁ Παλαμᾶς ὑπαινίσσεται καὶ ἐν ἄλλο σύγγραμμα βάσει λόγων τοῦ ἰδίου τοῦ Γρηγοῤᾶ, τὸ ὁποῖον ὁμοῦ δὲν εἶχε περιέλθει εἰς χεῖράς του περὶ τῆς κατ' ἐπιστήμην διδασκαλίας. Πρόκειται ὁμοῦ πιθανῶς περὶ τοῦ Ἀντιρρητικοῦ Β', εἰς τὸν ὁποῖον ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀποκαλεῖ τὸν Παλαμᾶν ἀμαθῆ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὀρίζει τὸν τρόπον τοῦ θεολογικοῦ συλλογισμοῦ, καὶ τονίζει ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ διατυπωθοῦν θεολογικαὶ ἀπόψεις «φιλοσοφίας ἄνευ καὶ λογικῆς ἐπιστήμης ἀκριβῶς ἀσκηθείσης»²².

Ἀναγνωρίζει ἐν ἀρχῇ τοῦ Γ' Λόγου, ὅτι δὲν προσπαθεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ κομψότητα λόγων, «μίαν ἀρμονίαν ἐμμελῆ κερανεῖς καὶ διὰ παντοίας κομψείας ὠραῖζων τὸν λόγον. Ἀττικαὶ γὰρ χάριτες καὶ ὀνομάτων κάλλη καὶ παρισότητες, οἶον ἄνθη τὸν λειμῶνα τῶν λόγων καταγλαῖζουσιν· αἷς εἰ μὴ καταχρῆσθαι δυναίμην ἢ βουλοίμην ἐν τοῖς ἐξῆς, ἐναργῆς ἂν εἶη καὶ τοῦτο δεῖγμα τοῦ μὴ πρὸς ἐπίδειξιν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ λέγειν ἀφίχθαι. Τῆς γε μὴν ἐναποκειμένης διανοίας τοῖς ῥήμασι τοῦτ' ἂν ἐγὼ φαίην πρῶτον κάλλος». Ὅμως τονίζει ὅτι οἱ λόγοι του εἶναι ἀληθεῖς, ἐνῶ τοῦ Γρηγοῤᾶ οἱ λόγοι εἶναι «πλατεῖς ὄντως λῆροι συμμιγεῖς ἀσεβείᾳ» (32).

Διατείνεται ὅτι ὁ Γρηγοῤᾶς πλάσσει ἀπόψεις τοῦ Παλαμᾶ καὶ τὰς ἀνασκευάζει ἔπειτα, ὅπως π.χ. ὅτι δῆθεν αὐτὸς φρονεῖ ὅτι κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν τὸ κτιστὸν σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἠλλοιώθη καὶ μετεβλήθη εἰς ἄκτιστον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἰσχυρίσθη αὐτός, καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Γρηγοῤᾶς δὲν πιστεύει εἰς τὴν μεταμόρφωσιν, διότι φαίνεται νὰ φρονῆ ὅτι θεωρεῖ τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως ἀνύπαρκτον (23).

23. Ἱστορία 32-35.

Και θέλει νὰ φορτώσῃ εἰς τὸν Παλαμᾶν καὶ τοὺς ἡσυχαστὰς τὰς πεποιθήσεις τῶν εἰκονομάχων. Πράγματι ὁ Γρηγοῤᾤς ἐπανέρχεται συνεχῶς εἰς τὸ θέμα αὐτό, τόσον εἰς τοὺς Ἐντιρρητικὸς κατὰ τῶν καινοφωνούντων ὅσον καὶ εἰς τοὺς Ἐντιρρητικὸς κατὰ τοῦ τόμου, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς Δογματικὸς. Φέρει εἰς στήριξίν του ἀπόψεις τοῦ Θεοδώρου Γραπτοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Παλαμᾶς ἐρμηνεύει ὀρθῶς (9-12).

Ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως ὁ Γρηγοῤᾤς ἐξετάζει τὸ θέμα τῆς θεώσεως, τὴν ὁποῖαν ἐπίσης θεωρεῖ ὡς ἀπλοῦν ὄνομα (22). Ὁ Παλαμᾶς ἀντιφέρει ὅτι τὸ φῶς αὐτὸ εἶναι πράγματι ὑπερουράνιον καὶ ὑπερκόσμιον, προϋπήρχε τοῦ αἰσθητοῦ φωτός καὶ εἶναι ἄκτιστον καὶ συναῖδιον μὲ τὸν ἀπαστράπτοντα ἥλιον. Ὅταν δὲ ὁ ἀπαστράπτων ἥλιος ἐνεδήμησε σαρκικῶς, ἐδημιουργήθη ἡ μία Ἐκκλησία ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων (27-28).

Ὁ Δ' λόγος ἀρχίζει μὲ ἓνα ὕμνον τοῦ ἀκτίστου φωτός, ὁ ὁποῖος προαγγέλλεται εἰς τὸ τέλος τοῦ προηγουμένου λόγου.

«Καὶ ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται τὸ τοῖς ἐκκρίτοις τῶν μαθητῶν ἐν Θαβῶρ ἐωραμένον φῶς ὑπερουράνιον ὄν καὶ προκόσμιον καὶ ὑπερκόσμιον καὶ αἰδῖον, ὡς καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς, ἀνέσπερόν τε καὶ ἀδιάδοχον, ἀρχέτυπόν τε κάλλος τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ λαμπρότης καὶ δόξα τῆς αὐτοῦ θεότητος, ἐκ τῆς αὐτοῦ θείας φύσεως προϊοῦσα φυσικῶς καὶ τῷ παρ' ἡμῶν αὐτοῦ προσλήματι κοινῇ δόξα γεγонуῖα».

Ἀνακυκλοῦνται πάλιν καὶ ἐδῶ τὰ ἴδια θέματα: φῶς τῆς μεταμορφώσεως, λαμπρότης, θέωσις, οὐσία καὶ ἐνέργεια. Ἡ μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῆς θείας οὐσίας καὶ τῆς θείας ἐνεργείας εἶναι ὅτι ἡ πρώτη παραμένει ἀπρόσιτος καὶ ἀμέθεκτος, ἐνῶ ἡ δευτέρα εἶναι μεθεκτὴ ἐν δυνάμει θεοῦ Πνεύματος ἀπὸ τοὺς κατηξιωμένους (12). Ἡ χάρις καὶ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐλλάμπεται καὶ ἐνεργεῖται θείως ἕκαστος τῶν κεχαριτωμένων, δὲν εἶναι οὔτε θεία φύσις οὔτε μία τῶν θείων ὑποστάσεων· εἶναι ἄκτιστος ἐνέργεια, ἐνιαία καὶ κοινῇ τῆς τρισυποστάτου θεότητος (65). Ἡ λαμπρότης εἶναι τῶν τριῶν ὑποστάσεων, ἀλλὰ καὶ προέρχεται ἐκ τῶν τριῶν, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ δὲ φύσις εἶναι τῶν τριῶν, ἀλλ' ὄχι ἐκ τῶν τριῶν (55).

Αἱ δύο διαπρεπέστεραι διάνοιαι τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, Γρηγοῤᾤς καὶ Παλαμᾶς, ἤρχισαν ἀργὰ τὴν μεταξὺ των θεολογικὴν ἔριδα, ἀλλ' ἐνέμειναν εἰς αὐτὴν μέχρι τέλους. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὑρεθῇ σημεῖον προσεγγίσεως μεταξὺ των, διότι τοὺς ἐχώριζεν ἐν θεμελιῶδες στοιχεῖον. Ἐνῶ εἶχον κοινὴν τὴν πεποίθησιν εἰς τὴν αὐθεντίαν τῆς

θείας Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ἐχώριζε τὸ γνωστικὸν κριτήριον. Ὁ Γρηγορᾶς ἐδέχετο τὴν αὐθεντίαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ὁ Παλαμᾶς τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας· οὕτως ὁ πρῶτος ἀντεμετώπιζε τὸ θεολογικὸν πρόβλημα ὡς ἀντικείμενον τοῦ λόγου, ὁ δεῦτερος ὡς θέμα ζωῆς καὶ ὑπάρξεως.

ΠΕΡΙ ΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Τὸ σύντομον τοῦτο κείμενον ἐγράφη εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Γρηγορᾶ ὅτι εἰς τὸν Συνοδικὸν τόμον τοῦ 1351 εἶχε συμπεριληφθῆ ρῆσις τοῦ Μεγάλου Βασιλείου παραποιημένη. Ἐνῶ δηλαδή ὁ Βασίλειος εἶχε γράψει περὶ τοῦ Πατρὸς ὅτι «ὁ τετοκῶς βόλους δρόσου οὐχ ὁμοίως τὰς τε βόλους καὶ τὸν Υἱὸν ὑπεστήσατο», τοῦτο δὲ εἶχε χρησιμοποιηθῆ εἰς τὸν Συνοδικὸν τόμον²⁴, διὰ ν' ἀποδειχθῆ ὅτι ὁ Πατήρ, ὡς εἶναι «ὑποστάτης» τοῦ Υἱοῦ, χωρὶς οὗτος νὰ εἶναι κτιστός, οὕτω καὶ τῆς χάριτος εἶναι ὑποστάτης, χωρὶς αὕτη νὰ εἶναι κτιστή.

Ὁ Γρηγορᾶς²⁵ εἰς τὴν σειρὰν τῶν λόγων τοῦ πρὸς ἀνασκευὴν τοῦ περιεχομένου τοῦ τόμου ἰσχυρίσθη ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν εἶχε γράψει «ὑπεστήσατο», ἀλλ' «ἐτεκνώσατο». Ὁ Παλαμᾶς, εὐρισκόμενος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην εἰδοποιήθη περὶ τούτου ἀπὸ φίλον τοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, κατόπιν δὲ ἐρεύνης ἔγραψε τὸ παρὸν δοκίμιον, κατὰ τὰ ἔτος 1353. Ὡς βεβαιώνει εἰς τὸ *Κατὰ Γρηγορᾶ Δ'*, 42, δὲν εἶχε λάβει ὁ ἴδιος τὸ σχετικὸν ἔργον τοῦ Γρηγορᾶ καὶ ἤρχισεν ἀσχολούμενος μὲ τὸ θέμα βάσει τῶν πληροφοριῶν του· ἀλλὰ τὸ ἔλαβε βραδύτερον. Παρομοίαν ἀνασκευὴν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου συνέταξεν ὁ Φιλόθεος Κόκκινος περιληφθεῖσαν εἰς τὸν Ἀντιρρητικὸν 13, πρὶν καὶ αὐτὸς ἐπίσης λάβῃ τὸ κείμενον τοῦ Γρηγορᾶ, καὶ μνημονεύουσιν τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν δοκίμιον.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦ ὁ Παλαμᾶς βεβαιώνει ὅτι ἐγνώριζεν ἀπὸ παλαιότερον ὅτι εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν χρησιμοποιοῦνται καὶ τὰ δύο ρήματα, ἀλλ' ἠλεγξεν ἐκ νέου τὸ χωρίον, μόλις ἔλαβε τὸ γράμμα τοῦ φίλου (4). Παραγγείλας νὰ συναχθοῦν ὅλαι αἱ εἰς Θεσσαλονίκην παλαιαὶ βίβλοι, αἱ περιέχουσαι τὸν Ἀνατρεπτικὸν τοῦ Βασιλείου κατὰ Εὐνομίου, ἐπέδειξε ταύτας ἐν συνάξει λογίων, παρόντος καὶ τοῦ λογοθέτου τοῦ γενικοῦ καὶ πρῶτου τῶν λογίων. Ὄταν δὲ ἐλήφθη τὸ περὶ τοῦ θέματος ἔργον τοῦ Γρηγορᾶ, συνεκρότησε νέαν σύναξιν ἐπ' αὐτοῦ. Ἡ ἐξέτα-

24. *Κατὰ Εὐνομίου* 2, PG 29, 624A, PG 151, 744B.

25. Ἀντιρρητικὸς κατὰ τοῦ τόμου 7, Κῶδ. Laur. Plut. LVI, 14, f. 129.

σις τῶν παλαιῶν χειρογράφων ἀπέδειξεν ὅτι εἰς ἄλλα μὲν ἐξ αὐτῶν γίνεται χρῆσις τοῦ ῥήματος «ὕπεστήσατο», εἰς ἄλλα δὲ τοῦ ῥήματος «έτεκνώσατο». Ἐπομένως ὁ Γρηγορᾶς ἀδίκως ὀμιλεῖ περὶ παραποιήσεως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Γρηγορᾶς εἰς τὸν τίτλον τῶν δέκα Ἐντιρρητικῶν τοῦ λόγων, καθὼς καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου, ὀμιλεῖ περὶ «παλαμικοῦ τόμου», ὁ Παλαμᾶς βεβαιώνει ὅτι «οὐκ ἐμὸς ἀπλῶς ὁ τόμος, ἀλλὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης συνόδου, μᾶλλον δὲ τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων συνόδων ἐστὶν ἀποτέλεσμα» (9). Θέλει διὰ τούτων νὰ εἴπῃ ὅτι, ὄχι μόνον δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ συντάκτης τοῦ τόμου (τοῦ ὁποίου πράγματι συντάκτης εἶναι ὁ Φιλόθεος Κόκκινος μετὰ δύο συνεργατῶν), ἀλλ' οὔτε μόνον ἰδικούς τοῦ λόγους περιέχει. Προῆλθεν οὗτος διὰ συνεισφορᾶς ὄλων τῶν μετασχόντων εἰς τὴν μεγάλην σύνοδον τοῦ 1351 καὶ τὰς προηγουμένας. Πρέπει ὅμως νὰ λεχθῆ ὅτι τὴν μεγαλυτέραν συμμετοχὴν εἰς τὴν συζήτησιν καὶ συμβολὴν εἰς τὴν ἐράνισιν τοῦ ὑλικοῦ τοῦ τόμου εἶχεν οὗτος. Οὐσιωδῶς ἢ ὀνομασίᾳ «παλαμικὸς τόμος» δὲν εἶναι ἄστοχος, ἀλλ' ὡς ἐλέχθη ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ, θέλει νὰ περιορίσῃ τὴν σπουδαιότητά του²⁶.

26. Σχετικὸν μὲ τὴν ἀντιρρητικὴν πρὸς τὸν Γρηγορᾶν γραμματεῖαν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Νικολάου Καβάσιλα *Κατὰ τῶν τοῦ Γρηγορᾶ ληρημάτων λόγος*, A. Garzya, *Byzantion* 24(1954), 521-532.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΑΚΡΑΣΗ ΕΠΙΤΟΜΟΣ ΔΙΗΓΗΣΙΣ

Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῆς Ἐπιτόμου Διηγήσεως εἶναι πλουσιωτάτη, οἱ δὲ μάρτυρες τοῦ κειμένου αὐτῆς καλύπτουν τὸν χρόνον ἀπὸ τοῦ ἰδ' ἕως τοῦ ιη' αἰῶνος. Τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐξετασθέντα χειρόγραφα εἶναι τὰ κάτωθι κατὰ τὴν πιθανὴν σειρὰν ἀρχαιότητος.

I ₄	Ἰβήρων 266, φφ. 320 ^α -327 ^β ,	(τοῦ ἰδ' αἰῶνος)
X	Χάλκης 138, φφ. 180 ^{β2} -187 ^{α1} ,	(τοῦ ἰδ' αἰῶνος)
Ξ	Ξηροποτάμου 191, φφ. 42 ^β -50 ^α ,	(τοῦ ἰδ' αἰῶνος)
U	Upsal. Bibl. Univ. Gr. 28, φφ. 441 ^α -448 ^β ,	(τοῦ ἰδ' αἰῶνος)
Λ ₅	Λαύρας 1137, φφ. 141 ^α -151 ^α ,	(τοῦ ἰδ' αἰῶνος)
Δ ₄	Διονυσίου 192, φφ. 40 ^β -47 ^β ,	(τοῦ ἰδ' αἰῶνος)
Δ ₅	Διονυσίου 194, φφ. 17 ^α -23 ^β ,	(τοῦ ιε' αἰῶνος)
C ₃	Coisl. Gr. 100, φφ. 226 ^α -232 ^α ,	(τοῦ ιε' αἰῶνος)
L	Bold. Laud. 87, φφ. 157 ^β -161 ^α ,	(τοῦ ιε' αἰῶνος)
Λ ₁	Λαύρας 1626, φφ. 587 ^α -591 ^α ,	(τοῦ ιε' αἰῶνος)
Λ	Λαύρας 1483, φφ. 289 ^α -294 ^α ,	(τοῦ ιε' αἰῶνος)
I ₃	Ἰβήρων 386, φφ. 208 ^α -219 ^α ,	(τοῦ ις' αἰῶνος)
I ₅	Ἰβήρων 388, φφ. 241 ^α -243 ^α ,	(τοῦ ις' αἰῶνος)
Mτ	Μετοχίου Παναγίου τάφου 35, σσ. 99-110,	(τοῦ ις' αἰῶνος)
V ₄	Vat. Gr. 1756, φφ. 265 ^β -269 ^β ,	(τοῦ ις' αἰῶνος)
M ₁	Mon. Gr. 554, φφ. 125 ^α -140 ^α ,	(τοῦ ις' αἰῶνος)
R ₅	Mosqu. Syn. Gr. 423, φφ. 188 ^α -197 ^α ,	(τοῦ ις' αἰῶνος)
R ₄	Mosqu. Syn. Gr. 252, φφ. 239 ^β -297 ^β ,	(τοῦ ις' αἰῶνος)
R ₂	Mosqu. Syn. Gr. 238, φφ. 94 ^β -108 ^α	(τοῦ ις' αἰῶνος)
Ca	Ἐκδ. M. Candal	

Ἐκ τῶν κωδίκων, τούτων ὁ μὲν I₅, ὁ λεγόμενος ὠκεανός, περιέχει τὴν βραχυγραφικὴν παραλλαγὴν τοῦ κειμένου, ὡς ἐξήχθη ἐκ τῶν σημείων, χωρὶς καμμίαν ἀνάπτυξιν. Κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀπὸ τὴν ἀξιολόγησιν πολυαριθμῶν ἐσωτερικῶν στοιχείων. Τὸ κείμενον

κατεγράφη εἰς δύο φύλλα τοῦ ὀγκώδους τούτου κώδικος, τὰ ὅποια εἶχον ἀφεθῆ πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον, ἀλλ' ὁ χῶρος δὲν ἐπῆρκεσε, διὸ καὶ εἰς τὸ ἐπόμενον γεγραμμένον φύλλον ἐγράφη τὸ ὑπόλοιπον τοῦ κειμένου εἰς τὴν ὦαν. Ἄν καὶ ὁ μοναδικὸς οὗτος κώδιξ εἶναι κάπως μεταγενέστερος, τοῦ ις' αἰῶνος, διατηρεῖ καλῶς τὸ κείμενον. Ἐπειδὴ ὁ ἀντιγραφεὺς εἶχεν ἀφήσει κενὸν τὸν τίτλον τοῦ ἔργου, διὰ νὰ τὸν συμπληρώσῃ με ἐρυθρὰν μελάνην, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπραξε, τὸ κείμενον τοῦτο διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ Σπ. Λάμπρου καὶ δὲν τὸ ἐσημείωσεν εἰς τὸν κατάλογόν του.

Οἱ ὑπόλοιποι κώδικες διατηροῦν τὴν ἑκτενῆ παραλλαγήν. Οἱ κώδικες Δ₅ΞΥ ἀποτελοῦν μίαν συγγενῆ ὁμάδα με ὠρισμένα προβλήματα. Ὅλοι ἐμφανίζουν τὴν τάσιν τοῦ σχολιασμοῦ, καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Δ₅, τοῦ ὁποίου τὰ σχόλια δὲν ἐθεωρήσαμεν ἀναγκαῖον νὰ χρησιμοποιήσωμεν, διότι εἶναι ἀπλῶς ἐπαναληπτικά. Ὁ Υ διαπνεόμενος ἀπὸ ἀντιβασιλικὴν τάσιν, παραλείπει τὰ ἐπίθετα ἅγιος, εὐσεβῆς καὶ τὰ ὅμοια, ὅταν ἀποδίδονται εἰς τὸν βασιλέα Ἰωάννην Ε' Παλαιολόγον, προφανῶς διότι ὁ ἀντιγραφεὺς ἦτο ζηλωτὴς ὀρθόδοξος καὶ ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἤδη προσχωρήσει εἰς τὸ λατινικὸν δόγμα (1369). Τὰ χειρόγραφα ταῦτα παραδίδουν τὸ ὄνομα τοῦ συντάκτου Γεωργίου Φακρασῆ.

Ἰδιαιτέραν ὁμάδα ἀποτελοῦν τὰ χειρόγραφα, τὰ ὅποια περιέχουν ὄλα τὰ σχετικὰ με τὴν συζήτησιν μεταξὺ Παλαμᾶ καὶ Γρηγορᾶ κείμενα, ἦτοι Μ₁, V₄, M₁, R₂, R₄, R₅. Ταῦτα, γραφέντα τὸν ις' αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν, εἶναι συγγενῆ με τὴν προηγουμένην ὁμάδα, ἀλλ' ἀντιπροσωπεύουν κείμενον ἐφθαρμένον· δύο μεγάλα κενά, εἰς τὸ κεφάλιον 15 τὸ ὁποῖον παραλείπουν ὀλόκληρον καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον 18. Χρησιμοποιοῦμεν σποραδικῶς καὶ ἐνδεικτικῶς τὰς διαφόρους ἀναγνώσεις τῶν χειρογράφων τούτων, διότι δὲν ὠφελοῦν εἰς τίποτε.

Ἄλλην τέλος ὁμάδα παρουσιάζουν τὰ ὑπόλοιπα χειρόγραφα, τῶν ὁποίων ἡ ἀξία ποικίλλει. Τὸ καλύτερον κείμενον διατηροῦν ἐξ αὐτῶν τὰ I₄, X, C₃, Λ₅. Τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν δὲν παραδίδουν τὸ ὄνομα τοῦ συντάκτου.

Τὸ κείμενον τῆς Ἐπιτόμου Διηγῆσεως ἔχει ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ M. Candal, *Orientalia Christiana Periodica* 16 (1950), 303-357, μετ' ἀνεπιτυχοῦς λατινικῆς μεταφράσεως. Ἐπειδὴ ἡ ἑκδοσις ἔγινε βάσει τοῦ C₃ μόνον, δὲν ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον νὰ συμπεριλάβωμεν τὰς ἀναγνώσεις αὐτῆς εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα, ἂν καὶ περικλείει πολλὰς παραναγνώσεις.

ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΑ ΛΟΓΟΙ Α'-Δ'

Γενικῶς οἱ τέσσαρες *Κατὰ Γρηγορᾶ* λόγοι τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἔχουν κοινὴν παράδοσιν μὲ ἐλαφρὰς διαφοροποιήσεις, διότι ἀπετέλεσαν ἐξ ἀρχῆς ἐνιαίαν συλλογὴν, εἰς τὴν ὁποίαν συμπεριελήφθησαν ἡ *Ἐπίτομος Διήγησις* καὶ ἡ *Ἐπιστολὴ περὶ ρήσεως τοῦ Μεγάλου Βασιλείου*. Καὶ εἶναι πλουσία ἡ παράδοσις αὐτή.

Κατ' ἀρχὴν ὑπάρχει μία σημαντικὴ ὁμὰς χειρογράφων ἡ ὁποία διατηρεῖ τὸ σύνολον τῶν λόγων εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς συλλογικῆς χειρογράφου ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ. Θαυμάσιον χειρόγραφον εἶναι ἐξ αὐτῶν τὸ τῆς Χάλκης 138, τοῦ ιδ' αἰῶνος, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς ἀπὸ τὸ φύλλον 205 παρουσιάζει φθορὰν εἰς τὰ ἄκρα, διαρκῶς προϊούσαν, ἕως ὅτου ἐν τέλει ἐξαφανίζεται ὁλος ὁ γραπτὸς χῶρος. Καλὸν ἀντίγραφον αὐτοῦ εἶναι ὁ κῶδιξ Λαύρας 1945. Φαίνεται ὅτι ἐπίσης καὶ ὁ κῶδιξ *Mosqu. Syn. 249* εἶναι ἀντίγραφον αὐτοῦ τοῦ κῶδικος. Συγγενὲς κείμενον παρουσιάζει ὁ κῶδιξ *Bodl. Laud. 87*, τοῦ ιε' αἰῶνος, τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ ὁ μεταγενέστερος κῶδιξ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 2092. Οἱ ὑπολειπόμενοι κῶδικες τῆς ὁμάδος αὐτῆς εἶναι ἐπίσης ἀξιόλογοι· ὁ *Coisl. 100* καὶ ὁ *Διονυσίου 192*.

Δύο ἀγιορειτικοὶ κῶδικες, ἐξαιρετικῆς ἀξίας διατηροῦν μέρη μόνον τῆς ἐνότητος αὐτῆς τῆς παλαμικῆς γραμματείας· ὁ τῆς Λαύρας 1483 τοὺς λόγους Α', Γ' καὶ Δ', καὶ ὁ τῆς Λαύρας ἐπίσης 1626 τοὺς λόγους Α' καὶ Γ' ἐνῶ ὁ *Διονυσίου 200* περιέχει μόνον τὸν λόγον Γ'.

Μία ἄλλη ἀξιόλογος ὁμὰς χειρογράφων διατηρεῖ μόνον τὸν λόγον Α'. Καὶ ὁ μὲν τῆς Λαύρας 1137, τοῦ ιδ' ἤδη αἰῶνος, διατηρεῖ αὐτὸν αὐτοτελῶς, οἱ δὲ ἄλλοι τὸν φέρουν εἰς τὰ πλαίσια τῶν κειμένων τὰ ὁποῖα ἀπέρρευσαν ἀπὸ τὸν διάλογον μεταξὺ Παλαμᾶ καὶ Γρηγορᾶ. Ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς· *Μετ. Παναγίου Τάφου 35*, *Monach. Gr. 554*, *Vat. Gr. 1756*, *Mosqu. Syn. Gr. 238* καὶ *Mosqu. Syn. Gr. 252*, ὅλα σχετικῶς νέα, τοῦ ιστ' καὶ τοῦ ιζ' αἰῶνος, πλὴν τοῦ πρώτου τὸ ὁποῖον εἶναι ἴσως τοῦ ιε'. Χαρακτηριστικὸν τῶν χειρογράφων τούτων εἶναι ὅτι διατηροῦν τὸν ἀρχικὸν τίτλον τοῦ Α' λόγου μετὰ τοῦ ψευδωνύμου τοῦ συγγραφέως Κωνσταντίου ἀγιορείτου ἱερομονάχου. Σημειώνομεν τὰς ἀναγνώσεις τοῦ κῶδικος *Μετοχίου 35* λεπτομερῶς, τῶν δὲ λοιπῶν ἐκλεκτικῶς. Τὸ κοινὸν κείμενον τῆς ὁμάδος τῶν πέντε τελευταίων χειρογράφων σημειώνομεν διὰ τοῦ συμβόλου Α_π.

Ὡς πρὸς τὸν λόγον Α' οἱ βασικοὶ κῶδικες δὲν διατηροῦν τὸ ψευδώνυμον. Ἄν καὶ οὗτοι εἶναι ἀρχαιότεροι τῶν τῆς προηγουμένης ὁμάδος,

παραδίδουν τὸ κείμενον ὡς διεμορφώθη μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως, ἢ ὅποια φυσικῶς ἔγινε πολὺ ἔνωρίς. Κατ' ἀρχὴν, ὡς ἀρχαιότεροι, διατηροῦν πιστότερον τὸ κείμενον τοῦτο, ἀλλ' ὀπωσδήποτε αἱ παραλλαγαὶ δὲν εἶναι σοβαραί. Χαρακτηρίζομεν τὸ κείμενον τῆς ομάδος ταύτης, ὡς πρὸς τὸν λόγον Α', διὰ τοῦ σημείου B_π.

Ὁ κῶδιξ Λαύρας 1137 συγγενεὺν περισσότερο πρὸς τὴν ομάδα B_π, ἀλλὰ γνωρίζει καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ἄλλης ομάδος, τὴν ὅποιαν ἐκφράζει ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τοῦ τίτλου, ὅπου φέρει ὡς συγγραφέα «ἱερομόναχόν τινα» ἀπλῶς, ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς ἀποδοχῆς πολλῶν ἀναγνώσεων τῆς Α_π.

Οἱ χρησιμοποιηθέντες κώδικες σημειώνονται ὡς κάτωθι.

A ₁	Ἐθν. Βιβλιοθ. Ἀθηνῶν 2092, Α' φφ. 219-231,
Β' φφ. 231-253, Γ' φφ. 253-262, Δ' φφ. 262-276	(τοῦ ιζ' αἰῶνος)
C ₃	Coisl. 100, Α' φφ. 232 ^α -244 ^α , Β' φφ. 244 ^α -266 ^α ,
Γ' φφ. 266 ^α -273 ^β , Δ' φφ. 273 ^β -287 ^α	(τοῦ ιε' αἰῶνος)
Δ ₄	Διονυσίου 192, Α' φφ. 48 ^α -70 ^α Β', φφ. 70 ^β -115 ^β ,
Γ' φφ. 115 ^β -131 ^α Δ' φφ. 131 ^β -159 ^γ	(τοῦ ιε' αἰῶνος)
L	Bold. Laud. 87, Α' φφ. 162 ^α -170 ^β Β' φφ. 170 ^β -185 ^β
Γ' φφ. 185 ^β -191 ^α Δ' φφ. 191 ^α -200 ^α	(τοῦ ιε' αἰῶνος)
Λ ₂	Λαύρας 1945, Α' φφ. 151 ^α -161 ^α Β' φφ. 161 ^α -179 ^β
Γ' φφ. 179 ^β -185 ^β Δ' φφ. 186 ^α -198 ^β	(τοῦ ἔτους 1708)
X	Χάλκης 138, Α' φφ. 187 ^{α1} -198 ^{β2} Β' φφ. 198 ^{β2} -219 ^{α1}
Γ' φφ. 219 ^{β2} -227 ^{α2} Δ' φφ. 227 ^{α2} -241 ^{β2}	(τοῦ ιδ' αἰῶνος)
B _π	Κοινὸν κείμενον τούτων ὡς πρὸς τὸν λόγον Α'	
Mτ	Μετοχίου Παναγίου Τάφου 35, Α' φφ. 111 ^α -134 ^α	(τοῦ ιε' αἰῶνος)
M ₁	Monac Gr 554, Α' φφ. 140 ^α -174 ^α	(τοῦ ιζ' αἰῶνος)
R ₂	Mosqu. Syn. Gr. 238, Α' φφ. 108 ^β -138 ^β	(τοῦ ιζ' αἰῶνος)
R ₃	Mosqu. Syn. Gr. 252 Α' 297 ^β -306 ^α	
V ₄	Vat. Gr. 1756 Α' φφ. 269 ^β -278 ^β	
A _π	Κοινὸν κείμενον τούτων	
Λ	Λαύρας 1483, Α' φφ. 294 ^α -303 ^α Γ' φφ. 303 ^α -308 ^β
Δ φφ. 308 ^β -319 ^α	(τοῦ ιε' αἰῶνος)
Λ ₅	Λαύρας 1137, Α' φφ. 152 ^β -169 ^α	(τοῦ ιδ' αἰῶνος)
Λ ₁	Λαύρας 1626, Α' φφ. 591 ^α -598 ^β Γ' φφ. 598 ^α -602 ^β	(τοῦ ιδ' αἰῶνος)
Δ ₆	Διονυσίου 200, Γ' φφ. 142 ^α -153 ^α	(τοῦ ιδ' αἰῶνος)

**ΦΑΚΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΣΤΡΑΤΟΡΟΣ
ΕΠΙΤΟΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΥΝΑΤΟΝ ΔΙΗΓΗΣΙΣ
ΤΗΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΑΛΑΤΙΟΥ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΓΕΝΟΜΕΝΗΣ ΔΙΑΛΕΞΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΚΥΡ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΑΙ ΓΡΗΓΟΡΑ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ**

1	<p>Ἐορισθεὶς παρὰ τοῦ ἁ-
γίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασι-
λέως ἤρξατο ὁ Θεσσαλονίκης
λέγειν. Καὶ ἦν ὁ σκοπὸς αὐτῶ
5 τοῦ προοιμίου, ὅτι δεῖ μετ' εἰ-
ρήνης γίνεσθαι τὰς περὶ τῶν
θείων δογμάτων διαλέξεις.</p>	<p>Καὶ ἤρξατο ὁ Παλαμᾶς
λέγειν. Ἦν δὲ ὁ σκοπὸς τοῦ
προοιμίου ὅτι δεῖ μετ' εἰρήνης
γίνεσθαι τὰς περὶ τῶν θείων
δογμάτων διαλέξεις.</p>
2	<p>Ὁ δὲ φιλόσοφος εἶπεν ὡς
Ἐγὼ ἐν εἰρήνῃ ἐκαθήμην καὶ
οὐδενὶ τῶν ἀντιλεγόντων ἤθε-
λον συμφωνεῖν, ἀλλ' ἔλεγον ὅτι
οὐ δεῖ θεολογεῖν. Καὶ νῦν</p>	<p>Ὁ δὲ φιλόσοφος εἶπεν
ὡς Ἐγὼ ἐν εἰρήνῃ ἐκαθήμην
καὶ οὐδενὶ τῶν ἀντιλεγόντων
ἤθελον συμφωνεῖν, ἀλλ' ἔλεγον
ὅτι οὐ δεῖ θεολογεῖν. Καὶ</p>

C₃Δ₄Δ₅I₃ I₄ΛΛ₁Λ₅ LM₁M₇ ΞR₂R₄ R₅UV₄X *Τίτλος: Φακρασὴ τοῦ πρωτοστρ. παραλ. C₃Δ₄ I₃I₄Λ₁LX μετὰ Φακρασὴ προστ. κυροῦ Γεωργίου U διήγησις ἐπίτομος U μετὰ διήγησις προστ. παρόντος καὶ αὐτηκόου γεγονότος Δ₅Λ₅M₁M₂ΞR₂ R₄R₅U ἐνώπιον τοῦ βασιλέως παραλ. U μετὰ βασιλέως προστ. κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου Δ₅ ἁγιωτάτου μόνον I₄ κυροῦ: ἁγίου LI₃ Γρηγορίου: τοῦ Παλαμᾶ μεθ' ὃ προστ. Γρηγορᾶ διαγεγραμμένον U Γρηγορᾶ τοῦ φιλοσόφου: φιλοσόφου Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ U μετὰ φιλοσόφου προστ. καὶ αἰρετικοῦ I₄ Νικηφόρου Ἀκινδυνιανοῦ γεγονότος. Παρῆν τηνικαῦτα καὶ ὁ λεγάτος Δ₅ συγγραφείσα παρὰ (ὡς παρὰ LI₃) τινος τῶν τῆς συγκλήτου λογάδων παρόντος καὶ αὐτηκόου γεγονότος C₃Δ₄I₃LX. 1-2 ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ παραλ. U 2 ἡμῶν: μου R₅ 4 λέγων R₂*

I₅ *Τίτλος: παραλ. κῶδ. Προστ. Οὗτος ὁ Γρηγορᾶς ἐκ τῆς συμμορίας ἦν τῶν Ἀκινδυνιστῶν. Ἐνίστατο δὲ τῇ κατ' ἐκείνων συνόδῳ καὶ τῷ θειοτάτῳ Γρηγορίῳ τῷ Παλαμᾶ καὶ διεβεβαίον τὰ κατ' ἐκείνου δόγματα. Ὅθεν καὶ μὴ παρόντος τοῦ βασιλέως ἐξήνεγκεν ἡ σύνοδος τόμον καὶ ἀνεθεμάτισεν ἐγγράφως σὺν ἐκείνοις καὶ αὐτὸν ὀνομαστὶ ὡς σύμφρονα ἐκείνων. Ἐλθόντος δὲ τοῦ βασιλέως προσεκλήθη οὗτος ὁ φιλόσοφος συμπρόντων καὶ τῶν πατέρων μετὰ τοῦ Παλαμᾶ κῶδ.*

τίς ἐστὶν ὁ σκοπὸς καὶ ἠγάγετέ με πρὸς τὴν διάλεξιν ταύτην; Ἐμὲ ἀνεθεμάτισαν ἐγγράφως καὶ ἐξ ὀνόματος· θέλω οὖν καυθῆναι τὸν τόμον ἐκεῖνον καὶ οὕτως ἵνα λαλῶ.

Ἐπεὶ δὲ Θεσσαλονίκης, Καὶ καυθέντος, εἶπε, τοῦ γράμματος, ὁ λόγος ἀπαθῆς καὶ ἀκατάλυτος μένει. Διὸ καὶ ὡς ἐξ ἀμυδρᾶς εἰκόνας περὶ τοῦ σαρκωθέντος Λόγου τοῦ Θεοῦ φησὶ, ὅτι ἡ μὲν σὰρξ ἔπαθεν, ὁ δὲ λόγος ἀπαθῆς διέμεινεν. Ἄλλ' εἰ θέλεις ἐξαλειφθῆναι τοῦ κακοῦ συλλόγου, μᾶλλον ὑπογράψεις καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν ἐπ' εὐσεβείᾳ μνημονευομένων, καὶ οὕτως ἐκβληθήσεται σου τὸ ὄνομα τῆς δυσφήμου μνήμης.

Ἐπεὶ δὲ βασιλεὺς ὁ ἅγιος ὤρισεν ὅτι· Ὁ σκοπὸς τῆς συνελεύσεως οὐκ ἔστιν ἵνα πάλιν γένηται κρίσις ἢ ἀπόφασις· ἐγένετο γὰρ καὶ οὐκ ἔστιν ὁ νῦν μετακινῶν. Ἄλλ' ἐγὼ οὐ παρῆν καὶ ἀποδέχομαι ἀκοῦσαι ὑμῶν, ἵνα καταλάβω καὶ ἐγὼ τί ποτε.

Ἐπεὶ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπεν· Οἷος ἦν ὁ φιλόσοφος

νῦν τίς ὁ σκοπὸς καὶ ἠγάγετέ με ὧδε πρὸς τὴν διάλεξιν ταύτην; Ἐμὲ ἀνεθεμάτισαν ἐγγράφως καὶ ἐξ ὀνόματος· θέλω οὖν καυθῆναι τὸν τόμον ἐκείνων, καὶ οὕτως ἵνα λαλῶ.

Θ. Καὶ καυθέντος τοῦ γράμματος, ὁ λόγος ἀπαθῆς καὶ ἀκατάλυτος μένει. Διὸ καὶ ὡς ἐξ ἀμυδρᾶς εἰκόνας περὶ τοῦ σαρκωθέντος Λόγου τοῦ Θεοῦ φησὶ, ὅτι ἡ μὲν σὰρξ ἔπαθεν, ὁ δὲ Λόγος ἀπαθῆς ἐμεινεν. Ἄλλ' εἰ θέλεις ἐξαλειφθῆναι τοῦ κακοῦ συλλόγου, μᾶλλον ὑπογράψεις καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν ἐπ' εὐσεβείᾳ μνημονευομένων, καὶ οὕτως ἐκβληθήσεται σου τὸ ὄνομα τῆς δυσφήμου μνήμης.

Βασιλεὺς. Ὁ σκοπὸς οὐκ ἔστι τῆς συνελεύσεως ἢ κρίσις ἢ ἀπόφασις· ἐγένετο γάρ. Καὶ ἐγὼ οὐ παρῆν καὶ ἀποδέχομαι ἀκοῦσαι ὑμῶν, ἵνα καταλάβω.

Θ. Οἷος ἦν ὁ φιλόσοφος

C₃Δ₄ Δ₅Ι₃Ι₄ Μ₁ Λ₅LM₁M₇ ΕΡ₂R₄R₅ UV₄X Η τοῦ μετὰ περὶ διττ. Ἀ 22 ὁ ἅγιος παραλ. U 25 ἢ· καὶ V₄ 29 ἡμῶν Λ 29-30 καὶ ἐγὼ παραλ. Λ₁ 30 τίποτε· τι Δ₄ περὶ τῆς ὑποθέσεως διορθ. U 31 δὲ παραλ. Λ

πρὸς ἡμᾶς πρότερον καὶ ὅπως ἐπέθετο τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἡμῖν, οὐ χρεῖα λέγειν.

Εἶτα ἔδειξεν ὁ Θεσσαλο-
 5 νίκης ὅτι ἐτέρων ἀρξαμένων καὶ θορυβησάντων τὴν ἐκκλησίαν, αὐτὸς προσκληθεὶς ὑπ' αὐτῆς ἐξ ἀνάγκης ἐλάλησε παρρησία. Ἦν δὲ ἡ ἀρχὴ τῶν
 10 λαληθέντων περὶ τοῦ θεοῦ φωτὸς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως. Λέγοντος γὰρ τοῦ τε Βαρλαάμ καὶ τῶν ὕστερον ἄχρι τοῦ νῦν ὁμοφρονούντων αὐτῷ κτιστὸν ἐκεῖνο τὸ
 15 φῶς, τοῦ δὲ Θεσσαλονίκης ἄκτιστον αὐτὸ δεικνύντος, ἐπεὶ καὶ θεότης παρὰ τῶν ἁγίων λέγεται καὶ θεότης τοῦ λόγου
 20 τοῦ Θεοῦ, μόνων γὰρ τῶν Ἀρειανῶν ἐστὶ τὸ λέγειν τὴν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ θεότητα κτιστήν, αὐτοὶ πάλιν ἔλεγον ὅτι, εἰ ἄκτιστον τοῦτό ἐστι τὸ
 25 φῶς, οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶ. Τοῦ δὲ Θεσσαλονίκης κατὰ τὰς τῶν ἁγίων φωνὰς λέγοντος αὐτὸ χάριν, δόξαν, ἔλλαμψιν, ἐνέργειαν εἶναι θείαν, ἐκεῖνοι
 30 κατ' οὐδέν διαφέρειν πάλιν ἔλεγον τὴν θείαν οὐσίαν καὶ τὴν θείαν ἐνέργειαν.

Τούτων οὖν καὶ νῦν προ-

πρὸς ἡμᾶς καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν πρότερον, οὐ χρεῖα λέγειν.

Ἄλλ' ἐτέρων ἀρξαμένων καὶ θορυβησάντων τὴν ἐκκλησίαν, αὐτὸς προσκληθεὶς ὑπ' αὐτῆς ἐξ ἀνάγκης ἐλάλησα παρρησία. Ἦν δὲ ἡ ἀρχὴ τῶν
 λαληθέντων περὶ τοῦ θεοῦ φωτὸς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως. Λέγοντος κτιστὸν ἐκεῖνο τὸ φῶς, ἐμοῦ δὲ ἀκτίστου δεικνύντος, ἐπεὶ καὶ θεότης παρὰ τῶν ἁγίων λέγεται καὶ θεότης τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, μόνων γὰρ τῶν Ἀρειανῶν ἐστὶ τὸ λέγειν τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου θεότητα κτιστήν· οἱ δὲ ἀντέλεγον, εἰ ἄκτιστον τοῦτό ἐστι τὸ φῶς, οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶν. Ἡμῶν δὲ λεγόντων αὐτὸ χάριν, δόξαν, ἔλλαμψιν, ἐνέργειαν εἶναι θείαν, ἐκεῖνοι κατ' οὐδέν διαφέρειν πάλιν ἔλεγον τὴν θείαν οὐσίαν καὶ τὴν θείαν ἐνέργειαν.

C₃Δ₄Δ₅ I₃I₄ΛΛ₁Λ₅ LM₁M₇ ΞR₂R₄R₅ UV₄X 3 χρεῖα: χρῆ Δ₅ 13 τοῦ τε: τότε R₂
 16-17 ἄκτιστον παραλ. X 20 μόνων R₅ 24 ἄκτιστόν ἐστι τοῦτο Δ₅ 28 μετὰ ἔλλαμψιν προστ. φῶς ἄσχετον καὶ ἀπρόσιτον Δ₅

I₅ 24-25 μετὰ ἐκεῖνοι προστ. δὲ κῶδ.

τεθέντων, ὁ Θεσσαλονίκης τῷ φιλοσόφῳ τὴν ἄδειαν ἔδωκε περὶ οὗ ἂν τούτων ἐθέλη τὴν ἀρχὴν γενέσθαι τῆς διαλέξεως.

5 Ὁ δὲ φιλόσοφος ἐζήτη τὸν τόμον ἐνεχθῆναι, καὶ τινὰς ἔλεγε μεμπτέας εἶναι ρήσεις ἐν αὐτῷ.

Πάντες δὲ εἶπον, καὶ πρὸ
10 πάντων ὁ θειότατος βασιλεὺς, ὅτι ὁ τόμος συνοδικὸς ἐστὶ καὶ τῆς ἐκκλησίας πάσης, καὶ ἐκείνων ἐστὶ πάντων τὸ προάγειν τοῦτον. Νῦν δὲ πρὸς τὰ
15 κεφάλαια ταῦτα, περὶ ὧν καὶ ἐκεῖ διαλαμβάνει, εἶπατε.

4 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς τὸν φιλόσοφον· Εἴ τις παρ' ὄτουδήποτε φωραθείη
20 κτίσμα λέγων τὸν Θεόν, καθάπερ τὸ σὸν μέρος, καὶ ταῦτα παρὰ τοσοῦτων, δέον ὅλως ἄλλο τι πρὸ τούτου ἐξετάζειν; Οὐμένουν. Ἐπεὶ δὲ καὶ μὴ ἐν
25 ρήμασιν οὐδ' ἀπλῶς ἐν γράμμασιν, ἀλλ' ἐν πράγμασιν ἡμῶν ἢ εὐσέβεια κατὰ τοὺς θεολόγους, περὶ ὧν ἐμοὶ καὶ πρότερον καὶ νῦν ὁ ἄγων, εἶπε νῦν
30 ὅπερ ἂν καὶ περὶ ὅτου θέλης τῶν προτεθέντων.

Φ. Μεμπτέας ἔλεγεν εἶναι τινὰς ρήσεις ἐν τῷ τόμῳ, καὶ ἐνεχθῆναι.

B. Ὁ τόμος τῆς Ἐκκλησίας ἐστίν. Νῦν δὲ πρὸς τὰ κεφάλαια ἐκεῖνα εἶπατε.

Θ. Εἴ τις παρ' ὄτουδήποτε φωραθείη κτίσμα λέγων τὸν Θεόν, καθάπερ τὸν σὸν μέρος, δέον ὅλως ἄλλο τι πρὸ τούτου ἐξετάζειν; Οὐμένουν. Ἐπεὶ δὲ καὶ μὴ ἐν ρήμασιν, οὐδὲ ἀπλῶς ἐν γράμμασιν, ἀλλ' ἐν πράγμασιν ἡμῶν ἢ εὐσέβεια κατὰ τοὺς θεολόγους, περὶ ὧν ἐμοὶ καὶ πρότερον ὁ ἄγων καὶ νῦν, εἶπε νῦν ὅπερ ἂν καὶ περὶ ὅτου θέλης τῶν προτεθέντων.

C₃Δ₄Δ₅ I₃I₄ Λ₁Λ₅ LM₁M₇ ΞR₂R₄R₅ UV₄X 1-2 τῷ φιλοσόφῳ τὴν ἄδειαν ἔδωκε: τὴν ἄδειαν ἔδωκε τῷ φιλοσόφῳ Δ₅ 3 ἐθέλοι Δ₅ 7 εἶναι *παρὰ*. Δ₄Δ₅ 9 πρὸ γε Δ₅ 10 θειότατος ἡμῶν Δ₅ 15-16 κακεῖ Δ₅ 18 πρὸς τὸν φιλόσοφον εἶπεν Δ₅ΞR₂R₄R₅ U 23 τούτου: τούτων C₃Δ₄ΛΛ₁

I₅ 20 πρὸ *ὑπεράνω γραμμῆς* παρὰ κῶδ.

Ἦρξατο οὖν ὁ φιλόσοφος
περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας καὶ
ἐνεργείας, λέγων κατ' οὐδὲν
ἀλλήλων διαφέρειν, ἐπεὶ καὶ
5 πᾶν τὸ διαφέρον τῆς οὐσίας,
κτίσμα.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπεν
ὅτι Πίστις ἡγεῖται τῶν εὐσεβῶν
δογμάτων, οὐκ ἀπόδειξις, ἔπε-
10 ται δὲ -τῇ πίστει ἢ σύνεσις.
Διὸ καὶ ὁ προφήτης φησὶν·
«ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐ μὴ συ-
νήτε»¹. Ὁμολογία δὲ ἐστὶ τῆς
πρὸς Θεὸν πίστεως ἀσφαλῆς
15 ἢ πρὸς τὴν τῶν ἁγίων πατέρων
θεολογίαν συμφωνία· ἐπεὶ δὲ
νῦν περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας
θείας ἡμῖν ὁ λόγος, ἀναγκαῖον
ἀναγνωσθῆναι εἰς ἐπήκοον
20 πάντων τὰς τῶν ἁγίων πατέρων
περὶ τούτων ἐγγράφους φωνάς·
οὕτω γὰρ σὺν Θεῷ τὸ ἀληθές
ἡμῖν γενήσεται σαφές.
5 Ἀνεγνώσθη οὖν ρῆσις
25 τοῦ Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου, ἄλ-
λο εἶναι φανερώς λέγουσα τὸ
ἐνεργητικὸν καὶ ἄλλο τὴν ἐ-

Φ. Ἦρξατο περὶ τῆς θείας
οὐσίας καὶ ἐνεργείας λέγων
κατ' οὐδὲν ἀλλήλων διαφέρειν,
ἐπεὶ καὶ πᾶν τὸ διαφέρον τῆς
οὐσίας, κτίσμα.

Θ. Ὅτι πίστις ἡγεῖται τῶν
εὐσεβῶν δογμάτων, οὐκ ἀπό-
δειξις, ἔπεται δὲ τῇ πίστει ἢ
σύνεσις. Διὸ καὶ ὁ προφήτης
φησὶν· «ἐὰν μὴ πιστεύσητε,
οὐ μὴ συνῆτε»¹. Ὁμολογία δὲ
ἐστὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν πί-
στεως ἀσφαλῆς ἢ πρὸς τὴν
τῶν ἁγίων πατέρων θεολογίαν
συμφωνία· ἐπεὶ δὲ νῦν περὶ
οὐσίας καὶ ἐνεργείας θείας ἡ-
μῖν ὁ λόγος, ἀναγκαῖον ἀνα-
γνωσθῆναι εἰς ἐπήκοον πάντων
τὰς τῶν ἁγίων πατέρων περὶ
τούτων ἐγγράφους φωνάς· οὕ-
τω γὰρ σὺν Θεῷ τὸ ἀληθές ἡ-
μῖν γενήσεται σαφές.

Ἀνεγνώσθη οὖν ρῆσις
τοῦ Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου, ἄλ-
λο εἶναι φανερώς λέγουσα τὸ
ἐνεργητικὸν καὶ ἄλλο τὴν ἐ-

C₃Δ₄Δ₅ I₃I₄ Λ₁Λ₅LM₁ M₇ ΞR₂Ὶ₄R₅ UV₄X 6 κτίσμα: ὑπάρχει κτίσμα Δ₅ΞR₂R₄U
8 Εἰς πίστις ἡγεῖται σχόλιον: φησὶ γὰρ ὁ ἀπόστολος ὅτι δεῖ τὸν προσδεχόμενον τῷ
Θεῷ πιστεῦσαι πρῶτον ὅτι ἐστὶ καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται καὶ
ὅτι ὁμοῦ χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι τῷ Θεῷ ᾧα Δ₅ 15 ἢ παραλ. Λ
17 νῦν παραλ. R₅ 18 θείας παραλ. C₃ 21 ἐγγράφους περὶ τούτων R₅ 22-23 ἡμῖν
σὺν Θεῷ τὸ ἀληθές R₅U

I₅

1. Ἦσ. 7, 9

νέργειαν¹. Εἶτα καὶ ἕτερα, λέγουσα διαφέρειν φανερώς τῆς ἀκτίστου φύσεως τὴν ἄκτιστον ταύτης ἐνέργειαν.

5 Ὁ δὲ φιλόσοφος ἐνίστατο λέγων, ἓν καὶ ἀδιάφορον εἶναι τῆς φύσεως τὰ φυσικὰ ἐπὶ Θεοῦ.

10 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης· Οὐδ' ὅτι τὰ μὲν πληθυντικῶς, ἢ δὲ φύσις ἐνικῶς ἀεὶ προάγεται διαφέρειν δείκνυται;

Τότε δὲ καὶ ἕτερα ρῆσις ἀνεγνώσθη τοῦ θείου Μαξίμου, 15 δεικνῦσα φύσιν μὲν εἶναι μίαν τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ φυσικὰ πληθυντικῶς προάγεσθαι, ταῦτα λέγοντος εἶναι τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἐνεργείας καὶ τὰ θεῖα 20 τοῦ Θεοῦ θελήματα.

Ὁ δὲ φιλόσοφος πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης εἶπε· Παλαιὰ ἦν αἵρεσις ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ἐσαρκώθη ἀλλ' οὐχ ἡ 25 οὐσία· ταύτην σὺ νῦν ἀνακαινίζεις.

30 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπεν ὅτι Τῆ ἀνθρωπίνῃ φύσει καθ' ὑπόστασιν ἐνωθεὶς ὁ τοῦ Θεοῦ μονογενῆς, ὅλος αὐτὸς πᾶσι

νέργειαν¹. Εἶτα καὶ ἕτερα, λέγουσα διαφέρειν φανερώς τῆς ἀκτίστου φύσεως τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν ταύτης.

Φ. Ἐν καὶ ἀδιάστατον εἶναι τῆς φύσεως τὰ φυσικὰ ἐπὶ Θεοῦ.

Θ. Οὐδ' ὅτι τὰ μὲν πληθυντικῶς, ἢ δὲ φύσις ἐνικῶς ἀεὶ προάγεται διαφέρειν δείκνυται;

Τότε δὲ καὶ ἕτερα ρῆσις ἀνεγνώσθη τοῦ θείου Μαξίμου, δεικνῦσα φύσιν μὲν εἶναι μίαν τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ φυσικὰ πληθυντικῶς προάγεσθαι, ταῦτα λέγοντος εἶναι τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἐνεργείας καὶ τὰ θεῖα τοῦ Θεοῦ θελήματα.

Φ. Παλαιὰ ἦν αἵρεσις ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ἐσαρκώθη ἀλλ' οὐχ ἡ οὐσία· ταύτην σὺ νῦν ἀνακαινίζεις.

Θ. Τῆ ἀνθρωπίνῃ φύσει καθ' ὑπόστασιν ἐνωθεὶς ὁ τοῦ Θεοῦ μονογενῆς, ὅλος αὐτὸς

C₃Δ₄Δ₅ I₃I₄ Λ₁Λ₅ LM₁M₇ ΞR₂ R₄R₅UV₄X 3 φύσεως: οὐσίας R₅U 6 διάφορον R₅ 9-12 Ὁ δέ... δείκνυται παραλ. Δ₅MτV₄ 9 Θεσσαλονίκης εἶπεν U 11 θεῖα φύσις Ξ 13 δέ:δὴ Δ₄ER₅X 18 λέγοντος: λέγων Δ₅ 19 καὶ τὰς: καὶ R₅ 21-22 τὸν Θεσσαλονίκης: αὐτὸν Δ₅ 24 οὐχ ἡ: οὐχὶ U

I₅ 14 ἀνεγνώσθη ὑπεράνω γραμμῆς ἀνεδείχθη I₅

1. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς 3, 15, PG 94, 1048A.

τοῖς καθ' ἡμᾶς χωρὶς ἁμαρτίας
 ἔκοινώνησεν ὁ ὑπερούσιος
 λόγος. Τὸ δὲ κατ' ἐνέργειαν
 μόνην σαρκωθῆναι τοῦτον λέ-
 5 γειν ἴσως ὑμῶν ἂν εἴη τῶν λε-
 γόντων ἀδιάφορον εἶναι τῇ
 οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν. Ἄλλὰ
 τὰ τοιαῦτα ρήματα μικροψυ-
 χίας ἐστίν· περι γὰρ τῆς ἐν-
 10 σάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυ-
 ρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡ-
 μῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ σὺ
 καλῶς, θαρρῶ, φρονεῖς καὶ ἡ-
 μεῖς διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος.
 15 Εἶπε οὖν· ἔχει ὁ Θεὸς καὶ οὐ-
 σίαν καὶ ἐνέργειαν ἢ οὐ;
 6 Ἐπεὶ δὲ καὶ αὐθις ὁ
 φιλόσοφος μηδὲν διαφέρειν ἔ-
 λεγε τῆς θείας φύσεως πᾶν τὸ
 20 φυσικόν,

ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς
 αὐτόν· Πρὸ αἰώνων ἐστὶ πάν-
 τως τὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονο-
 μίας τοῦ Θεοῦ μυστήριον· ἄ-
 25 κτιστος οὖν ἦν καὶ προαιώνιος
 τοῦ Θεοῦ βουλή τὸ σαρκωθῆ-
 ναι τὸν ἕνα τῆς ἀνωτάτω καὶ
 προσκυνητῆς Τριάδος. Σαρκω-
 θέντος οὖν αὐτοῦ δι' ἀνείκα-
 30 στον φιλανθρωπίαν, ὡς εὐδό-
 κησεν, ἔγνωμεν ἡμεῖς τὴν
 προαιώνιον τοῦ Θεοῦ βουλήν,

πᾶσι τοῖς καθ' ἡμᾶς χωρὶς ἁ-
 μαρτίας ἔκοινώνησεν ὁ ὑπε-
 ρούσιος λόγος. Τὸ δὲ κατ' ἐ-
 νέργειαν μόνην σαρκωθῆναι
 τοῦτον λέγειν ἴσως ὑμῶν ἂν
 εἴη τῶν λεγόντων ἀδιάφορον
 εἶναι τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν.
 Ἄλλὰ τὰ τοιαῦτα ρήματα μι-
 κροψυχίας ἐστίν· περι γὰρ τῆς
 ἐνσάρκου οἰκονομίας καὶ σὺ
 καλῶς, θαρρῶ, φρονεῖς καὶ ἡ-
 μεῖς διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος.
 Εἶπε οὖν· ἔχει ὁ Θεὸς ἐνέρ-
 γειαν ἢ οὐ;

Φ. Μηδὲν διαφέρειν τῆς
 θείας φύσεως πᾶν τὸ φυσικόν.

Θ. Πρὸ αἰώνων ἐστὶ πάν-
 τως τὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονο-
 μίας τοῦ Θεοῦ μυστήριον· ἄ-
 κτιστος οὖν ἦν καὶ προαιώνιος
 τοῦ Θεοῦ βουλή τὸ σαρκωθῆ-
 ναι τὸν ἕνα τῆς ἀνωτάτω καὶ
 προσκυνητῆς Τριάδος. Σαρκω-
 θέντος οὖν αὐτοῦ δι' ἀνείκα-
 στον φιλανθρωπίαν, ὡς εὐδό-
 κησεν, ἔγνωμεν ἡμεῖς τὴν
 προαιώνιον τοῦ Θεοῦ βουλήν,

C₂Δ₄Δ₅ I₃I₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁M₇ ΞR₂R₄R₅ UV₄X 1 χωρὶς ἁμαρτίας *παρὰ*. Ξ 6 εἶναι:
 εἰ Λ 8-9 μικρὰ ψυχία Λ₁ 9 γὰρ *παρὰ*. Λ₁ 13 θαρρῶ καλῶς φρονεῖς Δ₅LE₃R₄
 15-16 καὶ οὐσίαν καὶ *παρὰ*. Λ καὶ οὐσίαν: οὐσίαν I₄ 22-25 ἐέ. πρὸ αἰώνων... ἦν καὶ
διττογρ. ΛΛ₁

I₅

ὅποια τις ἦν περὶ ἡμᾶς. Ἄρ' οὖν καὶ τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν ἔγνωμεν ὅποια; Οὐδαμῶς. Ὅρᾳς, ὅπως φανερώς διαφορὰν ἔχει ἢ ἄκτιστος θέλησις τῆς ἀκτίστου οὐσίας τοῦ Θεοῦ;

7 Ὁ δὲ φιλόσοφος ἐρωτῶν καὶ ἐπεμβαίνων ἔλεγεν· Ἐν ἔστι τὸ ἄκτιστον ἢ πολλά;

10 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτόν· Ἐν ἔστι τὸ ἄκτιστον, ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἂν ἔν καὶ μόνον ἄκτιστον ὑπάρχοι ὁ Θεός, εἰ μὴ πᾶν ὅπερ ἔστιν αὐτοῦ καὶ

15 ἐν αὐτῷ φυσικῶς, ἄκτιστόν ἐστιν, ἢ αἰδιότης, ἢ ἀπλότης, ἢ ἀτρεψία, ἢ θεία πρόνοια, ἢ πρόγνωσις, ἢ θέλησις, καὶ πᾶν ὅ,τι τούτοις παραπλήσιον· εἰ

20 γάρ τι τούτων ἔστι κτιστόν, οὐκ ἄκτιστος ἂν εἴη ὁ Θεός. Διὸ φησὶν ὁ θεῖος Μάξιμος· «οὐδὲ γὰρ τῶν ἐν τῷ Θεῷ τι κτιστόν, ὥσπερ οὐδὲ τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τι ἄκτιστον»¹. Ὅτι δὲ καὶ

25 πολλὰ λέγεται παρὰ τῶν θεολόγων τὰ προσόντα μόνῳ τῷ Θεῷ καὶ οὐδενὶ ἑτέρῳ, καὶ ὁ θεῖος παραστήσει Κύριλλος, νῦν μὲν λέγων, «οὐδὲν ἐπίκτητον τῶν θείων ιδιωμάτων»²,

30

ὅποια τις ἦν περὶ ἡμᾶς. Ἄρ' οὖν καὶ τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν ἔγνωμεν ὅποια; Οὐδαμῶς. Ὅρᾳς ὅπως διαφορὰν ἔχει φανερώς ἢ ἄκτιστος θέλησις τῆς ἀκτίστου οὐσίας τοῦ Θεοῦ;

Φ. Ἐν ἔστι τὸ ἄκτιστον ἢ πολλά;

Θ. Ἐν ἔστι τὸ ἄκτιστον, ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἂν ἔν καὶ μόνον ἄκτιστον ὑπάρχοι ὁ Θεός, εἰ μὴ πᾶν ὅπερ ἔστιν αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς, ἄκτιστόν ἐστιν, ἢ αἰδιότης, ἢ ἀπλότης, ἢ ἀτρεψία, ἢ θεία πρόνοια, ἢ πρόγνωσις, ἢ θέλησις, καὶ πᾶν ὅ,τι τούτοις παραπλήσιον· εἰ γάρ τι τούτων ἔστι κτιστόν, οὐκ ἄκτιστος ἂν εἴη ὁ Θεός. Διὸ φησὶν ὁ θεῖος Μάξιμος· «οὐδὲν τῶν ἐν τῷ Θεῷ τι κτιστόν, ὥσπερ οὐδὲ τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τι ἄκτιστον»¹. Ὅτι δὲ καὶ πολλὰ λέγεται παρὰ τῶν θεολόγων τὰ προσόντα μόνῳ τῷ Θεῷ καὶ οὐδενὶ ἑτέρῳ, καὶ ὁ θεῖος παραστήσει Κύριλλος, νῦν μὲν λέγων, «οὐδὲν ἐπίκτητον τῶν θείων ιδιωμάτων»², νῦν δὲ «ἐν

C₃Δ₄Δ₅ I₃I₄ΛΛ₁Λ₅ LM₁M₇Ξ R₂R₄ R₅ UV₄X 13 ὑπάρχη Δ₅U ὑπάρχει Δ₄Λ₅ 14 μετὰ ἔστιν προστ. οἷον Δ₅ 22-23 οὐδὲ γάρ: οὐδὲν Δ₅Λ₅M₇ΞR₅U 23τι παραλ. Δ₅R₅ 24-25 ὥσπερ...ἄκτιστον παραλ. Λ 25μετὰ ἄκτιστον προστ. ἔστιν Δ₅

I₅

1. Χαρίων τοῦ Μαξίμου μὴ ἀνιχνευθέν.

2. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροὶ* 9, PG 75, 132A.

νῦν δὲ «ἐν τῶν προσόντων τῷ
 πατρὶ καὶ ἡ ζωὴ, ἣτις πρόσε-
 στι καὶ τῷ Υἱῷ»¹, ἄλλοτε δὲ
 λέγων, «ἐκαστον τῶν τῷ Θεῷ
 5 προσόντων», ἀλλὰ καὶ φανε-
 ρώτερον ἐν *Θησαυροῖς* τοῦτο
 καταγγέλλων· «Εἰ ὅπερ ἂν ὑ-
 πάρχη, φησί, μόνῳ τῷ Θεῷ,
 τοῦτο πάντως αὐτοῦ ἔσται καὶ
 10 οὐσία, ἐκ πολλῶν ἡμῖν οὐσιῶν
 συγκείσεται· πολλὰ γὰρ ἔστιν
 ἂ μόνῳ μὲν αὐτῷ κατὰ φύσιν
 ὑπάρχει, ἑτέρῳ δὲ τῶν ὄντων
 οὐδενί»². Ἄρ' οὖν ταῦτα τὰ
 15 πολλὰ κἀνταῦθα λεχθέντα πα-
 ρὰ τοῦ ἁγίου, ἂ μόνος ὁ Θεὸς
 ἔχει καὶ ἕτερος οὐδεὶς, κτιστά
 ἔστι καὶ οὐκ ἄκτιστα; Ἄπαγε
 τῆς ἀσεβείας. Ἄλλ' οὐχ ὅτι
 20 πάντα ταῦτα ἄκτιστά ἐστιν οὐχ
 ἐν ἔστι τὸ ἄκτιστον, ὁ εἷς
 Θεός, ὃς ταῦτα πάντα κατὰ
 φύσιν ἔχει. Καὶ ταῦτα γὰρ
 πάντα κατὰ τὸ ἄκτιστον οὐδὲν
 25 διαφέρουσιν ἀλλήλων· ἀκτί-
 στου γὰρ καθ' ὃ ἀκτίστου οὐ-
 δεμία διαφορὰ πρὸς ἄκτιστον.
 Οὐκοῦν τὰ φυσικῶς προσόντα
 ταῦτα πάντα τῷ Θεῷ ἐν ἄκτι-
 30 στὸν ἔστι, καὶ οὕτως οὐ πολ-

τῶν προσόντων τῷ Πατρὶ καὶ
 ἡ ζωὴ, ἣτις πρόσεστι καὶ τῷ
 Υἱῷ»¹, ἄλλοτε δὲ λέγων, «ἐκα-
 στον τῶν τῷ Θεῷ προσόντων»,
 ἀλλὰ καὶ φανερώτερον ἐν *Θη-
 σαυροῖς* τοῦτο καταγγέλλων,
 «εἰ ὅπερ ἂν ὑπάρχη, φησί, μό-
 νῳ τῷ Θεῷ, τοῦτο πάντως αὐ-
 τοῦ ἔσται καὶ οὐσία, ἐκ πολ-
 λῶν ἡμῖν οὐσιῶν συγκείσεται·
 πολλὰ γὰρ ἔστιν ἂ μόνῳ μὲν
 αὐτῷ κατὰ φύσιν ὑπάρχει, ἑτέ-
 ρῳ δὲ τῶν ὄντων οὐδενί»². Ἄ-
 ρα οὖν ταῦτα τὰ πολλὰ κἀν-
 ταῦθα λεχθέντα παρὰ τοῦ ἁ-
 γίου, ἂ μόνος ὁ Θεὸς ἔχει καὶ
 ἕτερος οὐδεὶς, κτιστά ἔστι καὶ
 οὐκ ἄκτιστα; Ἄπαγε τῆς ἀσε-
 βείας. Ἄλλ' οὐχ ὅτι ταῦτα
 πάντα ἄκτιστά ἐστιν οὐχ ἐν ἔ-
 στι τὸ ἄκτιστον, ὁ εἷς Θεός,
 ὃς ταῦτα πάντα κατὰ φύσιν ἔ-
 χει. Καὶ ταῦτα γὰρ πάντα κα-
 τὰ τὸ ἄκτιστον οὐδὲν διαφέ-
 ρουσιν ἀλλήλων· ἀκτίστου
 γὰρ, καθ' ὃ ἀκτίστου, οὐδεμία
 φορὰ πρὸς ἄκτιστον. Οὐκοῦν
 τὰ φυσικῶς προσόντα πάντα
 ταῦτα τῷ Θεῷ ἐν ἄκτιστόν ἐ-
 στι, καὶ οὕτως οὐ πολλὰ τὰ

C₃Δ₄ Δ₅Ι₃Ι₄ ΛΛ₁Λ₅ ΛΜ₁Μ₇ Ξ Ρ₂Ρ₄Ρ₅ UV₄X 7 καταγγέλων L 13 τῶν παραλ. R₅U
 14 οὐδὲν Δ₄ 17-19 κτιστά ἔστι; ἄπαγε τῆς ἀσεβείας; καὶ γὰρ ἄκτιστα R₅UV₄
 20 ταῦτα πάντα Δ₅ΛL ἔστιν οὐχ; ἔστιν καὶ οὐχ Δ₅ 24 οὐδὲν: οὐ Δ₅ΛER₅ 29 πά-
 ντα ταῦτα R₅UX

Ι₅

1. Αὐτόθι, 14. PG 75, 237A.

2. Αὐτόθι 31. PG 75, 444B.

λά τὰ ἄκτιστά ἐστιν ἄλλ' ἔν.

- 8 Τότε ἤρξαντο οἱ προσ-
κείμενοι τῷ φιλοσόφῳ φωνεῖν
μᾶλλον ἢ λαλεῖν πρὸς τὸν
5 Θεσσαλονίκης, οὐκ ἐκτὸς θο-
ρύβου. Ἐκωλύοντο γοῦν ὑπὸ
τῶν ἀρχόντων καὶ αὐτοῦ τοῦ
βασιλέως λέγοντος· τοῖς δυσι
10 αὐτοῖς μόνοις ἐνδέδοται πρὸς
ἀλλήλους διαλέγεσθαι¹.

Ὡς δὲ καὶ πάλιν ἐθορύ-
βουν, ὁ Θεσσαλονίκης εἶπεν·
Ἔστω, λεγέτωσαν καὶ αὐτοί,
πλὴν σιωπάτω ὁ φιλόσοφος,
15 ἥνίκ' ἂν αὐτοὶ λαλῶσι, καὶ με-
τὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐμοῦ ἀπο-
λογίαν, ὅταν πάλιν αὐτὸς λα-
λῆ, σιωπάτωσαν οὗτοι.

- 9 Ἠρωτήθησαν οὖν πα-
20 ρὰ τοῦ Θεσσαλονίκης ὅτι· Τὸ
δημιουργεῖν φυσικῶς ἔχει ὁ
Θεὸς ἢ οὐχί; Καὶ μὴ ἔχοντες
ἀρνεῖσθαι, εἶπον τὴν ἀρχὴν
ὅτι φυσικῶς.

25 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πάλιν
πρὸς αὐτοὺς εἶπεν, Οὐσία
οὖν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ τὸ δημιουρ-
γεῖν ἢ ἐνέργεια θεία;

Οἱ δὲ πάλιν εἶπον ὅτι·
30 Οὐκ ἔστιν οὐσία, ἀλλὰ κτίσμα
ἐστί.

ἄκτιστά ἐστιν ἄλλ' ἔν.

Τότε οἱ προσκείμενοι
τῷ φιλοσόφῳ ἤρξαντο φωνεῖν
μᾶλλον ἢ λαλεῖν πρὸς τὸν
Θεσσαλονίκης. Ἐκωλύοντο
δέ.

Θ. Ἔστω, λεγέτωσαν καὶ
αὐτοί, σιωπῶντος τοῦ φιλοσό-
φου.

Ἠρωτήθησαν παρὰ
τοῦ Θεσσαλονίκης· Τὸ δη-
μιουργεῖν φυσικῶς ἔχει ὁ Θεὸς
ἢ οὐχί;

Οἱ δέ, φυσικῶς.

Θ. Οὐσία ἐστὶ τὸ δημιουρ-
γεῖν τοῦ Θεοῦ ἢ ἐνέργεια θεία;

Οἱ δέ· Κτίσμα.

C₃D₄Δ₅ I₃I₄ Λ₁Λ₅ LM₁M₇ Ξ R₂R₄R₅ UV₄X 6 γοῦν· δὲ U ὑπὸ τε Δ₄ΞR₅ 16 ἐμοῦ·
ὁμοῦ Δ₄ 25 δὲ παραλ. R₅ 27 τοῦ Θεοῦ παραλ. U 30 μετὰ κτίσμα προστ. τὸ δη-
μιουργεῖν ΞR₅U

I₅

1. Κατὰ τὴν συζήτησιν τὸν κύριον λόγον εἶχον οἱ δύο ἀντίπαλοι θεολόγοι Γρηγορᾶς
καὶ Παλαμᾶς.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτοὺς· Ἐπεὶ οὖν καθ' ὑμᾶς τὸ φυσικόν ἐστι φύσις, τὸ δὲ δημιουργεῖν φυσικόν ἐστι τοῦ
5 Θεοῦ, κτίσμα δὲ τοῦτο λέγετε, οὐκοῦν καθ' ὑμᾶς κτιστὴ ἐστὶν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

Οἱ δὲ πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης εἶπον, ὡς Εἰ ἄκτιστον τὸ
10 δημιουργεῖν, συναΐδια λοιπὸν ἔσται τῷ Θεῷ τὰ δημιουργήματα

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπεν οὐκ ἔστι συναΐδια, ἐπεὶ, ὅτε ὁ
15 Θεὸς ἠθέλησε, ταῦτα ἐδημιούργησεν· ἀλλ' οὐδὲ τὸ δημιουργεῖν ἐστὶ τὰ κτίσματα, καὶ γὰρ ἀποτελέσματα εἰσι τὰ κτίσματα, καὶ οὐσίας πεποιωμένας ὁ
20 Θεὸς ἐποίησε· οὐκοῦν οὐσίαι ταῦτα καὶ ποιότητές εἰσι. Τὸ δὲ δημιουργεῖν ποιεῖν ἐστὶν· οὐκοῦν οὐσία οὐκ ἔστιν, οὐδὲ ποιότης, οὐδὲ τι τῶν ποιημάτων.
25 των.

10 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον· Τὸ αὐτὸ εἶναι λέγεις τὴν τε δημιουργικὴν δύναμιν καὶ τὸ δημιουργεῖν;

30 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης διὰ παραδείγματος παριστῶν ὃ λέγει, εἶπε πρὸς αὐτοὺς ὅτι, Καὶ ὁ ἄνθρωπος φυσικῶς ἔχει τὸ

Θ. Ἐπεὶ οὖν καθ' ὑμᾶς τὸ φυσικόν ἐστι φύσις, τὸ δὲ δημιουργεῖν φυσικόν ἐστι τοῦ Θεοῦ, κτίσμα δὲ τοῦτο λέγετε, οὐκοῦν καθ' ὑμᾶς κτιστὴ ἐστὶν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

Οἱ δὲ, ὡς· Εἰ ἄκτιστον τὸ δημιουργεῖν, συναΐδια τὰ δημιουργήματα τῷ Θεῷ.

Θ. Οὐκ ἔστι συναΐδια, ἐπεὶ, ὅτε ὁ Θεὸς ἠθέλησε, ταῦτα ἐδημιούργησεν· ἀλλ' οὐ τὸ δημιουργεῖν ἐστὶ τὰ κτίσματα, καὶ γὰρ ἀποτελέσματα εἰσι καὶ οὐσίας πεποιωμένας ὁ Θεὸς ἐποίησεν· οὐκοῦν οὐσίαι ταῦτα καὶ ποιότητές εἰσι. Τὸ δὲ δημιουργεῖν ποιεῖν ἐστὶν· οὐκοῦν οὐσία οὐκ ἔστιν, οὐδὲ ποιότης, οὐδὲ τι τῶν ποιημάτων.

Οἱ δέ· Τὸ αὐτὸ εἶναι λέγεις τὴν τε δημιουργικὴν δύναμιν καὶ τὸ δημιουργεῖν.

Θ. Ὡς καὶ ὁ ἄνθρωπος φυσικῶς ἔχει τὸ λαλεῖν, τὸ

C₃A₄ Δ₅I₃ I₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁M₇ ΞR₂ R₄R₅ UV₄X 1-2 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτοὺς διττογρ. X μετὰ αὐτοὺς προστ. πάλιν εἶπεν R₅U 5 λέγεται Λ₁ 7 οὐσία: φύσις Δ₅Λ₁Ξ R₂U 15 εἰς ἠθέλησε σχόλιον ἀλλ' ἐνέργεια θεία καὶ τῷ Θεῷ συναΐδιος καὶ ὅτε βούλεται ταύτη κέχρηται ὡς Δ₅ ταῦτα παραλ. Δ₅ 20 οὐσία C₃

λαλεῖν ἢ καὶ τὸ οἰκοδομεῖν, ἔχει δὲ καὶ τὴν δύναμιν αἰετοῦ τε λαλεῖν καὶ κτίζειν, κτίζει δ' ὅτε βούλεται καὶ ὅτε βούλεται λαλεῖ· ἀλλ' οὐχ ὅτι οὐκ αἰετοῦ λαλεῖ, οὐ φυσικῶς ἔχει τὸ λαλεῖν. Οὕτω καὶ ὁ Θεός· τὴν μὲν δημιουργικὴν δύναμιν ἐξ αἰδίου ἔχει, ὅτε δὲ ἠθέλησεν, ἐδημιούργησεν, ἀλλ' οὐχ ὅτι μὴ αἰετοῦ δημιουργεῖ, διὰ τοῦτο οὐ φυσικῶς καὶ ἀκτίστως ἔχει τὸ δημιουργεῖν. Ὅτι δὲ οὐ κτιστόν ἐστι τὸ δημιουργεῖν ἐπὶ Θεοῦ, καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἡμᾶς ἐδίδαξεν. Ἐν γὰρ τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ διαλεγόμενος καὶ προενεγκῶν τὸ εὐαγγελικὸν ἐκεῖνο, «πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ ἐμὰ ἐστίν»¹, ἐπήνεγκεν, «οὐχ ἕνεκεν κτιστῶν πραγμάτων ἔφη ὁ Σωτὴρ, ὅτι πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμὰ ἐστίν, ἀλλ' ὅσα ἀνήκει τῇ θεότητι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἴδια εἶπεν ὁ Κύριος»². Ἐχει δὲ ὁ πατήρ τὸ κτίζειν, τὸ δημιουργεῖν, τὸ εἶναι παντοκράτωρ, τὸ ἄτρεπτον καὶ τὰ τοιαῦτα.

Οἱ δὲ εἶπον ὅτι, Θέλομεν

γράφειν, ἔχει δὲ καὶ τὴν δύναμιν αἰετοῦ τε λαλεῖν καὶ κτίζειν, κτίζει δὲ ὅτε βούλεται καὶ λαλεῖ· ἀλλ' οὐχ ὅτι οὐκ αἰετοῦ λαλεῖ, οὐ φυσικῶς ἔχει τὸ λαλεῖν. Οὕτω καὶ ὁ Θεός· τὴν μὲν δημιουργικὴν δύναμιν ἐξ αἰδίου ἔχει, ὅτε δὲ ἠθέλησεν, ἐδημιούργησεν, ἀλλ' οὐχ ὅτι μὴ αἰετοῦ δημιουργεῖ, διὰ τοῦτο οὐ φυσικῶς καὶ ἀκτίστως ἔχει τὸ δημιουργεῖν. Ὅτι δὲ οὐ κτιστόν ἐστι τὸ δημιουργεῖν ἐπὶ Θεοῦ, ἐδήλωσεν ὁ μέγας Ἀθανάσιος. Ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν, προενεγκῶν τὸ εὐαγγελικὸν ρητόν, «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ ἐμὰ ἐστίν»¹, ἐπήνεγκεν, «οὐχ ἕνεκεν κτιστῶν πραγμάτων ἔφη ὁ Σωτὴρ, ὅτι πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ ἐμὰ ἐστίν, ἀλλ' ὅσα ἀνήκει τῇ θεότητι τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ἴδια εἶπεν»². Ἐχει δὲ ὁ Πατήρ τὸ κτίζειν, τὸ δημιουργεῖν, τὸ εἶναι ἄκτιστον

καὶ τὰ τοιαῦτα.

Οἱ δέ·

C₃A₄A₅ I₃I₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁M₇Ξ R₂R₄ R₅UV₄X 3 τοῦ λαλεῖν τε (τε παραλ. R₅) καὶ κτίζειν αἰετοῦ R₅U 4 δὲ ὅτε Δ₅ 19-20 ἐκεῖνο τὸ Δ₅ 23 τοῦτο ἔφη Δ₅ΞR₅U 26 καὶ αὐτοῦ Δ₅

I₅

1. Ἰω. 16, 15.

2. Μ. Αθανασίου, *Εἰς τὸ «πάντα μοι παρεδόθη»* 4, PG 25, 216.

καὶ ἡμεῖς προενεγκεῖν παράδειγμα εἰς τοῦτο. Καὶ δὴ ἔλεγον, ὅτι τὸ πῦρ καὶ φωτίζει καὶ καίει καὶ θερμαίνει, καὶ
 5 ἐνέργεια ταῦτα τοῦ πυρός εἰσιν· ἀλλ' οὐ ποτὲ μὲν καίει, ποτὲ δὲ οὐ, ποτὲ δὲ φωτίζει, ποτὲ δὲ οὐχί, ἀλλ' ἅμα πῦρ, ἅμα καὶ αἱ τούτου ἐνέργειαι.

11 10 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς ταῦτα· Τὸ πῦρ καὶ τὸ καυστικὸν ἔχειν ἔφη καὶ τὸ φωτιστικόν, ἀλλ' οὐχί καὶ τὸ θέλειν ἔχει. Διὸ τὸ πῦρ, ἴν'
 15 οὕτως εἴπω, κἂν θέλη κἂν μὴ θέλη, καὶ καίει καὶ φωτίζει· ὁ δὲ Θεὸς μετὰ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως ἔχει καὶ τὸ θέλειν. Διὰ τοῦτο τὸ μὲν καίειν
 20 τοῦ πυρός καὶ τὸ φωτίζειν οὐχ ὑπόκειται θελήσει· ἡ δὲ δημιουργικὴ τοῦ Θεοῦ δύναμις τῇ τοῦ Θεοῦ ὑπόκειται θελήσει, ὡς καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος
 25 φησι¹. Διὸ οὐκ ἀεὶ οὐδ' ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' ὅτε βούλεται, δημιουργεῖ. Δείκνυται δὲ κἀντεῦθεν ἡ διαφορὰ τῆς τε ἀκτίστου οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς
 30 ἀκτίστου δημιουργικῆς δυνάμεως τε καὶ θελήσεως αὐτοῦ· ἡ μὲν γὰρ οὐσία τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπόκειται θελήσει, διὰ τοῦτο

Καὶ τὸ πῦρ φωτίζει καὶ καίει καὶ θερμαίνει, καὶ ἐνέργειαι εἰσιν· ἀλλ' οὐ ποτὲ μὲν καίει, ποτὲ δὲ οὐ, ἀλλ' ἅμα πῦρ, καὶ ἐνέργειαι.

Θ. Τὸ πῦρ καὶ τὸ καυστικὸν ἔχειν καὶ τὸ φωτιστικόν, ἀλλ' οὐχί καὶ τὸ θέλειν,

ὥστε οὐχ ὑπόκειται θελήσει· ὁ Θεὸς δὲ ἔχει καὶ τὴν θέλησιν καὶ ἡ δημιουργικὴ δύναμις αὐτοῦ ὑπόκειται τῇ θελήσει, ὡς καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιός φησι¹. Διὸ οὐκ ἀεὶ οὐδ' ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' ὅτε βούλεται, δημιουργεῖ. Δείκνυται δὲ κἀντεῦθεν ἡ διαφορὰ τῆς τε ἀκτίστου οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀκτίστου δημιουργικῆς δυνάμεως τε καὶ θελήσεως αὐτοῦ· ἡ μὲν γὰρ οὐσία τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπόκειται τῇ θελήσει, διὰ τοῦτο

C₃A₄ Δ₅I₃I₄ Λ₁Λ₅ LM₁M₇ Ξ R₂R₄R₅ UV₄X 3-4 καὶ καίει καὶ φωτίζει Δ₅ 4 καὶ καίει ἀεὶ I₄ 7-8 ποτὲ δὲ φωτίζει ποτὲ δὲ οὐχί *paral.* Ξ 9 ἅμα καί: καὶ ἅμα ΞR₅ 12 ἔφη ἔχειν Δ₅ 13 οὐχί καί: οὐχί Λ 21 θελήσει ὑπόκειται Λ₁Λ₅ 30-31 δημιουργικῆς τε δυνάμεως U

I₅

1. M. Ἀθανασίου, *Κατ' Ἀρειανῶν* 2, 29, PG 26, 208C.

καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ προαιώνιος
γέννησις κατὰ τὸν ἱερὸν Δαμα-
σκηνοῦν καὶ τὸν θεῖον Μάξι-
μον, ἔργον ἐστὶ τῆς θείας φύ-
σεως, ἡ δὲ κτίσις ἔργον ἐστὶ
5 τῆς θείας θελήσεως· ἐκ γὰρ
τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλ'
οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας, τὰ κτίσμα-
τα¹.

12 10 Ἐν τούτοις ὁ φιλόσο-
φος, ἐπέπερ ἀπὸ τῶν αὐτῶ
προσκειμένων ἐκινήθησαν λό-
γοι πολλοί, ὡς εἶδεν ἐκείνους
ἐξελεγχθέντας εἶπεν ὅτι· Θέλω
15 καὶ ἐγὼ εἰπεῖν. Ἐκεῖνοι δὲ οὐκ
ἀφῆκαν αὐτόν, ἀλλὰ προέτει-
ναν ρητόν τοῦ θείου Δαμασκη-
νοῦ, λέγον· «Τὸ θεῖον ἀπλοῦν
ἐστὶ καὶ ἀσύνθετον· εἰ δὲ τὸ
20 ἄκτιστον καὶ ἄναρχον καὶ ἀγα-
θὸν καὶ δημιουργικὸν οὐσιώ-
δεις διαφορὰς εἶπομεν ἐπὶ
Θεοῦ, οὐχ ἀπλοῦς ἔσται, ἀλλὰ
σύνθετος»². Καὶ πολλὰ ἐπε-
25 κρότησαν αὐτοὶ ἑαυτοὺς δι-
καιοῦντες, σύνθετον λέγοντες
ὁ Θεσσαλονίκης λέγει τὸν
Θεόν.

καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ προαιώνιος
γέννησις κατὰ τὸν Δαμασκη-
νὸν καὶ τὸν Μάξιμον, ἔργον
ἐστὶ τῆς θείας φύσεως, ἡ δὲ
κτίσις ἔργον ἐστὶ τῆς θείας θε-
λήσεως¹.

Οἱ δὲ προέτειναν ρητόν
τοῦ Δαμασκηνοῦ, λέγον· «Τὸ
θεῖον ἀπλοῦν ἐστὶ καὶ ἀσύνθε-
τον· εἰ δὲ τὸ ἄκτιστον καὶ ἄ-
ναρχον καὶ δημιουργικὸν καὶ
ἀγαθὸν οὐσιώδεις διαφορὰς
εἶπομεν ἐπὶ Θεοῦ, οὐχ ἀπλοῦς
ἔσται ἀλλὰ σύνθετος»².

C₃Δ₄ Δ₅I₃I₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁ M₁ΞR₂R₄ R₅UV₄X 1-2 τοῦ Θεοῦ προαιώνιος γέννησις·
προαιώνιος τοῦ Θεοῦ (Λόγου προστ. Δ₅) γέννησις Δ₅R₅ 12 11-13 κεφ. 12-2(σελ.
222) προσκειμένων ... τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας κενὸν ἐξ φύλλων Δ₄ 27-28 εἰς § 12
σχόλιον σχηματικόν· ὄνο(μαστικόν), οὐσία καὶ ἐνέργεια, σῶμα καὶ ἀσώματον, ἔμψυ-
χον καὶ ἄψυχον, ζῶον ζωόφυτον φυτόν, αἰσθητόν καὶ ἀναισθητόν, λογικὸν καὶ ἄλο-
γον, ἄνθρωπον καὶ ἄγγελον, Σωκράτην Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλην καὶ τοὺς κατὰ μέ-
ρος ἀνθρώπους U

I₅

1. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις πίστεως, 1, 8, PG 94, 813A.

2. Αὐτόθι 1, 9, PG 94, 833B-836A.

Ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς μόλις
 κατασιγασθέντας εἶπεν, ὅτι
 πᾶν τὸ συγκείμενον καὶ οὐ-
 σιώδεις διαφορὰς ἔχον σύνθε-
 5 τὸν ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς οὔτε τῶν
 συγκειμένων ἔστιν οὔτε τῶν
 οὐσιώδεις διαφορὰς ἐχόντων·
 διὰ τοῦτο ἀπλοῦς ἔστι καὶ ἄ-
 σύνθετος, καὶ οὐχ ἀπλοῦς μό-
 10 νον, ἀλλὰ καὶ ἀπλότης. Πρέπει
 δὲ ὑμᾶς γνῶναι τί ἔστιν οὐ-
 σιώδης διαφορὰ. Οὔτω γὰρ
 νοήσομεν τὴν τοῦ ἁγίου φω-
 νήν. Οὐσιώδης οὖν ἔστι διαφο-
 15 ρά, καθ' ἣν διαφέρει οὐσία
 οὐσίας, ἀλλὰ καὶ κατὰ πλειό-
 νων εἰδῶν καὶ οὐσιῶν ἐκάστη
 τῶν διαφορῶν· πρὸς δὲ καὶ συ-
 στατικά εἰσι τῶν αὐτὰς κεκτη-
 20 μένων οὐσιῶν, ὡς καὶ ἀπὸ
 τούτων τῶν οὐσιωδῶν διαφο-
 ρῶν τὸν ἐκάστης ὅρον γίνε-
 σθαι οὐσίας. Ἐπεὶ οὖν μία
 καὶ ἀμερῆς παντάπασιν ἢ οὐ-
 25 σία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ παν-
 τάπασιν ἀπερινόητος αὕτη
 καθ' ἑαυτήν, καὶ ὅρος αὐτῆς
 οὐδεὶς οὐδέπω καὶ τήμερον
 εὐρέθη οὐδ' εὐρεθήσεται, οὐδέ
 30 τι τῶν περὶ αὐτῆς καὶ περὶ
 αὐτὴν λεγομένων συστατικόν
 ἔστιν αὐτῆς (αὕτη γάρ ἔστι

Θ. Πᾶν τὸ συγκείμενον
 καὶ οὐσιώδεις διαφορὰς ἔχον
 σύνθετόν ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς οὔτε
 τῶν συγκειμένων ἔστιν οὔτε
 τῶν οὐσιώδεις διαφορὰς ἐχόν-
 των· διὰ τοῦτο ἀπλοῦς ἔστι
 καὶ ἄσύνθετος, καὶ οὐχ ἀπλοῦς
 μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπλότης.
 Πρέπει δὲ ὑμᾶς γνῶναι τί ἔστιν
 οὐσιώδης διαφορὰ.

Οὐσιώδης οὖν ἔστι διαφορὰ,
 καθ' ἣν διαφέρει οὐσία οὐσίας,
 ἀλλὰ καὶ κατὰ πλειόνων εἰδῶν
 καὶ οὐσιῶν ἐκάστη τῶν διαφο-
 ρῶν· πρὸς δὲ καὶ συστατικά
 εἰσι τῶν αὐτὰς κεκτημένων οὐ-
 σιῶν, ὡς καὶ ἀπὸ τούτων τῶν
 οὐσιωδῶν διαφορῶν τὸν ἐκά-
 στης ὅρον γίνεσθαι οὐσίας. Ἐ-
 πεὶ οὖν μία καὶ ἀμερῆς παντά-
 πασιν ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ
 καὶ παντάπασιν ἀπερινόητος
 αὕτη καθ' ἑαυτήν, καὶ ὅρος οὐ-
 δεὶς οὐδέπω εὐρέθη οὐδ' εὐρε-
 θήσεται, οὐδέ τι τῶν περὶ αὐτῆς
 ἢ περὶ αὐτὴν λεγομένων συστα-
 τικόν ἔστιν αὐτῆς (αὕτη γάρ

C₃ Δ₅I₃ I₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁M₇Ξ R₂R₄ R₅UV₄X 2 ὅτι παραλ. L 8 διὰ τοῦτο: διὸ Δ₄
 24-25 τοῦ Θεοῦ οὐσία Δ₅ 27 αὐτῆς μετατίθεται μετὰ τήμερον Δ₅Λ₁Λ₅ LER₅U
 30 καὶ περὶ: ἢ περὶ Δ₅R₅U 31 συστατικά Δ₅

μάλλον τῶν περι αὐτήν ἢ σύ-
 στασις, ὡς μηδὲν κεκτημένη
 κατὰ μετοχὴν· αὐτῆς γὰρ οὐ-
 σης, ἔστιν ἡ αἰδιότης καὶ ἡ
 5 ἀπειρία καὶ ἡ ἀτρεψία καὶ πᾶν
 ὅ,τι τούτοις παραπλήσιον)· ἐ-
 πεί οὖν μία καὶ ἀμερῆς καὶ
 ἀπερίληπτος καὶ ὑπὲρ αἰτίαν
 πάντη τε καὶ πάντως καθ' αὐ-
 10 τήν ἔστιν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ,
 διὰ τοῦτο διαφορὰς οὐκ ἔχει
 οὐσιώδεις, οὐδὲ σύνθετός ἐ-
 στιν· οὐσιώδη δὲ καὶ φυσικὴν
 ἐνέργειαν ἔστι μιᾶς οὐσίας εἶ-
 15 ναι φυσικῶς, ὥσπερ τὸ λαλεῖν
 μόνον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ
 γράφειν μόνου τοῦ γράμματα
 εἰδότης. Διὰ τοῦτο μία ὦν οὐ-
 σία ὁ Θεός, οὐσιώδεις μὲν δια-
 20 φορὰς οὐκ ἔχει, οὐσιώδεις δὲ
 καὶ φυσικὰς κοινὰς ἔχει ἐνερ-
 γείας μηδὲν παραβλαπτούσας
 τὸ ἀπλοῦν καὶ ἐνιαῖον ταύτης,
 ὡς καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος ἡμῖν
 25 συμμαρτυρῶν φησι· «πληθύνε-
 σθαι λέγεται ὁ Θεὸς τῷ καθ'
 ἕκαστον εἰς παραγωγὴν τῶν
 ὄντων βουλήματι, προνοητι-
 καῖς προόδοις πολλαπλασια-
 30 ζόμενος· μένει δὲ ἀμερίστως
 εἷς, ὥσπερ ἥλιος ἀκτῖνας πολ-
 λὰς προπέμπων καὶ μένων ἐν

ἔστι μάλλον τῶν περι αὐτήν ἢ
 στάσις, ὡς μηδὲν κεκτημένη
 κατὰ μετοχὴν· αὐτῆς γὰρ οὐ-
 σης, ἔστιν ἡ αἰδιότης καὶ ἡ
 ἀπειρία καὶ ἡ ἀτρεψία καὶ πᾶν
 ὅ,τι τούτοις)· ἐπεί οὖν μία καὶ
 ἀμερῆς καὶ ἀπερίληπτος καὶ
 ὑπὲρ αἰτίαν πάντη τε καὶ πάν-
 τως καθ' αὐτήν ἔστιν ἡ οὐσία
 τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο διαφορὰς
 οὐκ ἔχει οὐσιώδεις, οὐδὲ σύν-
 θετός ἔστιν· οὐσιώδη δὲ καὶ
 φυσικὴν ἐνέργειαν ἔστι μιᾶς
 οὐσίας εἶναι φυσικῶς, ὥσπερ
 τὸ λαλεῖν μόνον τοῦ ἀνθρώ-
 που, καὶ τὸ γράφειν μόνον
 τοῦ γραμματικοῦ. Διὰ τοῦτο
 μία ὦν οὐσία ὁ Θεός, οὐσιώ-
 δεις μὲν διαφορὰς οὐκ ἔχει,
 οὐσιώδεις δὲ καὶ φυσικὰς κοι-
 νὰς ἔχει ἐνεργείας, μηδὲν πα-
 ραβλαπτούσας τὸ ἀπλοῦν καὶ
 ἐνιαῖον ταύτης, ὡς καὶ ὁ θεῖος
 Μάξιμος· «πληθύνεσθαι λέγε-
 ται ὁ Θεὸς τῷ καθ' ἕκαστον
 εἰς παραγωγὴν τῶν ὄντων βου-
 λήματι, προνοητικαῖς προό-
 δοις πολλαπλασιαζόμενος, μέ-
 νει δὲ ἀμερίστως εἷς, ὥσπερ
 ἥλιος ἀκτῖνας πολλὰς προπέμ-

C₃ Δ₅I₃ I₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁M₇ ER₂ R₄R₅UV₄X

1-2 σύστασις: αὐτὴ Ξ 10 ἔστιν πα-
 ραλ. Δ₅ER₅U μετὰ ἔστιν προστ. εἰπεῖν Δ₄L 19 μετὰ Θεὸς προστ. τρισυπόστατος Ξ
 22 μηδέν: μὴ L

I₅ 25 τῷ: τῶν I₅

τῆ ἐνότητι»¹. Ἔχει οὖν ὁ Πα-
 τήρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον ἐνεργείας φυσικὰς
 καὶ οὐσιώδεις μηδὲν παραβλα-
 5 πτούσας τὸ ἀπλοῦν καὶ ἐνιαῖον
 τῆς θείας φύσεως.

13 Οἱ δὲ τοῦ φιλοσόφου
 πάλιν ἐβόων· Οὐσιώδεις καὶ ὁ
 10 ἅγιος εἶπεν.

Ἄλλ' ἐνεργείας, οὐ διαφορὰς· κατὰ
 γὰρ τὸν αὐτὸν Δαμασκηνὸν
 15 θεῖον Ἰωάννην «ἀμήχανον οὐ-
 σίαν ἄμοιρον εἶναι φυσικῆς ἐ-
 νεργείας»².

Καὶ εἰς τοῦτο ἀνε-
 γνώσθη καὶ τοῦ μεγάλου Βασι-
 20 λείου ρῆσις, λέγοντος· «οἱ κα-
 κόσχολοι ἐρωτῶσιν ἡμᾶς, ὁ
 οἶδας σέβεις ἢ ὁ ἀγνοεῖς; Καὶ
 πρὸς μὲν τὸ εἰδέναι ἡμᾶς ἀ-
 παντῶσι λέγοντες ὅτι τὴν τοῦ
 25 Θεοῦ οὐσίαν γινώσκετε· εἰ δὲ
 ταύτην ἀγνοεῖν ὁμολογήσομεν,
 λέγουσι, λοιπὸν ὁ οὐκ οἶδατε
 προσκυνεῖτε. Ἡμεῖς δὲ λέγο-
 μεν, ὡς οὐχ ὁ τὴν οὐσίαν μὴ
 30 εἰδέναι φάσκων ὁμολόγησε
 τὸν Θεὸν μὴ ἐπίστασθαι, τὴν
 γὰρ μεγαλειότητα τοῦ Θεοῦ

καὶ μένων ἐν τῆ ἐνότητι»¹.
 Ἔχει οὖν ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς
 καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνερ-
 γείας φυσικὰς καὶ οὐσιώδεις
 μηδὲν παραβλαπτούσας τὸ ἀ-
 πλοῦν καὶ ἐνιαῖον τῆς θείας
 φύσεως.

Οἱ δέ· Οὐσιώδεις λέγει
 καὶ ὁ ἅγιος.

Θ. Οὐσιώδεις ἐνεργείας·
 Κατὰ γὰρ τὸν Δαμασκηνὸν
 «ἀμήχανον οὐσίαν ἄμοιρον εἶ-
 ναι φυσικῆς ἐνεργείας»².

Καὶ εἰς τοῦτο ἀνεγνώσθη
 ρῆσις τοῦ μεγάλου Βασιλείου·
 «οἱ κακόσχολοι ἐρωτῶσιν ἡμᾶς,
 ὁ οἶδας σέβεις ἢ ὁ ἀγνοεῖς; καὶ
 πρὸς μὲν τὸ εἰδέναι ἡμᾶς ἀ-
 παντῶσι λέγοντες ὅτι τὴν τοῦ
 Θεοῦ οὐσίαν γινώσκετε· εἰ δὲ
 ταύτην ὁμολογήσομεν, λέγου-
 σι, λοιπὸν ὁ οὐκ οἶδατε προσ-
 κυνεῖτε. Λέγομεν δέ, ὡς οὐχ ὁ
 τὴν οὐσίαν μὴ εἰδέναι φάσκων
 ὁμολόγησε τὸν Θεὸν μὴ ἐπί-
 στασθαι, τὴν γὰρ μεγαλειότη-

C₂Δ₅I₃ I₄ ΛΛ₁ Λ₅ LM₁M₇ ΞR₂R₄ R₅UV₄X 12-13 ἀλλ' ἐνεργείας, οὐ διαφορὰς X
 ἀλλὰ διαφορὰς, οὐκ ἐνεργείας λοιποὶ 19-20 ρῆσις τοῦ μεγάλου Βασιλείου Λ₅L
 20 λέγοντος παραλ. Δ₅ 24-25 τοῦ Θεοῦ οὐσίαν: οὐσίαν τοῦ Θεοῦ λοιπὸν Δ₅ΞR₅U

I₅ 20 ἡμῖν I₅ 21 ὁ παραλ. I₅

1. Μαξίμου, *Σχόλια εἰς τὸ περὶ θείων ὀνομάτων* 3, 2, PG 4, 232C.
 2. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδόσις πίστεως* 2, 23, PG 94, 949AB.

εἶδέναι λέγομεν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν πρόνοιαν καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐκ αὐτὴν δὲ τὴν οὐσίαν. Τὸ δὲ λέγειν, ὅτι πᾶν ὃ
 5 ἂν ἀριθμῆσης τοῦ Θεοῦ γνωστὸν οὐσία ἐστὶ, σόφισμά ἐστι μυρίας τὰς ἀτοπίας ἔχον. Ἄλλ' αἰ μὲν ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ ποικίλαι, ἡ δὲ οὐσία ἀ-
 10 πλῆ· ἡμεῖς δὲ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεὸν ἡμῶν, τῇ δὲ οὐσίᾳ αὐτοῦ προσεγγίζειν οὐχ ὑπισχνούμεθα· αἰ μὲν γὰρ ἐνέργειαι
 15 αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος»¹.

14 Εὐθὺς οὖν ἐλάλησεν ὁ φιλόσοφος, ὅτι· Βλέπετε πῶς
 20 πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν αἱ ἐνέργειαι; Λοιπὸν κτίσματα εἰσιν.

Ἦ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτόν· Οὐκ ἀκούεις τοῦ εὐαγγελίου λέγοντος, «ὃ ἄνωθεν ἐρχόμενος ἐπάνω πάντων ἐστὶ»¹; Καὶ ἡ πρόνοια γοῦν τοῦ Θεοῦ ἄνωθεν καταβαίνει πρὸς ἡμᾶς καὶ ἐπάνω πάντων ἐστίν, ἄκτιστος οὐσα.
 25
 30

τα τοῦ Θεοῦ εἶδέναι λέγομεν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν πρόνοιαν καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐκ αὐτὴν δὲ τὴν οὐσίαν. Τὸ δὲ λέγειν, ὅτι πᾶν ὃ ἂν ἀριθμῆσης τοῦ Θεοῦ γνωστὸν οὐσία ἐστὶ, σόφισμά ἐστι μυρίας ἀτοπίας ἔχον. Ἄλλ' αἰ μὲν ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ ποικίλαι, ἡ δὲ οὐσία ἀπλῆ· ἡμεῖς δὲ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεὸν καὶ αὐταὶ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δὲ οὐσία ἀπρόσιτος»¹.

Φ. Βλέπετε πῶς πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν αἱ ἐνέργειαι; ὦστε κτίσματα.

Θ. Οὐκ ἀκούεις τοῦ εὐαγγελίου λέγοντος, «ὃ ἄνωθεν ἐρχόμενος ἐπάνω πάντων ἐστὶ»²; Καὶ ἡ πρόνοια γοῦν τοῦ Θεοῦ ἄνωθεν καταβαίνει πρὸς ἡμᾶς καὶ ἐπάνω πάντων ἐστίν ἄκτιστος οὐσα.

C₃A₅ I₃I₄AA₁ Λ₅ LM₁M₇Ξ R₂R₄R₅ UV₄X
 προστ. ὧν εἰρήκαμεν Δ₅ (διαγραφ) ΜτR₅U
 Δ₅ μετὰ ἡμᾶς προστ. καὶ ἄκτιστός ἐστι Δ₅

2 πρόνοιαν αὐτοῦ Δ₅ 5 μετὰ Θεοῦ
 27 γοῦν: οὖν Δ₅ΞR₅U 28 καταβαίνουσα
 29-30 ἄκτιστος οὐσα παραλ. Δ₅

I₅

1. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 234, 1, PG 32, 868B-869B.
 2. Ἰω. 3, 31.

Ἐπεὶ δὲ φιλόσοφος πάλιν·
Εἴπερ ἔρχεται καὶ καταβαίνει,
λοιπὸν καὶ μεταβαίνει ἀπὸ τό-
που εἰς τόπον, ὅπερ τῶν ἀκτί-
5 στων καὶ ἀπεριγράπτων οὐκ ἔ-
στιν.

Ἐπεὶ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς
αὐτόν· Ἄσώματά ἐστι καὶ ἀπε-
ρίγραπτα τὰ θεῖα, φιλόσοφε,
10 διὸ καὶ πανταχοῦ ἐστι· τὸ δὲ
πανταχοῦ ὄν, πῶς ἂν ἐκ τόπου
εἰς τόπον μεταβῆ; Ὡστε τὸ
ἔρχεσθαι καὶ τὸ καταβαίνειν
ἐπὶ τούτων οὐ τὸ μεταβαίνειν
15 ἐστίν, ἀλλὰ τὸ φανεροῦσθαι.
Φανεροῦται οὖν ἡ πρόνοια
τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ
θέλησις ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμά-
των, ἀλλ' οὐ μεταβαίνει ἀπὸ
20 τόπου εἰς τόπον.

15 Ἐπεὶ δὲ φιλόσοφος εἶπεν·
Ἐγὼ τοῦτο μόνον οἶδα, ὡς ὁ
Θεὸς μία οὐσία τρισυπόστατός
ἐστιν.

25 Ἐπεὶ δὲ Θεσσαλονίκης, οὐ
τρिसυπόστατος, ἔφη, μόνον,
ἀλλὰ καὶ παντοδύναμος ἐξ αἰ-
δίου ὁ Θεὸς ἐστιν.

Οἱ δὲ προσκείμενοι τῷ φι-
30 λосоφῷ, τοῦτο ἀκούσαντες,
πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης εἶπον·
Ἡμεῖς παρὰ τὸ πάντα δύνα-

Φ. Εἴπερ ἔρχεται καὶ κα-
ταβαίνει, λοιπὸν καὶ μεταβαί-
νει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, ὅπερ
τῶν ἀκτίστων οὐκ ἔστιν.

Θ. Ἄσώματα καὶ ἀπερί-
γραπτα τὰ θεῖα, διὸ καὶ παντα-
χῆ ἐστι· τὸ δὲ πανταχῆ ὄν πῶς
ἂν ἐκ τόπου εἰς τόπον μεταβῆ;
Ὡστε τὸ ἔρχεσθαι καὶ κατα-
βαίνειν ἐπὶ τούτων οὐ τὸ μετα-
βαίνειν ἐστίν, ἀλλὰ τὸ φανε-
ροῦσθαι. Φανεροῦται γὰρ ἡ
πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δύνα-
μις καὶ ἡ θέλησις ἀπὸ τῶν ἀ-
ποτελεσμάτων.

Φ. Ἐγὼ τοῦτο μόνον οἶδα,
ὡς ὁ Θεὸς μία οὐσία τρισυπό-
στατος.

Θ. Οὐ τρισυπόστατος,
ἔφη, μόνον, ἀλλὰ καὶ παντο-
δύναμος ἐξ αἰδίου ὁ Θεὸς ἐ-
στιν.

Οἱ δὲ· Ἡμεῖς παρὰ τὸ

C₃ Δ₅I₃ I₄ΛΛ, Λ₅LM, M₇Ξ R₂R₄ R₅UV₄X 3 καὶ μεταβαίνει: μεταβαίνει X 4-12 ὁ-
περ... μετεβῆ παραλ. Ξ 12 μεταβαίη ἀπὸ (ἐκ Δ₅) τόπου εἰς τόπον Δ₅Mτ R₅U 13 τὸ
καταβαίνειν: καταβαίνειν Δ₅ΞR₅U κεφ. 15 ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους παραλ. Mτ R₂R₄

σθαι παντοδύναμόν φαμεν κα-
λειῖσθαι τὸν Θεόν, σὺ δὲ παν-
τοδύναμον λέγεις τὸν Θεόν, ὡς
δοκῶν πᾶσαν αὐτὸν δύναμιν
5 ἀκτίστως ἔχειν· ἔδει οὖν λέγε-
σθαι πασοδύναμον¹.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς
αὐτούς· Καὶ τὸ δύνασθαι, φη-
σίν, οὐκ οὐσία ἐστίν, ἀλλὰ πε-
10 ρὶ τὴν οὐσίαν καὶ ὑμᾶς ἐξελέγ-
χει τοὺς λέγοντας οὐσίαν μό-
νον καὶ ὑποστάσεις, ἀλλ' οὐχὶ
καὶ δυνάμεις καὶ ἐνεργείας ἔ-
χειν τὸν Θεόν. Τί δέ; Οὐδὲ
15 τὴν γλῶτταν γλῶσσαν λέγετε
καὶ θάλασσαν τὴν θάλατταν,
τόν τε πάτταλον καὶ πάσσα-
λον, καὶ σήμερον τὸ τήμερον,
ἴν' ἐπιγνόντες τοῦ τ πρὸς τὸ σ
20 πολὺ τὸ συγγενές ὑπάρχον τῶν
ἀλόγων τούτων ἀπόσχησθε
προφάσεων; Ἴνα δὲ καὶ τὴν
σμικρολογίαν ταύτην νῦν ἀ-
φῶ, τὸ δύνασθαι καὶ τὸ δύνα-
25 μιν ἔχειν οὐδὲν σχεδὸν διενή-
νοχε, καὶ οὐκ ἔστι δύνασθαι

πάντα δύνασθαι παντοδύναμόν
φαμεν τὸν Θεόν, σὺ δὲ παντο-
δύναμον λέγεις τὸν Θεόν, ὡς
δοκῶν πᾶσαν αὐτὸν δύναμιν
ἀκτίστως ἔχειν¹.

Θ. Καὶ τὸ δύνασθαι περὶ
τὴν οὐσίαν, καὶ ὑμᾶς ἐξελέγχει
λέγοντας οὐσίαν μόνον καὶ ὑ-
ποστάσεις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐνερ-
γείας ἔχειν καὶ δυνάμεις τὸν
Θεόν·

ὡς καὶ τὴν γλῶσσαν γλῶτταν

ὡς πρὸς τὸ σ πολλὴν συγγέ-
νειαν ἔχειν

καὶ τὸ δύνασθαι καὶ τὸ δύνα-
μιν ἔχον οὐδὲν διενήνοχε, οὐκ
ἔστι γὰρ δύνασθαι τὸν μὴ δύ-

C₃ Δ₅I₃I₄ ΛΛ₁ Λ₅ LM₁ M₇ΞR₂R₄ R₅UV₄X 6 πανσοδύναμον Δ₅Λ₅ΞR₅U 10-11 ἐ-
λέγχει ΞR₅U 13 ἐνεργείας φυσικὰς ΞU 14-24 τί δέ...ἀφῶ παραλ. U 15-18 τὴν
γλῶσσαν γλῶτταν λέγετε καὶ θάλατταν τὴν θάλασσαν τὸν τε πάσσαλον πάτταλον καὶ
τὴμερον τὸ σήμερον C₃I₄ΛLC_α 21 ἀπόσχησθε Δ₅L 22 δὲ παραλ. R₅ 22-23 τὴν
σμικρολογίαν ταύτην: τοῦτο C₃Δ₅I₄ΞUX

I₅

1. Περὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. Παλαμᾶ, *Κατὰ Ἀκινδύνου* 3, 22. Χρήστου Γ' 235.
Γρηγοῦ, *Θεολογικός Λόγος* 2. Ἱστορία 30, 81. Bonn III, 268. Βεβαίως ἡ γλωσσολο-
γικὴ παρατήρησις τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἐσφαλμένη καὶ ὁ Γρηγοῦς ἰσχυρίζεται ὅτι
προεκάλεσε τὸν γέλωτα. Ἡ βραχεῖα παραλλαγή μόνις ἐνδεικνύει τὸ Θέμα.

τὸν μὴ δύναμιν ἔχοντα. Οὐ-
 κοῦν εἶ παρὰ τὸ πάντα δύνα-
 σθαι παντοδύναμός ἐστιν ὁ
 Θεὸς ἐξ αἰδίου καὶ πᾶσαν οὐ-
 5 κοῦν ἐξ αἰδίου καὶ ἀκτίστως
 ἔχει δύναμιν. Διὸ καὶ ὁ μέγας
 Διονύσιος ἐν ὀγδόῳ τῶν *Περὶ*
θείων ὀνομάτων, «δύναμις, φη-
 σί, λέγεται ὁ Θεὸς, ὡς πᾶσαν
 10 δύναμιν ἐν ἑαυτῷ προέχων καὶ
 ὑπερέχων»¹. Διὰ γοῦν τὸ
 προέχειν φάναι πᾶσαν δύναμιν
 ἐξ αἰδίου καὶ ἀκτίστως ἔχειν
 τὸν Θεὸν ἡμᾶς ἐδίδαξε καὶ
 15 οὕτως εἶναι παντοδύναμον. Εἶ
 δέ τις ἐστιν ἐπὶ τοσοῦτον ἄ-
 νοηταίνων, ὡς καὶ πᾶσαν δύνα-
 μιν ἀκούων προέχειν τὸν
 Θεόν, μὴ ὁμολογεῖν δυνάμεις
 20 φυσικὰς καὶ ἀκτίστους ἔχειν
 τὴν θείαν φύσιν, ἀκουέτω τοῦ
 τὰ θεῖα σοφοῦ Μαξίμου γρά-
 φοντος πρὸς Ἰωάννην, ᾧ Σύμ-
 πονος τὸ ἐπώνυμον, «διὰ τοῦτο
 25 δύο φύσεις οἱ θεῖοι πατέρες ἐ-
 κήρυξαν ἐπὶ τοῦ ἐνὸς Χριστοῦ,
 ἐπειδὴ τὰς οὐσιώδεις τῶν φύ-
 σεων ἐώρων ἐπ' αὐτοῦ δυνά-
 μεις καὶ ἐνεργείας»², καὶ ἀνω-

ναμιν ἔχοντα.

Διονύσιος «δύναμις, φησί, λέ-
 γεται ὁ Θεὸς, ὡς καὶ πᾶσαν
 δύναμιν ἐν ἑαυτῷ προέχων καὶ
 ὑπερέχων»¹.

Καὶ Μάξιμος· «διὰ τοῦτο δύο
 φύσεις οἱ θεοφόροι πατέρες ἐ-
 κήρυξαν ἐπὶ τοῦ ἐνὸς Χριστοῦ,
 ἐπειδὴ τὰς οὐσιώδεις τῶν φύ-
 σεων ἐώρων ἐπ' αὐτοῦ δυνά-
 μεις καὶ ἐνεργείας»²,

C₃Δ₅ I₃I₄ ΛΛ₁ Λ₅LM₁M₇Ξ R₂R₄R₅ UV₄X 2 πάντα παραλ. Λ₅R₅ 7-8 ἐν ὀγδόῳ
 (κεφαλαίῳ προστ. Δ₅) τῶν περὶ θείων ὀνομάτων παραλ. Λ₁Λ₅ΞR₅U 18-19 τὸν Θεὸν
 προέχειν L 25 θεῖοι: θεοφόροι Δ₅ Λ₁Λ₅ΞRU πατέρες παραλ. Ξ 26-1 (ἐπ. σελ.) μι-
 κρὸν ἀνωτέρω Δ₄Λ₁Λ₅ΞRU

I₅

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 8, 2. PG 3, 889D.

2. Δὲν ὑφίσταται τοιαύτη ἐπιστολή μεταξύ τῶν ἐκδεδομένων ἔργων τοῦ Μαξίμου.

τέρω μικρὸν, «κατὰ τοὺς θεί-
 ους, φησὶ, πατέρας ἐπὶ τοῦ ἐ-
 νὸς Χριστοῦ πολλὰς καὶ ἀνα-
 ριθμήτους τὰς θείας αὐτοῦ καὶ
 5 ἀνθρωπικὰς ἐπιστάμεθα ἐνερ-
 γείας, μίαν μὲν τὴν θείαν οὐ-
 σίαν, ἐξ ἧς αἱ πολλαὶ καὶ θεῖαι
 κυρίως καὶ ἀόριστοι προέρ-
 χονται ἐνέργειαι». Καὶ ὁ μέγας
 10 Ἄθανάσιος ἐν τῷ *Κατὰ Ἑλ-
 λήνων λόγῳ*, «μόνος ἐστὶν ὁ
 υἱὸς εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ
 πατρός· τίς οὖν ἂν ἐξαριθμή-
 σειε τὸν Πατέρα, ἵνα καὶ τοῦ
 15 Λόγου τούτου τὰς δυνάμεις ἐ-
 ξεύρη;»¹. Ἄλλὰ καὶ ὁ μέγας
 Βασίλειος ἐν τοῖς *Πρὸς Εὐνό-
 μιον* φησὶ· «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅ-
 γιον ἀπλοῦν τῇ οὐσίᾳ, ποικί-
 20 λον ταῖς δυνάμεσιν, ὅλον ἐκά-
 στῳ παρὸν καὶ ὅλον ἀπαντα-
 χοῦ ὄν, ἀπαθῶς μεριζόμενον
 καὶ ὄλοσχερῶς μετεχόμενον,
 κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἡλιακῆς
 25 ἀκτίνος»². Ὅρας ὅτι κατὰ τὴν
 εἰκόνα τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος

καὶ ἀνωτέρω, «πολλὰς καὶ ἀνα-
 ριθμήτους τὰς θείας αὐτοῦ καὶ
 ἀνθρωπικὰς ἐπιστάμεθα ἐνερ-
 γείας, μίαν μὲν τὴν θείαν οὐ-
 σίαν, ἐξ ἧς αἱ πολλαὶ καὶ θεῖαι
 κυρίως καὶ ἀόριστοι προέρ-
 χονται ἐνέργειαι».

Ἄθανάσιος
 ἐν τῷ *Καθ' Ἑλλήνων λόγῳ*,
 «μόνος ἐστὶν Υἱός, εἰκὼν καὶ
 ἀπαράλλακτος χαρακτήρ τοῦ
 Πατρός· τίς οὖν ἂν ἐξαριθμή-
 σειε τὸν Πατέρα, ἵνα καὶ τοῦ
 Λόγου τὰς δυνάμεις ἐξεύρη;»¹.
 Βασίλειος ἐν τοῖς *Πρὸς Εὐνό-
 μιον* «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀ-
 πλοῦν τῇ οὐσίᾳ, ποικίλον ταῖς
 δυνάμεσιν, ὅλον ἐκάστῳ παρὸν
 καὶ ὅλον ἀπανταχοῦ ὄν, ἀπα-
 θῶς μεριζόμενον καὶ ὄλοσχε-
 ρῶς μετεχόμενον, κατὰ τὴν ἡ-
 λιακὴν ἀκτίνα»² ἀμερίστως με-

C₃Δ₅ I₃I₄ ΛΛ₁ Λ₅LM₁ M₇Ξ R₂R₄ R₅UV₄X 6 μὲν παραλ. Ξ 9-16 καὶ ὁ μέγας...ἐ-
 ξεύρη *παραλ.* Δ₅Ξ 10-11 ἐν τῷ κατὰ Ἑλλήνων λόγῳ *παραλ.* R₅U κατὰ: καθ'
 Δ₄Λ₁Λ₅ II μετὰ λόγῳ *προστ.* ὁ παντοδύναμος καὶ παντέλειος ἅγιος, ὁ τοῦ πατρός Λό-
 γος ἐπιβάς τοῖς πᾶσι καὶ πανταχοῦ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἐφαπλώσας τὰ τε φαινόμενα
 καὶ τὰ ἀόρατα πάντα εἰς ἑαυτὸν συνέχει καὶ συσφίγγει καὶ πάλιν U ὅρα Δ₅ 16 ἀλλὰ
παραλ. U 21-22 πανταχοῦ Ξ 25 μετὰ ἀκτίνος *προστ.* μεριστῶς μερίζεται *διαγρα-*
φόμενον Δ₅

I₅

1. Μ. Ἄθανασίου, *Λόγος κατὰ Ἑλλήνων* 46-47, PG 25, 93 BC.

2. Μ. Βασιλείου, *Λόγος περὶ Ἁγίου Πνεύματος* 9, 22, PG 32, 108C.

ἀμερίστως μερίζεται, οὐ κατὰ
 τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν
 δύναμιν, τὸ θεῖον πνεῦμα, ὡς
 μίαν ταύτην καὶ πολλὰς κατ'
 5 ἐκείνην καλεῖσθαι εὐσεβῶς, εἰ
 καὶ ἐν ἐκάστη τῶν θείων δυ-
 νάμεων τε καὶ ἐνεργειῶν ὅλον
 ἀμερῶς ἐστὶν αὐτό; Ἄρ' οὖν
 10 ἐνὶ λέγειν εὐσεβῶς καὶ ποικί-
 λον τὸ θεῖον εἶναι Πνεῦμα κα-
 τὰ τὴν οὐσίαν καὶ πολλὰς οὐ-
 σίας εἶναι τούτου, καθάπερ
 καὶ δυνάμεις; Οὔμενον. Εἰ δέ
 τις λέγει πρὸς ἡμᾶς μερίζεσθαι
 15 τὴν θεῖαν δύναμιν καὶ τὴν ἐ-
 νέργειαν, κἀντεῦθεν μανθανέτω
 τὴν διαφορὰν τῆς θείας οὐσίας
 πρὸς τὴν θεῖαν ἐνέργειαν· οὐ
 γὰρ καὶ ἡ θεῖα οὐσία πρὸς ἡ-
 20 μᾶς μερίζεται· ἀλλὰ καὶ ἡ θεῖα
 ἐνέργεια, οὐχ ὅτι μερίζεται ἀ-
 μερίστως, διὰ τοῦτο καὶ κτίζε-
 ται, ἄπαγε, κτίζει δὲ μᾶλλον
 τὰς ἐν τοῖς οὔσι διαφόρους
 25 οὐσίας καὶ τὰ ταύταις ἐνθεω-
 ρούμενα· οὐδ' ὅτι καὶ διαιρε-
 τῶς νοεῖται καὶ ἠνωμένως παρ'
 ἡμῶν, οὐχ οὕτως ἔχει κατὰ ἀ-
 λήθειαν. Κατὰ γὰρ τὸν μέγαν
 30 Διονύσιον, «οὕτως ἡμεῖς τὰ
 θεῖα καὶ ἐνοῦν τῷ λόγῳ καὶ
 διακρίνειν σπεύδομεν, ὡς
 αὐτὰ τὰ θεῖα καὶ ἦνωται καὶ

ρίζεται, καὶ οὐ κατὰ τὴν οὐ-
 σίαν.

Οὐκοῦν οὐχ ἡ θεῖα οὐσία πρὸς
 ἡμᾶς μερίζεται, ἀλλ' ἡ θεῖα ἐ-
 νέργεια.

Διονύσιος, «οὕτως ἡμεῖς τὰ
 θεῖα καὶ ἐνοῦν τῷ λόγῳ καὶ
 διακρίνειν σπεύδομεν, ὡς
 αὐτὰ τὰ θεῖα καὶ ἦνωται καὶ

C₃ Δ₅ I₃I₄ ΛΛ₁ Λ₅LM₁ M₇ΞR₂ R₄R₅UV₄X
 παραλ. ΞR₅U 13-1 (ἐπ. σελ.) Εἰ δέ τις...
 παραλ. X 28 ἔχει: ἔχει καὶ X

I₅

1-2 κατὰ τὴν: κατ' Ξ 4-5 κατ' ἐκείνην
 διακρίνειν παραλ. Δ₅ 21 μερίζεται πα-

διακέκριται»¹.

16 Πάλιν οὖν ὁ φιλόσο-
φος πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης
εἶπεν· Ἐχει ὁ Θεὸς ἀπλότητα;
5 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς
αὐτόν, Ναί, φησίν, ἔχει ὁ
Θεὸς ἀπλότητα. Ἐρωτῶ οὖν
τὴν σὴν φιλοσοφίαν· κτιστὴ
ἔστιν ἡ ἀπλότης τοῦ Θεοῦ ἢ
10 ἄκτιστος; Ὁ δὲ φιλόσοφος
οὐκ ἀπεκρίθη.

Πάλιν οὖν ὁ Θεσσαλονί-
κης πρὸς αὐτόν· Εἰ κτιστὴ ἔ-
στιν ἡ ἀπλότης, ὕστερον λοι-
15 πὸν προσεγένετο τῷ Θεῷ, καὶ
ἦν ὅτε ἦν ὁ Θεὸς σύνθετος.
Ἐπεὶ δὲ ἐξ αἰδίου ἔστιν ὁ
Θεὸς ἀπλοῦς, ἐρωτῶ τὴν σὴν
αὐθις φιλοσοφίαν· ἡ ἀπλότης
20 τοῦ Θεοῦ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἔ-
στιν, ἢ οὐκ ἔστιν οὐσία; Ὁ
δὲ οὐδὲ πρὸς τοῦτο ἤθελεν ἀ-
πολογεῖσθαι. Ὁ δὲ Θεσσαλο-
νίκης προήγαγε τὸν Θεολόγον
25 λέγοντα φανερώς· «οὐ γὰρ δὴ
φύσις τῷ Θεῷ ἡ ἀπλότης»².

διακέκριται»¹.

Φ. Εἶπεν· Ἐχει ὁ Θεὸς ἀ-
πλότητα;

Θ. Ναί.

Κτιστὴ ἔστιν ἡ
ἀπλότης τοῦ Θεοῦ ἢ ἄκτιστος;

Φ. Ἄκτιστος.

Θ. Εἰ κτιστὴ ἔστιν, ὕστε-
ρον προσεγένετο ἡ ἀπλότης,
καὶ ἦν ὅτε ἦν ὁ Θεὸς σύνθε-
τος.

Ἐπεὶ δὲ ἐξ αἰδίου ἔστιν ὁ
Θεὸς ἀπλοῦς, ἡ ἀπλότης τοῦ
Θεοῦ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἔστιν·

«οὐ γὰρ δὴ τοῦτο φύσις αὐτοῦ,
ἡ ἀπλότης»².

C₃A₅ I₃I₄ Λ₁ Λ₅LM₁ M₇ΞR₂ R₄ R₅UV₄X 2 οὖν *para*l. U 4 ἔχει ὁ Θεὸς ἀπλό-
τητα. 7 Ἐρωτῶ οὖν: ἀλλ' ἐρωτῶ U 8 φιλοσοφίαν: σοφίαν Δ₅ΞR₅U 11-13 οὐκ
ἀπεκρίθη... πρὸς αὐτόν: οὐκ ἤθελε πρὸς τοῦτο ἀποκριθῆναι. Εἶπεν οὖν πάλιν ὁ Θεσ-
σαλονίκης Δ₅MτΞR₅U 15-16 προσγίνεται τῷ Θεῷ καὶ ἦν ὅτε σύνθετος ἦν Δ₅ΞR₅U.
17-18 ὁ Θεὸς ἔστιν Δ₅ 18-19 ἐρωτῶ τὴν σὴν αὐθις φιλοσοφίαν: ἐρωτῶ πάλιν τὴν σὴν
σοφίαν Δ₅MτΞ R₂R₄R₅U 22-23 ἠθέλησεν ἀπολογήσασθαι Δ₅Ξ ἠθελεν ἀπολογήσα-
σθαι R₅U 25 φανερώς: προφανῶς Δ₅Mτ

I₅

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 6, PG 3, 644CD.

2. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 45, 3, PG 36, 628B.

- 17 Ἐν τούτοις ὁ φιλόσοφος ἀνοίξας αὐτοῦ τὸ βιβλίον καὶ πολλάκις τὰ φύλλα μετακινήσας, εἶτα ἀνέγνω λέγων, ὅτι
- 5 φυσικὸς καὶ ἐνούσιός ἐστι τῷ Πατρὶ ὁ Υἱός, ὥστε ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ταῦτόν ἐστι καὶ ἀδιάφορον φύσις καὶ φυσικόν, οὐσία τε καὶ οὐσιῶδες.
- 10 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης προσέχειν παρακαλέσας τοὺς προκαθημένους τοῖς λεγομένοις τὸν νοῦν, φύσις, εἶπε, καὶ οὐσία ἐν ἐστι καὶ ἀδιάφορον ἐπὶ
- 15 Θεοῦ· εἰ δὲ τοῦτο, καὶ φυσικόν καὶ οὐσιῶδες ταῦτά καὶ ἀδιάφορα. Ἐπεὶ οὖν ἡ φύσις ἐν καὶ ἀδιάφορον τῇ οὐσίᾳ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, οὐδεὶς ἂν εἶποι ποτὲ
- 20 τῶν εὐ εἰδόντων τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἔχειν καὶ φύσεις· ἐπεὶ τὸ ἔχον οὐ ἔχει κατὰ τι διαφέρει. Τὴν γοῦν οὐσίαν ἔχειν καὶ φύσιν ἢ φύσεις, οὐδεὶς ἂν
- 25 εἶπε· τὴν δὲ θεϊαν οὐσίαν ἔχειν φυσικὰ καὶ οὐσιῶδη, πάντες οἱ ἅγιοι θεολογοῦσιν. Καὶ προσηνέχθη ρῆσις τοῦ ἁγίου Μαξίμου, λέγοντος ἔχειν τὴν
- 30 οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὐσιῶδεις ἐνεργείας καὶ φυσικὰ θελήματα.

Φ. Φυσικὸς καὶ ἐνούσιός ἐστι τῷ Πατρὶ ὁ Υἱός, ὥστ' ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ταῦτόν ἐστι καὶ οὐ διάφορον φύσις καὶ φυσικόν, οὐσία τε καὶ οὐσιῶδες.

Θ. Φύσις καὶ οὐσία ἐν ἐστι καὶ ἀδιάφορον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ τοῦτο, καὶ φυσικόν καὶ οὐσιῶδες ταῦτά καὶ ἀδιάφορα. Ἐπεὶ οὖν ἡ φύσις ἐν καὶ ἀδιάφορον τῇ οὐσίᾳ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, οὐδεὶς ἂν εἶποι ποτὲ τῶν εὐ εἰδόντων τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἔχειν καὶ φύσεις· ἐπεὶ τὸ ἔχον οὐ ἔχει κατὰ τι διαφέρει. Τὴν γοῦν οὐσίαν ἔχειν φύσιν ἢ φύσεις, οὐδεὶς ἂν εἶπε· τὴν δὲ θεϊαν οὐσίαν ἔχειν φυσικὰ καὶ οὐσιῶδη, πάντες οἱ ἅγιοι.

Μάξιμος· ἔχειν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὐσιῶδεις ἐνεργείας καὶ φυσικὰ θελήματα.

C₃Δ₅I₃ I₄ ΛΛ₁ Λ₅LM₁ M₇ ΞR₂ R₄R₅UV₄X 2 αὐτοῦ κώδ. 14 διάφορον R₅ 13-14 φύσις καὶ οὐσία ἐν (ταυτόν Δ₅) ἐστὶν εἶπε Δ₅Ξ 14-15 ἐπὶ τοῦ C₃L 15 τὸ φυσικόν Δ₅ 18 ἐν καὶ παραλ. Δ₅ΞR₅U 18-19 ἐπὶ τοῦ Θεοῦ C₃LX τοῦ Θεοῦ Δ₅ παρὰ τῷ Θεῷ Λ ἐπὶ Θεοῦ λοιποὶ κώδ. 21 φύσεις· φύσιν ἢ (καὶ R₅) φύσεις R₅U φύσιν Δ₅ Λ₁Λ₅ 24 ἢ φύσεις παραλ. Δ₅ΞU 25 τὴν δὲ θεϊαν οὐσίαν· τὴν γοῦν οὐσίαν Δ₅ 27-28 ὅθεν καὶ προσηνέχθη U

Ἵτι γοῦν πληθυντικῶς προήνεγκεν ὁ μέγας ταῦτα, τὴν δὲ φύσιν ἐνικῶς, καὶ ὅτι τὴν φύσιν ἔχειν εἶρηκεν αὐτά, διαφέ-

5 ρειν ἔδειξε ταῦτα τῆς φύσεως κατὰ τι. Καὶ Διονύσιος γὰρ ὁ μέγας ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* «ἡ θεολογία, φησί, προορισμούς καλεῖ καὶ
10 θεῖα καὶ ἀγαθὰ θελήματα, τῶν ὄντων ἀφοριστικὰ καὶ ποιητικά, καθ' οὓς ὁ ὑπερούσιος τὰ ὄντα πάντα καὶ προώρισε καὶ παρήγαγεν»¹.

15 Ἵ δὲ φιλόσοφος εἶπεν, ὅτι Ἵ Θεὸς ἔχει πάντως ὑπαρξιν· ὅτι γοῦν ὑπαρξιν ἔχει ὁ Θεός, διαφέρει κατὰ σὲ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ.

18 20 Ἵ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτόν· Εἶπερ ὑπαρξιν, ἔφη, τὴν οὐσίαν εἶναι λέγεις, ὅταν μὲν λέγῃς, ὅτι ὑπαρξιν ὁ Θεὸς ἔχει, ἐπεὶ ὁ Θεὸς καὶ
25 τρισυπόστατός ἐστι καὶ παντοδύναμος, ἀπὸ τίνος τῶν περὶ τὴν φύσιν πάντως αὐτόν κα-

Καὶ Διονύσιος ἐν τῷ πέμπτῳ, «ἡ θεολογία προορισμούς καλεῖ καὶ θεῖα καὶ ἀγαθὰ θελήματα, τῶν ὄντων ἀφοριστικὰ καὶ ποιητικά, καθ' οὓς ὁ ὑπερούσιος τὰ ὄντα πάντα καὶ προώρισε καὶ παρήγαγεν»¹.

Φ. Ἵτι ὁ Θεὸς ἔχει πάντως ὑπαρξιν· ὅτι οὖν ὑπαρξιν ἔχει ὁ Θεός, διαφέρει κατὰ σὲ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ.

Θ. Εἶπερ ὑπαρξιν τὴν οὐσίαν εἶναι λέγεις, ὅταν μὲν λέγῃς, ὅτι ὑπαρξιν ὁ Θεὸς ἔχει, ἐπεὶ ὁ Θεὸς καὶ τρισυπόστατός ἐστι καὶ παντοδύναμος, ἀπὸ τίνος τῶν περὶ τὴν φύσιν πάντως καλεῖς αὐτόν. Ὡσπερ

C₃ Δ₅I₃ I₄AA₁ Λ₅LM₁M₇ ΞR₂R₄ R₅UV₄X 1-2 προήνεγκεν: προήγαγεν U 4 εἶρηκεν ἔχειν C₃ 7-8 ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν περὶ θεῶν ὀνομάτων παραλ. Δ₅MτΞR₅U 6-9 Διονύσιος φησί προορισμούς καλεῖσθαι I₄C₃ 9 καλεῖ: καλεῖσθαι X 17 γοῦν: οὖν Δ₅U 18 διαφέρει λοιπὸν Δ₅ΞR₅U 22 ἔφη παραλ. Δ₅ ἔφη R₂ εἶναι παραλ. C₃ 23-24 ἔχει ὁ Θεός L 25 ἐστι παραλ. U 26 ἀπό: ὑπὸ R₅

I₅

1. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 5, 8, PG 3, 824C.

λεῖς. Ὡσπερ ἄν, εἰ καὶ τὴν
 λογικὴν ψυχὴν εἶποι τις ἔχειν
 νοῦν, ἐπεὶ γὰρ ἡ λογικὴ ψυχὴ
 ἔχει καὶ διάνοιαν, ἀπὸ ταύτης
 5 αὐτὴν καλεῖ, εἴπερ ὅλως νοῦν
 ἔχει ἢ τοῦ εἰπόντος τοῦτο φωνή.
 Εἰ δὲ σὺ, ὦ φιλόσοφε, τὸν
 Θεὸν λέγων ὑπαρξιν ἔχειν καὶ
 οὐσίαν, καὶ αὐτὸ τὸ Θεὸν λέ-
 10 γειν τὴν ὑπαρξιν λέγεις, οὐδὲν
 ἕτερον λέγεις ἢ ὅτι ἡ ὑπαρξις
 ἔχει ὑπαρξιν καὶ ἡ οὐσία ἔχει
 οὐσίαν· ὁ καὶ ἀκοῦσαι καὶ εἰ-
 15 πεῖν ἄτοπον δοκεῖ καὶ ἀνόη-
 τον. Ὅμως ἐπεὶ κατὰ τοὺς θεο-
 φόρους πατέρας εἴωθεν ἡ Γρα-
 φή, μὴ μικρολογεῖσθαι περὶ
 τὰς λέξεις, εἴ τις καὶ ἐνύπαρ-
 κτον εἶποι ἢ ἐνούσιον αὐτὴν
 20 τὴν οὐσίαν, οὐ διοισόμεθα, ἐ-
 παναλάβωμεν δὴ τὸν λόγον τῇ
 ἀληθείᾳ τῶν πραγμάτων προ-
 σέχοντες καὶ τῇ δυνάμει τοῦ
 σκοποῦ τῶν λεγόντων, ἀλλ'
 25 οὐ ταῖς λέξεσιν. Εἶπομεν οὖν,
 ἔφη, πρότερον καὶ ἐδείξαμεν
 φυσικὰ πᾶσαν φύσιν ἔχειν, φυ-
 σικῶς δὲ ἔχει καὶ ὁ Θεὸς καὶ
 ὁ ἄνθρωπος ὡς πατὴρ τὸ γεν-
 30 νᾶν καταλλήλως ἑαυτῷ ἐκάτε-
 ρος, ἀλλὰ καὶ τὸ δημιουργεῖν

ἄν, εἰ καὶ τὴν λογικὴν ψυχὴν
 εἶποι τις ἔχειν νοῦν· ἐπεὶ γὰρ
 ἡ λογικὴ ψυχὴ ἔχει καὶ διά-
 νοιαν, ἀπὸ ταύτης αὐτὴν κα-
 λεῖ, εἴπερ ὅλως νοῦν ἔχει ἢ
 τοῦ εἰπόντος τοῦτο φωνή. Εἰ
 δὲ σὺ τὸν Θεὸν λέγων ὑπαρξιν
 ἔχειν καὶ οὐσίαν, καὶ αὐτὸ τὸ
 Θεὸν λέγειν τὴν ὑπαρξιν λέ-
 γεις, οὐδὲν ἕτερον λέγεις ἢ ὅτι
 ἡ ὑπαρξις ἔχει ὑπαρξιν καὶ ἡ
 οὐσία ἔχει οὐσίαν· ὁ καὶ ἀ-
 κοῦσαι καὶ εἰπεῖν ἄτοπον καὶ
 ἀνόητον. Ὅμως ἐπεὶ κατὰ τοὺς
 θεοφόρους πατέρας εἴωθεν ἡ
 Γραφή μὴ μικρολογεῖσθαι πε-
 ρὶ τὰς λέξεις, εἴ τις καὶ ἐνύ-
 παρκτον εἶποι καὶ ἐνούσιον
 αὐτὴν τὴν οὐσίαν, οὐ διοισό-
 μεθα.

Εἶπομεν πρότερον φυσικὰ πᾶ-
 σαν φύσιν ἔχειν, φυσικῶς δὲ
 ἔχει καὶ ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἄνθρω-
 πος ὡς πατὴρ τὸ γεννᾶν κα-
 ταλλήλως ἑαυτῷ ἐκάτερος, ἀλ-
 λά καὶ τὸ δημιουργεῖν ἔχει φυ-

C₃ Δ₅I₃ I₄AA₁ Λ₅LM₁ M₇ ΞR₂R₄ R₅UV₂X 8 ὑπαρξιν λέγων (λέγον Λ) ἔχειν
 C₃I₄ΛX ὑπαρξιν ἔχων λέγειν L 11 ἕτερον: ἄλλο Δ₅MτΞU 16 πατέρας I₅ παραλ.
 λοιποὶ κωδ. 21 δὴ: οὖν Δ₅MτΞR₅U 28 ἔχει καί: ἔχει Δ₅MτΞ 28-29 καὶ ἄνθρω-
 πος Λ

ἔχει φυσικῶς, ὁ μὲν ἄνθρωπος
 ἐξ ὑποκειμένης ὕλης, ὁ δὲ
 Θεὸς ἐκ μὴ ὄντων· γεννᾷ δὲ
 φυσικῶς μὲν τὸ ὁμοούσιον
 5 αὐτοῦ ἐκάτερος, δημιουργεῖ δὲ
 οὐχὶ τὸ ὁμοούσιον αὐτῷ. Διὰ
 τοῦτο τὸ μὲν γεννηθὲν φύσις
 ἐστὶν ἢ αὐτὴ τῷ γεννήσαντι
 καὶ φυσικὸν λέγεται τοῦ Πα-
 10 τρός, ἀλλὰ γέννημα καὶ Υἱός,
 καὶ οὐχ ἀπλῶς τῆς φύσεως,
 ἀλλὰ τοῦ γεννήσαντος Πα-
 τρός· τὸ δὲ νοεῖν ἢ τὸ δη-
 μιουργεῖν φυσικὸν ἐστὶ τοῦ
 15 νοῦ καὶ τοῦ δημιουργοῦντος,
 ἀλλ' οὐχὶ φύσις ἐστὶν, ἀλλ' ἐ-
 νέργεια μόνον, καὶ τὰ δημιουρ-
 γήματα οὐ τῆς αὐτῆς τοῦ δη-
 μιουργοῦντος φύσεώς ἐστιν,
 20 ἄπαγε! Ἄλλ' ὁ μὲν ἐκ τοῦ ἀν-
 θρώπου γεννηθεὶς υἱὸς οὐκ ἐν
 τῷ γεννήσαντι ἐστὶν, εἰ καὶ
 φύσις ἐστὶ μὴ διαφέρουσα τοῦ
 γεννήσαντος· ὁ δὲ ἐκ τοῦ ἀνω-
 25 τάτω πατρός πρὸ αἰώνων γεν-
 νηθεὶς Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ ἀχω-
 ρίστως καὶ ἀιδίως καὶ ἀνεκ-
 φοιτήτως μένει καὶ φύσις ἐ-
 στὶν ἢ αὐτὴ τῷ γεννήτορι. Διὰ
 30 τοῦτο καὶ οὐσία καὶ ἐνούσιος
 ὁ πρὸ αἰώνων γεννηθεὶς Υἱὸς
 ἐστὶ καὶ ἀθυπόστατος καὶ ἐ-

σικῶς, ὁ μὲν ἄνθρωπος ἐξ ὑπο-
 κειμένης ὕλης, ὁ δὲ Θεὸς ἐκ
 μὴ ὄντων· γεννᾷ δὲ φυσικῶς
 μὲν τὸ ὁμοούσιον αὐτῷ ἐκάτε-
 ρος, δημιουργεῖ δὲ οὐχὶ τὸ ὁ-
 μοούσιον αὐτῷ. Διὰ τοῦτο τὸ
 μὲν γεννηθὲν φύσις ἐστὶν ἢ
 αὐτὴ τῷ γεννήσαντι καὶ φυσι-
 κὸν λέγεται τοῦ Πατρὸς·

τὸ δὲ νοεῖν ἢ τὸ δημιουργεῖν
 φυσικὸν ἐστὶ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ
 δημιουργοῦντος, ἀλλ' οὐχὶ
 φύσις ἐστὶν, ἀλλ' ἐνέργεια μόν-
 ον, καὶ τὰ δημιουργήματα οὐ
 τῆς αὐτῆς τοῦ δημιουργοῦντος
 φύσεώς ἐστιν, ἄπαγε! Ἄλλ' ὁ
 μὲν ἐκ τοῦ ἀνθρώπου γεννηθεὶς
 υἱὸς οὐκ ἐν τῷ γεννήσαντι ἐ-
 στὶν, εἰ καὶ φύσις ἐστὶ μὴ δια-
 φέρουσα τοῦ γεννήσαντος· ὁ
 δὲ ἐκ τοῦ ἀνωτάτω Πατρός
 πρὸ αἰώνων γεννηθεὶς Υἱὸς
 καὶ ἐν τῷ Πατρὶ ἀχωρίστως
 καὶ ἀιδίως καὶ ἀνεκφοιτήτως
 μένει καὶ φύσις ἐστὶν ἢ αὐτὴ
 τῷ γεννήτορι. Διὰ τοῦτο καὶ
 οὐσία καὶ ἐνούσιος ὁ πρὸ
 αἰώνων γεννηθεὶς Υἱὸς ἐστὶ
 καὶ ἀθυπόστατος καὶ ἐνυπό-

C₃ Δ₅I₃I₄ ΛΛ₁ Λ₅LM₁M R≡ R₂R₄R₅ UV₄X
 10-13 ἀλλὰ γέννημα... Πατρός παραλ. Δ₅
 23 εἰ καὶ ἢ αὐτὴ φύσις Δ₅ 23 διαφεροῦσα Λ 26 καὶ ἐν τῷ Δ₅Λ₁Λ₅ 32 ἀθυπόστα-
 τος Ca

5 αὐτῷ Δ₅ 10 ἀλλά: ἀλλὰ καὶ L
 10 καὶ ὁ υἱὸς U 12 γεννήσαντος Λ 22-
 23 εἰ καὶ ἢ αὐτὴ φύσις Δ₅ 23 διαφεροῦσα Λ 26 καὶ ἐν τῷ Δ₅Λ₁Λ₅ 32 ἀθυπόστα-
 τος Ca

νυπόστατος· ἡ δὲ δημιουργικὴ
 δύναμις καὶ ἡ θεία πρόνοια
 καὶ ἡ θεία θέλησις καὶ τὰ τοιαῦτα, μία οὐσα καὶ ἡ αὐτὴ τοῦ
 5 Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ
 Ἁγίου Πνεύματος ἐν τῷ Θεῷ
 μὲν εἰσιν ἐξ αἰδίου, οὐκ ἔστι
 δὲ τούτων ἕκαστον ἀθυπόστα-
 τον οὐδὲ οὐσία. Εἰς τοῦτο γὰρ
 10 καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος ἡμῖν
 συμμαρτυρεῖ, λέγων ὡς «εἶπερ
 ἕκαστον τῶν τῷ Θεῷ προσόν-
 των φυσικῶς ἐν οὐσίας τάξει
 κείσεται, πῶς οὐκ ἔστι σύνθε-
 15 τος ὁ κατὰ τὴν οὐσίαν ἀ-
 πλοῦς;»¹, ὅπερ καὶ ἐννοεῖν ἀτο-
 πώτατον. Καὶ πάλιν ὁ αὐτός·
 «οὐκ οὐσία τὸ ἀγέννητον καὶ
 τὸ ἄφθαρτον καὶ τὸ ἀθάνατον,
 20 καὶ τὰ τοιαῦτα· εἰ γὰρ ἕκαστον
 τούτων οὐσίαν σημαίνει, ἐκ
 τοσούτων οὐσιῶν σύγκειται ὁ
 Θεός, ὅσα περ ἂν αὐτῷ φυσικῶς
 προσόντα φαίνεται»².
 25 Ἄλλ' οὐδ' εἰ ταῦτά τις πάντα
 συλλαβῶν οὐσίαν εἶναι φαίη
 τοῦ Θεοῦ, καλῶς ἔρει καὶ εὐσε-
 βῶς. Εἰ γὰρ τοῦτ' ἦν εὐσεβ-
 βές εἰπεῖν, καὶ ὀρισμὸς οὐκοῦν
 30 ἔστι τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ὃ

στατος· ἡ δὲ δημιουργικὴ δύ-
 ναμις καὶ ἡ θεία πρόνοια καὶ
 ἡ θεία θέλησις καὶ τὰ τοιαῦτα,
 μία οὐσα καὶ ἡ αὐτὴ τοῦ Πα-
 τρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁ-
 γίου Πνεύματος ἐν τῷ Θεῷ μὲν
 εἰσιν ἐξ αἰδίου, οὐκ ἔστι δὲ
 τούτων ἕκαστον ἀθυπόστατον
 οὐδὲ οὐσία. Εἰς τοῦτο καὶ ὁ
 θεῖος Κύριλλος λέγει ὡς «εἶ-
 περ ἕκαστον τῶν τῷ Θεῷ προ-
 σόντων φυσικῶς ἐν οὐσίας τά-
 ξει κείσεται, πῶς οὐκ ἔστι
 σύνθετος ὁ κατὰ τὴν οὐσίαν
 ἀπλοῦς;»¹.

Καὶ αὖθις· «οὐκ οὐσία τὸ ἀγέν-
 νητον, τὸ ἄφθαρτον, τὸ ἀθάνα-
 τον, καὶ τὰ τοιαῦτα· εἰ γὰρ ἕ-
 καστον τούτων οὐσίαν σημαί-
 νει, ἐκ τοσούτων οὐσιῶν σύγ-
 κειται ὁ Θεός, ὅσαπερ ἂν
 αὐτῷ φυσικῶς προσόντα φαί-
 νεται»². Ἄλλ' οὐδ' εἰ ταῦτά
 τις πάντα συλλαβῶν οὐσίαν
 εἶναι φαίη τοῦ Θεοῦ, καλῶς
 ἔρει καὶ ἀσφαλῶς. Εἰ γὰρ
 τοῦτ' ἦν εὐσεβές εἰπεῖν, καὶ
 ὀρισμὸς οὐκοῦν ἔστι τῆς οὐ-
 σίας τοῦ Θεοῦ, ὃ καὶ ἐννοῆσαι

C₃Δ₅ I₃I₄ ΛΛ₁ Λ₅LM₁M₇ ΞR₂ R₄R₅ UV₄X 4 οὐσα: οὐσία Λ 16 καὶ ἐννοεῖν R₅
 18 ἀγέννητον Λ₅ 19 ἢ τὸ ἀθάνατον U 22 συγκείσεται ΞU 25-17 (ἐπ. σελ.) Ἄλλ'
 οὐδ' εἰ... εἰπόντα παραλ. Mτ R₂R₄ 27-28 εὐσεβῶς: ἀσφαφῶς Λ₁Λ₅

I₅

1. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Θησαυροὶ 31, PG 75, 444BC.

2. Αὐτόθι 31, PG 75, 448D.

καὶ ἐννοῆσαι δυσσεβές· ἀλλὰ καὶ συστατικά, μὴ δεικτικά δὲ μόνον τὰ περὶ αὐτὴν εὐρεθῆ-
 5 σονται αὐτῆς, ὃ καὶ τοῦτο οὐ-
 δὲν ἦττον ἀσεβές· αὕτη γὰρ ἐ-
 στι μᾶλλον τῶν περὶ αὐτὴν ἢ
 σύστασις. Πρὸς δὲ τούτοις
 οὐδὲ ἐκ τῶν περὶ αὐτόν, καὶ
 τούτων ἐκ τῶν κτισμάτων
 10 νοουμένων, ἀλλ' ἐκ τῶν κατ'
 αὐτόν ὁ Θεὸς γνωσθήσεται,
 πάντως δὲ καὶ τοῦτο τῶν ἀτο-
 πωτάτων· ἔτι γε μὴν καὶ σύνθε-
 τος ἔσται ὁ κατ' οὐσίαν ἀ-
 15 πλοῦς, ὡς ἀνωτέρω καὶ τὸν
 θεῖον Κύριλλον προηνέγκαμεν
 σαφῶς εἰπόντα.

19 Ὁ δὲ φιλόσοφος πάλιν εἶπεν, ὅτι Ἡ θέλησις καὶ
 20 τὰ τοιαῦτα σχέσεις εἰσὶν· καὶ
 τί ταῦτα προάγεις εἰς τὸ μέ-
 σον;

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς
 αὐτόν, Ναί, φησὶν, ἡ θέλησις
 25 σχέσις ἐστὶ τοῦ θέλοντος πρὸς
 τὰ θεληθέντα καὶ ἡ θεία πρό-
 νοια σχέσις ἐστὶ τοῦ προ-
 νοούντος πρὸς τὰ προνοούμε-
 να· ἡ γοῦν σχέσις τῶν πρὸς τί
 30 ἐστὶ καὶ οὐσία πάντως οὐκ ἔ-
 στιν· ἢ οὐσίαν εἶναι λέγεις τὴν
 σχέσιν, φιλόσοφε;

δυσσεβές· ἀλλὰ καὶ συστατικά,
 μὴ δεικτικά δὲ μόνον τὰ περὶ
 αὐτὴν εὐρεθῆσονται αὐτῆς, ὃ
 καὶ τοῦτο οὐδὲν ἦττον ἀσεβές·
 αὕτη γὰρ ἐστὶ μᾶλλον τῶν πε-
 ρὶ αὐτὴν ἢ σύστασις. Πρὸς δὲ
 τούτοις οὐδὲ ἐκ τῶν περὶ αὐ-
 τόν, καὶ τούτων ἐκ τῶν κτι-
 σμάτων νοουμένων, ἀλλ' ἐκ
 τῶν κατ' αὐτόν ὁ Θεὸς γνω-
 σθήσεται, πάντως δὲ καὶ τοῦτο
 τῶν ἀτοπωτάτων.

Φ. Ἡ θέλησις καὶ τὰ τοι-
 αῦτα σχέσεις εἰσὶν· καὶ τί
 ταῦτα προάγεις;

Θ. Ναί, ἡ θέλησις σχέσις
 ἐστὶ τοῦ θέλοντος πρὸς τὰ θε-
 ληθέντα καὶ ἡ θεία πρόνοια
 σχέσις ἐστὶ τοῦ προνοούντος
 πρὸς τὰ προνοούμενα· ἡ γοῦν
 σχέσις τῶν πρὸς τί ἐστὶ καὶ
 οὐκ ἔστιν οὐσία.

C₃Δ₅ I₃I₄ Λ₁Λ₅LM₁ M₇ΞR₂ R₄R₅ UV₄X 2 στατικά X 4-5 οὐχ ἦττον Λ₁Λ₅
 14 κατὰ τὴν οὐσίαν ΛΛ₁Λ₅L 15 ὡς: ὡς (οὐ R₅) μικρὸν Δ₅ΞR₅U καὶ ἀνωτέρω
 Δ₄ΛΛ₁Λ₅ 18-19 εἶπε πάλιν R₅ 19 μετὰ ἡ θέλησις προστ. καὶ ἡ πρόνοια ἀνω γραμ-
 μῆς Δ₅ 20 σχέσις ἐστὶν Δ₅ΞR₅U 26 θελητὰ Δ₅ 30 πάντως παραλ. Δ₅ΞR₅U
 31 εἶναι παραλ. U

Ὁ δὲ καὶ ἄκων ὠμολόγησε μὴ εἶναι οὐσίαν.

Καὶ πάλιν ὁ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτόν· Τί οὖν; ἐπεὶ
5 ἡ θεία πρόνοια τῶν πρὸς τί ἐστι καὶ οὐκ οὐσία, κτιστὴ ἐστιν ἢ ἄκτιστος; Καὶ τοῦτο
πολλάκις πρὸς αὐτόν ἐρωτήσαντος τοῦ Θεσσαλονίκης, ἐ-
10 κεῖνος οὐκ ἤθελεν ἀποκρισιν δοῦναι, τὴν οἰκείαν καταδίκην, ὡς ἔοικε, νοῶν.

20 Τότε ὁ Θεσσαλονίκης, Τίς, εἶπε, τῶν εὐσεβῶν οὐκ οἶ-
15 δεν ἀδιστάκτως, ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια ἄκτιστός ἐστι καὶ προαιώνιος, εἰ καὶ οὐσία οὐκ ἔστι; Πάντα γὰρ προεῖδεν ὁ Θεὸς καὶ προώρισε προαιω-
20 νίως, εἰ καὶ προήγαγεν κατὰ καιρόν. Θεὸν δὲ ὅταν εἶπω, τὸν Πατέρα λέγω καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· «κοι-
25 ναι γὰρ εἰσι, κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον, τῆς τρισυποστάτου διακεκριμένης ἐνάδος αἱ δημιουργικαὶ πρόνοιαί τε καὶ ἀ-
γαθότητες»¹. Τίς οὖν οὐκ οἶ-
30 δεν, ὅτι ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸ τῆς κτίσεώς ἐστιν ἀπάσης; Ἐδεῖτο γὰρ ἢ κτίσις

Τί οὖν; ἡ θεία πρόνοια κτιστὴ ἐστὶν ἢ ἄκτιστος;

Ἄκτιστός ἐστι καὶ προαιώνιος πάντως, εἰ καὶ οὐσία οὐκ ἔστι. Πάντα γὰρ προεῖδεν ὁ Θεὸς καὶ προώρισε προαιω-
νίως, εἰ καὶ προήγαγεν ἂ προώρισε κατὰ καιρόν.

«Κοιναι τῆς Τριάδος αἱ δημιουργικαὶ πρόνοιαί τε καὶ ἀγαθότητες»¹.

Ἐδεῖτο ἢ κτίσις καὶ πρὸ τοῦ

C₃ Δ₅I₃ I₄ΛΛ₁ Λ₅LM₁M₇ ΞR₂R₄R₅ UV₄X 1-2 ἄκων...οὐσίαν: μὴ βουλόμενος εἶ-
πεν ὅτι οὐκ ἔστιν οὐσία Δ₅ΞR₅U 4 πρὸς αὐτόν: εἶπεν U 10 ἀποκρισιν οὐκ ἤθε-
λεν Δ₅ 30 καὶ πρὸ: πρὸ LX

I₅

1. Μαξίμου, Σχόλια εἰς τὸ Περὶ θεῶν ὀνομάτων, 2,1,PG 4, 212B.

καὶ πρὶν γενέσθαι τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, ὥστε γενέσθαι κατὰ τὸν δέοντα καιρόν. Μανθανέτω δὴ καὶ ἄκων ὁ φιλόσοφος, ὅτι ἡ θεία πρόνοια ἄκτιστος καὶ οὐσιώδης ἐνέργειά ἐστι Θεοῦ καὶ οὐκ οὐσία, καθά φησι καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος, γράφων· «οὐ κατὰ ἄλλην καὶ 5 ἄλλην πρόνοιαν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐργάζεται, ἀλλὰ κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσιώδη τῆς θεότητος ἐνέργειαν»¹. Ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τὸν φιλόσοφον τὸ οὐσιώδες κατ' οὐδὲν τῆς οὐσίας διαφέρει, ἢ φυσικὴ καὶ οὐσιώδης λοιπὸν τοῦ Θεοῦ πρόνοια φύσις τοῦ Θεοῦ ἐστίν. Ἐπεὶ δὲ κατ' αὐτὸν ἡ 15 θεία πρόνοια σχέσις ἐστίν, ἢ δὲ σχέσις κτίσμα κατ' αὐτόν, τὸ αὐτὸ κατ' αὐτόν καὶ οὐσία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ κτίσμα. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν τοιοῦτον, καὶ 25 τοῖς ἀκροαταῖς ἀφήμι τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἀτοπίας ἀναλογίζεσθαι. Σὺ δὲ μοι λέγε, φι-

γενέσθαι τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, ὥστε γενέσθαι κατὰ τὸν δέοντα καιρόν.

Ἡ γὰρ θεία πρόνοια ἄκτιστος καὶ οὐσιώδης ἐνέργειά ἐστι Θεοῦ καὶ οὐκ οὐσία, ὡς καὶ ὁ θεῖος Ἀθανάσιος· «οὐ κατὰ ἄλλην καὶ ἄλλην πρόνοιαν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐργάζεται, ἀλλὰ κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσιώδη τῆς θεότητος ἐνέργειαν»¹. Ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τὸν φιλόσοφον τὸ οὐσιώδες κατ' οὐδὲν τῆς οὐσίας διαφέρει, ἢ φυσικὴ καὶ οὐσιώδης λοιπὸν τοῦ Θεοῦ πρόνοια φύσις τοῦ Θεοῦ ἐστίν. Ἐπεὶ δὲ κατ' αὐτόν ἡ θεία πρόνοια σχέσις ἐστίν, ἢ δὲ σχέσις κτίσμα κατ' αὐτόν, τὸ αὐτὸ κατ' αὐτόν κτίσμα καὶ οὐσία Θεοῦ.

C₃Δ₄Δ₅ I₃I₄ ΛΛ₁ Λ₅LM₁M₇ ΞR₂R₄ R₅UV₄X 1-2 τῆς τοῦ θεοῦ προνοίας καὶ πρὶν γενέσθαι Δ₅ 4 δὴ: δὲ R₅ 5 θεία πρόνοια: τοῦ Θεοῦ πρόνοια U 8 μετὰ Ἀθανάσιος προστ. ἐν τοῖς κατὰ Μακεδονίου Δ₅MτΞR₅U 9 οὐ κατὰ ἄλλην: ὁ Θεὸς Λόγος εὐδοκία τοῦ πατρὸς καὶ συνεργία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πᾶσαν τὴν τῶν ὄντων πρόνοιαν ἀναδεδεγμένος ἐστίν, ἐπεὶπερ καὶ τὸ κοινὸν ἐνδεικνύμενος τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς προνοίας καὶ ἐνεργείας φησὶν· ὁ πατὴρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται καὶ γὰρ ἐργάζομαι· οὐ γὰρ κατὰ ἄλλην U 23 τοῦ Θεοῦ ἐστὶ Δ₅Λ₁Λ₅ΞR₅U

I₅

I. M. Ἀθανασίου, *Πρὸς ἐπισκόπους Αἰγύπτου καὶ Λιβύης* 17, PG 25, 577AB.

λόσοφε· τὸ ἄτρεπτον, τὸ ἄπειρον, τὸ ἄναρχον φυσικῶς ἔχει ὁ Θεός;

21 Ναί, φησὶν ἐκεῖνος,
5 οὐ τὸ ἄναρχον μόνον, ἀλλὰ
καὶ τὸ ἀτελεύτητον· ἀλλὰ ταῦ-
τα ὀνόματά ἐστι μόνον ἐπὶ
Θεοῦ καὶ οὐδὲν ἄλλο.

 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης, εὖ
10 γε, φησὶν· ἀλλ' ἐπεὶ τῶν λεγο-
μένων τὰ μὲν λέγεται μόνον,
οὐκ εἰσὶ δέ, τὰ δὲ καὶ εἰσὶ καὶ
λέγονται, τὸ ἄναρχον τοῦ
Θεοῦ καὶ τὸ ἀτελεύτητον, καὶ
15 ἀπλῶς τὸ αἰδῖον καὶ τὰ τοιαῦ-
τα, λέγονται μόνον ἐπὶ τοῦ
Θεοῦ καὶ οὐκ εἰσὶν ἢ καὶ εἰσὶ
καὶ λέγονται; Πάντως καὶ εἰσὶ,
φιλόσοφε· πῶς οὖν ὀνόματα
20 μόνον; Εἰ δὲ καὶ διανοήματα ἡ-
μῶν, ψευδῆ ἢ ἀληθῆ;

 Ὁ δὲ φιλόσοφος οὐκ ἐδί-
δου λόγον.

22 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης
25 πάλιν μαρτυρίαν προενεγκῶν
τοῦ Νύσσης Γρηγορίου, γρά-
φοντος ἐν τοῖς *Κατ' Εὐνομίου*,
«πᾶν ὅ,τι πὲρ ἐστὶ περὶ τὸν
Θεὸν νοούμενον, πρὸ τῆς τοῦ
30 κόσμου συστάσεως ἦν, εἰ καὶ
ὠνομάσθη μετὰ τὸ γενέσθαι
τὸν ὀνομάζοντα»¹, εἰτά φησιν·

Εἰπέ μοι τὸ ἄκτιστον, τὸ ἄτρε-
πτον, τὸ ἄπειρον, τὸ ἄναρχον
φυσικῶς ἔχει ὁ Θεός;

Φ. Ναί· ὀνόματα μόνον
ἐπὶ Θεοῦ, οὐδὲν ἄλλο.

Θ. Εὖ γε· ἀλλ' ἐπεὶ τῶν
λεγομένων τὰ μὲν λέγεται μόνον,
οὐκ εἰσὶ δέ, τὰ δὲ καὶ
λέγεται καὶ εἰσὶ, ὡς τὸ ἄναρ-
χον ἐπὶ Θεοῦ, τὸ ἀτελεύτητον·

ὥστε οὖν ὀνόματα μόνον ταῦ-
τα; εἰ δὲ καὶ διανοήματα ἡμῶν
εἰσὶ, ψευδῆ ἢ ἀληθῆ;

Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσ-
σης μαρτυρεῖ ἐν τοῖς *Κατ' Εὐ-
νομίου*, «πᾶν ὅ,τι πὲρ ἐστὶ πε-
ρὶ τὸν Θεὸν νοούμενον, πρὸ
τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ἦν,
εἰ καὶ ὠνομάσθη μετὰ τὸ γενέ-
σθαι τὸν ὀνομάζοντα»¹.

C₃Δ₄Δ₅ I₃I₄ ΛΛ₁ Λ₅LM₁M₇Ξ R₂R₄ R₅UV₄X 1-2 τὸ ἄπειρον τὸ ἄτρεπτον I₃L τὸ
ἄναρχον τὸ ἄπειρον U 6-7 ταῦτα: τοιαῦτα ΛΛ₁Λ₅ 7-8 ἐπὶ τοῦ Δ₅ΛΛ₁Λ₅ΞR₅U
14 καὶ τό: τὸ R₅ 26 ἐν τοῖς *παραλ.* ΛΛ₅ 27 περὶ τόν: ἐπὶ Ξ

I₅

1. Γρηγορίου Νύσσης, *Κατ' Εὐνομίου* 12, PG 45, 965B.

Ἐπειδὴ φυσικῶς ἔχει ὁ Θεὸς τὸ ἄναρχον καὶ τὸ ἀτελεύτητον καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐδὲν δέ ἐστι ταῦτα, κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἐπεὶ πρότερον οὗτος ἔλεγε ὅτι τὰ φυσικὰ φύσις ἐστίν, ἢ τοῦ Θεοῦ λοιπὸν φύσις, κατ' αὐτόν, οὐδέν. Εἰ δὲ λέγει καὶ αὐτὸς νῦν ὅτι τὸ οὐδέν οὐκ ἐστὶ φύσις, πάλιν κατ' αὐτόν ἢ τοῦ Θεοῦ φύσις οὐκ ἐστὶ φύσις, οὐ καθ' ὑπεροχὴν, ἀλλὰ κατ' ἔλλειψιν. Ἄλλὰ τὸ ἄναρχον, τὸ ἄτρεπτον καὶ τὸ ἄπειρον φυσικῶς ἔχει ὁ Θεός, ταῦτα δὲ οὐ τὸ τί ἐστίν, ἀλλὰ τὸ τί οὐκ ἐστίν ὁ Θεὸς δηλοῖ ὥστε οὐδὲν αὐτῶν οὐσία ἐστὶ. Τοιγαροῦν τὰ τοιαῦτα πάντα καὶ φυσικὰ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ καὶ ἄκτιστα, καὶ οὐκ οὐσία· καὶ οὕτως ἡμῖν εἰς Θεὸς ἐστὶν ἀληθῶς καὶ εἰς μόνος ἄκτιστος αὐτός.

23 25 Οἱ δὲ περὶ τὸν φιλόσοφον εἶπον. Τί περὶ τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀτελευτήτου καὶ ἀπίρου ἡμῖν λέγεις τοῦ Θεοῦ; Οἶδαμεν καὶ ἡμεῖς, ὅτι καθά φησιν ὁ θεολόγος Γρηγόριος, «ὅταν μὲν ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνω βυθὸν ἀποβλέψη οὐκ ἔχων ὀ-

Ἐπεὶ φυσικῶς ἔχει ταῦτα, οὐδὲν δέ ἐστι ταῦτα, κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἔλεγε γὰρ πρότερον ὅτι τὰ φυσικὰ φύσις ἐστίν, ἢ τοῦ Θεοῦ λοιπὸν φύσις, κατ' αὐτόν, οὐδέν. Εἰ δὲ τὸ οὐδέν λέγει οὐκ ἐστὶ φύσις, πάλιν κατ' αὐτόν ἢ τοῦ Θεοῦ φύσις οὐκ ἐστὶ φύσις, οὐ καθ' ὑπεροχὴν, ἀλλὰ κατ' ἔλλειψιν.

Ἄλλὰ ταῦτα οὐ τὸ τί ἐστίν, ἀλλὰ τὸ τί οὐκ ἐστίν ὁ Θεὸς δηλοῖ ὥστε οὐδὲν αὐτῶν οὐσία ἐστίν.

Οἱ δὲ·

C₃A₄A₅ I₃I₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁M₇ ΞR₂ R₄R₅ UV₄X 5 πρότερον: καὶ πρότερον U 6 φύσις: καὶ φύσις U 10-12 κατ' αὐτόν... ἐστὶ φύσις παραλ. R₅ 17 ὁ Θεὸς παραλ. U 18 ἐστὶν αὐτῶν οὐσία Δ₅U αὐτῶν ἐστὶν οὐσία ΞR₅ 23 καὶ παραλ. I₄L 29-30 καθά φησὶν ὁ θεολόγος Γρηγόριος μετατίθεται κατωτέρω σ. 225,1 μετὰ στή U

ποι στή», καὶ τὰ ἐξῆς. Ταῦτα
 μὲν οὖν ἄφες, πρὸς τὸν Θεσ-
 σαλονίκης εἶπον· εἶπε δὲ ἡμῖν,
 ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ τῆς αὐτοῦ
 5 οὐσίας διαφέρει;

24 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε
 πρὸς αὐτούς· Οἱ θεοφόροι πα-
 τέρες διδάσκουσιν ἡμᾶς, ὅτι
 δεῖ τοὺς περὶ Θεοῦ λέγειν ἢ
 10 ἀκούειν θέλοντας γινώσκειν
 ὅτι τοῦ Θεοῦ τὸ μὲν ἐστὶν ἄ-
 γνωστον, τὸ δὲ γνωστόν, καὶ
 τὸ μὲν ἄρρητον, τὸ δὲ ρητόν·
 ἄγνωστος δὲ ἐστὶν ὁ Θεὸς ἐκ
 15 τῶν κατ' αὐτόν, γνωστός δὲ ἐκ
 τῶν περὶ αὐτόν φυσικῶν ἐνερ-
 γειῶν, ὡς καὶ ὁ θεῖος Μάξιμός
 φησι, «τῆς αἰδιότητος, τῆς δη-
 μιουργικῆς καὶ προνοητικῆς
 20 σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ τῶν
 τοιούτων, αἵτινες γινώσκονται
 ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων»¹. Ὑ-
 μεῖς δὲ τὸ γνωστόν τοῦ Θεοῦ,
 τὰς ἐνεργείας ταύτας λέγοντες
 25 κτιστάς, ἄγνωστον εἶναι παντε-
 λῶς λέγετε τὸν Θεὸν καὶ ἀγνω-
 σίαν ὄντως ἔχετε Θεοῦ, τοῦτο
 λέγοντες ἀναφανδόν, ὅτι γνω-
 στὰ ἡμῖν μόνα τὰ κτιστὰ ἐστίν,

Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ τῆς αὐ-
 τοῦ οὐσίας διαφέρει;

Θ. Οἱ θεολόγοι φασὶν ὅτι
 τοῦ Θεοῦ τὸ μὲν ἐστὶν ἄγνω-
 στον, τὸ δὲ γνωστόν, καὶ τὸ
 μὲν ἄρρητον, τὸ δὲ ρητόν· ἄ-
 γνωστος ἐκ τῶν κατ' αὐτόν,
 γνωστός ἐκ τῶν περὶ αὐτόν φυ-
 σικῶν ἐνεργειῶν, ὡς καὶ ὁ
 θεῖος Μάξιμός φησι, «τῆς δη-
 μιουργικῆς καὶ προνοητικῆς
 σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ τῶν
 τοιούτων, αἵτινες γινώσκονται
 ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων»¹. Ὑ-
 μεῖς δὲ τὸ γνωστόν τοῦ Θεοῦ,
 τὰς ἐνεργείας ταύτας λέγοντες
 κτιστάς, ἄγνωστον εἶναι παντε-
 λῶς λέγετε τὸν Θεὸν καὶ ἀγνω-
 σίαν πάντως ἔχετε Θεοῦ, τοῦτο
 λέγοντες ἀντικρυς, ὅτι γνωστὰ
 ἡμῖν μόνα τὰ κτιστὰ ἐστίν, ὁ

C₃A₄ Δ₅I₃ I₄ΛΛ₁ Λ₅LM₁M₇ ΞR₂R₄ R₅UV₄X 2-3 πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης εἶπον πα-
 ραλ. U 8 ὅτι: ὡς Δ₅ΞR₅U 11-12 ἄγνωστόν ἐστὶν C₃Δ₄I₄ΛΛ₅LX 11-13 ἐστὶν ἄ-
 γνωστον...ρητόν: ἐστὶ γνωστόν, τὸ δὲ ἄγνωστον, καὶ τὸ μὲν ρητόν, τὸ δὲ ἄρρητον U
 22 ἀπό: ἐκ Δ₅Λ₁Λ₅LXI₅ 27 ὄντως: πάντως Λ₁Λ₅ 28 ἀναφανδόν: ἀντικρυς Λ₁Λ₅

I₅

1. Μαξίμου, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* 1, 100· καὶ 2, 27, PG 90, 984A καὶ 992 CD.

ὁ δὲ Θεὸς πάντη τε καὶ πάντως
 ἀνεπίγνωστος ἡμῖν. Οὐκοῦν
 οὐκ οἶδατε ὅτι τὸ μὲν ἐστὶ τοῦ
 Θεοῦ γνωστόν, τὸ δὲ ἄγνω-
 5 στον, καὶ τὸ μὲν ἐστὶν αὐτοῦ
 ρητόν, τὸ δὲ ἄρρητον. Διὰ
 τοῦτο οὔτε λέγειν οὔτε ἀκούειν
 δύνασθε περὶ Θεοῦ καλῶς.
 Ἄλλ' ἐπεὶ νῦν ἠρωτήσατε πε-
 10 ρὶ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ, ἀ-
 κούσατε Μαξίμου τοῦ τὰ θεῖα
 σοφοῦ γράφοντος ἐν *Κεφα-
 λαίοις*: «ὁ μὲν Θεὸς γινώσκει
 15 αὐτοῦ, τὰ δὲ ὑπ' αὐτοῦ γεγο-
 νότα ἐκ τῆς σοφίας αὐτοῦ, δι'
 ἧς καὶ ἐν ἧ τὰ πάντα ἐποί-
 ησεν»¹.

Οἱ δὲ εἶπον, συναινοῦντος
 20 καὶ τοῦ φιλοσόφου, ὅτι ἡ σο-
 φία αὕτη ὁ τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἐ-
 στιν.

25 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης
 πρὸς αὐτούς: Οὐκοῦν ὁ μὲν
 25 Θεὸς καὶ Πατὴρ μόνος κατ'
 οὐσίαν ἀκατάληπτός ἐστιν ἡ-
 μῖν, ὁ δὲ Υἱὸς καταληπτός,
 καὶ ὁ Πατὴρ μόνος καθ' ὑμᾶς
 γινώσκει ἑαυτὸν ἐκ τῆς οὐσίας
 39 αὐτοῦ, ὁ δὲ Υἱὸς οὐχί; Ἄπαγε

δὲ Θεὸς πάντη τε καὶ πάντως
 ἀνεπίγνωστος ἡμῖν.

Ὁ θεῖος Μάξιμος ἐκ τῶν *Κε-
 φαλαίων*: «ὁ Θεὸς γινώσκει
 ἑαυτὸν ἐκ τῆς μακαρίας οὐσίας
 αὐτοῦ, τὰ δὲ ὑπ' αὐτοῦ γεγο-
 νότα ἐκ τῆς σοφίας αὐτοῦ, δι'
 ἧς καὶ ἐν ἧ τὰ πάντα ἐποί-
 ησεν»¹.

Οἱ δέ: Ἡ σοφία αὕτη ὁ
 τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ἐστίν.

Θ. Οὐκοῦν ὁ μὲν Πατὴρ καθ'
 ὑμᾶς ἀκατάληπτος κατ' οὐ-
 σίαν, ὁ δὲ Υἱὸς καταληπτός,
 καὶ ὁ Πατὴρ μόνος γινώσκει
 ἑαυτὸν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ὁ
 δὲ Υἱὸς οὐχί; Ἄπαγε.

C₃Δ₄ Δ₅! I₄ ΛΛ₁ Λ₅ LM₁M₇ Ξ R₂R₄ R₅ UV₄X 1 ὁ Θεὸς δὲ Δ₅ καὶ *para*l. L 3-4 τοῦ
 Θεοῦ γνωστόν ἐστὶ R₅U 5 αὐτοῦ ἐστὶν Δ₅ 6-8 διὰ τοῦτο... καλῶς *para*l. U 9 ἐπεὶ:
 εἰπέ Δ₄ 10-11 *μετὰ* ἀκούσατε *προστ.* πάλιν Δ₅ΞR₅U 21 ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Δ₅U 26-
 27 ἡμῖν *para*l. U

I₅

1. Μαξίμου, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* 3, 22, PG 90, 1024A.

τῆς ἀτοπίας· μακρὰν γὰρ τούτων ἢ ἀγία τοῦ ἀγίου Μαξίμου διάνοια. Τοῦτο γὰρ φησιν οὗτος, ὅτι ὁ Θεός, ἤγουν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, γινώσκει ἑαυτὸν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ· ἡμεῖς δὲ γινώσκομεν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, οὐ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν καὶ τὴν κοινὴν σοφίαν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, δι' ἧς καὶ ἐν ἧ τα πάντα ἐποίησε. Καὶ οὕτω τὸν Θεὸν γινώσκομεν, ὡς καὶ ἐν τῷ ἐνενηκοστῷ ἔκτῳ κεφαλαίῳ τῆς πρώτης ἑκατοντάδος τῶν *Περὶ ἀγάπης* ὁ αὐτὸς φησι, γράφων, «οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸν Θεὸν γινώσκομεν, ἀλλ' ἐκ τῆς μεγαλουργίας καὶ προνοίας τῶν ὄντων· διὰ τούτων γὰρ ὡς δι' ἐσόπτρων τὴν ἄπειρον ἀγαθότητα καὶ σοφίαν καὶ δύναμιν καὶ κατανοοῦμεν»¹. Πρὸς δὲ τούτῳ, μᾶλλον δὲ πρὸ τούτου, καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος, γράφων, «δυνάμεως καὶ τέχνης καὶ σοφίας, ἀλλ' οὐχὶ τῆς οὐσίας, ἐνδεικτικὰ ἐστι τὰ ποιήματα»², καὶ οὐδὲ

Ἦγουν ἢ ἀγία Τριάς.

Ἦμεῖς γινώσκομεν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, οὐ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν καὶ τὴν σοφίαν τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, δι' ἧς καὶ ἐν ἧ τα πάντα ἐποίησεν.

Ἐν ἑτέρῳ κεφαλαίῳ· «ἡμεῖς οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸν Θεὸν γινώσκομεν, ἀλλ' ἐκ τῆς μεγαλουργίας καὶ προνοίας τῶν ὄντων· διὰ τούτων γὰρ ὡς δι' ἐσόπτρων τὴν ἄπειρον ἀγαθότητα καὶ σοφίαν καὶ δύναμιν κατανοοῦμεν»¹.

Ὁ μέγας Βασίλειος· «δυνάμεως καὶ τέχνης καὶ σοφίας, ἀλλ' οὐχὶ τῆς οὐσίας, ἐνδεικτικὰ ἐστι τὰ ποιήματα»², καὶ

C₃Δ₄ Δ₅I₃I₄ΛΛ₁ Λ₅ LM₁ M₇Ξ R₂R₄R₅ UV₄X 2 ἀγία παραλ. U ἀγίου: θείου Δ₅ 3-4 οὗτος: ὁ θεῖος Μάξιμος R₅U 5 καὶ ὁ: ὁ R₅ 7 τῆς: τῆς μακαρίας R₅U 11 κοινήν παραλ. Λ₅ 16 τῷ παραλ. C₃Δ₄ΛΛ₅L ἐνενηκοστῷ παραλ. Δ₄ 26 τούτῳ: τοῦτο Λ 26-27 καὶ πρὸ I₄X 28 γράφων παραλ. U 30 μετὰ οὐσίας προστ. αὐτῆς ΞR₅

I₅

1. Μαξίμου, *Κεφάλαια Περὶ ἀγάπης* 1, 96, PG 90, 981C.

2. Μ. Βασιλείου, *Πρὸς Εὐνόμιον* 2, 32, PG 29, 648A.

αὐτὴν πᾶσαν τοῦ δημιουργοῦ
τὴν δύναμιν ἀναγκαίως παρί-
στησιν.

Οἱ δὲ εἶπον· Καὶ τί τοῦτο;
5 ὑπὲρ ταῦτα γὰρ ἔστιν ὁ Θεός.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης, Ναί,
φησί, καὶ ὑπὲρ ταῦτά ἐστιν ὁ
Θεός καὶ οὐκ ἔστι τι τούτων,
ἀλλὰ καθ' ὑπεροχὴν· ἔστι γὰρ
10 ἢ τε καταφατική καὶ ἢ ἀποφα-
τική καὶ ὑπεροχική θεολογία,
ἀλλ' οὐκ ἐναντιοῦται θατέρα
ἢ ἕτερα. Εἰ δέ τις διὰ τῆς ἐτέ-
ρας τὴν ἕτεραν ἀναιρεῖν πει-
15 ρᾶται, ὅπερ καὶ ὑμεῖς πεπόνθα-
τε, πάση δυσσεβείᾳ περιπείρε-
ται. Ἔστιν οὖν ὁ Θεός ὑπὲρ
ταῦτα μὲν, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἀ-
ληθῶς, ὑπερφυῶς γε μὴν.

26 20 Ὁ δὲ φιλόσοφος πάλιν
ἀνοίξας τὸ κατεχόμενον
ὑπ' αὐτοῦ δελτίον, προήγαγε
μαρτυρίαν λέγουσαν ἐν εἶναι
ἄκτιστον, τὴν θεϊαν φύσιν,
25 καὶ τὸν Θεσσαλονίκης εἶπεῖν
ἀπήτησεν, εἰ τούτῳ συναινεῖ.

Ὁ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπε·
Καὶ τίς οὐκ οἶδεν, ὅτι ἐν ἄκτι-
στόν ἐστιν, ὁ Θεός; Τοῦτο
30 γοῦν ἔστιν ὃ φησὶν ὁ λέγων
«μηδὲν εἶναι ἄκτιστον πλὴν

οὐδὲ πᾶσαν τὴν δύναμιν παρί-
στησιν

Ἔστι ὑπὲρ ταῦτα ὁ Θεός
καθ' ὑπεροχὴν.

Ἔστι δὲ ἢ τε καταφατική καὶ
ἢ ἀποφατική καὶ ὑπεροχική
θεολογία, ἀλλ' οὐκ ἐναντιοῦται
θατέρα ἢ ἕτερα. Εἰ δέ τις ἀναι-
ρεῖν πειρᾶται, πάση δυσσεβείᾳ
περιπείρεται.

Φ. Ἐν ἄκτιστον εἶναι, τὴν
θεϊαν φύσιν.

C₃A₄ Δ₅ I₃I₄ Λ₁ Λ₅ LM₁M₇ ΞR₂ R₄R₅ UV₄X 1 αὐτὴν: αὐτοῦ U 5 γὰρ ταῦτα Δ₅
7 μετὰ φησί προστ. πρὸς αὐτοὺς Λ₅ 10-11 ἢ πρὸ ἀποφατικὴ παραλ. Δ₅Ξ 14 ἀνε-
ρεῖν Λ 16 πάσης δυσσεβείας X 17 ὑπέρ: καὶ ὑπὲρ Δ₅ΞR₅U 23-24 ἄκτιστον εἶναι
ΞU 26 τοῦτο ΛR₅ 31 ἄκτιστον εἶναι Δ₅ΞR₅U πλὴν παραλ. X

τῆς θείας φύσεως»¹. Εἰ δὲ μῆ οὕτω τοῦτο νοήσομεν, λοιπὸν καὶ θείας ὑποστάσεις οὐκ ἔροῦμεν ἀκτίστους, ἐπεὶ μῆ ἔστι
 5 φύσις ἢ ὑπόστασις. Σκεπτέον δὲ καὶ τοῦτο· δακτυλοδεικτῆσαι οἶον ἀπαιτούμενοι τί ἔστιν οὐσία, τὸν ἄνθρωπον δείκνυμεν τυχὸν ἢ τὸ ξύλον ἢ τὸν
 10 λίθον, τηνικαῦτα τὴν οὐσίαν μετὰ τῶν φυσικῶς περὶ αὐτὴν πάντων συλλαμβάνοντες. Εἰ δὲ καὶ τὸν ἡμέτερον εἶποιμεν νοῦν ἀσώματον οὐσίαν εἶναι,
 15 οὐκ ἀνὰ μέρος μὲν αὐτὸν βλέπομεν τὸν νοῦν, ἀνὰ μέρος δὲ τὴν διάνοιαν· ὅταν δὲ ἀπαιτώμεθα εἰπεῖν τί νοῦς καὶ τί διάνοια, τὸν μὲν νοῦν οὐσίαν λέγομεν, τὴν δὲ διάνοιαν οὐσιώδη ἐνέργειαν, τοῦ λόγου χωρίζοντος τὰ ἀχώριστα· εἰ γὰρ καὶ διαφέρει τοῦ νοῦ ἢ διάνοια, ἀλλ' οὐκ ἔστι ποτὲ χωρὶς
 20 νοῦ ἢ διάνοια.
 27 Μετὰ τοῦτο ἤρξαντο θορυβεῖν καὶ πολλὰ καὶ συμπεφυρμένως ἐρωτᾶν οἱ τῷ φιλοσόφῳ προσκείμενοι. Ὁ δὲ
 30 Θεσσαλονίκης καὶ ἄλλα μὲν ἱκανὰ πάλιν εἶπε καὶ μνήμης

Θ. Οὐ μόνον τὴν θείαν οὐσίαν, ἀλλὰ καὶ τὰς θείας ὑποστάσεις καὶ τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἐνεργείας τὰς οὐσιώδεις

ὡς τό τινα ἄνθρωπον δεῖξαι οὐσίαν ἢ τὸ τυχὸν ξύλον ἢ λίθον, μετὰ τῶν φυσικῶς περὶ αὐτὴν περιλαμβάνοντες.

Εἰ δὲ καὶ τὸν ἡμέτερον εἶποιμεν νοῦν οὐσίαν ἀσώματον εἶναι, οὐκ ἀνὰ μέρος μὲν τὸν νοῦν, ἀνὰ μέρος δὲ τὴν διάνοιαν· ὅταν δὲ ἀπαιτώμεθα εἰπεῖν τί νοῦς καὶ τί διάνοια, τὸν μὲν νοῦν οὐσίαν λέγομεν, τὴν δὲ διάνοιαν ἐνέργειαν οὐσιώδη, τοῦ λόγου χωρίζοντος τὰ ἀχώριστα· εἰ γὰρ καὶ διαφέρει ἀλλ' οὐκ ἔστι ποτὲ χωρὶς αὐτοῦ οὔτε καὶ ἐνταῦθα.

Μετὰ τοῦτο ἤρξαντο θορυβεῖν, καὶ πολλὰ καὶ συμπεφυρμένως ἐρωτᾶν οἱ τῷ φιλοσόφῳ προσκείμενοι. Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης καὶ ἄλλα μὲν ἱκανὰ πάλιν εἶπε καὶ μνήμης·

C₃Δ₄Δ₅ I₃I₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁M₇ ΞR₂R₄R₅ UV₄X 2 νοήσομεν Δ₄Δ₅U 4 ἐπεὶ: εἰ C₃
 6 δέ: δὲ καὶ R₅ 19-20 εἶναι λέγομεν R₅ 20-21 οὐσιώδει Δ₄ 27-28 καὶ συμπεφυρμένως: συμπεφυρμένως Δ₅ΞR₅U 28-29 οἱ τῷ φιλοσόφῳ προσκείμενοι *μεταφέρεται μετὰ τὸ θορυβεῖν* LI₄X

I₅

1. Γρηγορίου Νύσσης, *Κατὰ Εὐνομίου* 5,1, PG 45, 681D

ἄξια· μὴ ἔχων δὲ νῦν ἐγὼ ταῦ-
τα λέγειν κατὰ μέρος, ἀφίημι
τὴν διήγησιν.

μὴ ἔχων δὲ νῦν ἐγὼ ταῦτα λέ-
γειν κατὰ μέρος, ἀφίημι τὴν
διήγησιν.

$C_3\Delta_4 \Delta_5 I_3 I_4 \Lambda_1 \Lambda_5 LM_1 M_7 \Xi R_2 R_4 R_5 UV_4 X$

I_5

<ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ>
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ ΨΕΥΔΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΟΜΟΥ ΚΑΙ ΔΥΣΣΕΒΕΙΑΣ
ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

1 Μεταλαχεῖν ἀθλίως τὸν Γρηγορᾶν, τῶν τοῦ Βαρλαάμ καὶ
Ἄκινδύνου κακοδόξων δοξῶν, ἐκ πολλοῦ τε καὶ διὰ πολλῶν
ἐμάθομεν· ὅτι δὲ καὶ τῶν κακοήθων ἐκείνων μετείληχεν ἡθῶν
ἐντυχόντες τῇ παρ' αὐτοῦ συγγεγραμμένη καὶ ὠνομασμένη διη-
5 γήσει ἔγνωμεν καὶ τοῦ πάθους ὀκτεῖραμεν. Ὀνομασμένη δὲ
εἶπον, ἐπεὶ μὴ διήγησίς ἐστι μᾶλλον ἢ διηγήσεως πλάσμα·
τοσοῦτον αὐτῇ τὸ ψεῦδος καὶ ἐγγεῖται καὶ περιχεῖται κύκλω
περιλιμνάζον καὶ πρὸς τὰ ἔνδον χωροῦν, κατὰ μίμησιν τῆς παρὰ
τοῦ Ἄκινδύνου συγγεγραμμένης καὶ ὠνομασμένης διηγήσεως,
10 ἣν ἐποιήσατο μετὰ τὸ καταδίκη συνοδικῆ καὶ ἀναθέματι καθυπο-
βληθῆναι, τῆς συνόδου ὡς αὐτὸν δικαιοσύνης ἀνερευθριάστως
καταψευδόμενος.

2 Ἴδοις δ' ἂν οὐ μόνον μίμησιν οὖσαν πρὸς τὴν Ἄκινδύ-
νου¹, τὴν παρὰ τοῦ Γρηγορᾶ νῦν ὠνομασμένην διήγησιν, ἀλλ'
15 ἐν τοῖς πλείστοις καὶ μετάληψιν οὖσαν ἐκεῖθεν μᾶλλον ἢ μίμη-
σιν. Πάντα γὰρ ὅσα ἐκεῖνος ὁ ἄθλιος ἐκεῖ κατὰ τοῦ Θεοῦ λέγει
καὶ ἄς οἶεται τῆς οἰκείας κακοδοξίας προβάλλεσθαι μαρτυρίας
μεταλαβῶν ἐκεῖθεν ὡς οἰκείοις ὁ Γρηγορᾶς αὐτολεξεί χρῆται.
Τὸ δὲ ἀνόητον, εὐθύς αὐτῷ τῆς κατὰ τὴν ὠνομασμένην ταύτην

A₁C₃ Δ₄ΛΛ₁ Λ₅L M₁M₇V₄X *Τίτλος:* Γρηγορίου τοῦ Παλαμά: τοῦ (αὐτοῦ προστ. C₃ Δ₄ΛΛ₁) ἁγίου Γρηγορίου (ἁγίου Γρηγορίου: ἦτοι τοῦ μακαριωτάτου C₃ Δ₄Λ τοῦ μακαριωτάτου Λ₁LX Γρηγορίου Λ₅) ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης ὡς ἀπὸ τινος (ἀπὸ τινος: ἐξ Λ) ἐτέρου (ἐτέρου: ἱερομονάχου Λ₅) συγγραφεῖς A₁C₃Δ₄ ΛΛ₁Λ₅LX Κωνσταντίου ἱερομονάχου ἁγιορείτου M₁M₇ V₄R₂R₄ Λόγος πρῶτος *παραλ.* Δ₄Λ₁ 1-2 τῶν τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἄκινδύνου: (τοῦ Λ₅) Βαρλαάμ καὶ Ἄκινδύνου (Ἄκινδυνον Δ₄) τῶν A₁C₃Δ₄ ΛΛ₁LX 3 μεμαθήκαμεν A₁L 4 συγγεγραμμένη καὶ *παραλ.* M₇ καὶ ὠνομασμένη *παραλ.* V₄ 8 παρά: περὶ Λ₅ 10 μετὰ τὸ προστ. κατὰ τὸ Δ₄ 13 οὐ: μὴ L 19 εὐθύς: μετὰ Λ₅ τῆς: τὴν Λ₁

1. Πρόκειται προφανῶς περὶ τοῦ Λόγου πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην Καλέκαν, Μοναχ. gr. 223, φφ. 51-64.

διήγησιν ἀρχῆς, ἄριστον εἶναι φίλων ἑαυτῷ λέγει τὸν διηγούμενον, μᾶλλον δὲ τὸν ὑπ' αὐτοῦ πεπλασμένον ὡς διηγούμενον, οὐδὲ τοῦτο συνεῖς, ὡς πᾶσιν εὐθὺς κατάδηλος ἔσται προάγων τὸν συγκαλύψοντα τὴν αἰσχύνην, ἣν ὑπέστη παρρησία τοῦ
 5 θειοτάτου βασιλέως καὶ τῶν περικαθημένων καὶ περιισταμένων ἐνώπιον, ἐξελεγχθεὶς παρὰ τοῦ σοφοῦ τὰ θεῖα Θεσσαλονίκης, ὡς μεμωραμένος ὑπάρχων σοφὸς καὶ φρενοβλαβῆς καὶ κακόδοξος. Ἔδει δὲ αὐτὸν τοῦτο γοῦν συνιδεῖν, εἰ μηδὲν ἄλλο, τῶν αὐτῷ φίλων ἐκλέξασθαι τὸν πιθανόν τι γοῦν δυνάμενον εἰπεῖν
 10 οὕτω γὰρ ἂν ἴσως ἐδυνήθη σκεπασθῆναι τῷ ψεύδει.

3 Νῦν δ' ὃν πλάττεται προαγαγεῖν, ὃν ἑαυτὸν δείκνυσιν εἶναι διὰ τῆς ἐπιγραφῆς, ἀνακόλουθα καὶ αὐτεπίβουλα καὶ ἀσύστατα κάντευθεν καὶ ἀπίθανα τελέως φθέγγεται. Λέγει μὲν γὰρ «ὄψὲ τῆς ὥρας» γενέσθαι τὴν διάλεξιν, «μετὰ δύσιν ἡλίου»¹
 15 τοῦτο μόνον ἀληθὲς προθεῖς· εἶτα τοσαῦτά φησι τῶν ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ παραλιπεῖν, μάτην, ὡς αὐτὸς φησι, καὶ περιττῶς εἰρημένων, ὡς μηδὲν τῆ παρούση προσήκοντα χρεια. Τοσαῦτα τοίνυν δείκνυσι παραλιπῶν, ὡς μὴ ἂν ἀρκέσαι πρὸς ἐκεῖνα μόνα πᾶσαν ἐκείνην τὴν νύκτα καὶ τὴν ἐπιούσαν ἡμέραν· τοσαῦτα δὲ τὸν
 20 Γρηγορᾶν εἰπεῖν ἔπειτα, νῦν μὲν τὰ καθ' ἑαυτὸν διηγούμενον, νῦν δὲ τὴν τραγωδίαν τῶν, ὡς αὐτὸς λέγει, κατὰ τῶν ὁμοδόξων ἐν πολλοῖς ἔτεσι γεγονότων, ἀνυμνοῦντα μεγαληγόρως, νῦν δὲ ὡς διδάσκαλον οἶον προκαθεσθέντα τοῦ Παλαμᾶ περὶ τῶν θείων δογμάτων, τὸν περὶ τὰ θεῖα πλημμελῆ, τοῦ περὶ ταῦτα παντάπα-
 25 σιν ἀσφαλοῦς καὶ συνηγόρου τῆς ἀσφαλείας τὸν μωρανθέντα σοφὸν τοῦ σοφισθέντος παρὰ Θεοῦ, τὸν μηδὲ μαθητὴν ἡξιωμένον εἶναι τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ, τοῦ κεχειροτονημένου καὶ διὰ τῶν ἔργων διδασκάλου περιφανῶς δεικνυμένου τῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ, τοσαῦτα γοῦν ἔπειτα τὸν Γρηγορᾶν εἰπεῖν δείκνυ-
 30 σιν, ὡς μηδὲ πρὸς ταῦτα νυχθήμερον ἕτερον ἀρκέσαι. Ἄ δὲ καὶ

A₁C₃ Δ₄ ΛΛ₁Λ₅ L M₁M₇V₄X 1 φίλον Δ₆ΛX 2 μᾶλλον... διηγούμενον ᾧα μεταγενεστέρᾳ χειρὶ Λ₅ 4 συγκαλύψαντα Δ₄V₄ 7 ὑπάρχων: ὦν L 7-8 κόδοξος Λ₁ 9 αὐτοῦ C₃Δ₄ 11 προσαγαγεῖν A₁ 12 ἀκόλουθα M₁ 17 τοσαῦτα... τῆς Ἐκκλησίας ἐστίν (παρ. 6, στιχ. 14) παραλ. Δ₄ 20 μὲν: δὲ Λ 22 ἀνυμνεῖται Λ₁ μεγαληγόρως C₃ 27 τοῦ Χριστοῦ Δ₄ΛΛ₁ 30 μηδὲ: μὴ C₃

1. Νικ. Γρηγορᾶ, *Δογματικός Α'*, (Ἱστορία 30), 2, PG 149, 233B.

ὡς ἐν κεφαλαίῳ φησὶν αὐτὸς κατὰ τὴν διήγησιν προθεῖναι ταύτην, πλειόνων κὰν τῷ μέσῳ παρελιμμένων, ὡς αὐτὸς λέγει, ταῦτα δὲ πάρεστιν ὄραν οὐχ ἡμισείας νυκτός, καθ' ἣν ἡ διάλεξις ἐκείνη συνετελέσθη, ἀλλὰ πολλῶν νυκτῶν τε καὶ ἡμερῶν δεόμε-
 5 να. Οὕτω καὶ ἀπ' ἀρχῆς ταύτης, τοῖς καὶ μικρὸν ἐφιστᾶσι, καταγέλαστόν ἐστι καὶ κατάκριτον ὡς ψεῦδος αὐτόχρημα τὸ τοῦ Γρηγορᾶ τοῦτο σύγγραμμα.

4 Πόσοις δὲ καὶ ἄλλως ψεύδεσι κατὰ τοῦ Παλαμᾶ χρῆται, πόσαις δὲ διαβολαῖς καὶ συκοφανταῖς ἀσυστάτοις μέντοι καὶ
 10 ἀνακολούθοις, πόσαις δὲ ὕβρεσι καὶ λοιδορίαις ἐκτόποις ἄγαν καὶ τὸν μὲν ἀκούοντα κακῶς μακαριστὸν ἀποφαινούσαις κατὰ τὴν δεσποτικὴν καὶ θεσπεσίαν ψῆφον¹, τὸν δὲ λέγοντα μᾶλλον αἰσχυνούσαις καὶ δεικνύσαις αὐτὸν κατὰ τὸ γεγραμμένον «οἶόν τι κῦμα ἄγριον, ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτοῦ αἰσχύνας»². Πῶς δ' ἂν
 15 ἐφείσατο τοῦ Παλαμᾶ ὁ μὴ τοῦ εὐσεβεστάτου φεισάμενος βασιλέως, μηδ' αὐτῆς αὐτοῦ τῆς εὐσεβείας ὁ δεῖλαιος· μᾶλλον δὲ πῶς ἂν ἐφείσατο καὶ βασιλέως καὶ ἀρχιερέως ὁ τοῦ Θεοῦ μὴ φειδόμενος, ἀλλὰ καὶ τοῦτον νῦν μὲν εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα διχοτομῶν, νῦν δὲ συστολῆ πονηρᾶ πρὸς ἀνυπαρξίαν ἀπάγων,
 20 μᾶλλον δὲ αὐτὸς διχοτομούμενος ἀληθῶς καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀθέων τιθέμενος. Οὐκ ἀπέχρησε δὲ αὐτῷ τᾶλλα, ὅσα παρ' ἑαυτοῦ τοῦ θειοτάτου καταψεύδεται βασιλέως, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἑαυτοῦ καταμαρτυροῦντα, βαβαὶ τῆς τόλμης, προάγει λέγοντα, ὡς αὐτὸς ὁ πάντολμος πλάττει, «ἄκων τὸν τόμον ὑπέγρα-
 25 ψα, βιασθεὶς ὑπὸ τοῦ τὴν ἐξουσίαν ἔχοντος τηνικαῦτα, οὐκ ἔχων ὅπως ἂν ἐκφύγοιμι τὸ τῆς ὥρας βίαιον»³. Βαβαὶ τῆς ἀνερυθριάστου ψευδορρημοσύνης! Ὁ βασιλεὺς βιασθεὶς ἐκύρωσε τὸν κατὰ τῆς εὐσεβείας, ὡς αὐτὸς λέγεις, ὦ σοφὲ κοῦφε Γρηγορᾶ, τόμον· Βασιλεύς, ᾧ καθάπερ ἡ τοῦ κράτους σφραγὶς ἐκ μητρικῆς

A₁C₃Δ₄ Λ₁Λ₅L M₁ M₇ V₄X 1 κατὰ τὴν: κατὰ A_π 2 παρελιμμένων A₁C₃Δ₄ ΛΛ₁ 4-5 δεόμενα Λ 5 κερικρὸν Λ 7 τοῦτο παραλ. ΛΛ₁ 10 ἐκτόπους V₄ 11-12 καὶ τὸν μὲν...ψῆφον ᾧ μεταγενεστέρᾳ χειρὶ Λ₅ 12 θεσπεσίαν: θείαν B_π 16 αὐτῆς: αὐτὸς Λ₁ τῆς διττ. Λ₁ 18 τοῦτον: τοσοῦτον L 29 ὃ C₃

1. Βλ. *Ματθ.* 5, 11.

2. *Ἰούδα*, 13.

3. Νικ. Γρηγορᾶ, *Δογματικός Α΄*, (Ἱστορία 30), 2, PG 149, 236C.

- νηδύος ὡς πᾶς τις ἂν εἶποι καὶ μόνον προσιδῶν, οὕτω καὶ τὸ εὐσεβὲς ἔμφυτον τῇ τοῦ βασιλεύσαντος αὐτὸν Χριστοῦ χάριτι; Βασιλεὺς, ὃς μόνος, καίτοι μηδ' εἰς ἡλικίαν παραγγείλας πω μειρακίων, τῷ Βαρλαάμ εὐμενῶς ποτε προσιδεῖν οὐκ ἠνέσχετο;
- 5 Βασιλεὺς, ὃς τοῖς περιεστῶσιν ἀνδράσι, παῖς ἔτι ὢν, προσέτα-
 τεν οἴκοθεν, μᾶλλον δὲ θεόθεν καὶ παρ' ἡλικίαν ἄρα κινούμενος,
 τοὺς ἀκινδυνιανοὺς ἐξελαύνειν τῶν βασιλείων; Καίτοι περὶ ὑπο-
 γραφῆς, καὶ ταῦτα βασιλικῆς, ἐπ' ἐκείνης τῆς διαλέξεως οὐδὲν
 οὐδαμῆ παρ' οὐδενὸς ἐρρήθη.
- 5 10 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς ποθῶν ὡς ἔοικεν εἶναι πάντας ἢ νομίζε-
 σθαι κατ' αὐτὸν δυσσεβεῖς, ὡς ἐν τῷ κοινῷ τὸ κατ' αὐτὸν
 κρύπτοιο, καὶ τοῦ θειοτάτου τοιαῦτα κατετόλμησε βασιλέως, ὃς
 ὑπέγραψε μὲν τὸν τόμον, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Γρηγορᾶς ἐμαρτύρησεν,
 ὑπέγραψε δὲ οὐ βιασθεῖς, ἄπαγε, ἀλλὰ πρῶτον μὲν κατ' ἴχνος
- 15 ἐπόμενος τῷ μακαρίτῃ καὶ ἀοιδίμῳ καὶ θειοτάτῳ βασιλεῖ καὶ
 πατρί, ἔπειτα δὲ καὶ τῷ βασιλεῖ καὶ πενθερῷ, ὃν ἔτι καὶ νῦν
 εὐσεβέστατον αὐτὸς ἀνακηρύττει πολλαχῶς, οὐ τίς οὐχ ὑμνεῖ
 τὴν σύνεσιν; Τίς οὐ θαυμάζει τὴν αὐτοφυᾶ περὶ λόγους, καὶ
 μάλιστα τοὺς θειοτέρους ἰσχύν; Τίς οὐκ οἶδε τὸ γαληνὸν καὶ
- 20 προσηνὲς ἦθος καὶ τὴν ἔμφυτον ἐπιείκειαν, εἰ μὴ Γρηγορᾶς
 οὗτος, ὁ καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν ἀγνοήσας καὶ μετὰ τῶν
 κτισμάτων ἀφρόνως τάξας; Πρὸς γε μὴν τοῖς βασιλεῦσιν ὁ
 βασιλεὺς καὶ τῷ πατριάρχῃ καὶ τῇ ἀληθείᾳ πειθόμενος τὸν ὑπὲρ
 τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας τόμον ὑπέγραψε· πατριάρχῃ ὃν αὐτὸς
- 25 ἔτι καὶ νῦν εὖ μάλα στέργων ἔργοις τε καὶ λόγοις καὶ γράμμασιν
 εὐσεβέστατον, μᾶλλον δὲ παναγιώτατον καὶ ζηλωτὴν θερμότατον
 τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς βασιλείας ἀνακηρύττει. Τί δὲ ὅτι καὶ τὸν
 τόμον ὁ Γρηγορᾶς φησι τὰς ἔριδας καὶ τὰς διαφωνίας ἐγεῖραι
 καὶ τὰ χεῖριστα πρὸς κακίαν ἀναρρῆξαι κύματα κατὰ τῶν θείων
- 30 τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων, εἶτα κατὰ τοῦ Παλαμᾶ μαίνεται, μα-
 νίαν ὡς ἀληθῶς δαιμονιώδη ὡς τούτου πάλιν ταῦτα κινήσαντος;

A₁C₃ Δ₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁M₇ V₄X 6 δὲ *παρ.* C₃ 13 ἐμαρτύρισεν Λ 15 μακαρίῳ A_π
 καὶ θειοτάτῳ *ῥα μεταγενεστέρῃ χειρὶ* Λ₅ 17-23 οὐ τίς ... βασιλεὺς: πρὸς δὲ τούτοις
 B_π 19 θειοτάτους M₁ 23-24 τὸν...ὑπέγραψε *παρ.* B_π 25 εὖ μάλα στέργων *ῥα*
μεταγενεστέρῃ χειρὶ Λ₅ 29 τῶν: τὸν Λ 30-31 μανίαν ὡς ἀληθῶς δαιμονιώδη μαίνε-
 ται A_π

- 6 Ὁ γὰρ τόμος ἐκεῖνος, μᾶλλον δὲ οἱ τόμοι, πολλοὶ γὰρ καὶ ταῖς ἱεραῖς καὶ μεγάλαις ἐφ' ἡμῶν ἐκείναις συνόδοις ἰσάριθμοι, κἂν εἰς ὁμοῦ πάντες ὡς ἀλλήλοις ἄκρως συνάδοντες¹. ἐκεῖνοι τοίνυν οἱ τόμοι τρισὶ μὲν βασιλεῦσι τὸ κύρος ἔσχον, ὧν ὁ
5 πρῶτος καὶ τῶν ἄλλων ἑξαρχος ταῖς ἐκεῖ γεγραμμέναις ὑπὲρ εὐσεβείας τὴν ψυχὴν ἐναφῆκε φωναῖς, τρισὶ δὲ πατριάρχαις ἐπεσφραγίσθη², ὧν τὸν ἕνα καὶ μαρτυρικῶ φασιν ἐν Ἱεροσολύμοις τέλει κατακλεῖσαι τὸν βίον, ἀρχιεπισκόποις δὲ πλεῖν ἢ πεντήκοντα. Τί γὰρ δεῖ λέγειν τοὺς ὑπ' αὐτοὺς ἀρχιερεῖς καὶ
10 τοὺς ὑπ' αὐτοὺς αὐτὸν προκρίτους; Εἰ γοῦν ὁ παρὰ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων κεκυρωμένος τόμος τὰς ἔριδας ἡγειρεν, ὡς ὁ Γρηγοῦρᾶς νῦν ἐμαρτύρησεν ἐγγράφως, πῶς αὐτὸν Παλαμᾶν αἰτιᾶται τὸν Θεσσαλονίκης ἱερόν πρόεδρον, ὃς εἰς τῶν προέδρων τῆς ἐκκλησίας ἐστίν; Εἰ δὲ τῷ Παλαμᾶ τούτῳ πάντες συνάδουσι, κάκεινῳ
15 προσμαρτυρεῖ παρρησία πᾶσα ἢ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία τὴν τῶν θείων δογμάτων ἐπὶ τῶν ἄρτι κινήτων ἀλήθειαν καὶ ἀκρίβειαν καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἐξ αἰῶνος ἀληθεῖς θεολόγους ἀσφαλεστάτην ὁμολογίαν, πῶς οὗτος, ὃ καλὲ Γρηγοῦρᾶ, κατὰ τῶν θείων δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας κεκίνηται;
- 7 20 Ἦγνόησε δὲ καὶ τοῦτο ὁ παρ' ἑαυτῷ σοφὸς Γρηγοῦρᾶς, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς «λίθος ἐστὶ προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου»³, ἀλλὰ τοῖς ἀπειθοῦσι⁴ καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ σταυρὸς σκάνδαλον, ἀλλὰ τοῖς Ἰουδαίοις, καὶ μωρία, ἀλλὰ τοῖς Ἑλλησι⁵· καὶ Παῦλος ἀναστατῶσαι τὴν οἰκουμένην ἐμαρτυρεῖτο παρὰ τῶν

A₁C₃Δ₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁ M₇ V₄X 1 γάρ: μὲν C₃ 7 ἐπεσφραγίσθησαν Δ₄ 7-8 ὧν... βίον ἀποξέεται Λ₅ 8 πλὴν Δ₄ΛΛ₁ 9 ὑπ': ὑπὲρ C₃Λ 14 τῷ: τὸ Λ 18 οὗτος: οὕτως Λ₁

1. Πρόκειται περὶ τῶν συνόδων τοῦ 1341, τοῦ 1347 καὶ τοῦ 1351, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἐξέδωκε τόμον.

2. Οἱ τρεῖς ἀντίστοιχοι τῶν ἐν λόγῳ συνόδων βασιλεῖς εἶναι ὁ Ἀνδρόνικος Γ', ὁ Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος καὶ ὁ Ἰωάννης Στ' Καντακουζηνός, πατριάρχαι δὲ ὁ Ἰωάννης Καλέκας Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Λάζαρος Ἱεροσολύμων καὶ ὁ Κάλλιστος Κωνσταντινουπόλεως.

3. Ρωμ. 9, 33· Α' Πέτρ. 2, 8.

4. Α' Πέτρ. 2, 8.

5. Α' Κορ. 1, 23.

ἀντιθέτων¹, ὁ τῆς κατὰ Χριστὸν εἰρήνης διανομεύς. Οὕτως οὖν
καὶ ὁ τόμος ἐκεῖνος καὶ ὁ ὑπ' ἐκείνου μαρτυρούμενος τῆς κατ'
εὐσέβειαν ἀληθείας ὑπέρμαχος ἔριδος ἐστὶν ἀφορμή, ἀλλὰ τοῖς
ἀπειθοῦσι «τῆ κατ' εὐσέβειαν ἀληθείᾳ»², ὧν καὶ Γρηγοῦρας εἶναι
5 προείλετο, τοῦ σοφοῦ παρακούσας λέγοντος «μή κτήση κακῶν
ἀνδρῶν ὄνειδι»³. Γρηγοῦρων οὖν ὁ Γρηγοῦρας οὗτος ἐπὶ τῷ
ψεύδεσθαι λέληθεν ἑαυτὸν πολλαχοῦ καὶ καθ' ἑαυτοῦ τοῖς ψεύ-
δεσι χρώμενος. Φησὶ γὰρ κἀνταῦθα τῆς διηγήσεως πρὸς τὸν
βασιλέα δῆθεν ἀποτεινόμενος: «Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ θειοτάτου
10 καὶ μακαριστοῦ πατρός σου, τοῦ ἀοιδίμου φημί βασιλέως ἐκεί-
νου»⁴. Ἄλλ' εἶποι τις ἂν πρὸς αὐτὸν, περικόψας καὶ τὸ πλάσμα
κἀνταῦθα τῆς διηγήσεως: καὶ εἰ θειότατος καὶ μακαριστὸς καὶ
ἀοίδιμος ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος, ὥσπερ οὖν ἔστι, καὶ εὐσεβέστατος,
ἄρα καὶ εὐσεβῶς ἐστὶ λέγων, ὡς ἀναγέγραπται κἀν τῷ συνοδικῷ
15 τόμῳ, ἄκτιστον μὲν καὶ θείαν ἔλλαμψιν, καὶ ἐνέργειαν καὶ χάριν
τὸ ἑωραμένον ἀπορρήτως ἐν Θαβῶρ τοῖς ἀποστόλοις φῶς, ἄκτι-
στον δὲ καὶ κατ' οὐσίαν εἶναι τὸν θεὸν, τὴν καὶ ὑπὲρ τὰς τῶν
θεολήπτων ἀπορρήτους θεάς⁵. Σὺ δὲ τοῦναντίον ἅπαν, δυσσεβέ-
στατός τε ὁμοῦ καὶ ἀθλιώτατος, τὸ μὲν φῶς ἐκεῖνο τῆς θεότητος
20 μετὰ Βαρλαάμ ὁμοῦ καὶ Ἀκινδύνου κτιστὸν εἶναι διατεινόμενος,
μόνην δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν ἄκτιστον δοξάζων, περιηρημένην
τῶν ἑαυτῆς ἐνεργειῶν καὶ δυνάμεων, καὶ διχοτομῶν εἰς κτιστὴν
καὶ ἄκτιστον τὴν ἐν οὐσίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ τρισυπόστατον μίαν
θεότητα. Ὁ δὲ Παλαμᾶς, καθ' οὗ σὺ μαίνη καὶ χωρεῖς ἀκρατῶς,
25 ἀσφαλῆς ἐς τὰ μάλιστα καὶ εὐσεβῆς, τοῦτο μὲν ὡς μίαν πρε-
σβεύων θεότητα, κἀν σὺ διαρραγῆς, τρισυπόστατον μέντοι καὶ
παντοδύναμον, τοῦτο δὲ ὡς ἐπ' εὐσεβείᾳ μαρτυρούμενος ἐγγρά-

A₁C₃Δ₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁ M₇V₄X 1 οὕτως: οὗτος Δ₄ 2 καὶ₂ παραλ. A_π 6 τὸ Λ
7-8 ψεύδεσι: πράγμασι A_π 10 μακαρίτου A_πA₁X φημί Λ 11 τίς Δ₄ 17 καὶ πα-
ραλ. B_π (πλὴν A₁X) 18 σὺ δέ: οὐδὲ Δ₄ 20 ὁμοῦ παραλ. M_τ 22 εἰς: εἰ Λ₁ 23 ἐ-
νεργεί Λ₁

1. Πράξ. 17, 6· 21, 38.

2. Πρβλ. Α' Τιμ. 6, 3 καὶ Τιτ. 1, 1.

3. Παροιμ. 3, 31.

4. Νικ. Γρηγοῦρα, Δογματικός Α' (Ἱστορία 30), 2, PG 149, 236D.

5. Συνοδικὸς τόμος 1341, PG 151, 679.

φως ὑπὸ τοῦ θειοτάτου καὶ μακαρίτου καὶ ἀοιδίμου βασιλέως ἐκείνου. Ἄλλὰ τοῦ θειοτάτου βασιλέως ἀποθανόντος, φησὶν ὁ Γρηγοῤᾤ, «πρὸς ἐμφύλιον στάσιν τὰ ρωμαίων ἠγέρθη πράγματα καὶ ἅμα κατὰ τῶν θείων τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων τὰ χειρίστα
5 δόγματα καὶ τοὺς ἀντεχομένους τῆς Ἐκκλησίας τὰ καὶ τὰ, συνελόντα δ' εἰπεῖν ἀνήκεστα, περιέσχε δεινά»¹. Καὶ μαρτυρίαν δὲ ὁ Γρηγοῤᾤ εἰς τοῦτο προάγει τινὸς τῶν θύραθεν γράφων· «ἐν γὰρ διχοστασίῃ φασὶ τὸν μὲν πάγκακον τυγχάνειν τιμῆς, τὸν δὲ καὶ ὀπωσοῦν μετέχοντα τοῦ βελτίονος πολλῶν ἀπολαύειν τῶν
10 δυσχερῶν»².

8 Εὔγε· τοῦ γὰρ βασιλέως τηνικαῦτα ἐκείνου, ὡς μήποτ' ὄφειλεν, ἐξ ἀνθρώπων γεγεννημένου καὶ τῆς στάσεως ἐγερθείσης τίνα συνηγέρθη καὶ παρρησίας ἔλαχε δόγματα καὶ τίνες οἱ τιμῆς μεταλαχόντες καὶ τίνες οἱ τῶν δεινῶν πειραθέντες; Οὐχ ὁ Παλα-
15 μᾶς τότε προόδων εἶργεται; οὐχ οἱ σὺν αὐτῷ τῶν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκείνου στηριχθέντων ἀντεχόμενοι δογμάτων τῶν δεινῶν ἐπειρῶντο; οὐχ ὁ Ἀκίνδυνος ἀθέσμως μὲν ἱερατικῆς δὲ τότε μετέλαχε τιμῆς; οὐχ οἱ τὰ τούτου φρονοῦντες καὶ κατὰ τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ τόμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ γεγραμμένων χωροῦντες
20 παρρησίας ἔτυχον οὐχὶ μικρᾶς, προεδριῶν τε ἅμα καὶ τιμῶν; Οὐκοῦν ἐκ τῶν νῦν τούτων τοῦ Γρηγοῤᾤ λόγων, ἄκοντος τοῦ λέγοντος, πάγκακος μὲν ἀναφαίνεται ὁ προκαθηγησάμενος αὐτῷ τῆς πλάνης Ἀκίνδυνος καὶ ὅσοι κατ' αὐτόν, ὡς ἐν διχοστασίῃ τῆς τιμῆς τυχόντες καὶ χειρίστα τὰ τούτων δόγματα, ὡς τῇ
25 ἐμφυλίῳ στάσει συνηυξημένα καὶ κατὰ τῶν εὐσεβῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας κεκινημένα, τῆς βελτίονος δὲ μοίρας ὁ Παλαμᾶς οὗτος καὶ ὅσοι κατ' αὐτόν καὶ τὰ τούτων δόγματα θεῖα εἶναι δόγματα προσμαρτυρεῖται, ὡς ὑπὸ τῶν χειρίστων Ἀκινδύνου

A₁C₃Δ₄ Λ₁Λ₅LM₁M₇ V₄X 1 παμμακαρίτου M₁ 2 ἀλλὰ γὰρ A₁Λ₁ 3 στάσιν: σύστασιν Δ₄ 4 δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας X 7 προάγει: πρὸς Λ γὰρ παραλ. A₁ 8 φησὶ M₇V₄ 17 ἠπειρῶντο C₃ 22 ἀναφαίνεται: ἀποφαίνεται A_π 24 τῆ: τῆς Δ₄ 24-25 τῆ ἐμφυλίῳ στάσει: ἐν τῇ ἐμφυλίῳ τάξει A_π 26 κεκινημένα τῆς Ἐκκλησίας A₁LX δὲ παραλ. Δ₄

1. Νικ. Γρηγοῤᾤ, *Δογματικὸς Α΄*, (*Ἱστορία 30*), 2, PG 149, 236D-240A.

2. Νικ. Γρηγοῤᾤ, *Αὐτόθι*, PG 149, 237A. Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ γνωμικοῦ αὐτοῦ παρατίθεται τρις ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, *Ἠθικά*, περὶ φιλαδελφίας (479A): *Βίοι παράλληλοι*, Ἀλέξανδρος, 53, 5 (695E), Νικίας XI, 3 (530D). Ἀποδίδονται οἱ στίχοι αὐτοὶ εἰς τὸν Καλλίμαχον.

δογμάτων, ταῦτο δ' εἰπεῖν τοῦ Γρηγοῤᾶ, τηνικαῦτα μᾶλλον πεπο-
 λεμημένα. Ὅρατε τῶν τοῦ Γρηγοῤᾶ λόγων καὶ διηγημάτων τὸ
 αὐτεπίβουλον καὶ αὐτέλεγκτον; Πάσχει δὲ τοῦτο σχεδὸν διὰ
 πάντων αὐτοῦ τῶν λόγων, οὐκ οἶδα εἶθ' ὑπ' ἀγνοίας, ὡς μωραν-
 5 θεις ὦν φιλόσοφος, εἶθ' ὑπὸ κακίας, ἦν ἐκ περιουσίας ἐνεστερ-
 νίσατο, αὐτεπίβουλον γάρ φασιν ἢ κακία, εἶθ' ὑπὸ θείας καὶ
 ἀφανοῦς καὶ ἀπορρήτου ἀνάγκης, μετασκευάζοντος ἄκοντος αὐ-
 τοῦ τὴν ὄρμην τοῦ θείου, καθάπερ ποτὲ τὴν τοῦ Βαλαάμ ἐκείνου
 τοῦ μάντεως, ὡς αἵρεσιώτην μὲν εἶναι τοῦτον τοῦ κακοδόξου
 10 Βαρλαάμ, πάσχειν δὲ ὁμοίως τῷ μαντικῷ Βαλαάμ.

9 Προῖὼν δὲ τοῦ λόγου καὶ τοῦ χρηματίσαντος πατριάρχου
 μνήμην ποιεῖται, οὐ χρηματίσαντά ποτε καὶ καθηρημένον ἔπειτα
 λέγων αὐτός, ἀλλ' ὡς διαμείναντα δοξάζων αὐτόν¹, ἐπεὶ τῆ τοῦ
 Ἄκινδύνου δυσσεβείᾳ συνεῖπεν ὕστερον, ἀκινδυνιανὸν κἀντεῦ-
 15 θεν ἑαυτὸν παριστάς. Ὅτι δὲ ὁ ποτὲ πατριαρχεύσας ἐκείνος ὡς
 τὰ τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἄκινδύνου, νυνὶ δὲ εἰπεῖν καὶ τὰ τοῦ
 Γρηγοῤᾶ, φρονήσας ὕστερον παρὰ τῆς οἰκείας τηνικαῦτα καθη-
 ρέθη συνόδου, κᾶν εἰ μὴ μεταμεληθεῖη καὶ ἀποσταίῃ τῆς συναυ-
 λίας Ἄκινδύνου καὶ Γρηγοῤᾶ καὶ τῶν ὁμοφρόνων, καὶ ἀναθέμα-
 20 τι καθυπεβλήθη, τοῦτο οὐδὲ πλάττων καὶ μεταπλάττων ὡς βούλε-
 ται τὴν διήγησιν ἐδυνήθη πρὸς ὑπόμνησιν ἀγαγεῖν. Ἐκεῖ δ' ἐπὶ
 τοῦ θειοτάτου βασιλέως, μικροῦ καὶ τῶν εἰρησθαι παρ' αὐτοῦ
 γεγραμμένων οὐδὲν (ἦδει γάρ ὡς αὐτοῦ προκαθημένου τοῦ
 βασιλέως μετὰ τῆς ἀγίας αὐτοῦ μητρὸς καὶ δεσποίνης ἡμῶν, ἦν
 25 πᾶσα γλῶσσα πρὸς εὐσέβειαν ἀσφαλῆς εὐσεβεστάτην οὔσαν καὶ
 φιλόχρηστον ἀνακηρύττει, κᾶν Γρηγοῤᾶς καὶ πρὸς τοῦτο βῦειν
 ἐθέλη τὰς ἀκοάς, ἦδει τοίνυν οὗτος ὡς, τῶν βασιλέων τούτων
 τῆς ἱερᾶς συνόδου προκαθημένων, ἀπάσαις καθήρηται ψήφοις ὁ
 ποτὲ πατριαρχεύσας ἐκείνος, ὡς Ἄκινδύνῳ προσχωρήσας καὶ

A₁ C₃Δ₄ ΛΛ₁Λ₅LM₁ M₇V₄X 4 τῶν αὐτοῦ λόγων A₁LX 5 ἦν: τὴν V₄ 6 φησιν Δ₄
 7 ἀπορήτου Λ₅ 8 τοῦι παραλ. M₇ 8-10 Βαλαάμ: Βαρλαάμ M₇ 13 ὡς: ὡ Λ₁
 15 ποτὲ παραλ. Λ₁L 20 καθυποβλήθηεις A_π καὶ μεταπλάττων παραλ. X 26 καὶ πα-
 ραλ. Λ 27 ἦδει Δ₄

1. Νικ. Γρηγοῤᾶ, *Δογματικός Α'*, (*Ἱστορία* 30), 2, PG 149, 237C.

2. Βλ. *Συνοδικὸν Τόμον*, τοῦ 1347, Miklosich, Müller, *Acta* I, 243-255.

πρὸς κοινωνίαν αὐτὸν προσηκάμενος, ὃν ἔναγχος ἡ θεία σύνοδος καθυπαχθέντα ταῖς τοῦ Βαρλαάμ ἐκείνου κακοδοξίαις ἐφώρασε, καὶ τῶν ἱερῶν περιβόλων τῆς ἐκκλησίας ἀπήλασε)· διόπερ ἐπὶ τοῦ βασιλέως οὐδὲν ὁ Γρηγοῦς περὶ αὐτοῦ κινήσαι τεθάρρηκεν, 5 ἅμα καὶ ὑπὸ τῆς περιφανοῦς ἀληθείας τῶν τοῦ Παλαμᾶ τηνικαῦτα λόγων ἐμφραγεῖς τὸ στόμα καὶ πρὸς ἀφωνίαν τελείαν κατενεχθεῖς, οὐχ ἅπαξ ἀλλὰ καὶ πολλάκις καὶ μάλιστ' ἐπὶ παντὸς δογματικοῦ κεφαλαίου τηνικαῦτα κεκινημένου.

10 Νῦν δ' ὥσπερ ἂν εἰ γλαῦξ, πρὸς μὲν τὸ τῆς ἡμέρας φῶς 10 ἀντωπεῖν οὐκ ἔχουσα, μᾶλλον δὲ μὴ βλέπειν ὄλως, ἀλλὰ καὶ τὴν φωνὴν ὑπὸ τῆς λαμπρότητος ἀφηρημένη, τυχοῦσα δὲ πού σκο- του γεμούσης ὁπῆς ἐγκαλινδηθεῖσα τῷ σκότει φωνὴν ἀφήκεν, εἴτ' ἐνόμισεν ὑπὸ τῆς φωνῆς ταύτης ἀκουσθείσης τοὺς ἀνθρώ- 15 πους ἀναπεισθῆναι νύκτα τὴν ἡμέραν τελέσαι, ὡς ἄρα τοῦ σκότους τῆς ἡμέρας ἐπικρατήσαντος, καθ' ὃ πεφύκασιν αἱ γλαῦ- κες φωνεῖν, οὕτω καὶ ὁ Γρηγοῦς οὗτος, μισοφαεῖ δαίμονι¹ παραδοῦς τὰς φρένας καὶ πρὸς τὸ φῶς τῶν τῆς ἀληθείας λόγων ἀηδῶς ἔχων καὶ μηδ' ὄραν πρὸς αὐτὸ δυνάμενος, ὑπὸ δὲ τῆς 20 λαμπρᾶς ἀληθείας τῶν ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν Διαλέξει² τοῦ πανιέρου Παλαμᾶ λόγων καὶ τὴν φωνὴν ἀφηρημένος αὐτὴν καὶ εἰς ἀφω- νίαν περικλεισθεῖς κάπι τοῦ θειοτάτου βασιλέως ἐνώπιον, εἶτα τοίνυν ἐξ ὁπῆς οἴασοῦν ἐγκαλινδούμενος ὡς βαθεῖ σκότῳ πολλῷ τῷ ψεύδει καὶ φωνῶν ἐκεῖθεν τοὺς ἀνθρώπους οἶεται πείσειν ὡς ἐπικρατέστερον ἐγένετο νῦν τὸ ψεῦδος τῆς ἀληθείας, νῦν ὅτε (τί 25 τᾶλλα δεῖ λέγειν, ἀλλὰ μὴ τὴν ἐσχάτην ἅμα καὶ φρικωδεστάτην καταδίκην τῶν ἀποφράδων καὶ ἐπ' ἄμβωνος γὰρ ἱεροῦ;) τῶν

A₁C₃Δ₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁M₇V₄X 4 κινήσαι περὶ αὐτοῦ A_π 7 μάλιστ': μᾶλλον A_π 9 δ' παραλ. C₃Δ₄ 10 ἀντωπεῖν: ἀντιοπεῖν V₄ μή: μηδὲ A_πA₁Λ₁ 13 εἴτ' Λ ἀκουσθείσης ταύτης A_πΛ₅ 18 αὐτὸν A₁L 21 περικλειθεῖς Λ₁ 22 τοίνυν: νῦν A_πX 23 πείθειν M₁ 24 νῦν ἐγένετο A₁L 26-1 (ἐπομένης σελίδος) γάρ... ἀπάντων παραλ. Δ₄

1. Περὶ τοῦ γένους τούτου τῶν δαιμόνων βλ. *Μιχαὴλ Ψελλοῦ* Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων, PG 122, 865.

2. Πρόκειται περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ παλατίου *Διαλέξεως* τὰ πρακτικὰ τῆς ὁποίας ἐκράτησεν ὁ Φακρασῆς καὶ ἡ ὁποία δημοσιεύεται εἰς τὸν παρόντα τόμον.

- χριστιανῶν κοινῇ συνειλεγμένων ἀπάντων ἐπετείως¹, ἀναθέματι καθυποβάλλονται τὰ Γρηγοῤᾶ καὶ ᾿Ακινδύνου καὶ Βαρλαάμ φρονήματα, αὐτά τε καὶ αὐτοὶ καὶ εἴ τις τούτοις εἰς τέλος καθυπαχθεῖη. Ὁ δὲ κατεγνωκέναι μὲν καὶ τὸν βασιλέα φησὶ τῶν τοῦ
- 5 Παλαμᾶ βλασφημιῶν, ὅσα εἰκός, ἐκφῆναι δὲ μηδὲν μηδαμῆ.
- 11 Πόθεν εἰκός εἶναι λέγεις τὸν βασιλέα κατεγνωκέναι, ὃ μηδὲν τῶν εἰκότων λαλῶν; Βασιλέα ὃς τῆ μὲν Θεσσαλονίκη παρῶν ἐνδημοῦντος καὶ τοῦ ἱερωτάτου τῆς Θεσσαλονίκης ἀρχιεράρχου², τοῦ Παλαμᾶ τούτου, τοῖς ἐκεῖ καὶ λειτουργοῦντος Θεῷ
- 10 καὶ ἀγιάζοντος ἅπαντας, πολλάκις καὶ αὐτὸς συνεκκλησιάζων ὁ βασιλεὺς τῶν ἀγιαζομένων ὁ πρῶτος ἦν. Τῆ δὲ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων ὕστερον ἀμφοτέρων παρόντων καὶ τῷ παναγιωτάτῳ καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ τοῦ Θεσσαλονίκης συλλειτουργοῦντος καὶ αὐτὸς ἔστιν ὅτε παρῶν ὁ βασιλεὺς καὶ τὴν παρὰ τοῦ
- 15 Θεσσαλονίκης ἱεράν εὐλογίαν ἠσπάζετο παρρησίᾳ· τὸ δὲ μέγιστον, ὅτι καὶ μετὰ τὴν πρὸς σὲ *Διάλεξιν* τούτου, πρὸς ἐντροπὴν ἄρα σὴν. Ὀλίγου δὲ μετὰ τὴν *Διάλεξιν* ταύτην παραρρυέντος καιροῦ, ἐπεὶ πρὸς τὴν οἰκείαν ἐκκλησίαν Θεσσαλονίκην ὁ ἱερός Παλαμᾶς ἐπανήρχετο, θείοις καὶ προσκυνητοῖς προστάγμασι
- 20 τούτου ἐφοδιάζει συνιστῶσιν αὐτὸν καὶ τὰ κάλλιστα προσμαρτυροῦσιν αὐτῷ³.
- 12 ᾿Αρ' οὖν ἐκ τούτων αὐτῶν τῶν πραγμάτων οὐ πᾶν τούναντίον εἰκός τῶν ἐκ τοῦ εἰκότος παρὰ τοῦ Γρηγοῤᾶ γραφομένων; Μᾶλλον δὲ οὐ σαφές τε καὶ ἀναμφίλεκτον ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὅτι τὸν Παλαμᾶν ὁ βασιλεὺς ἀσφαλῆ κατ' εὐσέβειαν
- 25

A₁C₃Δ₄ΛΛ₁ Λ₅LM₁ M_τ V₄X 1 συνειλληγμένων Λ συνηγμένων C₃Δ₄Λ₁ 3 εἴ τι A_π 8-9 ἀρχιερέως Λ₁ 9-10 καὶ Θεῷ Δ₄ 15 εὐλογίαν: θεολογίαν Λ₁ 18 ἐπεὶ πρὸς: ἐπίπερ M_τ 20-21 μαρτυροῦσιν Δ₄ 23 εἰκότως Δ₄ 24 τε *παραλ.* Λ₁

1. Ἀναφέρεται εἰς τὸ κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας ἀναγινωσκόμενον *Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας*, ἀπόσπασμα τοῦ ὁποῦ ἀνεγνώστη καὶ εἰς τὴν Σύνοδον τοῦ 1351 καὶ περιελήφθη εἰς τὸν *Συνοδικὸν Τόμον*, PG, 151, 727CD.

2. Ὁ Ἰωάννης Ε΄ Παλαιολόγος εἶχε τὴν ἔδραν του εἰς τὴν Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν περίοδον 1350-1354, μὲ κατὰ διαστήματα ἀπουσίας εἰς Διδυμότειχον καὶ Λήμνον.

3. Συστατικά γράμματα καὶ προστάγματα τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὲρ τοῦ Παλαμᾶ.

οἶδε καὶ τῆς εὐσεβείας συνήγορον, ἵνα καὶ τοῦτ' εἰπεῖν οὐκ ὀκνήσω, καθάπερ καὶ τὸν οἰκεῖον πατέρα καὶ βασιλέα καὶ τὴν τῆς εὐσεβείας μᾶλλον ἢ τῆς ψυχῆς ἀντεχομένην οἰκεῖαν μητέρα καὶ δέσποιναν, εἰ δὲ βούλει καὶ τὸν πενθερὸν καὶ βασιλέα, οὓς
5 οἶδε πάντα ψήφοις ἀπάσαις ἀσφαλῆ τῆς εὐσεβείας πρόμαχον τὸν Παλαμᾶν τοῦτον ἀνακηρύξαντας, ὡς θεοσόφῳ γλώττη τοὺς κατὰ Θεοῦ σοφίζομένους ἐπιστομήσαντα καὶ θεοφορήτῳ παλάμη τὰς καινοφανεῖς αἱρέσεις ἀπορραπίσαντα;

- 13 Ἄλλ' ἀναλφάβητον εἶναι φησι τοῦτον ὁ Γρηγοῦρᾶς¹.
10 Εἶπεν ἂν καὶ ἡ γλαυξ ἀφεγγὲς εἶναι τὸ φῶς, εἴπερ σημαντικὴν γλῶτταν εἶχε τῶν αὐτῆς παθημάτων. Ἄλλ' οὐδεὶς ἂν ἀμαυρὸν εἶναι τὸ τῆς ἡμέρας ἐνόμισε φῶς, εἰ μὴ σκοτεινὸς καὶ αὐτὸς περὶ τὸ φῶς ὑπῆρξεν, ὡς ὁ Γρηγοῦρᾶς οὗτος ψευδῆς τῆς ἀληθείας ὑπέρμαχος καὶ δὴ καὶ συνείρων τῷ ψεύδει ψεύδος. Καὶ διδάσκειν
15 τὸν Παλαμᾶν αὐτὸς ἐπὶ τῆς Διαλέξεως ἐκείνης φησὶ καὶ ἡ διδασκαλία ὡς θαυμασία, ἦν νῦν πλασάμενος ἐντίθησι τῷ ψευδεῖ διηγήματι. Μεταγράψας γὰρ τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκεῖνο, «δεῖ πρῶτον θέσθαι τί ὄνομα καὶ τί ῥῆμα»² καὶ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ πατρὸς τῶν ρημάτων ἀποκρυψάμενος, ὡς αὐτὸς παρ' ἑαυτοῦ
20 ταῦτα λέγων, καὶ καθάπερ ἔδραν βεβαίαν τῇ θεολογίᾳ ὑποτιθεῖς μεγαλαυχῶν διαδεικνυται. Εἶτα «καθάπερ ἀπὸ στερροῦ» φησὶ «θεμελίου»³ τούτου δεῖν ἐπαναβαίνειν καὶ μανθάνειν, «τί ἐστιν ἀπόφασις καὶ κατάφασις καὶ ἀπόφανσις καὶ λόγος»⁴.
14 Ἄρ' οὐ γελαῖτε τοιοῦτον τῆς περὶ τῶν θείων δογμάτων
25 διδασκαλίας ἀκούοντες τὸν θεμέλιον; Ἄλλ' ὁ Γρηγοῦρᾶς ὡς αὐτὸς ταῦτ' εἰδὼς ἀξιοῖ μόνος εἶναι τῆς θεολογίας ἀσφαλῆς διδάσκαλος, ἐπεὶ καὶ περὶ Μωϋσέως εἰπεῖν, φησὶ, τὸν Νύσσης

A₁C₂Δ₄ ΛΛ₁Λ₂LM₁M₇ V₄X 2 πατέρα *para*l. Λ τὴν *para*l. Λ 8 κenoφανεῖς Λ₅ 9 φησὶν εἶναι A_π 10 εἴπερ: ὅπερ M₁ 13 οὗτος *para*l. A_π 14 καὶ μετὰ δὴ *para*l. A_π X 16 ἦν: ἢ Λ₁ 23 ἀπόφανσις: ἀπόφασις V₄ 25 ἀκούοντες *para*l. M₇

1. Νικ. Γρηγοῦρᾶ, *Δογματικὸς Α΄*, (*Ἱστορία 30*) 10, PG 149, 248D.

2. Ἀριστοτέλους, *Περὶ Ἑρμηνείας*, 1, Loeb 325, σ. 114.

3. Νικ. Γρηγοῦρᾶ, *Δογματικὸς Α΄*, (*Ἱστορία, 30*), 10, PG 149, 249D, ἐνθα παραθέτει τὴν σχετικὴν ρῆσιν.

4. Ἀριστοτέλους, *Περὶ Ἑρμηνείας*, 1, Loeb 325, σ. 114.

θεῖον Γρηγόριον, ὡς «τοῖς Αἰγυπτίων μαθήμασιν ἐγγυμνασάμενος οὕτω προσῆλθε τῇ θεωρίᾳ τοῦ ὄντος»¹. Οὐ γὰρ ἤκουσεν αὐτοῦ πρὸς Εὐπάτριον γράφοντος· «ἢ περὶ τοὺς ἕξωθέν σου τῶν λόγων σπουδὴ τοῦ μηδεμίαν σε τῶν θείων μαθημάτων ἐπιμέλειαν
 5 ἔχειν ἀποδείξεις ἡμῶν ἐγένετο»². Ἐνεγυμνάσθη μέντοι καὶ Μωϋσῆς τοῖς ἕξω μαθήμασιν, ἀλλ' ἕως ἀτελῆς ὑπῆρχε τὴν ἡλικίαν, ὥσπερ καὶ Παλαμᾶς κατ' ἐκείνην τὴν ἡλικίαν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ἐθαυμάζετο παρὰ πάντων. Δεῖσαν γοῦν ποτε παρὰ βασιλεῖ τῷ μεγάλῳ, Ἀνδρονίκῳ τῷ προπάπῳ τῶν βασιλέων ἐκείνῳ, περὶ
 10 τῆς Ἀριστοτέλους λογικῆς πραγματείας εἰπεῖν, ἑπτακαιδεκέτην ὄντα, τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα φιλοσοφῆσαι τὸν Παλαμᾶν, ὡς ἐκπλήξαι τοὺς περὶ τὸν βασιλέα τηνικαῦτα συνειλεγμένους σοφούς, καὶ τὸν πολὺν καὶ τὰ πάντα σοφὸν λογοθέτην ἐκείνον τὸν μέγαν, ὅλον γεγονότα τοῦ θαύματος, εἰπεῖν πρὸς τὸν βασιλέα·
 15 «καὶ Ἀριστοτέλης αὐτὸς εἶ γε περιῶν παρῆν ἐπήνεσεν ἄν», καὶ προσθεῖναι· «τοιούτους ἔδει τὴν φύσιν εἶναι τοὺς τὴν λογικὴν πραγματείαν Ἀριστοτέλους μετιέναι προηρημένους»³.
 15 Ὅτι δὲ καὶ τὸν Μωϋσῆν ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος κατὰ τὸ ἀτελές τῆς ἡλικίας φησὶ τὴν τῶν ἕξω μαθημάτων κατα-
 20 δέξασθαι γυμνασίαν, πάλιν αὐτὸς παρ' ἑαυτοῦ πιστούσθω, ἅμα καὶ τὸν Γρηγορᾶν, ὡς ἐπὶ τῇ μελέτῃ τῶν ἕξω μαθημάτων καταγερᾶσαντα, δεικνὺς ἄμβλωμά τι μᾶλλον ἀτελεσφόρητον ἀλλ' οὐκ ἄνθρωπον. «Εἰ γὰρ ἡ ἄγονός τε καὶ στεῖρα βασιλέως οὐσα θυγάτηρ, ἦν οἶμαι, φησὶ, τὴν ἕξω κυρίως νοεῖσθαι φιλοσοφίαν,
 25 ὑποβαλλομένη τὸν νέον μῆτηρ τοῦ τοιούτου κληθῆναι κατασκευάσειεν, ἕως τότε συγχωρεῖ ὁ λόγος μὴ ἀπωθεῖσθαι τὴν τῆς ψευδωνύμου μητρὸς οἰκειότητα, ἕως ἄν τις τὸ ἀτελές τῆς ἡλικίας

A₁C₃Δ₄ ΛΛ₁Λ₅LM₁M₇ V₄X 2 προῆλθε Δ₄ 5 ἀποδείξεις Λ 8 γοῦν *para*l. M₇ ποτέ *para*l. Λ 12 τηνικαῦτα *para*l. A₁ 13 πολὺν: πολὴν Λ πάλιν Λ₁ ἐκείνον *para*l. A₁ 14 ὅλον: ἄλον ΛΛ₁Λ₅ 15 περιῶν *διττογρ.* M₁ περὶ ὧν Δ₄ 18 Μωϋσῆν ὁ Νύσσης: τὸν Νύσσης ὁ A₁ 21-22 κατηγορήσαντα Λ₁ 22 ἄμβλώματα Λ 23 ἢ *para*l. A_π

1. Νικηφόρου Γρηγορᾶ, *Δογματικός Α'*, (*Ἱστορία 30*), 10, PG 149, 249B. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωυσέως 2*, 10, PG 44, 329B.

2. Γρηγορίου Νύσσης, *Ἐπιστολὴ 11, Πρὸς Εὐπάτριον*, PG 46, 1041D.

3. Βλ. σχετικῶς καὶ Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 559D-560A.

ἐν ἑαυτῷ βλέπη. Ὁ δὲ πρὸς ὕψος ἀναδραμών, ὡς περὶ τοῦ Μωσέως ἐμάθομεν, αἰσχύνην ἠγγήσεται τῆς ἀγόνου παῖς ὀνομάζεσθαι· ἄγονος γὰρ ὡς ἀληθῶς ἢ ἐξωθεν παιδείσεις, ἀεὶ ὠδίνουσα καὶ μηδέποτε ζωογονοῦσα τῷ τοκετῷ. Τίνα γὰρ ἔδειξε καρπὸν
 5 τῶν μακρῶν ὠδίνων ἢ φιλοσοφία; Οὐ πάντες ὑπηνέμοιό τε καὶ ἀτελεσφόρητοι πρὶν εἰς τὸ φῶς ἐλθεῖν τῆς θεογνωσίας ἀμβλίσκονται, δυνάμενοι ἴσως γενέσθαι ἄνθρωποι εἰ μὴ διόλου τοῖς κόλλοις τῆς ἀγόνου σοφίας ἐνεκαλύπτοντο;». Οὐκοῦν τοσοῦτόν τις ταύτη συζήση, ὅσον μὴ δοκεῖν ἄμοιρος εἶναι τῶν παρὰ
 10 ταύτη σεμνῶν¹.

16 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς κατασαπείς καὶ καταγηράσας καὶ κατατριβείς ἐν τῇ τῶν ἔξω μαθημάτων μελέτῃ καὶ συνεζηκῶς τῇ ματαιοπονίᾳ τῆς ἀκάρπου φιλοσοφίας² καὶ τῇ ἀγόνῳ μητρί ταύτη διὰ τέλους ὄλον ὑποβαλὼν ἑαυτόν, ὡς καὶ ἀπὸ ταύτης
 15 καλεῖσθαι φιλοτιμεῖσθαι, καὶ οὕτω κατάκρας ἀλούς τοῖς δοκοῦσι παρ' ἐκείνη σεμνοῖς, ὡς μεγαλαυχεῖν κάπῃ τοῖς ἐλαχίστοις αὐτοῖς (τί γὰρ μείον τοῦ εἶδέναι τί ὄνομα καὶ τί ρῆμα³, ὃ καὶ τοῖς ἐν γραμματιστοῦ παιδαρίοις οὐκ ἀγνοεῖται;)· γαυριῶν οὖν ὁ Γρηγορᾶς ἐπὶ τῇ τούτων εἰδήσει, ἄρ', ἔστιν ἢ γένοιτ' ἂν ποθ' οὗτος
 20 ἄνθρωπος γοῦν; Οὐμένουν κατὰ τὴν ἀνωτέρω ψῆφον Γρηγορίου τοῦ θεηγόρου. Οὐδὲ γοῦν συνιδεῖν ἔξει ποθ' οὗτος τὸ τοῦ ἀποστόλου ἐκεῖνο «ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεὺς; ποῦ συζητητῆς τοῦ αἰῶνος τούτου; ἐμώρανε γὰρ ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου»⁴. Ἐπει δὲ καὶ κατὰ τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας ὁ Γρηγορᾶς
 25 ἐπιστρατεύει τοῦ μεμωραμένου καὶ κατηλογημένου λόγου τὴν δύναμιν καί, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «δόξας οὐ τρέμει»⁵ «κυριό-

A₁C₃Δ₄ Λ₁Λ₅ LM₁ M₇ V₄X 1 ἐν ἑαυτῷ *παρὰλ.* M₇ βλέπει Δ₄ 2 Μωσέως Δ₄ 3 ἔξω A₁ 5 ὑπὸνέμοι Λ₁ 6-7 ἀλίσκονται A_π ἀμβλύσκονται A₁C₃Λ₁Λ₅X 10 ταύτης Δ₄ 14 ὑπολαβὼν M₇ 17 ἐν τοῖς Λ ἐν *παρὰλ.* Λ 21 οὐδέ: ὁ δὲ M₁ 22 συζητῆς Λ 23-24 ἐμώρανε... τούτου *παρὰλ.* Λ 23 τοῦ₂ *παρὰλ.* Δ₄ 25 κατηλογημένου: κατηγορημένου X

1. Γρηγ. Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωσέως* 2, PG 44, 329BC.

2. Βλ. Π. Χρήστου, «Ἡ ἔννοια τῆς διπλῆς γνώσεως κατὰ τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν», *Θεολογικὰ μελετήματα* 4, Θεσσαλονίκη 1977, 141-163 (ἑλληνιστὶ καὶ ἀγγλιστὶ).

3. Βλ. τὸ ἀνωτέρω ἐν παραγράφῳ 13 παράθεμα τοῦ Ἀριστοτέλους.

4. Α΄ Κορ. 1, 20.

5. Β΄ Πέτρ. 2, 10.

- τητος καταφρονεῖ»¹, παρ' οὐδὲν τιθέμενος τὰς ἐπὶ τῶν θείων συνόδων, τὰς ἐπὶ τῶν ἱερῶν τόμων, τὰς ἐπ' Ἐκκλησίας ἐπετείουσ φρικώδεις ἀποκηρύξεις αὐτοῦ², ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς παραθεωρήσαντας ἐκείνους καὶ τῷ κτίστη τὴν κτίσιν³ ἐπαναστήσαντας, 5 παραθεωρῶν καὶ αὐτὸς τὰ τοῦ Πνεύματος λόγια, τῇ εὐσεβείᾳ δι' αὐτῶν ἐπιτίθεται, ἄρ' οὐ δῆλός ἐστιν ἐκείνης τῆς σοφίας ὑπάρχων θεραπευτής, ἥτις κατὰ τὸν Ἀδελφόθεον Ἰάκωβον «ἐπίγειός ἐστι ψυχικὴ δαιμονιώδης»⁴, ἐν ἧ, κατὰ τὸν αὐτὸν εἰπεῖν πάλιν, «ζῆλος καὶ ἐριθεία καὶ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα»⁵;
- 10 Διὸ κἂν τοῖς οἰκείοις συγγράμμασιν, ἴδοις ἂν αὐτὸν οὐδ' ὁμολογῶν ἄλλ' ἄλλοπρόσαλλον καὶ οἶον ἄλλοπρόσωπόν τινα καὶ ἀντιπρόσωπον πολλακίς γινόμενον, ἐξ ὧν ἐστι τὸ φίλερι τοῦ ἡθους, τάχα δὲ καὶ τὴν πρὸς λόγους ἀφυΐαν τούτου στοχάσασθαι, μηδ' ἑαυτῷ γοῦν ἀκολουθεῖν δυναμένου μηδὲ συνορᾶν τὰ 15 ἐπόμενα.
- 17 Ἐκ ταύτης δ' οἶμαι τῆς ἀφυΐας καὶ ἀγροίκῳ μὲν ἔοικε τὴν ἀπὸ στόματος ὁμιλίαν καὶ ἀηδεῖ καὶ ἀμούσῳ καὶ ἀναρμόστῳ παντάπασι, κἂν ἐν τῇ γραφῇ δοκεῖ τι δεινότερον ἐπιδείκνυσθαι, ὅσον εἰς φράσιν ἦκον. Ὡσπερ γὰρ ὁ σίδηρος, μέλας ὢν τὴν 20 φύσιν, τῇ σφοδρᾷ πρὸς τὸ πῦρ ὁμιλία πρὸς ὀλίγον τὴν χροιάν ἀμείψας, μετ' οὐ πολὺ πρὸς τὴν ἔμφυτον ἐπανερχεται μελανίαν, οὕτω καὶ Γρηγορᾶς ἐν τῇ μελέτῃ φανεῖς τις ἔλλογιμώτερος, πρὸς τὴν ἔμφυτον ἀγροικίαν ἐπανερχεται πάλιν τῆς μελέτης ἀφέμενος, μᾶλλον δὲ κἂν τῇ μελέτῃ στρατηγούμενος οἶον ὑπὸ 25 τῆς ἔμφυτου ταύτης ἀγροικίας καὶ ἀφυΐας, οἷά τις σκαπανεὺς ἐπὶ τὸ θεολογεῖν ὠρμημένος, τοιαῦτα πρεσβεύει καὶ κατασκευάζειν πειρᾶται δόγματα, ὄντως «ἄκραντα γαρύων»⁶ κατὰ Πίνδα-

A₁C₂Δ₄ ΛΛ₁Λ₅L M₁M₇ V₄X 1-2 θείων συνόδων... ἱερῶν τόμων: ἱερῶν συνόδων... θείων τόμων A₁ 3 καὶ παραλ. M₇ 3-4 παραθεωρήσοντας Λ 18 κἂν Λ₁ 19-20 τῇ φύσει A_κ 27 ὄντως: οὕτως M₇ ἀκράγαντα L

1. Αὐτόθι

2. Ἐννοεῖται τὸ κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας ἀναγινωσκόμενον συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας.

3. Πρβλ. Ρωμ. 1, 25.

4. Ἰακ. 3, 15.

5. Ἰακ. 3, 16.

6. Πινδάρου Ὀλυμπιονίκαι, 2, 87, «ἄκραντα γαρύετον», Ἄλ. Νέγρη, Πινδάρου τὰ σωζόμενα, σ. 13.

- ρον, ἄτε μαθήσει μόνη λαλεῖν ἐπιχειρῶν πρὸς τὸν καὶ φύσει καὶ μαθήσει καὶ χάριτι θεία κεκοσμημένον Γρηγόριον. Ἔστι δ' οὐ καὶ μακρῶ χειρῶν τῶν σκαπανέων ὁ Γρηγοῤᾤ τὴν διάνοιαν ἀναφαίνεται, μὴ μόνον οὐ δυνάμενος συνορᾶν τὸ ἠνωμένον ἐν
- 5 τῇ διακρίσει τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῇ ἐνώσει διακεκριμένον καὶ συμφύρων οὕτω τὰς τῶν θεοφόρων φωνάς, ἀλλὰ καὶ τὴν κατὰ διάθεσιν ἐπὶ τῶν θείων νοσῶν ἄγνοιαν, ὡς μὴ μόνον αὐτῶ τὸ σοφὸν ἡλίθιον εἶναι καὶ ἀλόγιστον τὸ ἐλλόγιμον, ἀλλὰ καὶ βωμολοχίαν εἶναι τούτῳ τὴν ἐκ τῶν Γραφῶν χρῆσιν καὶ τὴν
- 10 θεολογίαν ἄκραν δυσσέβειαν.
- 18 Ὅθεν πολὺ τὸ δέος, μὴ καὶ σκευὸς οὗτος κατηρτισμένον εἰς ἀπώλειαν¹ ἦ, παραχωρήσει θεία καθ' ἐντοῦ τὴν ἐκ μαθήσεως τοῦ λόγου προσλαβῶν δύναμιν, ὡς ὁ Φαραὼ τὸ βασίλειον, ὡς ὁ Μίδας τὸν πλοῦτον, ὡς οἱ γίγαντες τὴν τοῦ σώματος ρώμην, δι'
- 15 ὧν ἀπώλοντο. Καθάπερ γὰρ λόγος πτερὰ τὸν μύρμηκα προσλαμβάνειν, ὅταν ὀργισθῇ τούτῳ Θεός, καὶ γὰρ ἐπιχειρῶν ἵπτασθαι κατὰ μικρὸν κατασπᾶται κάτω καὶ συντριβεται διακενῆς, οὕτω καὶ Γρηγοῤᾤ· χαμαιζηλὸς ὢν τὴν διάνοιαν καὶ περὶ τὴν κάτω καὶ κενὴν δόξαν ἐπτοημένος, εἶτ' ἐπιχειρῶν τῇ δυνάμει τοῦ
- 20 λόγου πρὸς τὴν τοῦ ὄντως ὄντος θεωρίαν ἀνίπτασθαι καὶ περὶ θείων δογμάτων λογογραφεῖν, πυκνὰ κατασπᾶται κάτω πρὸς δυσσεβῆ καὶ ἀπηγορευμένα τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ φρονήματα, εὐθήθειαν ἀσεβείᾳ μίξας ἀθλίως καὶ δι' ἀμφοτέρων ἀπαιδευσίας χεῖρῳ δείξας τὴν ἐν λόγοις παιδείαν καὶ τὴν αὐτοῦ σοφίαν
- 25 ἐπιγνώσεως ἔλλειψιν. Ταῦτ' ἄρα νῦν μὲν ἄπερ οἱ θεοφόροι πατέρες προεῖπον κατ' αὐτοῦ, ὡς ὑπὲρ ἑαυτοῦ φρενοβλαβῶς προάγει, μὴ εἰδῶς «μήτε ἃ λέγει μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦται»². Νῦν δέ, ὥσπερ τις κριτῆς αὐτὸς ἢ τύραννος ὑπερηφάνως προκαθήμενος, τὰ μὲν τῶν ἐκείνοις εἰρημένων ἐκβάλλει καὶ ἀκυροῖ, τὰ δέ

A₁C₂Δ₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁M₇ V₄X 1 καὶ₁ *para*l. B_κ 3 χεῖρον C₃ Δ₄ Λ₁ διάνοι' Δ₄ 13 δ₂ *para*l. Λ 15 μύρμηκα Δ₄ μέρμηκα Λ 16 ὁ Θεός Λ 16-19 ἐπιχειρεῖ A₁Δ₄ 18 ὁ Γρηγοῤᾤ A_κ 19 καὶ *para*l. Λ₁Λ₅ 20 πρὸς: ἐπὶ A_κ ὄντως *para*l. V₄ ὄντος ὄντως Δ₄ 23-25 εὐθήθειαν... ταῦτ' ἄρα *para*l. A_κ ὡς ἐτέρα χεῖρὶ Λ₅ 25 καὶ νῦν A_κ θεοφόροι: θεολόγοι ΛΛ 29 ἀκυροῖ: κυροῖ Λ₁

1. Ρωμ. 9, 22.

2. Πρβλ. Α΄ Τιμ. 1, 7.

ἐγκρίνει καὶ εἰσποιεῖται μετὰ πολλῆς ἐξουσίας. Πολλαχοῦ δὲ καὶ τῶν παρεσπασμένων ἐκείνων διαστρέφει τὴν δύναμιν, ἔστι δ' οὐ καὶ αὐτὰ τὰ ρήματα παραχαράττει φανερώς. Ἴδοις δ' ἂν τὰ αὐτὰ τοῦτον ποιοῦντα κὰν τοῖς τοῦ Παλαμᾶ, πρὸς ὃν ἀντιλέ-
 5 γειν οἶεται, λόγοις, ὡς ἐντεῦθεν καθ' ἑαυτοῦ μᾶλλον ἢ κατ' ἐκείνου ποιεῖσθαι τὸν ἀγῶνα. Ταῖς γὰρ αὐτοῦ προσθήκαις καὶ ὑφαιρέσεσι καὶ παντοδαπαῖς διαστροφαῖς ἀντικείμενός ἐστι, πρὸς τὸ περιφανὲς τῆς ἀληθείας ἄλλως ἀντειπεῖν οὐκ ἔχων.

19 Πολλὰ δὲ καὶ τῶν θεολόγων πατέρων ὄντα φανερώς,
 10 οὐκ οἶδ' ὅ,τι παθὼν αὐτός, ὡς ὄντα τοῦ Παλαμᾶ προτίθησιν αὐτολεξεῖ καὶ πρὸς ταῦτα ἀντιλέγει καὶ τὰναντία τούτων συμπεραίνειν ἀγωνίζεται, καὶ νῦν μὲν τὰ θεῖα καὶ αὐτοῖς τοῖς πονηροῖς κτίσμασι δυσσεβέστατα συντάττει, νῦν δὲ τὸ αὐτὸ καὶ οὐσίαν εἶναι τοῦ θεοῦ καὶ κτίσμα δείκνυσιν. Ἄλλοτε δὲ πάλιν τὸ αὐτὸ
 15 μηδαμῶς εἶναι μηδαμῆ κατασκευάζει, καὶ νῦν μὲν τὴν θεῖαν ἔνωσιν τε καὶ διάκρισιν ἐπανίστησιν ἀλλήλαις, νῦν δὲ τὴν καταφατικὴν καὶ ἀποφατικὴν θεολογίαν καὶ ἀπλῶς τὰ πρὸς ἄλληλα διαφωνεῖν δοκοῦντα τῶν ἀγίων, δι' ὧν καὶ πᾶσαν τὴν θεόπνευστον Γραφὴν αὐτὴν ἐφ' ἑαυτὴν ἐγείρει καὶ τοὺς θεοφό-
 20 ρους θεολόγους ἐπιστρατεύει καθ' ἑαυτῶν τε καὶ ἀλλήλων, καὶ νῦν μὲν τὴν θεῖαν διάκρισιν καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν θεῶν ὑποστάσεων τελέως ἀθετῶν τῷ Σαβελλίῳ σύμπλους γίνεται, νῦν δὲ τὴν θεῖαν ἔνωσιν ἀποσειόμενος καὶ εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα διχοτομῶν τὸ θεῖον, Ἀρείῳ καὶ Εὐνομίῳ καὶ Μακεδονίῳ τοῖς χριστο-
 25 μάχοις καὶ πνευματομάχοις, οὐχ ὁμόφρων μόνον, ἀλλὰ καὶ σύμφωνος καθίσταται, πολλαχοῦ καὶ αὐταῖς ταῖς φωναῖς ἐκείνων χρώμενος καὶ ἀπλῶς ὑπερβολὴν τε καὶ ἔλλειψιν ὄντα τε ἀεὶ καὶ τὰ μὴ ὄντα πάντη κίρνησι πρὸς σύστασιν τῆς αὐτοῦ παντοδαπῆς καὶ ἀσυστάτου πλάνης, τὰ ἀσύγκλωστα συγκλώθων καὶ τὰ ἄμι-
 30 κτα μινύς. Ἄλλ' οὐδὲ τὴν θεῖαν ἐνανθρώπησιν ἀνεπηρέαστον ἀφήκεν, ἀλλ' ἐξ ὧν λέγει μίαν μὲν ἐνέργειαν ἔχειν τὸν Χριστὸν κατασκευάζει τὴν κτιστὴν, τὸ δὲ παρ' ἡμῶν προσκυνητὸν ἐκείνου πρόσλημμα ἄσαρκόν τε εἶναι καὶ ἀσώματον παρίστησιν, ἀντιστρόφως Ἀπολιναρίῳ καὶ οὐχ ἦττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον
 35 δυσσεβῶς.

A₁ C₃Δ₄Λ₁ Λ₅ LM₁ M₇V₄X 2 διαστρέφειν Δ₄ 4-5 ἀντιλέγειν: ἂν λέγειν Λ
 10 προστίθησιν C₃Δ₄ 13 μετὰ δὲ προστ. καὶ A₁ 28 παντοδαποῦς A₁C₃Δ₄Λ
 31 τὸν Χριστὸν ἔχειν A₁ 32 κατασκευάζειν Λ 33 πρόσλημα A₁

- 20 Τοιαῦθ' ὁ Γρηγοῦρᾶς συγγράφεται κατὰ τῆς εὐσεβείας καὶ τῶν ἀσφαλῶς ἀντεχομένων αὐτῆς φρικτὰ μὲν ἀκοῦσαι καὶ εἰπεῖν, ἀλλ' οὐ τοῦ λέγοντος ἀπλῶς ταῦτα, τοῦ δὲ φρονούντος καὶ γράφοντος ἐκεῖνα δι' ὧν κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην τοιαῦτα συνά-
- 5 γεται καὶ τῷ διαστρέφειν καὶ μεθέλκειν τοὺς πάντας ἐγχειρεῖν πρὸς τὴν οἰκείαν κακόνοιαν τοὺς εὖ φρονούντας καὶ δυναμένους αὐτὸν ἐξελέγχειν καταναγκάζοντος. Εἴτε δὲ ἐκὼν οὗτος εἴτε μὴ ἐκὼν εἶναι πρὸς τὰς τοιαύτας ἐκβαίνει τερατείας ὁμοῦ καὶ δυσσεβείας, ἔστιν ἐφ' ὧν οὐκ ἔχω διίσχυρίζεσθαι, τοῦτο δὲ καὶ
- 10 λίαν ἐπίσταμαι, ὅτι τὴν τοῦ ἀγαθοῦ πνεύματος ἐνέργειαν καὶ χάριν οὐκ ἀθετήσας μόνον καὶ ἀρνησάμενος, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῆς χωρήσας καὶ ὀπλισάμενος, τῆς τοῦ ἐναντίου πνεύματος ἐνεργείας πλήρης ἐγένετο, καὶ ταύτη καθάπαξ παραδοὺς ἑαυτὸν καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐνεργούμενος τοιαῦτα λογοποιεῖ καὶ συγγράφεται
- 15 τοῦ φωτὸς τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας τελέως ἐκκρουσθεῖς.
- 21 Ἐντεῦθεν κατὰ σκότον ὄντως ἠλάσκει καὶ παραπαίει καὶ συντριβεται διακενῆς· ἐντεῦθεν «ἐματαιώθη ἐν τοῖς διαλογισμοῖς»¹ αὐτοῦ, «φάσκων εἶναι σοφὸς ἐμωράνθη»² καί, κατὰ τὸν Ἱερεμίαν, «ὁδὸν ἐπιστήμης οὐκ ἔγνω»³ καὶ «κατεδίωξεν αὐτὸν
- 20 πλάνησις»⁴, ὡς Ἡσαΐας φησί, καὶ οὐκ οἶδα τίς ἂν ἀνθρώπων ἢ ἀπελέγξοι καὶ ἐπεξέλθοι τοῦτον ἀξίως, ἄγγων καὶ βία πρὸς ἐπιστροφήν ἔλκων ἀφηνιάζοντα, ἐπεὶ παραιναιτικῶν οὐκ ἐπαίει λόγων, ἢ μηδ' οὕτω τῆς τηλικαύτης πλάνης ἀφεῖσθαι προηρημένον, ἀποχρώντως θρηνήσαι καὶ ἀποδύραιτο ἄνθρωπον ἐν γῆρα
- 25 τοσοῦτῳ νεάζοντα τὴν δυσσέβειαν, ἐν τοσαύτῃ παιδείᾳ λόγων ἀπαιδαγώγητον τὰ θεῖα δεικνύμενον, ἐν οὕτω σταθερᾷ μεσημβρία τοῦ τῆς ἀληθείας καὶ εὐσεβείας φωτὸς σκότος βλέποντα, ψεῦδος λαλοῦντα, πονηρίαν καὶ δυσσέβειαν ἐκδικοῦντα καὶ συγγραφόμε-

A₁ C₂Δ₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁ M₇V₄X 2 αὐτῆς: αὐτοῖς Λ 5 τὸ Λ₅ 16 ἠλάσκει A₁ ἰλάσκει λοιποὶ κώδ. 16-17 κατὰ σκότον...διακενῆς παραλ. M₇ 21 ἀπελέξοι Λ₁ τοῦτο V₄ 22 ἐπειδὴ B_π ἐπαίει Δ₄ 24 θρηνήσοι A_πΛ₅ 28 ἐκδικοῦντος V₄

1. Ρωμ. 1, 21.

2. Ρωμ. 1, 22.

3. Βαρ. 3, 20.

4. Ἡσ. 30, 28.

νον· «γράφων γὰρ πονηρίαν γράφει»¹ κατὰ τοὺς ὑπὸ Ἡσαΐου
 ταλανιζομένους ἐκείνους. «Καὶ τί ποιήσει», κατὰ τὸν αὐτὸν
 πάλιν εἶπειν, «ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς»², μὴ ὅτι τῆς ἐπενεχθησομέ-
 νης αὐτῷ ἡνίκα ὁ τῶν ἐκδικήσεων κύριος «τοιούτος ἦξει», κατὰ
 5 τοὺς ἀψευδεῖς θεολόγους, «οἶος ὦφθη τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ ὄρει
 ἢ παρεδείχθη ὑπερνικώσης τὸ σαρκίον τῆς θεότητος»³, ἦν οὗτος,
 ὃ τῆς ἀσεβείας, συντάττει τοῖς κτίσμασιν, ἀλλὰ καὶ τῆς παρ'
 ἡμῶν ἀρτίως κατὰ τὰς σεπτὰς καὶ πατρικὰς ὑφηγήσεις καὶ τὴν
 ἐπιμετρηθεῖσαν ἡμῖν παρὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ χάριτος ὑπὲρ ἀλη-
 10 θείας ἐπίγνωσιν.

22 Ἐπεὶ γὰρ δεῖσαν ὑποβολιμαίων αὐτῷ προσώπων, ὡς
 λάθοι πρὸς τοὺς ἀγίους ἡμῶν πατέρας ἀντιπαρεξάγων τὸν λόγον,
 ἡμῖν ἀντ' ἐκείνων ἐχρήσατο, δικαία μέμψις γένοιτ' ἂν ἡμῖν
 οὐδεμία παρ' οὐδενὸς προηρημένοις, μᾶλλον δὲ ἠναγκασμένοις,
 15 εἰς δύναμιν ἐπεξελθεῖν καὶ διασκέψασθαι πρὸς ἀλήθειαν ἐν ἀκρι-
 βεῖ βασάνῳ τὰ κατὰ τῆς εὐσεβείας ἐξενηνεγμένα τῷ ἀθλίῳ τούτῳ,
 φεῦ, ὄντως πονηρὰ συγγράμματα, δι' ὧν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ
 τὴν λαμπρότητα τῆς τοῦ μονογενοῦς θείας φύσεως εἰς κτίσμα
 κατασπᾶ, καθ' ἣν ἐπ' ὄρους διὰ τοῦ σώματος ἤστραψε καὶ τοὺς
 20 μαθητὰς περιήστραψε, καθ' ἣν ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν
 τὴν κεκρυμμένην ὑπὸ τὴν σάρκα τῆς θεότητος ἀκήρατον παρε-
 γύμνωσεν αἴγλην, καθ' ἣν ἦξει πάντας περιλάμψων τοὺς υἱοὺς
 τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὡς πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, μᾶλλον
 δὲ διηνεκὲς καὶ ἀδιάδοχον τὸ φῶς ἐμποιήσων καὶ αὐτοὺς τοὺς
 25 μετέχοντας τοῦ φωτὸς ἐκείνου ἄλλους ἡλίους ἀπεργασόμενος.

23 Τοῦτο γὰρ τὸ φῶς τὸ ἄδυτον, τὸ ἀδιάδοχον, τὸ ἀνέσπε-
 ρον, τὸ ἀναρχον, τὸ αἰδῖον, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος,
 τὴν τοῦ πατρὸς δόξαν, ἐν γὰρ τῇ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἦξιν
 πεπιστεύκαμεν δόξῃ, τὴν τοῦ Πνεύματος οὐδὲν ἤττον, μία γὰρ
 30 δόξα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, πάλιν ἀτιμάζειν οὗτος

A₁C₃ Δ₄Λ₁ Λ₅ LM₁ M₇V₄X 1 ὑπό: ἀπὸ M₇ 7 ὦ Δ₄ 9 Χριστοῦ: Θεοῦ Δ₄
 11 αὐτῷ: αὐτῶν Δ₄ 13 ἂν παραλ. M₇ V₄ 14 προηρημένος Λ 25 ἡλίους: ἀλίους Λ
 26 τὸ ἄδυτον παραλ. Δ₄ 30 καὶ₁ παραλ. Δ₄ V₄ ἕμετὰ καὶ₂ προστ. ἀγίου A₁

1. Ἡσ. 10, 1.

2. Ἡσ. 10, 3.

3. Γρηγορίου Θεολόγου, Ἐπιστολὴ 101, Πρὸς Κληδόνιον, PG 37, 181AB.

πειρᾶται διὰ τοῦ προτεθειμένου νῦν γράμματος αὐτοῦ — βαβαί τῆς πλάνης! — κτιστὸν τοῦτο δυσσεβῶς πειρῶμενος δεῖξαι καὶ τοὺς εὐσεβεῖς παντὶ τρόπῳ μηχανώμενος πείσαι, κατηγορῶν ἡμῶν αὐτῶν, ὡς ἄκτιστον φρονούντων τὸ ἑωραμένον ἐπ’ ὄρους ἀπορ-
5 ρήτως τοῖς ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐπὶ τὸ πνεῦμα μεταναστᾶσι καὶ διὰ τοῦ πνεύματος τὰ τοῦ πνεύματος ὁρᾶσι κατὰ τοὺς θεηγόρους.

24 Ἀρχὴν γε μὴν καὶ ὑποβάθραν καὶ οἶόν τινα ρίζαν καὶ θεμέλιον τοῦ οἰκείου τούτου καὶ ἀντιθέου συγγράμματος ὁ Γρηγοῦρᾶς Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνῳ ποιεῖται τὴν αὐτὴν. Ὁ μὲν γὰρ
10 Βαρλαάμ ἀρχόμενος ἀναίδην ἔγραψεν· «ἐν ἄκτιστον, ἡ ἀναρχος καὶ ἀτελεύτητος οὐσία τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ παρὰ ταύτην πάντα γεννητῆς ὑπάρχει φύσεως», ἵν’ ἐντεῦθεν αὐτῷ ῥαδίως ἐξῆ τὸ τῆς σεπτῆς ἐπ’ ὄρους τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως θεϊότατον φῶς χαμαὶ ρίπτειν καὶ τοῖς κτίσμασι συναριθμεῖν καὶ κτιστὴν τοῦ
15 Χριστοῦ θεότητα καλεῖν, ὥσπερ καὶ ὁ Γρηγοῦρᾶς ἀρτίως. Πρὸς δὲ ταύτη καὶ πᾶσαν ἔλλαμψιν καὶ χάριν καὶ ἐνέργειαν θεῖαν καὶ πάντα τὰ περὶ τὸν Θεὸν ἐξ αἰδίου ὄντα καὶ φυσικῶς αὐτῷ προσόντα, ὡς μὴ φύσιν, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν ὄντα, πρὸς τὴν κτίσιν κατασπᾶν· μηδὲ γοῦν τὸ παρ’ αὐτοῦ προτεθειμένον ἀναρ-
20 χον καὶ ἀτελεύτητον τῆς θείας φύσεως δυσωπηθεῖς, ἃ καὶ περὶ τὴν θεῖαν ὑπάρχει φύσιν καὶ φύσις οὐκ ἔστιν, ὡς μὴ καθ’ ἑαυτὰ ὑφεστηκότα, ἀλλ’ ἐν ταύτῃ θεωρούμενα, οὐ τὰ ὀνόματα λέγω, μεθ’ ἡμᾶς γὰρ ταῦτα, ἀλλὰ τὰ ὑπὸ τούτων σημαινόμενα καὶ παρ’ ἡμῶν εὐσεβῶς νοούμενα, ἃ δὴ καὶ ἄκτιστά ἐστι. «Πᾶν γὰρ ὁ, τι-
25 πέρ ἐστι περὶ τὸν Θεὸν νοούμενον», ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν ἀντιρρητικῶν φησιν ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος, «πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ἦν, ἀλλ’ ὀνομάζεσθαι τοῦτό φαμεν μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν ὀνομάζοντα»¹. φαίη δ’ ἂν τις εἰκότως καὶ νοεῖσθαι μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν ἐπιβάλλοντα. Ταῦτα δὲ καὶ πράγματα ἔσθ’ ὅπως ἂν
30 κληθεῖν, κἂν εἰ μὴ αὐθύπαρκτα.

25 Ὅτι δὲ ὄντα τε καὶ ἄκτιστα ταυτὶ καὶ πράγματα ἔστιν

A₁ C₂Δ₄ ΛΛ₁Λ₅ LM₁ M₇V₄X 9 αὐτὴν: ἀρχὴν αὐτὴν M₁M_τ ἀρχὴν τὴν αὐτὴν V₄ ἀρχὴν διωρθωμένον εἰς αὐτὴν Λ₅ 11 ταύτην: ταῦτα Λ 12 γεννητῆς: κνητῆς Λ₁ ἐν αὐτῷ Δ₄ 13 σεπτῆς παραλ. Λ₁ 14 ριπτεῖν A_xΛΛ₅ 16 ταύτη: ταύτην B_x 18 ἀλλὰ παραλ. Δ₄ ΛΛ₁Λ₅ περὶ τὴν φύσιν παραλ. Δ₄ 20 ἃ παραλ. Λ 26 πρὸ: περὶ M_τ 31 ταυτό Λ

1. Πρὸς Εὐνόμιον 12. W. Jaeger, Gregorii Nysseni opera, τ. 1, 173, PG 45, 965B

ὅτε λέγεται, τρεῖς ἡμῖν ἀρτίως εἰς παράστασιν ἀρκέσουσιν, αὐ-
 τὸς τε ὁ προειρημένος θεολόγος καὶ Ἄθανάσιος ὁ μέγας καὶ
 Μάξιμος ὁ τὰ θεῖα πολὺς. Οὗτος γὰρ εἰπὼν ὅτι «πάντα ὅσα ὁ
 Θεὸς καὶ ὁ διὰ τῆς χάριτος τεθεωμένος ἔσται χωρὶς τῆς κατ'
 5 οὐσίαν ταυτότητος»¹ καὶ δείξας ὡς οὐδεὶς τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν
 κληρονομεῖ, τοῦτο γὰρ καὶ ἐννοῆσαι ἀσεβές, αὐτὸς πάλιν φησὶν·
 «ἔστι τι πρᾶγμα ὑπὲρ αἰῶνας ἢ τοῦ Θεοῦ βασιλεία· ταύτην δὲ
 πιστεύομεν εἶναι τὴν τῶν σωζομένων κληρονομίαν»². Ὁ δὲ
 μέγας Ἄθανάσιος ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ διαλεγόμενος
 10 «οὐχ ἔνεκεν, φησί, κτιστῶν πραγμάτων εἶπεν ὁ Σωτὴρ ἅπαντα
 ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμὰ ἔστιν, ἀλλ' ὅσα ἀνῆκε τῇ θεότητι τοῦ
 Πατρὸς αὐτοῦ ἴδια ἔφη ὁ Κύριος, οἶον τὸ ἀθάνατον, τὸ ἄναρχον,
 τὸ ἄκτιστον, τὸ δυνατόν, τὸ προγνωστικὸν καὶ τὰ τοιαῦτα»³. Ὁ
 δὲ Νύσσης θεῖος πρόεδρος ἐν τῷ τρίτῳ τῶν *Πρὸς Εὐνόμιον*
 15 φησι· «Θεὸν λέγοντες τὸν ἔφορον καὶ ἐπόπτην καὶ διορατικὸν
 τῶν κεκρυμμένων ἐπινοοῦντες ἐπικαλούμεθα. Εἰ δὲ προῦφέστηκε
 τῶν ἐνεργειῶν ἢ οὐσία» (ποιῶν ἐνεργειῶν; πάντως τῆς προνοητι-
 κῆς καὶ προγνωστικῆς καὶ θεατικῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας καὶ
 δυνάμεως, ἀφ' ὧν αὐτὸς ἐπινοεῖσθαι τὸν Θεὸν ἔφησεν ἐνταῦθα,
 20 ὧν ἢ θεῖα προῦφέστηκεν οὐσία, μὴ κατὰ χρόνον - ἅπαγε - οὐδὲν
 γὰρ τῶν ἐν αὐτῷ πρεσβύτερον ἢ νεώτερον, ἀλλὰ κατὰ τὴν τάξιν
 ὡς αἰτία τούτων)· «εἰ οὖν προῦφέστηκε», φησί, «τῶν ἐνεργειῶν
 ἢ οὐσία, νοοῦμεν δὲ τὰς ἐνεργείας δι' ὧν αἰσθανόμεθα» (τίνων;
 τῶν ἀποτελεσμάτων, ταῦτα γὰρ τὰ αἰσθητά, νοοῦμεν δὲ τὰς
 25 ἐνεργείας ἐκ τούτων ἔφη, οὐδεμία γὰρ τούτων αἰσθητῆ), «ρήμασι
 δὲ» - φησί - «ταύτας ὅπως ἂν ἢ δυνατόν ἐξαγγέλλομεν, τίς ἔτι
 καταλείπεται φόβος νεώτερα τῶν πραγμάτων τὰ ὀνόματα λέ-
 γειν;»⁴ Τίνων πραγμάτων; Τῶν ἐνεργειῶν δηλονότι. Ποῦ τοίνυν
 εἰσὶν οἱ λέγοντες ὀνόματα κενὰ πραγμάτων τὰ παρὰ τῶν εὐσεβῶν
 30 εὐσεβῶς νοούμενα περὶ τὴν θεῖαν φύσιν;

A₁ C₃Δ₄ ΛΛ₁Λ₃LM₁ M₇V₄X 3 ὅτι *παραλ.* A_x 7 αἰῶνος A_x 10 κτιστῶν πραγμά-
 των φησί A₁ 14 πρόεδρος: Γρηγόριος A₁ ὡς A₁ τὸν Εὐνόμιον A_x 22 οὖν: γοῦν
 A₁L 25 οὐδεμία: οὐδὲ ΛΔ₄ 29 εὐσεβῶν *παραλ.* ΛΛ₁

1. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1308B· πρβλ. Ἐπιστολὴν 1, PG. 91, 376AB.

2. *Κεφάλαια Θεολογικά* 2, 86, PG 90, 1165AB.

3. (ψευδ.) *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν* 3, PG 28, 920C.

4. *Πρὸς Εὐνόμιον* 12, Jaeger 1, 268έ., PG 45, 960C

- 26 Ἄλλ' ὁ μὲν Βαρλαάμ τοιαύτην αὐτῷ ποιεῖται τὴν ἀρχὴν τῶν κατ' αὐτὸν δογμάτων. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος ἐκείνῳ συνάδων ἐς τὰ μάλιστα «τὸ μόνον ἄκτιστον, φησί, φῶς καὶ ἡ ἄκτιστος δόξα ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ ἐστι, πᾶν δὲ τὸ παρηλλαγμένον ὄπωσοῦν τῆς 5 θείας φύσεως οὐκ ἔστιν ἄκτιστον»¹. Γρηγορᾶς δὲ οὗτος ὁ πολὺς «ἐν μόνον ἐστὶν ἄκτιστον, φησὶν, ἡ θεία καὶ τρισυπόστατος φύσις, τὰ δ' ἄλλα πάντα καὶ μετ' αὐτὴν κτιστά»
- 27 . Συνοδικῶς μὲν οὖν ἐκεῖνοι πρότερον πολλάκις καὶ διὰ πολλῶν ἐξελεγχθέντες, ὡς καὶ οὗτος μετ' αὐτούς, ἀναθέματι 10 καθυπεβλήθησαν καὶ τῶν τῆς ἱερᾶς Ἐκκλησίας ἀπελήλανται περιβόλων, ὡς διχοτομοῦντες τὸν Θεὸν εἰς κτιστά καὶ ἄκτιστα καὶ μόνην τὴν αὐτοῦ φύσιν ἄκτιστον εἶναι διατεινόμενοι, τὰ δὲ προσόντα τούτῳ φυσικῶς καὶ περὶ τὴν θεϊαν φύσιν ἐξ αἰδίου θεολογούμενα πρὸς τὴν κτίσιν κατασπῶντες καὶ πολλαπλασίως 15 κτίσμα τὸν Θεὸν ποιοῦντες. Τὰς γὰρ ἐξῆς ὡς ἐκ τοιαύτης ἀρχῆς ὠρμημένων δυσσεβείας, ἃς βίβλοι καὶ τόμοι φέρουσι, νῦν καταλέγειν οὐ καιρός. Φέρε δ' ὁμως ἴδωμεν καὶ νῦν αὐτὴν τούτων διαδοχὴν, τὸν Γρηγορᾶν τοῦτον, ἐπειδὴ μήτε καταπείθεται, μήτε καταδύεται, μήτε δ' ἀνέχεται σιγᾶν, ἀλλὰ καὶ ἀρνεῖται τὴν πρὸς 20 ἐκείνους συμφωνίαν. Φέρε τοίνυν ἴδωμεν εἰ σύμφωνος οὗτος καὶ ὁμολογος ἢ μὴ τοῖς διὰ πολλῶν καὶ πολλάκις ἀπεληλεγμένοις ἐκείνοις κακοδόξοις πρότερον. Κἂν μὲν σύμφωνος, ἐξ ἀνάγκης καὶ κακόδοξος, ἂν δὲ μὴ σύμφωνος, οὐκ ἐξ ἀνάγκης ὀρθόδοξος. Ἐπεὶ δ' ἐνδέχεται εἶναι τε καὶ μὴ, σκεπτέον καὶ τὰ τούτου κατὰ 25 πᾶσαν ἀνάγκην.
- 28 Δοκεῖ μὲν οὖν ἄλλο τι λέγειν παρὰ τὸν Βαρλαάμ καὶ τὸν Ἀκίνδυνον, μὴ τὰ παρ' αὐτὴν, δηλαδὴ τὴν θεϊαν φύσιν, ἀποφηνάμενος ἅπαντα κτιστά, τὰ δ' ἄλλα πάντα καὶ μετ' αὐτὴν. Εἰ 30 γοῦν διὰ τῆς προσθήκης ταύτης ἄλλο τι παρὰ τὸν Βαρλαάμ καὶ τὸν Ἀκίνδυνον φησί, δείκνυσι λοιπὸν εἶναι καὶ ἄλλα τινὰ παρὰ τὴν θεϊαν φύσιν, οὐ μετ' αὐτὴν δέ· εἰ δὲ μὴ μετ' αὐτὴν, καὶ ἄναρχα πάντως· εἰ δὲ ἄναρχα καὶ ἄκτιστα, καὶ δυσσεβῆς αὐτὸς παρ' ἑαυτοῦ ἐξελέλεκται ὁ τάλας. Εἰπὼν γὰρ «ἐν μόνον ἄκτι-

A₁C₃ Δ₄ Λ₁Λ₂Λ₃ Μ₁Μ₇Ν₄Χ 2 εἰς Λ₁Λ₅ΛΑ₁ 3 καὶ παραλ. Απ 7 αὐτὴν: αὐτὸν Απ 9 ἐξελεγχθέντες Δ₄Λ₁ 17 ἴδωμεν Λ 24 καὶ τὰ: κατὰ Δ₄ 26 ἄλλο τι: ἄλλ' ὅτι Δ₄ 33 ἐξελέλεκται Α₁С₃ Δ₄Απ

1. Ἀκινδύνου, Ἀπολογία.

στον, ἡ θεία καὶ τρισυπόστατος φύσις»¹, εὐθύς ἐπήνεγκε τὸ ἐναντίον, ὑποδηλῶν ὡς ἔστι καὶ ἄλλα τινά, μὴ μετ' αὐτὴν δέ, δηλονότι συναΐδια. Κατ' αὐτὸν οὖν πάλιν οὐχ ἓν μόνον ἄκτιστον, ἡ θεία καὶ τρισυπόστατος φύσις, ἀλλὰ καὶ ἄλλα, τὰ μὴ
 5 μετ' αὐτὴν. Οὕτως ἐκ τοῦ σύνεγγυς εἰς τάναντιώτατα περιετράπη καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ γέγονεν ἀντίθετος ὡς δι' ἀλλήλων ἀποδείκνυσθαι δυσσεβέστατός τε ἅμα καὶ ἀφρονέστατος, τάναντιώτατα διαρρήδην ἑαυτῷ προσμαρτυρῶν καὶ τὰς ἐναντιωτάτας δόξας ἔχων περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ταῦτα τηλικούτου πράγματος. Ἐναιρεῖται γὰρ δι' ἀλλήλων ἄμφω τὰ νῦν εἰρημένα παρ' αὐτοῦ.

29 Εἰ δὲ τὰ παρ' αὐτὴν τὴν θεϊαν φύσιν ἅπαντα καὶ μετ' αὐτὴν εἶναι λέγει καὶ ὅπερ οὐχ ὑπάρχει φύσις τοῦτο κτιστὸν εἶναι διατείνεται, κἂν τρόπος ὑπάρξεως ἦ, κἂν ἐπῆται τῇ θεῖα φύσει, κατὰ τοὺς θεηγόρους, κἂν ἀπλότης ἢ θεία καὶ ἀπειρία
 15 καὶ ἀρχὴ καὶ βασιλεία, κατὰ τὸν εἰπόντα· «οὐ γὰρ δὴ φύσις αὐτῷ ἢ ἀπλότης καὶ ἢ ἀπειρία καὶ οὐ φύσις αὐτῷ ἢ ἀρχή»² καὶ «ἔστι τι πρᾶγμα ὑπὲρ αἰῶνας ἢ τοῦ Θεοῦ βασιλεία»³· περὶ γὰρ τὴν φύσιν, οὐ ταῦτα φύσις, κἂν αἰδίων καὶ συναΐδιον ἦ, κατὰ τὸν ἄδοντα θεῖως, «ἢ φυσικὴν συναΐδιον δόξαν προβαλλομένη
 20 μοναρχικωτάτη Τριάς ἁγία, ταύτης ἰδεῖν ἡμᾶς τὴν αὐγὴν καταξιώσον»⁴ καὶ τὸν θεολογοῦντα ἐνθέως· «τῆς ἀνωτάτω Τριάδος πλουτος ἢ συμφυΐα καὶ τὸ ἐν ἑξαλμα τῆς λαμπρότητος κἂν ἄναρχον ἢ καὶ παντουργόν»⁵, ἢ καὶ τῷ τοιούτῳ ἐπόμενον, κατὰ τὸν εἰπόντα· «ἢ τοῦ Χριστοῦ θεία θέλησις ἄναρχός ἐστι καὶ
 25 παντουργός, ἐπομένην ἔχουσα τὴν δύναμιν, κἂν σχέσις ἢ θεοπρεπής»⁶ καὶ τοῦτο διχῶς, κατὰ τὸν εἰρηκότα· «ὡς μὲν γὰρ Θεὸς πρὸς τὰ δοῦλα τὴν σχέσιν ἔχει, ὡς δὲ Πατὴρ πρὸς τὸν ἴδιον καὶ

A₁ C₃ Δ₄ ΛΛ₁ Λ₅ LM₁ M₇ V₄ X 1-4 εὐθύς φύσις Λ₁ 2 ἄλλα τινά: ἀλλάττα ΛΛ 16 καὶ ἢ ἀπειρία: ἀλλὰ Λ₅ 19 θεῖος Λ₅ 21 καί: κατὰ Απ 23 καί₂ παραλ. Δ₄ Λ 24 θεία παραλ. Μτ 25-1 ἐπομένης σελίδος κἂν σχέσις... υἰὸν παραλ. Απ ὡς Λ₅

1. Νικ. Γρηγορᾶ, *Δογματικός Α'*, 4, PG 149, 210B.

2. Γρ. Θεολόγου *Λόγος 38 εἰς τὰ Θεοφάνεια* 7, PG 36, 317D-320A. πρβλ. καὶ *Λόγος 45*

3. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια θεολογικά* 2, 86, PG 90, 1165AB.

4. Τριαδικὸς κανὼν β' ἤχου, ῥῶδ' ε'.

5. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 40 εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα* 5, PG 36, 364B.

6. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως* 3, 18, Kottler 160, PG 94, 1076D.

ὁμότιμον Υἱόν, κἄν ἔργον θείας φύσεως ἦ»¹, κατὰ τὸν θεολο-
 γοῦντα· «ἔργον θείας φύσεως ἢ προαιώνιος καὶ αἰδῖος γέννησις»²
 κἄν φυσικὴ καὶ οὐσιώδης ἐνέργεια καὶ ὡς τοιαύτη φυσικῶς
 ἐνεργουμένη λέγεται, κατὰ τοὺς εἰπόντας· «οὐ κατ' ἄλλην καὶ
 5 ἄλλην πρόνοιαν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐργάζεται, ἀλλὰ κατὰ μίαν
 καὶ τὴν αὐτὴν οὐσιώδη τῆς θεότητος ἐνέργειαν»³ καὶ· «ὡς ἐν
 δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστὸς ἐκάθισε θεϊκῶς ἐνεργῶν τὴν τῶν
 ὄλων πρόνοιαν»⁴, εἰ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα καὶ ἀπλῶς ὅσα τὸ
 θεὸν ἀκτίστως ἔχειν πρεσβεῦει πᾶς τις εὐφρονῶν, νῦν ὁ Γρηγο-
 10 ρᾶς, ὡς μὴ φύσιν ἕκαστον αὐτῶν ὑπάρχον, πρὸς τὴν κτίσιν
 κατασπῶν τὰ παρὰ τὴν θείαν φύσιν ἅπαντα κτίσματα δοξάζει.
 Ὡσπερ οὖν δῆλός ἐστι δοξάζων, ἐπεὶ διὰ ταῦτα καὶ αὐτὸς ἡμῶν
 κατηγορεῖ, μηκέτ' ἀρνεῖσθω τὴν πρὸς ἐκείνους μαθητείαν, ὁμό-
 φρων γάρ ἐστιν ἀκριβῶς καὶ ὁπαδὸς καὶ σύμφωνος Βαρλαάμ καὶ
 15 Ἀκινδύνῳ, αἰρετικὸς τε ἅμα καὶ κατάκριτος, ἐπεὶ κἀκεῖνοι, καὶ
 πρὸς ἀπάτην ἢ δοκοῦσα προσθήκη γέγονεν αὐτῷ, ἵνα, κλέψας,
 δόξη τοῖς πολλοῖς μὴ κατ' ἐκείνους τοὺς ἀποκηρύκτους ὄν. Ἄρ'
 οὐ δῆλός ἐστιν ἀρχῆς ἀπ' ἄκρης ἀπάτη προσκείμενος καὶ δόλους
 γράφων, ἅμα δὲ καὶ συμβαίνων τῇ τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου
 20 κακοδοξίᾳ, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπερβαίνων ταύτην καὶ πρὸς ἐκείνους
 καὶ ἑαυτὸν ἀσύμβατός τις ὑπάρχων καὶ ὑπεναντίος καὶ ἀντίθετος;
 30 Ἄλλ' «οὐσία» φησὶ «καὶ οὐσιῶδες καὶ ἐνούσιον καὶ
 φύσις καὶ φυσικὸν καὶ ἔμφυτον ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα ἀπλῆν ἔχει
 τὴν σημασίαν καὶ μοναδικὴν καὶ μηδὲν μηδαμῆ παραλλάττου-
 25 σαν, πλὴν τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως»⁵. Τῶν Ἀκινδύνου καὶ τοῦτο
 πονηρῶν διδαγμάτων, οὐδὲ τοῦτο γε μὴν ἀμοιρεῖ παντάπασι
 δόλου. Φησὶ γάρ ἐκεῖνος ἀντιλέγων πρὸς ὃν καὶ οὗτος· «φυσικὰ
 μὲν καὶ οὐσιώδη τὴν θείαν ἔχειν μεμαθήκαμεν φύσιν καὶ δύναμιν

A₁C₂Δ₄ ΛΛ₁ Λ₅LM₁ M₇V₄X 4 τὸν εἰπόντα Λ 11 δοξάζειν Λ 12 ἐπεὶ: ὡσπερ Λ₅
 17 δόξη: δοκῆ Λ₁ 17-18 ἄρ' οὐκαδῆλος Λ 19-20 τῇ τοῦ... ὑπερβαίνων παραλ. Λ
 21 ἀντίθετος: ἀσύνθετος M₇

1. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροὶ* 5, PG 75, 65CD.

2. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως* 1, 8, PG 94, 813AB.

3. Μ. Ἀθανασίου, *Κηρυκτικὸν εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν (ψευδ)* 5, PG 28, 924B.

4. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως* 4, 1, PG 94, 1104A.

5. Νικ. Γρηγορᾶ, *Δογματικὸς Α΄ (Ἱστορία 30)*, 4, PG 149, 241B.

καὶ ἐνέργειαν, διαφέρειν δὲ ταῦτα τῆς θείας οὐσίας οὐ μεμαθή-
καμεν. Τὸ γὰρ φυσικὸν καὶ οὐσιώδες ἐπὶ Θεοῦ φύσις ἐστὶ καὶ
οὐσία, ἐπεὶ καὶ οὐσία καὶ φύσις ταῦτόν ἐστιν ἐπὶ τοῦ θείου». Ὡς οὖν οὗτος καὶ πληθυντικῶς τὰ φυσικὰ προενεγκῶν ἤκουσεν
5 ὡς πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ κατὰ τοῦτο ταῦτα διαφέρει τῆς θείας
φύσεως, ὅτι τὰ μὲν φυσικὰ καὶ πληθυντικῶς προάγεται, αἰεὶ δὲ ἡ
φύσις ἐνιαίως, μόνον τοῦτο φυγῶν ὁ Γρηγορᾶς, τὸ πληθυντικῶς
εἰπεῖν, ἵνα μὴ αὐτέλεγκτος καὶ αὐτός ἦ, τᾶλλα σύμφωνός ἐστι
τῷ κατὰ τὴν εἰς Θεὸν πίστιν οἰκείῳ διδασκάλῳ. Φέρε δὴ νῦν
10 ἡμεῖς δι' ἐνὸς τῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων ἐξελέγξωμεν αὐ-
τόν.

31 Φησὶ γοῦν ἐν τῷ τριακοστῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τῶν Θη-
σαυρῶν ὁ θεῖος Κύριλλος· «πολλὰ τῶν ὀνομάτων ὀρῶμεν ἐπὶ
Θεοῦ ταπτόμενα, ἀλλ' ἕκαστον τούτων οὐ τῆς οὐσίας ἐστὶ σημα-
15 τικόν, ἀλλὰ τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν σημαίνει. Εἰ γὰρ ἕκαστον
τούτων οὐσίαν σημαίνει, ἐκ τοσούτων οὐσιῶν σύγκειται ὁ Θεός,
ὅσαπερ ἂν αὐτῷ φυσικῶς προσόντα φαίνηται»¹. Ὁρᾶς ὅτι μὴ τὰ
ὀνόματα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ φυσικῶς καὶ ἀχωρίστως προσόντα
τῷ Θεῷ πολλά; Καὶ πάλιν· «οὐχ ὅσα φυσικῶς προσεῖναι λέγεται
20 τῷ Θεῷ ταῦτα πάντα ἔσται αὐτοῦ καὶ οὐσία»². Ὁρᾶς ὅτι φανερώς
οὐκ εἶναι φησὶν οὐσίαν τὰ φυσικῶς προσόντα τῷ Θεῷ; οὐ τὰ
ὀνόματα μόνον λέγων, ὡς ὁ Γρηγορᾶς κακῶς φρονεῖ, καὶ γὰρ
οὐδὲν τῶν ὀνομάτων φυσικῶς πρόσσεσι τῷ Θεῷ. Καὶ πάλιν ἐν
τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ· «εἰ ὅπερ ἂν ὑπάρχη μόνῳ τῷ Θεῷ, τοῦτο
25 ἔσται πάντως αὐτῷ καὶ οὐσία, ἐκ πολλῶν ἡμῖν οὐσιῶν συγκεί-
σεται, πολλὰ γὰρ ἔστιν ἢ μόνῳ μὲν αὐτῷ κατὰ φύσιν ὑπάρχει,
ἐτέρῳ δὲ τῶν ἀπάντων οὐδενί»³. Ἀκούεις νῦν γοῦν, ὦ Γρηγορᾶ,
καὶ πολλὰ τὰ κατὰ φύσιν τῷ Θεῷ προσόντα καὶ ἄκτιστα, μόνῳ
γὰρ ταῦτα πρόσσεστιν αὐτῷ, καὶ ὡς εἰ φύσιν λέγει τις τὸ φυσικόν,
30 καθάπερ σύ, πολλὰς οὐσίας ἔχειν δοξάζει τὸν Θεὸν καὶ ὄντως
πολύθεός ἐστιν; Ὁ δὲ λέγων μίαν μὲν οὐσίαν ἔχειν τὸν Θεόν,

A₁C₃Δ₄Λ₁ A₅ LM₁M₇V₄X 1 ταῦτα παραλ. Λ 8 ἦ: εἰ Δ₄ 10 τῶν παραλ. Δ₄Λ₁
12 πρῶντο Λ 14-15 σηματικόν Λ 22 μόνον: μόνον A_x 25 πάντως αὐτοῦ ἔσται B_xΛ₅
27 οὖν Δ₄ 30 ὄντως: οὕτως Mτ

1. *Θησαυροὶ 31*, PG 75, 448D.

2. *Θησαυροὶ 31*, PG 75, 449A.

3. *Θησαυροὶ 31*, PG 75, 444B.

τρεις δὲ ὑποστάσεις, ἐνεργείας δὲ καὶ πλείους, καθάπερ ἡμεῖς, οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθῶς πιστεύων εἰς ἓνα Θεόν. Ἄλλ' «εἰ διαφέρει τὰ φυσικὰ πρὸς τε τὴν θείαν φύσιν καὶ πρὸς ἄλληλα, πολλοὶ ἔσονται Θεοί», φησὶν ὁ Γρηγορᾶς, «σύνθετος δὲ ἐκ τούτων
5 εἶπερ εἷς».

32 Ὅτι μὲν οὖν διαφέρει τῆς φύσεως τὰ φυσικὰ ἐπὶ Θεοῦ, μυρίων οὐσῶν μαρτυριῶν καὶ ἀποδείξεων, μίαν ἡμεῖς ἄρτι προη- νέγκαμεν. Ὅτι δὲ καὶ ἀλλήλων διαφέρουσι προσαποδέδεικται· πῶς γὰρ πολλά, εἰ μὴ διαφέρουσιν ἀλλήλων; Ὅμως προκείσθω
10 καὶ τοῦτο παρὰ τῆς αὐτῆς ἱεράς γλώττης μαρτυρούμενον, ἅμα δὲ καὶ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος τῶν τοῦ Γρηγορᾶ δυσσεβημάτων παριστώσης. Φησὶ γὰρ πάλιν ἐν ἐβδόμῳ κεφαλαίῳ τῶν *Θησαυ- ρῶν* ὁ θεῖος Κύριλλος πρὸς Ἀρειανούς, νῦν δὲ εἰπεῖν καὶ πρὸς τὸν ἀκινδυνιανὸν Γρηγορᾶν, ἀποτεινόμενος· «εἰ σύνθετον οἶεσθε
15 τὸν Θεόν, διὰ τὸ φύσιν ἔχειν καὶ κρίσιν, ἦτοι θέλησιν, ὁρᾶτε καὶ τοῦτο· ἔχει γὰρ τὸ γεννᾶν ὁ Πατὴρ φυσικῶς, ἔχει δὲ καὶ τὸ κτιῖζειν δι' Υἱοῦ δημιουργικῶς καὶ οὐ παρὰ τοῦτο σύνθετός ἐστι, μίᾳς γὰρ φύσεως τὰ τοιαῦτα καρπός. Ὁ δὲ αὐτὸς κρατήσῃ λόγος ἐπὶ τε τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀφθάρτου καὶ ἀοράτου καὶ ὅσα
20 πρόσεστι τῇ θείᾳ φύσει»¹. Παρ' αὐτῆς οὖν ἐστὶν αἰεὶ ταῦτα, οὐδέποτε γὰρ αὕτη τῶν οἰκείων ἐστέρηται καρπῶν, καὶ οὐκ αὐτῶν ὄντων ἐστὶν αὕτη, ἀλλ' αὐτῆς οὔσης ἐστὶ ταῦτ' ἐξ αἰδίου, μηδὲν τούτων κεκτημένης κατὰ μετοχὴν. Ὅτι γὰρ ἔχει ὁ Θεός, παρ' ἑαυτοῦ ἔχει, οὐ παρ' ἄλλου. Διὸ σύνθεσις τούτῳ παρὰ ταῦτ'
25 οὐκ ἐστὶν ὀπωσοῦν, ἐν ἡμῖν δὲ ταῦτα κατὰ μετοχὴν ἐστὶ καὶ οὐκ ἐξ ἡμῶν ἐστίν, ἀλλὰ παρὰ τοῦ κτίσαντος, καὶ οὐχ ἡμῶν ὄντων ταῦτ' ἐστὶν· ἀλλ' ἐκείνων ὄντων, κατὰ μετοχὴν καὶ χάριν γεγό- ναμεν ἡμεῖς. Διὰ τοῦτο ἐν ἡμῖν ἐστὶν ὡς σύνθεσις παρὰ ταῦτ' ἐπινοεῖται.

33 30 Ἄλλὰ γάρ, εἰ κατὰ τὴν τοῦ Γρηγορᾶ πάνσοφον θεηγο-

A₁ C₂ Δ₄ Λ₁ Λ₅ LM₁ M₇ V₄ X 2 ἀληθῶς ὁ πιστεύων B_π Λ₅ εἰς ἓνα παραλ. A₁ 3 τε παραλ. A₁ 10 δὲ παραλ. A_π 13 καὶ παραλ. A_π Λ₁ 15 φύσιν καὶ κρίσιν ἔχειν A_π 15-16 ὁρᾶτε καὶ τοῦτο παραλ. A_π A₁ Λ Λ₅ L 16 γὰρ παραλ. A_π A₁ Λ L δὲ παραλ. B_π Λ₅ 20-29 παρ' αὐτῆς...ἐπινοεῖται φ_α Λ₅ 21-22 οὐδέποτε...ἀλλ' παραλ. A_π Λ₅ 22 καὶ αὐτῆς M₇ 23 καικτημένης Λ 24 τούτῳ: αὐτῷ A₁ 30 εἰ παραλ. Λ

1. *Θησαυροὶ* 7, PG 75, 100AB.

ρίαν τὰ φυσικῶς προσόντα τῷ Θεῷ μὴ διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἐπεὶ τῷ ἀνωτάτῳ πατρὶ τε καὶ Θεῷ, ὡς μὲν δημιουργῷ φυσικῶς πρόσεστι τὸ κτίζειν, ὡς δὲ Πατρὶ τε καὶ γεννητικῷ τὸ γεννᾶν, οὐδὲν λοιπόν, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, διαφέρει τὸ γεννᾶν τοῦ
 5 κτίζειν. Οὐκοῦν οὐδὲ ὁ τοῦ Θεοῦ μονογενῆς τῶν κτισμάτων διαφέρει, ταῦτό δ' εἰπεῖν, οὐδὲ τοῦ μονογενοῦς τὰ κτίσματα. Ὅρατε τὴν ὑπερβολὴν τῆς δυσσεβείας τῶν τοῦ Γρηγορᾶ ληρημάτων; Ἔτι δὲ πιστούσθω τὸν λόγον ὁ θεῖος Κύριλλος γράφων ἐν πεντεκαιδεκάτῳ κεφαλαίῳ τῶν *Θησαυρῶν*· «εἰ τὸ γεννᾶν ταῦτόν
 10 ἔστι τῷ ποιεῖν, ἔσται ὁ γεννῶν ποιῶν τὸ γεννώμενον καὶ ὁ ποιῶν γεννῶν τὸ ποιούμενον. Ἀλλὰ τὸ μὲν γεννᾶν φύσεώς ἔστιν, ἐνεργείας δὲ τὸ ποιεῖν. Φύσις δὲ καὶ ἐνέργεια οὐ ταῦτόν»¹. Ὅντως τῆς κατὰ Πλάτωνα ξυνωρίδος ἦν ἐλαύνει ψυχὴ θατέρῳ τῶν ἵππων παραπλησίως αὐτὸς λασιόκωφός ἐστιν² ὁ Γρηγορᾶς,
 15 εἶπερ ἔτι λέγει, ποῦ τις εἶρηκε πολλὰ τὰ ἄκτιστα καὶ ὡς ταῦτόν ἐστιν ἡ θεία φύσις τῇ θεῖα ἐνεργείᾳ. Πολλὰ μὲν γὰρ ἔστι τὰ φυσικῶς προσόντα τῷ Θεῷ, τούτων δὲ οὐδὲν, ὃ μὴ ἄκτιστόν ἐστι καὶ πάντα τοίνυν ἄκτιστα ταῦτα καὶ τῷ ἐνιαίῳ τῆς θεότητος οὐδὲν λυμαίνεται, οὐχ ὡς μὴ διαφέροντα ἀλλήλων, ὡς φησιν ὁ
 20 Γρηγορᾶς – ἄπαγε τῆς ἀντιθέου συγχύσεως – πολλὰ γὰρ ὅπως δῆποτε οὐκ ἂν ἦν τὰ προσόντα φυσικῶς, ἀλλ' ὡς ἐνός ὄντα καὶ πρὸς ἓν ἔχοντα πάντα τὴν ἀναφορὰν καὶ ἀχωρίστως αὐτῷ προσόντα. Ὁ δὲ τι τούτων εἰς τὴν κτίσιν κατασπῶν, οὐκέτι δύναται ἂν ἐν ἄκτιστον λέγειν τὸν Θεόν. Ὁ δὲ καὶ πάντα ταῦτα κτίσματα
 25 ποιῶν, ὡς ὁ Γρηγορᾶς οὗτος, πᾶν τὸ διαφέρον ὅπως οὖν τῆς θείας φύσεως εἶναι κτιστὸν ἀποφαινόμενος, ἄρ' οὐ πολλαπλασίως ἀσεβεῖ, πολλαπλασίως κτίσμα τὸν Θεὸν ποιῶν καὶ πάση μὲν εὐσεβεῖ θεολογίᾳ ἀντικείμενος, μάλιστα δὲ τῇ τῶν συνηθροί-

A₁ C₂Δ₄ Λ₁Λ₅ LM₁ M₇V₄X 1 προσόντα: πρόσεστι Λ₅ 2-3 πρόσεστι φυσικῶς B_π δὲ παραλ. Δ₄ 7-8 ληρημάτων: δογμάτων B_π 10-11 καὶ ὁ ... ποιούμενον παραλ. Λ 13-14 ὄντως...παραπλησίως παραλ. A_π (ὄντως παρατίθεται V₄) ᾗ Λ₅ 13 ψυχὴν Λ 15 μετὰ ὡς προστ. οὐ Δ₄ΛM_τ 18 ταυτί: ταυτὸ A_π 24-27 πάντα...τὸν θεὸν ᾗ Λ₅ 24 ἓνα B_π 28 μὲν B_πΛ₅ τῇ Δ₄ παραλ. λοιποὶ

1. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροὶ* 18, PG 75, 312C.

2. Ἡ εἰκὼν εἶναι εἰλημμένη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, *Φαῖδρος*, 253de. Λασιόκωφος εἶναι ὁ κωφός ἐνεκα τριχῶν ἀξαναομένων ἐντὸς τῶν ὠτων. Τὴν ἰδίαν ἐκφρασίαν ἐχρησιμοποίησε καὶ ὁ Γρηγορᾶς διὰ τὸν Παλαμᾶν, *Δογματικὴ Α* (*Ἱστορία* 30), 22, PG 149, 276D.

- σμένων ἑβδομήκοντα πρὸς τοῖς ἑκατὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει;¹
- 34 Οὗτοι γάρ, τοῦ Κυρίου λόγῳ τὴν τῶν ἁμαρτημάτων ἄφεισιν παρασχόντος τῷ παραλύτῳ², χειρὶ δὲ καὶ λόγῳ τὴν τοῦ ἄρχισυναγωγίου παῖδα ἀναστήσαντος³, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς
- 5 τῷ ἐκ γενετῆς τυφλῷ δημιουργήσαντος⁴ χειρὶ, τὸ μὲν ἄψασθαι χειρὶ καὶ λαλῆσαι διὰ γλώσσης κτιστὴν εἶναι τοῦ Χριστοῦ ἔδογμάτισαν ἐνέργειαν, τὸ δὲ ἀφεῖναι τῷ παραλυτικῷ τὰς ἁμαρτίας καὶ ζωοποιῆσαι τὴν παῖδα καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς δημιουργῆσαι ἄκτιστον εἶναι ἀπεφήναντο τοῦ Χριστοῦ ἐνέργειαν. Γρηγο-
- 10 ρᾶς δὲ ὁ τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας καὶ τῶν ἐξ αἰῶνος εὐσεβῶν πολέμιος, τὸ ζωοποιεῖν, τὸ δημιουργεῖν καὶ τὸ ἀφιέναι ἁμαρτίας κτιστὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ φησιν, ὅτι μὴ φύσις ἕκαστον τούτων τοῦ Θεοῦ, ἦτις μόνη, κατ' αὐτόν, ἄκτιστός ἐστιν. «Ἐπεὶ γάρ, φησί, τὰ τοιαῦτα ἄρχονται καὶ παύονται, τῶν ἀδυνάτων εἶναι τι
- 15 τούτων ταῦτόν τῃ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ μὴ ταῦτόν παντάπασιν, οὐδ' ἄκτιστον». Ἄλλ' εἰ μὴ ἄκτιστον, ὃ κενὸ σοφὸ καὶ θεολόγε ψευδώνυμε, οὐδὲ φυσικῶς ἔχει ὁ Θεὸς τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ὡς ἀρχόμενόν τε καὶ παυόμενον. Τοῦτο δὲ παραπλήσιόν ἐστιν, ὥσπερ ἂν εἴ τις καὶ τὸν ὀφθαλμὸν ἔλεγε μὴ φυσικῶς
- 20 ἔχειν τὸ ὄρᾶν, ἐπεὶ μένοντος τοῦ ὀφθαλμοῦ, τὸ ὄρᾶν κατὰ μικρὸν ἄρχεται καὶ παύεται, ἢ τὸν ἄνθρωπον μὴ φυσικῶς ἔχειν τὸ λαλεῖν, ἐπειδήπερ ἠνίκ' ἂν ἐθέλοι ἄρχεται καὶ παύεται λαλῶν.
- 35 Τίς οὖν οὐκ οἶδεν ὅτι καὶ ὁ Θεὸς φυσικῶς ἔχει τὸ δημιουργεῖν, τὸ ζωοποιεῖν, τὸ ἀγιάζειν καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα,
- 25 ἀλλ' οὐ κατὰ χάριν ὡς ἡμεῖς; Πῶς οὖν ἂν εἴη ταῦτα κτίσματα; Καίτοι Γρηγορᾶς ὁ πρότερον εἰπὼν ταῦτόν εἶναι καὶ ἀδιάφορον παντάπασιν τῇ φύσει τὰ φυσικὰ ἐπὶ Θεοῦ, νῦν δὲ φανερώς κτίσματα ταῦτ' εἶναι διατεινόμενος, ἄρ' οὐ φανερώς εἶναι φάσκει

A₁C₃ Δ₄ ΛΛ₁Λ₅ L M₁M₇V₄X 7 τό: τῷ Λ 11 τό: τῷ Λ₁ 12 μὴ παραλ. Λ 14 τὰ τοιαῦτά φησιν Λ 15 ταυτόν: δυνατόν Απ 17 τὸ παραλ. Λ₁ 19 ὥσπερ: ὥπερ Λ 22 ἐθέλη L 25 ἀλλ'... ἡμεῖς παραλ. Β_π μετὰ οὖν προστ. οὐκ Β_π ταῦτα: κατὰ τὰ Λ

1. Ἐννοεῖται ἡ Στ' οἰκουμένη συνόδος (680-681). Βλ. Mansi, *Sacr. Conc. Collectio* XI, 207-735, ἰδίως σ. 240 καὶ 249.

2. *Ματθ.* 9, 2. *Μαρκ.* 2, 5. *Λουκᾶ* 5, 20.

3. *Λουκᾶ* 8, 54-55.

4. *Ἰω.* 9, 2-8.

τὸ αὐτὸ τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν καὶ τὰ κτίσματα, τῇ δυσσεβεστάτῃ
καὶ ἀνουστάτῃ καινοφωνίᾳ τοὺς ἀπ' αἰῶνος ἀθέους τε καὶ πολυ-
θέους ὑπερβαλλόμενος, οὐδὲ τοῦτο συνορῶν, ὡς εἰ κτισταὶ εἰσιν
αἱ τοιαῦται ἐνεργεῖαι καὶ κτίσμα τὸ δημιουργεῖν ἔστιν, ἑτέρας
5 ἔδειτο τοιαύτης ἐνεργείας ὥστε δημιουργηθῆναι, κάκεινη πάλιν
ἑτέρας καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον; Ἴνα τοίνυν, πάλιν κατὰ τὸν θεῖον
Κύριλλον εἶπω, καὶ Γρηγορᾶν τοῦτον μετὰ Ἰουλιανοῦ στηλι-
τεύοντα προφητικῶς· «ἐπειδὴ φύσεως ἐνεργεῖά τε καὶ δύναμις
μεγαλοπρεπῆς καὶ τῶν τῆς κτίσεως ἐπέκεινα μέτρων τὸ δημιουρ-
10 γεῖν ἔστι θεοπρεπῶς, τί τὸ τῆς ἀνωτάτῳ φύσεως ἀξίωμα κατασύ-
ροντες καὶ τοὺς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ δωρούμενοι κατὰ τὸ
δοκοῦν αὐτοῖς οὐκ αἰσχύνονται;». «Κατὰ γὰρ τὸν ἀριθμὸν τῶν
ὀνομάτων», ἐν τοῖς ἀντιρρητικοῖς φησιν ὁ Νύσσης θεῖος Γρη-
γόριος, «καὶ αἱ συμφυεῖς ἀξίαι τῷ Θεῷ θεωροῦνται»¹. Γρηγορᾶς
15 τοίνυν ὁ τάλας ἀπηναισχυνητικῶς κατὰ τῶν τῆς θείας φύσεως
ἀξιωματῶν καὶ κατατεμῶν εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα τὸ θεῖον, εἶθ'
ὡς ὑπὲρ ἑαυτοῦ φρενοβλαβῶς προάγει ἄπερ οἱ θεῖοι Πατέρες
προεῖπον κατ' αὐτοῦ². Κατ' οὐσίαν γὰρ μόνην τὸν Θεὸν εἶναι
λέγων ἄκτιστον, τὰ δὲ φυσικῶς περὶ αὐτὸν καὶ ὁπωσοῦν διαφέ-
20 ροντα τῆς φύσεως ἅπαντα κτιστὰ, προάγει τὸν μέγαν Ἀθανάσιον
λέγοντα· «ἄκτιστος πέφυκε μόνη ἡ ἁγία Τριάς, αἰδιός τε καὶ
ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος»³, καὶ τὸν μέγαν Βασίλειον γράφοντα·
«ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ταῦτα καὶ ὁ Υἱός· τὸ ὕψιστος, τὸ βασιλεὺς,
τὸ Κύριος, τὸ παντοκράτωρ· ὁ γὰρ κατὰ φύσιν ταῦτα καὶ
25 ἄκτιστος»⁴ καὶ τὸν θεῖον Κύριλλον, «ἄκτιστον, εἰπόντα,
καὶ ἀσώματον, καὶ φύσει ἀόρατον μόνον τὸ θεῖόν ἔστι». Τοῦτο οὖν
τὸ ἀόρατον, τὸ ἄτρεπτον, τὸ ἀσώματον, τὸ βασιλεὺς, τὸ Κύριος,
τὸ παντοκράτωρ καὶ ἀπλῶς ὅσα κατὰ φύσιν ἔστιν ὁ Θεός,
οὐ φυσικῶς πρόσεστι τῷ Θεῷ, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, ἀλλ' αὐτὰ ἔστιν

A₁ C₃ Δ₄ Λ₁Λ₅L M₁M₇V₄X 2 κenoφωνία A_x 2-3 τε καὶ πολυθέους *paraλ.* Δ₄
3 τοῦτο *paraλ.* C₃Δ₄ 11 ἐγγενέσι C₃Δ₄ 16 κατὰ τεκῶν Λ₅ 18 γὰρ *paraλ.* M₇V₄

1. *Πρὸς Εὐνόμιον*, 1, 46, Jaeger 1, 163, PG 45, 369D.

2. *Δογματικὸς Α'* (*Ἱστορία* 30) 4, PG 149, 241CD.

3. *Κατὰ Ἀπολιναρίου Α'*, 3, PG 26, 1097A.

4. Βλ. σχετικῶς *Ἐπιστολὴ* 38, 4, PG 32, 329 CD. *Κατὰ Εὐνομίου* 5, PG 29, 712A.

αὐτοῦ ἢ φύσις καὶ τούτων, κατ' αὐτόν, οὐδέν αὐτῆ διενήνοχεν.

36

Ἐπει οὖν φανερώς διαφέρουσιν ἀλλήλων, ὡς μὲν γὰρ βασιλεὺς καὶ κύριος καὶ παντοκράτωρ ἐν σχέσει τινὶ θεοπρεπεῖ θεωρεῖται ὁ Θεός, τὸ δὲ ἀόρατον καὶ ἄτρεπτον καὶ ἀσώματον 5 οὔτε σχέσιν ὑποφαίνει καὶ τὸ τί οὐκ ἔστι δηλοῖ καὶ οὐ πάντα τὸ αὐτό, πολλὰς ἄρα καὶ πρὸς ἀλλήλας διαφόρους φύσεις ἔχει ὁ Θεός καὶ ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων φύσεων σύνθετός ἐστιν ἢ φύσις τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Γρηγοῤῃν, καὶ οὐδὲ φύσις ὅλως, ἀλλ' ἢ σχέσις τις μόνον καὶ αὐτῆ διάφορος πρὸς ἑαυτὴν ἢ μηδὲν 10 μηδαμῆ. Εἰ δὲ ὀνόματα θεῖα ταῦτά φησι μόνον, τῆ προφορᾷ τῆς λέξεως διαφέροντα μόνῃ, ὥσπερ οὖν φησιν, ἵνα κατ' αὐτόν φύσις μόνον ὁ Θεός ἢ καὶ μηδὲν ἄλλο, κατ' αὐτόν λοιπόν, κατὰ φύσιν ὑπάρχει τῷ Θεῷ τὰ ὀνόματα, ὃ μῆδ' ἐν τοῖς κτίσμασιν ἔστι, καὶ ὁ Θεός αὐτῷ χεῖρων ὑπάρχει τῶν κτισμάτων, καταλη- 15 πτός τε καὶ ρητός παντάπασι καὶ μᾶλλον ἢ τὰ κτίσματα. Ἐπει δὲ οὐκ εἰσιν ὀνόματα μόνον, κατὰ φύσιν γὰρ εἶναι ταῦτα τῷ Θεῷ ὁ μέγας ἔφη Βασίλειος, καθάπερ μικρὸν ἀνωτέρω καὶ τὸν θεῖον Κύριλλον προηνέγκαμεν εἰπόντα ὅτι πολλὰ τῷ Θεῷ προσόντα κατὰ φύσιν, ἀλλ' οὐδὲ φύσις τούτων ἕκαστον ἢ ταῦτα, 20 πρὸς γὰρ τῷ διάφορα εἶναι, καὶ φύσις οὐδὲν ὑπάρχει τούτων, μόνῃ δὲ ἢ φύσις ἄκτιστον, κατὰ τὸν Γρηγοῤῃν, νῦν ἄρα, κατ' αὐτόν, κτιστά ἐστι πάντα τὰ κατὰ φύσιν προσόντα τῷ Θεῷ.

37

Καὶ οὐδ' ἐκεῖνο ἐδυνήθη συνιδεῖν, ὅτι τὸ μόνος καὶ μόνῃ καὶ μόνον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ λεγόμενον, ἐφ' ἐκάστου μὲν τῶν 25 ὑποστατικῶν, οὐ πᾶν ἄκτιστον συμπεριβάλλει, ἐφ' ἐκάστου δὲ τῶν φυσικῶν λεγόμενον οὐδὲν ἄκτιστον ἐκτός ἐᾷ. Καθάπερ δὲ εἴ τις ἀντιλέγων πρὸς τοὺς διατεινομένους ἡμεροποιούς εἶναι τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, προήνεγκε τοὺς λέγοντας εἰς ἡμεροποιός μόνος ἐστὶ φωστήρ, ὁ ἡλῖος, καὶ εἰς ἐστὶν ὁ μέγας οὗτος 30 φωστήρ, ὃν μόνον εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας ὁ Θεός ἐποίησε¹, κατὰ

A₁ C₂Δ₄ Λ₁ Λ₅L M₁M₇V₄X 4 θεοπρεπῆ Δ₄ 10-11 τῆ προφορᾷ... μόνῃ παραλ. A_πΛ₅ 10 προσφορᾷ Δ₄ 12 μόνον φύσις ΛΛ₅ 13 ὑπάρχει διττογρ. Λ₅ 17-18 καθάπερ... πολλά: ὡς καὶ Κύριλλος ὁ θεῖος πολλὰ γράφων ΒπΛ₅ 20 τῷ: τὸ M₁M₇ τὰ V₄ 21 ἄκτιστος C₃Λ 22 τὰ παραλ. Λ₁ 23 ἐκεῖνος Λ₁ 24 τοῦ παραλ. Λ₅ 24-25 ἐφ' ἐκάστου... συμπεριβάλλει διττογρ. Δ₄ 25-26 συμπεριβάλλει...οὐδὲν ἄκτιστον παραλ. M_τ 25 οὐ: οὐδὲν Λ₅ 29 ἐστὶ μόνος A₁ΛΛ₅ μόνος παραλ. Απ

1. Γέν. 1, 16.

τὸν Μωϋσῆν, καὶ ἔν μέγα φῶς, ὁ ἥλιος, εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας¹, κατὰ τὸν Δαυῖδ· ὡσπερ οὖν εἴ τις ταῦτα πρὸς τοὺς ἡμεροποιοὺς εἰπόντας εἶναι τὰς ἀκτῖνας ἀντιλέγων ἔλεγεν, ἀγνοῶν ὡς ὁ τὸν ἥλιον εἰπὼν καὶ τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας συμπεριεῖληφεν, οὕτω καὶ ὁ Γρηγορᾶς, ἀντικείμενος ἐκθύμως τοῖς συνωδὰ πᾶσι τοῖς ἀπ' αἰῶνος θεηγόροις λέγουσι καὶ διατεινόμενοις, ὅτι πάντα τὰ φυσικὰ ιδιώματα, τὰ αὐχήματα, τὰ πλεονεκτήματα, τὰ ἀξιώματα τῆς θείας φύσεως, ἄκτιστά ἐστι, προάγει τοὺς θεολογοῦντας, ἐν ἄκτιστον ἢ θεία καὶ τρισυπόστατος φύσις, 10 ἀγνοῶν ὡς ὁ τὴν θείαν καὶ τρισυπόστατον φύσιν ἄκτιστον εἰπὼν καὶ τὰ προκατηριθμημένα πάντα συμπεριέλαβεν.

38 Ὡς οὖν ὁ ἡμεροποιοὺς ἀκτῖνας ἀποφηνάμενος μὴ εἶναι, τό γε εἰς αὐτὸν ἦκον, τὸν ἥλιον ἐκ μέσου πεποίηκε τῶν ὄντων, οὕτω καὶ ὁ Γρηγορᾶς· ἀκτίστους εἶναι τὰς κοινὰς τῆς ἀνωτάτω 15 Τριάδος ἐνεργείας θείας ἀπαγορεύων, ἀθετεῖ τὸ εἶναι ἄκτιστον τρισυπόστατον φύσιν, καὶ μίαν μὲν εἶναι φησιν, οὐδεμίαν δὲ εἶναι ὁ τάλας κατασκευάζει. Καὶ καθάπερ εἴ τις σκοτεινὰς εἶναι λέγων τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας, εἴθ' ἡμεροποιὸν εἶναι τὸν ἥλιον ἰσχυρίζετο, καταγέλαστος ἂν ἦν, οὕτω καὶ ὁ Γρηγορᾶς καταγέ- 20 λαστός ἐστι σαφῶς, ἄκτιστον μὲν εἶναι λέγων θείαν φύσιν τρισυπόστατον, ἀκτίστους δὲ μὴ ἔχειν τὰς κοινὰς καὶ φυσικὰς καὶ θείας ἐνεργείας διατεινόμενος. Φέρε δὴ καὶ Δαμασκηνὸς ὁ θεῖος παρελθέτω νῦν, τοῖς ἀνωτέρω παρὰ τοῦ σεπτοῦ Κυρίλλου προτεθειμένοις συμφθεγγόμενος, γράφων· «ἔργον μὲν θείας φύσεως ἢ 25 προαιώνιος καὶ αἰδιος γέννησις, ἔργον δὲ θείας θελήσεως ἢ κτίσις»².

39 Διαφορᾶς οὖν ἐπιφανείσης ἐνταυθοῖ, τῆς τε θείας φύσεως καὶ τῆς θελήσεως, κτιστὴν ὁ Γρηγορᾶς τὴν θέλησιν ἐρεῖ ταύτην, ἐπεὶ, κατ' αὐτόν, πᾶν τὸ διαφέρον ὁπωσοῦν τῆς θείας 30 φύσεως ὑπάρχει κτίσμα. Ἄλλ' εἶπερ ἢ θέλησις αὕτη κτίσμα,

A₁ C₃A₄ M₁L₅L M₁M₇ V₄X 9 καὶ *para*l. Λ 11 πάντα *para*l. Απ 14 τὰς *para*l. Βπ 15 θείας *para*l. Βπ μετὰ ἄκτιστον προστ. τὴν Λ 16 καὶ μίαν μὲν εἶναι φησιν *para*l. Δ₄ φησιν: φύσιν Λ 18 εἶναι *para*l. Μ₇ 19 ἰσχυρίζεται Δ₄ καταγέλαστος...Γρηγορᾶς *para*l. Δ₄ ὁ *para*l. C₃Λ₁ 20 λέγων θείαν *para*l. Βπ

1. Ψαλμ. 135, 8.

2. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως, 1, 8, PG 94, 813AB.

- θελήσεως ἐτέρας ἔργον, καὶ αὕτη πάλιν ἐτέρας καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον προβαῖνον τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἀνοίας ὁμοῦ καὶ δυσσεβείας τῶν τοῦ Γρηγορᾶ παρίστησι δογμάτων. Τοιγαροῦν ἄκτιστος ἢ θεία θέλησις, ἢς ἢ κτίσις ἔργον, κατὰ τοὺς θεολόγους.
- 5 Ἐπὶ ἄλλ' ἢ ἄκτιστος θέλησις, φησὶν ὁ Γρηγορᾶς, καὶ ἀπλῶς πᾶν ἄκτιστον οὐδὲν διαφέρει τῆς θείας φύσεως, ἵνα μὴ πολυθεΐα γένηται. Οὐκοῦν, κατ' αὐτόν, καὶ ἡ προαιώνιος καὶ αἰδῖος γέννησις οὐδὲν διενήνοχεν οὔτε τῆς φύσεως οὔτε τῆς θελήσεως. Καὶ τίς ἂν ἀπαριθμήσαιτο τῶν ἐντεῦθεν ἐκβαινόντων ἀτόπων τὴν
- 10 πληθύν; Εἰ γὰρ ἡ γέννησις φύσις, καὶ ἡ ἀγεννησία λοιπὸν φύσις, ἀντικειμένως ἔχουσα πρὸς τὴν γέννησιν, καθάπερ Εὐνόμιός φησιν. Εἰ δὲ θέλησις ἢ γέννησις, ἔργον δὲ τῆς θείας θελήσεως ἢ κτίσις, τί τὸ γεννηθέν; Δῆλον ὅτι κτίσμα, καὶ τῆς φύσεως δὲ τὸ αὐτὸ ἔργον ἐχούσης τῇ θελήσει, ἐπεὶ μηδὲν διενήνοχεν αὐτῆς, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, ἔπεται πάντη τε καὶ πάντως τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν μηδὲν διαφέρειν τῶν κτισμάτων. Ἐπὶ ἄλλ' ἢ τῆς θελήσεως τὸ αὐτὸ ἔργον ἐχούσης τῇ φύσει, ὡς μηδὲν διαφερούσης, κατ' αὐτόν, γεννήματα ἔσονται τὰ κτίσματα. Καὶ τί δεῖ τὰ πλείω λέγειν; Ἐπὶ ἄλλ' οὕτω πανταχόθεν τῷ Γρηγορᾶ
- 20 πολύχους ὁ τῆς δυσσεβείας τε καὶ ἀσεβείας στάχυς.
- 40 Εἰπάτω δὲ νῦν αὖ ἡμῖν οὗτος, ὁ τοσοῦτος τὴν θεωρημοσύνην, ἢ ἀθανασία, ἢ ἀκακία, ἢ ἀτρεψία φυσικῶς πρόσεστι τῷ Θεῷ ἢ κατὰ χάριν, ὡς τοῖς εὐμοιροῦσι κτίσμασι; Φυσικῶς πάντως. Ἐπὶ ἄρ' οὖν ταῦτα ἢ τούτων ἕκαστον φύσις τοῦ Θεοῦ ἐστὶ καὶ
- 25 οὐ διαφέρει ἕτερον ἐτέρου καὶ τῆς θείας φύσεως ἕκαστον, ἀλλὰ μόνῃ τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως διαφέρουσι; Ναί, φησὶν ὁ Γρηγορᾶς, εἰ γὰρ μὴ τοῦτο, πολλὰ ἔσται τὰ ἄκτιστα καὶ πολυθεΐα περιπεσούμεθα. Ἐπὶ ἄλλ' ἢ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, ὃ καλὸν Γρηγορᾶ, τάναντία τῆς σῆς θεηγορίας ἡμᾶς διδάσκει, πρὸς
- 30 τοὺς εὐνομιανούς λέγοντας οὐσίαν εἶναι τὸ ἀγέννητον, αὐτὸς μὴ οὐσίαν εἶναι διατεινόμενος καὶ ἐπάγων· «ἢ καὶ τὸ ἀθάνατον καὶ

A₁C₃ Δ₄ΛΛ₁Λ₅ L M₁ M₇V₄X 5 ἢ παραλ. Λ₁ 5-6 καὶ ἀπλῶς πᾶν ἄκτιστον παραλ. Α_π φα Λ₅ 10 εἰ: ἢ Λ 15 κατὰ παραλ. Λ 16 υἱὸν παραλ. Λ₅ 20 δυσσεβείας: θεοσεβείας Δ₄ 21 αὐτὸ παραλ. Λ 22 ἢ ἀκακία παραλ. Λ 23 εὐμοιροῦσι παραλ. Α_π προστ. ἰδίᾳ χειρὶ Λ₅ 24 ἐστὶ τοῦ Θεοῦ Α_π 25 ἕτερον: ἐτέρως Α_π ἕτερον φύσεως φα Λ 24-25 φύσις...ἕκαστον παραλ. Λ₁ 26 προφορᾷ: διαφορᾷ Λ 27 καί: ἢ Μτ 28 ὃ Δ₄Λ₁ 31 πρὸ διατεινόμενος προστ. οὗτος Α_π ἢ: εἰ C₃Δ₄Λ₁

τὸ ἄκακον καὶ τὸ ἀναλλοίωτον οὐσία Θεοῦ; ἀλλ' εἰ τοῦτο, πολλαὶ οὐσίαι τοῦ Θεοῦ καὶ οὐ μία»¹. Ὅρατε σαφῶς, ὅτι οὐχὶ Παλαμᾶς ὁ τῆς Θεσσαλονίκης ἱερός νῦν πρόεδρος, ἀλλὰ Γρηγορᾶς ὁ τῆς καθ' Ἑλληνας τερθρείας θεραπευτῆς, πολλὰς οὐσίας
5 εἶναι λέγει τοῦ Θεοῦ καὶ πολλὰ τὰ ἄκτιστα, μηδὲ δυνάμενα εἰς ἓν συνελθεῖν εἰ μὴ ἄρα κατὰ σύνθεσιν; Πολλὰς οὖν οὐσίας εἶναι τοῦ Θεοῦ πρεσβυῶν καὶ πολλὰς εἶναί φησι θεότητος αὐτός. Εἰ δ' ἄρα μίαν, ἐκ πολλῶν οὐσιῶν συντίθησιν αὐτήν, ἔάλω δὲ καὶ τὰ Εὐνομίου πρεσβυῶν φανερώς.

41 10 Εἰ γὰρ τὸ ἀθάνατον καὶ τὸ ἄκακον καὶ τὸ ἄτρεπτον οὐσία Θεοῦ, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, καὶ τὸ ἀγέννητον λοιπὸν οὐσία τούτου, κατ' αὐτόν, ὃ τῶν Εὐνομίου καὶ Ἀρείου δυσσεβημάτων ἐστὶ τὸ κεφάλαιον. Ὁ γὰρ αὐτός οὕτω λόγος ἐπὶ τούτων ἀπάντων κρατεῖ, κατὰ τοὺς ἀσφαλεῖς θεολόγους. Εἰ δὲ οὐσία τὸ
15 ἀγέννητον, κατὰ τὸν ἀκίνδυναν καὶ βαρλααμίτην καὶ ἀρειανὸν νῦν ἀναφανέντα Γρηγορᾶν, καὶ τὸ γεννητὸν οὐκοῦν οὐσία καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Μονογενῆς, ἅτε γεννητὸς – ὡς τῆς Ἀρείου καὶ Γρηγορᾶ μανίας – ἄλλης οὐσίας παρὰ τὸν Πατέρα. Ἄλλ' εἶποι ἂν ὁ Γρηγορᾶς ὅτι αὐτὸς τῇ προφορᾷ μόνῃ τῆς λέξεως διαφέ-
20 ρειν τὰ ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενά φησι, καθάπερ καὶ ὁ Ἀκίνδυνος; Ἄλλ' ἐντεῦθεν καὶ σαβελλιανὸς ἀναφανήσεται ὁ πρότερον ἀρειανὸς δειχθεῖς. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ πάλιν τῶν Σαβελλίου δυσσεβῶν φρονημάτων τὸ κεφάλαιον, ὅτι τὸ ἀγέννητον τοῦ γεννητοῦ τῇ προφορᾷ μόνῃ τῆς λέξεως διενήνοχεν, ὡς ἄορ, σπάθη, φάσγανον· ἓν γὰρ πάντῃ τὸ ὑπὸ τούτων σημαινόμενον καὶ τῇ προφορᾷ
25 μόνῃ τῆς λέξεως διενήνοχεν ἀλλήλων.

42 Τοιοῦτος μὲν οὖν καὶ τοιοῦτοις ἐναρίθμιος, ὡς ὁμολόγος αὐτοῖς, ὁ κενὸς οὗτος ἀναπέφηνε θεολόγος. Ὁ δὲ μήτ' οὐσίαν

A₁ C₃Δ₄ Λ₁Λ₅ LM₁ M₇V₄X 1 οὐσίαν A_π 3 νῦν ἱερός A₁ 4 τῆς τερθρείας τῆς καθ' Ἑλληνας A₁ τερθρείας *παραλ.* V₄ 5 μηδὲν A_π 6-7 πρεσβυῶν εἶναι τοῦ Θεοῦ A_π 13-14 ὁ γάρ... θεολόγους *ῥα* Λ₅ 14 ἀσφαλεῖς θεολόγους: θεηγόρους A_π 17 ὡ: ὦν M₇ 19 μόνῃ τῇ προφορᾷ A₁ 21 ἐνταῦθα A_π 21-22 ἀναφανήσεται...ἀρειανὸς *παραλ.* Λ 22 δειχθεῖς: δεικνύμενος A_π *μετὰ* Σαβελλίου *προστ.* ὁ πρότερον ἀρειανὸς ἀνεφάνη Λ 24 τῆς λέξεως μόνῃ A_π *πρὸ* διενήνοχεν *προστ.* ταῦτα Λ₅ 28 ἀνεπέφανε Λ

1. Λόγος 29, 10, Barbel, 144-145, PG 36, 88B.

- εἶναι λέγων τὰ περὶ τὸν Θεόν, ἐξ αἰδίου ὄντα, μήτε τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως μόνη διαφέρειν, ἀλλὰ καὶ τῷ δηλουμένῳ παρ' ἑκάστης λέξεως τοῖς ἀγίοις ὁμολόγως τὰς ἐκ διαμέτρου πονηρὰς αἱρέσεις καταργῶν, ἐν τῇ μεσότητι τῆς εὐσεβείας ἔστηκε. Καθά-
- 5 περ δὲ ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἀγίου, ὁ λέγων μόνη τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως διαφέρειν ταῦτα τὰ ὀνόματα, τὰς θείας ὑποστάσεις εἰς μίαν συναλείφει, μᾶλλον δὲ εἰς μηδεμίαν συνα-
- 10 λύνει, ἀναιρῶν καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ λέγων, ὡς ὁ Γρηγορᾶς, τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως μόνη διαφέρειν τῆς φύσεως τὰ φυσικὰ ἐπὶ Θεοῦ, ἀναιρεῖ τὴν τε θείαν φύσιν καὶ τὰ φυσικὰ. Πῶς γὰρ ἂν εἴη φύσις φυσικὰ μὴ ἔχουσα, πῶς δ' ἂν ἔχοι, εἰ μὴ κατὰ τι διεννηόχασιν αὐτῆς; Εἰ γὰρ τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως μόνη διεννηόχασιν, ἔχει μὲν ἢ φύσις ὀνόματα διάφορα, ἀλλ' οὐ φυσικὰ· οὐδὲν γὰρ
- 15 ὄνομά ποτε ὑπάρχει φυσικόν. Νῦν οὖν ἄθεος πάλιν ὁ Γρηγορᾶς οὗτος ἀναφαίνεται, μόνη τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως λέγων διαφέρειν τὴν φύσιν τῶν φυσικῶν ἐπὶ Θεοῦ· ἀναιρεῖ γὰρ δι' ἀλλήλων καὶ τὰ φυσικὰ καὶ τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ. Ὡς γὰρ ἄνθρωπος ἀνθρώπου οὐδέποτε ἂν σὺν νῷ ρηθείη αὐτὸς αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲ
- 20 ἀνθρωπικὸν αὐτό τι ἑαυτοῦ, εἰ μὴ ἄρα κατὰ τινα σχέσιν διαφέρει. Οὕτως οὐδὲ φύσις φυσικὴ ποτ' ἂν ρηθείη αὐτὴ ἑαυτῆς. Κἄν τις εἴποι φυσικὸν εἶναι τι πρὸς ἕτερόν τι τὸ τοῦτο κεκτημένον, ἐξ ἀνάγκης ποιεῖται τὴν ἀναφοράν· οὐ μὴν ἐξ ἀνάγκης καὶ κεχωρισμένον τούτου. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς, μηδὲν διαφέρειν λέγων
- 25 τὰ φυσικὰ τῆς φύσεως ἐπὶ Θεοῦ, φύσιν ἔχειν λέγει τὸν Θεὸν χωρὶς φυσικῶν καὶ φυσικὰ χωρὶς φύσεως, ὃ καὶ προῖων πειρᾶται πείθειν καὶ διὰ μαρτυριῶν δεικνύειν, «ἂ μὴ ἐώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῆ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοῶς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ»¹.
- 43 Καταμάθοι δ' ἂν τις τὸ καταγέλαστον τῆς αὐτοῦ σοφίας
- 30 ταύτης εἰ τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων τὰ κατὰ τὴν προφορὰν τῆς λέξεως μόνην ἀληθῶς διαφέροντα προθεῖς, εἶτα θατέρου ἀφαι

A₁C₃ Δ₄Λ₁ Λ₅LM₁ M₇V₄X 1 προσφορᾷ V₄ 3 ὁμολογήσεως A_π ᾧα τῇ αὐτῇ χειρ
ὁμολογούμενα ἴσως V₄ 4 καταργοῦνται V₄ 10 Θεοῦ: Θεοῦ τι M₁ 11 τὴν τι
καὶ τὴν A_π τε παραλ. Δ₄ 14 οὐδέν: οὐ M₇ ὁ ἄθεος Λ 19 αὐτοῦ A_π Δ₄ ΛΛ₁ X ἔαι
τοῦ A₁ 23 ποιεῖται... ἀνάγκης παραλ. Λ 25 λέγον Λ 26 πρὸ φυσικῶν προστ. τὰ
B_π ὁ παραλ. A₁ 30 εἰ τῶν: εἰπὼν Λ

1. Κολ. 2, 18.

ροίη θάτερον· οὐσία γὰρ καὶ φύσις ἓν καὶ ἀδιάφορον ἐπὶ Θεοῦ, μόνη τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως διαφέροντα. Λεγέτω τοίνυν ὁ Γρηγοῤᾤς οὗτος ὁ πολὺς, ὅτι ὁ Θεὸς φύσιν ἔχει χωρὶς οὐσίας καὶ οὐσίαν ἔχει χωρὶς φύσεως, τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ αὐτὸ πάλιν
 5 ἀναιρῶν, ὃ τίθησιν αὐτός, οὐδὲν ἄλλο λέγων ἢ ὅτι ὁ Θεὸς οὐκ ἔστιν ὁ Θεός. «Εἶπεν οὖν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι Θεός»¹, κατὰ τὸν ψαλμοῦδὸν προφήτην. Ὁ δὲ Γρηγοῤᾤς οὗτος πόσον ἀφρονέστερος ἐκείνου, ὃς οὐχ ἀπλῶς εἶπεν ὅτι οὐκ ἔστι Θεός, ἀλλ' ὅτι ὁ Θεὸς οὐκ ἔστιν ὁ Θεός! Καὶ ὁ μὲν εἶπε μὲν,
 10 ἀλλ' ἐν καρδίᾳ εἶπεν· οὗτος δὲ παρρησιάζεται τὴν ἀσέβειαν καὶ οὐ λέγει μόνον, ἀλλὰ καὶ κατασκευάζειν διὰ πολλῶν πειρᾶται, καὶ οὐ γλώττη μόνον, ἀλλὰ καὶ συγγράμμασι μακροῖς. Ἄρ' οὖν οὐκ ἀφρόνων ἀφρονέστατος καὶ ἀθέων ἀθεώτατός ἐστιν οὗτος; Ἡμεῖς δ' ἐπὶ τὰ ἐξῆς ἴωμεν, τοὺς αὐτοῦ παρακεκινδυνευμένους
 15 ὡς ἓνι διὰ βραχέων ἀνετάζοντες λόγους καὶ τὸ σμῆνος τῶν αἰρέσεων αἷς ἐκ τούτων περιστοιχίζεται τελεώτερον ὑπ' ἔψιν ἄγοντες.

A₁ C₃ Δ₄ ΛΛ₁ Λ₅ LM₁ M₇ V₄ X 2 ὁ παραλ. Bπ Λ₅ 6 οὖν: ὁ Λ₁ ἐν τῇ B_π πλὴν A₁ X
 7 προφήτην παραλ. A_π 11 λέγειν A_π 13 ἀφρόνων παραλ. Λ₁ 16 ὑπ': ἐπ' M₇

1. Ψαλμ. 13, 1 καὶ 52, 1.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ ΨΕΥΔΟΓΡΑΦΙΑΣ ΟΜΟΥ ΚΑΙ ΔΥΣΣΕΒΕΙΑΣ
ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

- 1 Ἐξ ὀνύχων φασὶ τὸν λέοντα καὶ ἐκ τοῦ κρασπέδου τὸ ὕφασμα· τὸ μὲν ἐξ ὁμοιότητος, τὸν δὲ ἐκ τῆς πρὸς τὸ μέρος ἀναλογίας ἐπιγινώσκοντες. Τοῦτον τοίνυν τὸν τρόπον καὶ ἡ σὴ σοφία καταμαθεῖν ἰσχυρισαμένη τὸ τοῦ Γρηγορᾶ φίλερι καὶ
5 φιλολοῖδορον ἦθος καὶ τὴν ἐν τοῖς θείοις δόγμασι δυσσεβῆ καὶ κατεφθαρμένην διάνοιαν ἐκ τοῦ πρώτου πρὸς αὐτὸν ἀντιθετικοῦ λόγου, ποθεῖν ἐπεὶ φῆς καὶ κατὰ μέρος ἐφεξῆς διὰ πάντων ἐξεληλεγμένην κατιδεῖν τὴν αὐτοῦ κατὰ τῆς εὐσεβείας καὶ τῶν συνηγόρων τῆς εὐσεβείας ἐξενηνεγμένην γραφήν, ἣ *Διαλέξεως*
10 *διήγησις* ἐπιγέγραπται, σὴν χάριν καὶ τοῦτο πράττομεν· ἐπεξιόντες μὲν ἐφεξῆς σχεδὸν πάντα, δι' ὀλίγων μέντοι κατὰ τὸ ἐγγωροῦν, σχολίων δίκην, τοὺς ἐλέγχους ἐπάγοντες, ὡς μὴ πρὸς πολὺ μῆκος ἐκταθῆναι τὸν λόγον, ἐπεὶ κἂν τοῖς *Πρὸς Ἀκίνδυνον ἀντιρρητικοῖς* καὶ τὰ τούτου συνεξεληλέκται διαρκέστερον.
- 2 15 Εὐ δ' ἴσθι, φιλομαθέστατε φίλων, ὅτι καθάπερ βυθοῦ καὶ πελάγους ὅσον ἂν ἀντλήσης, οὐκ ἐλαττώσεις τὸ πλήθος, οὕτω καὶ τῶν ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Γρηγορᾶ τούτῳ πρὸς Θεὸν βλασφημιῶν, κἂν πολλὰς ἐκφήνη τις, τοῦ πλήθους οὐκ ἂν ἐφίκοιτο. Ἴδοι δ' ἂν τις καὶ τὰ ψεύδη καὶ τὰς διαβολὰς καὶ τὰς
20 λαιδορίας πελαγῶν μεγάλων κόλπους μιμούμενα. Ἐπεὶ δὲ κἂν ταῦθα τῆς ποιότητος μᾶλλον ἢ τοῦ πλήθους ἢ ζήτησις, ἀρκέσει τοῖς ἐντευξομένοις καὶ ἡ διὰ μετρίων σχολίων ἔκφανσις. Τὴν μὲν οὖν πρὸ τῶν δογμάτων ἐν τῇ τοῦ Γρηγορᾶ διηγήσει ταύτη τοῦ ψεύδους πολύχυτον πηγὴν, ἣν οὗτος ἐναφῆκε τοῖς γράμμασι,
25 παρήμι τὸ νῦν εἶναι καὶ τᾶλλα τῶν μὴ καλῶς μηδ' εὐσεβῶς εἰρημένων· ἄρχομαι δὲ ἐντεῦθεν τὴν ἀρχὴν τῆς *διαλέξεως*.
- 3 Ἐγκληθεὶς ὁ Γρηγορᾶς κατὰ πρόσωπον, ὡς τὰ τοῦ Βαρ-

λαὰμ φρονῶν, τότε μὲν οὐδὲ γρύξιν εἶχεν, ἀλλὰ τὴν αἰσχύνην
 φέρειν οὐχ οἴος τε ὦν καὶ διαφυγὴν τινα μηχανώμενος ταῖς
 παλαμναιοτάταις ἐκείνον ὑπέβαλεν ἀραῖς· ὥσπερ ἂν εἰ μὴ περι
 φρονήματος ἀλλὰ περὶ ὀνόματος ὁ λόγος ἦν. Νῦν δὲ συναγαγῶν
 5 ἑαυτὸν καὶ γραφῆ τούτους λόγους παραδιδούς, εἰπεῖν φησὶ τήνι-
 καῦτα δεικνύειν ἡμᾶς ἐπικεχειρηκέναι «τὰ ζῶντα ἐκ τῶν νε-
 κρῶν»¹, ἐπειδήπερ ὁ Βαρλαάμ τὸ ζῆν ἐξεμέτρησε, παραπλήσιόν
 τι ποιῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀπελεγχθεὶς νῦν ὡς τὰ Ἄρειου φρο-
 νῶν, εἶτα διαδιδράσκειν νομίζοι τὴν δίκην φάσκων τὰ ζῶντα
 10 δειχθῆναι ἐκ τῶν νεκρῶν, ὃ καὶ Γρηγορᾶς φησιν οὗτος, ἄλλος
 Βαρλαάμ ἀναφανείς, ἀγνοῶν ὡς ἐκ τῶν κατὰ ψυχὴν νεκρῶν
 ἐκείνων καὶ αὐτὸς ὑπάρχων ἀποδέδεικται, εἰς τῶν Βαρλααμιτῶν
 ἀναδειχθείς. Μετὰ τοῦτο προτίθησι τὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡμέτε-
 ρον δῆθεν δόγμα² (Ἐκκλησίαν δὲ ὅταν εἶπω καὶ τὴν τῶν ἐξ
 15 ἀνθρώπων γεγονότων θεοφόρων ὁμήγουριν συμπεριβάλλω)· προ-
 τίθησιν μὲν οὖν ἐνταῦθα τοῦτο, παρ' ἑαυτοῦ δὲ προστίθησιν
 ἀναμιξ οὐκ ὀλίγας οὐδὲ τὰς τυχοῦσας συκοφαντίας, ὃ καὶ διὰ
 πάσης ποιεῖται ταυτησί τῆς γραφῆς, οὐδὲν τῶν ἡμετέρων προτι-
 θείς ἀδιάστροφον, ἐν δὲ τοῖς πλείστοις οὐ τὴν διάνοιαν μόνον
 20 διαστρέφων, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ρήματα παραχαράττων. Ὁ δὲ
 μινγὺς τοῖς ἐδωδίμοις τὰ δηλητήρια, αὐτὸς ἐστὶν αἴτιος τοῦ
 θανασίμου τῶν ἐδωδίμων. Ὁ γοῦν Γρηγορᾶς ᾧδε συντιθείς τῇ
 ἀληθείᾳ τὸ ψεῦδος καὶ τοῖς εὐσεβέσι λόγοις καὶ δόγμασι τὰς
 οἰκείας δυσσεβεῖς καὶ φωνὰς καὶ διανοίας, τὰ πάσης πονηρίας
 25 παντάπασιν ἀπηλλαγμένα, τοῖς μὴ ἐφιστᾶσι πονηρὰ παρασκευά-
 ζει φαίνεσθαι, καίτοι μηδὲ κατὰ τὰς συκοφαντίας ἑαυτῷ ἀκόλου-
 θος ὑπάρχων. Τοῦ γὰρ Παλαμᾶ τὴν Βαρλαάμ καὶ Γρηγορᾶ
 πολυθεῖαν ἀνατρέποντος τῶν διχοτομούμενων ἀφρόνως τὸν Θεὸν
 καὶ εἰς κτιστὴν καὶ ἄκτιστον τὴν ἐν οὐσίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ μίαν
 30 θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος
 κατατεμνόντων καὶ τὴν μὲν ἄφραστον καὶ ὑπερώνυμον παντάπα-
 σιν οὐσίαν μόνην ἄκτιστον λεγόντων, τὴν δὲ θεατικὴν δύναμιν

A₁C₃Δ₄LX 3 ὑπέβαλλεν C₃Δ₄ 6 ἐπιχειρηκέναι Δ₄ 15 θεοφόρων παραλ.
 A₁ 12 ἀναδέδεικται X 22 γοῦν: δὲ X

1. Νικηφ. Γρηγορᾶ, *Δογματικός Α'* (*Ἱστορία 30*), 3, PG 149, 240B.
 2. *Δογματικός Α'* (*Ἱστορία 30*), 4, PG 149, 240CD.

τοῦ πάντα εἰδότης πρὶν γενέσεως, ἥς κατὰ τοὺς θεολόγους θεότης ἢ προσηγορία, κτιστὴν θεότητα καλούντων, ὁ Γρηγοῦς τὸν Παλαμᾶν φησι κηρύττειν πολυθεΐαν. Καὶ τοῦ Παλαμᾶ λέγοντος διαφέρειν κατὰ τὸ ἄφραστον τὴν ὑπερώνυμον παντάπασιν
 5 οὐσίαν τῆς θεωνυμουμένης ἐνεργείας, ὁ Γρηγοῦς περὶ ὑφειμένου καὶ ὑπερκειμένου τὸν λόγον ποιεῖται, ὥσπερ ἂν εἰ μὴ αὐτὸς ἦν ὁ φανερώς καὶ ἀληθῶς ὑφειμένην καὶ ὑπερκειμένην εἶναι κηρύττων τοῦ Θεοῦ θεότητα, τὴν μὲν λέγων ἄκτιστον τὴν δὲ κτιστὴν. Πῶς γὰρ οὐκ ἂν ὑφειμένον εἶη πάντη τε καὶ πάντως
 10 τοῦ ἀκτίστου τὸ κτιστόν;

4 Ἄλλὰ καὶ ἐνεργῆ καὶ ἀνούσιον, ὡς ἀνύπαρκτον, γράφει λέγειν ἡμᾶς τὴν θεϊαν ἐνέργειαν, ὅπερ ἐνὶ καὶ ὄψοις συμβῆναι τῶν ἀδυνάτων ἐστίν. Εἶτα καὶ «κινουμένην» αὐτὴν ὑπὸ τῆς οὐσίας οὕτως ἐνεργεῖν, «καθάπερ ὅποια τῶν ὀργάνων κινεῖ
 15 κινούμενα»¹, τῶν μὲν γεγραμμένων τὸν νοῦν διαστρέφων, τὰ δὲ μὴ γεγραμμένα καὶ συνάγων καὶ γράφων παρ' ἑαυτοῦ, κἂν μὴ ἀκολούθως ἔχη πρὸς τὰ ἡμέτερα. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὅτι οὐδὲν τῶν ὀργάνων ἀνούσιον; Οὐκοῦν ἀσύστατος ἢ συκοφαντία. Εἰ μὲν γὰρ ὄργανόν φαμεν τὴν ἐνέργειαν, οὐκ ἀνύπαρκτον αὐτὴν
 20 φαμεν· εἰ δ' ἀνούσιον, οὐκ ὄργανον. Τὸ δ' ἔτι τὸν συκοφάντην αἰσχύνον κατὰ κράτος, ὅτι μὴδ' ἕτερον τούτων, ὡς αὐτὸς ἐκδέχεται τιθέντων ἡμῶν ἐπὶ τῆς ἐνεργείας, αὐτὸς καὶ ταῦθ' ὡς ἡμέτερα παρ' ἑαυτοῦ προτίθησι συνάγων δῆθεν. Φαίη δ' ἂν καὶ Σαβέλλιος ὑπὸ τῶν τοῦ Γρηγοῦ λόγων δικαιούμενος καὶ διὰ
 25 τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς τὰ οἰκεῖα συνιστᾶν ἐπιχειρῶν, κἂν ταῖς θεαῖς ὑποστάσεσιν ἐξ ἀνάγκης τό τε μείζον καὶ τὸ ἔλαττον κακῶς συνάγεσθαι, καὶ τὸ ὄργανον, μᾶλλον δὲ τὰ ὄργανα, καὶ ᾧ κινούονται.

5 Ἄλλὰ² καὶ προφάσει τῆς διαφορᾶς, «ὡς γένος εἰς εἶδη
 30 διάφορα», τὰς ἐνεργείας φησὶ διαιρεῖν τὸν Παλαμᾶν, ὥσπερ ἂν εἰ μὴδὲν ἦν ἕτερον διαιρέσεως εἶδος. Τοῦτο δὲ καὶ τῇ κατὰ τὰς θείας ὑποστάσεις διακρίσει καὶ διαφορᾷ λυμαίνεται. Ἔσται γὰρ κάκεῖ λοιπόν, κατὰ τὸν Γρηγοῦν, διάκρισις ἀπὸ γένους εἰς

A₁C₃Δ₄LX 1 θεολόγους: θεηγόρους A₁ 5-6 ὑπερκειμένου καὶ ὑφειμένου X
 26 ἔλλαττον Δ₄

1. Δογματικός A' (Ἱστορία 30), 4, PG 149, 240C

2. Δογματικός A' (Ἱστορία 30), 4, 149, 240D-241B

εἶδη, ἐπειδὴ τις κάκει διαφορά καὶ διάκρισις θεολογεῖται. Τὴν γε μὴν ἐν τοῖς ρήμασι διάνοιαν ἡμῶν πᾶσαν διαστρέφων καὶ οὕτως ἀντιλέγων λέληθεν ἑαυτόν, ἑαυτῷ μᾶλλον ἐναντιούμενος καὶ καθ' ἑαυτοῦ λογογραφῶν καὶ χειρὶ καὶ γλώττῃ χρώμενος, 5 καθάπερ οἱ δεινῇ τινι μανίᾳ τὰς οἰκείας σάρκας ὡς ἀλλοτρίας ἢ καὶ πολεμίας διαμασώμενοι. «Δέον» τοίνυν αὐτόν, ἴν' εἴπω κατ' αὐτόν, «ἐγκαλύπτεσθαι» τῆς πολυειδοῦς καὶ ὑπερβαλλούσης ἀτοπίας ἔνεκεν, «ὁ δὲ» καὶ παρρησιάζεται καὶ διὰ φυγῆς «πορίζεται προφάσεις», ρητῶς τε καὶ γραπτῶς ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, 10 τοῦ ἀντιλέγοντος ἀπαιτεῖ τὸ προκείμενον εἰς σκέψιν, ἀπαράδεκτον ἰσχυριζόμενος εἶναι τὸν ἐφ' οἷς λέγει μὴ τοιαύτην κομίζοντα παράστασιν.

6 Ὅτι μὲν οὖν οἱ ἕξ αἰῶνος θεολόγοι καὶ ρήμασιν αὐτοῖς φασιν, οὐχ ἄπερ ὁ Γρηγορᾶς νῦν ἀπλῶς ζητεῖ μὴ εἰδῶς μήτε ἄ 15 λέγει μήτε περὶ τίνων διαβεβαιούται¹, ἀλλ' ἄπερ ὁ Παλαμᾶς φρονεῖ τῶν ἐπεσκεμμένων ἀγνοεῖ οὐδεὶς. Ἴστω δὲ καὶ τοῦτο πᾶς τις, ὅτι κατὰ μίμησιν τῶν παλαιῶν αἵρετικῶν ὁ Γρηγορᾶς ἡμῖν ἐγκαλεῖ τὸ ἄγραφον· ὃν Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, σὺν ἐκείνοις προφητικῶς οἶον ἐπιστομίζων, λεγέτω· «πάλιν καὶ 20 πολλάκις ἀνακυκλοῖς ἡμῖν τὸ ἄγραφον· σὺ δὲ πόθεν τὸ ἀγέννητον λαβὼν ἔχεις, ἢ τὸ ἀναρχον, ἢ καὶ ἡμεῖς τὸ ἀθάνατον; Ἦ δῆλον ὅτι ἐκ τῶν ταῦτα συναγόντων, κἂν μὴ ταῦτα λέγηται; Πῶς οὖν λίαν δουλεύεις τῷ γράμματι καὶ γίνῃ μετὰ τῆς ἰουδαϊκῆς σοφίας καὶ συλλαβαῖς ἀκολουθεῖς ἀφείς τὰ πράγματα; Εἰ δὲ 25 σοῦ τὰ δις πέντε λέγοντος ἢ τὰ δις ἑπτὰ, τὰ δέκα συνήγον ἢ τὰ τεσσαρεσκαίδεκα ἐκ τῶν λεγομένων, ἢ ἐκ τοῦ ζῶον λογικὸν θνητὸν τὸν ἄνθρωπον, ἄρα ἂν σοι ληρεῖν ἐνομίσθην; Καὶ πῶς τὰ σὰ λέγων; Οὐ γὰρ τοῦ λέγοντος μᾶλλον οἱ λόγοι, ἢ τοῦ λέγειν συναναγκάζοντος. Ὡσπερ οὖν ἐνταῦθα οὐκ ἂν τὰ λεγόμενα 30 μᾶλλον ἐσκόπουν ἢ τὰ νοούμενα, οὕτως οὐδ' εἴ τι ἄλλο τῶν μὴ λεγομένων, ἢ μὴ σαφῶς ἐκ τῆς γραφῆς νοούμενον εὑρισκον, ἔφυγον ἂν τὴν ἐκφώνησιν σὲ φοβηθεῖς τὸν συκοφάντην τῶν ὀνομάτων»². Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ *Περὶ τοῦ ἁγίου*

A₁C₂Δ₄LX 4 ἑαυτοῦ: αὐτοῦ X 21 ἔχεις λαβῶν A₁ 26 δεκατέσσαρα LX
ιδ' A₁

1. A' Τμ. 1, 7.

2. Λόγος 31 (θεολογικός 5), 24, J. Barbel, 260, PG 36, 160B.

Πνεύματος λόγῳ φησίν· «Οἱ σφόδρα προπολεμοῦντες τοῦ γράμ-
 ματος ἴστωσαν ἐκεῖ φοβούμενοι φόβον, οὐ μὴ ἔστι φόβος, καὶ
 σαφῶς γινωσκέτωσαν, ὅτι ἔνδυμα τῆς ἀσεβείας ἐστὶν αὐτοῖς ἡ
 δειλία τοῦ γράμματος»¹. Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος· «οὐ χρῆ προσέ-
 5 χεῖν λέξεις, ἀλλὰ τῇ τοῦ σκοποῦ δυνάμει»· κἂν γὰρ ἀγράφους
 τις λέγη λέξεις, οὐδὲν διαφέρει, ἕως ἂν εὐσεβῆ τὴν διάνοιαν
 ἔχη. Οἱ δὲ αἰρετικοί, κἂν ταῖς ἀπὸ τῶν Γραφῶν χρήσωνται,
 οὐδὲν ἦττον ὑποπτοὶ καὶ τὸν νοῦν διεφθαρμένοι², καθάπερ καὶ
 ὁ Γρηγοῤῃς οὗτος· προάγει μὲν γὰρ μαρτυρίας τῶν περιφανῶν
 10 θεολόγων³, διαστρέφει δὲ καὶ μεθέλκει ταύτας πρὸς τὴν αὐτοῦ
 δυσσεβῆ καὶ κατεφθαρμένην διάνοιαν. Γράφειν γὰρ φησὶ τὸν
 μέγαν Ἀθανάσιον, «ἄκτιστος πέφυκε μόνῃ ἡ ἀγία Τριάς, αἰδίος
 τε καὶ ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος»⁴, καὶ τὸν μέγαν Βασίλειον,
 «ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱός, τὸ βασιλεὺς, τὸ κύριος,
 15 τὸ παντοκράτωρ»⁵, καὶ τὸν θεῖον Κύριλλον, «ἄκτιστον, εἰπόντα,
 καὶ ἀσώματον καὶ φύσει ἀόρατον μόνον τὸ θεῖόν ἐστιν»⁶.
 7 Οὗτοι μὲν οὖν τοιαῦτα γράφουσι δεικνύντες, ὅτι πάντα τὰ
 τοιαῦτα ἀκτίστως ἔχει ὁ Θεός. Καὶ οὐχ ἡ θεία φύσις μόνον
 ἄκτιστος, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐμφύτως περὶ αὐτὴν ἐξ αἰδίου θεολογού-
 20 μενα. Τὸ γὰρ ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος, ἀσώματός τε καὶ
 ἀόρατος, ἀφαιρεματικά ὄντα, φύσιν δηλοῦν ἀδύνατον. Καὶ τὸ
 ὕψιστος καὶ βασιλεὺς καὶ κύριος καὶ παντοκράτωρ, ἐν σχέσει
 τινὶ θεωρούμενα, φύσεώς ἐστι καὶ περὶ τὴν φύσιν, ἀλλ' οὐκ
 αὐτὰ ὑπάρχει φύσις. Τοῦτο οὖν ἐστὶν ὅπερ οἱ θεῖοι πατέρες
 25 διδάσκουσιν ἡμᾶς, ὡς οὐδὲν ἐστὶν ἐν τῷ Θεῷ κτιστόν, ὥσπερ
 οὐδ' ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἄκτιστόν τι κατὰ φύσιν. Ὁ δὲ Γρηγοῤῃς
 μαθεῖν ἐξ αὐτῶν φησὶν «ἐν τῷ ἄκτιστον εἶναι μόνον, τὴν θεῖαν
 φύσιν, τὰ δὲ περὶ αὐτὴν ἅπαντα κτιστά», διχοτομῶν ὁ τάλας εἰς
 κτιστά καὶ ἄκτιστα τὸ θεῖον. Ἔτι δὲ καὶ τοῦτο μαθεῖν φησὶν,

A₁C₃Δ₄LX 1 προπολεμοῦντες: πολεμοῦντες C₃Δ₄ 18 τὰ τοιαῦτα παραλ. X
 19 περὶ αὐτόν X 23-26 ἀλλ' οὐκ αὐτὰ... κατὰ φύσιν παραλ. Δ₄

1. Αὐτόθι, σ. 222 καὶ PG 36, 136AB.

2. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν. Βλ. PG 3, 708C.

3. Δογματικός Α' (Ἱστορία 30), 4, PG 149,241C.

4. Κατὰ Ἀπολιναρίου Α', 3, PG 26, 1097A.

5. Βλ. ἀνωτέρω Α', 35.

6. Τὰ χωρία ταῦτα χρησιμοποιεῖ ὁ Παλαμάς καὶ ἀνωτέρω Α', 35. Τὸ ἀντίστοιχον τοῦ Γρηγοῤῃ εἶναι Δογματικός Α', 4, PG 149, 241B.

«ὡς οὐσία καὶ οὐσιῶδες καὶ ἐνούσιον καὶ φύσις καὶ φυσικὸν ἢ ἔμφυτον ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα ἀπλῆν ἔχει τὴν σημασίαν καὶ μοναδικὴν καὶ μηδὲν μηδαμῆ παραλλάττουσαν πλὴν τῆ προφορᾶ τῆς λέξεως»¹, ὡς κατ' αὐτὸν πάσας τὰς θείας ἐνεργείας καὶ
 5 ἀπλῶς πάντα τὰ περὶ τὴν θείαν φύσιν, τὰ τε προαπηριθμημένα μικρὸν ἀνωτέρω τοῖς ἀγίοις, τὸ ἀόρατον, τὸ ἀσώματον, τὸ ἀναλλοίωτον, τὸ ἀίδιον, τὸ βασιλεύς, τὸ κύριος, τὸ παντοκράτωρ καὶ πᾶσαν τὴν καταφατικὴν καὶ ἀποφατικὴν θεολογίαν, τὴν αὐτὴν ἔχειν σημασίαν καὶ πλὴν τῆ προφορᾶ τῆς λέξεως μηδὲν
 10 μηδαμῆ διαφέρειν ἀλλήλων τε καὶ τῆς φύσεως.

8 ἼΑρα δὲ καὶ Σαβέλλιος οὐ τοῦτο σαφῶς ὑπῆρχε δογματίζων, ὡς αἱ ὑποστάσεις καὶ τὰ ὑποστατικὰ πάντα περὶ τὴν θείαν φύσιν ὄντα, οὐδὲν οὐδαμῆ διαφέρουσι, πλὴν τῆ προφορᾶ τῆς λέξεως; Ἐπεὶ δὲ καὶ φυσικὸς υἱὸς ἐστὶ τοῦ ἀνωτάτω Πατρὸς ὁ
 15 προαιώνιος Λόγος καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα ἔμφυτον, τὰ δὲ φυσικὰ καὶ ἔμφυτα ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα μηδὲν μηδαμῆ διαφέρει ἀλλήλων τε καὶ οὐ λέγεται εἶναι φυσικὰ πλὴν τῆ προφορᾶ τῆς λέξεως ὁ Γρηγορᾶς διατείνεται, ἄρ' οὐχὶ τὸν υἱὸν τε καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ μηδὲν μηδαμῆ κατασκευάζει διαφέρειν ἀλλήλων τε καὶ
 20 τοῦ Πατρὸς, ἄλλο λιβυκὸν θηρίον² κατὰ τῆς εὐσεβείας ἐφ' ἡμῶν ἀναφανείς, κἂν τοῖς ρήμασι τῆς εὐσεβείας εἰς περικάλυμμα τῆς δυσσεβείας χρῆται τρισυπόστατον τὴν φύσιν λέγων;

9 Οὐ μόνην δὲ τὴν ἐπὶ τῶν θείων ὑποστάσεων τοῦ Σαβελλίου συναλοιφήν ὁ Γρηγορᾶς ἐντεῦθεν ἀναδείκνυται νοσῶν, ἀλλὰ
 25 καὶ τὴν ἐπὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν τοῦ Εὐνομίου σύγχυσιν, πρὸς ὃν φησιν ἐν τοῖς Ἀντιρρητικοῖς ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος· «πάλιν πρὸς τὴν ἰδίαν ἐπανερχεται σύγχυσιν ὁ Εὐνόμιος καὶ τὸν περὶ τῆς οὐσίας ἀφείς λόγον, τὰς ἐπιθεωρουμένας ἐνεργείας εἰς μίαν τὰς πάσας ἐννοίαν συντήξας, ἐν τὰ πάντα ἐποίησε, τὴν
 30 δύναμιν, τὴν σοφίαν, τὴν πρόνοιαν καὶ τὰ τοιαῦτα»³, ὡς ὁ μέγας

A₁C₃Δ₄LX 5 προαπηριθμούμενα Δ₄ 16-17 διαφέρει... λέγεται: διαφέρειν ἀλ
 τῆς λέξεως λήλων τε καὶ οὐ λέγεται Δ₄ 22 τὴν παραλ. Δ₄ 26 ἐν τοῖς ἀντιρρη-
 τικοῖς παραλ. C₃Δ₄

1. Δογματικός A', 4, PG 149, 241B.

2. Λιβυκὸν θηρίον ἐννοεῖ τὸν Σαβέλλιον.

3. Πρὸς Εὐνόμιον 12, W. Jaeger, 1, 363, PG 45, 1068C.

ἐπὶ λέξεως ἐκεῖ κατέλεξε, καὶ πάλιν· «εἰ τὰ ἐπιλεγόμενα τῷ Θεῷ
 πρὸς ἓν σημαινόμενον τείνει», κατὰ τὸν Εὐνόμιον, νῦν δὲ εἶπειν
 καὶ κατὰ τὸν Γρηγοῦν, λέγοντα τὴν σημασίαν ἀπλὴν ἔχειν
 ταῦτα καὶ μοναδικὴν καὶ μηδὲν μηδαμῆ παραλλάττουσαν πλὴν
 5 τῆ προφορᾷ τῆς λέξεως. «Εἰ γοῦν τὰ ἐπιλεγόμενα, φησί, τῷ Θεῷ
 πρὸς ἓν σημαινόμενον τείνει, ἀνάγκη πᾶσα ταῦτὸν ἀλλήλοις
 δύνασθαι τὰ ὀνόματα, ὡς ἐπὶ τῶν πολυωνύμων. Καὶ ταύτης τί ἂν
 γένοιτο τῆς συγχύσεως ἀτοπώτερον, ἀφελόμενον τὴν ἰδίαν ἐκά-
 στου τῶν ὀνομάτων σημασίαν, ἀντινομοθετεῖν τῆ τε κοινῇ χρή-
 10 σει καὶ τῆ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος;»¹. Καὶ πάλιν· «πῶς οὐχὶ
 μανία σαφῆς, μὴ ἴδιον σημαινόμενον ἐκάστῳ τῶν ὀνομάτων
 ὑποβεβλήσθαι λέγειν;»².

10 Ἄρ' οὐχὶ νῦν αὖ Εὐνόμιος ἄλλος ἀναπέφηνεν ὁ Γρηγο-
 ρᾶς οὗτος, κατ' ἐκεῖνον μεμνηὼς σαφῶς καὶ τὰ θεῖα συγγέων
 15 ἐξόχως ἀτόπως καὶ τῆ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος ἀντικείμενος
 καὶ τοῖς ἀνωμολογημένοις κοινῇ τῆ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ
 δόγμασιν ἀντιλέγων; Ὁ δὲ τὰς ὑπὲρ εὐσεβείας παρ' ἡμῶν τηνι-
 καῦτα προηγημένας παραστάσεις καὶ ἀποδείξεις καὶ μαρτυρίας
 πολλὰς οὔσας, πρὸς ἃς οὐδ' αὐτὸς ἀντιβλέψειν ἤλπισε παραλι-
 20 πῶν, μιᾶς τινος μνημονεύει, τῆς εὐεπιχειρήτου δοκούσης αὐτῷ.
 Ἡ δέ, καίτοι μεταξὺ τῶν ἀντιρρήσεων ἐκείνου κειμένη, τοῖς καὶ
 μικρὸν ἐφιστᾶσιν ἀνεπηρέαστος μένει καὶ τὸν Γρηγοῦν ἐξελέγ-
 χει, ἀνοία καὶ ἀπονοία καὶ δυσσεβεία συνεσχημένον ἐσχάτη.
 Φησί γὰρ τὸν Παλαμᾶν «θέσεις τε τίθεσθαι καινοφανεῖς καὶ
 25 ἀσυλλόγιστα συλλογίζεσθαι»³, τὸ πῶς μὴδ' ἐπιχειρήσας εἶπειν.
 Καὶ προστίθησιν εὐθὺς τὰ ἐκείνου ρήματα μηδὲν ἔχοντα καινο-
 φανές, καὶ κατ' ἐπιστήμην συλλελογισμένα. Φησί γὰρ ὁ Παλα-
 μᾶς, ὡς «ἐπειδήπερ τῶν θεῶν ὑποστάσεων ἡ θεῖα οὐσία διαφέ-
 ρει, αἱ μὲν γὰρ εἰσι τρεῖς, ἡ δὲ μία, πρὸς δὲ καὶ τὰ ὑποστατικὰ
 30 τῶν ὑποστάσεων διενήνοχεν ἐκάστης, ὁ λέγων μόνην ἄκτιστον
 τὴν θεῖαν φύσιν εἶναι καὶ νοῶν τοῦτο» καθάπερ ὁ Γρηγοῦς
 οὗτος, ὅτι μηδὲν τῶν περὶ τὴν θεῖαν φύσιν ἄκτιστόν ἐστι, τὰς

A₁C₂Δ₄LX 3 καὶ παραλ. A₁ 14 ἐκεῖνο Δ₄ 16 ἀνωμολογημέναις Δ₄

1. Μ. Βασιλείου, *Κατ' Εὐνομίον* 1, 8, PG 29, 528C.

2. Αὐτόθι, 529A.

3. Νικ. Γρηγοῦ, *Δογματικὸς Α'* (Ἱστορία 30), 5, PG 149, 244BC.

- θείας ὑποστάσεις καὶ τὰ ὑποστατικὰ πάντα μὴ εἶναι ἄκτιστα «δὴλὸς ἐστὶ δυσσεβέστατα φρονῶν, τοῦτο μὲν, ὅτι πολλὰ ταῦτα, μιᾶς ἐκείνης οὐσης», ἦν αὐτὸς ἀντιδιαστείλας τῶν περὶ αὐτῶν τούτων δυσσεβῶς, εἶτα μόνην ἄκτιστον εἶναι δογματίζει, «τοῦτο
- 5 δέ, ὅτι καὶ περὶ τὴν φύσιν τό τε γεννητὸν καὶ τὸ ἀγεννητὸν καὶ τᾶλλα τῶν ὁμοστοίχων ἐστίν, οὐ ταῦτα φύσις, ὡς καὶ Γρηγόριός φησιν, ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος». Λεγέτω γοῦν ὁ Γρηγοῦρᾶς καὶ πρὸς αὐτόν, ὃ καὶ πρὸς τὸν Παλαμᾶν, ὡς «ἐάλωσ δοξάζων ὑποστατικά τε καὶ ὑποστάσεις ἀνουσίους καὶ ἀνυποστάτους»¹,
- 10 ἀγνοῶν ὡς οὐχὶ πᾶν τὸ μὴ ὄν οὐδ' ἐν οὐσίᾳ θεωρεῖται, ὡσπερ οὐδὲ τὸ μὴ ὄν ὑπόστασις οὐδὲ ἐν ὑποστάσει θεωρεῖται.
- 11 Φησὶ δὲ καὶ τοῦτο πρὸς κατηγορίαν ὁ Γρηγοῦρᾶς τοῦ Παλαμᾶ, ὅτι, «ἐν τὸ ἄκτιστον αὐτοῦ καὶ οὐ πολλὰ εἰπόντος, αὐτὴν μόνην τὴν θείαν φύσιν, ὁ Παλαμᾶς τοῦ ἄρθρου χωρὶς
- 15 προήνεγκε τὸ ἄκτιστον, λέγων, τίς οὐκ οἶδεν ὅτι ἐν ἄκτιστόν ἐστιν, ὁ Θεός»². καίτοι τοῖς μετὰ τοῦ ἄρθρου λέγουσί τε καὶ νοοῦσιν, ὡς ὁ Γρηγοῦρᾶς, οὐκ ἐνὶ μὴ δυσσεβέστατα φρονεῖν. Τὸ γὰρ ἄκτιστον καὶ ἐν καὶ οὐχὶ ἐν. Ἐν γὰρ τῇ οὐσίᾳ, τρία δὲ ταῖς ὑποστάσεσι· περὶ ἐκάστην δὲ τῶν ὑποστάσεων καὶ πλείω ἐστὶ τὰ
- 20 ὑποστατικὰ. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐν ἀλλήλαις τῶν ὑποστάσεων ἀσύγχυτός τε καὶ ἄφυρτος μονή τε καὶ περιχώρησις ἄκτιστοι πάντως εἰσὶ, μὴθ' ὑποστάσεις, μὴτ' οὐσίαι διατελοῦσαι, ἃς ὁ μέγας Διονύσιος ἔνωσιν τε καὶ διάκρισιν καλεῖ³. τὸ μὲν διὰ τὴν ἀλληλουχίαν, θάτερον δὲ διὰ τὸ ἀμιγές. Οὐκ ἄρ' ἀληθῶς φησιν ὁ
- 25 λέγων οὕτως «ἐν εἶναι τὸ ἄκτιστον, τὴν θείαν φύσιν», κἂν τὸ «τρισυπόστατον» προσθῆ, «τὰ δ' ἄλλα πάντα κτίσματα»⁴.
- 12 Ὁ δὲ θεῖος Μάξιμος «πληθύνεσθαι, φησὶν, ὁ Θεὸς λέγεται τῷ καθ' ἕκαστον εἰς παραγωγὴν τῶν ὄντων βουλήματι προνοητικαῖς προόδοις πολλαπλασιαζόμενος· μένει δὲ ἀμερίστως
- 30 εἷς, ὡσπερ ἥλιος ἀκτῖνας πολλὰς προπέμπων καὶ μένων ἐν τῇ

A₁C₃Δ₄LX 6 ὁμοστίχων Δ₄ 9 ὑποστατικά τε: καὶ ὑποστατικά A₁LX 16 τε παραλ. X

1. Αὐτόθι A', 6, PG 149, 248A.

2. Αὐτόθι, 245C. Ταῦτα περιέχονται εἰς τὴν Ἐπίτομον Διήγησιν τοῦ Φακρασῆ, 26.

3. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 2, 4, PG 3, 641A.

4. Νικ. Γρηγοῦρᾶ, *Δογματικός A'*, 4, PG 149, 241B.

- ἐνότητι»¹. Καὶ τοῦ μεγάλου Διονυσίου εἰπόντος «κινεῖσθαι τὸν Θεόν, τῷ εἰς οὐσίαν ἄγειν καὶ συνέχειν τὰ πάντα»², ὁ θεῖος Μάξιμος ἐφερμηνεύων «κίνησις ἐστὶ, φησί, Θεοῦ ἢ εἰς τὸ γενέσθαι τὰ ὄντα βούλησις αὐτοῦ»³. Πρὸς δὲ Τίτον ἐπιστέλλοντος τοῦ μεγάλου καὶ τὸ περιφερὲς καὶ ἀναπεπταμένον τοῦ τῆς σοφίας κρατῆρος εἰπόντος εἶναι τὴν ἀναρχὸν καὶ ἀτελεύτητον τῶν ὄλων πρόνοιαν⁴, ὁ θεῖος πάλιν Μάξιμος «ἀναρχὸν, φησὶν, εἶπε τὴν τῶν ὄλων πρόνοιαν, ὡς ὄντων πάντων ἐν ταῖς αἰδίους τοῦ Θεοῦ νοήσεσιν, ἅς καὶ προορισμοὺς⁵ ὁ μέγας Παῦλος ἔφη, καθ' ἅς αἰδίους τοῦ Θεοῦ νοήσεις τὰ μέλλοντα παράγεσθαι προετυποῦτο. Καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ ἀνάρχως προὔπηρχε, προνοίας γὰρ ἦν τὸ βούλεσθαι παραγαγεῖν κτίσιν τὴν μέλλουσαν ἀπολαύειν τῆς προνοητικῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ»⁶.
- 13 Ταύτας δὲ τὰς αἰδίους τοῦ Θεοῦ νοήσεις οὐχ ὁ θεῖος μόνον
 15 Παῦλος προορισμοὺς ἐκάλεσεν, ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος ἐπόμενος ἐκεῖνῳ καὶ «προορισμοὺς» καὶ «δημιουργικὰς προόδους» καὶ «προνοίας τοῦ Θεοῦ» καὶ «ἀγαθότητας», καλεῖ, «τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ θείῳ Πνεύματι κοινὰς»⁷, ὁ καὶ ὁ θεῖος πάλιν Μάξιμος ἐν τοῖς *Σχολίοις* παριστὰς «κοινὰι δὲ εἰσι, φησί,
 20 τῆς τρισυποστάτου καὶ διακεκριμένης ἐνάδος αἱ δημιουργικαὶ πρόνοιαι τε καὶ ἀγαθότητες»⁸. τῷ μὲν πολλὰς φάναι ταύτας καὶ διακεκριμένας δεῖξας μὴ τὴν οὐσίαν εἶναι ταύτας τοῦ Θεοῦ, τῷ δὲ κοινὰς εἰπεῖν τῆς τρισυποστάτου διακεκριμένης ἐνάδος, μηδὲ τὸν Υἱὸν ἀπλῶς ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ταύτας εἶναι παραστήσας,
 25 τῷ δὲ μὴ μόνον προνοίας θείας εἶναι φάναι καὶ ἀγαθότητας, ἀλλὰ καὶ δημιουργικὰς, ἀκτίστους ὑπάρχειν ἀποδείξας· ἐπεὶ καὶ ἀνωτέρω αἰδίους καὶ ἀνάρχους τοῦ Θεοῦ νοήσεις ἐκάλεσεν αὐ-

A₁C₃Δ₄LX 15 ἐκάλεσε προορισμοὺς A₁L 18 θείῳ: ἀγίῳ C₃Δ₄

1. Σχόλια εἰς τὸ *περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2,1, PG 4, 232C.
2. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 9,9, PG 3, 916CD.
3. Σχόλια εἰς τὸ *περὶ θεῶν ὀνομάτων* 9,9, PG 4, 381 CD.
4. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Ἐπιστολὴ 9, Πρὸς Τίτον*, 3, PG 3, 1109BCD.
5. *Ρωμ.* 8, 29, «προώρισεν».
6. Σχόλια εἰς *Διονυσίου Ἐπιστολὴν* 9,3, PG 4, 569CD.
7. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 5,8, PG 3, 824C.
8. Σχόλια εἰς τὸ *περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2,5, PG 4,221AB.

τάς. Ὁ τοίνυν λέγων, ὡς ὁ Γρηγορᾶς οὗτος, «ἐν τὸ ἄκτιστον, μόνην δηλαδή τὴν θεῖαν φύσιν», οὐκ οἶδεν ὅτι ἐν καὶ οὐχ ἐν ἐστὶ τὸ θεῖον, κατὰ τοὺς θεολόγους, ἀλλ' ἐν παντάπασι καὶ ἀδιάκριτον ἰσχυρίζεται τὸ ἄκτιστον. Οὐκοῦν καὶ τὰ ὑποστατικά

5 πάντα ἀναιρεῖ, ἃ καὶ περὶ ἐκάστην τῶν ὑποστάσεων πλείω τοῦ ἐνός ἐστὶ, καὶ τὴν ἐν ἀλλήλαις τῶν θεῶν ὑποστάσεων μόνην τε καὶ περιχώρησιν καὶ πρὸς τούτοις τὰς προνοητικὰς προόδους τοῦ Θεοῦ, ταῦτο δ' εἰπεῖν τὴν θεῖαν πρόνοιαν, κτιστὴν ἡγεῖται, ὧν εἰς δυσσέβειαν περιφανέστερον οὐδεὶς ἂν ἐννοῆσαι δυνηθεῖη.

14 10 Ἄλλὰ καὶ παράδειγμα τοῦ Παλαμᾶ προενεγκόντος, ὁ Γρηγορᾶς ἀγροϊκῶς καὶ ἀμαθῶς μηδὲν ἀπαιτεῖ διαφέρειν τοῦ προκειμένου τὸ παράδειγμα. Ὁ δὲ μηδεμίαν ἡλιθιότητος ὑπερβολὴν ἀπολιπεῖν τὸν Γρηγορᾶν ἐλέγχει, εἰπὼν οὗτος, ὡς «οὐδεμίαν ὁ Παλαμᾶς ἔχει προάγειν μαρτυρίαν γραφικὴν»¹, εὐθὺς προτίθησι

15 τὰς αὐτοῦ ρήσεις, μαρτυρίας γραφικὰς οὐκ ὀλίγας προαγοῦσας, ἀλλὰ καὶ ἃ φησιν ὁ μέγας Ἀθανάσιος «πλήρωμα εἶναι τῆς θεότητος»², ἀλλαχοῦ δὲ «φυσικῶς προσεῖναι τῷ Θεῷ»³, διάκενον ὁ Γρηγορᾶς ἡγεῖται ψόφον ὀνομάτων· καὶ λέγοντος αὐτοῦ ἀκούων «τὸ ἄναρχον, τὸ ἄχρονον, τὸ ἄπειρον, τὴν θεῖαν θέλησιν,

20 τὴν δύναμιν, τὴν πρόνοιαν καὶ τὰ τοιαῦτα οὐχ ἕκαστον οὐσίαν, ἀλλὰ περὶ τὴν οὐσίαν»⁴, αὐτὸς οὐσίαν εἶναι διαβεβαιουῖται. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν ἀναφορὰν ἔχειν ταῦτα πάντα πρὸς ἐν ὁ μέγας ἐκεῖνος εἴρηκεν⁵, ἐκ τούτου μηδεμίαν ἔχειν πρὸς ἀλλήλα τε καὶ τὸ ἐν ἐκεῖνο διαφορὰν ὁ Γρηγορᾶς οἶεται κατασκευάζειν, καὶ

25 μάλα ἀγροϊκὸν εἶναι νομίζει καὶ ἀποφαίνεται τὸν ἐπὶ ἐν ἀκούοντα τὴν ἀναφορὰν ἔχειν ταῦτα καὶ διαφέρειν ἀλλήλων⁶ οἰόμενον κατὰ τι καὶ ὀπωσοῦν, τί ἄλλο διδάσκων καὶ δυσχυριζόμενος ἢ τοῦτο πάντη τε καὶ πάντως, ὡς ἐπειδήπερ ὁ Υἱός τε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναφορὰν ἔχει πρὸς ἓνα, τὸν Πατέρα, μηδαμῆ

30 μηδαμῶς διαφέρουσι πρὸς ἀλλήλα καὶ τὸν Πατέρα. Ἡ ἀναφορὰ

A₁C₃Δ₄LX 2-4 μόνην δηλαδή... τὸ ἄκτιστον *παραλ.* Δ₄

1. Δογματικός Α' (Ἱστορία 30), 5, PG 149, 244B.

2. Κηρυκτικὸν εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν 3, PG 28, 920BC.

3. Κυρίλλου, Θησαυροὶ 32, PG 75, 497B.

4. Κηρυκτικὸν εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν 3, PG 28, 920C.

5. Αὐτόθι.

6. Νίκηφ. Γρηγορᾶ, Δογματικός Α' (Ἱστορία 30), 9, PG 149, 248BC.

τοίνυν ἐφ' ὧν ἂν εἶη καὶ πρὸς ὅπερ ἂν λέγοιτο, τὴν διαφορὰν ἐπιδείκνυσι, κἂν Γρηγοῶς ἀπαρέσκηται καὶ ταῖς τῶν πνευματοφόρων χρήται φωναῖς κατὰ τῆς ἀληθείας τοῦ Πνεύματος.

- 15 Ἄλλὰ καὶ καταψεύδεσθαι τῶν ἀγίων τὸν Παλαμᾶν εἰπὼν,
 5 εἶτα προῖων ὁμολογεῖ τῶν ἀγίων εἶναι τὰς παρ' αὐτοῦ προαγομένας χρήσεις, ἃς καὶ διαστρέφειν πειρώμενος, αὐτὸς ὄντως καταστρέφεται σαφῶς· ἐντεῦθεν διδασκαλικὸν ἀξίωμα ἑαυτῷ περιτίθησιν εἰκότως μέντοι ψευδῶς, οὐδ' ἴχνος γὰρ τῶν ἐνταῦθα παρ' αὐτοῦ λεγομένων ἐπὶ τῆς Διαλέξεως ἐκείνης προήχθη. Νῦν δ'
 10 οὗτος οὐδὲ τοῦ ἀποστόλου ἀκούσας λέγοντος «οὐδεὶς ἑαυτῷ λαμβάνει τὴν τιμὴν»¹, αὐτὸς ὑπὸ τῆς ἑαυτοῦ γραφίδος κεχειροτόνηται καὶ αὐτόπλαστός ἐστι διδάσκαλος, διὸ καὶ ψευδοδιδάσκαλος μᾶλλον ἢ διδάσκαλος. Τὴν μὲν οὖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τούτου ταῦτη καὶ ἄλλως τοῦ ψεύδους σύρροισιν καὶ τὰς ἄνευ
 15 προφάσεως ἐρεσχηλίας, οὐ καθ' ἡμῶν μόνον ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἀγίων, καὶ τὸ παντάπασιν ἀνακόλουθόν τε καὶ ἀκατάλληλον τῆς φλυαρίας καὶ τὸν τῶν εἰς τὸν Θεὸν βλασφημιῶν ἐσμόν καὶ τὸν τύφον καὶ τὴν ἀναίδειαν καὶ τὴν περιττὴν μεγαλαυχίαν καὶ ἀπλῶς πάντα τὸν συμπεφυρμένον συρφετὸν καθ' ἡμῶν τε καὶ
 20 τῆς εὐσεβείας, μᾶλλον δὲ κατὰ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τε καὶ ψυχῆς, τὸ νῦν εἶναι παρῆναι μοι δοκῶ. Ἐπεὶ δὲ μεταξύ διδασκῶν καὶ περὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν φησι, ποτὲ μὲν διάκενον αὐτὰς εἶναι ψόφον κατασκευάζων ὀνομάτων, καὶ διὰ τοῦτο τῶν ἀνθρώπων εὐρήματα τε καὶ ποιήματα, ποτὲ δὲ ταύτας εἶναι κτί-
 25 σματα Θεοῦ, καθάπερ οὐρανός τε καὶ γῆ, ἀήρ τε καὶ ὕδατα καὶ τ' ἄλλα πάντα, ποτὲ δὲ ἀκτίστους μὲν, μηδεμίαν δὲ παραλλαγὴν ἐχούσας πρὸς τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ μαρτυρίας τῶν ἀγίων προήνεγκεν εἰς ταῦτα, ἐν αἷς τὴν ἔδραν ἔχειν τῆς ἀποδείξεως δοκεῖ, αὐτὰς ἡμεῖς ἴδωμεν τὰς μαρτυρίας ψευδόμαρτυν σαφῶς
 30 αὐτόθεν ἐξελεγχούσας τοῦτον εἶναι τῶν ἀγίων δυσσεβέστατον τε ἅμα καὶ ἀσεβέστατον.

- 16 Τοῦ μὲν οὖν εἶναι τὰς θείας ἐνεργείας «ὀνόματα μόνον» καὶ ταῦτα «θέσει ἀλλ' οὐ φύσει»², τὸν μέγαν μαρτυρεῖν φησὶν

A₁C₃Δ₄LX 19 συμπεφυρμένον: συμπεφορημένον A₁ 29-30 αὐτόθεν σαφῶς A₁

1. Ἐβρ. 5,4.

2. Νικηφ. Γρηγοῶ, Δογματικός Α' (Ἱστορία 30), 12, PG 149, 256B.

Ἄθανάσιον, λέγοντα «τὸ Θεὸς εἶναι δευτέρον ἐστὶ τῆς φύσεως»¹, καὶ Γρηγόριον τὸν τῆς θεολογίας ἐπώνυμον γράφοντα, «οὐ φύσις τῷ Θεῷ ἢ ἀπλότης, εἶπερ μηδὲ τοῖς συνθέτοις μόνον τὸ εἶναι συνθέτοις»². Ποῦ τοίνυν ἐνταῦθα μαρτυρεῖται μόνον ὀνόματα τῆς ἐνεργείας εἶναι, καὶ τὰ ὀνόματα ταῦτα φύσει ἢ μὴ φύσει καὶ θέσει ἢ μὴ θέσει εἶναι; Ἄλλ' ὅτι μὲν θέσει καὶ οὐ φύσει πάντα τε καὶ πάντων τὰ ὀνόματα, οὐδεὶς τῶν νοῦν ἔχόντων ἀγνοεῖ· καὶ αὐτὸς ὁ Γρηγορᾶς φθάσας ὠμολόγησεν, ἀλλ' οὐκ ἐνταῦθα τοῖς ἁγίοις περὶ τούτων ὁ λόγος. Καὶ κατὰ τοῦτο ψευδομαρτύς ἐστὶν αὐτῶν ἀσυνέτως ἔχων πάντη τῆς τούτων διανοίας. Εἰ γὰρ περὶ τῶν ὀνομάτων ἐποιοῦντο τὸν λόγον, οὐκ ἂν ταῦτα δεύτερα τῆς θείας φύσεως εἶπον συγκρίνοντες τὰ ἀσύγκριτα, ἀλλὰ τῆς ἀνθρωπίνης, τῶν δ' ἄλλων κτισμάτων καὶ ὑστερογενέστερα, ὃ καὶ τοῦτο δηλὸς ἐστὶν ὁ Γρηγορᾶς ἀγνοῶν. Προκατασκευάζων γὰρ αὐτὸς ἐξῆς οἴκοθεν «οὐδέν, φησί, τῶν ὀνομάτων ἐστίν, ὃ μὴ δευτέρον ἐστὶ τῆς θείας φύσεως· περιγεγραμμένος γὰρ τις ὄρος οὐσίας καὶ φύσεως γίνεται τοῦνομα. Ἡ δ' ἀπεριγραφτος ἐκείνη φύσις περιγραφαῖς ὀνομάτων δουλεύειν οὐκ οἶδεν»³. Εἰ γοῦν διὰ τοῦτο δεύτερα τῆς θείας φύσεως τὰ ὀνόματα, διότι περιγραφαῖς ὀνομάτων οὐ δουλεύει, ἕκαστον ἄρα καὶ πάντα τῶν κτισμάτων, ἐπεὶ περιγραφαῖς ὀνομάτων δουλεύει, τῆς φύσεως οὐκ ἔχει δεύτερα τὰ ὀνόματα· τοιγαροῦν οὐδὲ θέσει ταῦτ' ἔχει, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν. Οὕτως ἐκ τοῦ σύνεγγυς αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνεῖλε καὶ τῆς ἐν τοῖς οὐσι πᾶσιν ἀληθείας ἀνεπίσκεπτον ἔδειξε, πόσω γε μᾶλλον τῆς ἐν Θεῷ. Τούτου γὰρ τῆς φύσεως, ἐπεὶ περιγραφαῖς ὀνομάτων αὕτη δουλεύειν οὐκ οἶδεν, ὄνομα οὐκ ἐστὶν εὐρεῖν. Πῶς οὖν δεύτερον ἐστὶ τὸ μὴ ὄν; Οὕτως ὁ Γρηγορᾶς «οὐκ οἶδεν οὔτε ἃ λέγει, οὔτε περὶ τίνων διαβεβαιούται»⁴, μὴδ' αὐτὸ τὸ παρὰ τῶν κειμένων, καίτοι παρ' αὐτοῦ προτεθειμένων, ἐκβαῖνον συνορᾶν ὑγιῶς δυνάμενος.

17 Τῆς μὲν οὖν φύσεως ἐκείνης, ἢ καὶ κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον

A₁C₃Δ₄LX 17 ὄρος Δ₄ 24 τῆς:τοῖς Δ₄ 31 ἦ:ἡ Δ₄

1. *Διάλογος μετὰ Μακεδονιανοῦ* (ψευδ.) 1, 14, PG 28, 1313A.

2. *Λόγος 38 εἰς ἅγια Θεοφάνεια* 7, PG 36, 317D-320A καὶ *Λόγος 45 εἰς ἅγιον Πάσχα* 3, PG 36, 628B.

3. Νικηφ. Γρηγορᾶ, *Δογματικὸς Α'*, (*Ἱστορία* 30), 12, PG 149, 256B.

4. *Α' Τιμ.* 1,7.

- «οὐδ' ἶχνος ὄλωσ καταλήψεως τοῖς μετ' αὐτὴν καταλέλοιπεν»¹, οἰκεῖον ὄνομα οὐκ ἔστι, τῶν δὲ παρ' ἡμῶν εὐσεβῶς ἐξ αἰδίου περὶ τὸν Θεὸν εἶναι νοουμένων ἔστι τὰ ὄνόματα, παρ' ἡμῶν ὠνομασμένων ὕστερον, ὡς καὶ Γρηγόριος ὁ περιφανέστατος τῆς
- 5 Νύσσης πρόεδρος «πάντα, φησί, τὰ περὶ τὸν Θεὸν νοούμενα πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ἦν, εἰ καὶ ὠνομάσθη μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν ὀνομάζοντα»². Ὅρατε πᾶς τις νοῦν ἔχων ὑγιᾶ; Οὐκ εἶπε λεγόμενα, οὐδ' ἀκουόμενα τὰ περὶ τὸν Θεόν, ἵνα μὴ τις, ὡς ὁ Γρηγοῤῃς, νομίση δυσσεβῶς ὄνόματα μόνον εἶναι τὰ περὶ τὸν
- 10 Θεὸν θεολογούμενα. Πρὸ δὲ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ταῦτ' εἶπεν εἶναι, ἵνα μὴ πρὸς τὴν κτίσιν, ὡς ὁ Γρηγοῤῃς, κατασπάση ταῦτα δυσσεβῶς. Ἄλλα καὶ πάντα εἶπε καὶ νοούμενα, ἵνα περὶ τὴν φύσιν ὄντα νοήσης, ἀλλὰ μὴ ὡς ὁ Γρηγοῤῃς φύσιν εἶναι ταῦτα νοήσης δυσσεβῶς. Ἡ γὰρ θεία φύσις οὔτε νοεῖται καὶ μία
- 15 ἔστι καὶ ἐνιαίως ἀεὶ προάγεται παρὰ τῶν θεολόγων. Ἄλλα καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος οὐκ εἶπε τὸ Θεὸν ὀνομάζεσθαι δεύτερόν ἔστι τῆς θείας φύσεως, ἀλλ' ὅτι «τὸ Θεὸν εἶναι τὸν Θεὸν δεύτερόν ἔστι τῆς φύσεως»³, ἵνα μὴ δῶ πρόφασιν Γρηγοῤῃ καὶ Ἀκινδύνῳ καὶ τοῖς κατ' αὐτοὺς βλασφημεῖν τε εἰς τὸν Θεὸν καὶ
- 20 αὐτὸν συκοφαντεῖν, ὥσπερ καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος οὐκ εἶπεν ὅτι οὐ φύσις τῷ Θεῷ τὸ τῆς ἀπλότητος ὄνομα, ἀλλ' ὅτι «οὐ φύσις τῷ Θεῷ ἢ ἀπλότης, ὥσπερ οὐδὲ τοῖς συνθέτοις τὸ εἶναι συνθέτοις»⁴, τοῦτο λέγων ἀντικρυς, ὅτι τὸ ἀπλοῦν εἶναι τὸν Θεὸν οὐ φύσις, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν ἔστιν. Ὁ δὲ Γρηγοῤῃς
- 25 ἀπροφασίστως θέλων δυσσεβεῖν τε καὶ συκοφαντεῖν, περὶ ὀνομάτων ψιλῶν αὐτοὺς ποιεῖσθαι τὸν λόγον διατείνεται.
- 18 Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ ἡ φύσις ὀνομά ἔστι, λεγέτω νῦν ὁ Γρηγοῤῃς ταῖς ἑαυτοῦ φρεσί, μᾶλλον δὲ φρενοβλαβείαις ἀκολούθως, ὅτι τὸ φύσιν εἶναι τὸν Θεὸν δεύτερόν ἔστι τῆς θείας φύσεως καὶ ἡ
- 30 φύσις τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι φύσις τοῦ Θεοῦ, ποία δὲ ποίας ὀποτέρα

A₁C₃Δ₄LX 3 εἶναι παραλ. C₃Δ₄ 4 ὀνομασμένων Δ₄ 8 τὸν παραλ. X
13 νοήσεις Δ₄ 22 ὥσπερ: εἶπερ A₁LX οὐδέ: μηδὲ A₁ 28 φρενοβλαβείαις Δ₄

1. Μαξίμου, *Περὶ Ἀποριῶν*, PG 91, 1168A.

2. *Πρὸς Εὐνόμιον* 12, W. Jaeger 1, 173· PG 45, 965B.

3. *Διάλογος μετὰ Μακεδονιανοῦ* 1, 14 PG 28, 1313A.

4. *Λόγος* 38 εἰς ἅγια Θεοφάνεια 7, PG 36,317D-320A καὶ *Λόγος* 45 εἰς ἅγιον Πάσχα 3, PG 36,628B.

τούτων, αὐτὸς μόνον διδάσκειν ἀξιόχρεως. Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπεὶ καὶ κατ' αὐτὸν ἡ θεότης τῆς θεατικῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ὄνομα ἐστὶ, ταύτην δὲ μηδὲν τῆς θείας φύσεως διαφέρειν μετὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου καὶ οὗτος δογματίζει, ἀκουέτω σαφῶς τὴν

5 τῆς θείας φύσεως πρὸς αὐτὴν διαφορὰν καὶ εἰ μὴ «αὐτοκατάκριτός» ἐστὶ καὶ «ἐξέστραπται»¹ τελέως, παυέτω τῆς πολυειδοῦς καὶ δυσσεβοῦς ἐνστάσεως. Ὁ γὰρ Νυσσαέων φανότατος φωστήρ φησιν, ὅτι «ἡ θεία φύσις ὑπερβαίνει πᾶσαν τὴν διὰ φωνῆς σημασίαν· οὐκοῦν ἡ θεότης τῆς θεατικῆς δυνάμεως τοῦ Πνεύματος

10 τὸς προσηγορία καθέστηκεν»². Ὅρας σαφῶς ὅτι ἡ θεατικὴ δύναμις οὐ φύσις, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν καὶ ὡς ἡ θεία φύσις ὑπερέχει τῆς θεατικῆς δυνάμεως; Οὐ γὰρ τῆς φωνῆς εἶπεν ὁ θεορρήμων ὑπερέχειν τὴν θείαν φύσιν, ἀλλὰ τῆς σημασίας τῆς φωνῆς. Ὁ δὲ θεηγόρος Κύριλλος ἐν *Θησαυροῖς* φησὶν, ὅτι

15 «μείζον ἐστὶ τὸ Πατέρα εἶναι τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Πατέρα καὶ Θεόν. Ὡς μὲν γὰρ Θεὸς πρὸς τὰ δοῦλα τὴν σχέσιν ἔχει, ὡς δὲ Πατὴρ πρὸς τὸν ἴδιον καὶ ὁμότιμον Υἱόν»³. Καὶ πάλιν· «οὐκ εἶπεν ὁ Κύριος ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὸν Πατέρα, τὸ μείζον ἀπονέμων αὐτῷ καὶ οὐχὶ τὸ ἔλαττον. Οὐκοῦν

20 πρῶτον ἔστω Πατὴρ, εἴθ' οὕτως Θεός, εἰ καὶ ἅμα καὶ συνημμένως»⁴.

19 Τί οὖν; ἼΑρα καὶ Κυρίλλου τοῦ θείου καταστρηνιάσεις, ὧ κενὲ Γρηγορᾶ, τῶν εἰρημένων ἐνεκεν, ὡς καὶ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐξεμάνης νῦν, τῆς θείας ἐνεργείας ὑπερκεῖσθαι θεολογούσης

25 τὴν οὐσίαν κατὰ τὸ αἶτιον; Οὐ γὰρ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐκ προνοίας θείας, ἄπαγε τῆς ἀσεβείας, ἀλλ' ἡ πρόνοια ἐκ τῆς οὐσίας. ἼΑρ' οὖν καὶ τοῦ σοφοῦ τὰ θεῖα Κυρίλλου κατηγορήσεις ἐξ ὑπερκειμένου καὶ ὑφειμένου καὶ τοῦτον συντιθέναι τὸν Θεὸν λέγων, ἡ δύο τὸν ἓνα ποιεῖν, τὸν μὲν μείζω καὶ ὑπερκεῖμενον,

30 τὸν δ' ἐλάττω καὶ ὑφειμένον, οὐκ εἰς νοῦν, τὸ τοῦ λόγου,

A₁C₃Δ₄LX 3 δὲ μηδέν: δέν X 20 ἅμμα X καί₂ παραλ. Δ₄ 22 καταστρηνιάσας Δ₄ 24 ἐξεμάνης: ἐμάνης A₁ 24-25 τὴν οὐσίαν θεολογούσης C₃Δ₄ 30 νοός Δ₄

1. Πρβλ. *Τίτ.* 3, 11.

2. *Περὶ θεότητος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος*, PG 46, 573D-576A.

3. *Θησαυροὶ* 5, PG 75, 65C.

4. *Θησαυροὶ* 5, PG 75, 68C-69A.

- βάπτων, μᾶλλον δὲ κακουργῶν καὶ τοὺς πολλοὺς ἐκ τοῦ φαινομένου παράγων, μὴ βουλόμενος ἢ μὴ δυνάμενος συνορᾶν, ὡς οὐδὲν τὴν εὐσεβείαν ἀδικοῦσιν αἱ λέξεις εὐσεβῶς ἐκλαμβανόμεναι, καταργοῦσι δὲ μᾶλλον τὴν ἀδικίαν, ἣν εἰς τὸ ὕψος ἐλάλησαν
- 5 Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνος, ὡς καὶ τὴν Ἀρείου καὶ Σαβελλίου πρότερον, τοῦ μὲν τὴν διαφορὰν ἀποσειομένου ταύτην καὶ δυσσεβῶς συστέλλοντος εἰς ἓν τὴν θεότητα, Ἀρείου δὲ προσιεμένου κακῶς καὶ κατασπῶντος αὐτὴν εἰς κτίσιν, διὰ τὸ τῆς φωνῆς δοκοῦν ταπεινότερον, σοῦ δὲ καὶ Ἀκινδύνου κατὰ ζῆλον τοῦ
- 10 Καλαβροῦ Βαρλαάμ, χειρὸν ἄμφω πασχόντων, ἀμφοτέρων δέ, ὑμῶν τε κάκεινων μὴ συνορώντων, ὡς ὅταν ὀπωσοῦν ἔμφυτα ἦ, κἂν διαφέρῃ τὰ αἷτια τῶν αἰτιατῶν, οὐ διασπᾶται ἀλλήλων, κἂν ὑπερέχοντα καὶ ὑπερεχόμενα λέγηται (μὴ μέντοι κατὰ τὸ ἄκτιστον καὶ τὸ κτιστόν), τὸ ἴσον πρὸς ἀλλήλα καὶ τὸ ἐνιαῖον οὐκ
- 15 ἀποτίθεται; Τὰ γὰρ τῷ ἐνὶ φυσικῶς ὀπωσδήποτε προσόντα, ὡς ἐνός, ἓν εἰσιν. Ἔστι δέ, κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον εἰπεῖν, ὁμοῦ καὶ διακεκριμένα ἐν αὐτῷ¹. Καὶ τὸ μὴ συνορᾶν τὸ διακεκριμένον ἐν τῇ ἐνώσει τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐν τῷ διακεκριμένῳ θεοπρεπῆ τάξιν, ἣ τὸ ὑπερέχον καὶ τὸ ὑπερεχόμενον ἐξ ἀνάγκης ἐνορᾶται,
- 20 μόνων τῶν αἰρετικῶν ἐστι, ὡς καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος παρίστησι γράφων· «οἱ αἰρετικοὶ τὸ μὲν βούλεσθαι περὶ τῶν μὴ ὄντων διδοῦσι τῷ Θεῷ καὶ τὸ ἀντικείμενον τῇ βουλήσει τεθεωρήκασιν, τὸ δὲ μεῖζον καὶ ὑπερκείμενον οὐ τεθεωρήκασιν»². Ὡσπερ γὰρ ἀντίκειται τῇ βουλήσει τὸ παρὰ γνώμην, οὕτως ὑπέρκειται τοῦ
- 25 βούλεσθαι τὸ κατὰ φύσιν.
- 20 Ποῦ εἰσιν οἱ λέγοντες φύσιν εἶναι θείαν πᾶσαν ἄκτιστον ἐνέργειαν, ὡς μηδὲν διαφέρουσαν αὐτῆς, καὶ ὅτι πᾶν τὸ κατὰ τινα τρόπον ὑπερκειμένην ἔχον τὴν θείαν φύσιν ἑαυτοῦ κτιστόν ἐστιν; Ἴδου γὰρ τὸ βούλεσθαι περὶ τῶν μήπω ὄντων τὸν Θεόν,
- 30 πρὸ τῶν ὄντων πάντως καὶ ἄκτιστόν ἐστιν. Ὡσαύτως καὶ τὸ θεᾶσθαι τὰ πάντα τὸν Θεὸν πρὶν γενέσεως αὐτῶν. Τούτων δὲ

A₁C₃Δ₄LX 2 μετὰ παράγων, προστ. καὶ A₁ 3 εὐσεβῶς: σαφῶς X 17-18 τὸ ἐν τῇ ἐνώσει διακεκριμένον C₃Δ₄ 20 μόνων:μόνον Δ₄ 26 θείαν εἶναι C₃Δ₄ 31 θεᾶσθαι: θεοῦσθαι Δ₄

1. Σχόλια εἰς Περὶ θείων ὀνομάτων 5,6, PG 4, 320D.

2. Κατὰ Ἀρειανῶν 3, PG 26, 453B.

ἑκάτερον οὐ φύσις, ἀλλὰ σχέσις ἐστὶ θεοπρεπῆς καὶ ὑπέρκειται
 τούτων ἢ θεία φύσις, κατὰ τοὺς θεολόγους, οὐ τῶν ὀνομάτων
 ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ὑπὸ τῶν ὀνομάτων σημαινομένων.
 Ἐπεὶ οὖν καὶ κατὰ τὸν Γρηγορᾶν τὸ Θεὸς ὄνομα τὴν θεατικὴν
 5 τοῦ Θεοῦ δύναμιν παρίστησιν, αὕτη δὲ, κατὰ τοὺς θεολόγους,
 διαφέρει τῆς θείας φύσεως (τὴν γὰρ θείαν φύσιν, κατ' αὐτοὺς
 πάλιν, οὐδὲν ὄνομα παρίστησιν) πᾶν δὲ τὸ διαφέρον ὅπως οὖν
 τῆς θείας φύσεως κτιστόν ἐστι, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, κτιστὴ κατ'
 αὐτόν ἐστι νῦν ἢ θεατικὴ δύναμις τοῦ πάντα θεωμένου πρὶν
 10 γενέσεως αὐτῶν, ταῦτο δ' εἰπεῖν προαιωνίως. Ἄλλ' οὐδὲν πάλιν
 προαιώνιον, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, ὅπως οὖν διαφέρει τῆς θείας
 φύσεως. Ἐπεὶ οὖν ἡ θεατικὴ τοῦ Θεοῦ δύναμις προαιώνιος,
 αὕτη ἐστὶ λοιπὸν ἢ φύσις τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, καὶ τὸ
 αὐτὸ κτίσμα τε εἶναι καὶ τὴν φύσιν κατασκευάζει τοῦ Θεοῦ,
 15 μηδεμίαν ἀνοίας καὶ ἀσεβείας ὑπερβολὴν παραλιπὼν ὁ τάλας.
 Ὁ αὐτὸς δὲ καὶ τὴν ἀπλότητα μηδὲν ἄλλο παριστάνει φησίν, ἢ
 τὸ μὴ σύνθετον εἶναι τὸν Θεόν. Οὐκοῦν λεγέτω καὶ τὴν ἀγαθό-
 τητα μηδὲν ἄλλο δηλοῦν, ἢ τὸ μὴ πονηρὸν εἶναι τὸν Θεόν, καὶ
 τὴν ἀγιότητα τὸ μὴ κίβδηλον. Ἀναπλαττέτω δ' ἔτι κατὰ πολλὴν
 20 ἕξουσίαν καὶ περὶ τῶν ἄλλων πάντων τὰ παραπλήσια, κατὰ
 μίμησιν Ἀκινδύνου τοῦ διδάξαντος αὐτόν, στρεβλῶν οἶον τὰς
 θέσεις καὶ εἰς τὰς ἀφαιρέσεις στρέφων, ἵνα τὰ τοιαῦτα τοῦ Θεοῦ
 ὀνόματα ἔρημα πραγμάτων παραστήσῃ, ἑαυτὸν δὲ μᾶλλον ἄθεον,
 ὡς ἂν μὴ πολλοί, φησί, γένοιεντο ἄκτιστοι θεοί.
 21 25 Ἡμεῖς δὲ ἴσμεν, ὑπὸ τῶν θείων Πατέρων μεμυημένοι, ὡς
 οὐδὲν μὲν τῶν ὀνομάτων δηλωτικόν ἐστὶ τῆς ἀφράστου καὶ
 θείας φύσεως ἐκείνης, οὐ μὴν διάκενός ἐστι ψόφος ρημάτων, οὐ
 τὰ θετικῶς λεγόμενα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀφαιρεματικῶς, ἀλλὰ
 σημαίνουσι καὶ παριστῶσι τὰ περὶ τὸν Θεὸν φυσικῶς θεωρούμε-
 30 να καὶ δι' ἑαυτῶν ἓνα κατὰ τὴν φύσιν ἀνέκφαντον παντοδύναμον
 Θεόν, τὸν διὰ πάντων αὐτῶν δεικνύμενον, πᾶσι παριστῶντα καὶ
 τὴν βαθυτάτην Ἀκινδύνου καὶ Γρηγορᾶ πλάνην καὶ ἀνακόλου-
 θον καὶ δαιμονιώδη ἔνστασιν, τοῖς εὖ φρονοῦσιν ἐναργέστατα
 δεικνύντα. Καὶ αὐτὸ γὰρ τὸ μὴ σύνθετος εἶναι φυσικῶς καὶ ἐξ
 35 αἰδίου ἔχει ὁ Θεός. Ὅτι δὲ πράγματά ἐστι, κἂν οὐκ οὐσίαι τὰ

A₁C₃Δ₄LX 10 ταυτὸν X 11-13 ὅπως οὖν διαφέρει... κατὰ τὸν Γρηγορᾶν *παραλ.* Δ₄
 15 ἀσεβείας καὶ ἀνοίας X 16 μηδὲν *παραλ.* Δ₄ 26 δηλωτικόν Δ₄ 27 οὐ
 μὴ Δ₄

τοιαῦτα, πολλάκις ἄλλοτε καὶ διὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων καὶ
 γραφικῶν μαρτυριῶν ἐδείξαμεν. Ἄλλὰ καὶ νῦν ἐρωτητέον ἂν
 εἶη τοὺς ἀντιλέγοντας· ἐπειδὴ τῶν λεγομένων τὰ μὲν οὐκ ἔστι,
 λέγεται δέ, τὰ δὲ καὶ ἔστι καὶ λέγεται, τὸ τοῦ Θεοῦ ἄτρεπτον
 5 καὶ ἀίδιον καὶ τὸ ἀπλοῦν καὶ τὸ μὴ σύνθετον καὶ τὸ προγνωστι-
 κὸν καὶ τὸ παντοδύναμον καὶ τὰ τοιαῦτα ποῦ θήσομεν; Ἐν τοῖς
 λεγομένοις, μὴ οὔσι δέ; Καὶ πῶς Θεός, εἰ μὴ ταῦτ' ἔστιν; Εἰ δ'
 ἐν τοῖς οὔσι καὶ λεγομένοις, πῶς οὐχὶ πράγματα, κἂν μὴ οὐσίαι;
 τὸ γὰρ ὅπωςδῆποτε ὄν καὶ μὴ λεγόμενον μόνον πρᾶγμα. Κἂν
 10 μὲν καθ' ἑαυτὸ καὶ μὴ ἐν ἑτέρῳ θεωρῆται, φύσις, τῶν δὲ ἐν
 ἑτέρῳ θεωρουμένων, τὰ μὲν φυσικῶς ἔστι τὰ δὲ κατὰ συμβεβη-
 κός. Κατὰ συμβεβηκός μὲν οὖν πρόσσεσι τῷ Θεῷ οὐδέν, φυσικῶς
 δὲ τὰ προηριθμημένα πάντα καὶ τὰ παραπλήσια τούτοις. Καὶ ὁ
 σοφὸς γὰρ τὰ θεῖα Κύριλλός φησιν «οὐκ οὐσία τὸ ἀγέννητον,
 15 ἢ τὸ ἄφθαρτον, ἢ τὸ ἀθάνατον, ἢ τὸ ἀόρατον· εἰ γὰρ ἕκαστον
 τούτων οὐσίαν σημαίνει, ἐκ τοσοῦτων οὐσιῶν σύγκειται ὁ Θεός,
 ὅσαπερ ἂν αὐτῷ φυσικῶς προσόντα φαίνεται»¹. Ἐπεὶ οὖν ὁ
 Γρηγορᾶς πᾶν ὃ μὴ ἔστιν οὐσία τοῦ Θεοῦ κτιστὸν εἶναι διατεί-
 νεται, ταῦτα πάντα τὰ τῷ σεπτῷ Κυρίλλῳ ἀπηριθμημένα, φυσι-
 20 κῶς δὲ καὶ ἀχωρίστως τῷ Θεῷ προσεῖναι τεθεολογημένα, κτιστὰ
 εἶναι φανερώς δοξάζει, μὴ δυνάμενος κλέπτειν τοὺς ἀκούοντας,
 ὅτι τὰ ὀνόματά φησι κτιστά· οὐδενὶ γὰρ τῶν ὄντων, πολλῷ
 μᾶλλον τῷ Θεῷ, φυσικὸν ὄνομα ὑπάρχει.

22 Ἄλλ' ὁ αὐτὸς πάλιν Γρηγορᾶς φησίν, ὅτι τὰ φυσικῶς
 25 προσόντα τῷ Θεῷ οὐδαμῆ διενήνοχε τῆς θείας φύσεως, πλην τῆ
 προφορᾶ τῆς λέξεως. Οὐκοῦν ἐκ πολλῶν οὐσιῶν σύνθετον εἶναι
 λέγει τὸν Θεόν. Εἰ γὰρ ἕκαστον τούτων οὐσίαν σημαίνει, κατὰ
 τὸν θεῖον Κύριλλον «ἐκ τοσοῦτων οὐσιῶν σύγκειται ὁ Θεός,
 ὅσαπερ ἂν αὐτῷ φυσικῶς προσόντα φαίνεται»². Καὶ τὸ αὐτὸ νῦν
 30 μὲν κτιστὸν, νῦν δὲ οὐσίαν εἶναι κατασκευάζει τοῦ Θεοῦ, οὐ τῷ
 θεῷ Κυρίλλῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ Θεῷ ἀντίθετος ὡς ἀληθῶς
 ὑπάρχων, ἐξ ἀνάγκης δὲ καὶ τοῖς ἐν πνεύματι θεολογοῦσι πᾶσιν.

A₁C₃Δ₄LX 6 τὸ παραλ. C₃Δ₄LX 7 μετὰ λεγομένοις προστ. μὲν A₁
 9 γὰρ παραλ. C₃Δ₄ 21 μὴ;μηδὲ A₁LX 26 εἶναι παραλ. A₁LX 31-32 ὡς
 ἀληθῶς ἀντίθετος ὑπάρχων A₁

1. *Θησαυροὶ* 31, PG 75,448D.

2. Αὐτόθι.

Ὁ γὰρ Δαμασκηνὸς θεηγόρος πάνθ' ὅσα σχεδὸν κατὰ θέσιν καὶ ἀφαίρεσιν θεολογεῖται προθεῖς καὶ ἀπαριθμησάμενος, καθάπερ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος, εἶτ' ἐπάγει «πάντα τὰ τοιαῦτα ἢ θεία φύσις φύσει ἔχει». Ἄρ' οὖν τὰ ὀνόματα φυσικῶς πρόσσεσι τῇ
5 θεία φύσει; Ἄλλ' ἔσται πάντων μάλιστα καταληπτὸς κατὰ τὴν φύσιν ὁ Θεὸς καὶ τῶν ὀνομάζειν πεφυκότεων ὑστερογενέστερος. Ἄκουε δὴ πάλιν τοῦ αὐτοῦ· «καὶ ὅσα δὲ λέγομεν ἐπὶ Θεοῦ καταφατικῶς, οὐ τὴν φύσιν ἀλλὰ τὰ περὶ τὴν φύσιν δηλοῖ»¹.

23 Παράθες ἐνταῦθά μοι νῦν, ὦ καλὲ Γρηγορᾶ, τὸ σὸν ἐπὶ
10 λέξεως, ὅτι φύσις καὶ φυσικὸν ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα ἀπλὴν ἔχει τὴν σημασίαν καὶ μοναδικὴν καὶ μηδὲν μηδαμῆ παραλλάττουσαν πλὴν τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως, καὶ πρόσχες τοῖς εἰρημένοις τὸν νοῦν, εἴπερ σοι δυνατὸν εἰς τὸν ἀληθῆ νοῦν ἐπανελθεῖν καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ τῆς ἀληθείας εὐμοιρῆσαι πνεύματος. Νῦν γὰρ
15 ἀθλίως ὑπὸ τῆς ἐνεργείας ἐνεργούμενος τοῦ ἀντικειμένου πνεύματος, τάναντία τοῖς ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ πνεύματι θεολογοῦσι δογματίζεις. Οἱ μὲν γὰρ τὰ λεγόμενα ἐπὶ Θεοῦ οὐ τὴν φύσιν φασὶ σημαίνειν, σὺ δὲ πάντα τὰ λεγόμενα ἐπὶ Θεοῦ, τὴν τε φύσιν καὶ τὰ φυσικά, μίαν καὶ μοναδικὴν καὶ μηδαμῆ παραλλάττουσαν
20 ἔχειν τὴν σημασίαν. Καὶ οἱ μὲν πολλὰ τὰ φυσικά φασιν, τὴν δὲ φύσιν μίαν· σὺ δὲ φανερῶς οὐχ οὕτως. Καὶ οἱ μὲν οὐ πολλὰ μόνον λέγουσι τὰ φυσικά, μιᾶς οὔσης τῆς θείας φύσεως, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτὴν εἶναι καὶ διαφέρειν ἐξ ἀνάγκης οὐ πρὸς ταύτην μόνην ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλληλα· καὶ μὴ μόνον τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ
25 καὶ αὐτὰ τὰ ὑπὸ τῶν ὀνομάτων δηλούμενα, μηδαμῶς σημαίνειν τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ. Σὺ δὲ ἅπαν τούναντίον, καίτοι ὁ αὐτὸς Δαμασκηνὸς «τὸ δὲ ἀγαθόν, φησί, καὶ δίκαιον καὶ ὄσιον καὶ τὰ τοιαῦτα παρέπονται τῇ θεία φύσει, οὐκ αὐτὴν δὲ δηλοῖ τὴν οὐσίαν»². Ἄρ' οὖν τῇ θεία φύσει παρέπονται ψιλὰ τὰ ὀνόματα;
30 Οὔμενον· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς μικρὸν ἀνωτέρω φησὶν, «ὡς ἕκαστον τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων ἢ τί οὐκ ἔστι δηλοῖ, ἢ σχέσιν τινά, ἢ

A₁C₃Δ₄LX 6 μετὰ ὀνομάζειν προστ. τε Δ₄ 20 δὲ παραλ. C₃Δ₄ 22 μιᾶς τῆς θείας οὔσης φύσεως L 31 ἢ τί διττογρ. Δ₄

1. Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως 1,4 καὶ 1,9, PG 94, 800B, καὶ 837B, τὸ πρῶτον ὁμως χωρίον δὲν εἶναι ἀκριβές. Βλ. καὶ Πρὸς Ἀθανάσιον Κυζίκου 4, Χρήστου, Συγγράμματα Β', 451.

2. Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως 1,4, PG 94, 800BC.

τι τῶν παρεπομένων τῇ φύσει, ἃ καὶ αὐτά, ἐπεὶ παρέπονται, διαφέρει πάντως τῆς θείας φύσεως»¹, διὸ καὶ ὁ θεοφόρος πατήρ «οὐ γὰρ αὐτήν, φησί, δηλοῖ τὴν οὐσίαν»².

24

Ἄλλὰ πόθεν ταῖς τοιαύταις δυσσεβείαις καὶ ταῖς πρὸς τοὺς
 5 θεοφόρους πολυειδέσιν ἀντιθέσεσι περιπεπτώκασι Γρηγοῤῃ καὶ Ἄκινδυνος καὶ ὅσοι κατ' αὐτούς; Ἐκ τοῦ περισπούδαστον γενέσθαι τούτοις παντοδαπῇ σύγχυσιν, τό γε εἰς αὐτούς ἦκον, ἐξεργάσασθαι κατὰ Θεοῦ καὶ τῶν αὐτῶ πάντων προσηκόντων προφάσει τῆς ἀπλότητος καὶ τυχεῖν ὀνόματος τινος, ὡς ὑπὲρ
 10 τοὺς πάλαι καὶ νῦν θεολογοῦντες. Οὐδὲ γὰρ ἐπεισθησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις θεολόγοις καὶ Διονυσίῳ τῷ μεγάλῳ, διαφορὰν οὐ μικρὰν εἰσάγοντι τῶν τε καταφατικῶς καὶ ἀποφατικῶς ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων, πρὸς ἄλληλά τε καὶ πρὸς ἑαυτά. Ἐκεῖνος γὰρ φησιν ὁ θεοφάντωρ, ὡς αἱ ἀφαιρέσεις ὑπερέχουσι τῶν θέσεων ἐπὶ
 15 Θεοῦ, κὰν ταῖς θέσεσιν ἐνθεωρεῖται τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον εὐσεβῶς, ἀλλ' οὐ κατὰ τὸ ἄκτιστόν τε καὶ κτιστόν, τοῦτο γὰρ τὸ δυσσεβές, ὡσδαύτως κὰν ταῖς ἀφαιρέσεσιν³. οὐ γὰρ ἔστιν οὐκ ἔστιν ἐν ταῖς τοῦ ἐνὸς Θεοῦ διακρίσεσι μὴ ταῦθ' ὀρᾶσθαι τοῖς μετὰ συνέσεως ὀρῶσιν· εἰ μὴ κατατομή τις εἴη μᾶλλον ἄθεος ἢ
 20 διάκρισις θεοπρεπῆς, ἣτις ἀδιαιρέτως διαιρεῖ καὶ εἰς ἐν αἴτιον ἀναφέρει τὰ διακεκριμένα, καὶ Θεὸν ἕνα δείκνυσι τρισυπόστατον ἐνεργῆ τε καὶ παντοδύναμον, αὐτὸν ἑαυτῷ ἴσον καὶ ὁμότιμον, ὡς ἕνα, μᾶλλον δὲ ὡς ἐνικῶς μὲν ἀπάντων αἴτιον ὄντα, αὐτὸν δὲ, κατὰ τὸν μέγαν αὐθις Διονύσιον, καὶ ὑπὲρ αὐτὸ τὸ ἐν ὄντα⁴, κὰν
 25 Βαρλαάμ καὶ Ἄκινδυνος ἀπαρέσκονται. Καὶ γὰρ, ὡς μὲν ἐνικῶς ἀπάντων αἴτιος ἐν σχέσει τινὶ θεωρεῖται, αὐτὸς δὲ καθ' ἑαυτὸν πάντων ὑπερεξηρημένος τε καὶ ἀπολελυμένος ὢν καὶ ὑπὲρ αὐτὸ τὸ ἐν ἔστιν ὑπερουσίως. Ἄρ' οὖν ὅτι κατ' οὐσίαν καὶ ὑπὲρ αὐτὸ τὸ ἐν ἔστιν, ὅτι κατ' αἰτίαν εἰς ἔστι κτιστῶς, τοῦτ' ἔχει ὁ Θεός;
 30 Τοιαῦτα τὰ τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἄκινδύνου καὶ Γρηγοῤῃ παραλη-

A₁C₃Δ₄LX 3 δηλοῖ φησι X 4 πρὸ Δ₄ 13 πρὸς₂:πρὸ Δ₄ φησιν *παραλ.* Δ₄
 27 καὶ₂ *παραλ.* A₁

1. Αὐτόθι.

2. Αὐτόθι.

3. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2,3, PG 3,641AB.4. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 13,3, PG 3, 980B-981A.

ρήματα. Οὗτοι δὲ καὶ τὸ ἀπλοῦν τὸ μὴ σύνθετον εἶναι δηλοῦν ἐπὶ Θεοῦ φασὶ καὶ μηδὲν ἀλλήλων διαφέρειν δογματίζουσι, μηδὲ τοῦτο συνωρῶντες, ὅτι λεχθεῖη ἂν μὴ σύνθετον καὶ τὸ μὴ ὄν, ἀπλοῦν δὲ οὐδαμῶς. Οὕτω καὶ τῇ κοινῇ φύσει καὶ τῇ κοινῇ
5 χρήσει καὶ τοῖς ἐν Πνεύματι λαλοῦσιν ἀντιδογματίζουσιν οἱ τάλανες.

25 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς ὡσπερ σπουδάζων προφέρειν τὰ κατ' αὐτοῦ γεγραμμένα τοῖς ἁγίοις¹, ἐξῆς προάγει καὶ τὸ τοῦ Νύσσης ἐνθέου Γρηγορίου γράφοντος ἐν τῷ *Πρὸς Εὐνόμιον* τρίτῳ· «Θεὸν λέγον-
10 τες τὸν ἔφορον καὶ ἐπόπτην καὶ διορατικὸν τῶν κεκρυμμένων ἐπινοοῦντες ἐπικαλούμεθα. Εἰ δὴ προῦφέστηκε τῶν ἐνεργειῶν ἡ οὐσία, νοοῦμεν δὲ τὰς ἐνεργείας δι' ὧν αἰσθανόμεθα, ρήμασι δὲ ταύτας, ὅπως ἂν ἦ δυνατόν, ἐξαγγέλλομεν, τίς ἔτι καταλείπεται φόβος νεώτερα τῶν πραγμάτων τὰ ὀνόματα λέγειν; Εἰ γὰρ μὴ
15 πρότερον ἐρμηνεύομέν τι τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων πρὶν ἂν νοήσωμεν, νοοῦμεν δὲ δι' ὧν ἐκ τῶν ἐνεργειῶν διδασκόμεθα, προῦφέστηκε δὲ τῆς ἐνεργείας ἡ δύναμις, ἡ δὲ δύναμις ἐξήρτηται τοῦ θείου θελήματος, τὸ δὲ βούλημα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῆς θείας ἀπόκειται φύσεως», ἄρ' οὐ σαφῶς διδασκόμεθα, ὅτι ἐπιγίνον-
20 ται τοῖς πράγμασιν αἱ σημαντικαὶ τῶν ὀνομάτων προσηγορίαι;»². Καὶ μετὰ τινά· «οἰκτίρμων, φησί, καὶ ἐλεήμων ὁ Κύριος, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος»³. ταῦτα τοίνυν ἐνεργείας ἔχει τὴν σημασίαν ἢ φύσεως; οὐκ ἂν τις ἄλλο παρὰ τὴν ἐνέργειαν εἴποι»⁴. Ὅρατε πάντες ὅτι τὰ ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα οὐ φύσεως ἀλλὰ ἐνεργείας ἔχει τὴν σημασίαν;
25

26 Ἄλλὰ τίς ὁ τὰ τοιαῦθ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ προάγων;⁵ Γρηγορᾶς ὁ τὰ ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα πάντα μίαν δογματίζων ἔχει τὴν σημασίαν καὶ μηδὲν μηδαμῆ τῆς θείας φύσεως παραλλάττειν, πλὴν τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως, ὁ καὶ τὰς τοῦ Θεοῦ θείας ἐνεργείας
30 ὀνόματα δογματίζων εἶναι μόνον. Διὸ καὶ περὶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν φάναι, φησί, τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον, προῦφεστη-

A₁C₃Δ₄LX 21 φησί παραλ. Δ₄ 29 θείας παραλ. Δ₄

1. Δογματικός A' (Ιστορία 30), 12, PG 149,256.

2. Πρὸς Εὐνόμιον 12, Jaeger 1, 268έ., PG 45,960CD.

3. Ψαλμ. 102,8.

4. Πρὸς Εὐνόμιον 12, Jaeger 1, 268έ., PG 45,960D.

5. Γρηγορᾶ, Δογματικός A', 12, PG 149,256C.

- κέναι τῶν ἐνεργειῶν τὴν οὐσίαν. Ἄρ' οὖν ὁ Νύσσης θεῖος πρόεδρος ἐνεργείας ἐνταῦθα τὰ ὀνόματά φησιν αὐτά; Καὶ πῶς ἐξῆς ἐπάγει περὶ αὐτῶν, «ρήμασι δὲ ὅπως ἂν ἢ δυνατόν ἐξαγγέλλομεν, καὶ τίς ἔτι καταλείπεται φόβος νεώτερα τῶν πραγμάτων
- 5 τὰ ὀνόματα λέγειν»¹; Οὐδὲ γὰρ τὴν θεῖαν οὐσίαν ἐνταῦθα πράγματά φησιν εἶναι, μία γὰρ ἐκείνη. Λεῖπεται ἄρα πράγματα τὰς ἐνεργείας ἐνταῦθα φάναι τὸν ἅγιον, ἃς καὶ νοητὰς ἔφη. Νοοῦμεν γὰρ αὐτάς, φησί, δι' ὧν αἰσθανόμεθα, τῶν ἀποτελεσμάτων δηλαδή, καὶ ρήμασιν αὐτάς, φησίν, ἐξαγγέλλομεν, ἐν οἷς τὰ ὀνόματα
- 10 καὶ ὅπως ἂν ἢ δυνατόν, ὡς καὶ τῶν θεῶν ἐνεργειῶν ὑπὲρ τὴν κτίσιν καὶ ὑπὲρ ἐπωνυμίαν καὶ ἀρρήτων οὐσῶν, εἰ καὶ κατὰ τὸ ἄφραστον καὶ τούτων ἡ θεία φύσις ὑπερέχει. Τί δέ; Τῶν ἐνεργειῶν εἰπὼν προῦφεστηκέναι τὴν οὐσίαν, ἐπεὶ καὶ ἡ οὐσία ὄνομα, ἄρ' ὀνομάτων ὄνομα διδάσκει προῦφεστηκέναι; Καὶ μὴν
- 15 προῖὼν αὐτὸς «προῦφέστηκε δέ, φησί, τῆς ἐνεργείας ἡ δύναμις».
- 27 Πῶς οὖν ἡ δύναμις προῦφέστηκε τῆς ἐνεργείας; Ἄρα ὡς πρᾶγμα ὀνόματος; Καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ θεία φύσις, ἡ δύναμις αὐτή, ἣν προῦφεστηκέναι τῆς ἐνεργείας ὡς ὀνόματος ὁ Γρηγορᾶς νοεῖ; Ἄλλ' ἡ δύναμις αὐτή, κατὰ τὸν αὐτὸν ἅγιον, ἐξήρτηται
- 20 τοῦ θεοῦ θελήματος. Κατὰ γοῦν τὴν Γρηγορᾶ σύνεσιν, ἣν ἐν τοῖς τῶν θεοφόρων διδάγμασι κέκτηται, ἡ θεία φύσις ἐξήρτηται τοῦ θεοῦ θελήματος· τοῦτο δὲ τὸ βούλημα, κατὰ τὸν αὐτὸν θεωρητήμονα, ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῆς θείας ἀπόκειται φύσεως. Κατὰ γοῦν τὸν Γρηγορᾶν, καὶ ἡ θεία φύσις ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῆς θείας
- 25 ἀπόκειται φύσεως. Ὅρατε τὴν ἐν τοῖς λογίοις ἀσυνεσίαν τοῦ ἀνδρὸς ὄση καὶ τὸ κατεψευσμένον καὶ κατεφθαρμένον αὐτοῦ τῆς διανοίας καὶ θεολογίας;
- 28 Τοιαῦτα δὲ πέπονθεν ἐπειδὴ κατὰ χρόνον ὑπενόησε προῦφεστηκέναι λέγειν τὸν θεηγόρον τῶν τοιούτων θεῶν ἐνεργειῶν
- 30 τὴν θεῖαν οὐσίαν, ἀλλ' οὐ κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὸ αἴτιον, καὶ τὰ τοιαῦτα· ὡς καὶ ἀλλαχοῦ πρὸς τὸ παρὰ τοῦ προφήτου Ἡσαίου εἰρημένον «ὁ κατέχων τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ καὶ τὴν γῆν δρακί²,

A₁C₃Δ₄LX 2 πρόεδρος: Γρηγόριος A₁LX 5 τὰ παραλ. Δ₄ 12 δέ: δαί L
16 προῦφέστηκε τῆς ἐνεργείας ἡ δύναμις C₃Δ₄ 21 κέκτηται διδάγμασι C₃Δ₄

1. Πρὸς Εὐνόμιον 12, W. Jaeger 1, 268, PG 45, 960C.

2. Ἡσ. 40,12.

μέρος, φησί, τῆς θείας ἐνεργείας ὁ προφητικὸς ὑπηνίξατο λόγος· αὐτὴν δὲ τὴν δύναμιν ἀφ' ἧς ἡ ἐνέργεια, μᾶλλον δὲ τὴν φύσιν ἀφ' ἧς ἡ δύναμις, τίς ἐξαγγελεῖ; Ὁ δὲ Γρηγορᾶς νομίσας τοῦτον φάναι κατὰ χρόνον προὔφεστηκέναι τὴν θείαν φύσιν
5 τῶν θείων ἐνεργειῶν, τὰ ὀνόματα εἶναι τὰς θείας ἐνεργείας φρενοβλαβῶς ἐδογματίσεν. Ἄλλ' εἰ περὶ τῶν ὀνομάτων ἦν ὁ λόγος τῷ ἁγίῳ, οὐκ ἂν ἔφη προὔφεστηκέναι τῆς ἐνεργείας τὴν δύναμιν, ἀλλὰ τῆς δυνάμεως μᾶλλον τὴν ἐνέργειαν. Διὰ γὰρ τῶν αἰσθητῶν κτισμάτων, οὐρανοῦ τε καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις ὄντων, εἰς
10 νοῦν ἤλθομεν τῆς θείας ἐνεργείας, ἦν δὴ καὶ πρὸ τῆς δυνάμεως ὀνομάσαμεν· ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας τὴν θείαν δύναμιν καὶ τὸ προαιώνιον θέλημα, ὅπερ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῆς θείας ἀπόκειται φύσεως, ἐκ δὲ τῆς ἐνεργείας ταύτης καὶ τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ θεοῦ θελήματος ἐπὶ νοῦν ἐλάβομεν καὶ πεπιστεύκαμεν, φύ-
15 σιν εἶναι τὸν Θεὸν ἐνεργῆ, θελητικὴν, παντοδύναμον. Πῶς δὲ ἄρα καὶ ἡ δύναμις ἐξήρτηται τοῦ θεοῦ θελήματος καὶ τὸ θέλημα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῆς θείας ἀπόκειται φύσεως, εἴπερ ὀνόματα εἰσι κενὰ πραγμάτων, ἢ μηδὲν ἢ τούτων σημασία διαφέρει τῆς θείας φύσεως;

29 20 Ἄλλ' οὕτω μὲν καὶ διὰ τούτων ὁ Γρηγορᾶς τὰς θείας ἐνεργείας ὀνόματα ψιλὰ φησι, κενὰ πραγμάτων, ἀνθρώπων εὐρήματα ὄντα καὶ ποιήματα, ὃ μηδέπω μέχρι καὶ τήμερον ἀκηκόαμεν. Οὐχ ὅτι παρὰ ἀνθρώπων εἰρημένα τέ ἐστι καὶ πεποιημένα τὰ ὀνόματα, ἀλλ' ὅτι ταῦτα τὰ πεποιημένα παρ' ἀνθρώπων αἶ τοῦ
25 Θεοῦ ἐνεργεῖαι εἰσι, καὶ πάντας τοὺς ὧτα ἔχοντας ἀκούειν μάρτυρας τῆς δυσσεβοῦς ταύτης αὐτοῦ καινοφωνίας ἔχων, ἡμῶν ὡς τοιούτων καταβοᾶ, τῶν τὰ ὀνόματα τῶν θείων ἐνεργειῶν ὑπάρχειν ἰσχυριζομένων, ἀλλ' οὐκ ὀνόματα εἶναι τῆς θείας ἐνεργείας. Ἐπεὶ δὲ φησιν οὗτος ὅτι καὶ ἄλλαι τινές εἰσιν ἐνεργεῖαι Θεοῦ,
30 αἵτινες οὐχ ἡμῶν ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἰσι ποιήματα, ὡς οὐρανός τε καὶ γῆ, ἀήρ τε καὶ θάλασσα καὶ τ' ἄλλα πάντα, φέρ' ἴδωμεν τίνας αὐτὰς εἶναι φησιν ὁ μηδὲν καινοφωνεῖν αὐχῶν. Αὐτὴν οὖν φησι κτιστὴν τὴν δημιουργικὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν καὶ θέλησιν. Ἡ γοῦν δύο θελήσεις ἐξ ἀνάγκης εἶναι δογματίζει
35 τοῦ Θεοῦ, κτιστὴν καὶ ἄκτιστον, εἴπερ καὶ ἄκτιστον αὐτὸν ἔχειν θέλησιν πρεσβεύει, ἢ πρὸς ἄρνησιν καὶ ἀναίρεσιν τῆς ἀκτίστου

θελήσεως λογογραφεί, εἶπερ μὴ δύο θελήσεις ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, κτιστὴν καὶ ἄκτιστον, πρεσβεύει.

- 30 Ἄλλὰ πόθεν ὁ Γρηγοῦς κατασκευάζειν οἶεται κτιστὴν εἶναι τὴν θεῖαν θέλησιν; Ἐκ τοῦ μὴ ταῦτόν εἶναι τῇ οὐσίᾳ τοῦ
 5 Θεοῦ. Τὸ δὲ μὴ ταῦτόν εἶναι τῇ οὐσίᾳ τὴν θεῖαν βουλήν καὶ τὴν θέλησιν, τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον προάγει κατασκευάζοντα. Φησὶ γὰρ ἐκεῖνος· «εἰ ταῦτόν ἦν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἢ βούλησις, ἔχρην μιᾶς οὐσης τῆς οὐσίας μίαν εἶναι καὶ τὴν θέλησιν. Ἄλλ' ἢ Γραφή ἄπαντα, φησὶν, ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησε»¹, πολλὰ δὲ
 10 ἠθέλησε καὶ οὐχ ἓν». Καθ' ἑαυτοῦ γοῦν ταῦτα λαθῶν προήγαγεν ὁ Γρηγοῦς. Εἰ γὰρ πάντα ὅσα ἠθέλησεν ὁ Θεὸς ἐποίησεν, ἐποίησε δέ, κατὰ τὸν Γρηγοῦν, καὶ τὴν οἰκείαν θέλησιν, θελήσας καὶ ταύτην ἐποίησε. Καὶ ἡ θεῖα θέλησις οὐκοῦν ἑτέρας ἐδεῖτο θείας θελήσεως ὥστε ποιηθῆναι, καὶ αὕτη πάλιν ἑτέρας·
 15 καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον. Ἄκτιστος οὐκοῦν ἡ θεῖα θέλησις, ἦν Μάξιμος ὁ θεόσοφος μὴ ταῦτόν εἶναι τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ παρέστησεν, ὥσπερ προσκληθεὶς ἐπίτηδες τὴν Γρηγοῦ δυσσεβεστάτην ἀπελέγξει πλάνην, καθάπερ καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος. Τοῦτον γὰρ ἐξῆς προενεγκῶν ὁ Γρηγοῦς συνεισηνεγκεν οὐδὲν
 20 ἦττον ἀξιόλογον μάρτυρα τῆς ἀθετουμένης ὑπ' αὐτοῦ καὶ παρ' ἡμῶν πρεσβευομένης εὐσεβείας γράφων· «ὁμοίως δὲ καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος φησὶν· ἡ ἐνὸς τῶν ὀνομασμένων, Πατὴρ λέγω καὶ Υἱὸς καὶ ἁγίου Πνεύματος, δημιουργικὴ θέλησις, ἐφ' ὅτωπερ ἂν λέγοιτο γενέσθαι τυχόν, ἐνέργημα μὲν αὐτοῦ ἐστὶ, πλὴν διὰ
 25 πάσης ἔρχεται τῆς θεότητος καὶ τῆς ὑπὲρ τὴν φύσιν οὐσίας ἐστὶν ἀποτέλεσμα»². Εἰ γοῦν κτιστὴ, κατὰ τὸν Γρηγοῦν, ἡ τοιαύτη θέλησις, δεδημιουργημένη ἂν ἐλέχθη παρὰ τοῦ ἁγίου, ἀλλ' οὐ δημιουργικὴ. Πρὸς δέ, εἰ τὸ δημιουργικὸν κτιστὸν ἔσται, κατ' αὐτόν, ἑτέρω τοῦτο δημιουργικῶς δεδημιουργημένον
 30 ἔσται, κάκεῖνο πάλιν ἑτέρω· καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον. Τοῦ γε μὴν Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ δι' ἡμᾶς ἐνανθρωπήσαντος καὶ κτιστὸν εἶναι

A₁C₃Δ₄LX 4-5 τοῦ Θεοῦ... οὐσία *paral.* C₃Δ₄ 5 βουλήν: βούλησιν Δ₄ 6 μετὰ θέλησιν *προστ.* τὸ δὲ μὴ ταυτὸν εἶναι Δ₄ 11 ὁ Θεὸς *paral.* A₁ 15 θεῖα *paral.* A₁ 24 ἐνήργημα Δ₄ 27 ἐλέχθη:ἐλέγχη Δ₄ 29 κατ' αὐτόν: κατὰ τὸν Γρηγοῦν A₁Λ₂LX

1. Ψαλμ. 134, 6.

2. Θησαυροὶ 33, PG 75,565.

θέλημα πρεσβεύομεν πρὸς τῷ ἀκτίστῳ ἐπεὶ καὶ κτιστός ἐστι, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἦν ἀνέλαβε φύσιν. Εἰ δέ, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως εἶχε θέλημα κτιστόν, κτιστός λοιπὸν κατ' αὐτόν, ὡς τῆς ἀσεβείας, καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ἦν. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὡς δημιουργός, ταυτὸ δ' εἰπεῖν ὡς Θεός, εἶχε τοῦτο τὸ θέλημα, τὸ γὰρ δημιουργικὸν τῶν ὄντων θέλημα μόνου τοῦ Θεοῦ, κοινὸν ἔχει τοῦτο ὁ τοῦ Θεοῦ προαιώνιος Υἱὸς μετὰ Πατρὸς καὶ Πνεύματος, ὡς καὶ σὺν ἐκείνοις παρά τοῦ νεήλυδος δογματιστοῦ τούτου βλασφημεῖσθαι. Ὅθεν δείκνυται πάντα σχεδὸν ὁ Γρηγορᾶς τῇ βλασφημίᾳ ὑπερβαλλόμενος τοὺς ἐξ αἰῶνος δυσσεβεῖς.

31 Ἄλλὰ πόθεν καὶ πρὸς τὴν τοιαύτην ἐξηνέχθη δόξαν; Ἀπὸ τοῦ τὸν θεῖον Κύριλλον εἰπεῖν «γενέσθαι τὴν δημιουργικὴν θέλησιν»¹. Τὸ γὰρ γενέσθαι κτισθῆναι δηλοῦν οὗτος ἐνόμισεν 15 ἐνταῦθα, μὴ προσχῶν, ὡς ὁ θεῖος Κύριλλος, «ἐφ' ὅτωπερ ἂν λέγοιτο γενέσθαι τυχόν»², φησὶν, δηλονότι τῷ Πατρὶ ἢ τῷ Υἱῷ ἢ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, μηδὲ συνεῖς, ὅτι τὸ κτίσμα οὐκ ἐπὶ τῷ Θεῷ γίνεται, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ τοῦ προφήτου λέγοντος ἀκούσας «ἐγένετό μοι ὁ Θεὸς εἰς καταφυγὴν»³, ἵνα μάθῃ ὅτι τὸ 20 γενέσθαι οὐκ ἐξ ἀνάγκης σημαίνει τὸ κτισθῆναι. Εἶποι γὰρ ἂν, ἀκολουθῶς τοῖς ἑαυτοῦ δόγμασιν, ὁ Γρηγορᾶς οὗτος καὶ τὸν Θεὸν εἶναι κτίσμα φανερώς, ἐπειδήπερ ἐγένετο κατὰ τὸν ψαλμωδόν. Ἄλλὰ καὶ ἐνέργημα, φησὶν, ὁ θεῖος Κύριλλος τὴν αὐτοῦ δημιουργικὴν εἶπε θέλησιν καὶ τῆς ὑπὲρ φύσιν οὐσίας ἀποτελέ- 25 σμα.

32 Ὅτι μὲν οὖν ἐνέργημα λέγεται καὶ ἡ ἐνέργεια, πολλαχοῦ τῶν λογίων διατεθρύληται. Ἀποτελέσμα δὲ εἰπὼν τὴν δημιουργικὴν θέλησιν ὁ θεῖος Κύριλλος, τῆς θείας εἶναι τοῦτο οὐσίας ἔφη. Οὐδεὶς δὲ τῶν θεολόγων καρπὸν ἢ ἀποτελέσμα τῆς θείας 30 φύσεως εἴρηκε τι τῶν κτισμάτων, ἀλλὰ τῆς θείας θελήσεως καὶ ἐνεργείας. «Ἔργον μὲν γάρ, φασί, τῆς θείας φύσεως ἢ προαιώ-

A₁C₃Δ₄LX 3 ἔχει A₁L 7 ὁ προαιώνιος Υἱὸς τοῦ Θεοῦ L 23 αὐτοῦ:
ἑαυτοῦ Δ₄ 27 διατεθρύλλεται Δ₄ 29 δὲ παραλ. A₁

1. Βλ. Δογματικὸν Α' 12, 149, 257C.

2. Αὐτόθι.

3. Ψαλμ. 93, 22.

νιος καὶ αἰδῖος γέννησις, ἔργον δὲ θείας θελήσεως ἢ κτίσις. Καὶ τὸ μὲν γεννᾶν φύσεώς ἐστιν, ἐνεργείας δὲ τὸ ποιεῖν καὶ μιᾶς φύσεώς ἐστὶ καρπός»¹, κατ' αὐτὸν τὸν θεῖον Κύριλλον, «τὸ τε γεννᾶν τὸν Πατέρα φυσικῶς καὶ τὸ κτίζειν δι' Υἱοῦ δημιουργικῶς. Ὁ αὐτὸς δὲ, φησί, κρατήσει λόγος ἐπὶ τε τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀφθάρτου καὶ ἀοράτου καὶ ὅσα πρόσσεσι τῇ θεῖα φύσει»². Γρηγορᾶς δὲ ὁ πολὺς τὰ ἔργα πάντα καὶ τοὺς καρποὺς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς θείας φύσεως κτιστὰ δοξάζων καὶ πολλαχοῦ γράφων καὶ φανερῶς ἀποφαινόμενος, ὅποσαις δυσσεβείαις καὶ
10 ἀσεβείαις ἐντεῦθεν περιπίπτει, οὐδὲ ἀριθμῆσαι ῥάδιον.

33 Ἴδωμεν δὲ καὶ ἃ προάγει δεῖξαι ταῦτο καὶ ἀδιάφορον εἶναι τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνεργεῖαν, ἵνα καὶ τὴν ἐν τούτῳ δυσσεβῆ παραπληξίαν αὐτοῦ φανερὰν καταστήσωμεν³. Φησὶν οὖν λαμβάνεσθαι μὲν καὶ ἐπ' ἄλλων τὴν τῆς ἐνεργείας φωνήν, λαμβάνεσθαι
15 δὲ κάπὶ τῆς θείας ἐκείνης καὶ μακαρίας οὐσίας καὶ φύσεως. Καὶ μάρτυς, ὡς αὐτὸς φησι, Μάξιμος ὁ θεῖος γράφων· «ἢ αὐτοῦπεραγαθότης νοῦς οὐσα καὶ ὅλη ἐνεργεῖα, εἰς ἑαυτὴν ἐστραμμένη ἐνεργεῖα ἐστὶν, οὐ δυνάμει πρότερον οὐσα ἀφροσύνη, εἶτα νοῦς ἐνεργεῖα γενομένη. Ὅθεν καὶ νοῦς ἐστὶ μόνος καθαρός, οὐκ
20 ἐπίκτητον ἔχων τὸ φρονεῖν, ἀλλὰ παρ' ἑαυτοῦ πάντως νοεῖ ἃ νοεῖ. Εἰ γὰρ ἢ μὲν οὐσία αὐτοῦ ἄλλη ἐστίν, ἃ δὲ νοεῖ ἕτερα αὐτοῦ ἐστὶν, ἀνόητος ἔσται ἢ οὐσία αὐτοῦ. Εἴ τι δὲ ἔχει, παρ' ἑαυτοῦ ἔχει, οὐ παρ' ἄλλου. Εἰ δὲ παρ' ἑαυτοῦ καὶ ἐξ ἑαυτοῦ νοεῖ, αὐτὸς ἐστὶν ἃ νοεῖ. Οὐκοῦν νοῦς ὦν ὄντως νοεῖ τὰ ὄντα ὡς
25 ὦν»⁴. Εἰπάτω δὴ νῦν ἡμῖν ὁ διδάσκεισθαι διατεινόμενος ἐκ τῆς ρήσεως ταύτης μηδὲν διαφέρειν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνεργεῖαν καὶ τὸν νοῦν καὶ ἃ νοεῖ ἐπὶ Θεοῦ, πῶς ὁ θεῖος Μάξιμος τὸν μὲν Θεὸν νοῦν φησι καὶ ὄντα ἐνιαίως, ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν αὐτοῦ οὐσίαν αἰεὶ προάγει ἐνιαίως, ἃ δὲ ὁ Θεὸς νοεῖ οὐ προάγει
30 ἐνιαίως. «Εἰ γὰρ ἢ μὲν οὐσία αὐτοῦ, φησὶν, ἄλλη ἐστίν, ἃ δὲ

A₁C₃Δ₄LX 1-2 Καὶ τὸ μὲν... ἐστὶν *παραλ.* A₁ 10 ἐντεῦθεν *παραλ.* A₁ 13 οὐν:γούν A₁ 20 πάντως *παραλ.* C₃Δ₄ 25 διατεινόμενος *παραλ.* A₁ ἐκ:διά A₁

1. Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως 1,8, PG 94,813B.

2. Θεσαυροὶ 7, PG 75,100B.

3. Δογματικὸς Α', PG 149,257D.

4. Σχόλια εἰς τὸ Περὶ θεῖων ὀνομάτων, 5,6, PG 4,320B.

νοεῖ ἕτερα αὐτοῦ ἐστίν, ἀνόητος ἔσται ἢ οὐσία αὐτοῦ»¹. Καὶ πάλιν· «εἰ παρ' ἑαυτοῦ καὶ ἐξ ἑαυτοῦ νοεῖ, αὐτός ἐστίν ἃ νοεῖ καὶ ὅτι νοῦς ὧν ὄντως νοεῖ τὰ ὄντα ὡς ὧν»². Πῶς δὲ καὶ ἀνόητος ἔσται ἢ οὐσία αὐτοῦ, εἴπερ ἕτερα αὐτοῦ ἐστίν ἃ νοεῖ;

- 34 5 Τὴν γε μὴν κεφαλὴν οἶον ἀφελῶν ὁ Γρηγορᾶς τῆς ρήσεως, δηλονότι τὴν ἀρχὴν, εὐεπιχείρητον τῇ οἰκείᾳ κακουργίᾳ τὸ ἐξῆς προέθηκε· καίτοι ταύτην τὴν ἀρχὴν οὐ παρ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ παρὰ τοῦ μεγάλου Διονυσίου ὁ μέγας εἰλήφει Μάξιμος, γράφοντος ἐν τοῖς περὶ τοῦ ὄντος, ὡς «ἔστιν ἐξ αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ καὶ
- 10 αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ αἱ τῶν ὄντων ἀρχαί»³, πρὸς ὃ φησιν ὁ θεῖος Μάξιμος ὅτι «τὸ ἐξ αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ οὕτω νοητέον· ἢ αὐτοῦ-περαγαθότης νοῦς οὐσα καὶ ὅλη ἐνέργεια εἰς ἑαυτὴν ἐστραμμένη ἐνέργειά ἐστι» καὶ τὰ ἐξῆς. Διὸ καὶ προῖων τοῦ κεφαλαίου τούτου, σαφέστερον τὸν λόγον ποιούμενος, «αὐτός, φησίν, ὁ
- 15 Θεὸς νοῦς ὅλος ὧν, ὅλος ἐστίν ἐπιστήμη. Τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ νόες εἰσίν, ἐοικότες θεωρήμασι τῆς ἐπιστήμης. Εἰσὶ δὲ ὁμοῦ καὶ διακεκριμένα ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ ἐν ψυχῇ ὁμοῦ πολλαὶ ἐπιστήμαι οὐσαι, ἀσύγχυτοι μένουσι καὶ ἐνεργοῦσιν ἔξω κατὰ μίαν ὅταν δέη»⁴. Τοιγαροῦν, εἰ κατὰ τὸν Γρηγορᾶν αἱ τοιαῦται
- 20 τῶν ὄντων ἀρχαὶ καὶ ἅπερ ὁ Θεὸς εἴρηται νοεῖν ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστι, ταῦτα δὲ κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον καὶ τὸν θεοφόρον Μάξιμον ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ εἰσίν, αὐτοπάρακτος ἔσται ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτοπάτωρ ὁ Θεός, ὡς καὶ ὁ τῶν δοκούντων ἐν Ἑλλησιν ὕθλος προῦπηγόρευσε κακῶς.
- 35 25 Ἐπιστήσαι δὲ καὶ τοῦτο χρὴ καὶ πάνυ ἀναγκαίως· ὡς οὐκ εἶπεν ὁ θεῖος Μάξιμος, ἀπαγορευῶν διὰ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς, μὴ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν («εἰ γὰρ ἢ οὐσία αὐτοῦ ἄλλη ἐστίν, ἃ δὲ νοεῖ, ἕτερα αὐτῆς»), ἵνα
- 30 ὥστε λέγειν μηδὲν διαφέρειν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνέρ-

A₁C₃Δ₄LX 18 μένουσι: διαμένουσι C₃Δ₄ 27 καὶ τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν οὐσίαν A₁ 28 μετὰ αὐτῆς προστ. καὶ αὐτοῦ A₁

1. Αὐτόθι.

2. Αὐτόθι.

3. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 5,6 PG 3,820D.

4. *Σχόλια εἰς τὸ Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 5,6, PG 4, 320BC.

γειαν¹. Αὐτὸς μὲν γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς καὶ αὐτοῦ ἐστιν ἢ τε θεία οὐσία καὶ ἢ θεία ἐνέργεια, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο μηδὲν διενήνοχε τῆς θείας οὐσίας ἢ θεία ἐνέργεια. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς καὶ ἢ ἀνωτάτω μονὰς καὶ ἢ ἀνωτάτω τριάς καὶ ὅλος μονὰς ἐστιν ὁ
 5 Θεὸς καὶ ὅλος τριάς, ἀλλ' οὐχὶ διὰ ταῦτα μηδὲν διενήνοχε τῆς τριάδος ἢ μονὰς. Μονὰς γάρ ἐστι κατὰ τὴν οὐσίαν ὁ Θεός, τριάς δὲ κατὰ τὰς ὑποστάσεις, αἵτινες ἐστιν ὡς σαφῶς ἀλλήλων τε καὶ τῆς οὐσίας διαφέρουσιν. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς ὑπὸ τῆς τοῦ ἀντικειμένου δυνάμεως ἐπισκοπισθεὶς τὴν διάνοιαν, τάχα δὲ καὶ
 10 τὴν ὄψιν καὶ τὴν ἀκοήν, ἀντὶ τοῦ αὐτοῦ τὸ αὐτῆς ἰδὼν καὶ ἀκούσας καὶ νοήσας, μαρτυρίαν προάγει τὴν μηδὲν μαρτυροῦσαν τῶν πρεσβευομένων παρ' αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ καὶ καταμαρτυροῦσαν αὐτοῦ περιφανῶς ὡς κτιστὴν φρονοῦντος τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ.

36 Τοῦτο γὰρ τὸ τοῦ θείου Μαξίμου κεφάλαιον σχολίον ἐστιν
 15 ἐπὶ τῷ χωρίῳ ἐκείνῳ, καθ' ὃ φησιν ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος, ὅτι «πρώτην τὴν τοῦ αὐτοεῖναι δωρεάν ἢ αὐτοὑπεραγαθότης προβαλλομένη τῇ πρεσβυτέρᾳ πρώτῃ τῶν μετοχῶν ὑμνεῖται καὶ ἐστιν ἐξ αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ αἱ τῶν ὄντων ἀρχαί»², τῷ τε πολλὰς καὶ δωρεὰς εἰπεῖν καὶ τῷ ἐξ αὐτῆς
 20 εἶναι τῆς αὐτοὑπεραγαθότητος ταύτης αὐτὰς προβαλλομένης σαφῶς παραστήσας μὴ εἶναι ταύτας τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ». Δείκνυσι δὲ διὰ τοῦ σχολίου τούτου κατὰ τὸ ἐγχωροῦν ὁ θεῖος Μάξιμος, πῶς τὰς μετοχὰς ταύτας καὶ ἀρχὰς τῶν ὄντων ἐν ἑαυτῷ ἐξ αἰδίου ἔχει ὁ Θεός.

37 25 Ταύτην δὲ τὴν τοῦ αὐτοεῖναι δωρεάν καὶ μετοχὴν καὶ τὰς ἄλλας πάσας τῶν ὄντων μετοχὰς τε καὶ ἀρχὰς καὶ κτιστὰς εἶναι σὺν Ἀκινδύνῳ καὶ ὁ Γρηγορᾶς διατείνεται καὶ τοῦτο παραστήσαι διὰ πλείστης ποιεῖται τῆς σπουδῆς. Τὸ δ' αἴτιον, ὅτι πολλαὶ τέ εἰσι καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων, κατὰ τοὺς θεολόγους, καὶ ἢ
 30 μὲν πρώτη τε λέγεται καὶ πρεσβυτέρα, ἢ δὲ μετὰ τὴν πρώτην καὶ αἱ ἄλλαι καθ' ἐξῆς, καὶ ὅτι τούτων πασῶν τῶν μετοχῶν τε καὶ ἀρχῶν ὑπερέχειν τὸν Θεὸν φησὶν ὁ μέγας Διονύσιος, γράφων

A₁C₃Δ₄LX 5 ὁ Θεὸς *παρὰ*. C₃Δ₄ 16-17 αὐτοὑπεραγαθότης: αὐτοαγαθότης
 A₁Λ₂LX 24 ἑαυτῷ: αὐτῷ Δ₄

1. Δογματικὸς A', 13, PG 149,257D.

2. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 5,6, PG 3,820CD.

- ἐν τῷ δωδεκάτῳ κεφαλαίῳ τῶν θεωνυμιῶν «καθ' ὅσον ὑπερέχουσι τῶν οὐκ ὄντων τὰ ὄντα τὰ ἅγια ἢ θεῖα ἢ κύρια ἢ βασιλικά, καὶ αὐτῶν μετεχόντων αἱ αὐτομετοχαί, κατὰ τοσοῦτον ὑπερίδρυσται πάντων καὶ τῶν μετεχόντων καὶ τῶν μετοχῶν ὁ ἀμέθεκτος
- 5 αἷτιος»¹. Κτιστὸν γὰρ εἶναι Γρηγοῤᾶς τε καὶ Ἀκίνδυνος ἀποφαίνονται πᾶν οὐδὲ ὁ Θεὸς ὑπέρκειται ὁπωσδήποτε χρονικῶς καὶ τοπικῶς καὶ συνελόντα φάναι ὑλικῶς, ἀλλ' οὐ θείως περὶ τῶν θείων διανοούμενοι. Αὐτὸς οὖν ὁ Γρηγοῤᾶς, ὁ τὰς μετοχὰς ταύτας, δι' ἅπερ ἔφην, εἶναι κτιστὰς ἀποφαινόμενος, τὸν θεῖον
- 10 Μάξιμον προάγει λέγοντα τὸν Θεὸν εἶναι ταύτας τὰς μετοχὰς τε καὶ ἀρχάς, ὡς ἐν αὐτῷ ταύτας ἔχοντα ἐξ αἰδίου. Οὐκοῦν αὐτὸν τὸν Θεὸν κτίσμα λέγει, ταύτας λέγων κτίσματα, καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπὸ ἀφροσύνης ἄκρας ἐξελέγχει, προάγων ὡς ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὰ κατ' αὐτοῦ τοῖς θείοις πατράσιν ἐξηνηνεγμένα.
- 38 15 Ἐπεὶ δ' αὐτὸς τουτὶ τὸ σχόλιον εἰς τὸ δεῖξαι μηδὲν διαφέρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θεῖαν ἐνέργειαν προήνεγκε, τουτ' ἄντικρὺς φησὶν ἐνταῦθα, ὡς αἱ κατ' αὐτὸν κτισταὶ μετοχαί τε καὶ ἀρχαὶ ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἰσιν. Οὐκοῦν καὶ τὴν Ἀρείουμανίαν ὑπερέβαλεν. Οὐ γὰρ τινα τῶν θείων ὑποστάσεων, ἀλλ'
- 20 αὐτὴν τὴν τρισυπόστατον καὶ παντοδύναμον οὐσίαν, δηλὸς ἐστὶν ἐντεῦθεν κτιστὴν κατασκευάζων. Ἐχὼν μέντοι κεκαυστηριασμένην τὴν συνείδησιν, ὡς φησὶν ὁ Παῦλος², πρὸς τὰ δυσνόητα καὶ τοῖς πολλοῖς ἀπερινόητα καταφεύγει τῆς Γραφῆς, ὡς καὶ τὴν αὐτοῦ χωροῦντα κακουργίαν. Ἔθος γὰρ τοῦτο τοῖς αἰρεσιάρχαις πᾶσι παλαιόν, τὰ σαφῆ τῆς Γραφῆς διὰ τῶν ἀσαφῶν μετέλκειν καὶ σοφιστικῶς ἐντεῦθεν παρακρούεσθαι τοὺς παραγομένους ὑπ' αὐτῶν. Οὗτος δὲ καὶ δυσφώρατον αὐτὴν πεποίηκε, μηδὲ σχόλιον τοῦτο εἰπὼν, μηδὲ ἐφ' ᾧ γέγραπται παρὰ Μαξίμου τοῦ θεορρήμονος. Ἡμεῖς δὲ τῆς ἀληθείας ὄντες ἐρασταὶ καὶ τῆς
- 30 εὐσεβείας συνήγοροι, Θεοῦ συναιρομένου, καθάπερ ἔφημεν, οὐτε καὶ ἐφ' ᾧ κεῖται τῆς ὠφελείας τῶν ἐντυγχανόντων ἕνεκεν καὶ διαρκῶς διεσαφήσαμεν αὐτό, κατὰ τὸ βιβλίον ἐκεῖνο, ᾧ Ἀντίθεσις ἐπιγέγραπται πρὸς ἃ συνέθηκε καθ' ἡμῶν τε καὶ τῆς ἀλη-

A₁C₃Δ₄LX 1 δωδεκάτῳ: δευτέρῳ Δ₄ 3 αὐτῶν: αὐ τῶν Δ₄ 8 οὖν: γοῦν A₁
28 εἰπὼν τοῦτο C₃Δ₄

1. Αὐτόθι, 12,4,972B.

2. Α' Τιμ. 4,2.

θείας ὁ τῆς ἀληθείας ἐχθρὸς Ἀκίνδυνος.

39

Ἄκτιστος ἐνέργειαν καὶ δυνάμιν καὶ τὴν σοφίαν ταῦτόν εἶναι τῆ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ μηδεμίαν διαφορὰν ἔχειν πρὸς αὐτὴν τε καὶ ἀλλήλας, εἶτα τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τοιαύτας φησὶν ἐνεργείας εἶναι τοῦ Πατρὸς. Ἐπεὶ γοῦν, κατ' αὐτόν, αἱ ἄκτιστοι ἐνέργειαι μηδεμίαν πρὸς ἀλλήλας ἔχουσι διαφορὰν, οὐδὲ ὁ Υἱὸς λοιπὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔχουσι τινα διαφορὰν πρὸς ἀλλήλα, καὶ σαβέλλειος εἰσάγεται συναλοιοφία, μᾶλλον δὲ ἡμισαβέλλειος, εἰς δυάδα δυσσεβῶς συναιρουσα τὴν τριάδα. Εἰ δὲ κατὰ τι διαφέρουσιν ἀλλήλων, ὥσπερ οὖν καὶ διαφέρουσιν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ ὁ Γρηγορᾶς αὐτὸς οὐκ ἂν ποτε σχοίη ἀντειπεῖν, καὶ κατ' αὐτόν ἄρα καὶ τοὺς νῦν τούτου λόγους ψευδὲς καὶ δυσσεβῆς εἰπεῖν, ὡς αἱ ἄκτιστοι ἐνέργειαι οὐδὲν οὐδαμῆ διαφέρουσιν ἀλλήλων. Οὐκοῦν καὶ πρὸς τὴν οὐσίαν ἐξ ἀνάγκης διαφέρουσι· τὰ γὰρ πρὸς ἀλλήλα κατὰ τι διαφέροντα, τῶν ἀδυνάτων πρὸς ἕν ἀδιαφόρως ἔχειν πάντη τε καὶ πάντως. Καὶ ἀνήρηται παρ' ἑαυτῆς ἢ τῆς τοῦ Βαρλαάμ φίλης ξυνωρίδος Γρηγορᾶ καὶ Ἀκινδύνου δόξα.

40 20

Λέγεται μὲν οὖν κατὰ κοινολογίαν τῆς θεολογίας καὶ ὁ Υἱὸς δυνάμις τε καὶ ἐνέργεια, κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον, καὶ «ἵνα τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως καὶ τὸ αἰδίον καὶ τὸ τῷ Θεῷ πρέπον λογιζόμεθα»². Ἐνέργεια μὲν οὖν τοῦ Πατρὸς λέγεται καὶ ὁ Υἱὸς, οὐσίαν δὲ εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν οὐδέπω καὶ τῆμερον ἀκηκόαμεν. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς παντάπασιν ἀδιάφορον λέγων τῆ ἀκτίστῳ οὐσίᾳ τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν, εἶτα τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν εἶναι λέγων τὸν Υἱὸν, τὸν Υἱὸν οὐσίαν εἶναι τοῦ Πατρὸς ἀριδηλότατά φησιν. Ἡμεῖς μὲν γὰρ οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ ἀόρατον, ἀπερινόητον, ἀνέκφαντον, ἀνέκφραστον, ἀκατονόμαστον, δηλαδή Πατρός, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, πάντες εὐσεβῶς ὁμολογοῦμεν καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῆς αὐτῆς οὐσίας εἶναι τῷ Πατρὶ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς. Οὐσίαν δὲ ταῦτα λέγειν εἶναι τοῦ Πατρὸς αἰρέσεών

A₁C₃Δ₄LX 9 Σαβέλλειος A₁ 10 ἡμισαβέλλειος A₁ 14 τούτου: τούτους Δ₄
17-18 πάντη τε καὶ πάντως ἔχειν C₃Δ₄ 23 καὶ παραλ. Δ₄ 30 υἱοῦ παραλ. A₁

1. Δογματικός A', 14, PG 149,261AB.

2. Κατὰ Ἀρειανῶν A', 28, PG 26, 69AB.

ἔστιν αἰσχίστη καὶ καινὴ τις καὶ ἀλλόκοτος¹. Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτὸς ὁ Πατὴρ ἀνούσιος ἔσται, τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι μόνον ἐνθεωρούμενος. Ταῦτα δὲ μονοὑπόστατά τε καὶ καθ' ἑαυτὰ τελέως ἀνυπόστατα, μὴ κατ' ἰδίαν ἐκάτερον ὑπόστασιν ὑπάρχον, 5 ὡς οὐσία τυγχάνοντα τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως, τουτέστι τῶν κατ' αὐτὴν ιδιωμάτων. Οὐχ ἡμῶν ἀλλ' ἐκ τῶν ἐκείνου λόγων ταυτὶ τίκτεται τὰ ἀσύστατα. Ἐπειτα, εἰ, καθάπερ παρὰ τῶν ἁγίων ἐδιδάχθημεν, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἔστιν ὁ Υἱός, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐσία τοῦ Πατρὸς, κατὰ τὸν τοῦ Γρηγοῤᾰ 10 λῆρον, ἐκ τοῦ Πνεύματος ἔσται ὁ Υἱός, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ· καὶ γὰρ κάκεινο ἐκ τῆς πατρικῆς οὐσίας οὐ γεννητῶς ἀλλ' ἐκπορευτῶς προήλθεν, οὐσία δὲ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός κατὰ τὸν Γρηγοῤᾰν. Οὐ γὰρ ἤκουσεν, ὡς ἔοικεν, ἢ οὐκ ἐπίστευσεν, ὅτι «τὰ τῆς ὑπερουσίου θεογονίας οὐκ ἀντιστρέφει 15 πρὸς ἄλληλα»². Οὕτως ὁ Γρηγοῤᾰς ὑπὲρ τῆς οἰκείας ὑπολήψεως ἠγωνισμένος ἔχει μεγαλοφυῶς, ὡς ὁρᾶτε, καὶ πανσόφως.

41 Ἐπαριθμησάμενος δὲ καὶ τὰ σημαινόμενα τῆς ἐνεργείας καὶ μαρτυρίας ἔστιν ἐφ' ὧν ἐπενεγκῶν, οὐδεμίαν ἀληθῶς εὐρεῖν ἐδυνήθη μηδὲν διαφέρειν τῆς οὐσίας τὴν ἐνέργειαν δεικνῦσαν.

20 Ἡ μὲν γὰρ εἰς τοῦτο πρώτη παρ' αὐτοῦ προηγμένη μαρτυρία, καθ' ἣν ἐξηλέγχθη παρ' ἡμῶν κτίσμα κατασκευάζων εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ³, μὴ τὴν αὐτὴν εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν ἐπὶ λέξεώς φησιν. Ἡ δὲ μετ' αὐτὴν, καίπερ 25 ἀσαφῆς οὖσα καὶ μὴ πρὸς τὰ τοιαῦτα ἱκανὴ (οὐδεμία γὰρ πίστις ἐκ τῶν ἀσαφῶν) ὁμως δοκεῖ κάκεινη τῇ προτέρᾳ συμφωνεῖν. Τῇ δὲ ὑπολήψει τοῦ Γρηγοῤᾰ παντάπασιν ἔστιν ἀσύμφωνος, μηδὲ περὶ τῆς θείας οὐσίας τε καὶ ἐνεργείας ποιουμένη τὸν λόγον, ἀλλὰ περὶ μόνης τῆς οὐσίας. Ἡ δὲ τρίτη καὶ φανερώς 30 ἀντιθετικῶς ἔχει πρὸς τὴν τοῦ Γρηγοῤᾰ πεπλανημένην δόξαν. Δείκνυσι γὰρ τὸν αὐτὸν Θεὸν εἶναι καὶ μονάδα καὶ Τριάδα. Ὡσπερ οὖν ὁ αὐτὸς Θεὸς καὶ μονὰς ὢν καὶ τριάς οὐκ ἐμπόδιον

A₁C₃Δ₄LX 7 εἰ παραλ. A₁

1. Βλ. *Αντιρρητικός κατὰ Ἀκινδύνου* 7, 82-84, Χρήστου, *Συγγράμματα Γ'*, 449-451.

2. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2,5, PG 3, 641D.

3. *Δογματικός Α'*, 13, PG 149,260AB.

ἔστι πρὸς τὸ διαφέρειν τῆς τριάδος τὴν μονάδα, οὕτως ὁ αὐτὸς Θεὸς ἔστι καὶ ἡ θεία οὐσία καὶ ἡ θεία ἐνέργεια, καὶ οὐκ ἐμποδίζει τοῦτο πρὸς τὸ διαφέρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θείαν ἐνέργειαν. Αὗται μὲν οὖν πρὸς τὴν διαφορὰν οὐκ ἐμποδίζουσιν.

5 Αἱ δὲ μετ' αὐτὰς προηγμέναι παρὰ τοῦ Γρηγορᾶ καὶ διαφέρειν εὐ μάλα παριστῶσι τῆς θείας οὐσίας τὴν θείαν ἐνέργειαν. Φασὶ γὰρ τὸν Υἱὸν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν εἶναι τοῦ Πατρὸς ὡσδαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἐπεὶ οὖν τῆς αὐτῆς ὦν ἐνεργείας τῷ Πατρὶ καὶ ἐνέργεια μὲν τοῦ Πατρὸς εἶναι ὁ Υἱὸς πολλαχοῦ
10 θεολογεῖται, τῆς δὲ αὐτῆς ὦν οὐσίας τῷ Πατρὶ οὐσία τοῦ Πατρὸς οὗτος παρ' οὐδενὸς εἴρηται τῶν εὐσεβῶς φρονούντων, καὶ κατὰ τοῦτο ἄρα διαφέρει τῆς θείας οὐσίας ἡ θεία ἐνέργεια.

42 Ἴνα δὲ καὶ τὸ καταγέλαστον ἴδωμεν τῶν τοῦ Γρηγορᾶ δογμάτων, αὐτὴν προθῶμεν, ἣν αὐτὸς παρὰ τοῦ θείου Κυρίλλου
15 προάγει μαρτυρίαν, «ὅτι ὁ Υἱὸς ἔστιν ἡ ζῶσα καὶ οὐσιώδης ἐνέργεια καὶ δύναμις καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς»¹. Εἰ γάρ, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, οὐδὲν διαφέρει τῆς οὐσίας ἡ ἐνέργεια, ἐροῦμεν λοιπὸν ὡς ὁ Υἱὸς ἔστιν ἡ ζῶσα καὶ οὐσιώδης οὐσία τοῦ Πατρὸς. Ἄλλ' ἐνέργειαν μὲν οὐσιώδη καὶ δύναμιν καὶ σοφίαν καὶ τὰ
20 τοιαῦτα λέγομεν, καὶ καλῶς λέγομεν οὐσίαν δὲ οὐσιώδη, ὡς ὁ Γρηγορᾶς ἐνάγει λέγειν ἡμᾶς, τίς εἰπὼν οὐκ ἂν εὐθύς καταγέλαστος εἴη; Ὡστε καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρει πάντως τῆς θείας οὐσίας ἡ θεία ἐνέργεια. Καὶ τοῦ Πατρὸς μὲν Θεὸν τὸν Υἱὸν οὐ λέγομεν – ἅπαγε τῆς ἀσεβείας –, ἐνέργειαν δὲ τοῦ Πατρὸς τὸν
25 Υἱὸν εὐσεβῶς θεολογοῦμεν. Καὶ ἴν' εἴπω κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον, «οὐχ ἕτερον ἐτέρου, ἀλλὰ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἡ θεότης»². Ἐνέργεια δὲ λέγεται ἕτερον ἐτέρου. Ὅρας σαφεῖς τὰς διαφορὰς τῆς ἀκτίστου οὐσίας τε καὶ ἐνεργείας παρὰ τῶν τοῦ Θεοῦ ἁγίων ἐκπεφασμένας;

43 30 Ἄλλ' ἐρεῖ καὶ αὐτὸς πρὸς ἡμᾶς, μᾶλλον δὲ καὶ φησί, «πῶς τοσοῦτων σημαινομένων ὑπὸ τῆς ἐνεργείας, πάντα παρατρέχοντες ὑμεῖς ἐφ' ἕτερα καταφεύγετε»³; Ἄλλ' ἢ οὐκ οἶδεν ὁ λέγει καὶ

A₁C₃Δ₄LX 1 μετὰ διαφέρειν προστ. εὐ μάλα παριστῶσι Δ₄ 15 οὐσιώδεις Δ₄
18 οὐσιώδεις Δ₄ 32 ὑμεῖς: ἡμεῖς C₃Δ₄

1. *Θησαυροὶ* 34, PG 75,603B. Βλ. *Δογματικὸν Α΄*, 14, PG 149, 261AB.

2. *Κεφάλαια θεολογικά* 2,1, PG 90,1125A.

3. Βλ. *Δογματικὸς Α΄*, 15, PG 149,264A.

περὶ τίνων διαβεβαιούται, παντάπασιν ἀσύνητος ὢν τῶν παρ' ἡμῶν λεγομένων, καὶ πῶς ἀντιλέγει πρὸς ἃ οὐκ οἶδεν; ἢ ἐκῶν ἡμῶν καταψεύδεται, καὶ πῶς εὐσεβῆς ἀληθῶς ὁ τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας καταψευδόμενος; Ἀπαρτίσας γάρ, ὡς ἐνόμισεν 5 αὐτός, τὰ περὶ τῆς ἀκτίστου ἐνεργείας ἐν τῷ πρώτῳ τῶν σηματονομένων, ἄρχεται κατάλογον ποιεῖσθαι τῶν νομιζομένων ὑπ' αὐτοῦ κτιστῶν ἐνεργειῶν, γράφων, «ἐνέργεια λέγεται καὶ ἡ ἐν ἐκάστῳ τῶν ὄντων ἐνοῦσα φυσικὴ δύναμις, ὡς καὶ ἐν τῷ ἐνεργοῦντι τὸ ἐνεργητικόν»¹. Ἡμεῖς οὖν ἐνεργοῦντα τὸν Θεὸν ἡμῶν 10 γινώσκοντες καὶ τῶν ἄλλων μᾶλλον πάντων (ἐπεὶ καὶ τινος τῶν σοφῶν καὶ ἀποστολικῶν ἀνδρῶν φησιν, ὅτι «θέσεις καὶ ἔξεις καὶ τόποι καὶ χρόνοι καὶ εἴ τι τοιοῦτον, οὐ κυρίως ἐπὶ Θεοῦ λέγονται ἀλλὰ μεταφορικῶς, τὸ δὲ πρὸς τὸ ποιεῖν καὶ ἐνεργεῖν ἀνήκον ἐπὶ μόνου τοῦ Θεοῦ ἀληθέστατα ἂν λέγοιτο»²): ἡμεῖς 15 οὖν ὡς ἀληθῶς ἐνεργοῦντα τὸν Θεὸν γινώσκοντες καὶ τὸ ἐνεργητικὸν τοῦτο τὴν φυσικὴν ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν ἔχοντα γινώσκομεν· «ὁ γὰρ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ ἐγὼ ἐργάζομαι»³, φησὶν ὁ Κύριος. Οὐκοῦν ἔχει τὴν ἀπεργαστικὴν τῶν ἐκτὸς καὶ μὴ ὁμοουσίῳν ἑαυτῷ δυνάμιν τε καὶ ἐνέργειαν ὁ Υἱὸς 20 σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Καὶ μὴ μόνον τὴν ἀπεργαστικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐποπτικὴν καὶ προνοητικὴν αἰδίως ἔχει δύναμιν, θεᾶται γὰρ ὡς Θεὸς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν. Ὅτι δὲ διαφέρει τῆς θείας οὐσίας ἡ τοιαύτη δύναμις τε καὶ ἐνέργεια καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης θεῖος πρόεδρος δι' ὀλίγων 25 παραστήσει γράφων· «Θεὸς ἐνεργοῦντα δηλοῖ, θεότης δὲ ἐνέργειαν. Οὐδὲν δὲ τῶν τριῶν ἐνέργεια, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνεργοῦν ἕκαστον αὐτῶν»⁴. Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν· «ἡ θεία φύσις ὑπερβαίνει πᾶσαν τὴν διὰ φωνῆς σημασίαν»⁵. Οὐκοῦν ἡ θεότης οὐ τῆς φύσεως ἀλλὰ τῆς θεατικῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως προσηγορία

A₁C₃Δ₄LX 7 ἐνεργειῶν: ἐνεργεῖν Δ₄ 8 ἐν παραλ. A₁C₃LX 13 πρὸς: πρὸ A₁Δ₄ 29 τοῦ πνεύματος παραλ. C₃ τῆς θεατικῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος C₃Δ₄

1. Βλ. Δογματικὸς Α', PG 149, 261B.

2. Χωρὶον μὴ ἀνιχνευθέν. Βλ. Ἰουστίνου, Ἐρωτήσεις Χριστιανικαί Β,2.

3. Ἰω. 5, 17.

4. Πρὸς Ἀβλάβιον περὶ τοῦ μὴ εἶναι τρεῖς θεοὺς, W. Jaeger, 3, 1, σ. 46· PG 45, 124D-125A.

5. Περὶ θεότητος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, PG 46, 573D-576A.

- καθέστηκε. Ταύτην οὖν τὴν ἐνέργειαν ἄκτιστον φανερώς οὖσαν καὶ κηρυττομένην ἔχειν τὸν Θεὸν ἡμῶν γινώσκουμεν, τῆς αὐτοῦ οὐσίας οὐ χωριζομένην – ἄπαγε –, ἀλλὰ διαφέρουσιν οὕτω κατὰ τοὺς θεολόγους. Ἔφην δ' ἂν ἐνταῦθα καὶ περὶ τῆς ἐνεργείας, ἦν
- 5 ὁ μὲν Γρηγορᾶς τῆς θείας οὐσίας διαστέλλων, ὡς κίνησιν οὖσαν τοῦ ἐνεργοῦντος πρὸς τὰ ἐνεργούμενα, καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ κτιστὴν εἶναι διατείνεται¹. Οἱ δὲ θεοφόροι Πατέρες διαστέλλουσι μὲν τῆς οὐσίας τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν, ἀλλὰ κτιστὴν μὲν τῶν κτιστῶν, τὴν δὲ τοῦ ἄκτιστου ἄκτιστον εἶναι ἀποφαίνονται. Ἄλλ'
- 10 ἐπειδὴ προϊὼν οὗτος τῇ ἀκινήσεια κατὰ τῆς ἀεικινήσιας χρῆται τοῦ Θεοῦ, μὴ συνορῶν ὁ τάλας ὅτι ὁ αὐτὸς Θεὸς ἀκίνητός τε καὶ ἀεικίνητος εὐσεβῶς θεολογεῖται, γενόμενοι κατὰ τόπον, τοῦ Θεοῦ διδόντος, καὶ περὶ ταύτης ἐντελέστερον διαλαβόντες ἀπελεγξωμεν αὐτόν, διὰ τῶν περὶ τῆς ἀκινήσιας αὐτοῦ λόγων καθ'
- 15 ἑαυτοῦ κινουῦντα τὸν Θεόν.
- 44 Ἐνταῦθα δὲ ὁ Γρηγορᾶς, καθάπερ ἀποδέδεικται, τοῦ Θεσσαλονίκης καταψευσάμενος, ὡς παρατρέχοντος ἅπαντα τὰ παρὰ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐνεργείας δηλούμενα, καταφεύγειν φησὶ τοῦτον ἐφ' ἅπερ οὐκ ἔστιν ἐν ταῖς γραφαῖς. Καὶ τοίνυν πρὸς τοῖς
- 20 ἄλλοις εἰπόντος, ὅτι κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον καὶ τὸν ἐκ Δαμασκοῦ θεοφόρον Ἰωάννην, «ἐκ τῆς ἀκτιστοῦ ἐνεργείας ἢ ἄκτιστος οὐσία χαρακτηρίζεται»², καὶ προσενεγκόντος ὅτι τὸ χαρακτηρίζον τοῦ χαρακτηριζομένου διαφέρει, κἀντεῦθεν συναγαγόντος ἐπιστημόνως καὶ ἀποδείξαντος διαφέρειν τῆς ἀκτιστοῦ οὐσίας
- 25 τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν, ὁ Γρηγορᾶς «καὶ ποῦ διαφέρειν ὅλως εἶπε; φησὶ· χαρακτηρίζειν μὲν γὰρ ἀκηκόαμεν, διαφέρειν δὲ οὐδαμῆ τοὺς θεῖους ἄνδρας ἐκείνους εὐρίσκομεν λέγοντας»³.
- 45 Ὅτι μὲν οὖν καὶ τὸ διαφέρειν ἀνάγραπτον, παρείσθω νῦν λέγειν. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς χαρακτηρίζειν συνθέμενος, τὸ ἐντεῦθεν
- 30 ἐξ ἀνάγκης ἐκβαῖνον οὐ δέχεται, μηδ' αὐτοῖς τοῖς ὑπ' αὐτοῦ λεγομένοις παρακολουθεῖν δυνάμενος, παραπλήσιόν τι πάσχων, ὡς ἂν εἴ τις ἀποδεικνύντος ἐν τοῖς συλλογισμοῖς ἐκ τοῦ ἔπε-

A₁C₃Δ₄LX 2 ἐνέργειαν μεταφέρουσιν μετὰ κηρυττομένην C₃Δ₄ 8 τῆς οὐσίας ... κτιστὴν μὲν παραλ. Δ₄ 20 μετὰ ὅτι προστ. καὶ A₁Λ₂LX

1. Δογματικός Α΄, 14, PG 149, 261BC.

2. Μαξίμου ὁμολογητοῦ, Ζήτησις μετὰ Πύρρου, PG 91, 341A.

3. Δογματικός Α΄, 15, PG 149, 264AB.

σθαι διαφέρειν τῶν προτάσεων τὸ συμπέρασμα (τὸ γὰρ ἐπόμενον τοῦ ἡγουμένου διαφέρει) παρῶν ἕτερος, ἔπεσθαι μὲν ἔλεγε, διαφέρειν δὲ μηδὲν τῶν συλλογιστικῶν προτάσεων τὸ συμπέρασμα, μηδὲ τοῦτο συνορῶν, ὅτι τὰ αἷτια τῶν αἷτιατῶν αἰεὶ κατὰ τι
 5 διαφέρει. Ἐφεξῆς δὲ μὴ μόνον ἀμαθῆ φιλόσοφον ἑαυτὸν παριστᾶς ὁ Γρηγορᾶς, ἀλλὰ καὶ δυσσεβεῖν αἰρούμενος, «εἰ δὲ τὸ χαρακτηρίζειν, πρὸς ἡμᾶς φησιν, ἀντὶ τοῦ διαφέρειν αὐτοῖς λαμβάνετε, ὦρα λοιπὸν ὑμῖν, ἐπεὶ καὶ χαρακτῆρα τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς τῆς Γραφῆς ἀκούετε λεγούσης, ἀνόμοιον τὸν Υἱὸν τῷ
 10 Πατρὶ κηρύττειν καὶ ἀνούσιον καὶ σφόδρα τὴν φύσιν διάφορον».

46 Ὅρατε, ὅπως καὶ παραχαράττει φανερῶς τὰ ἡμέτερα καὶ μετὰ τοῦ παραχαράττειν συλλογιζόμενος ἐκῶν πάλιν ἀποκρούεται τὸ ἀκόλουθον, ταῦτο δ' εἰπεῖν τὴν ἀλήθειαν; πρὸς δὲ τούτοις καὶ βλασφημῶν φανερῶς, ἢ οὐκ αἰσθάνεται ἢ οὐκ αἰσχύνεται;
 15 Ἡμῶν γὰρ ἐκ τοῦ χαρακτηρίζειν συναγόντων τὸ διαφέρειν, αὐτὸς ἡμᾶς λαμβάνειν, φησὶ τὸ χαρακτηρίζειν ἀντὶ τοῦ διαφέρειν. Εἶτα προσθεῖς, ὡς «ἐπεὶ καὶ χαρακτῆρα τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς τῆς γραφῆς ἀκούετε λεγούσης», οὐκ ἐπήνεγκε τὸ ἀκόλουθον, ὡς «ὦρα λοιπὸν ὑμῶν κατὰ τι διαφέροντα τὸν Υἱὸν
 20 κηρύττειν τοῦ Πατρὸς», ἐπεὶ μετὰ τοῦ ἀκολούθου καὶ ἡμᾶς τῆς εὐσεβείας ἀσφαλῶς ἀντεχομένους ἐντεῦθεν ὑπεδείκνυ (καὶ γὰρ ἴσμεν διαφέροντα τῷ εἶναι ἐκ Πατρὸς τὸν ἐξ ἀγεννήτου Πατρὸς γεννητῶς ὑπάρχοντα Υἱόν), ἀλλὰ συνεπέρανε τὸ μηδαμῶς ἐκβαῖνον, ὡς «ἐπεὶ καὶ χαρακτῆρα τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν τῆς
 25 Γραφῆς ἀκούετε λεγούσης, ὦρα λοιπὸν ὑμῶν ἀνόμοιον τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν κηρύττειν καὶ σφόδρα τὴν φύσιν διάφορον».

47 Φαῖμεν δ' ἂν ἡμεῖς νῦν ἄγαν δικαίως πρὸς αὐτόν, ὡς, ἐπειδήπερ αὐτὸς ἐκ τοῦ διαφέρειν τὸ ἀνόμοιον συνάγεις, διαφέρει δὲ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς κατὰ τὴν ὑπόστασιν, ὦρα σοι λοιπὸν
 30 ἀνόμοιον τῷ Πατρὶ κηρύττειν τὸν Υἱόν. Καὶ τὸ ἔτι ἀθλιώτερον, ὡς οὐδὲ τῆς ἐκ διαμέτρου κακοδοξίας ἀμοιρεῖς. Ἐπεὶ γὰρ σὺ καὶ τὸ χαρακτηρίζον τοῦ χαρακτηριζομένου κατὰ μηδὲν διαφέρειν διατείνῃ, χαρακτῆρ δὲ ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνωτάτω Πατρὸς, κατ' οὐδὲν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς διαφέρει κατὰ σέ. Ἡμεῖς δὲ καὶ
 35 χαρακτηρίζεσθαι τὴν ἄκτιστον οὐσίαν ἐκ τῆς ἀκτίστου ἐνεργείας

ἐδιδάχθημεν καὶ συνήκαμεν ἐντεῦθεν, ὡς οὔτε ἀνόμοιός ἐστι τῆ ἀκτίστῳ οὐσίᾳ ἢ ἄκτιστος ἐνέργεια (πῶς γὰρ ἂν χαρακτηρίσῃ τὸ ἀνόμοιον;) καὶ ὅτι διαφέρει τῆς ἀκτίστου οὐσίας ἢ ἄκτιστος ἐνέργεια (πῶς γὰρ καὶ τί ποτ' ἂν χαρακτηρίσῃ τὸ μηδαμῆ 5 παρηλλαγμένον;).

48 Ἄλλ' οὕτως ὁ Γρηγορᾶς θεατρίσας τὴν οἰκείαν ἀμαθίαν καὶ τὴν δυστροπίαν καὶ τὴν δυσσέβειαν, ἐνασχημονήσας ἐφεξῆς ταῖς ἐκτόποις κωμωδίαις πρὸς τοὺς διορθοῦν ἐπιχειροῦντας αὐτὸν ἐπήγαγεν· «ὁ δὲ Παλαμᾶς οὐδὲν πρὸς ταῦτα ἀποκρινάμε- 10 νος», τοῦτο μόνον ἀληθὲς λέγων· αὐτοῦ γὰρ μηδὲν τῶν προγεγραμμένων ἐνταῦθα προενεγκόντος ἐν τῇ διαλέξει, πῶς ἂν ὁ Παλαμᾶς ἀπελογήσατο πρὸς τὰ μηδαμῶς εἰρημένα κατηγορήματα; Τὸ δὲ καὶ τὴν ἀπολογίαν ἀπόκρισιν φάναι τὸν Γρηγορᾶν, τῆς αὐτοῦ πολυμαθίας ἴδιον ἀγνοεῖν διαφορὰν ἀπολογίας καὶ 15 ἀποκρίσεως, ἴσως δὲ καὶ τοῦ ἰδίου φρονήματος, πολλὰ καὶ τῶν ἐν τῇ κτίσει συμφύρειν ἐνάγοντος, ὥσπερ καὶ τῶν ἄνω τῆς κτίσεως. «Ἄλλ' ὁ Παλαμᾶς, φησί, μηδὲν πρὸς ταῦτα ἀποκρινάμενος, ἑτέραν ἐβάδισε λέγων· εἶτα οὐχ ὁ μέγας φάσκει Βασίλειος ἕκ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ γνωρίζειν ἡμᾶς τὸν Θεόν; Αἱ γὰρ 20 ἐνέργειαι αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἢ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος¹. Ταύτας οὖν τὰς ἐνεργείας ἔχει ὁ Θεός, ἄλλος ὢν ἄλλας οὔσας καὶ ἀκτίστους. Αὗται γὰρ εἰσιν αἱ πρόνοιαι, αἱ πρόοδοι, τὸ ἄπειρον, τὸ ἄτρεπτον, τὸ ἀπλοῦν, ἢ σοφία, ἢ δύναμις καὶ τὰ τοιαῦτα, ἄλλα μὲν ὄντα παρὰ τὴν οὐσίαν, ἄκτιστα 25 δέ»².

49 Τοῦτο περιεστοιχισμένον ἐστὶ καὶ ἀναμεμιγμένον πολλῶ τῷ ψεύδει. Τὰ ἐναπειλημμένα μέντοι λέξει διὰ τῶν ἡμετέρων, οἷόν τινες σπινθῆρες, τὴν τοῦ Γρηγορᾶ πλάνην ἱκανὰ κατακαίειν, εἴ τις αὐτὰ μετὰ συνέσεως σκοποίῃ καὶ τὰς ἐνεργείας δὲ τοῦ Θεοῦ 30 ἐξ ὧν αὐτὸν γινώσκομεν, οὐχ ὁ Παλαμᾶς ἐστὶν ἀπλῶς ὁ καταλέγων, ἀλλ' αὐτὸς ὁ μέγας Βασίλειος, γράφων πρὸς Ἀμφιλόχιον περὶ τῶν διατεινομένων εἰδέναί τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ λεγόν-

A₁C₃Δ₄LX 2-4 πῶς γὰρ ἂν ... ἢ ἄκτιστος ἐνέργεια *παραλ.* Δ₄ 8 ἐκτόποις:
 ἀτόποις L 9-10 ἀποκρινόμενος Δ₄ 30 ἀπλῶς ἐστὶν C₃Δ₄

1. Ἐπιστολὴ 234,1, PG 32, 869.

2. Δογματικὸς A΄, 16, PG 149, 264CD.

των οὐχ ὄν ἀγνοοῦμεν, ἀλλ' ὄν οἶδαμεν σέβομεν Θεόν, τὸ τὸν Θεὸν εἰδένα πολύσημον· «Καὶ γὰρ τὴν μεγαλειότητα τοῦ Θεοῦ εἰδέναί λέγομεν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν πρόνοιαν καὶ τὸ δίκαιον αὐτοῦ τῆς κρίσεως καὶ τὸ
5 δημιουργικὸν καὶ προγνωστικὸν καὶ ἀνταποδοτικὸν, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν τὴν οὐσίαν. Μὴ τοίνυν παραλογιζέσθωσαν ἡμᾶς διὰ τῆς ἀπλότητος. Αἱ μὲν γὰρ ἐνεργεῖαι τοῦ Θεοῦ ποικίλαι, ἡ δὲ οὐσία ἀπλή. Ἡμεῖς δὲ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεὸν ἡμῶν, τῇ δὲ οὐσίᾳ αὐτοῦ προσεγγίζειν οὐχ ὑπισχνούμεθα. Αἱ
10 μὲν γὰρ ἐνεργεῖαι αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουν, ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος»¹.

50 Αὐτὸς οὖν ἑαυτὸν κἂν τούτοις ὁ Γρηγορᾶς ἀθλίως ἐξελέγχει κτίσμα ποιῶντα τὸν Θεόν, τὰς ἐνεργείας ταύτας τοῦ Θεοῦ δογματίζων εἶναι κτίσματα, ὡς ποικίλας οὐσας καὶ πρὸς ἡμᾶς
15 καταβαινούσας, ὡς παρ' ἡμῶν μετεχομένας καὶ διαφορὰν ἔχούσας πρὸς τὴν ἐνιαίαν καὶ ἀπλουστάτην καὶ παντάπασιν ἀμέθεκτον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὸ τοῦ Θεοῦ προγνωστικόν, ἐν ᾧ καὶ οἱ προορισμοὶ τῶν ὄντων, ποικίλον τε ὄν καὶ ἐξ αἰδίου τῷ Θεῷ προσὸν καὶ πρὸ τῶν ὄντων ὄν; Τίς οὐκ οἶδε τῆς
20 τοῦ Θεοῦ προνοίας τὸ ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον, εἰ καὶ καταβαίνει πρὸς ἡμᾶς, ὡς ἂν εἶποι τις, ἀκλίτως, ἅτε μετεχομένη παρὰ πάντων, κατὰ τὸν εἰπόντα, «πάντα μετέχει προνοίας ἐκ τῆς παναιτίου θεότητος ἐκβλυζομένης»²; Τίς ἀγνοεῖ τὴν τῶν ἀπηριθμημένων πρὸς ἀλληλα διαφορὰν, μὴ μέντοι κατὰ τὸ ἄκτιστον
25 σαφῶς προσοῦσαν;

51 Τὰ δ' ἐξῆς τῶν αὐτοῦ πρὸς τὰ παρ' ἡμῶν ἐκεῖνα λόγων ἐνήν ἡμῖν ἀναιρετικὰ δεῖξαι καὶ τῶν θείων ὑποστάσεων. Ἄλλ' ἐπεὶ προσπλέκει καὶ τὴν συκοφαντίαν καὶ οὕτω προσεπάγει τὴν ἀντιλογίαν, οὐκ ἄρα πρὸς ἡμᾶς ὁ λόγος. Ἄφῶμεν οὖν ἐν τούτοις
30 τὸν τοιοῦτον, αὐτὸν ὑφ' ἑαυτοῦ κοπτόμενόν τε καὶ καταβαλλόμενον. Ἄλλὰ τίς ἡ συκοφαντία; Ὅτι λεγόντων ἡμῶν κατὰ τι διαφέρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θείαν ἐνεργεῖαν, ἐκεῖνος, συκοφαντῶν, φησὶν ἄλλον λέγειν ἡμᾶς Θεὸν τὴν οὐσίαν καὶ ἄλλον

A₁C₃Δ₄LX 5-6 οὐκ αὐτὴν: οὐ κατ' αὐτὴν C₃Δ₄ 16 καὶ παντάπασιν παραλ. Δ₄
32-33 συκοφαντῶν παραλ. C₃Δ₄ 34 Θεὸν ἡμᾶς A₁

1. Ἐπιστολὴ 234, 1, PG 32, 868C-869A.

2. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ οὐρανοῦ ἱεραρχίας* 4,1, PG 3, 177C.

τὴν ἐνέργειαν· ὥσπερ ἂν εἰ καὶ Σαβέλλιος, ἄλλον ἡμᾶς τὸν Πατέρα λέγοντας καὶ ἄλλον τὸν Υἱόν, καθ' ὃ καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἐκεῖνος συκοφαντῶν ἔλεγεν, ἄλλον ἡμᾶς Θεὸν σέβειν τὸν Υἱόν καὶ ἄλλον τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον μὲν Θεὸν σεσαρκῶ-
 5 σθαι δι' ἡμᾶς, ἄλλον δὲ εἶναι τὸν μὴ σεσαρκωμένον. Ἐφεξῆς δὲ πάλιν ὁ Γρηγορᾶς τῇ αὐτῇ χρησάμενος συκοφαντία, προσεξα-
 ρτῶ ταύτη καὶ μείζω φλυαρίαν, λέγων πρὸς ἡμᾶς, «εἰ ἕτερον οὐσία καὶ ἕτερον Θεὸς ὁ τὴν οὐσίαν ἔχων», καὶ «ἄλλο τὸ ἔχον
 10 εἶναι τὸν Θεόν, ἄλλο δὲ τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ· λέγεται γὰρ ὁ Θεὸς καὶ οὐσίαν ἔχειν καὶ ὑπαρξιν. Ἔσται ἄρα καθ' ὑμᾶς Θεὸς ἀνύ-
 παρκτος καὶ ὑπαρξίς Θεοῦ ἄθεος»².

52 Ἡμεῖς δὲ τῶν συκοφαντιῶν τούτων ἀλογήσαντες, ἐξ αὐτῶν τῶν ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ γραφομένων ἀντιπεριστήσομεν αὐτῷ τὰ
 15 σοφίσματα λέγοντες πρὸς αὐτόν· ἐπειδὴ πάντη τε καὶ πάντως ἀδιάφορον ἐπὶ Θεοῦ νομίζεις τὸ ἔχον καὶ τὸ ἐχόμενον, ἔχειν δὲ λέγεις τὸν Θεὸν ὑπαρξιν, ἔχει ἄρα κατὰ σέ καὶ Θεόν, καὶ ἐπεὶ ὁ Θεὸς καὶ οὐσίαν ἔχει καὶ ὑπαρξιν καὶ δύναμιν καὶ ἐνέργειαν καὶ ταῦτα πάντα μηδαμῆ μηδαμῶς διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἔχει
 20 ἄρα καὶ Θεὸν καὶ Θεὸν καὶ Θεὸν ὁ τοῦ Γρηγορᾶ Θεός. Ἄλλ' οὐκ ἐπὶ πλεόν τούτῳ συλληρεῖν ἀνεχόμενοι, λόγον δὲ ἀληθείας κἀνταῦθα προτείνοντες, ἐροῦμεν πρὸς αὐτόν, ὡς, εἰ τὸ ἔχον οὐ ἔχει κατὰ μηδὲν ἐπὶ Θεοῦ διαφέρει κατὰ σέ, ἔχει δὲ ὁ Πατὴρ Υἱόν καὶ Πνεῦμα, κατ' οὐδὲν λοιπὸν ἀλλήλων διαφέρουσι, καὶ
 25 ἀσφαλῶς ἔσται δογματίζων ὁ Σαβέλλιος, εἰ μὴ δυσσεβῶς ὁ Γρηγορᾶς φρονεῖ. Ἄλλως τε οὐδὲ τὸ διαφέρον πᾶν καὶ ἄλλο-
 τρίας ἔχει πρὸς ὃ διενήνοχεν.

53 Προῖων δὲ ὁ Γρηγορᾶς³ μεθ' ἡμῶν καὶ Βασιλείῳ τῷ μεγάλῳ πολεμῶν, κατὰ πολλοὺς τρόπους διαφέρειν δεικνῦντι τῆς τοῦ
 30 Θεοῦ οὐσίας τὰς αὐτοῦ ἀκτίστους ἐνεργείας, «εἰ διαφέρει, φησί, τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τά τε ἄλλα καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ πρόνοια, καὶ διάφορον ἀεὶ ἕκαστον ἐκάστου, ζητητέον πῶς ἂν εἴη τοῦ Θεοῦ ἕκαστον καὶ

A₁C₃Δ₄LX 24 ἀλλήλων παραλ. A₁

1. Δογματικός A', 17, PG 149, 265A.

2. Αὐτόθι.

3. Δογματικός A', 18, PG 149, 268BC.

πῶς ἐν ἐνὶ καὶ ἀλλήλοις συμφωνήσει, καὶ πότερον πρότερον
 δυαδικῶς οὕτω προερχομένων καὶ αἰεὶ μετὰ τοῦ ἀτελοῦς; Εἰ γὰρ
 ἀλλήλων ἀλλήλα διαφέρει, ἐστερῆται πάντως ἀλλήλων ἀλλήλα
 καθ' ὃ διαφέρει· καὶ γίνεται δύναμις μὲν ἄσοφος, σοφία δὲ
 5 ἀδύναμος καὶ Θεὸς ἄσοφος καὶ ἀδύναμος καὶ αἰεὶ κατὰ τὸν
 ὁμοῖον τρόπον, ἐστερημένα πάντων ἅπαντα καὶ δεόμενα ἀλλή-
 λων ἀλλήλα. Φησὶ δὲ καὶ ὁ θεολόγος· 'τίς ἀτελοῦς θεότητος
 ὄνησις;'¹». Ἀκούετε, ὅσοι μυσταγωγοὶ καὶ μύσται τῆς ἀνωτάτω
 καὶ προσκυνητῆς Τριάδος; Καὶ Σαβέλλιος γὰρ ἂν εἶπεν, 'εἰ
 10 ἕτερον Θεοῦ καὶ ἀλλήλων ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ
 διαφέρει αἰεὶ ἕκαστον ἐκάστου, ζητητέον πῶς ἂν εἴη τοῦ Θεοῦ
 ἑκάτερον, εἰ διάφορον αὐτοῦ καὶ ἀλλήλων, καὶ πῶς ἀλλήλοις
 συμφωνήσει διαφέροντα ἀλλήλων, καὶ πότερον πρότερον τού-
 τοιν ἂν εἴη, δυαδικῶς οὕτω προερχομένων, καὶ πῶς Θεὸς ἄκτι-
 15 στος καὶ ὄρατος γενόμενος καὶ Θεὸς παντάπασιν ἀόρατος καὶ
 Θεὸς πάλιν ἐκ Θεοῦ καὶ οὐ πολλοὶ θεοί, καὶ ποῦ τὸ τῆς πολυ-
 θεΐας στήσεται προχωρούσης αἰεὶ μετὰ τοῦ ἀτελοῦς; Εἰ γὰρ
 ἀλλήλων διαφέρουσιν, ἐστερῆνται πάντως ἀλλήλων, καθ' ὃ δια-
 φέρουσι καὶ γίνεται Πατὴρ μὲν Θεός, ὃς οὐχὶ καὶ Υἱός, Υἱὸς δὲ
 20 Θεός, ὃς οὐχὶ καὶ Πατὴρ, ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα, τῶν ἑτέρων
 ἕκαστον ἐστερημένον καὶ δεόμενα ἀλλήλων· καὶ τίς ἀτελοῦς
 θεότητος ὄνησις;

54 Οὕτω συνάδει τὰ τοῦ Γρηγοῦ τοῖς τοῦ Σαβελλίου δόγμασι.
 Καὶ οὕτω, κατ' ἐκεῖνον, συκοφάντης ἐστὶ τῶν εὐσεβούντων καὶ
 25 ταῖς ἑαυτοῦ θέσεσιν ἀντιλέγων οὐκ αἰσθάνεται. Ὡσπερ γὰρ οὐχ
 ἕτερον Θεὸν λέγομεν τὸν σαρκωθέντα Λόγον, εἰ καὶ καθ' ὑπό-
 στασιν διαφέρει τοῦ Πατρὸς, οὕτως οὐδ' ἕτερον λέγομεν Θεὸν
 τὴν θεϊαν ἐνέργειαν, εἰ καὶ διαφέρει τῆς οὐσίας, ὡς ἀπεργαστι-
 κῆ οὐσα τῶν μὴ ὁμοουσίων, μεθεκτὴ τε καὶ ληπτὴ κατὰ τὸ
 30 ἐγχωροῦν καὶ δεκτικὴ τῶν ὀνομάτων ἐκ τούτων κατὰ τοὺς θεο-
 λόγους. Ἐπεὶ καὶ Βασίλειος μὲν ὁ μέγας «δυνάμεως, φησὶ, καὶ
 σοφίας καὶ τέχνης, ἀλλ' οὐχὶ τῆς οὐσίας ἐνδεικτικὰ ἐστὶ τὰ
 ποιήματα»². Ἰωάννης δὲ ὁ Δαμασκηνὸς θεολόγος «ἔργον μὲν,

A₁C₃Δ₄LX 1 πότερον: πρότερον Δ₄ 5 καὶ Θεὸς ἄσοφος καὶ ἀδύναμος
παρὰ. Δ₄ 6-7 ἀλλήλων *παρὰ*. A₁ 21 δεόμενον A₁LX 27 Θεὸν λέγομεν C₃Δ₄

1. Πρβλ. Λόγος 40, 44, PG 36, 421.

2. Κατὰ Εὐνομίου 2, 32, PG 29, 648A.

φησί, θείας φύσεως ἢ προαιώνιος γέννησις, ἔργον δὲ θείας
 θελήσεως ἢ κτίσις»¹. Πῶς δὲ καὶ συμφωνήσει, φησίν, ἡ ἐνέργεια
 τῆ οὐσία; Πῶς γε μὴν οὐ συμφωνος ἔσται μηδαμῶς οὐσα τῆς
 οὐσίας ἄνευ; Οὐ γὰρ τὸ διαφέρειν καὶ χωρίζειν ἔστιν, οὐδ'
 5 ὧπταί ποτέ τις χωρὶς οὐσίας ἐνέργεια. Ποία δὲ προτέρα τῶν
 ἐνεργειῶν, ὁ Γρηγορᾶς ζητεῖ; Ἀκουέτω Διονυσίου τοῦ μεγάλου,
 γράφοντος ἐν τοῖς περὶ τοῦ ὄντος, «πρώτην τὴν τοῦ αὐτοεῖναι
 δωρεὰν ἢ αὐτοὑπεραγαθότης προβαλλομένη, τῆ πρεσβυτέρα
 10 αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ αἱ τῶν ὄντων ἀρχαί»², περὶ ὧν φησιν ὁ θεῖος
 Μάξιμος ἐν τοῖς σχολίοις: «αὐτὸς ὁ Θεὸς νοῦς ὁλος ὢν, ὁλος
 ἔστιν ἐπιστήμη. Τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ νόες εἰσὶν, ἔοικότες
 θεωρήμασι τῆς ἐπιστήμης. Εἰσὶ δὲ ὁμοῦ καὶ διακεκριμένα ἐν
 αὐτῷ, ὡς καὶ ἐν ψυχῇ ὁμοῦ πολλαὶ ἐπιστήμαι οὐσαι ἀσύγχυτοι
 15 μένουσι καὶ ἐνεργοῦσιν ἔξω κατὰ μίαν ὅταν δέη»³. Οὐχ ὡς
 ποιότητος ἐν τῷ Θεῷ λέγων εἶναι τὰ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ
 ταῦτα, καθάπερ τῶν ἐπιστημῶν αἱ πλείους εἰσὶν ἐν τῇ ψυχῇ,
 ἅπερ ὁμοῦ τέ εἰσι καὶ διακεκριμένα ἐν αὐτῷ – ἅπαγε τῆς παρα-
 νοίας – ἀλλὰ καθάπερ γεννᾶν μὲν κατὰ φύσιν τὸν Πατέρα καὶ
 20 Θεὸν φάμεν τὸν ὁμοούσιον αὐτῷ Υἱόν, ὡς καὶ ἄνθρωπος γεννᾶ
 κατὰ φύσιν τὸ ὁμοούσιον αὐτῷ καὶ ὁ μὴ τοῦθ' οὕτω λέγων τοῦ
 τῶν δυσσεβῶν κόμματός ἐστι.

55 Λέγομεν δὲ πάλιν εὐσεβῶς γεννᾶν μὲν τὸν Θεόν, οὐχ ὡς
 ἄνθρωπον δέ, οὐ γὰρ τὸ κατὰ χρόνον δευτερεῖον, ἵνα τᾶλλα νῦν
 25 παρῶ, οὕτω καὶ ἡ ὄντοτης καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ
 δικαιοσύνη καὶ ἡ δύναμις καὶ ὅσα ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἶναι
 λέγεται καὶ ἐν αὐτῷ ἔστι μὲν ἐν τούτῳ καθάπερ ἐν ψυχῇ τῶν
 ἐπιστημῶν αἱ πλείους, ὡς ὁμοῦ καὶ διακεκριμένα ὄντα ἐν αὐτῷ
 τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι καὶ ὁ μὴ τοῦθ' οὕτω
 30 λέγων τοῦ κόμματός ἐστι τῶν δυσσεβῶν. Ἄλλ' ἔστι λέγειν εἶναι
 αὐθις ἐν Θεῷ τὰ προειρημένα πάντα καὶ οὐχ ὡς ἐν ψυχῇ τὰς
 ἐπιστήμας. Καὶ γὰρ οὐχ ὡς ποιότητες ταῦτ' ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ,
 καθάπερ ἐν ἐκείνῃ τῶν ἐπιστημῶν αἱ πλείους, ἀλλ' ὡς δυνάμεις

A₁C₃Δ₄LX 8 αὐτοὑπεραγαθότης: αὐτοαγαθότης A₁LX 14 ἀσύγχυτοι Δ₄
 27 ἐν τῇ ψυχῇ A₁ 31 αὐθις: πάλιν C₃Δ₄

1. Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως 1,8, PG 94, 813AB.

2. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 4,5, PG 3, 820CD.

3. Σχόλια εἰς τὸ Περὶ θεῶν ὀνομάτων 4,5, PG 4, 320D.

μόνον καὶ ἐνέργειαι. Καὶ ἴν' ὁ λέγω γένηται σαφέστερον, κἂν ἀπ' εὐτελεστάτου παραδείγματος, ψύξειε μὲν ἂν καὶ ὁ Θεὸς ὡς ἢ χιών, εἶπερ θελήσει, καὶ τὴν χαλδαϊκὴν γὰρ κατέψυξε κάμινον ἐπιφανείς, οὐκ ἔχει δὲ τὴν ψυχρότητα ὡς ποιότητα, καθάπερ ἢ
 5 χιών, καθ' ἣν αὕτη καὶ ψύχει, τῆς ἐνεργείας αἰτίαν ἔχουσα τὴν ἔξιν. Οὕτω καὶ ὁ διδάσκαλος τὸν μαθητὴν σοφίζει μὲν, ἀλλ' ὡς ποιότητα τὴν ἐπιστήμην ἔχων ἐν ψυχῇ, καθ' ἣν σοφίζει τὸν μαθητευόμενον. Ὁ δὲ Θεός, οὐχ ὁ Πατὴρ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ
 10 Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, δύναται μὲν σοφίζειν, καὶ σοφίζει τῇ δυνάμει χρώμενος, οὓς ἂν ἐθέλη, οὐκ ἔχει δὲ τὴν σοφίαν ὡς ποιότητα, ἀλλ' ὡς ἐνέργειαν μόνον.

56 Ὅταν οὖν ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ τὴν σοφίαν λέγωμεν, οὐ τὴν οὐσίαν ἀλλὰ τὴν φυσικὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ὑμνοῦμεν. Ὅταν δὲ ἀπὸ ταύτης τὴν ὑπερώνυμον παντάπασιν οὐσίαν ὀνομάζωμεν
 15 σοφίαν, οὐκ ἐξ αὐτοῦ ταύτην λέγομεν – ἄπαγε τῆς ἀτοπίας –, ἀλλὰ κατὰ πάσης νοερᾶς ἐνεργείας ἀπόλυσιν, τῇ τῶν θείων τούτων ἐνεργειῶν ἐπιβάλλομεν αἰτία καὶ πηγῇ, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ
 Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Ταῦτ' ἄρα καὶ σοφίαν εἶναι τε καὶ μὴ εἶναι καθ' ὑπεροχὴν καὶ ζωὴν καὶ ἀγαθότητα καὶ τὰ τοιαῦτα
 20 τὸν Θεὸν θεολογοῦμεν, οὐ τὸν Πατέρα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Διὸ καὶ ἐνιαίως τὴν ὑπερουσιότητα ἐκείνην αἰεὶ θεολογοῦμεν. Κἂν νόησιν αὐτὴν καλέσωμεν, οὐ συννοοῦμεν
 25 τῆνικαῦτα καὶ οὐσίαν ὑποκειμένην ταύτῃ, κἂν οὐσίαν εἴπωμεν αὐτὴν οὐκ ἔχειν συνεπινοοῦμεν καὶ τὴν τοῦ νοεῖσθαι δύναμιν.

57 Οὐχ οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἐκ Θεοῦ καὶ ἐν Θεῷ, καθάπερ ἄνωτέρω δέδεικται, κοινῆς τῶν τριῶν προσκυνητῶν προσώπων ἀκτίστου δυνάμεως καὶ ἐνεργείας. Ταύτην γὰρ οὐχ ἐνιαίως αἰεὶ
 30 προάγουσιν οἱ θεολόγοι. Καὶ μάρτυς ἀξιόπιστος ὁ θεῖος Μάξιμος πολλαχοῦ γράφων, κἂν τοῖς πρὸν τὸν μέγαν Διονύσιον *Περὶ τοῦ ὄντος* συγγραφόμενον *Σχολίοις*, ὅτι «τὰ ἐναντία, ἐὰν ὁμοῦ γένωνται, συμφθείρονται. Ἐν δὲ ταῖς νοήσεσι τοῦ Θεοῦ καὶ πάντα ἦσαν ὁμοῦ ὄντα καὶ ἀσυγχύτως καὶ οὐκ ἐν τόπῳ, οὐ γὰρ
 35 εἰσι παραδείγματα τῶν ὄντων. Ὅθεν καὶ πάντων ἀρχὴ ὁ Θεός.

Ἄρχῃ γάρ ἐστι πᾶν τὸ προῦφεστῶς τοῦ γινομένου»¹. Καὶ ἀλλα-
 χοῦ πάλιν· «ἀναρχός ἐστι, φησίν, ἡ πρόνοια, ὡς καὶ πρὶν ἢ
 παραχθῆναι πάντων ὄντων ἐν ταῖς αἰδίοις τοῦ Θεοῦ νοήσεσιν,
 ἅς προορισμοὺς ὠνόμασεν ὁ θεῖος Παῦλος², καθ' ἃς νοήσεις τοῦ
 5 Θεοῦ τὰ τε μέλλοντα παράγεσθαι προετυποῦτο καὶ ἡ πρόνοια
 τοῦ Θεοῦ ἀνάρχως προῦπήρχε πάσης κτίσεως. Προνοίας γὰρ ἦν
 θείας, ἥτοι προεγνωσέως, τὸ βούλεσθαι παραγαγεῖν κτίσιν τὴν
 ἀπολαύσουσαν τῆς προνοητικῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος»³.

58 Διονυσίου δὲ τοῦ μεγάλου πάλιν τὰς τοῦ ἀκινήτου Θεοῦ
 10 κινήσεις ὑμνοῦντος, ὡς αὐτός φησι θεοπρεπῶς, καὶ τὸ μὲν εὐθὺς
 νοεῖν ἡμᾶς διδάσκοντος, «τὸ ἀκλινὲς καὶ τὴν ἀπαρέγκλιτον
 πρόοδον τῶν ἐνεργειῶν, τὸ δὲ ἐλικοειδὲς τὴν σταθερὰν πρόοδον
 καὶ τὴν μόνιμον στάσιν, τὸ δὲ κατὰ κύκλον τὸ ἐπιστρέφειν τὰ
 παρ' αὐτοῦ ὄντα πρὸς ἑαυτὸν»⁴, καὶ μικρὸν ἀνωτέρω «κινεῖσθαι
 15 τὸν Θεὸν εὐσεβῶς οἰητέον τῷ εἰς οὐσίαν ἄγειν καὶ συνέχειν τὰ
 πάντα καὶ τῷ παρεῖναι πᾶσι καὶ ταῖς ἐπὶ τὰ ὄντα πάντα προνοη-
 τικαῖς αὐτοῦ προόδοις καὶ ἐνεργείαις»⁵. ὁ θεῖος Μάξιμος «κίνη-
 σίς ἐστι, φησί, Θεοῦ ἢ εἰς τὸ γενέσθαι τὰ ὄντα βούλησις αὐτοῦ
 καὶ αἱ πρόοδοι τῆς εἰς τὰ πάντα προνοίας αὐτοῦ»⁶. Πῶς οὖν ἡ
 20 τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ὄντα κίνησις, μᾶλλον δὲ αἱ διάφοροι πρὸς τὰ
 ὄντα τούτου πρόοδοί τε καὶ κινήσεις καὶ αἱ αἰδίοι νοήσεις καὶ
 οἱ προορισμοὶ τῶν ὄντων οὐχὶ τῆς οὐσίας οὐδὲ περὶ τὴν οὐσίαν,
 ἀλλ' οὐσία ἔσονται καὶ ταῦθ' αἱ πλείους; Πῶς δὲ ἡ εἰς τὸ
 γενέσθαι τὰ ὄντα τούτου βούλησις καὶ κίνησις, αἱ τε αἰδίοι
 25 νοήσεις καὶ οἱ προορισμοὶ τῶν ὄντων καὶ τὸ συνέχειν τὰ πάντα
 τὸν Θεὸν καὶ αἱ πρὸς τὰ ὄντα πάντα προνοητικαὶ τούτου πρόο-
 δοί τε καὶ ἐνεργεῖαι τοῖς πᾶσιν ἂν συναριθμοῖντο, κτίσματα
 οὔσαι, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν; Εἰ γὰρ συναρίθμια τοῖς πᾶσι ταῦτα
 καὶ κτιστά, δεήσει τούτοις ἐξ ἀνάγκης καὶ βουλῆς θείας καὶ
 30 κινήσεως, προορισμῶν τε καὶ προόδων καὶ ἐνεργειῶν ἑτέρων,

A₁C₃Δ₄LX

1 προῦφεστὸς LA₁

16 καὶ τῷ παρεῖναι... πάντα παραλ. Δ₄

1. Σχόλια εἰς τὸ περὶ θεῶν ὀνομάτων 5, 7, PG 4, 324AB.

2. Ρωμ. 8, 29.

3. Σχόλια εἰς Διονυσίου ἐπιστολὴν 9,3, PG 4, 569CD.

4. Περί θεῶν ὀνομάτων 9,9, PG 3, 916CD.

5. Αὐτόθι

6. Σχόλια εἰς τὸ περὶ θεῶν ὀνομάτων. 9,9, PG 4. 381CD.

κάκεινων αὐθις ἄλλων καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον.

59 Τὴν οὖν θεῖαν καὶ αἰδίου ταύτην ταῦτο δ' εἰπεῖν ἄκτιστον ἐνέργειαν, οὔτε ἐνιαίως αἰεὶ προάγουσιν οἱ θεολόγοι καὶ χαρακτηριστικὴν, τουτέστι δεικτικὴν παρ' ἑαυτῆς, τοῦ ἀκτίστου τῆς
5 θείας οὐσίας εἶναι διατείνονται. Τὰ τοιαῦτα δὲ μὴ συνορᾶν ὁ Γρηγορᾶς δυνάμενος ἐν ταῖς θεολογίαις τῶν ἁγίων καὶ ἡμῶν τῶν ἐκείνοις συναδόντων, διὰ τὸ πρὸς αὐτοὺς σέβας τῶν πιστῶν, κατ' ἐκείνων ἀπερικαλύπτως μὴ χωρεῖν δυνάμενος, δι' ἡμῶν ἐκείνων ἄπτεται. Τί δέ; ὅτι καὶ εἰ διαφέρουσιν ἀλλήλων ἡ οὐσία
10 καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια ἐστέρηται ἀλλήλων, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, καὶ εἰ ἔχει δύναμιν, ἀδύναμος ἔσται ὁ Θεὸς καὶ εἰ ἔχει σοφίαν, ἄσοφος καὶ ἀτελής; Ἐπεὶ γὰρ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἐστέρηται ἀλλήλων, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, καὶ ἀτελής λοιπὸν ἕκαστος δεό-
15 μνοι ἀλλήλων. Τὸ δ' ἔτι μετὰ τῆς ἀσεβείας καὶ καταγέλαστον, ὡς εἴπερ Υἱὸν ἔχει ἄπαις ἔσται ὁ Πατὴρ καὶ εἰ Πατέρα ἔχει ἀπάτωρ ὁ Υἱός, ἐπεὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων. Εἰς τοιαῦτα καταστρέφει δυσσεβήματά τε καὶ ληρήματα τὰ τοῦ Γρηγορᾶ κομψεύματά τε καὶ σοφίσματα.

60 20 Ὁ δὲ καὶ μαρτυρίας φέρων, εἰς ἀντίθεσιν τοῦ μεγάλου Βασιλείου δεικνύντος διαφέρειν τῆς οὐσίας τὰς θείας ἐνεργείας, καὶ αὐτὸν ἑαυτοῦ φεῦ καταμαρτυροῦντα προάγει γράφων, ὅτι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος «φύσις αὐτῷ, φησίν, ὁ ἁγιασμός, ὡς Πατρί τε καὶ Υἱῷ»¹ κάκ τούτου καὶ τῶν
25 τοιούτων συμπεραίνων αὐτὸς καὶ ἀποφαινόμενος, «ὄρᾳς, φησί, πῶς οὐχ ἕτερον τῆς ἀπλῆς καὶ θείας οὐσίας ἁγιότης καὶ ἀγαθότης καὶ ἐνέργεια καὶ τὰ τοιαῦτα ἀλλὰ ταυτόν;» μὴ συνορᾶν ὅτι τὰ τῆ κτίσει παρ' αὐτοῦ δυσσεβῶς συντεταγμένα πρότερον, νῦν οὐχ ἤττον αὐθις δυσσεβῶς μηδὲν διαφέρειν τῆς οὐσίας τοῦ
30 Θεοῦ φησιν. Ἐπεὶ γὰρ ἤρκει πᾶν τὸ ἁγιαζόμενον καὶ ὁ ἁγιασμός ἤρξατο λοιπόν. Ἐνέργεια γὰρ ἔστι καὶ κίνησις τοῦ ἁγιαζοντος πρὸς τὸ ἁγιαζόμενον. Διὸ καὶ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος περὶ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας φησὶ Γρηγόριος, ὅτι «ἐνεργηθήσεται καὶ οὐκ ἐνεργήσει καὶ ὁμοῦ τῷ ἐνεργηθῆναι παύσεται»².

A₁C₃Δ₄LX 15 δὲ ἔτι Δ₄ 18 δυσσεβήματά τε: ἀσεβήματα Δ₄ 34 τῷ: τὸ C₃Δ₄

1. Κατ' Εὐνομίου, 3,3, PG 29, 660D.

2. Λόγος 31 Θεολογικός 5, PG 36, 140A.

- Τοιοῦτον δέ ἐστι καὶ ὁ θεῖος ἔλεος. Ἐνέργεια γάρ ἐστι καὶ κίνησις τοῦ ἐλεοῦντος πρὸς τὸ ἐλεούμενον, περὶ οὗ ἔλεου αὐτὸς ὁ Γρηγορᾶς μικρὸν ἀνωτέρω προήνεγκε τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον γράφοντα· «πότε τοίνυν ἐνεργήσας τοὺς οἰκτιρμοὺς ὁ
- 5 Θεὸς καὶ τὸν ἔλεον ἔσχεν ἐκ τῆς ἐνεργείας τὸ ὄνομα; ἼΑρα πρὸ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς; Καὶ τίς ἦν ὁ τοῦ ἔλεους δεόμενος; ἼΑλλὰ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν πάντως, ἢ δὲ ἁμαρτία μετὰ τὸν ἄνθρωπον». Οὐκοῦν μετὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ τοῦ ἐλεεῖν ἐνέργεια. Καὶ διὰ ταῦτα, τουτέστι διὰ τὸ ἀρχὴν λαβεῖν κτιστὸν εἶναι τὸν θεῖον
- 10 ἔλεον, Γρηγορᾶς ὁ πολὺς ἀπεφήνατο. Νῦν δὲ ὁ αὐτὸς τὸν μέγαν παράγει Βασίλειον λέγοντα «φύσιν εἶναι τῷ θεῷ πνεύματι τὸν ἁγιασμόν»¹, ἠργμένον καθὰ καὶ ὁ θεῖος ἔλεος, καὶ τοὺς ἀδελφούς καὶ ἀδελφὰ φρονοῦντας ἀντεγείρων ἀλλήλοις ἀφρόνως, κατὰ ρῆμά τε καὶ διάνοιαν. Οὐ γὰρ ἐδυνήθη συνιδεῖν, ὅτι καθάπερ
- 15 φύσις τῷ πυρὶ τὸ καίειν καὶ τὸ καυστικὸν εἶναι, τουτέστι φυσικὴ δύναμις τε καὶ ἐνέργεια, καίει δ' ὅμως ἡνίκ' ἂν τὸ πεφυκὸς καίεσθαι παρῆ, τὴν οἰκείαν δύναμιν ἐπιδεικνύμενον, οὕτω καὶ τῷ Θεῷ φύσις τὸ ἐλεεῖν, τὸ προνοεῖσθαι, τὸ ἀγιάζειν, ταῦτό δ' εἰπεῖν, ὁ ἁγιασμός, ἡ πρόνοια, ὁ ἔλεος· ἐλεεῖ δὲ καὶ ἀγιάζει
- 20 ὅταν τὰ δεόμενα παρῆ. Διὰ τοῦτο καὶ ἄκτιστός ἐστιν ὁ θεῖος ἔλεος καὶ φύσις ὁ ἁγιασμός τῷ θεῷ Πνεύματι, δηλονότι φυσικὴ ἐνέργεια, ἧς ὁ Γρηγορᾶς ἄμοιρος παντάπασιν ἀναφαίνεται, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς τοῦ ἐναντίου πνεύματος ἐνεργείας ἀνάπλεως, τὸ αὐτὸ καὶ κτίσμα κατασκευάζων εἶναι καὶ φυσικῶς προσεῖναι,
- 25 μᾶλλον δὲ καὶ φύσιν εἶναι τοῦ θεοῦ Πνεύματος.
- 61 Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος καλῶς καὶ διαφέρειν εἶπε τῆς θείας οὐσίας τὰς τοιαύτας ἐνεργείας, ὡς παρὰ τῶν δεκτικῶν κτισμάτων καὶ μετεχομένας καὶ γνωσκομένας, ἀμεθέκτου καὶ ἀπερινοήτου πάντη τῆς οὐσίας οὔσης, καὶ φύσιν εἶπε νῦν τὴν μίαν τούτων,
- 30 δηλονότι τὸν ἁγιασμόν, ὡς φυσικὴν ὑπάρχοντα ἐνέργειαν. ἼΑλλ' ὁ μὲν Γρηγορᾶς φύσιν ἀκούσας εἰρημένον τὸν ἁγιασμόν τοῦ

A₁C₃Δ₄LX 8 οὐκοῦν μετὰ τὸν ἄνθρωπον *παραλ.* Δ₄ ἐλεεῖν: ἐλέους Δ₄
 9 διὰ τὸ ἀρχὴν λαβεῖν *παραλ.* Δ₄ 10 πρὸ Γρηγορᾶς *προστ.* ὁ Δ₄ 11 παράγει:
 προάγει A₁ 21 φύσις: φύσιος Δ₄ 26 θείας *παραλ.* C₃Δ₄

1. Κατ' Εὐνομίου 3,3, PG 29, 660D.

- Πνεύματος καὶ τὸν τρόπον ἀγνοήσας ἐξ ἀπερισκέπτου διανοίας, ἃ βούλεται συμπεραίνει μετ' ἐρεσχελίας ὑπερηφάνου. Εἰ δέ τις ἐρωτᾷς πῶς ποτὲ μὲν φύσις ἢ φυσικὴ ἐνέργεια λέγεται, ποτὲ δὲ διαφέρειν τῆς φύσεως, ὑπεχέτω ἀκοὴν εὐγνώμονα καὶ συνήσει
- 5 τὸ ζητούμενον. Τοῦτο γὰρ διπλῆν ἔχει τὴν αἰτίαν. Μίαν μὲν ὅτι πολλὰ καὶ τῶν ἐν ἐτέρῳ θεωρουμένων ταύτην ἔχει τὴν ἐπωνυμίαν, ὡς ὅταν λέγωμεν φύσις τῷ πυρὶ τὸ ἄνω φέρεσθαι. Καὶ γὰρ οὐ τὸ φέρεσθαι φύσις ὀνομαζομένην, ἀλλ' ἢ τῆς κινήσεως ἀρχή. Ἐπεὶ δὲ τῷ πυρὶ φυσικῶς πρόσεστι τὸ ἄνω φέρεσθαι, διὰ τοῦτο καὶ
- 10 τοῦτο φύσις ἔσθ' ὅτε καλεῖται τὸ ἄνω φέρεσθαι.
- 62 Ὁ δὲ μέγας Διονύσιος ἐν τοῖς ἐρωτικοῖς ὕμνοις περὶ τοῦ Θεοῦ φησί· «φύσις τῷ ἀγαθῷ τὸ παράγειν καὶ σώζειν»¹, καίτοι Γρηγορᾶς ὁ πολὺς κτιστὸν ἡγεῖται καὶ κατασκευάζειν ἐγχειρεῖ τὸ δημιουργεῖν καὶ παράγειν τὰ ὄντα τὸν Θεόν, ἐπειδὴ, φησίν,
- 15 ἤρξατο παράγειν ὁ Θεὸς τὰ ὄντα καὶ ἐπαύσατο. Ἄλλ' ἀκουέτω, φύσιν τοῦτο τοῦ Θεοῦ παρὰ τῶν ἀγίων εὐσεβῶς θεολογούμενον, οὐχ ὡς καθ' ἑαυτὸ ὑφεστηκός, ἀλλ' ὡς ἐν τῷ Θεῷ φυσικῶς θεωρούμενον. Ἐν μὲν οὖν τοῦτο τὸ αἴτιον, δι' ὃ φύσις λέγεται καὶ ἡ φυσικὴ καὶ θεία ἐνέργεια. Ἐτερον δὲ, ὃ καὶ μάλιστα
- 20 θεοπρεπές, ὅτι ἡ παντάπασιν ἀπερινόητος φύσις τοῦ Θεοῦ, ὄνομα οἰκεῖον κατὰ τοὺς θεολόγους, οὔτε εἶχεν οὔτε ἔχει οὔτε μήποτε σχήσει. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὴ ἡ φωνὴ τῆς φύσεως καὶ τῆς οὐσίας τῶν τοῦ Θεοῦ φυσικῶν ἐνεργειῶν ἐστὶν ὄνομα καὶ ἐπὶ τούτων μᾶλλον λέγεται. Λέγεται δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἀπερινοήτου καὶ
- 25 ἀμεθέκτου παντάπασιν οὐσίας. Ἀπὸ τούτων καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ τῶν θείων ἐνεργειῶν ὀνόματα. Ὅταν οὖν ἐπὶ τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης λέγονται, τῷ δεικνυμένῳ διαφέρουσιν ἀλλήλων οὐδαμῶς. Ἄλλ' οὐχ οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν.
- 63 30 Ὅτι δὲ καὶ ἐπ' ἀμφοτέρων λέγονται τὰ ὀνόματα καὶ οὐχ ὡσαύτως ὁ μέγας Διονύσιος δι' ὀλίγων παραστήσει γράφων ἐν τοῖς *Περὶ τοῦ ὄντος*· «οὐκ ἐκφράσαι τὴν αὐτοῦπερουσίον ἀγαθότητα καὶ οὐσίαν καὶ ζωὴν καὶ σοφίαν τῆς αὐτοῦπερουσίου θεο-

A₁C₂Δ₄LX 7 τῷ ἄνω Δ₄ 8 τῷ φέρεσθαι Δ₄ 12 τῷ παράγειν Δ₄ 16 εὐσεβῶς παραλ. A₁LX 25 παντάπασιν παραλ. A₁ 27 λέγονται Δ₄ 28 θείων παραλ. A₁LX

1. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 4,19, PG 3,716C.

τητος ὁ Λόγος ἐπαγγέλλεται, ἀλλὰ τὴν ἐκπεφασμένην ἀγαθοποιὸν πρόνοιαν, ὑπεροχικῶς ἀγαθότητα καὶ πάντων ἀγαθῶν αἰτίαν ὑμνεῖ καὶ ὄν καὶ ζωὴν καὶ σοφίαν τὴν οὐσιοποιὸν καὶ ζωοποιὸν καὶ σοφοδότιν αἰτίαν, τῶν οὐσίας καὶ ζωῆς καὶ νοῦ
 5 καὶ λόγου καὶ αἰσθήσεως μετεκληφῶτων. Κατὰ ταύτην οὖν τὴν ἐκπεφασμένην πρόνοιαν καὶ ὄν καὶ ζωὴ καὶ σοφία, οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ ἀφέτως ὁ Θεὸς λέγεται, ἀλλ' ὡς σοφία τῶν σοφιζομένων καὶ ζωὴ τῶν ζωοποιουμένων καὶ ὡς δημιουργὸς καὶ συνοχεὺς ἀπάντων. Κατ' ἐκείνην δὲ τὴν ἐν ἀποκρύφοις ὑπεριδρυμένην
 10 ὑπερουσιότητα, ὄντοτης καὶ ἀγαθότης καὶ σοφία καὶ ζωὴ καλεῖται ἀπλῶς καὶ ἀπολύτως πάντη τε καὶ πάντως, ἀλλ' οὐ κατὰ σχέσιν»¹.

64 Τὴν γοῦν ἐκπεφασμένην ταύτην πρόνοιαν, ἧς καὶ ὁ ἁγιασμός καὶ τὸ σῶζειν καὶ ὁ θεῖος ἔλεος καὶ τὰ τοιαῦτα, νῦν μὲν ὁ
 15 Γρηγορᾶς μηδὲν διαφέρειν φησὶ τῆς ἐν ἀποκρύφοις ὑπερουσιότητος ἐκείνης, καὶ μάλιστα ἡνίκ' ἂν ἀκούσῃ τι τούτων φύσιν εἶναι τῷ Θεῷ παρὰ τῶν ἁγίων θεολογούμενον, καὶ οὕτω καταληπτὴν ὁ τάλας καὶ ρητὴν καὶ μεθεκτὴν ποιεῖ καὶ σχέσιν μὴ καθ' ἑαυτὴν ὑφισταμένην ὄλως, ταῦτο δ' εἰπεῖν μηδὲ οὐσίαν οὐσαν,
 20 τὴν τρισυπόστατον ἐκείνην καὶ ἄρρητον καὶ ἀκατάληπτον καὶ ἀμέθεκτον οὐσίαν, νῦν δὲ τὴν ἐκπεφασμένην πρόνοιαν, ὡς διαφέρουσαν τῆς ἐν ἀποκρύφοις ὑπεριδρυμένης ὑπερουσιότητος ἐκείνης κατ' αὐτὸ τε τὸ φανεροῦσθαι καὶ μετέχεσθαι καὶ ὀνομάζεσθαι, καὶ μὴ οὐσίαν ἀλλὰ σχέσιν εἶναι καὶ ἐνέργειαν τοῦ
 25 προνοοῦντος πρὸς τὰ προνοούμενα, κτιστὴν ὁ ἄθλιος ἡγεῖται καὶ κατασκευάζειν ἐγχειρεῖ διὰ πολλῶν. Διὸ καὶ καθ' ἡμῶν, ὡς ὄρατε, μέμνηεν ἄκτιστον ἀνομολογούντων εἶναι τὴν θεῖαν πρόνοιαν, ἧς ἅπαντα μετέχει κατὰ τὸν εἰπόντα· «πάντα μετέχει προνοίας ἐκ τῆς παναιτίου θεότητος ἐκβλυζομένης»², καθ' ὃ καὶ
 30 διαφέρει τῆς ἐν ἀποκρύφοις ὑπεριδρυμένης καὶ ἀμεθέκτου καὶ ἀλήπτου καὶ ἀνωλύμου παντάπασιν ὑπερουσιότητος ἐκείνης. Ὡσπερ δὲ ὁ μὴ συνορῶν τὸ ταῦτόν ὁμοῦ καὶ διαφέρον τοῦ ἀνωτάτω Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν, κατὰ ποικίλων κρημνῶν τῆς ἀσεβείας βάλλων ἑαυτὸν, κρημνίζεσθαι νομίζει τοὺς κατ' ἀλή-

A₁C₃Δ₄LX 19 μηδέ: οὐδὲ A₁L 27 ἀνομολογούντων A₁C₃Δ₄L 31 ἐκείνου Δ₄

1. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 5,2, PG 3, 816CD.

2. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας* 4,1 PG 3, 177C.

θειαν ἐστηριγμένους, καὶ ποτὲ μὲν κατ' αὐτῶν, μᾶλλον δὲ καθ' ἑαυτοῦ, προάγει τοὺς τὸ αὐτὸ συμμαρτυροῦντας, ἄλλοτε δὲ τοὺς περὶ τοῦ διακεκριμένου γράφοντας, οὕτω καὶ ὁ Γρηγορᾶς ποιεῖ μὴ συνωρῶν τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας τὴν τε διαφορὰν καὶ
5 τὴν ἐνότητα. Τὸ δὲ ἐξῆς καὶ συνεχὲς τῶν αὐτοῦ προτεθειμένων ρήσεων ἀδιανόητός ἐστι καὶ πλατὺς λῆρος, κἀντεῦθεν ἀσαφέστατος μὲν, πολλῇ δὲ καὶ σαφεῖ τῇ λουιδορίᾳ συμπεφυρμένος.

65 Ἄλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο «γνώριμον» ὁ Γρηγορᾶς φησιν «εἶναι πᾶσιν ὁμώνυμον εἶναι τὴν τοῦ ἔχειν φωνήν»¹, καίτοι οὐ τὴν
10 φωνὴν ὁμώνυμόν φασιν οἱ νοῦν ἔχοντες. Οὐ γὰρ τοῦ ὀνόματος ὄνομα τὸ αὐτὸ πάλιν ἐστίν, ἀλλὰ τὰ ὑποκείμενα τοῖς ὀνόμασι πράγματά ἐστι τὰ ὁμώνυμα, ὥσπερ καὶ ἑτερόνυμα, συνώνυμά τε καὶ πολυώνυμα· ἐπιστημόνως οὖν ἂν τις φαίη τὴν φωνὴν εἶναι
15 τῶν ὁμωνύμων, μὴ φωνῶν δηλονότι, πραγμάτων δὲ λόγον μὴ τὸν αὐτὸν κεκτημένων, μόνῃ δὲ τῇ φωνῇ κοινωνούντων. Ἄλλ' εἰ τὰ τοιαῦτά τις μετ' ἐπιστήμης σκοποῖη, τὸν Γρηγορᾶν εὐρήσει πολλαχοῦ τε καὶ πολυειδῶς καὶ περὶ τὴν γραμματικὴν πλημμελεῖ καὶ περὶ τὴν ἔξω φιλοσοφίαν ἀνεπιστήμονα· περὶ γὰρ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεράς ταύτης χρῶ φασὶ δηλόν. Σχεδὸν γὰρ ἐν πᾶσι δοκεῖν
20 ἔχειν, ἀλλ' οὐκ ἔχειν ἀληθῶς ἐσπούδασε, κρεῖσσον τὸ δοκεῖν, κἂν ἀληθείας ἀπῆ, κακῶς ἄγαν καὶ ἐπισφαλῶς ἠγημένος. Ἄντι τοῦ πολύσημον τοίνυν οὗτος εἰπεῖν, ὁμώνυμον ἀμαθῶς εἰπὼν τὴν τοῦ ἔχειν φωνήν, εἰς τὸ κατάδηλον πᾶσι τοῦτο καὶ μαρτυρίας δεόμενος, ἀποχρηῆναί φησι γράφων πρὸς ταύτην τὸν ἐκ
25 Δαμασκηνοῦ θεῖον Ἰωάννην, ὃς ὀκταχῆ τὴν τοῦ ἔχειν ἡμῖν διαιρῶν σημασίαν, κατ' οὐδένα γέ τινα τρόπον τούτων τῇ θείᾳ καὶ ἀπλουστάτῃ ἐκείνῃ φύσει διδοὺς τὸ ἔχειν εὐρίσκεται· πῶς γὰρ οἴασοῦν μεσιτευούσης ἀλλοτριώσεως καὶ τοῦ ἔχοντος τὸ ἐχόμενον διίστάσης²;

66 30 Δεικνῦναι μὲν οὖν ἐνταῦθα πῶς ὁ Δαμασκηνὸς θεολόγος τὸ ἔχειν καὶ τὸ ἔχεσθαι νοεῖν καὶ λέγειν ἡμᾶς ἐπὶ Θεοῦ διδάσκει, νῦν ὑπερθετέον. Ἄλλὰ τοῦτο φανερῶς ἐνταῦθα κείμενον οὐκ ἂν εἶη παροπτέον, ὥς ὁ μικρὸν ἀνωτέρω διὰ πλείστης ποιησάμενος

A₁C₂Δ₄LX 2 τῷ αὐτῷ Δ₄ 7 σαφῆ Δ₄ 8 καὶ παραλ. Δ₄ 13 μετὰ πολυώνυμα προστ. ὥσπερ καὶ ἑτερόνυμα, συνώνυμά τε καὶ πολυώνυμα Δ₄ 31 καί₂ παραλ. X

1. Δογματικός A', 17, PG 149, 269A.

2. Κεφ. φιλοσοφικά 63, Kotter 131, 131, PG 94, 653A.

σπουδῆς δεῖξαι μηδὲν διαφέρειν τοῦ ἔχοντος τὸ ἐχόμενον, νῦν ἐξ ἡλιθιότητος πάντως τὸν ἱερὸν προήγαγε Δαμασκηνὸν λέγοντα διαφέρειν κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην τοῦ ἔχοντος τὸ ἐχόμενον, διὸ καὶ κατ' οὐδένα τρόπον τὸ ἔχειν, ὡς φησιν οὗτος ἐκείνου κατα-

5 ψευδόμενος, συγχωροῦντα προσεῖναι τῇ θείᾳ φύσει.
 67 Ἄλλ' ὁ Γρηγορᾶς ἐρεῖ τὸ πάντη ἀδιάφορον ἐπὶ μόνου λέγειν τοῦ Θεοῦ; Ἄλλὰ δι' ὧν τοῦτο κατασκευάζει τὰ πλείω καὶ τοῖς κτίσμασιν ἀρμόσει. Ἔχει μέντοι καὶ ἡ θεία φύσις ὑποστάσεις τρεῖς καὶ ὁ ἀνωτάτω Πατήρ φυσικὸν καὶ γνήσιον Υἱὸν, καὶ
 10 Πατέρα ὁ Υἱὸς καὶ διαφέρειν ὁμολογεῖται καθ' ὑπόστασιν τοῦ ἔχοντος ἑκάτερος. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς κατὰ μηδὲν διαφέρειν τοῦ ἔχοντος τὸ ἐχόμενον ἐπὶ Θεοῦ διατεινόμενος Σαβέλλιος ἄλλος ἀναφαίνεται, καθάπερ καὶ προέφην, Υἱὸν ἡμῖν εἰσάγων μηδαμῆ διαφέροντα τοῦ ἔχοντος Πατρός καὶ Πατέρα μηδαμῆ διαφέροντα
 15 τοῦ ἔχοντος Υἱοῦ, πλήν τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως, ἴν' αὐθις εἶπω κατ' αὐτόν. Δεικνὺς δὲ οὗτος καὶ τὴν φύσιν μηδὲν διεννηοχένοι τῆς ὑποστάσεως ἢ τῶν ὑποστάσεων καὶ τὸν Σαβέλλιον τῇ δυσσεβείᾳ ὑπερέβαλε. Πάσχει δὲ ταῦτα μὴ εἰδὼς ὡς ἡ θεία ἔνωσις τε καὶ διάκρισις καὶ ἡ ἀποφατικὴ καὶ καταφατικὴ θεολογία διαφέ-
 20 ρουσί τε ἀλλήλων καὶ συναληθεύουσιν ἀλλήλαις. Τοῦτο δὲ μηδαμῶς διανοούμενος, καὶ νῦν μὲν συμφύρων ταύτας, νῦν δὲ ἐπεγείρων κατ' ἀλλήλων, κατὰ κρημνοῦ βάλλει ἑαυτὸν πάσης καὶ παντοίας πονηρᾶς αἰρέσεως.

68 Ἔστω δὴ κατ' οὐδένα τρόπον, τῆς τοῦ ἔχειν σημασίας
 25 ὀκταχῆ διαιρουμένης, προσεῖναι τῷ Θεῷ τὸ ἔχειν, οὐδ' οὕτως ἡμᾶς ἀναπέσει Γρηγορᾶς μηδαμῶς τὸ ἔχειν προσεῖναι τῷ Θεῷ φρονεῖν. Καὶ τῆς κινήσεως γὰρ ἑξαχῆ διαιρουμένης, κατ' οὐδένα τρόπον τούτων κινεῖσθαι δώσομεν τὸ θεῖον, ὥσπερ οὐδ' ἄλλου τινὸς τῶν διαιρετῶν ἀπάντων. Ἄλλ' οὐ διὰ τοῦτο τὸν Θεὸν οὐκ
 30 ἀεικίνητον ἐροῦμεν εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἀκίνητον, εἰδότες εὐσεβῶς προσίεσθαι τὴν τε καταφατικὴν καὶ τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν, ἃς ὁ Γρηγορᾶς ἀσυνέτως πολλαχοῦ καὶ διὰ πολλῶν ἐπεγείρει κατ' ἀλλήλων, ἡνίκα μὲν ἂν περὶ θείας διακρίσεως ὁ λόγος ἦ, περὶ θείας ἐνώσεως φιλοσοφῶν αὐτὸς καὶ τὸ ἐνιαῖον τοῦ Θεοῦ
 35 προάγων εἰς ἀθέτησιν τοῦ διακεκριμένου, ἡνίκα δὲ περὶ θεοπρε-

ποῦς κινήσεως, αὐτὸς περὶ τῆς θείας ἀκινήσεως διαλεγόμενος, ὁ καὶ Σαβέλλιος ποιῶν, πολλοὺς παράγων ἦν, ὡς καὶ Γρηγορᾶς ἄρτίως, τοὺς μὴ καταστοχαζομένους τοῦ σκοποῦ τῶν λεγομένων. Ἐνὶ γὰρ καὶ περὶ τοῦ ἐνιαίου τοῦ Θεοῦ πολλοὺς εὐρεῖν γενναίους τε καὶ θαυμασίους λόγους καὶ οὐχ ἀπλῶς οὗτοι κακῶς φρονοῦντας παριστῶσι Γρηγορᾶν τε καὶ Σαβέλλιον, ἀλλ' ὅτι παρ' αὐτῶν ἀντεπάγονται κακῶς θατέρῳ μέρει τῆς θεολογίας. Ἐνταῦθα μέντοι μετὰ τὸ εἰπεῖν «ἵστω περιφανῶς ἁμαρτάνων ὁ καθ' οἰονδήτινα τρόπον τὸ ἔχειν κυριωνυμεῖν βουλόμενος ἐπὶ Θεοῦ», ὡσπερ ἂν εἰ κύριόν τι τῶν ὀνομάτων ἕτερον ἦν ἐπὶ Θεοῦ, μετὰ τὸ εἰπεῖν δ' ὁμως οὕτως, πειρᾶται τινα θεραπείαν ἐπενεγκεῖν, γράφων «λέγεσθαι μὲν τὸ ἔχειν ἐπὶ Θεοῦ, καταχρηστικῶς δὲ», τουτέστι ψευδῶς· τοῖς γὰρ καταχρηστικῶς ὀνομαζομένοις οὐκ ἐπαληθεύουσι τὰ ὀνόματα.

69 15 Τοῦτο δὲ τὸ καταχρηστικῶς ἐκ τοῦ σχολείου τῆς ματαιότητος αὐτὸς τῇ θεολογίᾳ προεχειρίσατο, μὴ δυνηθεὶς συνιδεῖν ὅτι τὸ καταχρηστικῶς ἀλλ' οὐ κυρίως ἐπὶ τῶν κατ' ἔλλειψιν μὴ ὄντων ἂ λέγεται τίθεται· ὁ δὲ Θεὸς καθ' ὑπεροχὴν ἐστὶ μὴ ὦν ἂ λέγεται. Ταῦτ' ἄρα κύριον μὲν ὄνομα οὐκ ἔχει, ἐπαληθευδὸν δὲ 20 ὁμως, εἰ μὴ τις φαίη τὰ σωματικῶς ἐπ' αὐτοῦ λεγόμενα. Ἐπαληθευούσας οὖν ἔχει πάσας ἢ τὰς πλείστας προσηγορίας ὁ Θεός, ἀλλ' οὐ καταχρηστικῶς. Τίς γὰρ δημιουργὸς ὄντως, τίς κηδεμών, τίς δεσπότης; Καὶ ἡμῶν δέ, οἷς κατὰ χάριν ἐστὶ Πατήρ, τίς μᾶλλον ἐκείνου τοῦ ἐκ μὴ ὄντων πάντη παραγαγόντος, εἰ καὶ 25 ὑπὲρ τὴν διὰ τῶν ὀνομάτων δηλουμένην ἀλήθειαν ἐκεῖνός ἐστι; Ὅτι δὲ ἐν τοῖς πλείστοις ἐπ' ἀληθείας ἐστὶν ὁ λέγεται, διὰ τοῦτο ταύτης καὶ ἡμῖν μεταδίδωσι κατὰ τὸ ἐγχωροῦν. Διὸ καὶ Παῦλος ὁ θεῖος, Ἐφεσίοις γράφων, φησί· «κάμπω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξ οὗ 30 πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται, ἵνα δόξῃ ὑμῖν»¹ τὰ καὶ τά. Φαίη δ' ἂν τις ἀληθῶς ὀνομάζεσθαι καὶ πᾶσαν υἰότητα παρὰ τοῦ ἀνωτάτω Υἱοῦ καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος τὸν ἴσον τρόπον. Οὐκοῦν ἐπαληθεύουσαν μάλιστα, μᾶλλον δὲ καὶ μόνον ἀπάντων τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα τὴν προσηγορίαν ἔχειν καὶ

A₁C₃Δ₄LX 24 προαγαγόντος C₃Δ₄ 34 μόνην Δ₄

1. Ἐφεσ. 3,14.

τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν τὴν ἑαυτοῦ, καὶ τὸν Πατέρα τὸν ἴσον τρόπον, καὶ τὸ τριαδικὸν καὶ ἐνιαῖον καλεῖσθαι τὸν Θεὸν καὶ τὰ παραπλήσια ὡσαύτως.

70

Τί οὖν; ἐπειδήπερ ἀληθευούσας ἔχει τὰς προσηγορίας ταύ-
 5 τας ἢ Τριάς, ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐχὶ καὶ ὑπὲρ ταύτας ἐστί; Καὶ πάννυ
 μὲν οὖν ὑπὲρ αὐτάς. Ἄλλὰ τὰ ἐπέκεινα ἐκεῖνα οὐκ ἀναιρετικὰ
 τῆς ἐν Θεῷ ἀληθείας ἐστίν, ἅπαγε, παραστατικὰ δὲ μᾶλλον
 ταύτης καὶ δεικτικὰ τοῦ καὶ ταύτην τὴν ἐκ τῶν ὀνομάτων παρ'
 ἡμῶν ὑμνουμένην ἀλήθειαν ὑπερκεῖσθαι πάσης κτίσεως. Διό
 10 φησιν ὁ μέγας Διονύσιος· «καὶ μονὰς ὑμνουμένη καὶ Τριάς ἢ
 ὑπὲρ πάντα θεότης, οὐκ ἔστιν οὐδὲ μονὰς οὐδὲ τριάς πρὸς ἡμῶν
 ἢ ἄλλου τινὸς τῶν ὄντων διεγνωσμένη»¹. Καὶ πάλιν· «ἢ πάντων
 αἰτία οὔτε πνεῦμά ἐστιν ὡς ἡμᾶς εἰδέναι, οὔτε υἰότης, οὔτε
 πατρότης, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν ἡμῶν ἢ ἄλλω τινὶ τῶν ὄντων
 15 συνεγνωσμένων»². Ἔχει δὲ ταῦτα ὁ Θεός, τό τε ὀνομάζεσθαι
 λέγω καὶ τὸ ὑπερώνυμος εἶναι, νοεῖσθαι τε καὶ ὑπὲρ νόησιν
 τελεῖν καὶ μετέχεσθαι καὶ ἀμέθεκτος ὡς ὑπὲρ μέθεξιν ὑπάρχειν,
 οὐ μεριζόμενος, οὐ συντιθέμενος, οὐ κτιζόμενος, κατὰ τοὺς Γρη-
 γορᾶ καὶ Ἀκινδύνου καὶ Βαρλαάμ φληνάφους. Τί δὲ ὅτι «τῆς
 20 τοῦ ὄντος φωνῆς εἰς οὐσίαν καὶ εἰς συμβεβηκὸς διαιρουμένης,
 εἰ μὴτ' οὐσία μῆτε συμβεβηκὸς εἶη ἢ ἐνέργεια»³, μηδαμῆ μηδα-
 μῶς ἐξ ἀνάγκης ἐστί; Κατὰ γὰρ τοὺς τοιοῦτους δυσσεβεῖς καὶ
 ἀμαθεῖς τοῦ Γρηγορᾶ λόγους καὶ τὸ ἀγέννητον μὴ ὄν ἂν εἶη,
 ἐπεὶ μῆτε οὐσία ἐστί μῆτε συμβεβηκὸς. Ὡσαύτως καὶ τὸ γεννη-
 25 τὸν καὶ τὸ ἐκπορευτὸν, ἀλλὰ καὶ αἱ τρεῖς θεῖαι ὑποστάσεις, ἐπεὶ
 μῆτε τρεῖς εἰσιν οὐσίαι, μῆτε συμβεβηκυῖαι τῷ Θεῷ, καὶ ταῦτα
 μὴ ὄντα, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, ὃς δυσσεβῆς μὲν ἐστὶ περιφανής,
 ἐπεὶ τοιαῦτα λέγει, παρ' ὧν τὰ δυσσεβέστατα ἐκβαίνει, τοῦ
 καταλόγου δὲ τῶν ἀμαθῶν ἑαυτὸν ἀπέδειξε λογίων, ἐπεὶ μὴ
 30 γινώσκει τῆς διαιρέσεως ταύτης τὸ ἀτελές, καίτοι παρ' Ἀριστο-
 τέλους ἐν τοῖς *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* δεικνύμενον, ὡς ἐν τοῖς *Πρὸς*
Ἀκίνδυνον καὶ τοῦθ' ἡμῶν διατετράνεται.

A₁C₃Δ₄LX 11 πάντα: ταῦτα A₁LX 18-19 Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου καὶ Γρη-
 γορᾶ C₃Δ₄ 20-21 διαιρουμένης, εἰ μὴτ' οὐσία μῆτε *παραλ.* Δ₄

1. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 13,2, PG 3,980.

2. *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 5, PG 3, 1048A.

3. *Δογματικός Α΄*, 18, PG 149, 272C.

- 71 Καὶ τὰ θεῖα τοίνυν ὑποθεῖς ὁ Γρηγορᾶς τῇ διαιρέσει ταύτη, ἢ μηδὲ πάντα τὰ κτιστὰ ὑπόκειται τοῖς ἐπιστημόνως τε καὶ ἀκριβῶς σκοποῦσι, καὶ τὸ μῆτ' οὐσίαν μήτε συμβεβηκὸς ὑπάρχον, μηδαμῆ μηδαμῶς ἀποφηνάμενος εἶναι, τὸ γεννητὸν ἐξ ἀνάγκης ἢ φύσιν ἐρεῖ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πατρὸς τὸ ἀγέννητον, τῷ Εὐνομίῳ φρενοβλαβῶς συνάδων, ἢ συμβεβηκὸς, ὃ καὶ αὐτὸς προαπηγόρευσεν. Ἐπεὶ οὖν μηδὲ συμβεβηκὸς, τῶν μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντων ἐξ ἀνάγκης ἰσχυρίζεται τελεῖν τὸ γεννητὸν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς τὸ ἀγέννητον, ἑαυτὸν ἄθεον κάντεῦθεν παριστάς.
- 10 Ὁ δὲ μέγας Βασιλείος πηγὴν εἰρηκῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῶν αἰδίων καὶ μὴ ἐνυποστάτων οὐσῶν ἐνεργειῶν¹, ἔδειξε καὶ ταύτας μῆτ' οὐσίαν εἶναι μήτε τῶν συμβεβηκῶτων. Ἄρ' οὖν τῶν μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντων; Καὶ πῶς αἰδίοι; Ὁ δὲ μέγας Ἀθανάσιος τὸ παρὰ τοῦ Κυρίου εἰρημένον προθεῖς, ὅτι «πάντα ὅσα ἔχει ὁ
- 15 Πατὴρ ἐμὰ ἐστίν»², «ἀνάγκη, φησί, νοεῖν ἡμᾶς ὅτι ἐστὶν ἐν τῷ Πατρὶ τὸ αἰδίου, τὸ ἀθάνατον, τὸ δυνατὸν, τὸ προγνωστικὸν καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἔστι δὲ αὐτοῦ οὐχ ὡς ἀλλότρια αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς ἐν πηγῇ ἐστὶν ἐν αὐτῷ ἀναπαυόμενα»³. Ἄρ' οὖν τῶν μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντων ταῦτα, ἐπεὶ μήτε οὐσία, καὶ μάλιστα τὰ ἀφαιρεματικά,
- 20 μήτε συμβεβηκῶτα, καὶ μάλιστα τὸ αἰδίου καὶ τὸ προγνωστικὸν καὶ τὰ τοιαῦτα; Καὶ πῶς ἀναπαυόμενά ἐστιν ὡς ἐν πηγῇ τῷ ἀνωτάτῳ Πατρὶ τὰ μηδαμῆ ὄντα μηδαμῶς; Ὁ δὲ Δαμασκηνὸς θεολόγος «πηγὴν σοφίας καὶ προγνώσεως»⁴ εἶναι λέγει τὸν Υἱὸν. Ἄρ' οὖν ἡ θεία πρόγνωσις, ἐπεὶ μήτε οὐσία θεία, οὐ γὰρ
- 25 πηγὴ τῆς θείας οὐσίας ὁ Υἱός, μήτε συμβεβηκυῖα, πῶς γάρ, τῶν μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντων, ἢ κτίσμα ἢ ὄνομα ψιλόν, οἷα Γρηγορᾶς ὁ πολὺς τὴν δυσσέβειαν κατασκευάζειν ἐγχειρεῖ;
- 72 Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ ἕκτη τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἐπὶ λέξεώς φασιν, ὅτι «πᾶσα φύσις πηγὴ ἐνεργείας ἐστὶ καὶ ταῖς διαφόροις
- 30 ἐνεργείαις αἱ φυσικαὶ θελήσεις συνδιασχίζονται, εἰ δὲ δύο φύσεις ἐπὶ Χριστοῦ, πῶς οὐχ ἑκατέρω πηγάσει τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν

A₁C₂Δ₄LX 17 ἀλλότρια Δ₄ 27 ἐγχειρεῖ κατασκευάζειν C₃Δ₄ 29 φησιν Δ₄

1. Κατ' Εὐνομίου, 5, PG 29, 772C.

2. Ἰω. 16,15.

3. Εἰς τὸ «Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς...» 4, PG 25, 216B.

4. Χωρὶον μὴ ἀνιχνευθέν. Βλ. καὶ τόμ. Γ' σελ. 112 τῆς παρουσίας ἐκδόσεως.

καὶ τὴν θέλησιν, ὡς κτιστὴν μὲν εἶναι τῆς κτιστῆς ἄκτιστον δὲ τῆς ἀκτίστου φύσεως τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν θέλησιν»¹, διθεῖαν ἢ τριθεῖαν αὐτῶν κατηγορήσεις ἀθέως, ὃ Γρηγορᾶ, ἄκτιστον φρονούντων οὐ τὴν θεῖαν οὐσίαν μόνην τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν
 5 διαφέρουσιν τῆς οὐσίας, ὡς αἰτίας ἐξ αὐτῆς αἰετῶς πηγαζομένην, ἐνέργειάν τε καὶ θέλησιν καὶ μὴ κατὰ σὲ συγγεόντων τὰς θείας ὑποστάσεις καὶ τὸν Υἱὸν Πατέρα ποιούντων, τῷ διατείνεσθαι, καθάπερ σύ, ἄκτιστον ἐνέργειαν τὸν Υἱὸν εἶναι καὶ ταῦτα τοιαύτην. Εἰ γὰρ, ὡς ἀκήκοας, ὁ Υἱὸς πηγάζει τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν
 10 καὶ τὴν θέλησιν, καὶ ταῦτα τὴν αὐτὴν ἀπαραλλάκτως τῷ Πατρί, σὺ δὲ ταύτας ὡς ἀκτίστους λέγεις Πνεῦμα καὶ Υἱόν, κατὰ σὲ Πατὴρ ἔσται ὁ Υἱός, πηγάζει γὰρ αὐτάς, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

73 Κόρον δὲ μὴ λαμβάνων ὁ Γρηγορᾶς οὗτος τῶν ἀσεβημάτων,
 15 καὶ τὸν μέγαν Βασίλειον προάγει λέγοντα «ἐπὶ τῆς ἀπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως τὸν αὐτὸν ἐπιδέχεσθαι λόγον τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν»², ἐκ τούτου δὲ κατασκευάζων αὐτὸς μηδὲν διαφέρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θεῖαν ἐνέργειαν, «ἐπειδὴ, φησὶν, ὁ τῆς οὐσίας ὄρος καὶ λόγος, ταῦτόν γὰρ ὄρος καὶ λόγος, πρᾶγμα
 20 ἔστιν αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὑπαρξιν, εἴη ἂν πάντως καὶ ὁ τῆς ἐνεργείας λόγος ὁ αὐτός, κἂν τοῖς ὀνόμασι διαφέρουσι»³. ταῦτόν ἄρα καὶ ἀδιάφορον τῇ θεῖᾳ οὐσίᾳ ἢ θεῖα ἐνέργεια.

74 Τὴν μὲν οὖν ἐκφαινομένην περὶ τὸν ὄρον καὶ τὸν λόγον
 25 ἀμαθίαν αὐτοῦ τὸ νῦν εἶναι παροπτέον· τὸ δὲ ἐν ταῖς ὑψηλαῖς αὐτοῦ φρεσὶν ὄρον εὐρεῖν νομίσαι τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀκροαταῖς παραλειπτέον. Ἄλλ' εἰ διὰ τοῦτο μηδὲν διαφέρει τῆς θείας οὐσίας ἢ θεῖα ἐνέργεια, ἐπειδὴ τὸν αὐτὸν ἐπιδέχονται λόγον, ὃς ἔστι, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, πρᾶγμα αὐθύπαρκτον, μὴ
 30 δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὑπαρξιν, ἔστι δὲ καὶ ὁ λίθος, ἴν' ἐν εἴπω τῶν ἀπάντων, ἔστιν οὖν καὶ οὗτος, ἐπειδήπερ οὐσία, πρᾶγμα αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὑπαρξιν. Ταῦτόν καὶ

A₁C₃Δ₄LX 1-2 ὡς κτιστὴν μὲν ... τὴν θέλησιν *para*l. Δ₄ 2 τὴν *para*l. C₃
 16 ἐπιδέχεσθαι: ἐπιδέχεται Δ₄

1. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν. Βλ. καὶ τόμ. Γ' σελ. 112 τῆς παρούσης ἐκδόσεως.
2. *Κατὰ Εὐνομίου*, 5, PG 29, 716B.
3. *Δογματικός Α'*, 19, PG 149,273A.

ἀδιάφορον ἔσται τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἅπας λίθος, μᾶλλον δὲ ἅπασα οὐσία. Εἰς τοῦτο καταστρέφει πᾶσα ἡ κατεσπουδασμένη τοῦ Γρηγορᾶ φιλοσοφία καὶ θεολογία, ὅς οὐδ' ἐκεῖνος ἐνενόησεν, ὅτι τὸ μὲν ἄκτιστον ἢ ἄκτιστον, οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τὸ
5 ἄκτιστον διαφορὰν· τὸ δὲ κτιστὸν ἢ κτιστόν, ἐνὶ πρὸς ἕτερον κτιστόν διαφορὰν κεκτήσθαι. Καὶ τοῦτ' ἐπὶ νοῦν μὴ δυνηθεὶς λαβεῖν νομίζει καθάπτεσθαι τοῦ Παλαμᾶ, ἐν ἄκτιστον λέγοντος τὴν θείαν οὐσίαν καὶ τὴν θείαν ἐνέργειαν, εἰ καὶ τρόπον ἕτερον διαφέρουσιν ἀλλήλων.

75 10 Ἄλλ' ἴδωμεν, ποῦ καὶ τίνος ἔνεκεν ὁ μέγας ἔφη Βασίλειος τὸν αὐτὸν λόγον ἐπιδέχεσθαι τῇ θείᾳ οὐσίᾳ τὴν θείαν ἐνέργειαν. Ἐκείνου γὰρ σαφηνισθέντος ὑγιῶς, καὶ τὴν θείαν ἐνανθρώπησιν ἀναιρῶν, τό γε εἰς αὐτὸν ἦκον, ὁ Γρηγορᾶς ἀναφανήσεται. Ἐκείνῳ γὰρ τῷ μεγάλῳ καὶ ἀπὸ τοῦ δεσποτικοῦ σώματος δει-
15 κνύντι δημιουργὸν εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ συλλογισμοῦ καὶ διαιρέσεως ἐδέησε. Φησὶ τοίνυν· «τὸ ἕκ τίνος ἢ δημιουργικῶς ἢ γεννητικῶς ἢ φυσικῶς ἔστιν ἐξ αὐτοῦ, ὡς ἡ ἐνέργεια ἡμῶν ἐξ ἡμῶν, ἢ ὡς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ ἡλίου ἐξ αὐτοῦ. Εἰ τοίνυν τὸ ὑπερκόσμιον σῶμα Χριστοῦ ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου,
20 οὐ δυνατόν δὲ γέννημα αὐτοῦ ὑπάρχειν, ὅτι τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἔστι καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος πνευμά ἐστιν, οὐδ' αὖ πάλιν ἐξ αὐτοῦ, ὡς ἐνέργεια αὐτοῦ, ὅτι ἐπὶ ἀπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως τὸν αὐτὸν τῇ οὐσίᾳ λόγον ἐπιδέχεται ἢ ἐνέργεια, ὑπολείπεται ἄρα ἐξ αὐτοῦ εἶναι ὡς κτίσμα αὐ-
25 τοῦ»¹.

76 Πρῶτον μὲν οὖν τοῦτο μανθάνομεν ἐντεῦθεν, ὡς ἔστιν ἐκ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνέργεια φυσικὴ, ὡς καὶ ἡ φυσικὴ ἐνέργεια ἡμῶν ἐξ ἡμῶν καὶ ἡ τοῦ ἡλίου ἐξ αὐτοῦ, τὴν δὲ φυσικὴν τοῦ θείου Πνεύματος ἐνέργειαν οὐδεὶς ἂν εἴποι τῶν κτιστῶν, εἰ μὴ
30 καὶ τὸ Πνεῦμα κτίσμα. Γρηγορᾶς οὖν εἰς ἀθέτησιν τῶν κοινῶν καὶ θείων τῆς ἀκτίστου θεότητος ἐνεργειῶν, ἀκτίστους ἐνεργείας μόνως εἶναι λέγων τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, αὐτό τε καὶ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πνεύματος εἶναι δογματίζει. Τὴν γὰρ ἄκτιστον ἐνέργειαν ἐκ τοῦ Πνεύματος ἐνταῦθ' εἶναι σαφῶς ὁ

A₁C₃Δ₄LX 3-4 ἐνενόησεν Δ₄ 8 θείαν πρὸ ἐνέργειαν παραλ. C₃Δ₄X 20
δὲ παραλ. Δ₄ 33 μετὰ Υἱὸν προστ. τε C₃Δ₄

1. Κατ' Εὐνομίου 5, PG 29, 716AB.

μέγας ἔφη Βασίλειος. Πρὸς δὲ καὶ αὐτὴν τὴν θεϊὰν φύσιν ἐκ τοῦ Πνεύματος ὁ Γρηγορᾶς φησὶν, ἐπειδὴ περ ἀδιάφορον φησὶ τῇ ἄκτιστῳ οὐσίᾳ τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν. Εἰ δὲ κτιστὴν αὐτὸς ἔρει τὴν ἐκ τοῦ Πνεύματος ταύτην φυσικὴν ἐνέργειαν, πρὸς τοῖς
5 ἄλλοις μυριολέκτοις ἀσεβήμασιν αὐτοῦ καὶ ταῖς ἐνταῦθα θεωρημοσύναις τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀντικείμεται, καὶ ἀντιδιαστέλλοντος ταύτην ἐνταῦθα φανερώς τῶν δημιουργικῶς ὄντων ἐκ τοῦ Πνεύματος καὶ ἄκτιστον αὐτὴν ἀποδεικνύοντος εἶναι.

77 Ἐπειδὴ δὲ ὁ μέγας Βασίλειος καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα μὴ
10 εἶναι ἐκ τοῦ θείου Πνεύματος ὡς φυσικὴν ἐνέργειάν φησιν, ὅτι ἐπὶ τοῦ Πνεύματος ἡ τοιαύτη ἐνέργεια τὸν αὐτὸν ἔχει λόγον τῆ οὐσίᾳ, τὸ δὲ σῶμα οὐ τὸν αὐτόν, ὁ δὲ λόγος οὗτος, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, ἔστι πρᾶγμα αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὑπαρξιν καὶ διὰ τοῦτο, κατ' αὐτόν, τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα οὐκ
15 ἔστιν ἐκ τοῦ Πνεύματος, ὡς ἐνέργεια αὐτοῦ τοιαύτη καὶ τοιοῦτον ἐπιδεχομένη λόγον, τὸ τοῦ Χριστοῦ ἄρα σῶμα, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, οὐκ ἔστι πρᾶγμα αὐθύπαρκτον μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὑπαρξιν· οὐ γὰρ ἂν διεστέλλετο τῆς τοιαύτης ἐνεργείας, ἥτις τοιοῦτον ἐπιδέχεται λόγον. Εἰ δὲ μὴ αὐθύπαρκτόν ἐστι, μὴ
20 δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὑπαρξιν, οὐδὲ οὐσία ἐστίν, οὐδὲ τὴν φύσιν, καθ' ἡμᾶς, ἀλλ' ἕτερόν τι καὶ φαντασιῶδες, ἀσύστατόν τε καὶ ἀνυπόστατον. Ἄρα τις τῶν ἐξ αἰῶνος παντοδαπὸς οὕτως ἀσεβής, ὡς ὁ Γρηγορᾶς, ἀναπέφηνεν οὗτος; Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ συντεμνόντων ἡμῶν καὶ ὑποτεμνόντων, ὡς οἶόν τε, τὸ πλῆθος
25 τῶν εἰς Θεὸν ἐξενηγεμένων τῷ Γρηγορᾷ βλασφημιῶν, παραλαύνειν ἐπείγει τὸν λόγον τὴν συμμετρίαν, ἐν ἔτι προθέντες τῶν ὑπ' αὐτοῦ προηγμένων καὶ τὴν ἐν τοῖς ὑπὸ τῶν θεοφόρων εἰρημένοις ἀσυνεσίαν αὐτοῦ δεικνύον, παῦλαν τῷ λόγῳ δῶμεν. Εἰ δ' ἄρα σοὶ καὶ τῶν ἐξῆς πόθος, καὶ τρίτον προσεξεργασόμεθα
30 λόγον.

78 Ἡμῶν γὰρ προαγαγόντων δεῆσαν τὸ θεολογικὸν ἐκεῖνο! «οὐκ ἐν ῥήμασιν ἡμῶν ἀλλ' ἐν πράγμασιν ἢ εὐσέβεια, οὐδὲ περὶ τῶν ὀνομάτων ζυγομαχοῦντες ἀσχημονήσομεν, ἕως ἂν εἰς τὴν

A₁C₃Δ₄LX 5 αὐτοῦ ἀσεβήμασιν A₁ 6 τοῦ μεγάλου ἀντικείμεται Βασιλείου A₁ 16 Τό παραλ. C₃ 25 εἰς Θεὸν παραλ. A₁L 26 ἐπείγει: ἐπάγει Δ₄ 29 προσεξεργασόμεθα: προσεξαரசόμεθα Δ₄

1. Δογματικός A', 22, PG 149, 276C.

- αὐτὴν διάνοιαν αἰ συλλαβαὶ φέρωσι»¹, δι' οὐ διδασκόμεθα μὴ τοῖς ῥήμασι καὶ τοῖς γράμμασιν ἰουδαϊκῶς ἐναπομένειν, ἀλλὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ λέγοντος τείνειν τὴν ἡμετέραν διάνοιαν καὶ τὸν ὑγιῆ τῶν γεγραμμένων νοῦν, διὸ καὶ ὁ μέγας φησὶ
- 5 Βασίλειος «οὐ χρὴ προσέχειν λέξεσιν, ἀλλὰ τῇ τοῦ σκοποῦ δυνάμει. Κἂν γὰρ ἀγράφους τις λέγη λέξεις, οὐδὲν διαφέρει, ἕως ἂν εὐσεβῆ τὴν διάνοιαν ἔχη. Οἱ δὲ αἰρετικοί, κἂν ταῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν χρήσωνται, οὐδὲν ἤττον ὑποπτοὶ καὶ τὸν νοῦν διεφθαρμένοι»². Συνάδουσι δὲ τούτῳ καὶ οἱ θεοφόροι θεολόγοι πάντες
- 10 καὶ ὁ τῷ χρόνῳ σχεδόν, πλὴν τῶν θείων Ἀποστόλων, ἅπαντας προάγων Διονύσιος ὁ μέγας γράφων, ὡς «ἔστιν ἄλογον καὶ κακὸν καὶ τῶν μὴ τὰ θεῖα νοεῖν ἐθελόντων ἴδιον, τὸ μὴ τῇ δυνάμει τοῦ σκοποῦ προσέχειν ἀλλὰ ταῖς λέξεσιν»³.
- 79 Διδασκούσης οὖν τῆς θεολογικῆς ἐκείνης ῥήσεως, μὴ τὰς
- 15 ἐν τῇ θεοπνεύστῳ γραφῇ λέξεις ἀθετεῖν, ἄπαγε τῆς παρανοίας, ἀλλ' ἀφορᾶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ λέγοντος ἢ γράφοντος καὶ τὴν τῶν ῥημάτων καὶ γραμμάτων αὐτοῦ διάνοιαν, καὶ ἡμῶν τούτου γε ἕνεκα προκομισάντων, ὁ Γρηγορᾶς ὑπὸ τῆς οἰκείας παρανοίας ἐκτραπεῖς, οὕτως ἐξεδέξατο τὴν ῥῆσιν καὶ ἐνενόησεν,
- 20 ἠγνόησε δὲ μᾶλλον καὶ παρενόησεν εἰπεῖν οἰκειότερον, ὡς ἂν εἰ τὰς ἐν τῇ γραφῇ λέξεις ἀθετεῖν παρήνει, καὶ οὕτως αὐτὴν παρανοήσας, κατ' αὐτῆς χωρεῖ πολυειδῶς, ἄτοπον εἶναι ταύτην παριστάς καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τοῖς συγγράμμασι ζῶσι θεοφόροις ἐναντίαν. Καὶ τὸ τῆς παρανοίας
- 25 ὑπερβάλλον, ὅτι ὡς ὑπεναντία προάγει κατ' αὐτῆς⁴ τὰ μηδὲ διαφωνοῦντα, ἐκεῖνο προφέρων τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ μηδεμιᾶς ἐν τῇ γραφῇ καταφρονεῖν κεραίας⁵, καὶ τὸ τοῦ Χρυσοστόμου πατρὸς πρὸς τοῦτο εἰρημένον· «οὐκ ἀζήμιον εἶναι ἰῶτα ἓν, ἢ μίαν κεραίαν παραδραμεῖν, ὥστε πάντα διερευνᾶσθαι χρὴ καὶ μὴ

A₁C₃Δ₄LX 6 γὰρ παραλ. C₃Δ₄ λέγει Δ₄ 12 τὸ παραλ. A₁ 15 παρανοίας: παροινίας Δ₄ 17 γραμμάτων καὶ ῥημάτων A₁ 18 προκομισάντων C₃Δ₄ 20 εἰ: εἰς Δ₄

1. Γρηγορίου Θεολόγου Λόγος 29, 13, Barbel 150, PG 36, 92A.

2. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν. Βλ. καὶ τόμ. Γ' σελ. 83 τῆς παρουσίας ἐκδόσεως.

3. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θείων ὀνομάτων* 4,11, PG 3, 708C.

4. *Δογματικός Α'*, 22, PG 149, 280C.

5. *Ματθ.* 5,18.

ἀπρακτεῖν ἕαν τὴν τῶν ρημάτων καὶ πραγμάτων δύναμιν». Ταῦτα ὡς ὑπεναντία τῇ θεολογικῇ προάγει ρῆσει, καίτοι κάκεινη τοῦτο ἔστι διδάσκουσα, πρὸς τὰ πράγματα βλέπειν τὰ ὑπὸ τούτων σημαίνόμενα καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν λεγομένων καταστοχάζεσθαι
 5 καὶ τῇ δυνάμει τῶν τε ρημάτων καὶ τῶν γραμμάτων ἐμβατεύειν, ἀλλ' οὐ φιλονεικίας ὑπόθεσιν καὶ δυσσεβείας ἀφορμὴν τὰ ρήματα ποιεῖσθαι. Καὶ τῶν αἰρετικῶν γὰρ οἱ πλείους αὐτοῖς τοῖς εὐαγγελικοῖς κεχρημένοι ρήμασι τοῦ σκοποῦ τῶν λεγομένων καὶ τῆς δυνάμεως ἀπεπλανήθησαν, ὡς καὶ Γρηγορᾶς οὗτος. Διὸ καὶ
 10 ἀποφαίνεται γράφων· «οὕτως ἐμβρόντητος καὶ παραπλήξ τὴν διάνοιαν εἶη ἄν, καὶ οὐδὲν ὑγιὲς ὁμοίως, ὃ τε τοιαδὶ παραινῶν καὶ ὃ πεπεῖσθαι δοκῶν»¹ μετὰ τοῦ τῆς θεολογίας ἐπωνύμου καὶ τῷ μαθητῇ τῆς ἀληθείας ἀναιδῶς λοιδορούμενος.

80 Ἔϊτα, μετὰ τὸ τὴν θεολογικὴν ἐκείνην ρησιν ἀνελεῖν πολυειδῶς, καὶ ὡς αὐτὸς ἐνόμισε ταύτην ἀπελέγξει τε καὶ καθυβρίσαι, 15 ρησιν εἰδῶς ταύτην οὖσαν τοῦ τῆς θεολογίας ἐπωνύμου, πειρᾶται τινα παραμυθίαν πορίσασθαι πρὸς τὴν ἀντίθεσιν. Φησὶ γοῦν «οἰκονομικῶς τὸν ἐν θεολογίᾳ μέγαν Γρηγόριον καὶ κατ' ἀνάγκην ταύτην φάναι τὴν ρῆσιν, ὡς καὶ Διονύσιός φησιν ἐκεῖνος
 20 εἶπεν ἃ εἶπεν, ὃν φασὶ ταῖς μετ' αὐτὸν αἵρέσεσι πολλὰς παρασχεῖν τὰς ἀφορμάς»². Οὕτω Γρηγορᾶς τιμᾶν οἶδε τὸν, ὡς εἰπεῖν, ἐν θεολογίᾳ μετὰ τοὺς ἀποστόλους περιφανέστατον, διὸ καὶ τῆς θεολογίας ἐπώνυμον, καὶ οὕτω συνίησι τὴν ἐκείνου θεολογίαν.

81 Τοσαύτην δὲ κεκτημένος ἀσυνεσίαν περὶ τὴν τῶν θεοφόρων 25 πατέρων διδασκαλίαν καὶ οὕτω πλημμελῶς ἐκδεχόμενος αὐτά, ὡς καὶ πρὸς πᾶν τοῦναντίον ἀποβουκολεῖσθαι, πᾶσαν αἴρεσιν ὃ τάλας ἐπεσώρευσε τῇ ἑαυτοῦ κεφαλῇ τε καὶ ψυχῇ. Διὸ καὶ ἀντικείμενος κατέστη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ ὑπ' αὐτῆς τῶν αὐτῆς περιβόλων δικαίως ἀπηλάθη καὶ ἀπεκηρύχθη παρρη-
 30 σία καὶ τοῖς ἀναθέματι καθυποβληθεῖσιν ἐγγράφως συνετάχθη. Εἰ μὴ ἄρα μεταμεληθεῖη καὶ τῶν πονηρῶν δογμάτων ἀποσταίη συμφωνήσας ἡμῖν κατὰ τὴν τῆς εὐσεβείας ἀλήθειαν, ὅπερ ἡμῖν

A₁C₃Δ₄LX 5 τε παραλ. C₃Δ₄ τῶν γραμμάτων: γραμμάτων C₃L συγγραμμάτων
 Δ₄ παραλ. A₁ 14 τὸ παραλ. Δ₄ 25 πλημμελῶς C₃Δ₄

1. Δογματικός A', 22, PG 149, 281A.

2. Δογματικός A', 22, PG 149, 276D, κατ' ἔννοιαν.

μέν εὐχῆς ἔργον καὶ ἐλπίς, ἀπογινώσκειν γὰρ εἰς τέλος πρὸ τοῦ πᾶσιν ὀφειλομένου τέλους οὐδένα δεῖ, προστιθείς δ' ὅμως οὗτος ὁσημέραι ταῖς δυσσεβείαις, ἀπροσδόκητον αὐτοῦ σχεδὸν ἀπεργάζεται τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἐπάνοδον.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΠΡΟΣ ΤΑ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΛΟΓΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΘΕΙΟΤΑΤΟΝ ΦΩΣ ΤΗΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ
ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΠΑΝΤΟΔΑΠΗΣ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ ΒΛΑΣΦΗΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ ΕΞ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΣ ΟΤΙ ΑΚΤΙΣΤΟΝ ΤΟΥΤΟ ΕΣΤΙΝ
ΩΣ ΑΛΗΘΩΣ ΚΑΙ ΑΪΔΙΟΝ

- 1 Οὐδὲν οἶον, ὧ φίλε δέσποτα, εἰ μὴ λίαν ἐντέχνους ποιού-
μαι τοὺς λόγους, μηδὲ ροδωνιὰν ἀποδείκνυμι τὸ βιβλίον, ἢ
λύραν ἢ σάλπιγγα, τοῦτο μὲν εὐηχόν τι φθεγγόμενος καὶ τορόν,
ἐκεῖνο δ' ὑπὸ τῆς εὐρύθμου συνθήκης καὶ τῆς τῶν σχημάτων
5 ὑπαλλαγῆς διὰ ποικίλων τῶν τοῦ τόνου κρουμάτων μίαν ἁρμο-
νίαν ἐμμελῆ κεραννύς καὶ διὰ παντοίας κομψείας ὠραῖζων τὸν
λόγον. Ἄττικαὶ γὰρ χάριτες καὶ ὀνομάτων κάλλη καὶ παρισότη-
τες, οἶον ἄνθη τὸν λειμῶνα τῶν λόγων καταγλαΐζουσιν· αἷς εἰ
μὴ καταχρῆσθαι δυναίμην ἢ βουλοίμην ἐν τοῖς ἐξῆς, ἐναργὲς ἂν
10 εἶη καὶ τοῦτο δεῖγμα τοῦ μὴ πρὸς ἐπίδειξιν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ λέγειν
ἀφίχθαι. Τῆς γε μὴν ἐναποκειμένης διανοίας τοῖς ρήμασι, τοῦτ'
ἂν ἐγὼ φαίην πρῶτον κάλλος, ὃ καὶ ψυχῆς, ἐφ' ὅσον οἶόν τε
πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀλήθειαν βλέπειν¹ καὶ μάλισθ' ὅτι περὶ
τοῦ φωτὸς τῆς αὐτοαληθείας ἡμῶν ὁ λόγος καὶ τοὺς αὐτοῦ
15 κατεπαιρομένους καὶ καταψευδομένους πρόκειται καὶ νῦν ἐξελέγ-

A₁ C₃Δ₄Δ₆ ΛΛ₁Λ₂LX *Τίτλος:* τοῦ αὐτοῦ A₁Δ₄ Δ₆ Λ₂LX *παραλ.* C₃ ΛΛ₁ *μετὰ* αὐτοῦ *προστ.* πρὸς τὸν ἀγιώτατον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην A₁Δ₄ Λ₂LX πρὸς τὰ τοῦ Γρηγοῦρα συγγράμματα λόγος τρίτος (τέταρτος Δ₆) A₁ Δ₆L *μεταφέρει μετὰ* αἰδίου Λ₂X τῶν πρὸς τὰ... τρίτος ᾧ C₃ *παραλ.* ἐλεγχος...αἰδίου κώδικες πλὴν Δ₆ *μετὰ* αἰδίου *προστ.* ἐγράφη καὶ ἀπεστάλη τῷ οἰκουμηνικῷ πατριάρχῃ C₃Λ₁ λόγος β' ᾧ Λ λόγος γ' ᾧ Δ₄ 8 τῶν λόγων *παραλ.* Δ₄ 12 φαίειν Λ₁ 13 καὶ τὴν: τὴν Δ₄Λ *μετὰ* Θεὸν *προστ.* καὶ πρὸς L

1. Τὴν περικοπὴν ταύτην βλ. Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἠσυχάζόντων 3.1.2 (τόμ. Α' τῆς παρουσίας ἐκδόσεως, σελ. 616-617).

χειν καὶ καθαιρεῖν, ὃ καὶ πνευματικὴν θυμηδίαν ἡμῖν ἐνήσιον, ἐλλαμπρυνόμενοι· πῶς ἂν εἴποις, τῇ συνηγορίᾳ τῆς αἰδίου καὶ θείας λαμπρότητος καὶ ταῖς ὑπὲρ αὐτῆς καθ' ἡμῶν παρὰ τῶν ἀντιθέτων ἐρεσχελίας. Εὐληπτον δὲ θέσθαι σὺν Θεῷ τὴν περὶ
5 τοῦ φωτός τῆς αὐτοαληθείας ἀλήθειαν καὶ τοῖς μὴ λίαν σοφοῖς προαιρούμενος, τὴν παρὰ τῆς σῆς ἀγιότητος ἀρτίως προτεθειμένην ὑπόθεσιν, τό γε εἰς φράσιν ἤκον, ἀπλοϊκώτερόν τε καὶ ἀκομψότερον μετελεύσομαι.

2 Ἡ γοῦν ἐπιγραφή τῶν ἀπεσταλμένων μοι νῦν τοῦ Γρηγοῤᾶ
10 συγγραμμάτων οὕτως ἔχει· *Γρηγοῤᾶ λόγος δογματικὸς κατὰ τοῦ Παλαμᾶ τόμου, διαλαβεῖν βουλόμενος κατὰ τοῦ ἐν Θαβωρίῳ φωτός*. Εὐγε, ὅτι τῷ φωτὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης συνακουόμεθά τε καὶ συλλαλούμεθα, συνδιαβαλλόμεθά τε καὶ συνεξουθενούμεθα. Σὺν αὐτῇ γὰρ ὑπὲρ αὐτῆς κακῶς ἀκούοντες χαίροντες ταύτης
15 οὐκ ἀστοχῆσομεν, ἀλλὰ πολλῶν δυσσεβῶν ἀναπεφηνότων μετὰ τὴν διὰ σαρκὸς ἐπιδημίαν τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ πολλῶν κατ' αὐτοῦ μεμνηνόντων ἐν γράμμασι, τοῦ τε Πατρὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, κατὰ τε τοῦ παρ' ἡμῶν προσλήμματος αὐτοῦ καὶ τῆς κατ' αὐτὸ θελήσεως καὶ ἐνεργείας, οὐδεὶς οὐδέπω καὶ τήμερον,
20 ὡς ὁ Γρηγοῤᾶς, οὕτως ἐπαρρησιάσατο τὴν δυσσέβειαν, ὡς κατὰ τοῦ Υἱοῦ ἢ κατὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ἢ κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ θελήσεως καὶ ἐνεργείας ἐπιγράψαι τοὺς λόγους· τοῦτο γὰρ οὐκέτι δυσσεβῶν, ἀλλὰ ἀσεβούντων περιφανέστατα καὶ τῇ ἀσεβείᾳ ἐγκαινωμένων. Οὐ τῆς τῶν δυσσεβῶν οὖν ἔτι μοίρας ὁ Γρηγο-
25 ρᾶς, οὐδὲ τῶν ὑπεσταλμένως θεομαχούντων, ἀλλ' ἀσεβῆς σαφῆς καὶ ἀντίχριστος τὴν ἀρχὴν εὐθύς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἀποδείκνυται κατὰ τοῦ φωτός τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως ἐπιγράψας τοὺς λόγους. Καὶ κατὰ τοῦ τόμου δὲ τούτους φανερώς ἐπιγρά-
30 ψαμένων καὶ ὑπογραφαῖς οἰκείαις ὑποσημηναμένων, ἀναιδεῖ προσώπῳ κενώρηκεν· ἐνὸς γὰρ εἶναι καὶ μὴ συνόδου τὸν τόμον τῶν ἀδυνάτων.

3 Ὅτι δὲ καὶ κατὰ τῶν ἀγίων καὶ θεοφόρων ἡμῶν πατέρων τῶν ἐν συγγράμμασιν, οἱ ζώντων, λαλούντων ἀπηναισχύντηκε,

A₁ C₃ Δ₄ Δ₆ Μ₁ Λ₂ LX 10 Γρηγοῤᾶ διττογρ. Δ₆ 12 τῷ παραλ. C₃ Δ₄ Λ 14 ταύτης παραλ. Δ₆ 22 ἐπιγράψε Λ 22-23 οὐκέτι: οὐκ ἔστι Δ₄ 25 ἀλλὰ ἀσεβῆς Δ₄ 27 Κυρίου: Χριστοῦ A₁ 28 τοῦ παραλ. Λ₁ 31 μὴ παραλ. Λ

προϊόντος τοῦ λόγου διαδειχθήσεται. Ὑπὲρ δὴ τούτων ἡμεῖς οὐ λόγους μόνον ἔτοιμοι προέσθαι τὸ χρέος ἀποδιδόντες νομίμως τούτοις παρ' ἡμῶν ἐπωφειλημένον, οὐδὲν ἤττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον τῆς παρὰ τῶν κατὰ σάρκα παιδῶν ὀφειλομένης τοῖς
 5 φύσει πατράσι χάριτος. Τὸ γὰρ ποιῆσαν ἐκείνους πατέρας Πνεῦμα πρὸς ἑαυτὸ καὶ τὸν ἀνωτάτω Πατέρα τό τε χρέος ἔλκει καὶ τὴν τοῦ χρέους παρ' ἡμῶν ἔκτισιν. Οὐ λόγους τοίνυν ἡμεῖς ὑπὲρ αὐτῶν ἔτοιμοι προέσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ψυχὰς εἰ δεήσει· τί γὰρ δεῖ λέγειν ὑπὲρ τῆς ἐν Θεῷ ἀληθείας; Οὐκουν,
 10 οὐδ' ἡμῶν αὐτῶν ἔνεκα τοὺς λόγους ποιούμεθα νῦν, ἐπεὶ μηδ' αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Γρηγορᾶ πρὸς ἡμᾶς καὶ τὰ ἡμέτερα σχεδὸν τείνουσιν. Ὑποθέμενος γὰρ ὡς ἡμῶν, ἄπερ οὐδ' ἂν εἰς νοῦν ἡμῶν ἔλθοι ποτὲ τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι, εἴτ' αὐτὸς καθ' ἑαυτοῦ τὸν ἀγῶνα ποιεῖται, κατὰ τῶν οἰκειῶν ἀναπλασμάτων ἀγωνιζόμε-
 15 νος.

4 Τίς γὰρ ἡμῶν τὴν μεταμόρφωσιν λέγει θεότητα; Οὐδὲ γὰρ τὴν μεταμόρφωσιν ἀπλῶς, ἀλλ' εἰς ὃ μετεμορφώθη Χριστὸς ζητοῦμεν· μᾶλλον δὲ παρὰ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν θεοφόρων ἡμῶν πατέρων ἀκηκοότες οὐκ ἀπιστοῦμεν. Τίς ἡμῶν ἀλλοίωσιν
 20 καὶ μετουσίωσιν τῆς θείας φύσεως λέγει ταύτην τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ Χριστοῦ μεταμόρφωσιν¹; Οὐ γὰρ κατὰ τὴν θείαν ἑαυτοῦ φύσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς παρ' ἡμῶν αὐτῷ προσληφθείσης ἀνθρωπίνης φύσεως ὅψιν ὃ Χριστὸς ἐπ' ὄρους μετεμορφώθη, καθάπερ κοινῇ πάντες συμφώνως ἐπ' ἐκκλησίας οἱ πιστοὶ
 25 ψάλλομεν· «μεταστοιχειώσας αὐτὴν εἰς τὴν αὐτοῦ τῆς θεότητος δόξαν τε καὶ λαμπρότητα»². Τίς ἡμῶν μεταβολὴν τῆς ἀνθρωπίνης τοῦ Χριστοῦ φύσεως πρὸς τὴν θείαν φύσιν φήθη τὴν ἐν τῷ Θαβωρίῳ τοῦ Χριστοῦ μεταμόρφωσιν; «Ὁ γὰρ πλάστης τὸ ἀρχέτυπον αὐτοῦ κάλλος ἐπ' ὄρους ὑπέδειξεν ἐν τῷ πλάσματι μένοντι
 30 πλάσματι»³, καθάπερ καὶ τοῦτο ψάλλομεν. Τίς ἡμῶν εἶπέ ποτε

A₁ C₃ Δ₄Δ₆Λ₁Λ₂LX 2 ἔτοιμοι: ἔτοι ΛΔ₆ 3 οὐδέν: οὐ Λ₁ 8 ἔτοιμοι C₃ 14 κατὰ: καὶ Δ₄ 16 τὴν... γὰρ παραλ. Λ₁ 19 μετὰ τίς προστ. γὰρ A₁ 22 αὐτοῦ Λ₁ τὴν κατὰ τῆς Δ₄ 25 ἐκ τῶν εἰς τὴν ἑορτὴν ἀδομένων ψα Λ₁ΛΔ₄ 26 τῆς παραλ. Δ₄ 29 μένοντι πλάσματι παραλ. Λ

1. Δογματικὸς Στ', 2, PG 149, 421A.

2. Δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς 8ης Αὐγούστου.

3. Πρβλ. τροπάριον ε' ᾠδῆς τοῦ κανόνος τῆς Μεταμορφώσεως καὶ δοξαστικὸν τῶν στιχηρῶν τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς 8ης Αὐγούστου.

τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα πρὸς τὸ ἄκτιστον μεταβεβλήσθαι καὶ γενέσθαι τῇ φύσει ἄκτιστον; Τίς ἡμῶν τὰ τῶν εἰκονομάχων τιμᾶ δυσσεβῆ φρονήματα; Πῶς ἡμῖν εἰκονομαχία τοῦ ἀγῶνος τὸ σκοπιμώτατον¹;

5 5 Ἄλλ' ὁ Γρηγοῦρᾶς ταῦτα πάντα προθεῖς ὡς ἡμέτερα, μηδαμῶς ἐπὶ λέξεως εὐρηκῶς ἡμετέρας, μὴ συναγαγὼν ἐκ τῶν παρ' ἡμῶν γεγραμμένων, μὴ παρά τινος τῶν ἀπάντων ἀκούσας ἀκηκόοτος, ἀλλὰ παρ' ἑαυτοῦ ἀναιδῶς ἅμα καὶ συκοφαντικῶς ἀναπλάσας, εἶτα κινεῖ κατ' αὐτῶν, ὡς καθ' ἡμῶν, λέγων τὴν μεγαλεπήβολον αὐτοῦ φιλοσοφίαν καὶ ἐπαφίησι τούτοις ἀκρατῶς τὴν αὐτοῦ πολυχεύμονα γλῶτταν καὶ πολὺς τις καὶ παντοδαπὸς ρεῖ κατακλύζων πάντως οὐδένα πάντων, ὅτι μὴ τὴν πηγὴν τῶν πρὸς ἅπερ ἀντιλέγειν αἰρεῖται βλασφήμων, ἥτις ἐστὶ φανερῶς αὐτός.

6 Μικρὰ τοίνυν ὑπειπόντες περὶ αὐτῶν, ὅσον ἐκ κρασπέδου, 15 τὸ τοῦ λόγου, τὴν ἐν τούτοις ἀλόγιστον τοῦ Γρηγοῦρᾶ μανίαν ἐνδείξασθαι, μετενέγκωμεν ἐφ' ἕτερα τὸν λόγον, ἀφέντες αὐτὸν ὑφ' ἑαυτοῦ βαλλόμενον τε καὶ κοπτόμενον. Τί γὰρ πρὸς ἡμᾶς δῆθεν ὁ δύστηνος οὗτός φησι καὶ τί τὸ ἀμφίκρινον αὐτοῦ καθ' ἡμῶν, ὡς οἶεται, λῆμμα καὶ τὸ ἀμφίστομον φάσανον; Ἀκούσατε καὶ τῆς κακοδαίμονος παρανοίας τὸν ἄνδρα θρηνήσατε. «Ἐπειδὴ, φησὶν, ἡ μεταμόρφωσις οὐδὲν ἕτερον πάντως δηλοῖ ἢ μορφῆς ἀλλοίωσιν, εἰ μὲν τῆς θείας οὐσίας λέγετε τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην, τί ἂν ἀσεβέστερον εἶη τοῦ μετουσίωσιν λέγοντος τὴν ἐπὶ τοῦ Θαβωρίου ὄρους μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ 25 δυοῖν τῶν ἀτοπωτάτων θάτερον πάντως εἰσάγοντος, ἢ τῆς θείας οὐσίας τὸ ἀναλλοιώτον δηλαδὴ καθαιροῦντος εἰς τὸ ὑφειμένον καὶ διάφορον ταύτης, ἢ διαιροῦντος ἐξ ἀμαθοῦς καὶ κακοτρόπου γνώμης εἰς δύο θεοτήτων ἀκτίστων διχοτομήματα τὴν μόνην ἄκτιστόν τε καὶ ἀμερῆ καὶ ἀπλῆν καὶ τὴν μὲν λέγοντος ὄρατὴν, 30 τὴν δ' ἀόρατον, καὶ τὴν μὲν μεθεκτὴν, τὴν δ' ἀμέθεκτον, καὶ τὴν μὲν ὑπερκειμένην, τὴν δ' ὑφειμένην, ὃ καὶ τὴν τῶν εἰκονομάχων ὑπερβέβηκεν αἵρεσιν; Εἰ δ' ἐξ ὅλων ὄλην μεταβεβλήσθαι φάσκε-

A₁C₃ Δ₄Δ₆Λ₁Λ₂LX 1 τοῦ μόνον Λ₂X 9 ὡς παραλ. Λ 9-10 μεγαλεπήβολον Δ₄
15 μανίαν: κακίαν Δ₄ 18 τί παραλ. Δ₄ΛL δύστηνος Λ₁Δ₆ 23 εἰς Λ₁

1. Περὶ εἰκονομαχικῶν τάσεων τῶν Ἑσυχαστῶν, βλ. Γρηγοῦρᾶ, Ἐντιρρητικοὶ κατὰ Καινοτομιῶν ἰδίως 2,5-3,1, H.-V. Beyer, *Antirretika I*, 297-355 καὶ πολλαχοῦ εἰς λόγους Δογματικούς Ε', 10-15, PG 149, 405-416A, Στ' 3-8, PG 149, 421-428D.

τε τὴν τοῦ δούλου μορφήν ἐπὶ φῶς ἄρρητόν τε καὶ ἄκτιστον καὶ θεότητα ξένην κατ' αὐτοὺς ἀκριβῶς εἶπειν ἔστε τοὺς εἰκονομάχους φρονοῦντες»¹.

- 7 Ἡμεῖς δὲ τὰς αὐτοῦ τῶν λόγων αὐτῷ δοκούσας ἀρρήκτους
 5 ἄρκυς διασπάσομεν ῥᾶστα καὶ τὰς ἀφύκτους αὐτῷ δοκούσας
 πάγας οὐ διαδράσομεν μόνον, ἀλλὰ καὶ λίαν εὐρώστως καταπα-
 τήσομεν καὶ συντρίψομεν λέγοντες, ὡς οὔτε τῆς θείας τοῦ
 Χριστοῦ φύσεως ἐπ' ὄρους ἀλλοιώσιν φαμεν γενέσθαι τὴν μετα-
 μόρφωσιν, ἅπαγε τῆς ἀσεβεστάτης συκοφαντίας· «συγκραθεῖς
 10 γὰρ ἡμῶν ὁ τοῦ Θεοῦ Μονογενῆς ἀσυγχύτως καὶ μὴ λαμπρυνθεῖς
 αὐτός, ἀλλὰ λαμπρύνας τὸ πρόσλημμα», καθάπερ κοινῇ πάντες
 ἐπ' ἐκκλησίας ᾄδομεν, «ἄνθρακα θεότητος ὑπέδειξεν ἡμῖν»². Οὐ-
 τε τοίνυν τῆς θείας φύσεως τὴν ἀλλοίωσιν, ἅπαγε, οὔτ' ἐξ ὅλων
 ὅλην μεταβεβλήσθαι φαμεν τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ προσώπου τοῦ
 15 Κυρίου μορφήν. Οὐ γὰρ μετεσχηματίσθη καὶ μετέστη τῆς καθ'
 ἡμᾶς ἐμφερείας, ἅπαγε ταυτησί πάλιν τῆς δυσσεβείας· τοῦτο
 γὰρ εἰκονομάχων λέγειν τῶν καταράτων, κακῶς οἰομένων διὰ
 τοῦτο μηκέτι δεῖν ἐν εἰκόνι γράφειν Χριστὸν τὸν δι' ἡμᾶς
 περιγραφτὸν γεγονότα. Οὐ μετεσχηματίσθη τοίνυν, ἀλλὰ μόνον
 20 τὸ δεσποτικὸν ἐκεῖνο πρόσωπον τὴν φύσιν ἅμα καὶ τὴν θέσιν
 ἀμεταποίητον ἔλαμψεν ἐπ' ὄρους ὥσπερ ἔλαμψε θείως.

- 8 Τοῦτο δὲ παρ' ἡμῶν τρίτον ἀναφανὲν μεταξὺ τῆς τοῦ Γρηγο-
 ρᾶ διαιρέσεως τὴν αὐτῆς καταργεῖ κατὰ τῶν εὐσεβούντων ἐπή-
 ρειαν. Αὕτη γε μὴν ὀρωμένη καθ' ἑαυτὴν ἢ τοῦ Γρηγοῦ
 25 διαίρεσις ἐκπίπτει τε τοῦ ἀναγκαίου διὰ τὴν ἔλλειψιν καὶ τὸν
 οὕτως ἐλλιπῶς διελόντα οὐκ ἀνεπιστήμονα μόνον εἶναι, ἀλλὰ
 καὶ τῶν εὐσεβῶν διηρημένον παρίστησι. Δείκνυσι γὰρ αὐτὸν μὴ
 πιστεύειν γενέσθαι τὴν τοῦ Χριστοῦ μεταμόρφωσιν. Εἰ γὰρ ὁ
 πιστεύων καὶ προσδεχόμενος ταύτην, ἢ πάντως μορφῆς ὑπῆρχεν
 30 ἀλλοίωσις, ἐξ ἀνάγκης, κατὰ τὸν Γρηγοῦ, θατέρῳ περιπίπτει

A₁C₃Δ₄Δ₆ M₁ L₂LX 2 κατ' αὐτοὺς: κατὰ τοὺς Λ₁ 4 δοκούσας X 6 εὐρώτως Λ₁
 9-12 τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐκ τῶν ἀσμάτων φᾶ ΛΛ₁Δ₄ 12 ὑπέδειξεν ἡμῖν θεότητος Δ₆
 ἡμῖν ὑπέδειξεν A₁Λ₂LX 15 μετεσχηματίσθη Λ₁ 16 ἀσεβείας Δ₆ 22 τοῦτο:
 τοῦ Δ₆ 24 ὀρωμένη Δ₄ 25 τὸν: τῶν Λ 30 ἀλλοίως σις Λ

1. Δογματικός E', 12, PG 149, 408AB.

2. Τροπάριον τῆς ε' φῶδης τοῦ κανόνος τῆς Μεταμορφώσεως.

τῶν ἐκ διαιρέσεως ὑπ' αὐτοῦ συνηγμένων ἀτόπων, αὐτὸς οὐ πιστεύει γενέσθαι τὴν ἐπ' ὄρους τοῦ Χριστοῦ μεταμόρφωσιν, ἵνα μὴ ταῖς αὐτοῦ ταύταις πάγαις, ἅς ἀμφιστόμους ἔστησεν, ἀλώσιμος γένηται. Εἰ δ' ἐκείνην πιστεύει γενέσθαι, τὰς αὐτὸς
5 αὐτοῦ πάγας, τό γε εἰς αὐτὸν ἤκον, οὐ διαπέφευγεν· οὕτω κατ' αὐτὸς αὐτοῦ συγγράφεται τε καὶ ἀγωνίζεται.

9 Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἀφῶμεν· ἐπεὶ δὲ κατ' ἄμφω τὰ προτεθειμένα ταῦτα καταψευδόμενος ἡμῶν καὶ συκοφαντῶν ἡμᾶς ἀναπέφηνε, καὶ κατὰ πάντα τὰ τούτοις ἐπόμενα ψευδηγόρος καὶ συκοφάντης
10 ἐστὶ, ταῦτό δ' εἰπεῖν, κατὰ πάνθ' ἀπλῶς ἃ καθ' ἡμῶν ὁ Γρηγοῤῃς λέγει βλάσφημα. Πάντα γὰρ ὡς ἐν ἐπιτόμῳ συνήγαγεν ἐνταυθοῖ. Τῶν γὰρ αἰτίων ἀναφανέντων ψευδῶν συναναιρεῖται τούτοις πάντως καὶ τὰ ἐπόμενα, καὶ πρὸς τὸ περιφανῶς ἀσεβεῖν καὶ ματαιολόγος καὶ φρεναπάτης ὁ Γρηγοῤῃς ἀποδείκνυται. Θαυμά-
15 σαι δὲ ἄξιον οὐ μετρίως καὶ τὸν εἰπόντα προφήτην· «ὁ ὀρύσσω βόθρον τῷ πλησίον ἐμπεσεῖται εἰς αὐτόν»¹. Δι' ὧν γὰρ φησι καθ' ἡμῶν ὁ Γρηγοῤῃς, τοῖς εἰκονομάχοις συνηγορῶν οὐκ ἐπήσθητο· θέλων γὰρ ἡμῖν ἐπιφορτίζειν τὰ τοῖς εἰκονομάχοις ἐκ τῆς θείας μεταμορφώσεως πεπορισμένα κακῶς, αὐτὸς ἀνωτέρω μικρὸν φυ-
20 λοκρινῶν τὰ τῆς μορφῆς σημαινόμενα, εἶτα καὶ παρ' ἑαυτοῦ ὀριζόμενος, «μορφῆ, φησίν, ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἐστὶ τὸ περὶ τὴν ἐπιφάνειαν ποιὸν τύπωμα»².

10 Εἰ γοῦν τοῦτό ἐστιν ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἡ μορφή καὶ μηδὲν πλέον, ὡς ὁ Γρηγοῤῃς ἐξ ὧν ὠρίσατο διετεῖνατο, μετεμορφώθη
25 δὲ τηνικαῦτα, ταῦτό δ' εἰπεῖν ἡλλοίωται, τὸ δεσποτικὸν ἐκεῖνο πρόσωπον, τοιγαροῦν κατὰ τὸν Γρηγοῤῃν ὁ Χριστὸς ἐπ' ὄρους τὸν οἰκεῖον τύπον τοῦ προσώπου μετέβαλεν, ὃ τοῖς εἰκονομάχοις ἐστὶ τὸ ποθούμενον. Τοῦτο δ' ἔπαθεν ὁ Γρηγοῤῃς ἀνεπιστημόνως ἐνδεῶς ὀρισάμενος. Ἡλίου μὲν γὰρ καὶ σελήνης τὸ μὲν κατὰ
30 τὴν ἐπιφάνειαν τύπωμα τὸ αὐτό, σφαιρικὰ γὰρ ἐστὶν ἄμφω,

A₁C₃Δ₄ Δ₆ΛΛ₁ Λ₂LX 2 πιστεύειν Δ₄ 4 αὐτός: αὐτῶν Λ₁ 5 γε: τε Δ₄L 8 μετὰ ἡ-
μᾶς προστ. ὁ Γρηγοῤῃς Δ₆ 11 βλασφημῶν Λ₂ 13 τό: τῶν Λ₁Δ₆ 18 οἰκονομάχοις
Δ₄ 19-20 φιλοκρινῶν Λ φιλοκρινῶς Α₁ 22 ποιῶν Δ₄ ποιεῖν Λ 24 ὀρίσατο Λ
27 μετέβαλλεν Λ 30 ἐφάνειαν ΛΛ₁

1. Ψαλμ. 7, 16.

2. Δογματικός E', 11, PG 149, 405D.

μορφὴν δὲ προφαίνει κατὰ τι μὴ τὴν αὐτὴν· ἄλλη γὰρ δόξα ἡλίου καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ «ἀστήρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ»¹, φησὶν ὁ Ἀπόστολος. Τῷ δὲ σχήματι καὶ τῷ τύπῳ τῆς ἐπιφανείας οὐ διενήνοχε καί, κατὰ τινα τῶν ἔξω σοφῶν, φθείρεται τῶν γινομένων οὐδέν, κρινόμενον δ' ἄλλο πρὸς ἄλλο μορφὴν ἑτέραν ὑπέδειξεν.

11 Ἐντεῦθεν δὲ μὴδὲ τοῖς σημαιομένοις ὑπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς μορφῆς ἐπιστημόνως ὁ Γρηγοῶς ἐπιβαλὼν ἀναδείκνυται. Τῇ γὰρ ἐπιστημονικῇ διδασκαλίᾳ στοιχεῖν αἰρούμενος καὶ τὴν
10 πνευματικὴν παρὰ φαῦλον τιθέμενος, ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δικαίως, καὶ τὴν ἐκ μαθήσεως ἐπιστήμην ἀπώλεσεν. Ἔσται δὲ τοῦτο κάπὶ τῶν ἐξῆς ἐναργέστερον.

12 Ὁ δὲ κείμενος ὑπὸ τὸν βόθρον ἐκείνον ἀνεπαισθήτως ὄν ὀρύξας εἰσπέπτωκε², καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ προσώπου τὰ στίγματα τοῦ
15 Χριστοῦ φέροντα Θεόδωρον προάγειν ἐπιχειρεῖ καθ' ἡμῶν³. Ἄλλ' ἔλαθε καὶ τοῦτον καθ' ἑαυτοῦ προβαλλόμενος· φησὶ γὰρ ὁ ἅγιος⁴, Εὐσέβιον τινα τῶν εἰκονομάχων προστάτην γράφειν ὡς ἐπὶ φῶς ἄρρητον καὶ ἀνεκδιήγητον καὶ τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ πρέπον, ὃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ
20 καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη⁵, μεταβέβληται ἢ τοῦ δούλου μορφῆ. Καὶ τοῦτο προθεὶς ὁ φερωνύμως Θεόδωρος, πρὸς μὲν τὸ ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησιν, ἔτι δὲ καὶ ὑπὲρ νοῦν, εἶναι τὸ φῶς ἐκείνο οὐδαμῶς ἀντιλέγει· μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ἐπὶ τὸ μεῖζον αἶρει, δι' ὧν ἐξῆς γράφει, τὴν τοῦ φωτὸς τούτου δόξαν, πρὸς δὲ τὸ δεῖξαι
25 καὶ παραστῆσαι μὴ μεταβεβλήσθαι τὴν τοῦ δούλου μορφὴν ἐξ ὄλων ὄλην τὸν ἀγῶνα ποιεῖται. «Ποῖος γάρ, φησὶ, καὶ ὅστις ὁ τῆς μεταβολῆς τρόπος ἐπισκεψώμεθα». Καὶ πάλιν τοῦ δυσσεβοῦς Εὐσεβίου εἰπόντος, ὅτι μεταμεμόρφωται καὶ ἀπηθανάτισται καὶ ἄκτιστον γέγονεν, οὐδὲ πρὸς τοῦτο ἀντεῖπεν ὁ ἅγιος, ἀλλ' ἐπάγει

A₁C₃Δ₄ Δ₆Λ₁Λ₂ LX 2-3 ἐν δόξῃ διαφέρει A₁ 17 Εὐσέβειον Δ₄ 19 οἶδε Λ₁

1 A' Κορ. 15, 41.

2 Ψαλμ. 7,16.

3 Δογματικός E', 14, 464-466, PG 149, 409D-413A. Πρόκειται περὶ ἀπόψεων τοῦ Θεοδώρου Γραπτοῦ, ὡς διατηροῦνται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, βλ. καὶ Ἀντιρρητικός κατὰ καινοτομιῶν 2,5,14.

4 Νικηφόρου, Ἀντιρρητικοὶ κατ' Εὐσεβίου 9,4 ἐ.

5 A' Κορ. 2,9.

λέγων· «εἶτα μεταμορφωθὲν καὶ ἀπαθανατισθὲν μεμένηκε σῶμα ἢ οὐ; Εἰ γὰρ μεμένηκε, μάταιος ὁ Εὐσεβίου λόγος καὶ οὐδὲν ἡμῖν πρᾶγμα ἔσται· εἰ δὲ μὴ μεμένηκε, πῶς ἐνδύσεται ἀθανασίαν καὶ ἀφθαρσίαν;»¹.

- 13 5 Ὅρᾳς ὅτι ὁ εὐσεβῆς καὶ ὑπὲρ εὐσεβείας διαλεγόμενος πρὸς τὴν διάνοιαν βλέπει, ἀλλ' οὐ τὰ ρήματα κακουργῶν καὶ διαστρέφων καὶ τὴν διάνοιαν συκοφαντικῶς μεθέλκων πρὸς ἄλλο τι παρ' ὃ δείκνυσι, πρὸς ἅπερ ἀντιλέγειν αἰρεῖται, εἶτα κακοσχόλως ἀντίκειται; «Ὁ γὰρ ἄκτιστος κτίζεται καὶ ὁ ἄναρχος ἄρχεται καὶ
- 10 ὁ Λόγος παχύνεται σὰρξ γενόμενος», Γρηγόριός φησιν ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος². Ὁ δ' ἐκ Δαμασκοῦ θεῖος ὑμνωδὸς «Λόγος, φησί, Θεοῦ ὁ Υἱὸς τῆς Παρθένου, δημιουργὸς Ἀδὰμ τοῦ πρωτοπλάστου, οὐ δημιούργημα, εἰ καὶ σάρκα εἴληφεν»³. Εὐ γὰρ ἔχει ταῦτα κατ' εὐσεβῆ διάνοιαν ἐκλαμβάνόμενα, κἂν εἰ δοκεῖ ἀντι-
- 15 κεῖσθαι. Ἄλλ' ἐπεὶ, καθάπερ τὴν ἀρχὴν ἔφην καὶ νῦν ἐδείχθη, μὴ καθ' ἡμῶν καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς διανοίας οἱ τοῦ Γρηγορᾶ λόγοι τείνουσιν, ἀλλὰ τοῖς οἰκείοις ἀναπλασμοῖς δῆλός ἐστιν ἀντιφθεγγόμενος, τοῦτ' αὐτὸ δείξαντες ἀρτίως, ἀφῶμεν αὐτὸν ὑφ' ἑαυτοῦ βαλλόμενόν τε καὶ καταβαλλόμενον. Πρὸς δὲ τοῖς τοιού-
- 20 τοις καὶ τὴν ἀκόλαστον αὐτοῦ γλῶτταν καὶ πρὸς ὕβρεις ἀκόρεστον παρ' οὐδὲν θέμενοι, τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων ἐπισκεψώμεθα· τί ποτ' ἀρά φησιν οὗτος εἶναι τὸ ἐν Θαβωρίῳ φῶς; Ἄν γὰρ κατ' αὐτοῦ τοῦ θειοτάτου φωτὸς βλασφημῶν οὗτος ἅμα καὶ ἀνοηταίων φανῆ, καὶ Θεῶ καὶ τοῖς θεολόγοις ἐναντιούμενος, αἰ καθ'
- 25 ἡμῶν, ὥς μὴ συναινούντων αὐτῷ, λοιδορίαὶ καὶ συκοφαντίαι μακαρισμῶν ἡμῖν πρόξενοι γενήσονται θείων καὶ χαρᾶς ἀφάτου καὶ οὐρανίων μισθῶν⁴. Τῆς οὖν κατ' ἐπιστήμην, φησί, διδασκαλίας προεκτεθείσης ἡμῖν, οὐπω δὲ ἦλθεν ἐπὶ τὰς ἐμὰς χεῖρας

A₁C₃ Δ₄Δ₆ Μ₁Λ₂ LX 1 μορφωθὲν 14-15 εἰ δοκεῖ ἀντικεῖσθαι: εἰ δοκεῖσθαι Δ₄ δοκῆ Δ₆ 19-20 τοῖς τοιούτοις: τούτοις Δ₄ 22 μετὰ φῶς προστ. τῆς τοῦ Κυρίου Μεταμορφώσεως Δ₆ 25 λοιδορίας Λ₁ 28 οὕτω Λ₂

1. Θεοδώρου Γραπτοῦ, παρὰ Νικηφόρου πατριάρχου, Ἄντιρρητικός κατ' Εὐσεβίου 9, 14. Pitra, *Spicil. Sol.* I, 384. Ἄντιρρητικοὶ κατὰ Μαμωνᾶ I, 26, PG 100, 269AB.

2. Λόγος 38, εἰς τὰ Θεοφάνεια 2, PG 36, 313B.

3. Βλ. Ἄντιρρητικὸν κατὰ Ἀκινδύνου 3,5,11, Χρήστου, Συγγράμματα Γ', 169.

4. Πρβλ. Ματθ. 5, 11-12.

αὕτη, τεκμηριώσαιο δ' ἂν τις καὶ ταύτην ἀποχρώντως ἐκ τῶν ἐξῆς. Ἄλλὰ ταύτης, φησί, προεκτεθείσης, ζητητέον κακ τῶν ἁγίων τὰ σύμφωνα ὑποδείγματα, ἵνα σαφέστερον ἢ σχέσις μηδὲν οὐσα δειχθῆ καθ' ἑαυτὴν, πλὴν φωνὴ μόνη, ἐτέρων ὑπαρξιν
5 ἐμφαίνουσα.

14 Τὴν σχέσιν ὁ Γρηγορᾶς ἐπαγγέλλεται δεῖξαι μηδὲν οὐσαν καθ' αὐτήν, ὃ τίς τῶν ἀπάντων οὐκ οἶδε καὶ χωρὶς ἀποδείξεως; Ἄλλ' αὐτὸς διὰ τοῦ πᾶσιν ἀνωμολογημένου τούτου κλέπτων τοὺς ἀκροωμένους, οὐκέθ' ἐξῆς τοῦτο πειρᾶται δεῖξαι, ἀλλὰ
10 μηδαμῆ μηδαμῶς οὐσαν τὴν σχέσιν, πλὴν φωνὴν μόνην. Τίς τῶν νοῦν ἔχόντων τοῦτο καταδέξεται, ὡς οὐδὲν ἢ σχέσις, πλὴν φωνὴ μόνη, κἂν εἰ μὴ καθ' ἑαυτὴν ὑφέστηκεν; Ἄλλὰ δεῖξαι, φησὶν οὗτος, ταύτην τὴν κατ' αὐτὸν φωνὴν μόνην οὐσαν ἐτέρων ὑπαρξιν ἐμφαίνουσαν. Ἄρ' οὐχ ὁ τοῦ φιλοσόφου νοῦς οὗτος
15 ἀμαθῆς καὶ ἀνόητος; Ἡ γὰρ φωνὴ τῆς σχέσεως, ὡς πᾶς τις ἂν εἴποι νοῦ καὶ μετρίως εὐμοιρῶν, οὐχ ἐτέρων ὑπαρξιν, ἀλλ' ἐτέρων ἠντινοῦν ἔνωσιν ἐμφαίνει σαφῶς. Ἡ γὰρ τούτων ὑπαρξις καὶ χωρὶς τῆς σχέσεώς ἐστι κατάδηλος.

15 Ἄλλ' ἐπὶ τὰ ἐξῆς ἴωμεν, ἵν' εἰδῶμεν ἔτι μᾶλλον τὴν τοῦ
20 φιλοσόφου διάνοιαν. Προάγει τοίνυν οὗτος τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον γράφοντα «συνεισάγειν ἑαυτῇ τὰ σχετικά τὴν σχέσιν καὶ χωρὶς τούτων ἀδύνατον εἶναι ταύτην ἢ νοεῖσθαι ἢ λέγεσθαι». Εἶτ' αὐτὸς οὗτος ὁ Γρηγορᾶς ἀντιλέγειν διατείνεται πρὸς τινὰς τοὺς τῶν σχετῶν ἄνευ, καθάπερ αὐτὸς φησι, τὴν
25 σχέσιν νοοῦντας καὶ λέγοντας, τὸ παρὰ τοῦ θεοῦ Μαξίμου ρηθὲν ἀδύνατον, ἔργῳ δεικνὺς αὐτὸς οὐκ ἀδύνατον. Ἄλλὰ καὶ συνεισάγειν ἑαυτῇ, φησί, τὴν σχέσιν ὁ θεῖος Μάξιμος, ὡς οὐσάν τι δηλονότι καὶ ταύτην καὶ συμπαραμένουσαν καὶ ἐνθεωρουμένην τοῖς σχετοῖς, ἃ πάντα προσκείμενον τὸ σύν, ὅτι μάλιστα
30 παρίστησιν. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς μηδαμῆ μηδὲν εἶναι τὴν σχέσιν σπουδάζει δεῖξαι, τῷ ἁγίῳ καθάπερ ἐπίτηδες ἀντικείμενος. Μετὰ γοῦν τὸ προθεῖναι τὴν ρῆσιν τοῦ σοφοῦ Μαξίμου, καταμαρτυροῦσαν καὶ ταύτην αὐτοῦ μᾶλλον ἀλλ' οὐκ αὐτῷ συμμαρτυροῦσαν, ἐπιφέρει γράφων· «ὁρᾶς ὡς ἢ μηδαμῆ μηδαμῶς ὑφίστασθαι

- δύναται σχέσις ἰδιαζόντως καὶ καθ' αὐτήν, ἀλλ' ὄνομα μόνον ἔστιν ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διαλυόμενον;». Τῆς λεπτότητος τῶν φρενῶν, εἶπεν ἄν τις πρὸς τὸν τὰ τοιαῦτα γράφοντα! Καὶ πῶς ὄνομά ἐστι τὸ κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον μηδαμῶς λέγεσθαι δυνά-
- 5 μενον; Ἄρ' οὖν οὐκ αὐτὸς εἶ ὁ τῷ θείῳ Μαξίμῳ φανερῶς ἀντικείμενος; Εἶτα τῷ μὲν ὀνόματι τῆς σχέσεως τούτῳ δίδως εἶναι τι καθ' ἑαυτὸ, μηδαμῶς οὐσία ὄντι, φῆς γὰρ εἶναι τοῦνομα μόνον, ταύτη δὲ τῇ σχέσει διότι μὴ ἔστιν οὐσία μηδαμῆ μηδὲν
- 10 εἶναί τ' δίδως ἐνθεωρουμένη νῶ τούτοις, ἀλλ' οὐχ ὧν ἔστι σχέσις χωριζομένη; Ναί, φησὶν ὁ Γρηγορᾶς, καὶ προστίθησι καταλλή- λως οἷς προέθηκεν, γράφων, «ὄρᾳς ὅτι ταύτην τὴν ὄνομα μόνον οὐσαν σχέσιν, ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διαλυόμενον, ὁ νέος δογματιστῆς Παλαμᾶς ὄρατὴν δογματίζει καὶ ἄκτιστον θεότητα»; Τί μὲν οὖν ἡμεῖς, συμφθεγγόμενοι τοῖς ἁγίοις, θεότητα ἔφημεν, οὔτε
- 15 νῦν καιρὸς λέγειν καὶ ὁ Συνοδικὸς Τόμος ἀποχρῶν εἰς παράστα- σιν.
- 16 Ἄλλ' ὄρατε πάντες, φαῖμεν ἄν ἡμεῖς, ὅτι πᾶν τὸ μὴ καθ' ἑαυτὸ ὑφεστηκὸς ὄνομα μόνον εἶναι φησὶν ὁ φιλόσοφος οὗτος, ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διαλυόμενον; Προϊὼν δ' ἐνταυθοῖ τοῦ
- 20 λόγου καὶ μηδὲν εἶναι πλέον λέγει τὴν σχέσιν ἢ διανοίας ἀνά- πλασμα ψιλὸν καὶ ἀνύπαρκτον, ὡς μὴ θεωρουμένην καθ' ἑαυτήν. Οὐκοῦν, κατ' αὐτόν, ἐν ἔστι γένος μόνον τῶν ὄντων καὶ ἐν μόνον τὸ ὄν, τὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ μὴ ἐν ἐτέρῳ θεωρούμενον, τοῦτο δὲ ἔστιν ἡ οὐσία· ταύτης γὰρ μόνης τὸ καθ' ἑαυτὴν θεωρεῖσθαι.
- 25 Τοιγαροῦν, ἐπεὶ δέκα γένη τῶν ὄντων εἶναι, πολλοὶ καὶ τῶν πρὸς βραχὺ φιλοσοφίας ἡμμένων συμμαρτυρήσουσιν, ὡς μηδὲ πρὸς βραχὺ ταύτης ἡμμένος ὁ μέγας φυσῶν ἐπ' αὐτῇ Γρηγορᾶς, ἀλλ' ἀγροῖκος ὧν πάντη καὶ ἀφιλόσοφος, ἀνυπαρξίαν τῶν ὄντων πολλαπλασιῶς καταψηφίζεται· ἢ, τὸ ἐκ διαμέτρου κακὸν καὶ
- 30 οὐχ ἦττον ἀφιλόσοφον καὶ ἀνόητον, τὰ ὄντα πάντα οὐδὲν ἕτερον ἢ οὐσίαν εἶναι φησὶ καὶ ὁ περὶ μόνου τοῦ Θεοῦ πρότερον διετείνεται, ὅτι περ οὐσία μόνον ἔστί, τοῦτο νῦν τοῖς πᾶσι φέρων χαρίζεται καί, τό γε εἰς αὐτὸν ἦκον, τῇ κτίσει πάσῃ τὸ Θεὸν εἶναι δίδωσιν, αὐτὴν τε τὴν κτίσιν θεοποιῶν ἀφρονέστατα καὶ

A₁C₃Δ₄Δ₆ ΛΛ₁Λ₂ LX 2 τῶν παραλ. Δ₄ 11 γράφων ὄρας παραλ. A₁C₃Λ Λ₁Λ₂LX μόνον παραλ. Δ₄ 26 μηδέ: μὴ Λ₁ 27 πρὸς παραλ. Δ₆ μέγας φυσῶν Λ₁ 31 οὐσίαν: σίαν Λ₁ 33 τό: τὸν Δ₆

δύο πρεσβεύων ἐξ ἀνάγκης θεούς. Τὸ γὰρ κατ' αὐτὸν μόνου Θεοῦ ὑπάρχον, νῦν μὲν τῷ κτίστη, νῦν δὲ τῷ κτισθέντι παρ' αὐτοῦ κόσμῳ προσνέμων ἀμοιβαδόν, ἄλλοτε ἄλλῳ, πῶς οὐ δύο πρεσβεύει θεούς;

- 17 5 Τοῦτο μὲν οὖν τὸ καὶ ἀσεβὲς καὶ δυσσεβὲς καὶ ἀνόητον ἐκ τῶν αὐτοῦ ρημάτων καὶ δοξασμάτων κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ἀναπέφηνεν ἐξ ἀρχῆς εὐθύς συναγόμενον. Ἄ δὲ αὐτὸς καθ' ἡμῶν συνήγαγεν, ἐπειδήπερ οὐκ ἐκ τῶν ἡμῖν λεχθέντων ἢ δοκούντων, ἀλλ' ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ συκοφαντικῶς προτεθέντων μικρὸν ἀνω-
10 τέρω περαίνων δέδεικται, καὶ ταῦτα δὲ κατ' αὐτοῦ χωρεῖ πάντως, οἰκοθεν οἴκαδε, κατὰ τὴν παροιμίαν. Πάσχει δὲ ταῦτα καὶ πολλῷ πλείω τούτων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δικαίως ἐγκαταλειφθεῖς τε καὶ μωρανθεῖς, ἅτε τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, κατὰ τὴν τῆς εὐσεβείας ἀλήθειαν εἶπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε καλῶς ἐχούση, καὶ
15 ἀσφαλῶς, ἐπὶ κακῷ τῆς οἰκείας κεφαλῆς, μᾶλλον δὲ ψυχῆς ἀντικεῖσθαι νῦν προελόμενος. «Ἄλλ' ὄρα, φησὶν αὐτός, καὶ τὰ πλείω καὶ μείζω τῆς ἐξῆς ἀτοπίας τοῦ Παλαμᾶ, ὅτι καὶ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦνομα, σχέσιν οὖσαν τοῦ μεταμορφοῦντος Θεοῦ Λόγου πρὸς τὸ μεταμορφούμενον σῶμα, θεότητα καὶ αὐτὴν
20 ἰδίαν αὐτὸς ἐδογμάτισε νέαν, ἄκτιστόν τε καὶ τῆς θείας οὐσίας ἑτέραν· δέον, εἰ μὲν τῆς θείας οὐσίας ἕτερον εἶη τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ ὑφειμένον, μὴ εἶναι λέγειν θεότητα ἄκτιστον».
- 18 Τί μὲν οὖν περὶ τοῦ θείου φωτὸς ἐκεῖνου λέγομεν ἡμεῖς, καὶ ὁ *Συνοδικὸς Τόμος* ὑποδείκνυσι, μᾶλλον δὲ οἱ συνοδικοὶ τόμοι,
25 ἐν οἷς καὶ βασιλεῖς καὶ πατριάρχαι καὶ ἀρχιεράρχαι καὶ ἱεράρχαι¹ καὶ ὁ τῶν εὐσεβῶν ἅπας σύλλογος καὶ συναινοῦσι καὶ ἐπαινοῦσι καὶ συμμαρτυροῦσι τὰ κάλλιστα καὶ τοὺς πρὸς ἡμᾶς ἀντιλέγοντας ἀναθέματι παγκοσμίῳ καὶ ἐπετείῳ καθυποβάλλουσιν. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς οὗτος εἰπὼν τὴν μεταμόρφωσιν ἡμᾶς
30 λέγειν θεότητα καὶ ἐπενεγκῶν ὅτι δέον, εἰ μὲν τῆς θείας οὐσίας ἕτερον εἶη τὸ φῶς ἐκεῖνο, μὴ εἶναι λέγειν θεότητα ἄκτιστον, ἔδειξε τὸ ἐν *Θαβωρίῳ* φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως εἶναι τὴν ἐκεῖ μεταμόρφωσιν καὶ λέγειν καὶ οἶεσθαι, τὴν δὲ

A₁C₂Δ₄ Δ₆Λ₁Λ₂ LX 8 συνάγομεν ΛΛ₁ 9 τῶν: τοῦ Λ₁ 10 ταῦτα: αὐτὰ Λ 13 τοῦ *παρὰ*. Λ 19 Λόγου *παρὰ*. Λ 26 *μετὰ* εὐσεβῶν *προστ.* ὡς εἰπεῖν Δ₆ 28 *μετὰ* ἐπετεῖῳ *προστ.* παρρησία Δ₆ 32 *Θαβῶρ* Δ₄

1. Βλ. ἀνωτέρω Λόγον Α', 6 καὶ σημείωσιν.

μεταμόρφωσιν ταύτην σχέσιν εἶναι φησι, τὴν δὲ σχέσιν ὄνομα μόνον, ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διαλυόμενον. Ὅρατε τίνα δόξαν οὗτος ἔχει περὶ τοῦ φωτὸς ἐκείνου τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως; Μηδαμῆ γάρ φησι μηδαμῶς εἶναι τοῦτο καὶ χεῖρον 5 στερήσεως, δηλονότι καὶ σκότους χεῖρον· «λέγεται μὲν γάρ, φησὶν, οὐκ ἔστι δέ· τὸ γὰρ ὄνομα μόνον τοιοῦτο».

19 Ταῖς αὐταῖς δὲ βλασφημίαις καὶ κατὰ τῆς θεώσεως χρῆται, τῇ τε ἀληθείᾳ καὶ πρὸς ἑαυτὸν ὑπεναντίον γράφων. Ἰσχυρίζεται γὰρ ἄμφω φρενοβλαβῶς κτίσμα τε καὶ ταύτην εἶναι καὶ διανοίας 10 ἀνάπλασμα, ταῖς ἴσαις καὶ ταύτην ὑποβάλλων ἐρεσχελίαις, ἐπεὶ παρὰ τῶν θεολόγων ἡμῶν πατέρων καὶ θέωσις προσαγορεύεται τὸ φῶς ἐκεῖνο τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, ὧν εἷς, πάντας ἐπαγόμενος μεθ' ἑαυτοῦ, «κατὰ τὴν ἀψευδῆ, φησί, τῶν θεολόγων μυσταγωγίαν, ὡσπερ ἐκ τινος ἀεννάου πηγῆς κατὰ ἀπειρόδωρον 15 χάριν τῆς ἀκηράτου θεώσεως εἰς ἡμᾶς τὸ μέγα πρόεισι δῶρον»¹. Καὶ πάλιν· «τοῦτο ἐορτάζομεν σήμερον, τὴν τῆς φύσεως θέωσιν, τὴν εἰς τὸ κρεῖττον ἀλλοίωσιν, τὴν ἐπὶ τὰ ὑπὲρ φύσιν ἔκτασιν καὶ ἀνάβασιν, καθ' ἣν καὶ τοῦ κρεῖττονος ἢ ἐκνίκησις, ἢ, τότε κυριώτερον εἰπεῖν, ἢ ἀνεκκλάλητος θέωσις. Τοῦτο θαυμάζουσιν 20 ἄγγελοι, τοῦτο δοξολογοῦσιν ἀρχάγγελοι, τοῦτο πᾶσα τῶν ὑπερκοσμίων ἢ νοητῆ διακόσμησις αὐλῶς ἐστιωμένη τεκμήριον ἐναργέστατόν τε καὶ ἀψευδέστατον τίθεται τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ Λόγου φιλάνθρωπίας»².

20 Οὕτω γὰρ καὶ ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεῖος Ἰωάννης φησὶν· «ἐν 25 τούτῳ τῶν ἀποστόλων οἱ πρόκριτοι τῇ δόξῃ τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας ὀρῶσι Χριστὸν ἐκλάμποντα, ᾧ ἀκλινῶς οἱ ἄγγελοι ἐνερείδειν τὸ ὄμμα οὐ σθένουσιν»³. Ἄλλ' ὁ Γρηγορᾶς τὴν θέωσιν ταύτην ἀνάπλασμα διανοίας εἶναι φησι καὶ ὄνομα μόνον εἰς ἀέρα λυόμενον, ὁμοῦ δὲ καὶ κτιστὴν. Οὐδὲ γὰρ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ 30 Μαξίμου, ὃν αὐτὸς οἶεται προάγειν εἰς μαρτυρίαν, ἐπύθετο, μᾶλλον δὲ καὶ τούτου πυθόμενος ἀπηξίωσεν αὐτῷ πείθεσθαι, λέγοντι

A₁C₃D₄Δ₆ ΛΛ₁Λ₂ LX 7 χρῆτε Δ₆ 8 ὑπεναντία ΛΔ₄ 11 θεολόγων: θεηγόρων Δ₆
12 ἐκεῖνο παραλ. Δ₆ 17 τὴν₂: τὸν Λ₁ 20 τοῦτο₁: τούτῳ Δ₆ 27 ὄμμα: στόμα Λ₂

1. Ἀνδρέου Κρήτης, *Ὁμιλία εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν*, PG 97, 932C-933B.

2. Αὐτόθι, 933C.

3. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν*, 3, PG 96, 549C.

- τὸν Χριστὸν «μισθὸν δωρεῖσθαι τοῖς πειθομένοις αὐτῷ τὴν ἀγέννητον θέωσιν, ἥτις οὐκ ἔχει γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον ἐν τοῖς ἀξίοις φανέρωσιν»¹, ὅς καὶ ταῖς τοῦ Γρηγορᾶ βδελυραῖς ἀνυπαρξίαις κατ' ἄκρας ἀντιταττόμενος καὶ κατ' εἶδος ἔφη ταύτην
 5 ἐνυπόστατον ἔλλαμψιν, οὐχ ὡς αὐθυπόστατον οὖσαν («οὐδεὶς γὰρ ἔσται ἐν ὑποστήματι καὶ οὐσία Κυρίου», κατὰ τὸ γεγραμμένον, «καὶ Θεοῦ φύσιν ἢ εἶδεν ἢ ἐξηγόρευσεν»²) ἀλλ' ὡς παραμένουσαν τοῖς κεχαριτωμένοις θείως καὶ μὴ βροντῆς καὶ ἀστραπῆς δίκην³ ἀνυπόστατον οὖσαν.
- 21 10 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς οὐδ' ἐκεῖνο συνιδεῖν ἐδυνήθη, καίτοι τεχνολόγος τῆς ματαιότητος εἶναι φιλοτιμούμενος, καὶ τῇ διαιρέσει τῶν ὀνομάτων ἐπιγαυρούμενος καὶ τὴν τῶν ὁμωνύμων ἐπιστήμην ἐκμελετῆσαι μὲν βρενθυόμενος, ἀνεπιστήμων δὲ κάπι ταύτη διὰ
 15 τῶν αὐτοῦ διδαγμάτων ἀποδεικνύμενος· οὐδ' ἐκεῖνο γοῦν ἐδυνήθη συνιδεῖν οὗτος, ὅτι καθάπερ δωρεὰ καὶ χάρις καὶ πρόσληψις λέγεται μὲν καὶ αὐτὸ τὸ προσειληφθαι καὶ τὸ κατὰ χάριν καὶ δωρεὰν δεδόσθαι, λέγεται δὲ ἔστιν ὅτε πρόσληψις καὶ δωρεὰ καὶ
 20 χάρις καὶ τὸ προσειλημμένον πρᾶγμα καὶ αὐτὸ τὸ δεδομένον κατὰ χάριν τε καὶ δωρεάν, οὕτω δὴ καὶ θέωσις, νῦν μὲν αὐτὸ τὸ θεοῦσθαι λέγεται, νῦν δ' αὖθις ὁ λαμβάνον παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸ θεούμενον θεοῦται, οὐ χωριζόμενον ἐκεῖνο πάντως τοῦ θεοῦντος, ἅπαγε τῆς τοῦ Γρηγορᾶ παραφροσύνης, ἀλλ' ἐνοῦν μᾶλλον τοὺς κατηξιωμένους τῷ Θεῷ, καθάπερ ἢ παρὰ τοῦ ἡλίου λάμψις αὐτοῦ διασπωμένη μηδαμῶς ἠλίφ συνάπτει τοὺς ὄρωντας. Κατὰ
 25 γὰρ τὸν ἅγιον Μάξιμον «ὄλος μένων ἄνθρωπος ὁ τεθεωμένος κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν φύσιν, ὄλος γίνεται Θεὸς κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῷ διόλου θείαν τῆς μακαρίας δόξης λαμπρότητα, μεθ' ἣν οὐκ ἔστιν ἐπινοῆσαί τι λαμπρότερον ἢ ὑψηλότερον. Τί γὰρ θεώσεως
 30 τοῖς ἀξίοις ἐρασμιώτερον, καθ' ἣν ὁ Θεὸς θεοῖς γενομένοις ἐνούμενος τὸ πᾶν ἑαυτοῦ ποιεῖται δι' ἀγαθότητα»⁴;

A₁C₃Δ₄Δ₆ Μ₁Λ₂ LX 1-2 ἀγέννητον A₁Δ₄ 2 γέννησιν Λ₁ 5 ἔλλαμψιν Λ 23 κατηξιωμένους Δ₄ 25 ἅγιον: θεῖον Δ₆

1. Πρὸς Θαλάσσιον 61, καὶ Σχόλιον 16, PG 90, 637D καὶ 644D

2. Ἱερ. 23,8. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 28 (Θεολογικός 2), PG 36, 52B.

3. Ἐνταῦθα γίνεται ὑπαινιγμὸς εἰς τὸ Ἐξῆδ. 19,16, ἐνθα ὁ Θεὸς ὁμιλεῖ πρὸς τὸν Ἰσραηλιτικὸν λαὸν ἐν μέσῳ «φωνῶν, ἀστραπῶν καὶ νεφέλης γνωφάδους».

4. Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1088 BC.

- 22 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς θέωσιν λέγων ἐκεῖνο τὸ φῶς καὶ ταύτην ὄνομα μόνον ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διαλυόμενον, ὄντως «εἰκῆ φυσιοῦμενος ὑπὸ τοῦ νοῦς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ»¹, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ ἀντιθέτου τῷ Θεῷ σκότους διενεργούμενος, ἀντίκειται
- 5 φρενοβλαβῶς καὶ κατ' αὐτὰ τὰ ρήματα τῷ Χριστῷ καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ τούτου σαφῶς. Εἰ γὰρ ὄνομα μόνον ἐστὶν ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διαλυόμενον, οὐκ εἶδον οἱ τῷ Χριστῷ συναναβάντες ἔκκριτοι τῶν μαθητῶν ὀφθαλμοῖς τοῦτο καὶ τὴν εἰς αὐτὸ τῆς δεσποτικῆς ὄψεως μεταμόρφωσιν, ἀλλ' ὡσὶν ἤκουσαν. Ἀλλὰ
- 10 ἀψευδῆς Χριστὸς ἢ αὐτοαλήθεια, τὴν θεὰν πρόφην ἐπαγγειλάμενος· ὁ δὲ Γρηγορᾶς σχέσιν εἰπὼν εἶναι τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ μεταμόρφωσιν, μετὰ τινα τὴν σχέσιν εἶναι διατείνεται μηδὲν πλέον ἢ διανοίας ψιλὸν καὶ ἀνύπαρκτον ἀνάπλασμα. Ὅρατε σαφέστερον, ὡς μηδὲν μηδαμῆ καὶ μὴ ὄν παντάπασι καὶ
- 15 ψεῦδος ἄντικρυς τὸ φῶς ἐκεῖνο τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως κακῶς οὗτος δοξάζει καὶ ἀσεβῶς κατασκευάζει καὶ ἀποφαίνεται καὶ αὐτῆς τῆς στερήσεως τοῦ φωτός, ὡς ἔφημεν, χεῖρον ἢ σκότος ἐστὶ τε καὶ ὀνομάζεται;
- 23 Σκότος μὲν οὖν, κατὰ τὸν Μωϋσῆν, ὑπῆρχεν «ἐπάνω τῆς
- 20 ἀβύσσου»², ἀλλὰ πρὶν ἢ τὸ φῶς παρῆχθαι πρὸς γένεσιν. Νῦν δὲ αὐτὸς ὁ Κύριος μετὰ τὸ λάμψαι θείως ἐπ' ὄρους ὡς εὐδόκησε, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν – ὡ τῆς ἀρρήτου βλασφημίας – τὸ καὶ χεῖρον τῆς στερήσεως ἐπιφαινόμενον εἶχε τῷ προσώπῳ φῶς!
- 25 Κατ' αὐτὸν οὖν οὔτε ἦν, οὔτε ἐστίν, οὔτε ἔσται τὸ τοιοῦτο φῶς, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ὑπῆρξεν ὄλωσ. Ἄν οὖν ἡμεῖς, τοῦ Θεοῦ διδόντος, δεῖξωμεν ἀρτίως παρὰ τῶν θεοειδῶν θεολόγων μαρτυρούμενον, ὡς καὶ πρὸ τοῦ πρωτογόνου κατ' αἴσθησιν φωτός καὶ πρὸ τοῦ σκότους, ὃ διέκοψε τὸ φῶς ἐκεῖνο, προὑπῆρχε τὸ φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, ἦν τε καὶ ἔστι καὶ ἔσται εἰς αἰῶνας,
- 30 πάντως εἰ μὴ τὸ τῶν φρενῶν ὄντως σκότος ἀποθέμενος ὁ Γρηγορᾶς, πρὸς τὸ φῶς νῦν γοῦν ἀναβλέψαι θελήσει τῆς ἀληθείας, τῷ αἰωνίῳ παραπεμφθήσεται σκότει τῷ ὑπὸ ζόφον αἰώνιον ἐνδίκως τετηρημένῳ συζυγείς³.

A₁C₃Δ₄Δ₆ Λ₁Λ₂ LX 8 ἔγκριτοι Δ₄ ἔκκριτων Λ₁ 17 τοῦ φωτός παραλ. C₃Δ₄ΛΛ₁
20 μετὰ φῶς προστ. παρὰ Θεοῦ Δ₆ 23 τὸ φῶς Δ₄ 32 τὸ ὑποζόφον Λ₁

1. Κολ. 2, 18.

2. Γέν. 1, 2.

3. Ἰούδα 6.

- 24 Φησὶ τοίνυν ὁ μέγας Βασίλειος ὡς «εἶπερ τι ἦν πρὸ τῆς τοῦ αἰσθητοῦ τούτου καὶ φθαρτοῦ κόσμου συστάσεως, ἐν φωτὶ ἂν ἦν δηλονότι. Οὔτε γὰρ αἱ τῶν ἀγγέλων ἀξίαι, οὔτε πᾶσαι αἱ ἐπουράνιοι στρατιαί, οὔτε ὄλως ὅ,τι ἐστὶν ὠνομασμένον ἢ ἀκα-
5 τονόμαστον τῶν λογικῶν φύσεων καὶ τῶν λειτουργικῶν πνευμά- των ἐν σκότῳ διήγεν, ἀλλ' ἐν φωτὶ καὶ πάσῃ εὐφροσύνῃ πνευμα- τικῇ τὴν πρέπουσαν ἑαυτοῖς κατάστασιν εἶχον· καὶ τούτοις οὐδεὶς ἀντερεῖ. Οὐκ οὖν ὅστις γε τὸ ὑπερουράνιον φῶς ἐν ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίαις ἐκδέχεται, περὶ οὗ καὶ Σολομών φησὶ 'φῶς
10 δικαίοις διὰ παντός' καὶ ὁ Ἀπόστολος· 'εὐχαριστοῦντες τῷ Πατρὶ τῷ ἰκανώσαντι ἡμᾶς ἐν τῇ μερίδι τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτὶ'. Εἰ γὰρ οἱ καταδικαζόμενοι πέμπονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, δηλονότι οἱ τὰ τῆς ἀποδοχῆς ἄξια εἰργασμένοι, ἐν τῷ ὑπερκοσμίῳ φωτὶ τὴν ἀνάπαυσιν ἔχουσιν»¹.
- 25 15 Ὅραξ ὡς ὑπερουράνιον ἐστὶ καὶ ὑπερκό-σμιον καὶ προκό- σμιον καὶ τῶν οὐρανίων ἀγγέλων ὑπάρχει φῶς, τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς, οὗ τῇ μεθέξει καὶ οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος; «Φῶς γάρ», φησὶ καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος, «ἢ ἐκεῖθεν λαμ- πρότης τοῖς ἐνταῦθα κεκαθαρμένοις, ἠνίκα ἐκλάμπουσιν οἱ δί-
20 καιοὶ ὡς ὁ ἥλιος, ὧν ἴσταται ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ θεῶν ὄντων καὶ βασιλέων διαστέλλων καὶ διαιρῶν τὰς ἀξίας τῆς ἐκεῖθεν μακα- ριότητος»². Καὶ τοῦτό ἐστὶν ὁ καὶ Μάξιμος ὁ θεῖος ἐδήλωσεν εἰπὼν· «ἔστι τι πρᾶγμα ὑπὲρ αἰῶνας ἢ ἀκραιφνῆς τοῦ Θεοῦ βασιλεία. Οὐ γὰρ δὴ θέμις εἰπεῖν ἤρχθαι ἢ φθάνεσθαι ὑπὸ
25 αἰῶνων ἢ χρόνων τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν. Ταύτην δὲ πιστεύο- μεν εἶναι τὴν τῶν σωζομένων κληρονομίαν, ὡς ὁ ἀληθὴς παραδί- δωσι Λόγος. Ἡ αὐτὴ δὲ ἐστὶν αὐτὴ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ»³. Ἀλλαχοῦ γὰρ πάλιν ὁ αὐτὸς «ἢ τοῦ Θεοῦ βασιλεία ἐστὶ, φησὶ, τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς θεϊκῆς ὠραιότητος τῶν φορεσάντων τὴν εἰκό-

A₁C₃Δ₄Δ₆ ΛΛ₁Λ₂ LX 4 ὅ,τι: τί Δ₄Δ₆ 4-5 κατωνόμαστον I 6 πᾶσι Λ 7 ἑαυτοῖς; αὐτοῖς Δ₄ ἔχον A₁ 12 τῷ παραλ. Λ 13 εἰργασμένοι Λ₁ 15-16 προκόσμιον καὶ ὑπερκόσμιον Δ₄ 16 ἁγίων ἀγγέλων οὐρανίων Λ

1. Ὁμιλία εἰς τὴν ἑξαήμερον 2,5, PG 29, 40-41.

2. Λόγος 40 εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, PG 36, 365B.

3. Κεφάλαια θεολογικά, 2, 86, PG 90, 1165AB.

να τοῦ ἐπουρανίου»¹. Καὶ πάλιν· «ἢ παρὰ τοῦ λαοῦ τοῦ 'εἰς ἅγιος' καὶ τῶν ἐξῆς ὁμολογία, τὴν ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τῶν ὄντων αἰῶνι τῶν κατὰ Θεὸν τετελεσμένων ἔνωσιν δηλοῖ, καθ' ὃν τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης τὸ φῶς ἐποπτεύοντες τῆς μακα-
5 ρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθα-
ρότητος»².

26 Τί δὲ ἡ πνευματοκίνητος λύρα τῶν ἄσματογράφων καὶ οἱ
κατ' ἐκείνους ὀσημέραι ψάλλοντες ἐπ' ἐκκλησίας, «Θεοφόρους
εἶναι τοὺς ἀγαθοὺς ἀγγέλους ἄνθρακας, αἴγλη πυρσωθέντας τῆς
10 οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ὄραν τε τῆς θεϊκῆς λαμπρότητος τὸ κάλλος τὸ
ἀμήχανον καὶ ὡς ἔσοπτρα φωτὸς θεαρχικοῦ ταῖς τῆς θεότητος
αὐγαῖς διατελεῖν ἐκλάμποντας καὶ τῇ μεθέξει ταύτης φῶτα δεύ-
τερα τελεῖσθαι, τὴν θεαρχικὴν θεωμένους λαμπρότητα, δεῖσθαι
15 τε τυχεῖν ταύτης τῆς αὐλοῦ καὶ θεουργοῦ καὶ κρυφίας μεθέ-
ξεως»; Ἄλλὰ τοὺς ὡς ἀληθῶς πιστοὺς, εἶπεν ἂν Γρηγόριος ὁ τῆς
θεολογίας ἐπώνυμος, ἵνα μὴ ῥαδίως ἴδη σκοτεινὴ φύσις τὸ
ἀπόθετον κάλλος καὶ ὀλίγοις ἄξιον.

27 Τί δὲ οὐχὶ καὶ τῶν ἀγίων ἔστιν οὖς καὶ ἐμφανέστατα τῆς
αὐγῆς ἐκείνης γενομένους θεωροὺς ἔτι τῷ βίῳ τούτῳ περιόντας
20 ἴσμεν, ὧδαῖς καὶ ἱστορίαις καὶ πολυειδέσι παραστάσεσι καταμα-
θόντες; Ποῦ δὲ νῦν τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀγίων τὰ πνεύματα; Οὐκ ἐν
τῷ ὑπερουρανίῳ φωτὶ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῆς αὐτῆς εἰσὶν ἀπο-
λαύοντα φωτοχυσίας; Διό φησιν, ἀλλαχοῦ πάλιν ὁ μέγας Βασι-
λειος «ἄθλον ἀρετῆς Θεὸν γενέσθαι καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ
25 καταστράπτεσθαι τῆς ἡμέρας ἐκείνης υἰὸν γενόμενον, ἢ μὴ
διακόπτεται ζόφῳ, ἄλλος γὰρ ταύτην ποιεῖ ἥλιος, ὁ τὸ
ἀληθινὸν φῶς ἀπαστράπτων»³. Ἄρ' οὖν τὸ ἀληθινὸν φῶς οὐκ
ἄκτιστόν τε καὶ προαιώνιον καὶ τῷ ἀπαστράπτοντι ἡλίῳ συναϊ-
διον; ὅς «ὄταν, φησὶν, ἅπαξ ἐπιφάυση ἡμῖν», δηλαδὴ κατὰ τὴν
30 μέλλουσαν αὐτοῦ δευτέραν ἐπιφάνειαν καὶ παρουσίαν, «οὐκέτι
ἐν δυσμαῖς κρύπτεται, ἀλλὰ πάντα τῇ φωτιστικῇ δυνάμει περι-
δραζάμενος, διηνεκὲς καὶ ἀδιάδοχον τοῖς ἀξίοις τὸ φῶς ἐμποιεῖ

A₁C₃Δ₄Δ₆ ΛΛ₁Λ₂ LX 1 εἰς Λ₁ 3 ὄν: ἦν Δ₆ 12 ἐκλάμποντα L 13 θεαρχικὴν: ἀρ-
χικὴν C₃Δ₄Λ 18 δέ: δαί L 22-23 ἀπολαύοντας Δ₄Λ

1. *Κεφάλαια θεολογικὰ καὶ οἰκονομικὰ* 2,90, PG 90, 1168C-1169A.

2. *Μυσταγωγία*, 21, PG 91, 696D-697A.

3. Χωρὶον μὴ ἀνιχνευθέν.

καὶ αὐτοὺς τοὺς μετέχοντας τοῦ φωτὸς ἐκείνου ἄλλους ἡλίους ἀπεργαζόμενος· τότε γὰρ καὶ οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος»¹.

28 Τοῦ δὲ ἀληθινὸν ἀπαστράπτοντος ἡλίου τούτου διὰ σαρκὸς ἡμῖν ἐνδημήσαντος, οὐ μία Ἐκκλησία γέγονεν ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων τῶν ὡς ἀληθῶς πιστῶν; Ὁ κάπι τοῦ μέλλοντος αἰῶνος περιφανέστατα διαδειχθήσεται, κατὰ τὴν Ἰωάννου Ἀποκάλυψιν, νυκτὸς οὐκ οὔσης ἔτι· «οὐ γὰρ χρεῖαν ἔχουσι, φησὶν, οἱ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ ἐκεῖ φωτὸς λύχνου καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς φωτιεῖ αὐτοὺς καὶ βασιλεύσουσιν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων»². Καὶ πάλιν· «οὐ χρεῖαν ἔχουσι τοῦ ἡλίου οὐδὲ τῆς σελήνης, ἵνα φαίνωσιν ἐν αὐτοῖς, ἢ γὰρ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐφώτισεν αὐτοὺς καὶ ὁ λύχνος αὐτῶν τὸ ἄρνιον»³, ὁ μεσίτης τῶν ὑπερουρανίων καὶ τῶν ἐπιγείων Χριστός, ὁ διὰ τῆς αὐτοῦ ζωαρχικῆς σαρκός, ὡς διὰ λαμπτήρος τοῖς εἰς αὐτὸν δι' ἔργων τὴν πίστιν 15 ἐπιδεικνυμένοις, εὐδοκήσας κἀντεῦθεν ἐμφανίσαι τὴν ὑπερουράνιον ἐκείνην καὶ ἀπόρρητον θεάν, ἐν ἣ καὶ τοὺς ἐντεῦθεν πρὸς αὐτὸν μεταχωρήσαντας ἐπαναπαύει θείως. Διὸ καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ αὐτῶν ἰκετεύοντες ἀναβοῶμεν· «ἐν τῷ φωτί, Χριστέ, τοῦ προσώπου σου, οὓς ἐξελέξω ἀνάπαυσον ὡς φιλόανθρωπος»⁴.

29 20 Εἶεν· ἀλλ' ἐπακούσωμεν ἔτι καὶ Κυρίλλου τοῦ θείου «ὁ Κύριος, φάσκοντος, ἐπιδοξοτάτην ἔσεσθαι δεικνὺς τὴν τῶν ἁγίων ἀνάστασιν· τότε οἱ δίκαιοι, φησὶν, λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος. Ἴνα δὴ πάλιν ἀληθῆ λέγων πιστεύηται, πρόωρον τοῖς μαθηταῖς καὶ τὴν θεωρίαν ἐχαρίζετο ταύτην ἐν τῷ ὄρει μεταμορφωθείς»⁵. 25 Καὶ πάλιν· «ἐμφανίζει ἑαυτὸν τοῖς ὁσίοις ὁ Κύριος οὐ κατὰ μόνην τὴν ἐν εἰδήσει νοουμένην ἐπίγνωσιν, ἀλλ' ἐξαίρετός τις αὐτῆς ὁ τῆς ἐλλάμπσεως ὑπάρξει τρόπος»⁶. Γρηγόριος δὲ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος «ἐπὶ τοῦ ὄρους, φησὶν, ἀστράπτει καὶ ἡλίου φωτοειδέστερος γίνεται τὸ μέλλον μυσταγωγῶν»⁷. Ὁ δὲ Χρυσό-

A₁C₃Δ₄Δ₆ ΛΛ₁Λ₂ LX 9 τοὺς· τὸν Λ 18 τῷ παραλ. A₁ 19 ὡς παραλ. Δ₆ 21-22 ἁγίων· ἀνθρώπων Λ₂ 29 φωτοειδέστερον C₃Δ₄

1. Ὁμιλία εἰς Ψαλμὸν 33, 9, PG 29, 373A.
2. Ἀποκ. 22,5.
3. Ἀποκ. 21,23.
4. Ἰδιόμελον α' ἤχου τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας.
5. Ἐρμηνεία εἰς Ἰωάννην 12, PG 74, 716D.
6. Ἐρμηνεία εἰς Ἰωάννην 10, PG 74, 289BC.
7. Ἐπιστολὴ 101 πρὸς Κληδόνιον, PG 37, 181AB.

στομος πατήρ παραινεντικόν πρὸς Θεόδωρον γράφων «πάντα, φησί, τὰ τῆς ζωῆς ἐκείνης ἡμέρα καὶ λαμπρότης ἔσται καὶ φῶς. Οὐ τοῦτο τὸ νῦν, ἀλλ' ἕτερον τούτου τοσοῦτο λαμπρότερον, ὅσον λυχνιαίου τοῦτο φαιδρότερον. Οὔτε γὰρ νύξ οὔτε ἑσπέρα
5 ἐκεῖ, ἀλλ' ἕτερα κατάστασις, ἣν οἱ καταξιοθέντες εἴσονται μόνοι. Τὸ δὲ τούτων ἀπάντων μεῖζον τὸ τῆς πρὸς Χριστὸν ὁμιλίας ἀπολαύειν διηνεκῶς μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων· καὶ ὅτι οὐ κόμπος τὰ ρήματα, πορευθῶμεν ἐπὶ τὸ ὄρος, τῷ λόγῳ, ἔνθα μετεμορφώθη Χριστός· ἴδωμεν αὐτὸν λάμποντα ὡσπερ ἔλαμψε, καίτοι γε οὐδὲ
10 οὔτως πᾶσαν ἡμῶν ἔδειξε τὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος λαμπρότητα»¹.

30 Δαμασκηνὸς δὲ ὁ σοφὸς τὰ θεῖα, ἐορτάζων σὺν λόγῳ τὸ μέγα θέαμα τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, «ταῦτά ἐστι, φησίν, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. Οὔτως ἐν τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα, Χριστὸν ὀρῶντες τῷ φωτὶ ἀστράπτοντα τῆς θεότητος»². Καὶ μετὰ τινά· «οὐκ ἔστιν ἔννοια τῆς ὑπεροχῆς τὸ μέτρον εἰκάζουσα· τοῦτο τὸ φῶς κατὰ πάσης φύσεως ἔχει τὰ νικητήρια»³. Καὶ πάλιν· «φωνὴ τοῦ Πατρὸς ἐκ νεφέλης γίνεται
15 20 καὶ δόξα διηνεκῆς καὶ διαιωνίζουσα δείκνυται»⁴. Ἀνδρέας δὲ ὁ τῆς Κρήτης φανότατος φωστήρ «ὑπερβαλλόντως, φησίν, ὁ Κύριος ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐξήστραπεν, οὐ τότε γενόμενος ἑαυτοῦ διαυγέστερος ἢ ὑψηλότερος, ἄπαγε, ἀλλ' ὅπερ καὶ πρότερον ἦν τοῖς τελουμένοις τῶν μαθητῶν καὶ μουμένοις τὰ ὑψηλότερα
25 30 κατὰ ἀλήθειαν θεωρούμενος»⁵.

31 Ὅρατε ὅτι καὶ ἔστι καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας ἔσται καὶ τοῦτο ἔστιν ἢ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος λαμπρότης καὶ καλλονὴ καὶ τέρψις ἀκήρατος, τὸ φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως; Ἐπεὶ τοίνυν τὸ ἐν Θαβωρίῳ τοῦτο φῶς τοῦ μέλλοντός ἐστιν αἰῶνος
30 φῶς, τὸ δὲ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς πρὸ τῆς τοῦ αἰσθητοῦ

A₁C₃Δ₄Δ₆ Μ₁Λ₂ LX 5 μετὰ κατάστασις προστ. τοιαύτη Λ 10 ἔδειξε: ἔδει Λ 19 φωνὴ διττογρ. Λ 30 τὸ δὲ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς παραλ. Λ

1. *Παραινεντικὸς πρὸς Θεόδωρον* 11, J. Dumortier, *Sources Chr.* 117, σ. 136-140, PG 47, 291-292.

2. *Εἰς Μεταμόρφωσιν* 15, PG 96, 569A.

3. *Αὐτόθι*, PG 96, 569B.

4. *Αὐτόθι*, 17, PG 96, 572B.

5. *Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν*, PG 97, 948AB.

- τούτου καὶ φθαρτοῦ κόσμου συστάσεως ἦν, καὶ τοῦτό ἐστι τὸ ἀληθινὸν καὶ διηνεκὲς καὶ ἀδιάδοχον φῶς, καθάπερ ἄνωτέρω μικρὸν ὁ μέγας Βασίλειος ἡμᾶς ἐδίδαξε, συναδόντων αὐτῷ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ τῶν ἐξῆς θεηγόρων, ἦν ἄρα καὶ ἔστι
 5 καὶ ἔσται τὸ ἐν Θαβῶρ τοῖς ἀποστόλοις ἐωραμένον φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησίν ἐστι καὶ πάντα λόγον, ὑπερουράνιον τε καὶ ἄφθαρτον καὶ αἰδίου, ὁ Γρηγοῤῤς, σκοτεινὸς ὄντως ὢν περὶ τὸ ὄντως φῶς, ἀνάπλασμα διανοίας εἶναι δυσσεβῶς συγγράφεται καὶ κατασκευάζει καὶ
 10 διατείνεται καὶ ὄνομα καὶ ῥῆμα μόνον ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι συνδιαλυόμενον, μηδὲ ἐπέκεινα τῶν ὑπ' αἴσθησιν φώτων εἶναι διανοούμενος, μηδὲ τὰ κατ' ἐπαγγελίαν τοῖς εὐηρεστηκόσι Θεῷ ἀποκείμενα καὶ νῦν ὡς ἐν ἄρραβῶνος μέρει διδόμενά τε τούτοις καὶ προδεικνύμενα, ὑπὲρ αἴσθησιν ὄντα καὶ νοῦν ὡς ὑπερκόσμια
 15 καὶ προκόσμια πιστεύων καὶ προσδεχόμενος. Καὶ δικαίως, εἰ μὴ μεταμεληθεῖεν, ἀναθέματα αἰωνίῳ παρὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου καθυποβέβληνται αὐτός τε καὶ οἱ κοινωνοῦντες αὐτῷ τῆς κακοφροσύνης, οἱ τε καθηγησάμενοι τῆς πλάνης αὐτῷ καὶ εἰ τις ἔπειτα τούτοις εἰς τέλος ὁμοφρονήσειεν.
- 32 20 Ἄρκεῖ μὲν οὖν καὶ ταῦτα πάντας τοὺς καθ' ἡμῶν τοῦ Γρηγοῤῤ λόγους μηδὲν ὄντας παραστήσαι τοῖς πᾶσιν, ὅτι μὴ πλατεῖς ὄντως λήρους συμμιγεῖς ἀσεβεῖα, ὁμοῦ δὲ καὶ ἀπαλλάξαι τῶν τηλικούτων κακῶν τὸν ἄνθρωπον καί, κατὰ τὸ γεγραμμένον, πατάξαι τε καὶ ἰάσασθαι¹ τῆς ἀληθείας ἐν περινοίᾳ γενόμενον.
- 25 Πῶς γὰρ οὐκ ἂν εἶη τῶν δεόντων, ὅτι μάλιστα μηκέτι προχωρεῖν ἐς τοσοῦτον μανίας, ὡς μηδαμῆ μηδαμῶς εἶναι λέγειν τὸ διῆκον ἀπ' αἰῶνος εἰς αἰῶνας φῶς, μηδ' ἀπὸ τοῦ Θαβωρίου τὴν ἀρχὴν νομίζειν ἔχειν τὸ προκόσμιον ὑπάρχον φῶς, μηδὲ σωματοειδὲς καὶ ὑλικόν, πῶς γὰρ ἂν ἦν ὑπερκόσμιον καὶ τῶν ἀγγέλων φῶς,
 30 μηδὲ κτιστὸν καὶ αἰσθητὸν, πῶς γὰρ ἂν εἶη τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς, ἠνίκα κατὰ τοὺς θεολόγους οὐκ ἀέρος, οὐκ αἰσθητοῦ φωτός, οὐ τόπου χρεῖα καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἀντὶ πάντων

A₁C₃ Δ₄Δ₆ Μ₁Λ₂ LX 3-4 προφητῶν παραλ. Δ₄Λ 7 δ: ὁ Λ 10 ὁμοῦ παραλ. C₃Δ₄Δ₆ ΛΛ₁ 12 τὰ κατ' ἐπαγγελίαν: τ' ἐπαγγελίαν Λ 13 ἐν παραλ. Δ₄ 29 γὰρ παραλ. A₁

1. Δευτ. 32, 39.

- τοῖς χριστοειδέσιν ἔσται ὁ Θεός. Εἰ δὲ τοὺς ταῦτα λέγοντας
 ἀγίους ὁ Γρηγορᾶς νομίζων πεπλανῆσθαι, δόλω παρῆς ἐκείνους,
 ἡμᾶς τοὺς συνάδοντας ἐκείνοις ἀντ' ἐκείνων διώκει καὶ δι' ἡμῶν
 ἐπ' ἐκείνους τὰς εὐθύναις λεληθότως ἀναφέρων, ἀλωσίμους ἅπαν-
 5 τας ὡς οἶεται τίθεται τῇ πλάνῃ, πεπλανημένος αὐτὸς ὡς ἀληθῶς
 καὶ ἔστι καὶ διαμενεῖ, πάσης ἀσεβείας καὶ ἀβελτηρίας ἀνάπλεων
 ἔχων τὴν ψυχὴν. Πῶς γὰρ οὐκ ἀνοίας τῆς ἐσχάτης πρὸ τῆς τοῦ
 αἰσθητοῦ κόσμου συστάσεως φῶς οἶεσθαι ὑπάρχειν αἰσθητόν,
 10 ὑλικόν τε καὶ σωματικόν, πρὸ τῶν ἐξ ὕλης συνεστώτων καὶ
 αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τῆς ὕλης; Μὴ σωματικόν δ' εἶναι νῦν
 λέγομεν ἐκεῖνο τὸ φῶς, οὐχ ὡς μὴ καὶ τοῦ δεσποτικοῦ σώματος
 ὑπάρχον νῦν, κατὰ γὰρ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνόν, «ἐκ τῆς θείας
 φύσεως ἢ δόξα φυσικῶς προϊούσα κοινὴ καὶ τοῦ σώματος ἐγένε-
 15 προσῆκον, κατὰ τὸν ἄδοντα θειῶς, «πῦρ μὴ φλέγον τὴν ὕλην
 τοῦ σώματος ὠράθη ἄῦλον»².
- 33 Ἄρκεῖ μὲν οὖν καὶ ταῦτα πρὸς παράστασιν ἀληθείας τῆς
 κατ' εὐσέβειαν καὶ πρὸς ἔλεγχον τῶν νῦν ἀντικειμένων τῇ τοῦ
 Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ καὶ συνηγόρων τοῦ ἀντιθέου κατὰ τὸ ἀκόλου-
 20 θον σκότους, ὡς τοῦ τῆς θεανδρικῆς μορφῆς φωτός πολεμίων.
 Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ ἡ μνήμη μόνη τοῦ φωτός ἐκείνου τοὺς συνετῶς
 ταύτη χρωμένους περιφανῶς ἀγιάζει καὶ πρὸς ἔρωτα καὶ πόθον
 ἐπεγείρει θεῖον, πόσω μᾶλλον ἢ συνηγορία, προσδιατρίψωμεν
 25 θεωρία, ἡμᾶς τε αὐτοὺς καὶ τοὺς συνετῶς ἀκροωμένους ἡμῶν
 ἀγιάζοντες.

A₁C₃Δ₄Δ₆ ΛΛ₁Λ₂ LX 4 ἀλλωσίμους Λ 6 ἔσται Λ 12 γὰρ παραλ. Λ 17-18 τῆς
 κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας A₁ 24 ἐφικτῆ: φρικτῆ Δ₄

1. Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως, 3,15, PG 94, 1057B.

2. Τροπᾶριον δ' ὀφθῆς τοῦ δευτέρου κανόνος τῆς Μεταμορφώσεως.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΠΡΟΣ ΤΑ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΛΟΓΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΕΛΕΓΧΟΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΘΕΙΟΤΑΤΟΝ ΦΩΣ ΤΗΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ
ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΠΑΝΤΟΔΑΠΗΣ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ ΒΛΑΣΦΗΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ ΕΤΙ ΔΙΑ ΠΛΕΙΟΝΩΝ ΟΤΙ ΑΚΤΙΣΤΟΝ ΤΟΥΤΟ ΕΣΤΙΝ ΩΣ
ΑΛΗΘΩΣ ΚΑΙ ΑΪΔΙΟΝ, ΟΥΧΙ ΘΕΙΑ ΦΥΣΙΣ
Η ΠΑΣΙ ΠΑΝΤΑΠΑΣΙΝ ΑΝΕΚΦΑΝΤΟΣ ΟΝ, ΑΛΛΑ ΤΟ ΠΕΡΙ ΑΥΤΗΝ ΚΑΤΑ
ΤΟΥΣ ΘΕΗΓΟΡΟΥΣ ΑΛΗΘΙΝΟΝ ΚΑΙ ΕΡΑΣΜΙΩΤΑΤΟΝ ΚΑΛΛΟΣ ΜΟΝΟΙΣ
ΤΟΙΣ ΑΓΙΟΙΣ ΚΑΙ ΝΥΝ ΩΣ ΕΝ ΑΡΡΑΒΩΝΟΣ ΜΕΡΕΙ ΚΑΠΙ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ
ΑΙΩΝΟΣ ΑΔΙΑΛΕΙΠΤΩΣ ΥΠΑΡΧΟΝ ΜΕΘΕΚΤΟΝ ΤΕ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΟΝ

- 1 Ὅτι μὲν οὖν καὶ ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται τὸ τοῖς ἐκκρίτοις
τῶν μαθητῶν ἐν Θαβῶρ ἐωραμένον φῶς ὑπερουράνιον ὄν καὶ
προκόσμιον καὶ ὑπερκόσμιον καὶ αἰδίων, ὡς καὶ τοῦ μέλλοντος
αἰῶνος φῶς, ἀνέσπερόν τε καὶ ἀδιάδοχον, ἀρχέτυπόν τε κάλλος
5 τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ λαμπρότης καὶ δόξα τῆς αὐτοῦ θεότη-
τος, ἐκ τῆς αὐτοῦ θείας φύσεως προϊοῦσα φυσικῶς καὶ τῷ παρ'

A₁C₃Δ₄ΛΛ₂LX *Τίτλος:* τοῦ αὐτοῦ A₁Λ₂ΛL *παραλ.* C₃Δ₄X (τῶν *προστ.* C₃) πρὸς
τὰ τοῦ Γρηγοῦρά συγγράμματα λόγος τέταρτος C₃Λ₂X ὅταν κατὰ τοῦ Γρηγοῦρά A₁ *πα-*
ραλ. Δ₄Λ Ἔλεγχος ἐτι... ἀγίοις κώδ. καὶ νῦν ὡς ἐν (ἐν *παραλ.* Δ₄)... θεωρητὸν κώδ.
μετὰ θεωρητὸν *προστ.* λόγος τέταρτος A₁ λόγος τρίτος Λ 1 ἐγκρίτοις Δ₄ 6 θείας
αὐτοῦ Λ₂X θείας *παραλ.* A₁ *Τοῦ μεγάλου Βασιλείου:* Κάλλος ἀληθινὸν καὶ ἐρασμιώ-
τατον μόνῃ τῷ τὸν νοῦν κεκαθαρμένῳ θεωρητὸν, τὸ περι τὴν θείαν καὶ μακαρίαν φύ-
σιν ἐστίν, οὐ ὁ ἐνατενίσας ταῖς μαρμαρυγαῖς καὶ ταῖς χάρισι μεταλαμβάνει τι ἀπ' αὐ-
τοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τινος βαφῆς αἴγλην τινὰ ἀνθηρὰν εἰς τὴν οἰκείαν ὄψιν ἀναχροννύμε-
νος, ὅθεν καὶ Μωϋσῆς τῷ μετεληφέναι τοῦ κάλλους ἐκείνου ἐν τῷ ὀμιλεῖν Θεῷ ἐδο-
ξάσθη τὸ πρόσωπον¹.

1. Εἰς *Ψαλμ.* 29,5, PG 29,317B. Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ μεγ. Βασιλείου εἰς τὸν κώδ. Λ
παρεμβάλεται εἰς τὸν τίτλον μετὰ τὴν φράσιν ἀνέκφαντος ὄν. Εἰς τοὺς λοιποὺς εὐ-
ρηται ἐν τῇ ὄα.

ἡμῶν αὐτοῦ προσλήματι κοινή δόξα γεγонуῖα διὰ τὸ ἐνιαῖον τῆς ὑποστάσεως, ἐν πολλοῖς τε ἄλλοις λόγοις τε καὶ συλλόγοις πρότερον καὶ νῦν ἀνωτέρω τοῦ λόγου διατετράνεται, συμφθεγγομένων ἡμῖν τῶν ἱερῶν θεολόγων. Καὶ Γρηγοῤᾶς ὁ μηδαμῶς
5 εἶναι τοῦτο βλασφήμως ἐπιχειρῶν δεικνύναι, μόλις καὶ φανῆναι γοῦν ποτε, καθάπερ τι φάσμα συγχωρῶν, εἶναι δὲ μηδέποτε κατασκευάζων, ἀρραγεῖ, κατὰ Σολομῶντα, τριπλόκῳ φραγγελίῳ τοῦ συλλόγου τῶν εὐσεβῶς φρονούντων ἀπελήλαται δικαίως¹.

2 Ἐπεὶ δὲ προῖων οὗτος τοῦ οἰκείου καὶ ἀντιθέου συγγράμμα-
10 τος καὶ κτιστὸν εἶναι τὸ θεϊότατον τοῦτο φῶς ἔτι κατασκευάζειν πειρᾶται φανερώτερον, φέρε καὶ πρὸς τοῦτο στῶμεν ἔτι καὶ νῦν οἱ τοῦ φωτός συνήγοροι καὶ τοῦ σκότους ἀντίθετοι, οἱ Χριστοῦ χάριτι τοῖς ἐν οὐρανοῖς ἀγγέλοις τούτου συναπολαύσειν ἐλπίζοντες, οἱ καὶ νῦν, ἐφ' ὅσον ἐφικτὸν τοῖς σαρκὸς δεσμίοις, μετ'
15 ἐκείνων τῶν ἄνω δυνάμεων δοξολογοῦντες αὐτὸ καὶ θειάζοντες. Κατὰ γὰρ τὸν τῆς Κρήτης θεσπέσιον πρόεδρον «τοῦτο θαυμάζουσιν ἄγγελοι, τοῦτο δοξολογοῦσιν ἀρχάγγελοι, τοῦτο πᾶσα ἡ τῶν ὑπερκοσμίων νοητῆ διακόσμησις ἀύλως ἐστιωμένη τεκμήριον ἐναργέστατον τίθεται τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ Λόγου φιλανθρω-
20 πίας»².

3 Ἐπεὶ τοίνυν ὁ Γρηγοῤᾶς μὴ μόνον ἔφη, καὶ πολλάκις ἔφη, γεννητὸν εἶναι τοῦτο καὶ κτιστὸν, ἀλλὰ καὶ δι' ἐπιχειρήματος βιαίου κατασκευάσαι διὰ σπουδῆς ἐποίησατο, θαυμαστὸν τε κἂν τούτῳ γεγονὸς ἴδοι τις ἂν, οὐ γὰρ ἐπιχειρῆσαι δεδύνηται γοῦν,
25 εἰ μὴ τοὺς δυσσεβεστάτους τῶν αἵρετικῶν ἐζηλώκει, κάκείνους ἐπὶ τὸ χεῖρον παραδραμῶν, ἅτε φαυλότερον ἢ κατ' ἐκείνους χρησάμενος τῇ διεξόδῳ τοῦ ἐγχειρήματος. Ἐκείνων γὰρ ἐρωτῶντων, εἰ θέλων ἢ μὴ θέλων ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν ἐγέννησε, κἀντεῦθεν γεννητὸν καὶ κτιστὸν εἶναι κατασκευαζόντων τὸν δι' οὐ τὰ
30 πάντα γέγονεν, ὁ Γρηγοῤᾶς τὸ τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου προθεῖς³, ὅτι «τὸ θελήσει τοῦ πεποιηκότος γενόμενον οὐκ ἂν εἶη τῷ

A₁C₂Δ₄Λ₂ΛX 1 προσλήματι Λ 7 φραγγελίῳ Δ₄ 17 τούτῳ Λ 22 γεννητὸν
28 ἢ: εἰ Δ₄ 30 σεπτοῦ: σεμνοῦ Λ₂

1. Ἐννοεῖ τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου τοῦ 1351.

2. Ἀνδρέου Κρήτης, *Ὁμιλία εἰς Μεταμόρφωσιν*, PG 97, 933C.

3. *Δογματικὸς ΣΤ'*, 7, PG 149, 428C.

θελήσαντι αὐτὸ γενέσθαι συναΐδιον», εἶτα κατὰ ζῆλον ἐκείνων τῶν κακοδόξων «ἠδέως ἂν οὖν ἐροίμην ἔγωγε, φησί¹, Παλαμᾶν τῆς θείας οὐσίας ἕτερον εἰρηκότα τὸ φῶς ἐκεῖνο, πῶς μὴ πρότερον περὶ τὸν Χριστὸν θεωρούμενον ἐξαίφνης ἐπὶ τοῦ ὄρουσ
5 ἐφάνη τοῦ Θαβωρίου, θέλοντος τοῦ Θεοῦ Λόγου ἢ μὴ θέλοντος; ἀλλ' οὐκ ἂν ποτε λέγειν τολμῶη τὸ δεύτερον. Εἰ οὖν ἄλλο μὲν λέγει παρὰ τὴν θείαν οὐσίαν αὐτό, θέλοντος δ' ἐφάνη, θελητὸν ἄρα καὶ γενητὸν καὶ οὐκ ἂν εἶη τῷ θελήσαντι αὐτὸ γενέσθαι συναΐδιον».

4 10 Οὐκ εὐθὲς οὐδὲ ἀπλοῦν οὐδὲ μονοειδὲς ἐστὶ τὸ ἐρώτημα, ἀλλὰ διάστροφον πολλαχῶς καὶ οἶον λαβυρινθῶδες, ὁμοῦ τε προφαῖνον καὶ συγκρύπτον τῆς οἰκειάς γνώμης τὴν διασάφησιν. Ἐρέσθαι γάρ, φησί, βούλεται τὸν εἰρηκότα τῆς θείας φύσεως ἕτερον τὸ φῶς ἐκεῖνο. Τοιγαροῦν αὐτός, ὁ τὴν ἐρώτησιν ποιού-
15 μενος, οὐχ ἕτερον τῆς θείας οὐσίας εἶναι τὸ φῶς ἐκεῖνό φησι. Εἰ γὰρ καὶ αὐτὸς ἕτερον ἔλεγεν ἐκείνης, ἐροίμην ἂν, ἔφη, τὸν Παλαμᾶν καὶ αὐτὸν εἰρηκότα τὸ ἕτερον. Καὶ πάλιν· εἰ οὖν ἄλλο μὲν λέγει παρὰ τὴν θείαν οὐσίαν αὐτό, σὺ τοίνυν, φαίη ἂν τις πρὸς αὐτόν, οὐκ ἄλλο εἶναι τοῦτο φῆς. Πῶς οὖν καὶ μὴ ἄλλο
20 παρὰ τὴν θείαν οὐσίαν ὑποφαίνεις τοῦτο καὶ μὴ συναΐδιον ἀποφαίνει τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ; Τίς αὕτη ἡ ἀθεωτάτη καὶ ἀλλόκοτος καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἀνακόλουθος δόξα καὶ ἀσύμβατος;

5 Ἄλλ' οὐδ' αὐτό, τὸ μὴ ἄλλο εἶναι τῆς θείας οὐσίας, ἀριδιή-
λων οὔτος ἐνταῦθά φησιν, οὐδὲ πρὸς ἐν αὐτῷ βλέπει πάντη τὸ
25 προτεθειμένον ὑπὸ δειλῆς καὶ ἀβεβαίου καὶ πρὸς τὰ οἰκεία γνώμης πρὸς τοῦτο συνελανόμενος ἅμα καὶ πρὸς τὰς προσδοκω-
μένας ἀντιρρήσεις τρέμων καὶ διὰ τοῦτο καταφυγὰς ἑαυτῷ προ-
μηχανώμενος, ὡς ἂν μὲν δύνηται πείθειν κτιστὸν εἶναι τὸ φῶς ἐκεῖνο, λέγειν ἔχειν καὶ αὐτὸν ἄλλο τι εἶναι τοῦτο καὶ τῆς θείας
30 οὐσίας διαφέρειν, ἂν δὲ μὴ δύνηται ἀλλ' ἐξελέγχεται, λέγειν ἔχειν αὐτίς ὡς οὐκ ἄλλο λοιπὸν τοῦτο, μηδὲν διαφέρον τῆς θείας φύσεως. Τοῦτο δὲ οὐκ ἀφεμένου τῆς δυσσεβείας ἐστίν,

A₁C₃Δ₄ΛΛ₂LX 1-2 τῶν κακοδόξων ἐκείνων A₁ 2 Παλαμᾶς Λ 6 ἄμποτε λέγει
τολμῶν Λ 23 οὐδέ Λ τὸ παραλ. Λ 28 μὲν: μὴ X 29 τι: τε C₃Λ

1. Δογματικός E' 13, PG 149,408AB.

ἀλλὰ διπλασιάζοντος ταύτην. Παραπλήσιον γάρ τι πράττει, ὡ-
 σπερ ἂν εἰ Σαβέλλιος καὶ Ἄρειος καὶ Μακεδόνιος χειλος γεγο-
 νότες ἔν, πρὸς μὲν τοὺς εὐσεβῶς φρονοῦντας διαφέρειν ἀλλήλων
 τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἡρώτων
 5 λέγοντες, εἰ θέλοντος ἢ μὴ θέλοντος τοῦ Πατρὸς διαφέρουσιν
 ἀλλήλων ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ προσεπέφερον, ὃ καὶ νῦν
 ὁ Γρηγορᾶς, αὐτὸ τῆς ἀρειανικῆς μανίας τὸ κεφάλαιον ὡς
 ἐπειδήπερ οὐκ ἂν ποτέ τις λέγειν τολμῶη τὸ δεύτερον, θελητὰ
 λοιπὸν καὶ γεννητὰ ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα καὶ οὐκ ἂν εἴη τῷ
 10 θελήσαντι αὐτὰ διαφέρειν ἀλλήλων συναΐδια. Εἰ δέ τις καὶ
 ταῦτα συναΐδια δεικνύει, αὐτῶν εἶναι λέγων ποιήματα καὶ τοὺς
 αἰῶνας, μεταβαλόντες τὸ πολυπρόσωπον ἐκεῖνο τέρας, τὸ τοῦ
 Σαβελλίου ἀνθυπέφερον, ὡς οὐκ ἄλλο λοιπὸν παρὰ τὸν Πατέρα
 ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα, οὐδὲ διαφέρουσιν ἀλλήλων. Τὴν γὰρ
 15 ἔν ἐκείνοις τοῖς πάλαι κακοδόξοις μεμερισμένην δυσσέβειαν
 μετείληφε καὶ συνήγαγεν ὁ Γρηγορᾶς εἰς ἓν, τὴν τῆς θείας
 οὐσίας καὶ ἐνεργείας διαφορὰν προφασισάμενος, εἰ καὶ μὴ περὶ
 ὑποστάσεων ὁ λόγος νῦν.

6 Ἄλλὰ καὶ ἕτερον ὁ Γρηγορᾶς συνείρει τῷ πολυπλόκῳ τούτῳ
 20 ἐρωτήματι, πῶς, λέγων, μὴ πρότερον περὶ τὸν Χριστὸν θεω-
 ρούμενον ἐκεῖνο τὸ φῶς, ἐξαίφνης ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐφάνη τοῦ
 Θαβωρίου; Προσερωτάτω δέ, εἰ βούλεται, πῶς καὶ μετὰ τὴν
 θείαν ἐπιφάνειαν ἐκείνην, οὐχὶ περὶ τὸν Χριστὸν αὔθις ὄρωμενον
 ἦν τὸ φῶς ἐκεῖνο; Τί γὰρ τὰ ἐρωτήματα ταῦτα; Καθαίρουντός
 25 ἔστιν ἢ ἀνυψοῦντος τὴν δόξαν ἐκείνου τοῦ φωτός; Ἀντερωτήσο-
 μεν γὰρ καὶ ἡμεῖς αὐτόν· πῶς τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ τότε λάμπαν
 ἐπ' ὄρους ὡς ὁ ἥλιος, οὐδὲ τοῖς πλησιοχώροις ὥπται, οὐδ'
 αὐτοῖς τοῖς κατὰ τὴν ὑπώρειαν ὑπολειφθεῖσι μαθηταῖς; Πῶς δὲ
 κατὰ τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ δευτέραν ἐπιφάνειαν καὶ παρουσίαν
 30 ἀπ' ἀνατολῆς ἕως δυσμῶν φανεῖται κατὰ τοῦτο λάμπων ὁ Χρι-
 στός, διὸ καὶ προοίμιον ἐκείνης τῆς φωτοφανείας τὴν ἐπ' ὄρους
 θεάν ἀνυμνοῦσιν οἱ θεολόγοι, ἀλλὰ καὶ συνδιαιωνίζειν τοῖς ἁ-
 γίοις τὸν Χριστὸν φασιν, ἀνέσπερον καὶ ἀδιάκοπον καὶ ἀτελεύ-
 τητον αὐτοῖς παρέχοντα τὴν ἀπὸ τούτου τοῦ φωτός ἡμέραν, ὡς
 τῷ ἀληθινῷ φωτὶ τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἐκτελουμένην;

7 Ἄρ' οὖν οὐ τοῦτό ἐστι τὸ φῶς «παρ' ᾧ», κατὰ τὸν Ἀδελφό-

θεον, «οὐκ ἔστι παραλλαγή ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα»¹, τὸ ἀπαύγασμα τῆς ὁμοθέου σαρκός, σαρκὸς τῆς πλουτισίας τὴν δόξαν τῆς θεότητος; Εἰ μὲν οὖν ἐξαίρων καὶ ὁ Γρηγορᾶς τὸ φῶς ἐκεῖνο τοιαῦτ' ἄττα ἐρωτᾷ περὶ αὐτοῦ, πῶς κτιστὸν ἐπιχειρεῖ
 5 κατασκευάζειν τοῦτο; Εἰ δὲ καθαιροῦντος τὴν δόξαν τοῦ φωτὸς ἐκείνου καὶ τοῦτο τὸ ἐρώτημα, σκοπεῖτε ποίας αὐτὸς καθαιρέσεως καὶ καταδίκης ἄξιος. Τί δ' αὖθις, ὡς ἐπεὶ θέλοντος τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ τὸ φῶς ἐφάνη, γενητὸν ἔσται καὶ κτιστὸν καὶ οὐ συναῖδιον τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Γρηγορᾶν; Ἐπεὶ γὰρ
 10 καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ θέλοντος ἐπέμφθη, γενητὸν ἔσται καὶ κτιστὸν κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, ἀλλ' οὐ συναῖδιον τῷ πέμψαντι. Τοιαῦτα τὰ τοῦ Γρηγορᾶ ποικίλα καὶ σοφιστικὰ προβλήματα. Τοιαῦται τῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας αἱ ἀληθεῖς, ὡς αὐτὸς μεγαλαυχῶν φησι, καὶ ἐπιστημονικαὶ ἀποδείξεις·
 15 τοιοῦτος τῆς αὐτοῦ θεολογίας, ἵνα μὴ λέγω βλασφημίας, ὁ στερρὸς θεμέλιος.

8 Ἄλλ' ἐπαναληπτέον τὸ πολυσχιδὲς αὐτοῦ τοῦτο καὶ πολυπλανὲς ἐρώτημα, ἵνα τύχη μείζονος ἐλέγχου τὰ δεόμενα. Ἐπειδὴ φησιν ὁ θεῖος Μάξιμος, ὅτι «τὸ θελήσει τοῦ πεποιηκότος γενόμενον οὐκ ἂν εἶη τῷ θελήσαντι αὐτὸ γενέσθαι συναῖδιον»,
 20 «ἐροίμην ἂν ἔγωγε, φησὶν ὁ Γρηγορᾶς, τὸν Παλαμᾶν· τῆς θείας οὐσίας ἕτερον εἰρηκότα τὸ φῶς ἐκεῖνο, πῶς μὴ πρότερον περὶ τὸν Χριστὸν θεωρούμενον ἐξαίφνης ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐφάνη τοῦ θαβωρίου, θέλοντος τοῦ Θεοῦ Λόγου ἢ μὴ θέλοντος; ἀλλ' οὐκ
 25 ἂν ποτε λέγειν τολμῶη τὸ δεύτερον. Εἰ οὖν ἄλλο μὲν λέγει παρὰ τὴν θεῖαν οὐσίαν αὐτό, θέλοντος δ' ἐφάνη, θελητὸν ἄρα καὶ γενητὸν καὶ οὐκ ἂν εἶη τῷ θελήσαντι αὐτὸ γενέσθαι συναῖδιον».

9 Δεῖξαι μὲν οὖν ἔτι διαρκέστερον, ὡς ἔστι, δι' ὧν, τῶν ἐνταῦθα πεύσεων αὐτοῦ, τὸ παρ' αὐτοῦ τοῖς γενητοῖς ἐναριθμούμενον
 30 φρενοβλαβῶς καὶ οὐσίαν ὑποκατασκευάζει τοῦτ' εἶναι τοῦ Θεοῦ, μικρὸν ὑπερθετέον. Λαμβάνων δ' οὗτος ὡς ὁμολογούμενον, ἕτερον ἡμᾶς εἶναι φάναι τῆς θείας οὐσίας τὸ φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, κἀντεῦθεν ὑπόνοιαν διδοὺς κεχωρίσθαι λέγειν

A₁C₂Δ₄Λ₂LX 6 ἐρώτημα Λ 17 πολυσχεδὲς Δ₄

1. Ἰακ. 1,17

ἡμᾶς τῆς θείας φύσεως τὸ φῶς ἐκεῖνο, διέψευσται τῆς πονηρᾶς ἐλπίδος. Πάντες γὰρ ἡμᾶς ἴσασι λαμπρότητα Θεοῦ καὶ δόξαν φυσικὴν, μόνοις τοῖς ἀξίοις ἀπορρήτως ἐπιφαινομένην, τὸ φῶς ἐκεῖνο συνφθὰ τοῖς θεοφόροις πατράσιν εἰρηκότας.

- 10 5 Ὡς οὖν ἡ τῆς ἡμέρας λαμπρότης τοῦ μὲν ἡλίου χωρισθῆναι φύσιν οὐκ ἔχει, ὁρωμένη δὲ ὁμως οὐ σὺν ἑαυτῇ καὶ τὴν αἴσθησιν ἢ τὴν γνῶσιν δίδωσι τῆς οὐσίας τοῦ ἡλίου (τίς γὰρ οἶδε τῶν ὁρώντων εἰ πῦρ ἢ μὴ πῦρ ἐκεῖνος τὴν φύσιν; πολλὰ γὰρ ἂν τις κάπι γῆς ἴδοι πῦρ μὲν οὐκ ὄντα, φῶς δ' ἀφιέντα) τὸν αὐτὸν
- 10 τρόπον, ὡς κατ' ἀμυδρὰν εἰκόνα, τὴν μὲν λαμπρότητα τῆς θείας φύσεως, καθ' ἣν ὁ Χριστὸς ἔλαμψεν ἐπ' ὄρους, καὶ ὁρῶσιν ἀπορρήτως καὶ μετέχουσι ταύτης οἱ κατηξιωμένοι, κατὰ τὸν εἰπόντα· «εἰς τοῦτο με φέρει τὸ μέτριον ἐνταῦθα φέγγος τῆς ἀληθείας, λαμπρότητα Θεοῦ καὶ ἰδεῖν καὶ παθεῖν»¹, καὶ τὸν
- 15 ψαλμωδὸν προφήτην λέγοντα· «ἡ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς»², καὶ τὸν τούτῳ συνφθὰ φθεγγόμενον μέγαν Βασιλείον, ὃς ἐξηγούμενος τὸ πρὸς τὸν Θεὸν δαβιτικὸν ἐκεῖνο· «Κύριε, ἐν τῷ θελήματί σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν»³, φησί· «κάλλος ἀληθινὸν καὶ ἐρασμιώτατον, μόνῳ τῷ τὸν νοῦν κεκαθαρμένῳ
- 20 θεωρητόν, τὸ περὶ τὴν θεῖαν καὶ μακαρίαν φύσιν ἐστίν, οὐ ὁ ἐνατενίσας ταῖς μαρμαρυγαῖς καὶ ταῖς χάρισι μεταλαμβάνει τι ἀπ' αὐτοῦ, ὡσπερ ἀπὸ τινος βαφῆς αἴγλην τινὰ ἀνθηρὰν εἰς τὴν οἰκείαν ὄψιν ἀναχροννύμενος. Ὅθεν καὶ Μωϋσῆς τῷ μετειληφέναι τοῦ κάλλους ἐκείνου ἐν τῷ ὁμιλεῖν Θεῷ ἐδοξάσθη
- 25 τὸ πρόσωπον»⁴.
- 11 Ἐν ἐτέρῳ δὲ που τῶν ψαλμῶν τοῦ Δαβὶδ πρὸς Χριστὸν προφητικῶς εἰπόντος· «περίζωσαι τὴν ρομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ, τῇ ὠραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου»⁵,

A₁C₂Δ₄Λ₂ΛX 6 δ' ὁμως Δ₄ 8 εἰ παραλ. A₁ τις παραλ. Λ 12 καταξιωμένοι Δ₄ 15 λέγοντα: λέγον Λ 19 μόνῳ παραλ. A₁ 20 φύσιν: φησὶν Λ₂X 26 μετὰ πρὸς προστ. τὸν A₁

1. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 38 εἰς Θεοφάνεια 11, PG 36,324A καὶ Λόγος 45 Εἰς ἅγιον Πάσχα 7, PG 36,632B

2. Ψαλμ. 89,17.

3. Ψαλμ. 29, 8.

4. Εἰς Ψαλμὸν 29,5, PG 29,317B.

5. Ψαλμ. 44,4.

- πάλιν ἐξηγούμενος ὁ μέγας οὗτος· «τῇ ὠραιότητί σου, φησί, τουτέστιν ἐν τῷ πληρώματι τῶν καιρῶν καὶ τῷ κάλλει σου, τῇ θεωρητῇ καὶ νοητῇ θεότητι»¹. Καὶ μετὰ τινά· «εἶδον δὲ αὐτοῦ, φησί, τὸ κάλλος Πέτρος καὶ οἱ υἱοὶ τῆς βροντῆς ἐν τῷ ὄρει τὸ
 5 ὑπερλάμπον τὴν τοῦ ἡλίου λαμπρότητα καὶ τὰ προοίμια τῆς ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας ὀφθαλμοῖς λαβεῖν κατηξιώθησαν»². Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν· «ἄθλον ἀρετῆς Θεὸν γενέσθαι καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ καταστράπτεσθαι τῆς ἡμέρας ἐκείνης υἷον γενόμενον, ἢ μὴ διακόπτεται ζόφῳ, ἄλλος γὰρ ταύτην ποιεῖ
 10 ἡλιος ὁ τὸ ἀληθινὸν φῶς ἀπαστράπτων, ὃς ὅταν ἄπαξ ἐπιφάνησθαι ἡμῖν, δηλαδὴ κατὰ τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ δευτέραν ἐπιφάνειαν καὶ παρουσίαν, οὐκέτι ἐν δυσμαῖς κρύπτεται, ἀλλὰ, πάντα τῇ φωτιστικῇ δυνάμει περιδραξάμενος, διηνεκές καὶ ἀδιάδοχον τοῖς ἀξίοις τὸ φῶς ἐμποιεῖ καὶ αὐτοὺς τοὺς μετέχοντας τοῦ φωτὸς
 15 ἐκείνου ἄλλους ἡλίους ἀπεργαζόμενος· τότε γὰρ καὶ οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἡλιος»³.
- 12 Τὴν μὲν οὖν λαμπρότητα τῆς θείας φύσεως καὶ ὁρῶσιν ἀπορρήτως καὶ μετέχουσιν αὐτῆς ἐν δυνάμει θείου πνεύματος οἱ κατηξιωμένοι, καθάπερ ἡμεῖς ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς αἰσθητικῇ δυνάμει
 20 τῆς ἡλιακῆς λαμπρότητος. Τῆς δὲ θείας οὐσίας οὐδ' ἐν περινοίᾳ γίνονται, καίτοι τοῦ μὲν ἡλίου καὶ τὴν ὑπόστασιν αὐτὴν μετὰ τῆς λαμπρότητος ἡμεῖς ὁρῶμεν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν οὐσίαν ἴσμεν, «οὐδεὶς δὲ ἔστι ἐν ὑποστήματι καὶ οὐσίᾳ Κυρίου», κατὰ τὸ γεγραμμένον, «καὶ θεοῦ φύσιν ἢ οἶδεν ἢ ἐξηγόρευσε»⁴. Σύν
 25 δόλω τοίνυν τοῦ Γρηγορᾶ λαμβάνοντος τὸ ἕτερον, ὑπεροπτεόν· πάνυ γὰρ εὐφώρατος ὁ δόλος, ἐπεὶ νοῦς καὶ ἡ διάνοια, ἀλλὰ καὶ ἕτερον τοῦ νοῦ, ὡς ἐνέργεια τούτου φυσικῆ. Πάρεστι δὲ κἀντεῦθεν συνιδεῖν, ὡς τὸ διλήμματον αὐτῷ τούτο μάρτυρα πάντη καὶ ἀλυσιτελῶς προενήνεκται καὶ κατὰ ζῆλον μόνον τῶν ποτε κακο-
 30 δόξων.

A₁C₂Δ₄ΛΛ₂LX 1 μετὰ οὗτος προστ. Βασίλειος Λ 3 θεωρητῆ:θελητῆ Α₁ 4 τὸ₂ παραλ. Χ 9 διακόπτεσθαι Λ 19 καταξιωμένοι Δ₄ 20 δὲ παραλ. Λ 23 ἔστιν Λ 26 πάνυ εὐφώρατος ὁ δόλος ῥα L 29 ποτὲ Δ₄ΛΧ

1. *Εἰς Ψαλμὸν 44,5*, PG 29,400CD.

2. *Εἰς Ψαλμὸν 44,5*, PG 29,400D.

3. Πρβλ. *Ὁμιλίαν εἰς 33 Ψαλμὸν*, 9, PG 29,373A.

4. *Ἱερ.* 23,18. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 28* (θεολογικός 2),19, PG 36,52B. Πρβλ. καὶ Χρυσοστόμου, *Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην 15*, PG 59,98.

- 13 Εἰ γὰρ οὕτω τὸ φῶς τοῦτο, ἢ τοῦ Θεοῦ λαμπρότης τῆς θείας οὐσίας ἕτερον, ὡς κεχωρισμένον εἶναι ταύτης, τίς ἕτερα χρεία πρὸς παράστασιν τοῦ πρόσφατον εἶναι τοῦτο καὶ κτιστόν; κεχωρισμένον γὰρ τῆς θείας οὐσίας ἄκτιστον οὐδέν. Εἰ δὲ ὁ Γρηγο-
 5 ρᾶς πᾶν τὸ τῆς θείας οὐσίας ἕτερον ὁπωσδήποτε ὑπάρχον καὶ κεχωρισμένον νομίζει τῆς οὐσίας καὶ κτιστόν, καὶ τὴν ἀγεννησίαν λοιπὸν καὶ τὴν γέννησιν κεχωρισμένα νομιεῖ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ οὐσίας, ἐπειδήπερ τῆς οὐσίας ἕτερα, καὶ μὴ εἶναι συναΐδια δοξάσει τῇ τοῦ Θεοῦ οὐσίᾳ τὴν ἀγεννησίαν
 10 καὶ τὴν γέννησιν, εἰ δὲ βούλει καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ θείου Πνεύματος. Ἐπει δὲ οὐκ ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ Πατὴρ ἀγέννητος καί, κατὰ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνόν, «ἔργον θείας φύσεως ἢ προαιώνιος καὶ αἰδῖος γέννησις»¹, οὐχ ἕτερον λοιπὸν πάλιν τούτων ἑκάτερον τῆς θείας φύσεως ὁ Γρηγορᾶς ἔρει, Ἄρειῳ καὶ Εὐνομίῳ καὶ
 15 Μακεδονίῳ συναινῶν, ἐντεῦθεν ἕτερας καὶ ἀντιθέτου φύσεως τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν δεικνῦναι πειρωμένοις.
- 14 Οὕτως ἀσεβὲς καὶ ἀσύνητον τὸ κτιστόν καὶ κεχωρισμένον εἶναι νομίζειν τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας πᾶν τὸ ὑπάρχον ταύτης ἕτερον καὶ μὴ οὐσίαν ὄν, ᾧ Βαρλαάμ καὶ Γρηγορᾶς καὶ Ἀκίνδου-
 20 νος καὶ ὄσοι κατ' αὐτούς, ὡς ἐλεπόλει τινί, πυκνὰ χρῶνται κατὰ τῆς εὐσεβείας, κατὰ τῆς ἑαυτῶν δὲ μᾶλλον κεφαλῆς τε καὶ ψυχῆς, μηδὲ γοῦν τὸν θεῖον Μάξιμον, ἵνα μὴ τοὺς ἄλλους λέγω νῦν, δυσωπούμενοι λέγοντα· «ὡσπερ ἡ θεία φύσις ἢ τρισυπόστατος ἄναρχος, ἄκτιστος, ἀπερινόητος, οὕτω καὶ τὸ ταύτης θέλημα.
 25 Οὐκοῦν εἶχε τοῦτο καὶ ὁ Κύριος»².
- 15 Ἄλλὰ καὶ ἕτερον ὁ Γρηγορᾶς ἐνταῦθ' ἐρωτᾷ τῶν ἀξιολογοτάτων· «πῶς γάρ, φησί, μὴ πρότερον τὸ φῶς ἐκεῖνο περὶ τὸν Χριστὸν θεωρούμενον ἐξαίφνης ἐφάνη;», πρὸς ὃ μὴδ' ἀποκριτέον εἶναι μοι δοκῶ, τελέως γὰρ ἀνοηταίνοντος τὸ ἐρώτημα, μηδὲ
 30 γοῦν πρὸς τὸ προκείμενον τείνον, οὐδὲ γὰρ καὶ λόγον ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀποδιδόναι τίνος ἕνεκα τηνικαῦτα καὶ μὴ πρώην ὁ Χριστὸς ἀνήλθεν ἐπ' ἐκεῖνο τὸ ὄρος, τῶν προφητῶν καὶ ἀπο-

A₁C₂Δ₄Λ₂LX 5 ὁπωσδήποτε *παρ.* Λ 7 κεχωρισμένην Λ 13 τούτων πάλιν L
 14 ἔρει ὁ Γρηγορᾶς A₁ 15 καὶ *παρ.* Δ₄ 19 ὄν οὐσίαν Λ 21 μᾶλλον δὲ κατὰ τῆς ἑαυτῶν A₁L

1. Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως 1,8, PG 94,813A.

2. Πρὸς Μαρίνον, PG 91,268D.

- στόλων τοὺς ἐκκρίτους ἐπαγόμενος. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐξῆς ἄρᾳ τις εὐρεθήσεται τῶν καὶ μετρίως ἐπειλημμένων λόγων παιδείας τοσοῦτον ἀμαθῆς ἢ βραδύς, ὡς μὴ συνεῖναι τὸ δυσσεβὲς καὶ κατεφθαρμένον τῆς ἐνταυθοῖ τοῦ φιλοσόφου καὶ διανοίας καὶ ἔρμηνείας; Πολυειδεῖς γὰρ καὶ σαφεῖς ἐκατέρωθεν παρέχεται τὰς λαβὰς καί, ὡς εἰπεῖν, ἀηδίας μεστάς. Διὰ τοῦτο μὴ πάσας, ἀλλ' ἔστιν ἅς ἐμφανεστέρως θεῖς ἀπαλλάξομαι.
- 16 Δεῖξαι νῦν ὁ Γρηγοῤᾤς βούλεται διὰ συλλογισμοῦ, ὅτι τὸ φῶς τῆς τοῦ Χριστοῦ μεταμορφώσεως οὐκ ἔστι συναῖδιον τῷ Θεῷ Λόγω. Καὶ παρήμι νῦν γεωνὸν ἐπιβοῆσαι καὶ εἰπεῖν, ἄπαγε τῆς βλασφημίας! Ἦν λοιπὸν ὅτε χωρὶς ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τοῦ ἀρχετύπου κάλλους τῆς θεότητος, τῆς ἐκ φύσεως φυσικῶς προϊούσης δόξης τῆς θεότητος, τῆς οὐσιώδους αὐτοῦ καὶ θείας εὐπρεπείας· τοιαύταις γὰρ ἐκεῖνο τὸ φῶς παρὰ τῶν ἐκ Θεοῦ πεφωτισμένων ἐξυμνεῖται ταῖς θεηγορίαις. Ἄλλ' ἴδωμεν πόθεν ὁ σκοτεινὸς περὶ τὸ φῶς οὗτος συλλογίζεσθαι μὴ φυσικῶς ἐξ αἰδίου προσεῖναι τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ τὸ φῶς ἐκεῖνο, τὴν τῆς θείας φύσεως λαμπρότητα. «Ἐπειδὴ, φησί, τοῦ Θεοῦ Λόγου θέλοντος ἐφάνη». Ὅτι δὲ πᾶν τὸ θελήσει τοῦ Θεοῦ φανὲν γενητὸν ὑπάρχει καὶ κτιστὸν, πόθεν ἡμῖν, ὦ Γρηγοῤᾤ, φέρεις τὴν παράστασιν; Ἀπὸ τοῦ σεπτοῦ, φησί, Μαξίμου λέγοντος, ὅτι «τὸ θελήσει τοῦ πεποιηκότος γενόμενον, οὐκ ἂν εἶη τῷ θελήσαντι αὐτὸ γενέσθαι συναῖδιον».
- 17 Καὶ πῶς οὐκ ἀσυλλόγιστος οὗτος ὁ συλλογισμὸς καὶ ἀναπόδεικτος ἢ ἀπόδειξις; Οὐδὲ γὰρ ὁ θεῖος Μάξιμος τὸ θελήσει τοῦ Θεοῦ φαινόμενον εἶπεν, οὐ ἔνεκεν ἢ ζήτησις, ἀλλὰ τὸ θελήσει τοῦ Θεοῦ γενόμενον. Οὐκοῦν οὐδὲ τὰ ἄκρα συνάπτει πρὸς ἓνα μέσον καὶ κοινὸν ὄρον, συλλογιζόμενος ὁ Γρηγοῤᾤς. Ὁ δὲ τῆς κοινωνίας ταύτης ἄνευ συλλογίζεσθαι δοκῶν, φιλοσοφίας ἐστὶν ἀμύητος. Ἄλλ' οὐδ' ὅταν ὁ μέσος καταφατικὸς κατ' ἀμφοτέρων τῶν ἄκρων ἦ, δύναται ἂν ποτε γενέσθαι συλλογισμὸς. Οὐκοῦν οὐκ ἐπειδὴ τὸ θελήσει τοῦ Θεοῦ γενόμενον κτιστὸν, διὰ τοῦτο καὶ τὸ θελήσει τοῦ Θεοῦ φαινόμενον κτιστὸν. Πρὸς γὰρ

A₁C₂Δ₄Λ₂ LX ἰεκκρίτους: ἐγκρίτους Δ₄ 2 ἐπειλημμένων Δ₄ 6 ἀειηδίας Λ 12-13 τῆς ἐκ φύσεως... τῆς θεότητος παραλ. Δ₄ 15 ἴδομεν Λ 20 γεννητὸν Λ 21 φησί παραλ. C₃Δ₄Λ 23 αἰδίων Λ 30 καταφατικῶς Λ 32-33 γενόμενον... τοῦ Θεοῦ παραλ. Δ₄

τῷ ἀσυλλόγιστον εἶναι τοῦτο καὶ ταῖς κοιναῖς καὶ ἀνωμολογη-
 μέναις ἐννοίαις ἐστὶν ὑπεναντίον. Φησὶ γὰρ τρανῶς ἡ κοινὴ
 γλῶττα τῶν ἐνθέων θεολόγων· «ἀνάρχως ὁ Χριστὸς ἐκ τοῦ
 Πατρὸς γεννηθεὶς τὴν φυσικὴν ἀκτῖνα ἀναρχον κέκτηται τῆς
 5 θεότητος, καὶ ἡ τῆς θεότητος δόξα καὶ δόξα τοῦ σώματος γίνε-
 ται»¹. Ἀλλὰ πᾶν τὸ θελητὸν τῷ Θεῷ κτιστὸν ὁ Γρηγορᾶς ἡγεῖ-
 ται, κἂν μὴ δύνηται δεικνῦναι. Καὶ πῶς τὸν μηδ' ἐπὶ νοῦν ποτε
 τοῦτο βαλλόμενον Μάξιμον ἐπηγάγετο; Τοῦτο γὰρ πρὸς ἀσε-
 βειαν συνωθεῖ τὸν οἰόμενον.

18 10 Ἐπειδὴ γὰρ φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος ὅτι «τὸ Πνεῦμα τὸ
 ἅγιον ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Θεός, οὐκ ἔκτισεν, ἐχαρίσατο, οὐκ
 ἐδημιούργησεν, ἔδωκεν, οὐκ ἐποίησεν»², ἀντερωτήσομεν καὶ
 ἡμεῖς τὸν Γρηγορᾶν νῦν, θελήσαντος τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐκκέ-
 χυται καὶ ἐδόθη καὶ ἐχαρίσθη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ μὴ
 15 θελήσαντος; Ἀλλ' ἐπεὶ μὴ θελήσαντος οὐδ' ἂν τις τῶν φανερῶς
 ἀσεβῶν εἴποι, θέλοντος οὐκοῦν τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἡμῖν
 ἐδόθη. Κτιστὸν οὖν ἔσται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὸν Γρηγορᾶν,
 εἴπερ καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο κατὰ τὸν αὐτὸν κτιστὸν, ὅτι θέλοντος
 ἐφάνη τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ τοῦ πνεύματος δόσις ἐκφανσις,
 20 πόσω μᾶλλον.

19 Ὅταν δὲ ὁ Γρηγορᾶς τὸ φανέν ἐν Θαβωρίῳ φῶς, ὡς διενη-
 νοχὸς τῆς πᾶσι παντάπασιν ἀνεκφάντου θείας φύσεως, εἰ καὶ
 μηδέποτε χωρὶς ἐστὶν αὐτῆς, παρὰ τοῦθ' ὅτι κατὰ τοῦτο διαφέρει
 ταύτης, ὡς αὐτῆς οὔσης ὑπὲρ πᾶσαν ἐκφανσιν, κτιστὸν εἶναι
 25 ἀποφαίνεται, πάλιν τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτεῖται καὶ ἀναπόδεικτα καὶ
 ἀσυλλόγιστα λαλεῖ καὶ ὡς ὁμολογούμενον λαμβάνει τὸ ζητούμε-
 νον, ἢ κακούργως κλέπτων ἢ κλεπτόμενος αὐτὸς ὑπὸ ἀγνοίας.
 Ἐξελέγχεται δὲ κἂν τούτῳ δυσσεβῶς λέγων καὶ παρὰ τῆς ἀνω-
 τέρω τοῦ μεγάλου Βασιλείου ῥήσεως· οὐδὲ γὰρ ἡ οὐσία τοῦ
 30 ἁγίου Πνεύματος ἐδόθη ἢ ἐχαρίσθη ἢ ἐκκέχυται, ἀλλ' ἡ χάρις
 καὶ ἡ ἐνέργεια, παρ' ἧς ἄκτιστος καὶ ἡ οὐσία δείκνυται, ὡς τῆς
 ἀκτίστου ἐνεργείας ἄκτιστον δεικνύσης τὴν ἐξ ἧς ὑπάρχει φύσιν,
 κατὰ τοὺς θεολόγους.

A₁C₃Δ₄ ΛΛ₂LX 1-2 ἀνωμολογημέναις Λ 6 θελητὸν Λ 7 ποτε Δ₄Λ 10 φη-
 σίν: φύσιν Λ 16 ἐμῖν Δ₄ 17 κατὰ τὸν Γρηγορᾶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Α₁ 19 Ἐπεὶ:
 ἐπὶ Λ 23-24 παρὰ...ταύτης παραλ. Λ 25 τὸ παραλ. Λ

1. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν* 12, PG 96,564B.

2. *Κατ' Ἐννομίον* 5, PG 29,772C.

- 20 Ὅτι δὲ οὐχ ἡ οὐσία τοῦ Πνεύματος ἀλλ' ἡ χάρις καὶ ἡ ἐνέργεια καὶ ἐχαρίσθη καὶ ἐδόθη καὶ ἐκκέχυται, καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς παρίστησιν, οὐκ εἰπὼν ἐκχεῶ τὸ Πνεῦμά μου, ἀλλ' «ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου»¹, κατὰ τὴν προφητείαν. Οὐ τοίνυν ἀπὸ
 5 τοῦ θείου Πνεύματος εἶναι τις φήσει τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν, μήποτε τις οὕτω μανείη τῶν ἀπάντων, ἀλλὰ τὸ ἀπὸ τοῦ θείου Πνεύματος ἐκκεχυμένον καὶ κεχαρισμένον καὶ δεδομένον τοῦτο μόνοις τοῖς πιστοῖς, ἄκτιστον εἶναι τοῖς πᾶσι ἀνεκήρυξεν ὁ μέγας Βασίλειος².
- 21 10 Ἐπεὶ δὲ ὁ Γρηγοῶς παμπόνηρόν τι χρῆμα δεῖξαι τοὺς αὐτοῦ λόγους φιλοτιμούμενος καὶ κρᾶμά τι καινὸν ἐξ ἀντιθέτων κακῶν, ἐν αὐτοῖς τούτοις οἷς κτιστὸν εἶναι κατασκευάζει τὸ φῶς, οὐκ ἐρυθριᾷ οὐδ' ἀπαναίνεται καὶ οὐσίαν εἶναι δεικνῦναι τοῦτο τοῦ Θεοῦ, φέρε μὴδὲ τοῦτο παρῶμεν ἀνεξέλεγκτον· τῇ
 15 γὰρ πρὸς ἡμᾶς ἐρωτήσῃ παρενεῖρει καὶ τοῦτο λέγων· «ἡδέως ἂν ἐροίμην ἐγωγε Παλαμᾶν τῆς θείας φύσεως ἕτερον εἰρηκότα τὸ φῶς ἐκεῖνο». Καὶ πάλιν· «εἰ οὖν ἄλλο μὲν εἶναι λέγει παρά τὴν θείαν οὐσίαν αὐτό, θέλοντος δ' ἐφάνη τοῦ Θεοῦ»³. Δείκνυται γοῦν διὰ τῶν τοιούτων ἐρωτήσεων αὐτὴν εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ
 20 Θεοῦ τὸ τοιοῦτο φῶς οἰόμενος, καθάπερ καὶ ἀρχόμενος ἔγραφε· «δέον, εἰ μὲν τῆς θείας οὐσίας ἕτερον εἶη τὸ φῶς ἐκεῖνο, μὴ εἶναι λέγειν θεότητα ἄκτιστον, εἰ δ' οὐχ ἕτερον, αὐτὴν εἶναι λέγειν λοιπὸν τὴν θείαν φύσιν, ἀπορρήτοις τρόποις παραδειχθεῖσαν». Κάνταῦθα γὰρ προστεθὲν παρ' αὐτοῦ τὸ «ἀπορρήτοις
 25 τρόποις παραδειχθεῖσαν», οὐκ ἀφίησιν αὐτὸν κἂν πάντ' ἄνω καὶ κάτω τοῖς λόγοις στρέψη καὶ τὰς προθέσεις εἰς τὰ κολαστικά τῶν ἐπιρρημάτων ἀνεπιστημόνως τε ἅμα καὶ κακούργως παραγνωρίσῃ καὶ τὴν παρά, μὴ τὸ πᾶν δηλοῦσαν, εἰς τὸ μὴδὲν αὐτὸς

A₁C₃ Δ₄Λ₂ LX 2 καὶ ἐδόθη διττογρ. Λ₃ 7 κεχαρισμένον καὶ παραλ. Δ₄ 13 ἀπ' ἀναίνεται Δ₄ 14 μὴδέ: δὴ Δ₄ 16 τὸν Παλαμᾶν A₁ 23 λοιπὸν παραλ. Λ 24-25 Κάνταῦθα...παραδειχθεῖσαν ᾧα Δ₄ 26 κολαστὰ Λ

1. Ἰωήλ 3,1 καὶ Πράξ. 2,17.

2. Κατ' Εὐνομίου 5, PG 29,772C.

3. Βλ. ἀνωτέρω παράγραφος 3.

συκοφαντικῶς παρασύρη. Τὸ γοῦν «ἀπορρήτοις τρόποις ἐν Θαβῶρ τὴν θεϊαν οὐσίαν παραδειχθῆναι» παρὰ τοῦ Γρηγορᾶ προστεθέν, οὐκ ἀφίησιν αὐτὸν διὰ κτίσματος ἐωρᾶσθαι λέγειν ἐκεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ· τοῦτο γὰρ εἶπερ ἔλεγεν, οὐκ ἂν τὸ ἀπορρήτοις
5 τρόποις προσέθηκε. Τί γὰρ ἀπόρρητον καὶ τίνι τῶν ἀπάντων οὐκ ἐφικτόν, νῦν γε μάλιστα, τὸν Θεὸν ἐκ τῶν αὐτοῦ ποιημάτων ὄρᾶν τε καὶ νοεῖν; Ἐκ γὰρ τῶν δημιουργημάτων ὁ δημιουργὸς καθορᾶται. Τοιγαροῦν ὁ λέγων ἀπορρήτοις τρόποις παραδειχθῆναι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, μηδενὸς μεσιτεύοντος ὄραθῆναι τε καὶ
10 νοηθῆναι ταύτην δηλὸς ἐστὶν οἰόμενος.

22 Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπειδήπερ ἐκ τῶν δημιουργημάτων ὁ Θεὸς καθορᾶται¹, τίποτ' ἄρ' ἐστὶ τὸ παρὰ τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ νοούμενόν τε καὶ ὀρώμενον; Τὴν οὐσίαν ὁ Γρηγορᾶς ἐρεῖ τοῦτ' εἶναι τοῦ Θεοῦ; Ἄλλ' Εὐνομίου τοῦτο λέγειν ἐκ τῶν ἔργων καὶ
15 ποιημάτων τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καταλαμβάνεσθαι, πρὸς ὃν φησιν ὁ μέγας Βασίλειος· «δυνάμεως καὶ τέχνης καὶ σοφίας, ἀλλ' οὐ τῆς οὐσίας ἐνδεικτικὰ ἐστὶ τὰ ποιήματα καὶ οὐδὲ τοῦ δημιουργοῦ τὴν δύναμιν πᾶσαν ἀναγκαίως παρίστησιν»². Οὐκοῦν ἡνίκα μὲν ὁ Γρηγορᾶς κτιστὸν εἶναι κατασκευάζει
20 τὸ φανέν ἐν Θαβωρίῳ φῶς καὶ δι' αὐτοῦ ἐωρᾶσθαι λέγει τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, φανερῶς Εὐνόμιός ἐστιν· ἡνίκα δὲ τὴν πᾶσι παντάπασιν ἀνέκφαντον ἐκείνην φύσιν τὸ φανέν εἶναι φησιν ἐκεῖνο φῶς, διὸ καὶ τὸ ἀπορρήτοις τρόποις αὐτὴν παραδειχθῆναι προστίθησιν, ἐναρίθμιος τοῖς Μασσαλιανοῖς ἐστὶν. Ἐκείνων γὰρ
25 τῶν καταράτων λέγειν οὕτω καὶ φρονεῖν, τοῖς ἐκκρίτοις παρ' αὐτοῖς ἀμέσως ὀρᾶσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ.

23 Τοιγαροῦν, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, νῦν μὲν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἄκτιστόν ἐστὶ τὸ φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, νῦν δὲ κτιστόν. Ὁ γὰρ αὐτὸς καὶ γενητὸν αὐτὸ λέγει καὶ κτιστόν
30 καὶ ὑστερογενὲς καὶ ἀνύπαρκτον, ἀπαγορεύων συναΐδιον τοῦτ' εἶναι τῷ Θεῷ καὶ γράφων ἐπὶ λέξεως· «ἐξαίφνης ἐν ὄρει Θαβωρίῳ τηνικαῦτα γενέσθαι παρὰ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ» καὶ τοῦ-

A₁C₂Δ₁ M₂ LX 1-5 ἐν Θαβῶρ... προσέθηκε *διττογρ.* Λ 7 ὄρᾶν τι καὶ νοεῖν *διττογρ.* Λ 13-14 νοούμενον... Θεοῦ *διττογρ.* Λ 22 ἐκείνην Λ 28 τοῦ Κυρίου *παρὰ*. L 29 γεννητὸν Δ₄

1. *Ρωμ.* 1,20.

2. *Κατ' Εὐνομίου* 2,32. PG 29,648A.

- ναντίον πάλιν αὐτὴν ἐκείνην «ἀπορρήτοις τρόποις» ἐκεῖ παραδειχθῆναι τὴν ἀνέκφαντον οὐσίαν. Ταῦτ' ἄρα καὶ ἄλλοτε ἄλλην τινὰ θεραπείαν τοῖς ἐκ διαμέτρου βλασφήμοις ἐπινοῶν δῆθεν, νῦν μὲν παραδειχθεῖσαν ἢ παρανοιχθεῖσαν ἀκούων ἐπ' ὄρους
- 5 τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα, «δεικνῦναι, φησί, προσκειμένην τὴν παρὰ πρόθεσιν, ὡς διὰ τινος κτιστοῦ παραπετάσματος τοῦ φωτὸς ἐκείνου τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ δηλοῦσθαι», καθ' ὃ καὶ μικρὸν ἀνωτέρω δέδεικται τῷ Εὐνομίῳ συναινῶν, νῦν δὲ «τὴν παρὰ πρόθεσιν ταύτην τὴν οὐ μάλα ἄμεσον ἐμφαίνειν φησί δῆλωσιν
- 10 τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ»¹. Πῶς δὲ ποτὲ μὲν κτίσμα φησί τὸ μέσον, κάντεῦθεν μάλα ἐξ ἀνάγκης²; ἔμμεσον τὴν τῆς οὐσίας θέαν, ποτὲ δὲ τὴν αὐτὴν μὴ μάλα ἄμεσον: καὶ τίς αὕτη ἢ μὴ μάλα ἄμεσος θέα καὶ γνῶσις τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ἂν εἴη ἄξιος διδάσκειν ὃ τὰ τοιαῦτα ἀσυνέτως ἅμα καὶ ἀπερισκέπτως λογογρα-
- 15 φῶν· τὸ γὰρ αὐτὸ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔμμεσον εἶναι καὶ ἄμεσον οὐκ ἔνι. Πῶς δὲ καὶ τί τῶν ἀπάντων ἀμέσως θεωρούμενον, καὶ ταῦτα παντάπασιν ἀπλοῦν καὶ ἐνιαῖον ὄν, κατακερματίζεσθαι πεφυκὸς οὐδ' ὀπωσοῦν, οὐ μάλα ἀμέσως θεωρεῖται;
- 24 Ἄλλ' οὕτως ὁ Γρηγορᾶς μόνον πάση σπουδῇ φεύγων τὸ
- 20 εὐσεβές τι περὶ τοῦ φωτὸς ἐκείνου φρονῆσαι καὶ εἰπεῖν, τῶν ἀτόπων καὶ ἀδυνάτων, ἀσεβῶν τε καὶ δυσσεβῶν ἐφιλοτιμήσατο φάναι μηδὲν ἀφεῖναι καὶ τὰ ἐξῆς, οἷα· «θεότητα μὲν γὰρ εἶναι φησιν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὸ παρ' αὐτοῦ περιτρεπόμενον εἰς πολλὰ καὶ τὰναντία φῶς, ἀπροσκύνητον δὲ πάντη ταύτην εἶναι καὶ τῆς
- 25 ὑπ' αὐτοῦ προσκυνουμένης ἤττονα», ὡς κατ' αὐτὸν δύο φανερώς εἶναι τοῦ Θεοῦ θεότητας, προσκυνητὴν τε καὶ ἀπροσκύνητον, καὶ οὕτω τὴν μὲν μείζω τὴν δ' ἐλάττω, ὡς μηδενὶ ποτε τρόπῳ μίαν εἶναι ταύτας. Διαβεβαιωσάμενος γὰρ μηδένα τῶν περὶ τοῦ φωτὸς εἰπόντων χωρὶς τῆς παρὰ προθέσεως δειχθῆναι φάναι τὴν
- 30 θεότητα, διὰ τὸ κολαστικὴν εἶναι κατὰ τὴν αὐτοῦ γραμματικὴν τὴν πρόθεσιν², εἴτ' αὐτὸς πάλιν, ὡσπερ ἐπιλήσμων ὢν ἔφη γεγινώς, χωρὶς τῆς προθέσεως ταύτης λέγοντα προάγει³ τὸν Χρυσό-

A₁C₃ Δ₄Λ₂LX 5 προσκειμένην:προκειμένην Δ₄ 9 ἐμφαίνειν A₁ 13 εἴη: εἰ Λ ἄξιος:δίκαιος A₁ 30 κατὰ παραλ. Λ₂ 31 τὴν παραλ. C₃Δ₄

1. Δογματικός Στ', 9, PG 149,432D-433A.

2. Δογματικός Στ', 9, PG 149,433A.

3. Δογματικός Στ', 1, PG 149,420C.

στομον θεολόγον· «ἔδειξεν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁ Χριστὸς τῆς ἀθεάτου
 θεϊκῆς αὐτοῦ βασιλείας τὴν δόξαν»¹. Μετὰ δὲ τοῦτο καὶ ἕτερον
 τῶν αὐτοῦ προτίθησιν «οὐκ ἀνέβη, λέγοντος, ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ
 πλοῖον τὸ θαῦμα μείζον ἐργάσασθαι καὶ ἅμα τὴν θεότητα αὐτοῖς
 5 ἐκκαλύψαι τρανότερον βουλόμενος»². Εἶτ' αὐτὸς φησι· «δύο θαυ-
 μάτων ἐνταυθοῖ διειλημμένων καὶ τοῦ μὲν δείξιν δηλοῦντος θεό-
 τητος τοῦ δ' ἀνακάλυψιν καὶ τῆς μὲν δείξεως εἰληχυίας τὸ
 ἦττον, τῆς δ' ἀνακαλύψεως τὸ μείζον, ἧ μὲν τὸ ἦττον ἔλαχε,
 ταύτη Παλαμᾶς νέμει τὴν προσκύνησιν, ἧ δὲ τὸ μείζον οὐδα-
 10 μῶς»³.

25 Οὐδὲν θαυμαστὸν τὸν ἐνταῦθα φανερώς διαιροῦντα εἰς ἐλάτ-
 τω τε καὶ μείζω τὴν μίαν τοῦ Χριστοῦ θεότητα καὶ κατασκευά-
 ζοντα μὴ προσκυνητὴν εἶναι τὴν ἐν Θαβωρίῳ δειχθεῖσαν τοῦ
 Χριστοῦ θεότητα, ὡς κατ' αὐτὸν ἔχουσιν τὸ ἔλαττον, καὶ συκο-
 15 φαντοῦντα τὸν δείξαι ταύτην εὐδοκήσαντα, ὡς οὐ ταύτην ἀλλὰ
 κτιστὸν τι φῶς ὑπέδειξεν, οὐ θαυμαστὸν οὖν καὶ καθ' ἡμῶν
 αὐτὸν χρῆσθαι τῇ συκοφάντη χειρὶ καὶ γλώττῃ, γράφοντα μὴ
 προσκυνητὰς ἡμᾶς εἶναι τῆς διὰ τῶν ἔργων καὶ τῶν θαυμάτων
 ἡμῖν φανερωθείσης τοῦ Χριστοῦ θεότητος. Ἡμεῖς γὰρ τὴν τοῦ
 20 Χριστοῦ θεότητα ὅπωςδῆποτε φανερωθεῖσαν χάριτι τοῦ φανε-
 ρώσαντος καὶ προσκυνοῦμεν καὶ σέβομεν, ἅτε μίαν καὶ τὴν
 αὐτὴν καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς οὖσαν καὶ τοῦ θείου Πνεύματος.
 Οὐκ ἐν οὐσίᾳ δὲ μόνον, ὡς ὁ Γρηγοῤᾶς φρενοβλαβῶς φησιν,
 ἀλλ' εἶπεν ἂν ὁ Νύσσης ἱερός φωστὴρ Γρηγόριος· «καὶ ἐν
 25 δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ καὶ λαμπρότητι καὶ μεγαλειότητι καὶ πᾶσι
 τοῖς περὶ αὐτὸν θεωρουμένοις»⁴. Ταῦτα γὰρ καὶ ὁ μέγας Ἀθανά-
 σιος «ἄθροισμα καὶ πλήρωμα θεότητος εἶναί φησι κατὰ τὴν
 γραφήν, καθ' ἑκάστην τῶν ἁγίων τριῶν ὑποστάσεων ἐπίσης
 θεωρούμενά τε καὶ θεολογούμενα»⁵.

A₁C₃Δ₄ M₂L X 7-8 ἀνακάλυψιν, ἀνακαλύψεως κώδικες ἐκκάλυψιν ἐκκαλύψεως
 Γρηγοῤᾶς 9 νέμεται C₃ 15 δείξαι τὸν ταύτην εὐδοκήσαντα A₁ 17 συκοφάντει L
 26 αὐτόν: αὐτήν C₃Δ₄Λ

1. Ὁμιλία εἰς Μεταμόρφωσιν (ψευδ.), Savile 7, σελ. 339.

2. Εἰς Ἰωάννην ὁμιλία 43, I, PG 59, 246.

3. Δογματικὸς Στ', 12, PG 149, 440C.

4. Πρὸς Εὐνόμιον I, W. Jaeger I, 180, PG 45, 416BC.

5. Κηρυκτικὸν εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν, 3, PG 28, 920C

- 26 Ὁ δὲ μέγας Βασιλείος πρὸς τὸν ἱατρὸν Εὐστάθιον γράφων· «εἴτε ἐνεργείας, φησίν, ὄνομα ἢ θεότης, ὡς μίαν ἐνέργειαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, οὕτω μίαν φαμὲν εἶναι καὶ τὴν θεότητα, εἴτε καὶ κατὰ τὰς τῶν πολλῶν δόξας φύσεως
5 ἐνδεικτικόν ἐστὶ τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, διὰ τὸ μηδεμίαν εὐρίσκειν ἐν τῇ φύσει παραλλαγὴν, οὐκ ἀπεικότως μιᾶς θεότητος τὴν ἁγίαν Τριάδα ὀριζόμεθα»¹. Ἐπιστῆσαι δὲ κἀνταῦθα δεῖ, ὅτι τὴν δεῖξιν πάλιν φησὶ καὶ τὴν ἀνακάλυψιν ὁ Γρηγορᾶς, ὥσπερ ἀρχόμενος τῶν λόγων τὴν μεταμόρφωσιν ἡμῶν ἰσχυρίζετο λέγειν
10 θεότητα, παράληρος ἅμα καὶ γελοιαστής, ὡς ἔοικεν, εἶναι φιλοτιμούμενος². Καὶ ταῦτ' ἐν τοῖς τοιούτοις, ἀλλ' οὐ τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας ἐραστής τε καὶ φροντιστής, ἅμα δὲ καὶ δεδιῶς τοὺς ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἐλέγχους· διὸ καὶ πανταχοῦ ταῦτα συσκιάζων ὀπόση δύναμις.
- 27 15 Τίς δὲ καὶ ὁ τὴν τῶν θαυμάτων ἐνταῦθα σύγκρισιν ἐργαζόμενος; Εἰ μὲν ὁ Γρηγορᾶς, ἐγκαλυπτέσθω τὰ ἀσύγκριτα συγκρίνων, οὐ τὰ δεικνύμενα λέγω, ἀλλὰ δι' ὧν ἐκεῖνα δείκνυται. Εἰ δὲ τὸν Χρυσόστομον πατέρα ποιεῖσθαι τὴν σύγκρισίν φησιν, ὃν αὐτὸς προέθετο, καὶ τοῦ χρυσορρήμονος συκοφάντης ἐστὶ περι-
20 φανής. Ἐκεῖνος γὰρ ποιεῖται μὲν δύο θαυμάτων σύγκρισιν, ἀλλὰ τῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης τηνικαῦτα γεγενημένων· τοῦ γὰρ ἐν αὐτῇ περιπάτου τρανότερον, φησὶν ὁ χρυσολόγος οὗτος, ἐκκαλύψαι τὴν θεότητα, τὸ σὺν ἑαυτῷ καὶ τὸ πλοῖον μετὰ τῶν ἐμπλεόντων ἀχρόνως ἐπὶ τὴν γῆν εἰς ἣν ὑπῆγον ἐνεγκεῖν τὸν
25 Κύριον. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς τὸ ἐν θαλάσση παραδόξως τελεσθὲν πρὸς τὸ ἐν Θαβῶρ τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως φῶς τὴν σύγκρισιν πεποιῆσθαι φησὶ τὸν ἅγιον, μηδαμῶς εἰδῶς μήτε ἂ λέγει μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦται, μᾶλλον δὲ εἰδῶς μὲν, ἐπίτηδες δὲ τοῦ ἁγίου καταψευδόμενος, ἴν' ἐντεῦθεν καὶ Θεοῦ
30 καταψεύσῃται.
- 28 Πρῶτερον μὲν γὰρ τὸ δειχθῆναι τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα ἐπ' ὄρους ἀπηγόρευε, τὸ παραδειχθῆναι μόνον προσιέμενος, ὡς

A₁C₃Δ₄ ΛΛ₂L X 4 εἴτε Λ πολλῶν Λ 7 ἁγίαν παραλ. A₁L 8 ἀνακάλυψιν: ἀποκάλυψιν Λ ἐκκάλυψιν Γρηγορᾶς 11 τῆς: τοῖς Δ₄ 27 πεποιεῖσθαι Δ₄ μηδαμῶς: μή A₁L 31 γάρ: οὖν Δ₄

1. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 189 πρὸς ἱατρὸν Εὐστάθιον, PG 32,696B.

2. Δογματικὸς Στ', 2, PG 149,421A.

κακουργηθῆναι παρ' αὐτοῦ δυνάμενον, νῦν δὲ αὐτὸς τὸ δειχθῆναι προενεγκῶν, τὸ ἐκκαλυφθῆναι παντάπασιν ἀπαναίνεται, δηλωτικὸν εἶναι μόνον τοῦτο συντιθέμενος τῆς ἀκτίστου θεότητος. Ἴν' οὖν πᾶσαν περιέλωμεν πρόφασιν τοῦ προφασιζομένου τούτου
 5 προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις, ἀσεβείαις δὲ εἰπεῖν οἰκειότερον, φέρε δεῖξωμεν ἡμεῖς καὶ τοῦτο παρὰ τῶν ἱερῶν θεολόγων μαρτυρούμενον. Ὁ γὰρ ἱερός Δαμασκηνός «τοὺς κορυφαίους, φησίν, ὁ Χριστὸς παραλαμβάνει μάρτυρας τῆς οἰκείας θεότητος, ἀποκαλύπτει δ' αὐτοῖς τὴν οἰκείαν θεότητα»¹. Ἔτερος δὲ τῶν θεολό-
 10 γων, «ὑπερβαλλόντως, φησίν, ὁ Χριστὸς ἐπὶ τοῦ ὄρου ἐξήστραψεν, οὐ τότε γενόμενος ἑαυτοῦ διαυγέστερος ἢ ὑψηλότερος, ἀλλ' ὅπερ ἦν κατὰ ἀλήθειαν θεωρούμενος»². Τί δὲ πάλιν ὁ γράφων, «μετεμορφώθη Χριστὸς οὐχ ὃ οὐκ ἦν προσλαβόμενος, οὐδὲ εἰς ὅπερ οὐκ ἦν μεταβαλλόμενος, ἀλλ' ὅπερ ἦν τοῖς οἰκεί-
 15 οῖς μαθηταῖς ἐκφαινόμενος»³;

29 Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ διὰ τοῦ περιπατεῖν, προφητικῶς εἰπεῖν, ἐπὶ θαλάσσης ὡς ἐπ' ἐδάφους, καὶ τὸ πλοῖον μηδαμῶς ἀναβῆναι θελήσαι, τρανότερον ὁ Χριστὸς ἐξεκάλυψε τὴν οἰκείαν θεότητα, λεγέτω νῦν ὁ Γρηγοῤῃς, τί ἐστι τὸ τρανότερόν τε καὶ ἀμυδρότε-
 20 ρον ἐκφαινόμενον τοῦτο; Ἄραγε τοῦ Θεοῦ ἡ οὐσία; Ἄλλ' οὐ συγχωρήσει τοῦτο πάλιν ὁ Χρυσόστομος πατήρ πολλαχοῦ λέγων τῆς θείας ἐνεργείας τοῦτ' εἶναι, ἥσπερ καὶ ἡ φανέρωσις, ἀλλ' οὐ τῆς θείας οὐσίας· ἐκείνη γὰρ οὐδαμῶς ἐκκαλύπτεται. Ἄλλὰ καὶ ἐκ τοῦ περιπατήσαι ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ μὴ θελήσαι εἰς τὸ
 25 πλοῖον ἀναβῆναι τὸν Χριστόν, τρανότερον ἀνεκαλύφθη ἡ θεότης, ἅτινα ἦν ἔργα τηνικαῦτα τοῦ Χριστοῦ. Ἐκ τῶν ἔργων οὖν ἐδείχθη τηνικαῦτα ἡ τοῦ Χριστοῦ θεότης. Εὐνομίῳ δέ ἐστι καὶ τοῦτο λέγειν, ἐκ τῶν ἔργων δείκνυσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐ τῶν εὐσεβῶς φρονούντων, ὡς ὁ μέγας Βασίλειος καὶ ὁ
 30 ἀδελφὸς αὐτῷ καὶ ἀδελφὰ φρονῶν παριστᾶσιν ἐναργῶς. Οὐκοῦν ἡ ἐκκαλυφθεῖσα τηνικαῦτα τοῦ Χριστοῦ θεότης ἡ θεία δύναμις ἐστίν, ἀλλ' οὐχ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

30 Βασιλείου μέντοι τοῦ μεγάλου πάλιν ἐν τῷ πρὸς Εὐνόμιον

A₁C₃ Δ₄Λ₂ LX 3 συντιθέμενος παραλ. Λ₄ 10 ὑπερβαλλόντως C₃ 29 ὁ παραλ. X

1. *Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν* 7, PG 96, 557C

2. Ἀνδρέου Κρήτης, *Εἰς Μεταμόρφωσιν*, PG 97,948AB.

3. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν* 12, PG 96,564C.

δευτέρῳ γράφοντος· «οὐκ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ τεχνίτου ἐν περινοία
 γινόμεθα τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἐκ τοῦ γεννηθέντος τὴν τοῦ γεγεννη-
 κότης φύσιν ἐπιγινώσκουμεν· οὐ γὰρ ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ οἰκοδόμου
 τὴν οὐσίαν καταλαβεῖν δυνατόν. Ἐκ μέντοι τοῦ γεννήματος
 5 ἐννοῆσαι ῥάδιον τοῦ γεγεννηκότης τὴν φύσιν, ὥστε εἰ μὲν δη-
 μιούργημα ὁ Μονογενῆς, οὐκ παρίστησιν ἡμῶν τοῦ Πατρὸς τὴν
 οὐσίαν, εἰ δὲ γνωρίζει ἡμῖν δι' ἑαυτοῦ τὸν Πατέρα, οὐκί δημιούρ-
 γημα ὁ Υἱός»¹, καιρὸς καὶ ἡμᾶς εἰπεῖν πρὸς τὸν Ἀκινδυϊανὸν
 καὶ Εὐνομιανὸν νῦν ἀναφανέντα Γρηγοῤῤ, ἅτε τὴν οὐσίαν τοῦ
 10 Θεοῦ ἐκ τῶν ἐν τῇ θαλάσῃ τελεσθέντων ἐκκαλυφθῆναι φάσκον-
 τα, ταύτην γὰρ μόνην οὗτος ἄκτιστον εἶναι θεότητά φησιν, ὡς
 εἰ μὲν ἔργα καὶ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ ὑπάρχουσιν, ἦτε τῆς
 θαλάσσης ἐκ τοῦ αἰφνιδίου παράδοξος νηνεμία καὶ γαλήνη καὶ
 ὁ πρὸ τούτων ἐπ' αὐτῆς περίπατος, ἢ καὶ τὸ τῆς αὐτῆς ὥρας εἰς
 15 ἦν ὑπῆγον γῆν εὔρεθῆναι τὸ πλοῖον μετὰ τῶν ἐμπλεόντων, εἰ
 ταῦτα ἔργα καὶ δημιουργήματα Θεοῦ, ἢ τηνικαῦτα διὰ τούτων
 ἐκκαλυφθεῖσα τοῦ Χριστοῦ θεότης ἢ θεία δύναμις ἐστίν, ἀλλ'
 οὐκ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείον. Εἰ δ' ἐξεκα-
 λυφθῆ διὰ τῶν τοιούτων ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁ Γρηγοῤῤ
 20 φρονεῖ, οὐκ ἔργα οὐδὲ δημιουργήματα ταῦτα τοῦ Θεοῦ, ἀλλ'
 Υἱὸς ἕκαστον ὑπάρχει τούτων, βαβαὶ τῆς βλασφημίας, αὐτὸς ὁ
 συμφυῆς τε καὶ προαιώνιος. Εἰ δὲ ταῦτα καὶ τᾶλλα λοιπὸν
 πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ ἔργα τε καὶ κτίσματα, κατὰ τὸν Γρηγοῤῤ,
 γεννήματά ἐστι Θεοῦ καὶ τοῦ Μονογενοῦς οὐκ ἦττον, εἰκότως
 25 δὲ καὶ ἀκολούθως τῷ κατασπῶντι πρὸς τὴν κτίσιν τὴν τοῦ Θεοῦ
 θείαν δύναμιν τε καὶ ἐνέργειαν ἴσα Θεῷ καὶ ἄκτιστα καὶ γεννή-
 ματα δοκεῖ τὰ κτίσματα.
 31 Ὅτι γε μὴν ἡ ἐκκαλυφθεῖσα τοῦ Χριστοῦ θεότης διὰ τῶν ἐν
 τῇ θαλάσῃ παραδόξως εἰργασμένων ἢ δύναμις ἦν, ἀλλ' οὐκ ἡ
 30 οὐσία τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτοὶ διδάσκουσιν ἡμᾶς οἱ τοῦ θαύματος
 αὐτόπται· «τίς γὰρ ἐστίν οὗτος, ἔλεγον, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ
 θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ»²; Εἰ γοῦν τὴν οὐσίαν ἐπέγνωσαν,

A₁C₃Δ₄ M₂LX 3 οἰκείας Λ 5 εἰ: ἦ Λ 8 καιρός: καὶ ρός Λ 10 τελεσθέν Λ
 13 αἰφνηδίου Δ₄ 19 ὁ παραλ. Λ 25 Θεοῦ παραλ. X 29 εἰργασμένον Λ

1. Μ. Βασιλείου, *Κατ' Εὐνομίου* 2,32, PG 29,648C.

2. *Ματθ.* 8,27

οὐκ ἂν ἐθαύμαζον καὶ διαποροῦντες ἔλεγον «τίς ἐστὶν οὗτος». Ἄρ' οὖν οὐχὶ καὶ τοῦτο μόνον τὸ παρ' αὐτοῦ προτεθειμένον ἰκανώτατον ἀπαλλάξαι τὸν Γρηγορᾶν τοῦτον τῆς τε πρὸς Εὐνόμιον ὁμολογίας καὶ τῆς πρὸς Μασσαλιανούς ὁμοφροσύνης καὶ τῆς ἄλλης πάσης δυσσεβείας, παριστῶν ἐμφανῶς τὴν διαφορὰν τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας καὶ τῆς δυνάμεως, οὐ κατὰ τὸ ἄκτιστον οὐσαν καὶ κτιστόν, ὡς αὐτὸς ὁ Γρηγορᾶς φησιν, ἅπαγε τῆς παρανοίας, ἀλλ' ὅτι ἡ μὲν τοῦ Θεοῦ οὐσία ὑπὲρ ἔκφανσίν ἐστι παντοίαν, ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ δύναμις ἐμφανῆς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων γίνεται; Τοῦτο γὰρ τὸ μηδεμίαν εἰδέναι διαφορὰν οὐσίας καὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας θείας, οἷόν τις βαλβίς ἀνεωγμένη τούτω γέγονε πρὸς δυσσεβείας διάυλον, πολλοῖς καὶ συνεχέσιν οἷον βήμασι τοῖς δυσσεβήμασι καταμετρούμενον.

32 Ἡμεῖς οὖν τὰς τὸ θεϊότατον φῶς κατασπᾶν ἐπιχειρούσας
15 τοῦ Γρηγορᾶ φωνὰς κατεσπασμένας εἰς ἀσεβείαν δείξαντες, φέρε παραστήσωμεν ἔτι διαρκέστερον, ὅτι ἄκτιστόν ἐστι τὸ ἔωραμένον ἐν Θαβῶρ τοῖς τῶν ἱερῶν ἀποστόλων ἐκκρίτοις φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, τὰς ἄλλας αὐτοῦ μακρὰς λογολεσχίας καταλείψαντες, ὡς οὐδὲν πρὸς ἔπος τὸ τοῦ λόγου φθεγγομένας
20 καὶ μηδὲν ἄλλο πλὴν ἀσεβείας τε καὶ ἀναισχύντους λοιδορίας οὐσας κατὰ τῶν τοῦ Θεοῦ ἁγίων καὶ τῶν εὐσεβῶν ἀπάντων.

33 Ἐπεὶ δὲ τὸ θεῖον τοῦτο φῶς καὶ ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται, καθάπερ ἀνωτέρω παρὰ τῶν θεοσόφων ἀναπέφηνε θεολόγων, τῶν τε οὐρανίων ἀγγέλων ὑπάρχει φῶς καὶ τοῖς ἀπολέκτοις
25 μαθηταῖς ἐν Θαβῶρ ὄπται καὶ ὡς οὐκ ἔχον παραλλαγήν ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα¹ τοῖς υἱοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὁρώμενον ἔσται εἰς αἰῶνας, παρὰ Χριστοῦ τοῦ Πατρὸς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀπαστρέπτον, ὡς κὰν τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει, πόθεν ἡμεῖς τὸ νῦν εἶναι δείξομεν ἄκτιστον διατελοῦν; ἐξ οὐρανοῦ καὶ
30 τῶν κατ' αὐτὸν ἀγγέλων, ἐκ τῆς ἐν Θαβῶρ ἐξαισίας θέας, ἢ παρὰ τῆς ἔτι μελλούσης ἐπιφανήσεσθαι τοῖς ἁγίοις μακαριότητος καὶ λαμπρότητος; μᾶλλον δέ, ἐπεὶ καὶ παρὰ τῶν τριῶν τούτων ἀναδείκνυται περιφανέστατα, πόθεν ἂν εἴη δεικτέον πρῶτον, πᾶς τις ἂν οἶμαι φαίη, ἐκ τῶν καὶ πρώτων εὐμοιρηκότων τῆς μακα-

A₁C₃Δ₄ Μ₂LX 8 ἐκφασιν Λ 23 ἀνεπέφηνε Λ 25 παραλλαγεῖν Λ 26-28 ὁρώμενον... αἰῶνος παραλ. Λ 34 καὶ παραλ. Δ₄

1. Ἰακ. 1,17.

ριωτάτης τοῦ φωτὸς θεᾶς, τῶν οὐρανίων δηλονότι καὶ θεοειδῶν ἀγγέλων.

34 Ὅτι μὲν οὖν οἱ ἄγγελοι ἐν φωτὶ καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου
 συστάσεως ἦσαν οὐδεὶς ἀντερεῖ τῶν πιστῶν καὶ ἐκδεχομένων ἐν
 5 ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίαις τὸ ὑπερουράνιον φῶς, αὐτὸ δηλα-
 δὴ τὸ τῶν ἀγγέλων φῶς, καθ' ὃ καὶ ὁ Κύριος ἔλαμψεν ἐπ'
 ὄρους, καθάπερ ὁ μέγας Βασίλειος τοῖς προφήταις καὶ ἀποστό-
 λοις καὶ τοῖς μετ' αὐτοὺς θεοφόροις συνφωδὰ φησι.

35 Τί δέ ἐστι τὸ τῶν ἀγγέλων φῶς διδασκέτω νῦν ἡμᾶς δι'
 10 ὀλίγων Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος. Ἐν γὰρ τῇ καινῇ
 Κυριακῇ πανηγυρίζων «βουληθεῖς, φησίν, ὁ Θεὸς τόνδε τὸν
 κόσμον συστήσασθαι, τὸν ἐξ ὄρατῶν καὶ ἀοράτων συνεστηκότα,
 τὸν μέγαν καὶ θαυμαστὸν τῆς ἑαυτοῦ μεγαλειότητος κήρυκα¹,
 τοῖς μὲν αἰδίοις αὐτός ἐστι φῶς καὶ οὐκ ἄλλο, τί γὰρ ἔδει φωτὸς
 15 δευτέρου τοῖς τὸ μέγιστον ἔχουσι;»². Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν «ὃ
 τοῖς αἰσθητοῖς ἥλιος, τοῦτο τοῖς νοητοῖς ὁ Θεός»³. Οὐκοῦν ὁ
 κτιστὸν εἶναι λέγων τὸ τῶν ἐπουρανίων ἀγγέλων φῶς, καθ' ὃ
 καὶ ὁ Χριστὸς ἐπ' ὄρους ἔλαμψεν, ὃ καὶ τοῦ μέλλοντός ἐστιν
 αἰῶνος φῶς, φανερῶς κτίσμα τὸν Θεὸν ποιεῖ καὶ ἄθεός ἐστι
 20 σαφῆς καὶ ἀπηλλοτριωμένος τῶν θεοσεβῶν ἀπάντων.

36 Ἄλλ' ὅτι μὲν τὸ παρὰ τῶν ἐπουρανίων ἀγγέλων ὀρώμενόν
 τε καὶ μετεχόμενον φῶς, οὗ τῇ μεθέξει καὶ οἱ δίκαιοι λάμπουσιν
 ὡς ὁ ἥλιος, συνεκλάμποντες ὑπερλάμποντι, τῷ κάπῃ τοῦ ὄρους
 θεῖως οἴκοθεν ἀστράψαντι Χριστῷ ἐν δόξῃ καὶ τῶν προφητῶν
 25 συνόντων καὶ προδεικνύντων τὴν μετὰ Χριστοῦ τῶν ἀγίων ἐν
 δόξῃ παρουσίαν, ὅτι μὲν οὖν ἄκτιστόν ἐστι τοῦτο τὸ φῶς οὐκέτ'
 οὐδένα τῶν ἀπάντων ἀντερεῖν ἠγοῦμαι, θεοσεβεῖν αἰρούμενον·
 τὸ γὰρ φῶς τοῦτο ὁ Θεός ἐστιν αὐτός καὶ οὐδὲν ἄλλο.

37 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς ἀφυκτον ἑαυτῷ τὴν δυσσέβειαν διὰ σπουδῆς
 30 ποιούμενος καὶ ταῖς τῆς ἀσεβείας θαλάτταις δίκην ἰχθύος ἐγκυβι-
 στῶν καὶ τῶν οἰκείων ἠθῶν καὶ λόγων ἅπαν ἐστῶς καὶ βέβαιον,
 ὡς πορρωτάτω ρίψας καὶ ἀπωσάμενος, νῦν μὲν τὸ φῶς τοῦτο
 σχέσιν εἶναί φησιν καὶ τὴν σχέσιν μηδὲν ἕτερον ἢ φωνὴν

A₁C₃Δ₄ Λ₂LX 31 οἰκίων Λ 33 μηδέν: οὐδὲν A₁

1. Ψαλμ. 18,2.

2. Λόγος 44 εἰς τὴν Καινὴν Κυριακὴν 3, PG 36,609C.

3. Λόγος 40 εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα 5, PG 36,364B.

μόνην καὶ ὄνομα μόνον, ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διαλυόμενον καὶ ψιλὸν καὶ ἀνύπαρκτον διανοίας ἀνάπλασμα, νῦν δὲ γενητὸν καὶ αἰσθητὸν καὶ ὑλικὸν καὶ πρόσφατον καὶ αὐθημερινὸν καὶ ἀπροσκύνητὸν τι φάσμα καὶ μὴ τῷ Χριστῷ συνάναρχόν τε καὶ
 5 συναΐδιον, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὄρους τηρικαῦτα γενόμενον, περιγεγραμμένον τε καὶ ἐσχηματισμένον καὶ σωματικόν· νῦν δ' αὖθις τάναντιώτατα παντάπασι τῶν προηριθμημένων αὐτοῦ κατὰ τοῦ θείου φωτὸς βλασφημιῶν αὐτὴν εἶναι τοῦτο λέγει τὴν ὑπερουσιότητα τὴν θεϊαν, ἵνα δι' ἑνὸς τινος τούτων ἀντιλέγειν ἔχων ἀεὶ τοῖς
 10 εὐσεβῶς φρονοῦσιν ἀναπόβλητον ἔχη τὸν πονηρὸν πλοῦτον τῆς ἀσεβείας, πολυπλασιάζων ἑαυτῷ τοῦτον τῷ νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δ' ἐκεῖνο τὸ δυσσεβὲς φρονεῖν καὶ λέγειν, τῶν εὐσεβῶν μέντοι μηδαμῆ ποτε μηδὲν προσίσθαι.

38 Τίς οὖν αὐτῷ τε καὶ τοῖς κατ' αὐτὸν φρονοῦσι πᾶσι πρὸς τὸ
 15 ὑπερουράνιον τοῦτο φῶς τὴν τῶν οὐρανίων ἀγγέλων πολυέραστον θεάν, τὴν ἐν Θαβῶρ ἑωραμένην ἀπορρήτως τοῖς τῶν μαθητῶν ἐκκρίτοις τοῦ Θεοῦ δόξαν καὶ βασιλείαν, τὴν ἀποκειμένην ἡμῖν ἐν οὐρανοῖς ἀδιάψευστον ἐλπίδα, τίς οὖν Γρηγορᾶ τε καὶ τοῖς κατ' αὐτὸν πρὸς τὸ φῶς τοῦτο, τὸ καὶ νῦν ἀναφανέν, ὅτι ὁ
 20 Θεὸς ἐστὶν αὐτός, ἢ ἀντίθεσις; Ὅτι τοῦτο λοιπὸν ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, μόνον γὰρ οὐσίαν εἶναι τὸν Θεὸν διῖσχυρίζονται, πᾶν ὁ,τιπὲρ ἐστὶ περὶ αὐτὸν θεωρούμενον φυσικῶς ἐξ αἰδίου τοῖς κτιστοῖς συναριθμοῦντες. Ἐγκαλύφθητε οὖν, ἀθλιώτατοι ἀνθρώπων, δικαίως ἂν τις φαίη πρὸς αὐτούς. Ἡ γὰρ πολυετής
 25 τε καὶ πολυειδῆς καὶ ἀνήκεστος καὶ ἀκατάσχετος ὑμῶν μαρτία κατὰ τούτου τοῦ φωτὸς, κατ' αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ λοιπὸν ἐστὶ. Μᾶλλον δὲ μεταμελήθητε νῦν γοῦν καὶ σωφρονήσατε καὶ ταπεινώθητε ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ καὶ σπείσασθε τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ, ἵνα καὶ τῆς προτέρας ἀπειθείας τε
 30 καὶ δυσσεβείας καὶ τῶν ἐντεῦθεν προσκομμάτων ἐν οἰκτιρμοῖς δέξησθε τὴν ἄφεσιν καὶ τὴν καθ' ὑμῶν φρικτὴν ἀποκήρυξιν μετασκευάσητε καὶ περὶ ὧν νῦν αὖθις λέγειν πρόκειται, παρὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας διδαχθέντες, συνῆτε τ' ἀληθές, ὡς ἂν καὶ Θεῷ καὶ τοῖς ἐξ αἰῶνος θεοφόροις ἡμῖν τε καὶ ὑμῖν αὐτοῖς
 35 συνωδὰ καὶ φίλια λαλεῖτε περὶ εὐσεβείας, ὡς νῦν γε καὶ ὑμῖν

αὐτοῖς ἐναντιοῦσθε ἄλλοτε ἄλλα καὶ τὰ ἀντικείμενα τιθέντες. Κάντεϋθεν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἀνέδραστοι δείκνυσθε διατελοῦντες, καὶ ταῦτα τηλικούτου προκειμένου πράγματος, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν ἀνάγκην ἐπάγετε, οἷον ἀμυνομένοις ἀντεπεξιέναι καὶ
5 τὰ παρ' ὑμῶν ἀντιθέτως προφερόμενα συγκρούουσι πρὸς ἄλληλα. Τί γάρ φησιν ὁ Γρηγορᾶς ἐν αὐτοῖς τούτοις τοῖς αὐτοῦ συγγράμμασι; «τίς ποτ' εὐσεβῶς αἰρούμενος ζῆν εἶπέ ποτε ἢ λέγει ἢ δύνατ' ἂν ποτ' εἰπεῖν, ὡς ἔστι ἐν ὑποστήματι καὶ οὐσίᾳ Θεοῦ κάκεινου τὴν φύσιν εἶδεν ἢ ἐξηγόρευσεν; οὐδ' ἂν αὐτὸς ὁ πάσης
10 κακίας γεννήτωρ διάβολος τολμήσειεν ἂν ποτε τοῦτ' εἰπεῖν».

39 Ἄρ' οὖν ὁ ταῦθ' οὕτω καὶ μετὰ τοσαύτης σφοδρότητος ἀποφηνάμενος, νῦν δὲ πᾶν τοῦναντίον λέγων, ὡς ἐπειδήπερ ὁ Θεός ἐστιν ἐκεῖνο τὸ φῶς, ἢ οὐσία τοῦτο τοῦ Θεοῦ ἐστιν, οὐκ αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ τοῦ διαβόλου χεῖρω φανερώς παρέστησεν; Οὐ
15 γὰρ ἂν ἔχοι λέγειν, ὡς ἀνθρώπων μὲν οὐδεὶς ἔστι ἐν ὑποστήματι καὶ οὐσία Θεοῦ καὶ Θεοῦ φύσιν ἢ εἶδεν ἢ ἐξηγόρευσεν¹. Τῶν ἀγγέλων δὲ τίς ἢ τῶν ἀρχαγγέλων τὴν ἀνέκφαντον ἐκείνην καὶ ἀμέθεκτον ἐθεάσατο φύσιν; Τοῦ γὰρ εὐαγγελιστοῦ λέγοντος, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὅτι «Θεὸν
20 οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε»², οἱ θεῖοι πατέρες ἐξηγούμενοί φασιν· οὐδεὶς κτιστός, οὐ μόνον ὑλικός, ἀλλ' οὐδὲ αὔλος, ἐπεὶ καὶ αὐταῖς ταῖς αὔλοις δυνάμεσιν ἀόρατός ἐστι κατὰ φύσιν ὁ Θεός.

40 Λεγέτω δὴ νῦν ὁ Γρηγορᾶς· ἐπειδήπερ οὐδὲ τοῖς ἀγίοις ἀγγέλοις ὁράται ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἔστι δὲ αὐτοῖς φῶς ὁ Θεός,
25 κατὰ τοὺς θεολόγους, καὶ οὐκ αὐτοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς υἱοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὡς ἐν τῷ πρὸ τούτου λόγῳ διὰ πλείστων δέδεικται, τὸ αὐτὸ προσέσται φῶς, ὅπερ ὁ Θεός ἐστιν αὐτὸς καὶ οὐδὲν ἄλλο· τί γὰρ ἔδει καὶ δεήσει φωτὸς ἑτέρου τοῖς τὸ μέγιστον ἔχουσι; Λεγέτω τοίνυν ὁ Γρηγορᾶς, τί ποτέ ἐστι τὸ
30 φῶς τοῦτο, ὅπερ ἄλλο παρὰ τὸν Θεὸν οὐκ ἔστιν; Εἰ γὰρ μηδὲ νῦν γοῦν ὁμολογήσει καὶ οὐσίαν ἔχειν τὸν Θεὸν πᾶσι παντάπασιν ἀνέκφαντόν τε καὶ ἀμέθεκτον, καὶ ἔλλαμψιν καὶ δόξαν καὶ

A₁C₃Δ₄ M₂LX 1 καὶ διττ. Λ 10 γεννήτωρ C₃Δ₄ 12 τὸ ἐναντίον Λ 13 τοῦτο παραλ. A₁C₃ 20 ἑώρακε πώποτε οὐδεὶς A₁

1. Ἱερ. 23,18, Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 28,19, PG 36,52B.

2. Ἰω. 1,18.

λαμπρότητα τῆς φύσεως αὐτοῦ προϊούσαν φυσικῶς, τοῖς ἀξίοις ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις μεθεκτὴν τε καὶ θεωρητὴν, ὡς οἶδεν αὐτός, εἰ μὴ τοῦτο νῦν ὁ Γρηγορᾶς ὁμολογήσει, πᾶν ὅ,τι ἂν ἕτερον εἴποι τὸ δυσσεβῆς εἶναι οὐ διαφεύζεται, κἂν πλείους ἢ
5 καὶ μακροτέρους λόγους συγγράφεται, μὴ τὰ ἡμέτερα μόνον ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν ἁγίων παραφθειρῶν καὶ συκοφαντῶν δυσσεβῶς τε καὶ φρενοβλαβῶς.

41 Εἰ μὲν γὰρ οὐσίαν ἔρει τὸ φῶς ἐκεῖνο, καὶ παρὰ τῶν ἑαυτοῦ λόγων δυσσεβῶς λέγων ἐξελέγχεται. Εἰ δὲ κτίσμα τοῦτ' ἔρει, ὃ
10 μηδὲν ἄλλο ἢ ὁ Θεός ἐστιν αὐτός, ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἀναθέματι δικαίως καθυποβληθήσεται, ὡς τὸν Θεὸν αὐτὸν κτίσμα λέγων φανερῶς, μᾶλλον δὲ καὶ ἦλω ταῦτα λέγων, καὶ τὸ αὐτὸ νῦν μὲν οὐσίαν εἶναι κατασκευάζων τοῦ Θεοῦ, νῦν δὲ τοῖς κτίσμασι συντάττων, ἄλλοτε δὲ μηδαμῆ μηδὲν ὑπάρχειν διαβε-
15 βαιούμενος. Καὶ ἀπεκηρύχθη διὰ ταῦτα καὶ ἀποβέβληται καὶ ἀναθέματι καθυποβέβληται δικαίως. Ὁ δὲ μηδ' αἰσθησιν οἷον λαμβάνων ἢ κακοῦ γέγονεν, ἀλλὰ καὶ προστιθεὶς κακίαν ἐπὶ κακία καὶ οὕτως, ἀποστολικῶς εἰπεῖν, θησαυρίζων ἑαυτῷ ὄργην ἐν ἡμέρα ὄργης καὶ ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας Θεοῦ καὶ
20 κατὰ τῶν ἱερῶν συνοδικῶν τόμων λογογραφεῖν ἐπεχείρησε, πάντ' ἄνω καὶ κάτω τιθεὶς, τάς τε κειμένας ἐν αὐτοῖς τῶν θεολόγων ῥήσεις πολυειδῶς διαστρέφων καὶ φανερῶς ἀντιλέγων, ὡς ἡμέτερας, καὶ τοὺς κατ' αὐτοῦ ταύταις χρησαμένους συκοφαντῶν, ὡς διαστρόφους τιθέντας, τοιαῦτα μάλιστα καθ' ἡμῶν λοιδορού-
25 μενος, ἐπεὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἐν τῷ κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν οἷος αὐτὸς συνοδικῷ τόμῳ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ρῆσις προὔτεθη φάσκουσα, «ὁ τετοκῶς βόλους δρόσου¹, οὐχ ὁμοίως τάς τε βόλους καὶ τὸν Υἱὸν ἐτεκνώσατο»², ῥητὰ καὶ ἄρρητα λέγων καὶ συγγραφόμενος, ὡς τὸ ὑπεστήσατο γεγραφότων ἀντὶ τοῦ ἐτεκνώσατο τῶν
30 τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον τόμον κατὰ τῆς αὐτοῦ δυσσεβείας συγγραψαμένων.

42 Περὶ μὲν δὴ τῆς τοιαύτης τοῦ μεγάλου Βασιλείου ῥήσεως καὶ τῆς ὑπεστήσατο λέξεως καὶ ὅπως ἔν τισι μὲν τῶν αὐτοῦ

A₁C₃Δ₄ ΛΛ₂LX 4 δυσσεβῆς Δ₄ 9 δυσσεβῶς λέγων παραλ. Λ 18 κακίαν Λ 19 Θεοῦ καὶ δικαιοκρισίας Λ 24-25 λοιδορούμενος Λ 26 προὔτεθηκε Λ 27 βόλους L

1. Ἰώβ 38,28

2. Κατ' Εὐνομίον 2,23 PG 29,624A.

βίβλων τὸ ὑπεστήσατο, ἔν τισι δὲ τὸ ἔτεκνώσατο γέγραπται καὶ ὡς οὐδὲν θάτερον θατέρου πλὴν τῆ προφορᾶ τῆς λέξεως διενήνοχεν, ὁ γὰρ ὑποστησάμενος τὸ τεχθὲν, τεκνωσάμενος ὑπεστήσατο καὶ ὅτιπερ ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἢ σημασία τῶν ὀνομάτων
 5 μετασκευάζεται, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ τῶν ὀνομάτων τὰ πράγματα, διαρκῶς ἡμῖν εἴρηται καὶ τὴν λύσιν ἀποδεδώκαμεν, Χριστοῦ χάριτι, πρὸς τὸν δι' ἐπιστολῆς αἰτησάμενον καὶ πρὶν εἰς χεῖρας ἔλθειν ἡμετέρας τὰ τοῦ Γρηγορᾶ περὶ τούτων συγγράμματα, καὶ πάρεστι τῷ βουλομένῳ καὶ περὶ τούτου μαθεῖν ἀκριβέστερον, ἐκ τῆς
 10 ἀντιγράφου πρὸς ἐκεῖνον ἐπιστολῆς ἡμετέρας¹.

43 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς μηδὲν εἰς νοῦν, τὸ τοῦ λόγου, βάπτων, μηδὲ τῆς ἀκριβείας ἢ ἀληθείας τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων ἐχόμενος, ἀλλ' ἴν' εἶπω, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, «περὶ τὴν ματαιὰν φιλοσοφίαν ἐσχολακῶς καὶ γλαυκὸς δίκην πρὸς μὲν τὴν τῆς
 15 ματαιότητος θεωρίαν ὀξυτάτην ἔχων τὴν διάνοιαν, ὡς ἐν νυκτὶ τὴν ὄψιν ἐκείνη, πρὸς δὲ τὴν τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς κατανόησιν ἀπημαυρωμένην», περὶ μὲν τῆς ἐγκειμένης τῷ τόμῳ τοῦ μεγάλου λέξεως ἀκριβολογεῖται καὶ μανικῶς οἶον καθ' ἡμῶν φέρεται, φανερῶς δὲ τὸν Θεὸν τοῖς κτίσμασιν αὐτὸς συντάττων, ὡς τὴν
 20 παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀγίοις ἀγγέλοις δωρουμένην ἔλλαμψιν κτιστὴν ἀποφαινόμενος, οὐκ ἀσεβὲς ἠγεῖται. Ὅτι γὰρ οὗτος καὶ κτίσμα λέγει προφανῶς τὸ τῶν αἰδίων ἀγγέλων φῶς, ὃ μηδὲν ἄλλο ἢ ὁ Θεὸς ἐστὶν αὐτός, κατάδηλον ἐντεῦθεν. Ἀκούων γὰρ Διονυσίου τοῦ μεγάλου λέγοντος ὅτι «κυκλικῶς οἱ θεῖοι κινούμενοι νόες
 25 ἐνοῦνται ταῖς ἀνάρχοις καὶ ἀτελευτήτοις ἐλλάμψεσι τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ»², οἷα πρὸς αὐτὸν οὗτος διαλέγεται, ἀκούσατε καὶ τῆς παρανοίας καὶ πρὸς τοὺς ἀγίους ἀναιδεΐας τὸν ἄνδρα θρηνήσατε. «Εἰ μὴ γὰρ δυνάμεις, φησί, καὶ ἐνεργείας λέγει πληθυντικῶς τὰ φαινόμενα καὶ κατ' αἴσθησιν τοῦ Χριστοῦ θαύματα, κατὰ
 30 τὸ 'δυνάμεις πολλὰς ἐν τῇ πατρίδι οὐκ ἐποίησε'³, πόρρω τῆς νύσσης λανθάνει παρέλκων τὸν πόδα».

A₁C₃Δ₄Λ₂LX 8 τοῦ Γρηγορᾶ περὶ τούτων συγγράμματα: τούτου γράμματα Λ₂ 20 ἔλλαμψιν Λ 24-25 κινουῦνται νόες ἐνούμενοι Λ

1. Ἡ ἐπιστολιμαία αὐτὴ πραγματεία ἐκδίδεται ἐνταῦθα.
2. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4,8 PG 3,704D.
3. *Ματθ.* 13,58.

- 44 Ἄρ' οὐχ ἱκανὸν τοῦτο καὶ μόνον φαινόμενον ἀπονενοημέ-
νον καὶ καταγέλαστον δεικνῦναι τὸν γράψαντα; Τίς γὰρ νοῦν
ὄλως ἔχων ἀνάσχοιτο καὶ εἰπεῖν ἢ ἐννοῆσαι ποτε, ὅτι αἱ τοῦ
Θεοῦ ἄναρχοι καὶ ἀτελεύτητοι ἐλλάμπεις, αἷς οἱ ἄγγελοι ἐνοῦν-
5 ται, ὧν ἄγγέλων οὐδὲν ἄλλο φῶς ἢ ὁ Θεός ἐστιν αὐτός, τὰ
φαινόμενα καὶ κατ' αἴσθησιν κτίσματά τε καὶ θαύματά εἰσι; Τὰ
δὲ ἐξῆς οἶα. Εἰ δ' ἀκτίστους λέγει δυνάμεις καὶ ἐνεργείας, καὶ
οὕτω παρὰ θύραν αὐθις ἦκει καὶ πολὺ τῆς ἀληθείας ἐξίσταται,
τὸν τὰς θείας ἐλλάμπεις ἀνάρχους καὶ ἀτελευτήτους σαφῶς εἰρη-
10 κότα πολὺν τὰ πάντα καὶ μέγαν Διονύσιον παρὰ θύραν ἦκειν καὶ
πολὺ τῆς ἀληθείας ἐξίστασθαι διατεινόμενος. Εἰθ' ἐξῆς μετὰ
σφοδρᾶς τινος ὀρμῆς ἀπαγορεύων τὰς περὶ τῶν θείων ἀποφάσεις
τῶν θεοσόφων θεολόγων· ὁ μὲν γὰρ ἐν θεολογίᾳ πολὺς καὶ
μέγας Γρηγόριος «ἄλλο, φησί, γεννῶν καὶ γέννησις, θέλων καὶ
15 θέλησις, λέγων καὶ λόγος, εἰ μὴ μεθύομεν. Τὰ μὲν γὰρ ὁ
κινούμενος, τὰ δ' οἶον ἢ κίνησις»¹. Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος,
«εἶπερ εἰς τὴν οὐσίαν, φησί, ἅπαντα φέροντες τὰ θεῖα ὀνόματα
καταθήσομεν, οὐ μόνον σύνθετον ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνομοιομερῶν
συγκείμενον τὸν Θεὸν ἀποδείξομεν διὰ τὸ ἄλλο καὶ ἄλλο ὑφ'
20 ἐκάστου τῶν ὀνομάτων σημαίνεσθαι»². Ὁ δὲ ἀδελφὸς καὶ ἀδελ-
φὰ φρονῶν αὐτῷ, «κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀνομάτων, φησί, καὶ
αἱ συμφυεῖς ἀξίαι τοῦ Θεοῦ θεωροῦνται»³. Πρὸς ταύτας τοίνυν
καὶ τὰς τοιαύτας τῶν ἀγίων ῥήσεις, ὥσπερ ἐκκεκωφημένος ὁ
Γρηγορᾶς καὶ δεινῆ τιμὴ μέθη κάτοχος ὧν καὶ πολὺ τῆς ἀληθείας
25 αὐτὸς ὡς ἀληθῶς ἐξιστάμενος καὶ τάναντία σαφῶς ὑπαγορεύων,
φησὶν· «οὐδὲ γὰρ οὐδεμίαν οὐδεὶς οὐδαμῆ ποθ' εὐρήσει διαφο-
ρὰν ἀκτίστου δυνάμεως τε καὶ ἐνεργείας πρὸς τὴν ἀκτιστον
οὐσίαν, ἀλλ' ὀνόματα μὲν διάφορα, σημαίνόμενον δὲ ἓν».
- 45 Πρὸς ὃν εἶπεν ἂν αὐθις ὁ πολὺς τὰ θεῖα καὶ μέγας Βασί-
30 λειος, ὡς πρὸς ἄλλον Εὐνόμιον τὸν Γρηγορᾶν τοῦτον ἀποτεινό-
μενος· «εἰ τὰ ἐπιλεγόμενα τῷ Θεῷ πάντα πρὸς ἓν σημαίνόμενον

A₁C₂D₄ M₂LX 4 ἐλάμπεις Λ 8 οὕτω: ὄτω Λ ἦκε Λ 9 ἐλάμπεις Λ 11 πολλὸν Λ
16 δ' οἶον: δ' οἶ Λ 17 θεῖα Λ 26 ποθευρήσει Λ 28 σημαυνομενόμενον Λ

1. Λόγος 29 (θεολογικός 3) 6, J. Barbel, σελ. 138· PG 36,81B.

2. Κατ' Εὐνόμιον 2,29, PG 29,640C.

3. Γρηγορίου Νύσσης, Πρὸς Εὐνόμιον 1,46, W. Jaeger, 1, σ. 163· PG 45,396D.

- τείνει, ἀνάγκη πᾶσα ταῦτὸν ἀλλήλοις δύνασθαι τὰ ὀνόματα, ὡς ἐπὶ τῶν πολυωνύμων. Καὶ ταύτης τί ἂν γένοιτο τῆς συγχύσεως ἀτοπώτερον, ἀφελόμενον τὴν ἰδίαν ἐκάστου τῶν ὀνομάτων σημασίαν ἀντινομοθετεῖν τῇ τε κοινῇ χρήσει καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ
- 5 Πνεύματος;»¹. Καὶ πάλιν· «πῶς οὐχὶ μανία σαφῆς μὴ ἴδιον σημαινόμενον ἐκάστῳ τῶν ὀνομάτων ὑποβεβλήσθαι λέγειν»²;
- 46 Καὶ ὁ τῆς Νύσσης δὲ φανότατος φωστήρ Γρηγόριος αὐθις πρὸς τὸν Εὐνόμιον καὶ αὐτὸς ἀποτεινόμενος, ἀπαραλλάκτως ταῦτὰ τῷ Γρηγορᾷ περὶ Θεοῦ δογματίζοντα καὶ κατὰ μηδένα
- 10 τρόπον διαφορὰν εἶναι τῆς τε θείας φύσεως καὶ τῶν περὶ αὐτὴν θεωρουμένων φυσικῶς λογογραφούντα, καὶ «εἰ ταῦτα, φησί, νομοθετεῖ ὁ Εὐνόμιος, τί μάτην αἰ γραφαὶ πολυωνύμως τὴν θείαν φύσιν ἀνακαλοῦσι, Θεὸν κριτὴν, δίκαιον, ἰσχυρόν, μακρόθυμον, ἀληθινόν, ἐλεήμονα καὶ ἄλλα τοιαῦτα κατονομάζουσαι; Εἰ γὰρ
- 15 οὐδὲν τῶν ὀνομάτων ἐπὶ τινος ἰδιαζούσης ἐννοίας καταλαμβάνεται, πάντα δὲ ἀλλήλοις διὰ τῆς κατὰ τὸ σημαινόμενον συγχύσεως ἀναπέφυρται, μάταιον ἂν εἴη πολλαῖς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ταῖς ἐπωνυμίαις κεχρῆσθαι, μηδεμιᾶς τῆς κατὰ τὸ σημαινόμενον διαφορᾶς ἀπ' ἀλλήλων τὰ ὀνόματα διαστελλούσης»³.
- 47 20 Ἄρ' οὐκ Εὐνόμιός ἐστιν ἄλλος ἐναργῶς ὁ Γρηγορᾶς; Κατ' ἐκεῖνον γὰρ καὶ οὗτος μεμηνῶς καὶ τὰ θεῖα συγγέων καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος ἀντικείμενος καὶ τοῖς ἀνωμολογημένοις κοινῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ δόγμασιν ἀντιλέγων, πάλιν φησὶν· «ἐπὶ μὲν τῶν συνθέτων δοίη τις ἂν διάφορα εἶναι φύσιν καὶ
- 25 φυσικὸν καὶ ἔμφυτον, ἐπὶ δὲ τῆς θείας φύσεως οὐδαμῆ· ἐνὸς γὰρ ὑποκειμένου δήλωσιν ἔχει ταυτὶ τὰ ὀνόματα πάντα, τῆς θείας οὐσίας φημι». Ἄλλὰ καὶ αὐθις ὁ μέγας Βασίλειος ἐλεγχέτω τὴν ἀφροσύνην ὁμοῦ καὶ τὴν πρὸς τὸν Εὐνόμιον ἀκριβῆ συμφωνίαν τοῦ Γρηγορᾶ. «Πῶς γάρ, φησὶν, οὐ καταγέλαστον τὸ δημιουργικὸν οὐσίαν εἶναι λέγειν, τὸ προνοητικὸν πάλιν οὐσίαν, τὸ
- 30

A₁C₃Δ₄ ΛΛ₂ LX 2 συγχύσεως Δ₄ 3 ἀτοπώτερον Λ 5-6 Καὶ πάλιν... ὀνομάτων παραλ. Λ 6-22 ὑποβεβλήσθαι... ἀντικείμενος παραλ. Λ 11 λογογραφούντα X 23 πρὸ Θεοῦ προστ. τί Δ₄ 24 τίς Λ 25 γὰρ διττ. Λ 27 οὐσίας; φύσεως C₃ 28 τὸν παραλ. Λ

1. Κατ' Εὐνόμιον 1,8, PG 29,528BC.

2. Αὐτόθι, 529A.

3. Πρὸς Εὐνόμιον 12,67, W. Jaeger, 1 σελ. 364· PG 45,1069A.

προγνωστικὸν πάλιν ὡσαύτως καὶ ἀπαξαπλῶς πᾶσαν ἐνέργειαν οὐσίαν τίθεσθαι»¹; Ὁ δὲ θεσπέσιος Κύριλλος· «πολλά, φησί, τῶν ὀνομάτων ὀρῶμεν ἐπὶ Θεοῦ ταττόμενα, ἀλλ' ἕκαστον τούτων οὐ τῆς οὐσίας ἐστὶ σημαντικόν, ἀλλὰ τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν
5 σημαίνει. Εἰ γὰρ ἕκαστον τούτων οὐσίαν δηλοῖ, ἐκ τοσούτων οὐσιῶν σύγκειται ὁ Θεός, ὅσα περ ἂν αὐτῷ φυσικῶς προσόντα φαίνεται»². Καὶ πάλιν· «οὐχ ὅσα φυσικῶς προσεῖναι λέγεται τῷ Θεῷ, ταῦτα πάντα ἔσται αὐτοῦ καὶ οὐσία»³.

48 Ἡ θεία τοιγαροῦν οὐσία παντάπασιν ἐστὶν ἀνώνυμος, ἐπεὶ
10 καὶ πάντῃ ἐστὶν ἀπερινόητος. Ὀνομάζεται δέ, κατὰ τοὺς θεολόγους, ἐκ πασῶν τῶν ἐμφύτων αὐτῆς ἐνεργειῶν, μηδενὸς ἐκεῖ τῶν ὀνομάτων πρὸς ἕτερον κατὰ τὴν σημασίαν διαφέροντος. Ἐξ ἐκάστου γὰρ καὶ πάντων τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων οὐδὲν ἕτερον, ἢ τὸ κρύφιον ἐκεῖνο καὶ μηδαμῶς γινωσκόμενον, ὅ,τι ποτέ ἐστι,
15 καλεῖται. Ἐπὶ δὲ τῶν θείων ἐνεργειῶν, ἕκαστον τῶν ὀνομάτων διάφορον σημασίαν ἔχει. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι διενηνόχασιν ἀλλήλων τὸ κτίζειν, τὸ δεσπόζειν, τὸ κρίνειν, τὸ προνοεῖσθαι, τὸ θεοποιεῖν; Οἱ γοῦν τὰς φυσικὰς ταύτας τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, ὡς ἀλλήλων τε καὶ τῆς θείας φύσεως διαφερούσας μὴ μέντοι γε
20 χωριζόμενας, κτιστὰς λέγοντές τε καὶ φρονούντες, τί ἄλλο ἢ τὸν Θεὸν εἰς κτίσμα κατασπῶσι; Τὰ γὰρ κτιζόμενα, τὰ δεσποζόμενα, τὰ κρινόμενα, τὰ θεοποιούμενα καὶ ἀπλῶς πάντα τὰ τοιαῦτά ἐστι κτίσματα, ἀλλ' οὐχ ὁ κτίστης καὶ κριτὴς καὶ δεσπότης καὶ Θεός, οὐδ' αὐτὸ τὸ δημιουργεῖν καὶ κρίνειν καὶ δεσπόζειν
25 καὶ θεοποιεῖν, ἅπερ ἐξ αἰδίου φυσικῶς ἐνθεωρεῖται τῷ Θεῷ.

49 Γρηγορᾶς δὲ οὗτος, ὁ πολὺς δοκῶν εἶναι τὴν ἔξω φιλοσοφίαν, τὰς φυσικῶς προσούσας τῷ Θεῷ ἐνεργείας, ὡς τῆς θείας φύσεως διαφερούσας τοῖς κτίσμασι συναριθμῶν ἀφρονέστατα καὶ περὶ τῶν ἀνάρχων καὶ ἀτελευτήτων τοῦ Θεοῦ ἐλλάμψεων,
30 αἷς οἱ θεῖοι νόες ἐνοῦνται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, λογογραφεῖν προθέμενος, ὡς ἀνωτέρω ἔφημεν, μετὰ πλατὺν καὶ δυσσεβῆ

A₁C₃Δ₄Λ₂LX 3 ὀνομάτων: ὀμάτω Λ 6 οὐσιῶν: ὀσιῶν Λ 15 τῶν παραλ. Λ 20 κεχωρισμένας Δ₄Λ 21-22 τὰ δεσποζόμενα παραλ. Λ 23 ὁ κριτὴς καὶ κτίστης A₁ 29 ἐλλάμψεων: ἐλάμψεσι Λ

1. Κατ' Εὐνομίου 1, PG 29,528B.

2. Θεσαυροὶ 31, PG 75,452B καὶ 448D.

3. Αὐτόθι, 444B.

λῆρον αὐτὸς ἑαυτὸν καταβάλλει πάλιν, ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Εἰπὼν γὰρ ὁ μέγας Διονύσιος, ὅτι «κυκλικῶς οἱ θεῖοι κινούμενοι νόες ἐνοῦνται ταῖς ἀνάρχοις καὶ ἀτελευτήτοις ἐλλάμψεις τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ»¹, καθ' ὃ πάντως ἀνάρχους ἔφη τὰς ἐλλάμψεις
 5 ταύτας, κατὰ τοῦτο καὶ ἀτελευτήτους καὶ καθ' ὅπερ ἀτελευτήτους, κατὰ τοῦτο καὶ ἀνάρχους. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς μετὰ τὸ πολλάκις καὶ διὰ πολλῶν εἰπεῖν κτιστὰς εἶναι τὰς τοῦ Θεοῦ ταύτας ἐλλάμψεις καὶ περὶ τοῦ ἀνάρχους φάναι ταύτας τὸν μέγαν, ματαίους ὄντως καὶ φρενοβλαβείας μεστοὺς καὶ μηδ' ἀντιρρήσεις
 10 ὅλως ἀξίους λόγους προθέμενος, ὕστερον ἐπάγει γράφων· «περὶ δὲ τοῦ ἀτελευτήτους εἶναι ταύτας, δηλὸν ἐστὶ τοῖς πᾶσιν, ὅτι πᾶσα φύσις ἀγγέλων καὶ ψυχῶν ἀθάνατος οὔσα, πάντως καὶ ἀτελευτήτος ἐστὶ καὶ ὁμοίως εἴτις αὐτοῖς δι' ἀρετὴν προσεγένετο φωτισμός τε καὶ ἔλλαμψις».

50 15 Περὶ μὲν οὖν τῶν ψυχῶν νῦν οὐκ ἀνάγκη λέγειν. Ἐπεὶ δὲ τὰς πρὸς τοὺς θεοειδεῖς ἀγγέλους ἐλλάμψεις ἐκείνας τῇ ἀθανασίᾳ τούτων συμπαρακτείνεσθαί φησιν ὁ Γρηγορᾶς, ταῦτο δ' εἰπεῖν, μηδενί ποτε χρόνου ἢ αἰῶνος περατοῦσθαι διαστήματι κατὰ τὸ μέλλον, καθ' ὃ δὲ ἀτελευτήτοι, κατὰ τοῦτο καὶ ἀναρχοί εἴσι,
 20 προαιωνίους αὐτὰς οὐκοῦν ἀνηγόρευσεν ὁ μέγας Διονύσιος, καθάπερ καὶ ὁ Γρηγορᾶς νῦν ἄκων ἐμαρτύρησεν². Ἄλλ' αὐτὸν μὲν καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν ἀφῶμεν, αὐτοκατακρίτους διὰ πολλῶν ἀναφανέντας καὶ κατὰ κρημνῶν τοσοῦτων καὶ τηλικούτων πολυειδοῦς δυσσεβείας ἔσθ' ὅτε καὶ ἀνεπαισθήτως κυβιστῶντας. Λέγο-
 25 μεν δὲ ἡμεῖς συλλαμβανομένου τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος, δι' ὧν ἂν καὶ αὐτὸς καὶ ὅσοι κατ' αὐτόν, εἴπερ ἐθελήσειαν τὸν νοῦν τοῖς λεγομένοις διαρκῶς προσχεῖν, τοῦ τοσοῦτου πτώματος ἀνακληθεῖεν καὶ τῆς σατανικῆς πρὸς ἣν ἠῦτομόλησαν συναυλίας ἀποστάντες μετὰ τῶν ἀγγέλων σταῖεν, συνεξυμνοῦντες καλῶς
 30 τούτοις τὸ τῶν θεοειδῶν ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων φῶς. Μᾶλλον δὲ τὰ τοιαῦτα πάνθ' ἡμῖν εἴρηται τε καὶ διατετράνωται πολλάκις καὶ πάνυ τοι πολλάκις ἐν λόγοις, ἐν συλλόγοις, ἐν συγγράμμασι

A₁C₃Δ₄Λ₂LX 15 νῦν: ὦν Λ 20 ὁ μέγας *para*l. A₁ 21 νῦν *para*l. A₁Λ₂LX 24 κυβιστῶντας: ἐγκυβιστῶντας C₃ 26 αὐτός: αὐτοὶ Δ₄ ἐθελήσειαν Λ 32 καὶ πάνυ τοι πολλάκις *para*l. Λ

1. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 4,8, PG 3,704D.

2. Βλ. Αὐτόθι.

πολυειδέσιν, ἀντιρρητικοῖς, παραιναιτικοῖς, παραστατικοῖς αὐτοῦ τοῦ προκειμένου πράγματος, πανταχοῦ τῆς πνευματοκινήτου μούσης ἐξαρχούσης τῶν ἱερῶν θεολόγων, ὡς μηδεμίαν ἔτι πρόφασιν ὑπολελεῖσθαι τούτοις τῇ δυσσεβείᾳ προσκεῖσθαι. Πάντα
5 γὰρ ἐκεῖ λεῖα τοῖς μὴ ἐθελοκακοῦσι καὶ κακουργεῖν ὀρεγομένοις ἔκκειται. Τοῖς γὰρ κακουργεῖν αἴρουμένοις ἀπωλείας πρόξενά καὶ τὰ σωτήρια γίνεται.

51 Φέρε δ' ὁμως καὶ νῦν ἀφοσιωσώμεθα, κατὰ τὸ ἐγχωροῦν, τὸ φίλον ἡμῶν καὶ ἀναπόβλητον χρέος ἔτοιμοι ὄντες, κατὰ τὴν
10 ἀποστολικὴν παραινέσιν, δίδόναι λόγον ὑπὲρ τῆς ἐν Θεῷ ἀληθείας¹, οὐ πᾶσι μόνον τοῖς ὀπωσδήποτε ζητοῦσιν, ἀλλ' εἴπερ οἶόν τε καὶ διηνεκῶς. Γρηγόριος οὖν, ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, καὶ ἐν εἶναι τὸ ὑπερουράνιον ἐδίδαξε φῶς καὶ εἰς δύο διεῖλεν αὐθις, ἀδιαιρέτως δηλονότι διαιρῶν. Ἐν μὲν γὰρ τῇ καινῇ
15 Κυριακῇ «βουληθεῖς, φησίν, ὁ Θεὸς τόνδε τὸν κόσμον συστήσασθαι, τὸν ἐξ ὀρατῶν τε καὶ ἀοράτων συνεστηκότα, τοῖς μὲν αἰδίοις αὐτὸς ἔστι φῶς καὶ οὐκ ἄλλο· τί γὰρ ἔδει φωτὸς δευτέρου τοῖς τὸ μέγιστον ἔχουσι;»² ἐν δὲ τοῖς εἰς τὸ πάσχα λόγοις εἰπὼν «καὶ ὅσον ὑπερουράνιον ἔστι φῶς», ἐπήνεγκεν· «ἐν τε ἀγγέλοις
20 τῇ πρώτῃ φωτεινῇ φύσει μετὰ τὴν πρώτην τῷ ἐκεῖθεν ἀυγάζεσθαι, καὶ ὅσον ἐν τῇ Τριάδι, παρ' ἧς φῶς ἅπαν συνέστηκεν, ἐξ ἀμερίστου φωτὸς μεριζόμενον καὶ τιμώμενον»³. Ἐν δὲ τοῖς εἰς τὸ θεῖον βάπτισμα προτρεπτηρίοις, φῶς εἰπὼν τὸν Θεὸν ἀκρότατον καὶ ἀπρόσιτον καὶ τὰ τοιαῦτα, μετὰ τινα· «φῶς δὲ λέγω,
25 φησί, τὸ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἀγίῳ Πνεύματι θεωρούμενον, ὧν πλοῦτος ἡ συμφυῖα καὶ τὸ ἐν ἕξαλμα τῆς λαμπρότητος· δεύτερον φῶς ἄγγελος»⁴.

52 Πῶς οὖν φῶς οἱ ἄγγελοι δεύτερόν εἰσιν; ἼΑρα τοῦτ' αὐτὸ ἔστιν αὐτοῖς ἡ φύσις, τὸ φῶς τοιοῦτον εἶναι; Καὶ πῶς αἱ
30 ἀποστατικαὶ δυνάμεις ἄγγελοι τὴν φύσιν οὔσαι, σκότος ἀλλ' οὐ φῶς εἰσι, καὶ σκότος ἀντικείμενον τῷ τε κατ' αὐτοῦς φωτὶ καὶ παρ' οὐ τοῖς θεοειδέσιν ἀγγέλοις ἔστιν ὁ φωτισμός, παρ' ὧν

A₁C₃A₄ Λ₂L X 8 ἀφοσιώμεθα C₃ 28 πῶς οὖν δεύτερον φῶς οἱ ἄγγελοί εἰσιν; Δ₄

1. *A' Πέτρον* 3,15.

2. *Λόγος* 44,3, PG 36,609C.

3. *Λόγος* 45,2, PG 36, 624-625.

4. *Λόγος* 40 εἰς ἅγιον Βάπτισμα, PG 36,364B.

πάλιν δῆλον ὡς τοῦτο τὸ φῶς οὐσία οὐκ ἔστι; τῇ οὐσίᾳ γὰρ ἀντικείμενον οὐκ ἔστιν. Ἔτι μήπω τῆς λαμπρότητος ἔστερημένος, ἕωσφόρος ὢν τε καὶ καλούμενος, ὁ διὰ τὴν πρὸς τὰ χεῖρω νεῦσιν σκότος γεγονώς καὶ τοὺς φῶς ὄντας ἀγγέλους, διὰ τὴν
 5 πρὸς τὸ ὄντως ἀγαθὸν ἀδιάπτωτον ἀνάτασιν, δείκνυσι μὴ κατὰ φύσιν ἀλλὰ κατὰ χάριν ὄντας φῶς. Καὶ μὴν τῶν ἀγγελικῶν ταγμάτων μᾶλλον ἕτερον ἑτέρου τούτου τοῦ φωτὸς μετέχον, δείκνυσιν οὐκ οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὑπάρχον. Οὐσία γὰρ οὐσίας οὐκ ἔστι μᾶλλον καὶ ἦττον, ἀλλὰ καὶ τῇ πρὸς Θεὸν νεύσει καὶ
 10 ὑπουργίᾳ τὸ φῶς τοῦτ' ἔχοντες οἱ ἄγγελοι, παριστᾶσι μὴ μόνον οὐκ εἶναι φύσιν αὐτοῖς τουτὶ τὸ φῶς, ἀλλ' οὐδὲ φυσικῶς αὐτοῖς προσεῖναι.

53 Ἐπεὶ δὲ καὶ κατὰ μέθεξιν ἔχουσι τουτὶ τὸ φῶς, «δεύτερον γάρ, φησί, φῶς ἄγγελος, τοῦ πρώτου φωτὸς ἀπορροή τις ἢ
 15 μετουσία» καὶ τὸν Θεὸν οὗτοι παριστᾶσι κατ' ἐνέργειαν, ἀλλ' οὐχὶ κατ' οὐσίαν φῶς καλούμενον. Τῇ γὰρ μεθέξει τοῦ φωτὸς ἐκείνου ἐνεργούμενοι φῶτα δεύτερα τελοῦνται. Ταῦτ' ἄρα καὶ οἱ θεόσοφοι πατέρες, οὐ μόνον τῆς ἄνω δόξης φασὶν αὐτοὺς ἐπόπτας καὶ μάρτυρας καὶ τῆς θεϊκῆς λαμπρότητος ὄραν τὸ κάλλος
 20 τὸ ἀμήχανον, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔσοπτρα φωτὸς θεαρχικοῦ ταῖς τῆς θεότητος αὐγαῖς διατελεῖν ἐκλάμποντας καὶ τῇ μεθέξει τούτων φῶτα δεύτερα τελεῖσθαι τὴν ἀρχικὴν θεωμένους λαμπρότητα. Κατ' οὐσίαν γὰρ ὁ Θεὸς ἀμέθεκτός τε καὶ ἀνώνυμος κατὰ τοὺς θεολόγους.

54 25 Διὰ τοῦτο καὶ ὁ περιφανῆς καὶ ἠκριβωμένος, εἴπερ τις, κατὰ τὴν θεολογίαν Γρηγόριος, φῶς εἰπὼν ἀκρότατον καὶ πρῶτον καὶ τὰ τοιαῦτα τὸν Θεὸν, ἐπάγει· «ὀλίγα τοῖς ἔξω χεόμενον»¹. Τὸ δὲ χεῖσθαι τῆς χάριτος εἶναι τῆς θείας, ἀλλ' οὐ τῆς θείας οὐσίας, οἱ θεηγόροι πάντες διδάσκουσιν ἡμᾶς². Ἡ γὰρ
 30 οὐσία τοῦ Θεοῦ παντάπασιν ἀνεκφαντός τε καὶ ἀνεκφοίτητος. Ἐνθεν τοι κἂν τῇ καινῇ Κυριακῇ πανηγυρίζων ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος καὶ φῶς κάκεῖ τοιοῦτο τὸν Θεὸν εἰπὼν, ἐπήγαγεν·

A₁C₃Δ₄Λ₂LX 6 ὄντας: ὄντως Δ₄L 7 μετέχων L 17 ἐνεργούμεν Λ 22 θεωρούμενους Λ 30 ἀνεκφοίτητος: ἀνεκφοίτος Δ₄

1. Λόγος 40 εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα 5, PG 36,364B.

2. Βλ. Ἰω. Χρυσοστόμου, Ὁμιλία 14 εἰς Ἰωάννην 1, PG 59,92.

«ὀλίγοις ὅσον ἐστὶ θεωρούμενον»¹. οἶμαι δὲ οὐδὲ ὀλίγοις. Τὸ δὲ ὀλίγοις θεωρούμενον ὅσον ἢ οὐχ ὅσον ἐστὶ, οὐκ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστίν, ἀλλ' ἐνέργεια καὶ χάρις καὶ δόξα καὶ λαμπρότης τῆς θείας φύσεως.

- 55 5 Ὁ δὲ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν θεολόγος τὴν ἐν τῇ μεταμορφώ-
σει θεϊκὴν δόξαν τοῦ Σωτῆρος ἐξυμνῶν, «ἔδειξε, φησί, τοῖς
ἑαυτοῦ μαθηταῖς τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ δόξαν ὁ Κύριος, οὐχ ὅση τις
ἦν, ἀλλ' ὅσον ἠδύναντο χωρεῖν»². Ὅς καὶ ἀλλαχοῦ τὸ μερίζε-
σθαι τῆς θείας εἶναι φησιν ἐνεργείας ἀλλ' οὐ τῆς θείας οὐσίας.
10 Τοῦτο δὴ καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος δεικνύς, ὡς «φῶς ὁ Θεὸς
οὐ κατὰ τὴν φύσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν δόξαν καὶ χάριν καὶ λαμπρό-
τητα καλεῖται»³, τοὺς φωτεινοὺς ἀγγέλους ἀπορροὴν ἔφη τούτου
καὶ μετουσίαν, ὅπερ ἐπὶ τῆς θείας οὐσίας οὐκ ἂν ποτε εἶπεν,
ἀμέθεκτον εἰδῶς ἐκείνην καὶ ἀνεκφοίτητον. Ἀλλαχοῦ δὲ καὶ
15 ἄλλους φωτίζειν αὐτοὺς φησι δύνασθαι, ταῖς τοῦ πρώτου φωτὸς
ἐπιρροαῖς τε καὶ διαδόσεσιν, ἀμέλει κὰν τῷ *Περὶ τοῦ Βαπτίσμα-
τος* λόγῳ, μετὰ τὸ περὶ τοῦ πρώτου φωτὸς εἰπεῖν «ὀλίγα τοῖς
ἔξω χεόμενον» ἐπήγαγε· «φῶς δὲ λέγω τὸ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ
20 ἁγίῳ Πνεύματι θεωρούμενον, ὧν πλοῦτος ἡ συμφυῖα καὶ τὸ ἐν
ἐξαλμα τῆς λαμπρότητος»⁴. Τῶν τριῶν τοιγαροῦν ἐστὶ καὶ ἐκ
τῶν τριῶν, Πατρός, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, αὕτη ἡ λαμπρότης, ἡ
δὲ φύσις τῶν τριῶν ἐστίν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῶν τριῶν, ἄπαγε τῆς
δυσσεβείας.
- 56 Ἐπεὶ δὲ ἡ λαμπρότης αὕτη τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν
25 θεολόγον, καὶ μετέχεται τοῖς ἀξίοις ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις,
«εἰς τοῦτο γὰρ με φέρει, φησί, τὸ μέτριον ἐνταῦθα φέγγος,
λαμπρότητα Θεοῦ ἰδεῖν τε καὶ παθεῖν», εἴπερ μηδεμίαν διαφορὰν
εἶχε πρὸς τὴν θείαν φύσιν, παντοδύναμον τῶν μετεχόντων ἔκα-
στον ἐποίει ἂν. Τῆς γὰρ οὐσίας καὶ τὸ μέρος οὐδὲν ἡττόν ἐστίν
30 οὐσία καὶ πάσας ἔχει τὰς αὐτῆς δυνάμεις. Τοιγαροῦν, εἴπερ τῆς
οὐσίας τοῦ Θεοῦ μετέχουσιν οἱ θεοφόροι, κὰν εἰ πάσης κὰν εἰ

A₁C₃Δ₄ Λ₂LX 1-2 οἶμαι...θεωρούμενον *παραλ.* Λ 9 μετὰ εἶναι *προστ.* φύσεως Δ₄
16 τῷ *παραλ.* Λ 18 ἐπίγαγε Λ τὸ: τῷ Λ

1. Λόγος 44 εἰς τὴν Καινὴν Κυριακὴν 3, PG 36.609B.

2. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν* (ψευδ.), Saviie, τόμ. 7, σ. 339.

3. Λόγος 40 εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα 5, PG 36.364B.

4. Αὐτόθι.

- μορίου μετέχει τις αὐτῆς, παντοδύναμος ἔσται, ὃ μὴδὲ πάντες ἔχουσιν ὁμοῦ, κἂν τοὺς ἄνω καὶ τοὺς κάτω συμπεριλαβὼν εἴπῃς. Τοῦτο δεικνύς ὁ Παῦλος καὶ αὐτοῖς τοῖς εὐμοιρηκόσι τῶν θεοποιῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος, οὐ πάνθ' ἐκάστῳ προσεῖναι
- 5 μαρτυρεῖ, ἄλλω δ' ἄλλο τι κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα¹.
- 57 Ὁ δὲ Χρυσόστομος πατὴρ φανερώς ἐντεῦθεν προαναγγέλλων τὴν Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου καὶ Γρηγορᾶ κατὰ τῆς εὐσεβείας λύμην, «οὐ πάντα τις ἔχει, φησὶν, ἵνα μὴ φύσιν εἶναι τὴν χάριν νομίση»², παρ' οὗ δείκνυται καὶ ἄκτιστος ἡ χάρις αὕτη.
- 10 Τίς γὰρ ἂν ποτε δείσειε μὴ τὸ κτίσμα νομίση τις Θεοῦ φύσιν, ὃ μὴ συνορῶντες οἱ κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, νῦν μὲν φύσιν εἶναι, νῦν δὲ κτίσμα, τὴν θείαν ἰσχυρίζονται χάριν, μὴδὲ τοῦ Νύσσης ἐνθέου Γρηγορίου λέγοντος ἀκούοντες ἐν τοῖς κατὰ Μακεδονίου
- 15 λόγοις· «ὥσπερ ἡ χάρις ἀδιασπάστως ἀπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τοὺς ἀξίους ρέουσα φέρεται, οὕτω καὶ ἡ βλασφημία εἰς τὸ ἔμπαλιν κατὰ διάδοσιν ἀναλύουσα ἀπὸ τοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐπὶ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν διεξέρχεται»³. Πῶς γὰρ ἂν εἴη Θεοῦ φύσις ἢ ἐκ τῶν τριῶν προσκυνητῶν ἐκείνων ὑποστάσεων ρέουσα ἢ κτιστὴ χάρις, ἢ ἀδιασπάστως
- 20 ἐκεῖθεν ἐπὶ τοὺς ἀξίους ρέουσα καὶ δι' ἑαυτῆς Θεῷ συνημμένους κατ' αὐτὴν δεικνύσα τοὺς αὐτῆς ἠξιωμένους; Ἡ γε μὴν οὐσία παρ' ὅσων ἐστὶ μετεχομένη, τοσαύτας καὶ τὰς ὑποστάσεις ἔχει· καὶ γὰρ ὅπόσας ἂν ἀνάψῃ τις λαμπάδας ἀπὸ τῆς μιᾶς, τοσαύτας καὶ τὰς ὑποστάσεις τοῦ πυρὸς ἐποίησε.
- 58 25 Συμβαίνει τοίνυν ἐντεῦθεν, εἰ κατὰ τοὺς ἡμῶν ἀντικειμένους ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ μετέχεται, μηκέτι τρισυπόστατον αὐτὴν, ἀλλὰ μυριοὑπόστατον ὑπάρχειν. Τὸ δ' ἔτι χειρὸν ἅμα καὶ παραδοξότερον, ὅτι μυριοὑπόστατον ἐντεῦθεν ποιοῦντες οἱ ἀντιλέγοντες ἡμῶν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, τὰς τρεῖς θείας ὑποστάσεις εἰς μίαν
- 30 συναλείφουσι κατὰ Σαβέλλιον, ἐν ἐνὶ γὰρ ἐκάστῳ τῶν μετεχόν-

A₁C₃Δ₄ ΛΛ₂LX 11 ὁ: ὁ Λ 12 μὴδέ: μὴ Λ 15 ἁγίου Πνεύματος Λ 16 διάδοσιν: διδόασιν C₃ 19 ἦ: ἦ Δ₄ 21 μὴν: νῦν Λ 27-28 ὑπάρχειν...μυριοὑπόστατον *παρὰ* Δ₄ 29 εἰς μίαν *παρὰ* L

1. Α' Κορ. 12,4.

2. Περὶ Ἁγίου Πνεύματος 3, PG 52,817.

3. Περὶ ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν 20, PG 45,1325CD.

των τὰς τρεῖς ἐς μίαν συνάγουσιν ὑπόστασιν, ὡς ἕκαστον τῶν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ μεθεκτὴν δογματιζόντων, μυριάκις ἄλλον Σαβέλλιον διατελεῖν. Ἔδει δὲ τῷ πονηρῷ, μὴ δι' ἑνὸς ἰσχύσαντι κατὰ τῆς εὐσεβείας, διὰ μυρίων αὐθις προσβαλεῖν, ἀλλ' οὐδ' 5 οὕτω τῆς ἀληθείας περιέσται· τὴν δὲ τῶν αὐτῷ πειθομένων ἀφροσύνην ἐκδηλοτέραν εἰργασμένος ἔσται. Πρὸς γὰρ ταῖς ἄλλαις δυσσεβείαις, ἴσους ἑαυτοῦς καὶ τῷ Χριστῷ ποιούσι καὶ τῇ οὐσίᾳ καὶ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Θεοῦ ὄλη, ὡς αὐτοὶ φασιν, ἐνούμενοι, ὡς μὴ μερισμὸν αὐτοῖς, φασί, πάθη ὁ Θεὸς καὶ δύο γένηται ὁ εἷς.

59 10 Ἐπεὶ γὰρ κατ' αὐτοὺς μηδὲν διαφέρει τῆς οὐσίας ἢ ἐνέργεια, κατ' αὐτοὺς λοιπὸν ἀμέριστος ἔσται καὶ ἡ ἐνέργεια παντάπασιν. Οὐκοῦν ὄλω τῷ Θεῷ σφᾶς αὐτοὺς ἀγιάζεσθαι φασιν. Ἄλλ' ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος, τοὺς φρενοβλαβεῖς τούτους φληνάφους πόρρωθεν ἀνασκευάζων, «Χριστός, φησί, διὰ 15 τὴν θεότητα· χρίσις γὰρ αὕτη τῆς ἀνθρωπότητος, οὐκ ἐνεργεία κατὰ τοὺς ἄλλους χριστοὺς ἀγιάζουσα, παρουσία δὲ ὄλου τοῦ χρίοντος»¹. Τοιγαροῦν οὔτε κατὰ τὴν οὐσίαν οὔτε καθ' ὑπόστασιν τινα μέτοχός τις γίνεται Θεοῦ. Μεριζεται γὰρ τούτων ἐκάτερον οὐδ' ὀπωσοῦν, οὐδὲ μεταδίδοται τὸ παράπαν οὐδενί, διὸ καὶ 20 πᾶσι παντάπασιν ἀχώρητος, κατὰ ταῦτα, ὁ Θεός, εἰ καὶ πανταχοῦ, κατὰ ταῦτα, πάρεστιν². Ἡ δὲ κοινὴ τῆς τρισυποστάτου φύσεως θεία δύναμις τε καὶ ἐνέργεια, ἀπεργαστικὴ τε τῶν ἐκτός ἐστι καὶ εἰς μυρία κατ' αὐτὴν μερίζεται θεοπρεπῶς τὸ θεῖον, παντοδύναμον ὑπάρχον. Ταῦτ' ἄρα καὶ πολλοὶ κατὰ ταύτην ἐ- 25 νοῦνται τῷ Θεῷ, ποικίλως καὶ διαφόρως αὐτοῦ μετέχοντες, ἀμερίστως τῆς αὐτοῦ θείας ἐνεργείας μεριζομένης, ἐπεὶ καὶ τὸ μέρος αὐτῆς πάλιν μερίζεται, κατὰ τὸν Χρυσόστομον πατέρα. Προθεῖς γὰρ οὗτος ἐκεῖνο τὸ προφητικὸν «ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσί σου»³, «τίς ἐστι, φησίν, αὕτη ἡ χάρις, δι' ἧς ὁ Χριστὸς 30 ἐδίδασκε, δι' ἧς ἐθαυματούργει;»⁴. Τὴν χάριν λέγει τὴν ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὴν σάρκα. Κτιστὴ τοίνυν ἡ ἐπ' ἐκείνην ἐλθοῦσα τὴν σάρκα

A₁C₃Δ₄ Λ₂LX 1 τῶν παραλ. Λ 6 ταῖς: τὲς Λ 19 μεταδίδοτε A₁ 20 παντάπασιν παραλ. Λ ἀχώριστος Λ 22 θεία παραλ. Λ 23 μυρίες Λ 28 ἐκεῖνο: ἐκεῖ Λ

1. Λόγος 30 (θεολογικός 4), J. Barbel, σελ. 214· PG 36,132B.

2. Πρβλ. PG 150,941C.

3. Ψαλμ. 44,3.

4. Ἐξηγήσεις εἰς ψαλμὸν 44,3, PG 55, 185-188C.

- χάρις; Ἐπαγε τῆς ἀσεβείας· ἐπεὶ καὶ προῖών φησι· «πᾶσα γὰρ ἡ χάρις ἐξεχύθη εἰς τὸν ναὸν ἐκεῖνον»¹. Οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὁ Πατήρ, ὅπερ αὐτὸς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ἐξηγούμενος, οὐ τὴν οὐσίαν ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν εἶναι
 5 τοῦ Πνεύματος ἐδίδαξεν ἡμᾶς. «Ἡμεῖς μὲν γάρ, φησί, πάντες μέτρῳ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν λαμβάνομεν. Πνεῦμα γὰρ ἐνταῦθα τὴν ἐνέργειαν λέγει· αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ μεριζομένη, οὗτος δὲ ἀμέτρητος καὶ ὀλόκληρον ἔχει πᾶσαν τὴν ἐνέργειαν. Εἰ δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἀμέτρητος, πολλῶ μᾶλλον ἡ οὐσία»².
- 60 10 Ὅρα ἐνταῦθα σαφῶς ὅτι καὶ οὐσίαν ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἥτις ἡ αὐτὴ ἐστὶ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα καὶ ἐνέργειαν ἄκτιστον ὁμοίως; Καὶ ὡς ἡ μὲν αὐτοῦ ἐνέργεια μερίζεται, ἡ δὲ οὐσία παντάπασιν ἐστὶν ἀμέριστος; Καὶ ἡ μὲν μέτρῳ δίδεται κατ' ἀξίαν τῶν ὑποδεχομένων, ἡ δὲ οὐσία παντάπασιν
 15 ἐστὶν ἀμέθεκτος; Καὶ ὡς ἀμέτρητος μὲν καὶ ἡ ἐνέργεια, πολλῶ δὲ μᾶλλον ἡ οὐσία; Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐκεῖ· «ἡμεῖς δέ, φησί, μικρόν τι καὶ ῥανίδα ἀπὸ τῆς χάριτος ἐκείνης ἔχομεν· ἐκ γὰρ τοῦ πληρώματος, φησὶν, αὐτοῦ πάντες ἐλάβομεν, ὡς ἂν εἶποι τις ἐκ τοῦ ὑπερβλύζοντος, ἐκ τοῦ περιττεύοντος»³. Καὶ πάλιν· «οὐκ
 20 εἶπε δίδωμι τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα», δηλαδὴ τὴν πιστεύσασαν⁴, Γρηγόριός φησιν ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος. Τοῦτο οὖν φησιν ὁ Χρυσόστομος πατήρ καὶ ἐξέβη· «πᾶσαν γὰρ τὴν οἰκουμένην ἡ σταγὼν αὕτη καὶ ἡ ῥανὶς τοῦ Πνεύματος ἐνέπλησε τῆς γνώσεως, διὰ ταύτης τὰ
 25 σημεῖα ἐγένετο, τὰ ἁμαρτήματα ἐλύετο· ἀλλ' ὅμως ἡ ἐν τοσοῦτοις κλίμασι διδομένη χάρις μέρος τι τῆς δωρεᾶς ἐστὶ καὶ ἄρραβων. Δοὺς γάρ, φησί, τὸν ἄρραβωνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, τὸ μέρος λέγει τῆς ἐνεργείας, οὐ γὰρ δὴ ὁ Παράκλητος μερίζεται»⁵. Ἡ σταγὼν οὖν αὕτη καὶ ἡ ῥανὶς τοῦ
 30 Πνεύματος, τὸ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τοὺς ἀξίους ἐκχεόμενον, ὁ ἄρραβων τῆς δωρεᾶς, τὸ μέρος τῆς ἐνεργείας, ἡ οὐσία ἀλλ'

A₁C₃Δ₄ ΛΛ₂LX 9 εἰ δὲ ἡ: ἡ δὲ Δ₄ 13-14 ἀμέριστος... παντάπασιν ἐστὶν παραλ. Δ₄
 17 τι παραλ. Δ₄ αὐτοῦ φησιν Δ₄ 28-31 οὐ γὰρ δὴ... τῆς ἐνεργείας παραλ. Λ

1. Αὐτόθι, 186.

2. *Εἰς Ἰωάννην* 30,2, PG 59,174.

3. *Εἰς ψαλμὸν* 44,3, PG 55,186.

4. *Λόγος 4 εἰς τὴν Πεντηκοστὴν*, PG 36,448A.

5. *Εἰς ψαλμὸν* 44,3, PG 55,186.

οὐχ ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματός ἐστι; Ἐπαγε τῆς βλασφημίας. Ταύτης γὰρ ἡμᾶς ἀπάγων καὶ ὁ χρυσοῦς οὗτος θεολόγος, μικρὸν ἀνωτέρω τὴν ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος εἶναι τὴν μεριζομένην ἐδίδαξεν ἡμᾶς, ἀλλ' οὐ τὴν οὐσίαν.

- 61 5 Τί δέ; κτίσμα πάλιν, διότι οὐκ ἔστιν οὐσία τὸ ἀπὸ τοῦ θείου Πνεύματος παρὰ Πατρὸς ἐκχεόμενον, τὸ ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ πληρώματος τοῖς ἀξίοις λαμβανόμενον καὶ χριστοειδεῖς αὐτοὺς ἀπεργαζόμενον, δι' οὗ τὰ σημεῖα ἐγένετο, τὰ ἁμαρτήματα ἐλύετο; Καὶ τίς εἰ μὴ παραπαίει τοῦτ' ἐρεῖ, τοῦ μεγάλου προδήλως
- 10 Ἄθανασίου λέγοντος, «μετόχων Χριστοῦ καὶ μετόχων Θεοῦ λεγομένων ἡμῶν, δεικνυται τὸ ἐν ἡμῖν χρίσμα καὶ ἡ σφραγίς, μὴ οὐσα τῆς τῶν γενητῶν φύσεως»¹; Τὸ γὰρ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐστι σαφῶς δι' οὗ τὰ σημεῖα ἐγένετο, τὰ ἁμαρτήματα ἐλύετο, ἐν ᾧ καὶ ὁ Χριστὸς αὐτὸς ἐκβάλλειν ἔφη τὰ δαιμόνια². Ὁ δὲ μέγας
- 15 Βασίλειος «ἐξέχεε, φησίν, ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἔκτισεν ἔχαρίσατο, οὐκ ἐδημιούργησεν ἔδωκεν, οὐκ ἐποίησεν»³. Ἄρ' οὖν τὴν οὐσίαν τοῦ θείου Πνεύματος ἔδωκεν ὁ Θεὸς ἢ ἔχαρίσατο ἢ ἐξέχεεν; Ἐπαγε τῆς δυσσεβείας. Οὐκοῦν ἢ πρὸς τοὺς ἀξίους διδομένη θεία χάρις τοῦ θείου Πνεύματος ἄκτιστός ἐστιν αὐτοῦ
- 20 ἐνέργεια καὶ οὐκ οὐσία, ὡς καὶ ὁ μέγας πάλιν Βασίλειος ἔφη, γράφων ἐπὶ λέξεως: «τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐχ ἐνὶ μέτρῳ τοῖς ἀξίοις μετεχόμενόν ἐστιν, ἀλλὰ κατὰ ἀναλογίαν τῆς πίστεως διαιρεῖ τὴν ἐνέργειαν»⁴. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ χωρητὸν γίνεται κατ' ἐνέργειαν τοῖς κεχαριτωμένοις, ἀνθρώποις μέντοι τὴν φύσιν
- 25 οὐσι, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπεὶ κατὰ ταύτην οὕτω καὶ μερίζεται. Κατ' οὐσίαν δὲ καὶ ὑπόστασιν ὑπάρχον ἀμερές, πῶς ἂν τινι χωρηθεῖ τὸ παράπαν⁵;
- 62 Ἐπι τὸ μετέχον μέρος ἔχει τοῦ μετεχομένου. Κἂν γὰρ εἰ μὴ μέρους, ἀλλὰ τοῦ παντός μετέχει, ἔχειν ἂν κυρίως τοῦτο λέγοιτ'

A₁C₃Δ₄ Λ₂LX 5 τοῦ θείου: Θεοῦ Δ₄ τοῦ Θεοῦ Λ 8 τὰ ἁμαρτήματα ἐλύετο *παραλ.* Λ 15 ἐξέχεεν ὁ Θεὸς φησίν A₁ 17 θείου: ἀγίου Λ 19 ἄκτιστον Λ 20 *πρὸ* ἐνέργεια *προστ.* ἢ C₃Δ₄ 23-24 διὰ γὰρ τοῦτο... κατ' ἐνέργειαν *παραλ.* Λ 23 διὰ τοῦτο γὰρ Δ₄ 26 ἂν τινι: ἂν τι Λ

1. *Πρὸς Σεραπίωνα* 1,24, PG 26, 585BC.

2. *Ματθ.* 12,24.

3. *Κατ' Εὐνομίου* 5, PG 29,772D.

4. *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* 9,22, PG 32,108C.

5. *πρβλ.* PG 150,941AB.

- ἄν, ἀλλ' οὐχὶ μετέχειν τούτου. Μεριστὸν ἄρα τὸ μετεχόμενόν ἐστιν, εἴπερ μέρους μετέχειν ἀνάγκη τὸ μετέχον, ἢ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ παντάπασιν ἐστὶν ἀμέριστος, οὐκοῦν καὶ παντάπασιν ἐστὶν ἀμέθεκτος. Ἡ θεία τοίνυν ἐστὶν ἐνέργεια ἢ καὶ παρὰ τῶν ἡξιωμένων τῆς θεουργοῦ χάριτος μετεχομένη· καὶ τοῦτο γὰρ εἶναι τῆς θείας χάριτος ἴδιον, ὃ πολὺς τὰ θεῖα Μάξιμος φῆσι· «τὸ ἀναλόγως τοῖς οὐσι χαρίζεσθαι θέωσιν, λαμπρυνούσης τὴν φύσιν τῷ ὑπὲρ φύσιν φωτὶ καὶ τῶν οἰκείων ὄρων ὑπεράνω κατὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς δόξης ποιουμένης»¹.
- 63 10 Ἐκουσον πάλιν τοῦ Χρυσοῦ τὴν γλῶτταν διδάσκοντος τὸ τε τὴν ἐνέργειαν ἀλλ' οὐ τὴν οὐσίαν εἶναι τὴν μετεχομένην καὶ τὸ ταύτην εἶναι τὴν μεριζομένην ἀμερίστως, τὴν καὶ μετεχομένην, ἀλλ' οὐχὶ τὴν ἀμέθεκτον οὐσίαν, ἐξ ἧς ἡ θεία πρόεισιν ἐνέργεια. Προθεῖς γὰρ τὸ εὐαγγελικὸν ἐκείνο· «ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ
- 15 ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν», «εἰ γὰρ ἐπὶ τοῦ πυρός, φησὶν, ἔνθα οὐσία ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον καὶ σῶμα καὶ μερίζεται καὶ οὐ μερίζεται, πολλῷ μᾶλλον ὅταν περὶ ἐνεργείας ὁ λόγος ἢ καὶ ἐνεργείας τῆς ἐξ ἄσωμάτου οὐσίας, οὐδὲν εἰκὸς τοιοῦτον παθεῖν»².
- 64 20 Ἄλλ' ὁ μὲν Χρυσόστομος θεολόγος, ἵνα μὴ τοὺς ἄλλους νῦν προάγωμεν, τοιαῦτα περὶ τῆς θείας ἐνεργείας καὶ χάριτος ἡμᾶς διδάσκει, σαφέστατα πάντα προτιθεῖς, τὸ τε διαφέρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θεῖαν ἐνέργειαν καὶ τὸ ταύτην εἶναι τὴν μεριζομένην ἀμερίστως καὶ μετεχομένην, ἀλλ' οὐ τὴν θεῖαν οὐσίαν ἢ
- 25 τινὰ τῶν θείων ὑποστάσεων. Ἐτι δὲ καὶ τὸ μὴ ἄλλο εἶναι τὸ ἐκ τοῦ Χριστοῦ πληρώματος τοῖς ἀξίοις λαμβανόμενον καὶ ἄλλο τὸ ἀπὸ τοῦ θείου Πνεύματος τοῖς πιστοῖς ἐκχεόμενον καὶ διδόμενον, ἀλλ' ἓν καὶ τὸ αὐτό. Ὅθεν δεικνύται σαφῶς καὶ τὸ κοινὴν καὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν καὶ χάριν εἶναι τῆς ἁγίας καὶ
- 30 προσκυνητῆς Τριάδος. Οὐ γὰρ ἐκ τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ὁ τοῦ Πατρὸς Μονογενῆς, οὐδ' ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ἄμφω ταῦτα ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς. Ὅτι δὲ καὶ ἄκτιστός ἐστὶν αὕτη ἢ

A₁C₃Δ₄ Λ₂LX 6 θείας: θεία Λ 12 τὴν πρό μεριζομένην παραλ. Δ₄ 13 πρόησιν Λ 18 οὐδέν: ὀδέν Λ 24 οὐσίαν παραλ. Λ₂ X 30 οὐ: ὁ Λ₂ 32 αὕτη: μόνη Δ₄

1. *Κεφάλαια διάφορα*, PG 90,321A καὶ 1212A.

2. *Ὁμιλία 14 εἰς Ἰωάννην*, PG 59,91-92.

ἐνέργεια καὶ τοῦτο τοῦ Θεοῦ συναιρομένου, παρὰ τῶν ἁγίων λαμπρῶς ἡμῖν ἀποδέδεικται καὶ διὰ πάντων ἡμῶν τῶν συγγραμμάτων τοῦτό ἐστι σὺν Θεῷ τὸ δεικνύμενόν τε καὶ σπουδαζόμενον. Διὸ καὶ καθ' ἡμῶν μεμήνασιν οἱ κτίσμα ταύτην φρονοῦντες
5 δυσσεβῶς.

65 Ἡ θεία τοιγαροῦν ἐνέργεια καὶ χάρις καὶ λαμπρότης Θεοῦ, ὑφ' ἧς, κατὰ τὸ μέτρον τῶν ὑποδεχομένων ἀμερίστως μερίζομένης, τῶν κεχαριτωμένων ἕκαστος ἐλλάμπεται καὶ ἐνεργεῖται θείως, οὐχὶ θεία φύσις, οὔτε τις τῶν θείων ὑποστάσεων, ἀλλ'
10 ἄκτιστός ἐστιν ἐνέργεια μία καὶ κοινὴ τῆς τρισυποστάτου καὶ παντοδυνάμου θεότητος, κἂν ὁ βαρλααμίτης καὶ ἀκινδυνιανὸς Γρηγορᾶς ἀπαρέσκηται καὶ καθ' ἡμῶν μαίνεται καὶ πλείω συγγράφηται. Καὶ οὕτως ἓνα Θεὸν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν, ἴν' εἶπω κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον, θεολογοῦμεν, μίαν ἔχοντα τὴν οὐ-
15 σίαν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐνέργειαν καὶ ὅσα ἄλλα «περὶ τὴν οὐσίαν θεωρεῖται θεολογούμενα καὶ ὑμνούμενα, ἃ καὶ ἄθροισμα καὶ πλήρωμα λέγεται θεότητος, κατὰ τὴν Γραφήν, καθ' ἑκάστην τῶν ἁγίων τριῶν ὑποστάσεων ἐπίσης θεωρούμενα καὶ θεολογούμενα»¹.

66 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς τὴν θείαν ταύτην καὶ κοινήν τῆς ἁγίας
20 Τριάδος ἐνέργειαν καὶ χάριν ἀθετήσας καὶ ἀρνησάμενος καί, κατὰ τὸν βαρλααμίτην Ἀκινδυνον, κατ' αὐτῆς χωρήσας, τῆς τοῦ ἐναντίου πνεύματος ἐνεργείας πλήρης ἐγένετο καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐνεργούμενος, ὡς ἐκ πολλῶν τῶν αὐτῷ συγγεγραμμένων ἐστὶ καταφανές, τὰ παρ' ἡμῶν διὰ τοσοῦτων καὶ νῦν ἐξεληλεγμένα
25 λόγων καθ' ἡμῶν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ὡς καὶ αὐτὸς γράφει, κατὰ τοῦ θειοτάτου φωτὸς τῆς τοῦ Θεοῦ θείας ἐνεργείας καὶ χάριτος ὁμοφρόνως Ἀκινδύνῳ καὶ Βαρλαάμ συνεγράψατο, νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δ' ἐκεῖνο καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν τάναντία πάντη περὶ αὐτῆς, ὡς πολλάκις καὶ διὰ πολλῶν ἐδειξάμεν, ἀμυήτως ἀποφαινόμενος,
30 ἅτε τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν ἐπὶ τῶν θείων ὄντως νοσῶν καὶ τῇ δυνάμει τοῦ θύραθεν λόγου περὶ θείας καὶ θεοποιουῦ ἐλλάμψεως καὶ ἐνεργείας λογογραφεῖν ἐπιχειρῶν, παντὶ τρόπῳ πειρώμενος καὶ σπεύδων ἀφανῆ ποιεῖν τὴν τοῦ Θεοῦ φανέρωσιν, ἦν αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ φιλανθρωπίαν εὐδόκησε τελέσαι καὶ δι' ἧς, ὡς

A₁C₃Δ₄ Λ₂LX 1 τοῦ παραλ. C₃Δ₄ 8 ἐλάμπεται Λ καὶ διττ. Λ 11 βαρλααμί-
τις Λ 12-13 καὶ καθ' ἡμῶν... συγγράφηται παραλ. Λ 16 θεωρεῖται: θεολογεῖται Λ₂X
17 τῆς θεότητος Λ 26 θειοτάτου: θείου A₁ 27 συνεγράψατο: δ' ἀνεγράψατο Λ
33 ἦν: ἡ Λ

1. Κηρυκτικὸν εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν, 3, PG 28, 920C

ὁ τὰ θεῖα πολὺς Μάξιμος φησιν, «πᾶν εἶδος θεολογίας ἀσφαλούς καὶ τοὺς τῶν μυστηρίων πνευματικούς ἐκπαιδευόμεθα λόγους»¹.

67 Ἡμεῖς δὲ ἐκ τῶν πνευματικῶν τούτων λόγων, ὧν ἐπαιδεύθη-
μεν, Χριστοῦ χάριτι, καθάπερ τὰ τῷ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνω
5 πρότερον, οὕτω καὶ τὰ τῷ Γρηγορᾶ νῦν κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θείας
ἐνεργείας καὶ χάριτος συγγεγραμμένα καὶ μάλιστ' ἐν οἷς ἐδόκει
τι λέγειν, Θεοῦ τὴν ἡμῶν ἀσθένειαν ὑπερείδοντος, ὡς δυνατὸν
ἐξελέγξαντες καὶ τὴν μίαν ταύτην καὶ κοινὴν Πατρός, Υἱοῦ καὶ
10 Πνεύματος ἐνέργειαν καὶ χάριν ἄκτιστον τοῖς πᾶσι πολυειδῶς
καὶ πολυτρόπως ἀνακηρύξαντες καὶ τέλος ἤδη τῷ λόγῳ δῶμεν.

68 Γένοιτο δὲ ἡμῶν μὴ μόνον ἄκτιστον δοξάζειν καὶ τρανῶς
ὁμολογεῖν, τοῖς θεοφόροις ἅπασι συμφώνως, τὴν τοῦ Θεοῦ
δόξαν καὶ βασιλείαν, τὴν τῆς φύσεως αὐτοῦ λαμπρότητα, τὸ
μέγα ἐκεῖνο καὶ ἄναρχον καὶ ἀίδιον καὶ ἀπόρρητον φῶς, ἀλλὰ
15 καὶ φωτὸς ἔργα τῇ πίστει τοῦ φωτὸς ἐποικοδομεῖν καὶ δι' ἐμμε-
λοῦς ἀγωγῆς πρὸς τὴν ἐκείνου λάμπιν ὁδεύειν, ὡς ἂν ἐντεῦθεν
τῷ φωτὶ πλησιάσαντες καὶ κατὰ τὴν ἐπηγγελμένην αὐτοῦ μέλ-
λουσαν ἄφραστον ἔκφανσιν ἀκαταισχύντως πρὸς αὐτὸ βλέποντες
καὶ πνευματικῶς ἀγαλλόμενοι τῇ ἀπορρήτῳ ἐκείνῃ αἴγλῃ θείως
20 καὶ ἀπορρήτως ἐνσημανθείημεν, τὴν τῆς ψυχῆς ὄψιν, καὶ δι'
αὐτῆς τὴν τοῦ σώματος τοῦ ἀδύτου φωτὸς υἱοὶ γεγονότες
καὶ τὴν μίαν καὶ θεωροῦντες καὶ ἀνυψοῦντες Πατρός καὶ Υἱοῦ καὶ
ἀγίου Πνεύματος δόξαν καὶ βασιλείαν καὶ λαμπρότητα, εἰς δό-
ξαν αὐτῆς τῆς τρισηλίου καὶ μοναρχικωτάτης λαμπρότητος, ἣ
25 πρέπει πᾶς αἶνος, εὐχαριστία τε καὶ προσκύνησις, νῦν καὶ εἰς
τοὺς ἀτελευτήτους αἰῶνας ἀμήν.

A₁C₃Δ₄ ΛΛ₂LX 6 δοκεῖ Λ 21 τὴν τοῦ: τῆς τοῦ Δ₄ 22 καὶ τὴν μίαν καὶ θεωροῦντες
παρὰ λ. Λ 25 εὐχαριστεία Δ₄ 26 αἰῶνας τῶν αἰώνων L

1. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1128A

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΕΡΙ ΡΗΣΕΩΣ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΚΕΙΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΒΑΣ. Σ. ΨΕΥΤΟΓΚΑ

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

Τό κείμενον τοῦ ἐπιστολιμαίου τούτου δοκιμίου παραδίδεται μαζί με τὰ τέσσαρα συγγράμματα αὐτοῦ Κατὰ Γρηγορᾶ, ὡς πέμπτος λόγος κατὰ τινὰ τρόπον, ἄν καὶ ἔχει γραφῆ πρό αὐτῶν, ὑπὸ τῶν κάτωθι χειρογράφων.

X	Χάλκης 138, φφ. 241 ^B -244 ^A	(τοῦ ιδ' αἰῶνος)
L	Bodl. Laud. Gr. 87, φφ. 200 ^A -201 ^B	(τοῦ ιε' αἰῶνος)
C ₃	Coisl. Gr. 100, φφ. 287 ^B -289 ^B	(τοῦ ιε' αἰῶνος)
Δ ₄	Διονυσίου 192, φφ. 159 ^B -164 ^B	(τοῦ ιε' αἰῶνος)
R ₃	Mosqu. Syn. Gr. 249, φφ. 185 ^A -185 ^B	(τοῦ ις' αἰῶνος)
A ₁	Ἀθηνῶν 2092, φφ. 276 ^A -279 ^A	(τοῦ ις' αἰῶνος)
Λ ₁	Λαύρας 1945, φφ. 198 ^A -200 ^B	(τοῦ ἔτους 1708)

Ὁ κῶδιξ Χάλκης 138 εἶναι ὁ ἀρχαιότερος καὶ καλύτερος ὄλων, ἀλλ' ἔχει τὸ μειονέκτημα ὅτι ἔχει ὑποστῆ προϊούσαν φθοράν, ὡς πρὸς δὲ τὸ ἡμέτερον κείμενον διατηρεῖται κατὰ τὴν μίαν μόνον στήλην. Ὁ κῶδιξ Λαύρας 1945, φιλοτεχνηθεὶς τῇ φροντίδι τοῦ ἡγεμόνος Νικολάου Μαυροκορδάτου, εἶναι παρὰ τὴν νεότητά του ἐξαιρετος, ἀλλ' ἀχρηστεύεται κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος, διότι ἀποτελεῖ, ὡς νομίζομεν ἀντίγραφον τοῦ X. Δὲν ἐλάβομεν ὑπ' ὄψιν τὸν κῶδικα τῆς Μόσχας 249. Βάσει τοῦ X καὶ τῶν λοιπῶν κωδίκων ἐξάγεται κείμενον, τὸ ὁποῖον δὲν παρουσιάζει οὔτε σημαντικὰς παραλλαγὰς οὔτε προβλήματα.

ΒΑΣ. Σ. ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ

<ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ>

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΡΩΤΗΣΑΝΤΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΓΚΕΙΜΕΝΗΣ ΕΝ ΤΩ ΣΥΝΟΔΙΚΩ ΤΟΜΩ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ῬΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ ΣΥΚΟΦΑΝΤΟΥΜΕΝΗΣ ΩΣ ΜΗ ΓΝΗΣΙΑΣ

- 1 Δεῖ καὶ ἀναγκαῖόν ἐστιν, ἀδελφέ¹, τοὺς παραδεδομένους ὑπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τῷ ἀναθέματι² καὶ «τυφλοὺς ὀδηγοὺς εἶναι»³ κατὰ τὸ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον, καὶ τοῦ «οὐαί» κληρονόμους⁴, ὡς «τὴν κάμηλον καταπίνοντας τὸν δὲ κώνωπα 5 διυλίζοντας»⁵, οἷος σαφῶς ἐστι Γρηγοῤῃς οὗτος, ὁ γρηγορῶν μὲν κατὰ τῆς εὐσεβείας, αὐτὴν δ' ἐπ' ἀληθείας οὐδ' ὄνειροπολή-
σαι ποτε δυνάμενος τὴν τῆς εὐσεβείας ἀλήθειαν· νῦν μὲν γὰρ ἐξ ὧν φρονεῖ καὶ συγγράφεται κτίσμα τὸν Θεὸν ποιῶν, νῦν δὲ ἀναιρῶν τελείως, εἶτα περὶ τῶν ἐν θεολογίᾳ λέξεων ἀκριβολο-
10 γούμενος, οὐ δῆλός ἐστι τὰς μὲν καμήλους καταπίνων, διυλίζων δὲ τὸν κώνωπα;
- 2 Ἄλλὰ γὰρ ὁ νῦν γράφων πρὸς ἐμὲ φῆς διατείνεσθαι τὸν τοιοῦτον μὴ ὡς ἐν τῷ Τόμῳ γεγραμμένον ἐστὶ κἀν τοῖς βιβλίοις

A₁C₃Δ₄ LA₁X Τίτλος «Γρηγορίου τοῦ Παλαμά»: τοῦ αὐτοῦ κώδ. τοῦ αὐτοῦ κατὰ Γρηγοῤῃ ἐπιστολὴ ῥα A₁ κβ' ῥα A₁C₃ Λόγος θ' ῥα Δ₄ 6 οὐδ'·μηδὲ Λ

1. Τὸ πρόσωπον τοῦ ἐρωτήσαντος, ἀγνωστον κατὰ τὰ ἄλλα, εἶναι προφανῶς ἱερατικόν, ἐφ' ὅσον ἀποκαλεῖται «ἀδελφός».

2. Ὁ Γρηγοῤῃς ἦτο μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν οἱ ὅποιοι κατεδικάσθησαν ὑπὸ τῆς συνόδου τοῦ 1351, *Συνοδικὸς τόμος Γ'*, PG 151, 717-763. Βλ. κατωτέρω, παράγρ. 8.

3. Βλ. *Ματθ.* 15,14· 23,16· 24· Πρβλ. *Ρωμ.* 2,19.

4. Βλ. *Ματθ.* 23,16.

5. Βλ. *Ματθ.* 23,24.

εὐρίσκεσθαι «ὁ τετοκῶς βάλους δρόσου»¹ οὐχ ὁμοίως τὰς τε βάλους καὶ τὸν υἷον ὑπεστήσατο»², ἀλλ' «έτεκνώσατο», ψευδὲς μὲν ἔστιν αὐτό φημι τὸ παρ' ἐκείνου διατεινόμενον, ἐπὶ τι δὲ τοῦτο αὐτὸ λέγω τὸ παρ' αὐτοῦ γεγραμμένον, ὡς οὐχ οὕτως ἐν
 5 τοῖς βιβλίοις εὐρίσκεται. Τοιγαροῦν καὶ ἀληθὲς τοῦτο τὸν ἴσον τρόπον. Οὐκοῦν ἄμφω ἀληθὲς τε ἔστι καὶ ψευδὲς, ἀπροσδιορίστως νοούμενον. Τί οὖν; Ἄρα καὶ Γρηγορᾶς ἀληθὲς τέ ἔστι καὶ ψευδής; Οὐ μὲνον. Εἶθε γὰρ ἦν ἦν γὰρ ἂν τι καὶ μετριάζων ἐν τῇ κακίᾳ· νῦν δὲ τελέως ἔστι κακὸς καὶ τὸ ψεῦδος μόνον λαλεῖ,
 10 καὶ τοῦτο διττῶς. Τὸ γὰρ καθόλου συνυπακούων αὐτὸς καὶ τοὺς ἄλλους κλέπτων ἅμα καὶ πείθων· «ἐν πᾶσι μὲν φησι βιβλίοις εὐρίσκεσθαι τὸ 'τεκνώσασθαι'», ὁ ψεῦδός ἐστι σαφῶς, «ἐν οὐδεμιᾷ δὲ πάλιν τὸ 'ὑποστήσασθαι'»³, ψεῦδος δὲ πάλιν καὶ τοῦτο παραπλήσιον τῷ προτέρῳ. Καταψεύδεται τοιγαροῦν ὁ Γρηγορᾶς
 15 οὗτος τῶν βιβλίων διττῶς. Οὕτω γὰρ ἔχει τὸ ἀληθὲς· ὡς ἐν τισὶ μὲν τὸ «ὑποστήσασθαι» γεγραμμένον εὐρίσκεται, ἐν τισὶ δ' ἄλλοις ἔστι τὸ «τεκνώσασθαι»⁴. Καὶ τοῦτο γὰρ εὐσεβῶς νοούμενον, καλῶς ἂν ἔχοι καὶ ὑγιῶς· πλήν γὰρ τοῦ παρηλλάχθαι τῇ προφορᾷ, θάτερου διενήνοχεν ἦκιστα. Ὁ γὰρ ὑποστησάμενος
 20 τὸ τεχθέν, τεκνωσάμενος ὑπεστήσατο πάντως· ἔλκει δ' ἑκάτερον πρὸς εὐσεβῆ τὴν διάνοιαν τὸ «οὐχ ὁμοίως» μεταξὺ γεγραμμένον, διπλὴν ταύτην παρέχον καὶ τοῖς σημαινομένοις κατάλληλον πράγμασιν.

3 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς νοῦν οὐκ ἔχει συνοραῖν ὡς σημαντικὰ
 25 μὲν ἔστι τὰ ὀνόματα διανοίας, οὐκ αἷτια δὲ τῶν κατ' αὐτὴν

A₁C₃Δ₄ LΛ₁X 1 βόλοις A₁C₃Δ₄ 15 οὗτος φᾶ A₁ 24 νοῦν: νῦν Δ₄

1. Ἰωβ 38,28.

2. Βλ. *Κατὰ Εὐνομίου* 2, 23, PG 29,624A. Πρβλ. *Συνοδικὸν Τόμον Γ'*, 36, PG 151, 744B. Πρόκειται διὰ τὸ χωρίον ποῦ παρατίθεται εἰς τὴν παράγραφον 2 (στίχ. 18-20). Πρβλ. Βασιλείου Σ. Ψευτογᾶ, «Φιλολογικὴ Συζήτηση ἡσυχαστῶν καὶ ἀντιησυχαστῶν γιὰ τὴ γνησιότητα τῆς ρήσης τοῦ Μ. Βασιλείου Ὁ τετοκῶς βάλους δρόσου οὐχ ὁμοίως τὰς τε βάλους καὶ τὸν υἷον ὑπεστήσατο», *Εἰς Τόμος ἐόρτιος χιλιοστῆς ἑξακοσιοστῆς ἐπετείου Μεγάλου Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη 1981, 151-167.

3. Βλ. Νικηφόρου Γρηγορᾶ, *Ἀντιρρητικοὶ Δεύτεροι* 7, κώδ. Laur-Plut. LIV,4 φ. 129^a-130^a.

4. Βλ. ὑπόμνημα εἰς PG 29,624A, σημ. 75, ὅπου βεβαιοῦνται ἀμφότεραι αἱ γραφαὶ τοῦ ἐπιμάχου χωρίου.

ἐπαινετῶν ἢ μεμπτέων οὐκοῦν καὶ τὴν αἰτίαν, ἢ τῆς μέμψεώς ἐστιν ὄνομα, τῇ διανοίᾳ προσήκειν, εἶπερ ἀδόκιμος, ἀλλ' οὐχὶ τοῖς ῥήμασι· καὶ ταῦτα τοῖς δυναμένοις νοεῖσθαι πολλαχῶς· ἀλλ' οὐδὲ τῶν πραγμάτων αἴτια τὰ ὀνόματα, τῶν δὲ ὀνομάτων
 5 μᾶλλον τὰ πράγματα. Τοιγαροῦν ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἢ σημασία τῶν ὀνομάτων μετασκευάζεται, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ τῶν ὀνομάτων τὰ πράγματα. Οὐδὲ γὰρ τὸν Ἐζεκιάν κτίστην νομίσομεν ἀνθρώπων, λέγοντα, κατὰ τὴν ἱστορίαν, «ἀπὸ τοῦ νῦν παιδία ποιήσω, ἃ ἀναγγελεῖ τὴν δικαιοσύνην σου, Κύριε, τῆς σωτηρίας μου»¹.
 10 Φλυαρία τοίνυν σαφῆς ἢ τε τῶν πάλαι καὶ τῶν νῦν κακοδόξων ὑπὲρ ὀνομάτων σπουδὴ καὶ ἀσθενὴς ἄγαν ἢ ἀπὸ τούτων πρὸς τοὺς τῇ εὐσεβείᾳ συνηγοροῦντας ἀντιπαράταξις.

4 Ἄλλὰ γὰρ σκόπει τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὸ φιλοψευδὲς καὶ φιλολοῖδορον ὄσον, καὶ ταῦτ' ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ
 15 καὶ τῶν θείων. Ἐπεὶ γὰρ ἄμφω γέγραπται, κἂν εἰ θατέρῳ κεκρημένοι διετελέσαμεν, οὐκ ἂν αὐτὸς ἀνῆκεν, ἡμῶν τε καὶ τῶν βιβλίων καταψευδόμενος, μᾶλλον δὲ τῶν μὲν βιβλίων μόνον καταψευδόμενος ἡμῶν δὲ καὶ ὡς παραχαραττόντων τὰς τῶν θεοφόρων ῥήσεις καταιτιώμενος². Ὅτι μὲν οὖν ἄμφω ταῦτ' ἐν τοῖς
 20 βιβλίοις εὐρίσκεται, νῦν μὲν ἐμφανὲς ἐποίησάμην, ἦδειν δὲ ἐκ πολλοῦ³. Πῶς δὲ νῦν ἐποίησάμην ἐμφανὲς, ἐρῶ. Διελθὼν σου τὸ γράμμα, ὡς εἶδον περὶ τούτου διαλαμβάνον, συνειλέχθαι τὰς ἐν τῇ Θεσσαλονίκῃ τοῦ μεγάλου Βασιλείου *Πρὸς Εὐνόμιον* βίβλους προσέταξα, μάλιστα τὰς ἐκ παλαιοῦ γεγραμμένας. Συνει-
 25 λεγμένων δὲ, τὴν ῥῆσιν ζητήσας, ἐπεὶ ταῖς μὲν αὐτῶν τὸ «ὑπεστήσατο», ταῖς δ' ἐγκείμενον ὑπῆρχε τὸ «ἐτεκνώσατο», συγκαλεσάμενος ἔπειτα τῶν ἑλλογίμων πολλοὺς, ἱερωμένους, μοναστὰς καὶ μιγάδας τό τε σὸν γράμμα διελθεῖν ἐπέτρεψα καὶ τὰς βίβλους ὑπέδειξα. Καὶ τί δεῖ λέγειν τὰ τῶν ἰδόντων; Δῆλα γὰρ κἂν ἡμεῖς

A₁C₃D₄ LA₁X 1 μεμπταίων Δ₄ 7 νομίσομεν Δ₄L 13 γὰρ παραλ. Δ₄

1. Ἦσ. 38,19.

2. Βλ. Νικηφόρου Γρηγοῦρά, Ἐπιτομὴ τῶν Ἀντιρρητικῶν Δεύτεροι 7, κῶδ. Plut. LIV,4 φφ. 126^b. 129^a. 130^a.

3. Ὁ Παλαμᾶς παραθέτει τὴν ἀμφιλεγομένην βασιλειαντὴν ῥῆσιν καὶ εἰς ἄλλα ἔργα του. Βλ. Ἐπιτομὴ τῶν Ἐπιτομῶν 3,2,18 καὶ Διάλογον Ὁρθοδόξου μετὰ Βαρλααμίτου 23 (Π. Χρήστου Α', σ. 670 καὶ σημ. 6 καὶ Β', σ. 185. Πρβλ. Β. Ψευτογκᾶ, μν. ἔργων σ. 153 ἔ.

μὴ λέγωμεν. Συνῆν δὲ τούτοις καὶ τῶν λογίων ὁ πρῶτος καὶ τοῦ γενικοῦ λογοθέτης, ὅς, τοῦ θειοτάτου μεταπεμψαμένου βασιλέως, ἐντεῦθεν ἀπάρας, ὡς ὑμᾶς ἀφίκται, τὴν ἐν τοῖς βιβλίοις ἀλήθειαν ὄψει παραλαβὼν καὶ μάρτυς αὐτῆς ἀπαράγραπτος ὑμῖν ἐσόμενος
5 μετ' οὐκ ὀλίγων ἐτέρων, οὐδὲ τῶν τυχόντων τῶν ἐντεῦθεν αὐτῷ συναποδεδημηκότων.

5 Οἷ γε μὴν ἐνδημοῦντες ἐνταῦθα καὶ αὐτὸ τὸ περὶ τῆς φωνῆς ταύτης σύγγραμμα¹ τοῦ Γρηγοῤᾤ κατιδεῖν καὶ διελθεῖν ἐπόθουν. Ἦκει τις οὖν μετ' οὐ πολὺ κομίζων αὐτὸ καὶ λέγων ὡς
10 πολλῶν ὄντων τῶν κατὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου τῷ Γρηγοῤᾤ γεγραμμένων καὶ παρὰ πάντων ἐξελεγκομένων, οὐδὲν ὑγιὲς τῶν ἐν συνέσει τὰ τοῦ Τόμου σκοποῦντων, καὶ μάλιστα τῶν ἐκμελετησάντων τὰ τοῦ Θεσσαλονίκης διὰ πλάτους περὶ πάντων συγγεγραμμένα. Τοῦτο μόνον ἔστιν οἷς ἀπορεῖν ἔπεισι πῶς, ὡς ὁ
15 Γρηγοῤᾤ δείκνυσι, τὸ ῥητὸν τοῦτο παραπεποιημένον ἐν τῷ Συνοδικῷ Τόμῳ κεῖται; Πάλιν οὖν συγκροτεῖται σύλλογος ἀρίστων, πάλιν εἰς μέσον τὰ τοῦ μεγάλου βιβλία, πάλιν μετὰ χειρας ὁ συνάδων αὐτοῖς ἀναφανεῖς Συνοδικὸς Τόμος. Τούτων δὴ προκειμένων τὸ τοῦ Γρηγοῤᾤ κατ' αὐτῶν, ὡς ἀληθῶς δὲ καθ' ἑαυτοῦ,
20 σύγγραμμα ἀναγινώσκειται παρρησία. Καὶ τί δεῖ λέγειν τὰ παρὰ τῶν ἐχόντων τὰς βίβλους ὑπ' ὀφθαλμοὺς καὶ ἀκοαῖς οἰκείαις τηρικαῦτα δεχομένων τὴν παρὰ τοῦ Γρηγοῤᾤ πολυῤῥήμονα συκοφαντίαν καὶ βλασφημίαν; Πάντες ἐβόων, ἵνα συνελὼν εἶπω, τῆς εὐηθείας, τῆς μανίας, τῆς δυσσεβείας, ὡς δὲ καὶ ἐπιορκίας!
25 Εἶδον γραφόμενον τοὺς ὠμομοκότας οὐδέποτε, ὡς ἄρα μὴ δυναμένους ἄλλως ἐξαπατᾶν τοὺς ἀνθρώπους, «εἰ μὴ Θεόν, ὡς αὐτὸς φησιν, ἐπιορκήσειαν». Καὶ ταῦτα αὐτὸς ὢν, ὡς πάρεστιν ὀρᾶν ἐν τοῖς αὐτοῦ συγγράμμασιν, ὁ πολλάκις ὀμνύων καὶ ψευδορκῶν, μηδενὸς ἀναγκάζοντος. Ὡς καὶ ταῦτ' εἶδον ἢ τῶν συνειλεγμένων
30 ὀμήγουρις, ὄντως «ὄψις» ἔλεγον «αὐτῷ πόρνης γέγονεν, ὄντως ἀπηναισχύντηκε»² κατ' αὐτὰς ὁ τάλας, αἷς ἴδιον τὸ οἰκεῖον ὄνομα ταῖς σωφρονούσαις προστρίβεσθαι.

6 Ὡς δὲ καὶ πολλὰ μὲν παρ' αὐτοῦ τὰ προτεθέντα τῶν ζητουμένων ἐώρων, ὧν πρὸς ἕκαστον ὁ Τόμος, ἰδίως τὰς πίστεις

A₁C₃Δ₄ LA₁X 3 βίβλοις Δ₄ 14 ὡς παραλ. Δ₄

1. Εἶναι ὁ ἕβδομος τῶν Ἀντιρρητικῶν Κατὰ τοῦ Παλαμικοῦ τόμου τοῦ Γρηγοῤᾤ.

2. Ἱερ. 3,3.

ἀποδιδούς ἑωρᾶτο, αὐτὸς δὲ πολλοστὸν μιᾶς ἀποσπάσας καὶ
 τούτου πολυτρόπως καταψευσάμενος καὶ κακουργήσας πολυει-
 δῶς, εἶθ' ὡς μόνον τοῦτο πρὸς ἐκεῖνα τὰ ζητούμενα πάντα
 προαχθέν, ἀκαταλλήλως προὔβαλλετο καὶ συκοφαντῶν, εἴτ' ἀπη-
 5 γόρευε πρὸς τὸ δοκοῦν τοῦ ἀτοπήματος μέγεθος καὶ ζῆλον ἔχων
 διὰ πολλῶν μὴ κατ' ἐπίγνωσιν ἐπεδείκνυτο, κατὰ τὸν Καϊάφαν
 ἐκεῖνον, οἷον καὶ διαρρηγνύς αὐτοῦ τὰ ἱμάτια¹, καὶ τοῦ συκο-
 φαντουμένου καταβοῶν οὐδὲν μέτριον, ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος,
 ἔφησαν, πολλὰ μὲν καὶ ποικίλα φθέγγεται, ἀληθές δὲ καὶ πιστὸν
 10 καὶ εὐσεβές οὐδέν· καὶ ὄντως κρείσσων, κατὰ τὸ Σολομώντειον
 ἔπος, «ἐν ἀπλότητι πορευόμενος ἄνθρωπος»², εἰ δὲ βούλει, καὶ
 συγγραφόμενος ὑπὲρ στρεβλόχειλον ἄφρονα, τὸν πολὺ τὸ ψευ-
 δος συμμιγές ἀνοία καὶ δυσσεβεία προφέροντα.

7 Τίς γὰρ ἀλιτήριος, τίς ἀσεβής, τίς ἀπαίδευτος καὶ ἀνίε-
 15 ρος; Γρηγορᾶς οὗτος, καθάπερ τις κριτής, μᾶλλον δὲ τύραννος,
 προκαθήμενος, καὶ τὰ μὲν τῶν τοῖς ἁγίοις γεγραμμένων ἐγκρί-
 νων, τὰ δὲ ἐκβάλλων μετὰ πολλῆς ἐξουσίας καὶ εἰς ἀντιπάλους
 μοίρας ἀνθιστάς τὰ ὁμόλογα καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ προκεκριμένων
 τὴν διάνοιαν, οἷονει παντοδαπῶς στρεβλῶν καὶ μεθέλκων καὶ
 20 βιαζόμενος εἰς τὸ δεῖξαι τὸ αἰδίου φῶς τῆς θεότητος μηδὲν ὄν
 καὶ διανοίας ἀνάπλασμα καὶ ὄνομα μόνον, τῷ πληγέντι ἀέρι
 συνδιαλυόμενον, ὁμοῦ δὲ καὶ εἰς κτίσμα Θεοῦ τελοῦν, ὃ καὶ
 πρὸς ἑαυτὸ τελέως ἐστὶν ἀσύστατον. Πῶς γὰρ κτίσμα Θεοῦ τὸ
 μηδὲν ὄν καὶ ὄνομα μόνον καὶ διανοίας ἀνάπλασμα; Τίς οὖν
 25 ἀσεβής καὶ τῶν παραδεδομένων ἀποστερητῆς λέξεων; Γρηγορᾶς
 οὗτος ἢ Γρηγόριος ὁ τῆς κατὰ Θεσσαλονίκην ἱερᾶς Ἐκκλησίας
 πρόεδρος, πάντα στέργων τὰ γεγραμμένα καὶ πρὸς ἄλληλα δει-
 κνύς αὐτὰ συνωδά τε καὶ φίλια εἰς τὸ δεῖξαι ἄκτιστον οὐσαν τὴν
 τοῦ Θεοῦ λαμπρότητα, περὶ ἧς φησι Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας
 30 ἐπάνυμος, «εἰς τοῦτό με φέρει τὸ μέτριον ἐνταῦθα φέγγος τῆς
 ἀληθείας, λαμπρότητα Θεοῦ καὶ ἰδεῖν καὶ παθεῖν, ἀξίαν τοῦ καὶ
 συνδήσαντος καὶ λύσοντος καὶ αὔθις συνδήσοντος ὑψηλότερον
 τὸ φῶς τῆς ἐν Θαβῶρ τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως»³; Δι' ὃ

A₁C₃Δ₄ LΛ₁X 12 τόν: τὸ Δ₄ 14 ἀλητήριος κώδ. 22 διαλυόμενον Δ₄ 28-29 τοῦ
 Θεοῦ τὴν Δ₄ 31 μετὰ ἀληθείας προστ. καὶ Δ₄

1. Βλ. *Ματθ.* 26,65.

2. *Σοφ. Σολ.* 1,1.

3. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος* 38,11, PG 36,324A.

- φησι Μάξιμος ὁ τὰ θεῖα πολὺς «αὐτὸν ἑαυτοῦ σύμβολον ἐπὶ τοῦ ὄρους γενέσθαι τὸν Κύριον»¹. Οὐ γὰρ αὐτό τι ἑαυτοῦ σύμβολον γίνεται τὸ δ' ἄλλοτρίου φωτὸς δεικνύμενον, τὴν δόξαν καὶ τὸ φῶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἠνίκα οὐκ ἀέρος, οὐ τόπου, οὐ
 5 φωτὸς ἡμῖν κτιστοῦ χρεῖα καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἀντὶ πάντων ἡμῖν ἔσται ὁ Θεός, κατὰ τὸν ἀπόστολον², καὶ κατὰ τὴν Ἰωάννου Ἀποκάλυψιν «φωτὸς λύχνου καὶ φωτὸς ἡλίου χρεῖαν οὐχ ἔξο-
 8 μέν· ὁ γὰρ Θεὸς φωτίσει ἐφ' ἡμᾶς καὶ νῦν οὐκ ἔσται ἔτι»³.
- Ἐπεὶ δὲ καὶ κλαίειν ἤκουσαν διατεινομένου τοῦ κατὰ
 10 σάρκα τούτου σοφοῦ Γρηγοῤᾤ καὶ τὸ ἄνθος τῶν αὐτοῦ λόγων ὑπὸ τῆς λύπης μαραίνεσθαι φάσκοντος, ἐπὶ τῇ, καθάπερ αὐτὸς φησι, κρεουργηθεῖση ταύτῃ φωνῇ, κατὰ τὴν Ραχήλ κλαίουσαν, ὑφ' Ἡρώδου κρεουργηθέντα τὰ τέκνα⁴, ἔτι δὲ καὶ τὰς αὐτοῦ
 15 Θούλας καὶ τὰς Ταπροβάνας καὶ τοὺς Αἰθίοπας τῶν ληρημάτων καὶ τῶν ἀλλοκότων καὶ παντάπασιν ἀκαταλλήλων παραδειγμάτων, εἶπον⁵. Αὐτὸς γὰρ ἀκρεούργητον εὔρεν, ὡς φησιν, ἐν τοῖς βιβλίοις τὴν ρῆσιν. Ἄρ' οὖν οἴκοι κάκεινη τοὺς παῖδας εὐροῦσα ζῶντας, εἴτ' ἐπωδύρετο; Ἄρα δὲ καὶ τοσοῦτο τοῦτο τῶν λέξων τὸ διάφορον, ἅς πολλαχοῦ πᾶς τις ἂν ἴδοι τῶν ἐπιέναι τὰς
 20 Γραφὰς δυναμένων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ φερομένας; Τὰς γε μὴν κατὰ τοῦ Τόμου καὶ τῶν συγγραμμένων αὐτὸν κωμωδίας καὶ βλασφημίας κατ' αὐτοῦ συγγεγραφέναι τοῦ μεγάλου Βασιλείου τὸν Γρηγοῤᾤ ἀπεφῆναντο, καὶ κατ' αὐτῆς αὐτοῦ τῆς φωνῆς, ἦν αὐτὸς ὁ Γρηγοῤᾤς ὑποκρίνεται στέργειν. Ἐπεὶ γὰρ ἡ παρ' αὐτοῦ
 25 κακιζομένη λέξις, ὡς ἰσοδυναμοῦσα τῇ μὴ κακιζομένῃ, κἂν τοῖς βιβλίοις ἔστιν οἷς εὐρίσκεται (τοῦτο γὰρ ἂν τις ἴδοι κάπὶ πολλῶν ἄλλων τῶν ἰσοδυνάμων γινόμενον), διὸ καὶ παρασημειοῦμεθα· «γράφεται καὶ οὕτως ἐν ταῖς σελίσιν τῶν βιβλίων, ἐκτὸς παραγράφοντες· ὁ τὴν ἑτέραν τῶν ἰσοδυνάμων ἀποτροπαίαν ἀπο-

Α₁С₂Δ₄Λ₁Χ

1. *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, PG 91,1128AB. 1160C. 1165D, ὅπου ἡ ἐπιγραφή «ὅτι καὶ ἑαυτοῦ τύπος ὁ Κύριος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διὰ σαρκὸς οἰκονομίαν». Βλ. καὶ Ἄντιρρητικὸν πρὸς Ἀκίνδυνον 4,21.

2. *Α' Κορ.* 15,28.

3. Ἄποκ. 22,5.

4. *Ματθ.* 2,28.

5. Θούλη εἶναι ἡ βορειότερα νῆσος τὴν ὁποῖαν ἐγνώριζεν ὁ ἀρχαῖος κόσμος, πιθανῶς ἡ σημερινὴ Ἰσλανδία. Ταπροβάνη εἶναι ἡ σημερινὴ Κεϋλάνη.

φηνάμενος καί βλάσφημον καί κατάκριτον καί τῆς ἐτέρας οὐδέν ἦττον ἄπτεται». Δικαίως οὖν μιᾷ φωνῇ πάντες ἔλεγον, οἱ συνειλεγμένοι δικαίως, ὁ μωρόσοφος Γρηγοῤᾤς οὗτος τοῦ τῶν ὀρθοδόξων πληρώματος ἀποκέκοπται καί τῶν τῆς ἱεῤᾤας Ἐκκλησίας
5 ἀπελήλαται περιβόλων καί ἀναθέματι αἰωνίῳ καθυποβέβληται¹.

9 Ἄλλὰ πῶς ἀμφοτέρων, περι ὧν ὁ λόγος ἐν τοῖς τοῦ μεγάλου βιβλίοις εὑρισκομένων, ἐν τῷ *Τόμῳ* γεγράφθαι προκέκριται τὸ «ὑπεστήσατο», καίτοι μηδὲ θάτερον ἀγνοούμενον; Ἡ μὲν θεοσοφία τῶν συγγραψαμένων πατέρων (οὐκ ἐμὸς γὰρ ἀπλῶς
10 ὁ *Τόμος*, ἀλλὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης συνόδου, μᾶλλον δὲ τῶν πολλῶν καί μεγάλων συνόδων ἐστὶν ἀποτελεσμα), φαῖεν μὲν οὖν ἂν ἐκεῖνοι καί τι βαθύτερόν τε καί ὑψηλότερον. Ἐγὼ δὲ διὰ τοῦτο μάλιστα συνεθέμην τῷ γεγραμμένῳ, διότι τὸ ἐξῆς ἐκεῖ
15 κείμενον τοῦ μεγάλου Βασιλείου καί αὐτὸ ὑπάρχον ῥητόν² τῇ πρὸ αὐτοῦ ταύτη συμμαρτυρεῖ φωνῇ, δι' ἧς Γρηγοῤᾤς οὗτος καί οἱ προκαθηγησάμενοι τούτῳ τῆς πλάνης ἐλέγχονται κακῶς ἐκ τῶν ὀνομάτων τὰς τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ ἁγίου Πνεύματος κοινὰς καί φυσικὰς ἐνεργείας εἰς κτίσμα παραγνωρίζοντες, ὡς μηδὲ γρύξαι τολμᾶν.

10 20 Αὐτὸς δὲ παραπλήσια πράττει, ὡσπερανεὶ βελῶν δύο κατὰ τῶν μεταφρένων ἐνεχθέντων αὐτῷ καί τοῦ μὲν διατεμόντος τὰ σπλάγγνα καί τοῦ στέρνου διεκπεσόντος, τοῦ δὲ αὐτοῦ που τοῖς σπλάγγχοις ἐμπεπηγός, κείμενος αὐτός καί τὰ λοιίσθια πνέων, ἧτιᾶτο θάτερον βέλος, ὡς μὴ τομώτατον, οὕτως ἐλεεινῶς
25 ἔχει τῆς ἀναισθησίας οὐχ ἦττον, ἢ τοῦ τοσοῦτου πτώματος. Σὺ δὲ μνήσθητι τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ μεγάλου Λέοντος, ἧτις ὡς εὐσεβείας στήλη περιφανῆς παρὰ τῶν ἱεῤᾤων Συνόδων ἀνεκηρύχθη τε καί κηρύττεται, τέσσαρσι δὲ πρὸς τοῖς δέκα λόγοις ὑπὸ Σεβήρου καί Τιμοθέου τῶν αἱρετικῶν ἀνεσκευάσται³. Καί τῶν
30 προσβαλόντων πεσόντων, αὕτη μένει τὸ παράπαν ἀκράδαντος. Καί μηδέν σε τῶν δοκούντων ἀντεπιφέρεσθαι τῷ *Συνοδικῷ*

A₁C₃Δ₄ LΛ₁X 4 ἀποκόπτεται Δ₄ 16 τούτῳ παραλ. X

1. Κατὰ τὰ παρατιθέμενα εἰς τὸν *Συνοδικὸν Τόμον Γ'*.

2. *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον* 1,7, PG 29,17B. βλ. *Συνοδικὸν Τόμον Γ'*, PG 151, 744B.

3. Λέοντος Ρώμης, *Ἐπιστολή* 28, PL 54, 756-782. ACO 2,1-2, σ.24 ἐ. Mansi 5, 1265-1289. Τοῦ Σεβήρου καί τοῦ Τιμοθέου βλ. Mansi 10,1116 DE· 1121 DE· 1128B-1129A καί 11,293 A.

Τόμῳ ποιεῖτω· τεμεῖ γὰρ ἀπὸ Θεοῦ τελέως, καθάπερ καὶ νῦν
τέμνει τοὺς ἀντιθέτους εἰς τέλος, αὐτὸς μένων ἄτμητος.

Α΄ ΠΙΝΑΚΕΣ ΧΩΡΙΩΝ

I. ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ

<i>Γέν.</i>	1, 2	334			9	154
	3	153			35, 7	120
	11	160			44, 4	346
	12	153			50, 7	157
	16	259			52, 1	99
	20	153			1	264
	24	160			89, 17	346
	2, 7	154			91, 16	156
	18, 25	142			102, 8	284
	25, 27	125			103, 30	155
					106, 20	155
<i>Ἐξοδ.</i>	15, 18	90			135, 8	260
	20, 4	163			148, 5	154
	33, 20	91				
<i>Δευτ.</i>	5, 8	163		<i>Παροιμ.</i>	3, 31	236
	6, 4	153		<i>Ἰωήλ</i>	3, 1	351
	32, 39	339		<i>Ἡσ.</i>	7, 9	195
<i>Ἰώβ</i>	14, 4-5	157			10, 1	248
	33, 4	155			3	248
	38, 28	362			30, 28	247
	28	383			38, 19	384
					40, 12	285
<i>Ψαλμ.</i>	7, 16	326, 327		<i>Ἱερεμ.</i>	3, 3	385
	10, 7	156			23, 8	333
	13, 1	99			18	361
	1	264			18	347
	18, 2	359				
	29, 8	346		<i>Σοφ. Σολ.</i>	1, 1	386
	32, 6	155			6, 16	141

<i>Ματθ.</i>	2, 28	387
	5, 18	318
	6, 15	141
	8, 27	357
	9, 2	257
	11, 24	141
	12, 24	386
	13, 58	363
	22, 32	139
	24, 4	133
	5	133
	11	133
	24	133
	24, 35-36	126
	27, 12	150

<i>Μάρκ.</i>	2, 5	257
	27	139
	12, 27	105
	13, 5	133
	6	133
	22	133
	14, 60-61	150

<i>Λουκ.</i>	5, 20	257
	6, 36	141
	15, 24	139
	20, 38	139
	21, 8	133
	23, 9	150

<i>Ίω.</i>	1, 14	160
	18	361
	3, 12	133
	31	133
	5, 17	208
	21	105
	26	106
	26	99, 101, 102
	43	160
	6, 35	102
	47	103
	48	102

	9, 2-8	257
	10, 27	103
	11, 25	102
	14, 6	102
	10	106
	10	99, 101
	16, 15	202
	15	314

<i>Πράξ.</i>	2, 17	351
	17, 6	236

<i>Ρωμ.</i>	1, 7	120
	20	121, 352
	21	124, 247
	22	247
	25	124
	26	125
	28	124
	6, 9	125
	28	125
	8, 16-17	139
	29	305
	9, 5	121
	9, 22	245
	11, 3	120
	14, 11	138

<i>Α΄ Κορ.</i>	1, 20	243
	23	235
	2, 9	327
	12, 4	371
	10	102
	15, 22	105
	28	387
	41	327

<i>Γαλ.</i>	1, 8	137, 160
-------------	------	----------

<i>Έφεσ.</i>	3, 14	310
	6, 19	151

<i>Φιλιπ.</i>	2, 10	146
	10-11	138

<i>Κολ.</i>	2, 18	99, 263, 334
-------------	-------	--------------

<i>Α΄ Τιμ.</i>	1, 17	104
	4, 1	133
	2	292
<i>Β΄ Τιμ.</i>	3, 6	93
	7	99
<i>Τίτ.</i>	1, 16	140
<i>Έβρ.</i>	1, 2	160
	5, 4	275
<i>Ίακ.</i>	1, 17	345,358
	2, 14	140
	17	139
	18	140
	19	140
	20	139
	26	139
	3, 13	140
	15	244

	16	244
<i>Α΄ Ίω.</i>	4, 1133	
	2ξ.	137
	5, 4	138
	19	124
<i>Α΄ Πέτρ.</i>	2, 8	235
	4, 5	133
<i>Β΄ Πέτρ.</i>	2, 1	137
	2	137
	3	137
	10	243
<i>Ίούδα</i>	6	334
	13	233
<i>Άποκ.</i>	15, 28	383
	21, 23	337
	22, 5	337
	19	133

2. ΠΑΤΕΡΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

<i>Κατά Ἑλλήνων</i> (PG 25)	
46-47 (93BC)	212
<i>Κατά Ἀρειανῶν</i> (PG 26)	
2,29 (208C)	203
3 (453B)	279
4,28 (69AB)	293
<i>Πρὸς Σεραπίωνα</i> (PG 26)	
1,24 (585BC)	374
<i>Εἰς Εὐαγγελισμόν</i> (PG 28)	
3 (920C)	250, 354,376
3 (920BC)	274
<i>Διάλογος μετὰ Μακεδονιανοῦ</i> (PG 28)	
1,14 (1313A)	276,277
<i>Κατὰ Ἀπολιναρίου Α΄</i> (PG 26)	
3 (1097A)	258, 269
<i>Εἰς τὸ «πάντα μοι παρεδόθη»</i> (PG 25)	
4 (216B)	202, 314
<i>Πρὸς ἐπισκόπους Αἰγύπτου καὶ Λιβύης</i> (PG 25)	
17 (577AB)	222

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΡΗΤΗΣ

<i>Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν</i> (PG 27)	
(932C-933B)	332
(933C)	342
(948AB)	338,356

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

<i>Ὁμιλία εἰς ἑξαήμερον</i> (PG 29)	
1, 5 (13A)	90
1, 7 (17B)	386
2, 5 (40-41)	335
<i>Ὁμιλία εἰς Ψαλμοὺς</i> (PG 29)	
29, 5 (317B)	341, 346
33, 9 (373A)	336
44, 5 (400CD)	347
<i>Κατὰ Εὐνομίου</i> (PG 29)	
1, 8 (528BC)	365, 366
1, 8 (528C-529A)	271
2,23 (624A)	362
29 (640C)	364
32 (648A)	227, 302, 352
32 (648C)	357
3, 3 (660D)	305,307
5 (716B)	315, 316
5 (772C)	314, 350, 374
5 (724B)	89
<i>Περὶ Ἁγίου Πνεύματος</i> (PG 32)	
9,22 (108C)	212, 374
<i>Λόγος 29, 10</i> (PG 36)	
(88B)	262
<i>Ἐπιστολαί</i> (PG 32)	
189,8 (626B)	92, 355
189,7-8 (693-696)	88
234,1 (869A)	299, 300
1 (868B-869B)	208

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ

<i>Λόγοι</i> (PG 36)		
28,19 (52B)	333, 347, 361	
29,13 (92A)	87, 318	
30, 1 (132B)	372	
31, 1 (136AB)	268	
5 (140A)	306	
24 (160B)	268	
38, 2 (313B)	328	
7 (317D-320A)	252, 271	
11 (324A)	346, 386	
39,11 (345C)	87	
40 (365B)	335	
40, 5 (364B)	98, 252, 359, 369, 370	
44, 3 (609B)	359, 368, 370	
45, 2 (624-625)	368	
3 (628B)	214, 276, 277	
7 (632B)	346	
<i>Ἐπιστολαί</i> (PG 37)		
101 (181A)	248, 337	

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ

<i>Πρὸς Ἀβλάβιον</i> (PG 45)		
(124D-125A)	97, 290	
<i>Πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητ.</i> (PG 45)		
1 (416BC)	354	
1 (396D)	258, 364	
5 (681D)	229	
(965B)	223, 249, 277	
12 (960C)	250, 285	
12 (1068C)	270	
12 (1069)	365	
<i>Κατὰ Μακεδονιανῶν</i> (PG 45)		
20 (1325D)	371	
<i>Περὶ θεότητος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος</i> (PG 46)		
(573D-576A)	278, 296	
<i>Ἐπιστολαί</i> (PG 46)		

11 (1041D)	242
<i>Εἰς τὸν Βίον Μωϋσέως</i> (PG 44)	
2 (329BC)	243

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

<i>Συνοδικὸς Τόμος ἔτους 1341</i> (PG 151)	
(679)	236
<i>ἔτους 1347, (Miklosich, Müller)</i> (243-255)	
	238

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΕΡΟΠΑΓΙΤΗΣ

<i>Περὶ οὐρανοῦ ἱεραρχίας</i> (PG 3)	
4, 2 (177C)	309
<i>Περὶ θεῶν ὀνομάτων</i> (PG 3)	
2, 1 (232C)	273
3 (641AB)	283
3 (820D)	290, 291
3 (980B-981A)	283
4 (641A)	272
5 (641)	294
6 (644CD)	214
7 (645AB)	87
4, 5 (820CD)	303
4, 8 (704D)	89, 363, 367
11 (708C)	318
19 (716C)	307
5, 2 (816CD)	87, 309
8 (824C)	216, 273
8, 2 (889D)	211
9, 9 (916CD)	305
11, 6 (953D-956B)	87
12, 4 (972B)	292
13, 2 (986)	313
3 (981A)	92
<i>Περὶ μυστικῆς θεολογίας</i> (PG 3)	
5 (1048A)	94, 313
<i>Ἐπιστολαί</i> (PG 3)	
2 (1068A-1069A)	87
9 (1109BCD)	273

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΓΡΑΠΤΟΣ (PG 100)

(269AB) 328

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως
(PG 94)

1, 4 (800BC) 282, 283

8 (813A) 204, 348

8 (813B) 289

8 (813AB) 253, 260, 289, 303

9 (833B-836A) 204

9 (837D) 282

2,23 (949AB) 267

3,15 (1048A) 196

15 (1056C) 95

15 (1057B) 340

18 (1076D) 252

4, 1 (1104A) 253

Ὁμιλία εἰς μεταμόρφωσιν (PG 96)

3 (549C) 332

3 (552A) 89

7 (557C) 356

12 (564B) 350

12 (948AB) 356

15 (589AB) 338

17 (572B) 338

Κεφάλαια Φιλοσοφικά (PG 94)

63 (653A) 310

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

Ἐξηγήσεις εἰς Ψαλμοὺς (PG 55)

44, 3 (185-188C) 372, 373

Περὶ Ἁγίου Πνεύματος (PG 52)

3 (817) 371

Εἰς Μεταμόρφωσιν (ψευδ.) Savil 7 σ. 339*Παράινετικός πρὸς Θεόδωρον*
(PG 47)

11, 1 (291-292) 338

Ὁμιλία εἰς Ἰωάννην (PG 59)

14 (11-92) 375

43, 1 (246) 354, 370

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Θησαυροὶ (PG 75)

5 (65C) 278

(65CD) 253

(68C-69A) 278

7 (100B) 289

(100AB) 105, 255

9 (132A) 198

14 (233BC) 103

(236BC) 103

(236C) 103

(236ABC) 106

(237A) 199

(237AB) 105

(237D) 104

(241BCD) 106

(244BC) 101

(244B) 106

18 (312C) 256

31 (444B) 199, 254

(444BC) 219

(444C) 105

(448D) 219, 254, 281

(449A) 254

32 (497B) 274

33 (565) 287

34 (603B) 295

Εἰς Ἰωάννην (PG 74)

10 (289BC) 337

12 (716D) 337

ΛΕΩΝ ΡΩΜΗΣ (PL 54)			
Ἐπιστολή 28 (756-782)	388		
ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ			
<i>Πρὸς Θαλάσσιον</i> (PG 90)			
16 (644D)	333		
61 (637D)	89		
62 (637D)	333		
<i>Πρὸς Μαρίνον</i> (PG 91)			
(268D)	348		
<i>Περὶ ἀποριῶν</i> (PG 91)			
(1088BC)	333		
<i>Περὶ ἀποριῶν</i> (PG 91)			
(1088BC)	333		
(1128A)	377		
(1128AB)	387		
(1141A)	89		
(1160C)	387		
(1165D)	387		
(1168A)	277		
(1308B)	250		
<i>Κεφάλαια περὶ ἀγάπης</i> (PG 90)			
1,96 (981C)	277		
1,100 (984A)	225		
2,27 (992CD)	225		
3,22 (1024A)	226		
		<i>Κεφάλαια θεολογικά</i> (PG 90)	
		2, 1 (1125A)	295
		86 (1165AB) 90, 250, 252, 335	
		90 (1168C-1169A)	336
		<i>Κεφάλαια διάφορα</i> (PG 90)	
		(321A)	375
		<i>Σχόλια εἰς τὸ περὶ θεῶν ὀνομάτων</i>	
		(PG 4)	
		2, 1 (212B)	221
		2, 5 (221AB)	273
		3, 2 (232C)	207
		4, 5 (320D)	303
		5, 6 (320B)	289, 290
		5, 6 (320D)	279
		5, 7 (324AB)	305
		9, 9 (381CD)	273, 305
		<i>Σχόλια εἰς τὰς ἐπιστολάς Διονυσίου</i>	
		(PG 4)	
		2 (529C)	88
		9, 3 (569CD)	273, 305
		<i>Ἐξήγησις τῆς κινήσεως</i> (PG 91)	
		8 (121C)	94
		<i>Ζήτησις μετὰ Πύρρου</i> (PG 91)	
		(696D-697A)	336
		ΣΩΚΡΑΤΗΣ	
		<i>Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία</i> (PG 67)	
		4, 7	97

3. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Δοξαστικὸν ἑσπερινοῦ 8ης Αὐγού- στου	323	Νεκρώσιμος Ἀκολουθία, ἰδιόμελον α' ἤχου	337
Κανὼν μεταμορφώσεως τροπάριον δ' ὠδῆς	340	Στιχηρὸν ἑσπερινοῦ 26ης Δεκεμ- βρίου	90
Κανὼν μεταμορφώσεως τροπάριον ε' ὠδῆς	323, 325		

4. ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ἀριστοτέλης, Περί Ἑρμηνείας I · Loeb 325, σ. 114	241	Πλάτων, Φαῖδρος 253de	256
Ὅμηρου, Ἰλιάς A, 4-5	122	Πλούταρχος, Περί Φιλαδελφίας (479A)	237
Πίνδαρος, Ὀλυμπιονίκαι 2, 87	244		

Β΄ ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Ἄβραάμ, 133έ.
 Ἀγαθάγγελος, φίλος τοῦ Γρηγοῶ, 43 45
 Ἀγαθόνικος, φίλος τοῦ Γρηγοῶ, 172 175
 ἄγγελοι, 363-370
 Ἄγιον Ὅρος, 9 16έ. 21έ. 24 48 50 67
 Ἀγιορειτικὸς Τόμος, 41έ.
 Ἀγίου Στεφάνου Μονή, 12
 Ἀθανάσιος Μέγας, 179 202έ. 212 250 277 279 282 314 354 374
 Ἀθανάσιος Κυζίκου, 9
 Ἀθανάσιος Λεπανδρηνός, 36
 Αἰθίοπες, 387
 Αἶνος, 49
 ἀκατάληπτον Θεοῦ, 225-227
 Ἀκινδυνιοί, 17 35 82έ.
 Ἀκίνδυνος Γρηγοῶς, 11 13 16 18 28 έ. 32 36 40 79έέ. 82έ. 85έέ. 88 90έέ. 95έ. 98έ. 178 231 236έέ. 249 251 253 278-280 283 293 313 348 371 376έ.
 ἄκτιστα καὶ κτιστά, 173 198έ. 203 251 279-281 287-317 324έ. 328 331έ. 343-348 351
 Ἀλέξανδρος βασιλεύς, 137
 Ἀλεξιακὸν Τρίκλινον, 37 43
 Ἀλέξιος Απόκαυκος, ναύαρχος, 20 27έ.
 Ἀλέξιος Μετοχίτης, 21 23
 Ἄμπαρος, ὑπάτος τῶν φιλοσόφων, 40
 Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου, 299

Ἀνανίας, ἡγούμενος μονῆς Ὁδηγῶν, 35
 Ἀνδρέας Κρήτης, 342
 Ἀνδρέας Παλαιολόγος, ἀρχηγὸς Ζηλωτῶν, 20 23
 Ἀνδρόνικος Ἀσάνης, 37 48
 Ἀνδρόνικος Β΄ 26 242
 Ἀνδρόνικος Γ΄ Παλαιολόγος, 20 27 50 236
 Ἄννα Παλαιολογινα, 10 20 29 33 49έ.
 Ἀντώνιος, Σέρβος πρῶτος, 22
 Ἀποκάλυψις Ἰωάννου, 377
 Ἀπολινάριος, 246
 Ἀρειανοί, 193
 Ἄρειος, 80 91 96 246 262 279 344 348
 Ἀριστοτέλης, 241 313
 Ἀρσένιος Τύρου, 31 35 40
 Ἀχαιμενίδαι, 61έ.

Β

Βασίλειος Μέγας, 88έ. 92έ. 169 184 212 258έ. 335 336 339 350 352 355 357 359 362έέ. 365 374 384 387έ. 306έ. 314 318
 Βαρλαάμ, 13 16 18 26έ. 30 36 40 70 79έ. 85έέ. 88 90 178 231 236έέ. 249 251 253 266 279 283 313
 Βιθυνία, 121
 Βλατάδων Μονή, 49

Γ

Γεννουᾶται ναυτικοί, 66

Γεράσιμος ἱερομόναχος, 54 63 131
 Γεώργιος Γαλησιώτης, 42
 Γεώργιος Ἴσαρις, 22
 Γεώργιος Λαπίθης, Κύπριος λόγιος,
 36
 Γεώργιος Λαρισαῖος, 16
 Γεώργιος Φακρασῆς, 72 169έ. 172 174
 191 225έ.
 γνῶσις Θεοῦ, 225έ.
 Γρηγόριος Θεολόγος 98 224 268 277
 319 328 335 336 337 359 364
 364 368έέ. 372 373 384
 Γρηγόριος Παλαμᾶς, αἰχμαλωσία,
 111-165, πολλαχοῦ.
 Γρηγόριος Νύσσης, 88 179 223 241έ.
 249έ. 258 270 278 284 296 307
 354 364έ. 371
 Γρηγόριος Σιναΐτης, 15
 Δαβὶδ Ἄγιορείτης, 16

Δ

Δαβὶδ Δισύπατος, 16 114 117
 Δαβὶδ προφήτης, 155-157
 Δανιὴλ προφήτης, 134
 Δαρδανέλλια, 70
 Διδυμότειχον, 11 22 82
 Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, 79 81 87 92
 283 290έ. 305 308 319 363 366

Ε

Ἑβραῖοι, 151
 Εἰκονομάχοι, 324-326 327
 Εἰρήνη Εὐλογία Χούμναινα, 34 36
 Εἰρήνη Καντακουζηνή, 31
 Ἑλένη Παλαιολογίνα, 48 70έέ. 171
 ἐλλάμψεις, 364
 ἐνέργεια θεία, 80 83 91έέ. 94-100 173
 179 210-213 215 218-229 246έ.
 253-264 267-317 347 351 355
 364 366 372
 ἔνσαρκος οἰκονομία, 197

Εὐνόμιος, 80έ. 96 98 184 246 262 270έ.
 352 356 364έ.
 Εὐσέβιος Καισαρείας, 328

Ζ

Ζηλωταί, 19έ. 21 23έ. 48
 ζωή, 83 102-107

Η

Ἡρώδης, 383
 Ἡσαΐας, 247 285

Θ

Θαβώριον φῶς 180
 Θεόδωρος Ἀτουέμης, 34 37 73
 Θεόδωρος Δεξιός, 34 37
 Θεόδωρος Γραπτός, 40 183 327
 Θεόδωρος Μετοχίτης, 26 178
 θεολογία καταφατική-ἀποφατική,
 246 270
 θεότης, 296 324 349 352-354
 θεότης ἄκτιστος, 356-359 372 88, 1014
 90,7έέ. 95,5-96,15
 θεότης ὑπερκειμένη, 79 82 86,19
 91,6έέ. 93έ.
 θεότης ὑφειμένη, 79 82 86 91,6έέ. 93έ.
 Θεότιμος, πλαστόν πρόσωπον Γρη-
 γοῦ, 175
 Θωμᾶς Μάγιστρος, 50
 Θεός, Εἷς, Τριάς, 81 90,7έέ. 95,11 99έ.
 100 102-107
 Θεός Τριάς, τριαδικαί ὑποστάσεις,
 140έ. 151-161 198 215 344έ. 348
 358 368 371 373 376έ. 388
 Θεοῦ προσόντα, 104έ.
 θέωσις, 332
 Θεσσαλονίκη, 9 18 19έ. 23έ. 42 47-51
 63 70 73έέ. 79 111 114 240 384
 386
 Θεσσαλονίκης Χαρτοφύλαξ, 54 63
 Θούλα, 387

I

- Ἰάκωβος ἀδελφόθεος, 344έ.
 Ἰάκωβος Κουκουάρης Μονεμβασίας, 16
 Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας νέος, 9 35
 Ἰερεμίας, 247
 Ἰννοκέντιος Στ' πάπας, 70
 Ἰουδαϊσμός, 59έέ.
 Ἰσαάκ Ἀγιορείτης, 16
 Ἰσαάκ Ἀργυρός, 16 34
 Ἰσίδωρος ΚΠόλεως Βουχεράς, 9έ. 12έ. 16 31 80
 Ἰσμαήλ, ἐγγονός Ὀρχάν, 57 128
 Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, Κυβερνήτης Θεσσαλονίκης 20 23
 Ἰωάννης Δαμασκηνός, 195 204 282 310έ. 314 328 332 338 340
 Ἰωάννης Καλέκας, 9 11 21 32έ. 35 178
 Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός, 9έ. 11έ. 14έ. 18 20 22 24 27έ. 31έ. 33 36 39 41έ. 46έ. 51 57 65έέ. 69έ. 80 82 170έέ. 175 177 180
 Ἰωάννης Κυπαρισσιώτης, 36 47
 Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος, 20 42 48έ. 51 52 66 69έέ. 72έ. 170 177 187 191έέ. 233έ. 239-241
 Ἰωάννης Χρυσόστομος, 318 337 353έ. 355έ. 370έ. 373 375
 Ἰώβ Βερροιώτης, 16
 Ἰωσήφ Γάνου, 12 15 32έ. 37 40
 Ἰωσήφ ἱερομόναχος, 54 63 131
 Ἰωσήφ Κρής, 16
 Ἰωσήφ φιλόσοφος, 28

K

- Καλλίπολις, 52 65έ. 70 122
 Κάλλιστος Α' Κωνσταντινουπόλεως, 15έ. 17 33 35 37 50 51 66 69
 Κλεόδημος, πλαστόν πρόσωπον Γρηγοῦ, 174 176 180

Κρήτη, 34

- κτιστὰ καὶ ἄκτιστα, 251 279-281 287 -317 324έ. 328 331έ. 343-348 351
 κτιστὴ χάρις κατὰ Ἀκίνδυνον, 14έέ. 90
 Κύπρος, 34
 Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, 82έ. 101έέ. 105έ. 198 219έ. 255 258 261 278 281 287έ. 295 366
 Κωνσταντῖνος Μέγας, 124
 Κωνσταντῖος ἱερομόναχος 175έέ.
 Κώνστας Καλαμάρης, 54έ. 63 131 177

Λ

- Λάμψακος, 54έ. 66 112 123
 Λέων Α' Ρώμης, 388
 Λέων Κύπριος, 36
 Λόγος Θεοῦ, 151-153

M

- Μακάριος Θεσσαλονίκης, 11 21
 Μακάριος Σερρών, 33
 Μακάριος Φιλαδελφείας, 51
 Μακεδόνιος, 246 344 348 371
 Μανουήλ Ἀσάνης σεβαστοκράτωρ, 37
 Μάξιμος Ὁμολογητής, 40 88έ. 196 204 206 211 221 226 272έ. 276 290-292 303έ. 329 333 335 342 349έ. 375έ. 387
 Μάξιμος σοφός, 42
 Μαρία Θεοτόκος, 128έ.
 Μαρία Ρίτα αὐτοκράτειρα, 27
 Μᾶρκος Ἄγγελος Βαρδαλῆς 22
 Μασσαλιανὰ, Μεσσαλιανοί, 16έ. 22 352 358
 Ματθαῖος Ἐφέσου, 12 15 33 37 40 47
 Ματθαῖος Καντακουζηνός, 22 24 50
 Μαυροζούμης ἐταιρειάρχης, 56
 μέθεξις, μετοχή, 374

Μεσοθυνία, 121
 Μητροφάνης Πατρῶν, 12 33
 Μίδος 245
 Μικρά Ἀσία, 53έ. 111 121
 Μιχαήλ Ἀσάνης, 37
 Μιχαήλ Παλαιολόγος, 19 20
 Μονή Ἀγίου Βασιλείου, 33
 Μονή Ἀγίου Γεωργίου Μαγγάνων,
 66
 Μονή Βλατάδων, 49
 Μονή Ὀδηγῶν, 34έ.
 Μονή Ὑακίνθου Νικαίας, 64 131
 Μονή Χώρας, 26 38 43
 Μωάμεθ, 113 124 128 135-139 144-146
 141 161
 Μωϋσῆς, 62 134έ. 137 153έ. 161-163
 241-243 334

N

Νεῖλος Καβάσιλας, 44έ. 176
 Νεῖλος Κωνσταντινουπόλεως 23 67
 Νεόφυτος Φιλίππων, 12 33
 Νήφων Ἀγιορείτης, 17 22
 Νίκαια, 57 63έ. 112έ. 114έ. 130έ.
 142 202
 Νικηφόρος Γρηγοῦρας, 12 14έ. 16έ. 18
 22 24 26-51 58 67 72έ. 80 82
 169 185 188έ. 199-230 231 321-
 340 341-388
 Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός, 14
 22 44 51
 Νικομήδεια, 65

O

Ὅμοιος τῷ Πατρὶ ὁ Υἱός, 102
 ὀνόματα καὶ ἐνέργειαι, 275-277 282-
 287
 ὀνόματα καὶ πράγματα, 330 332
 Ὀρχάν ἐμίρης, 24 52 56έ. 62έ. 67έ.
 111έ.
 οὐσία Θεοῦ, 19έ. 80 83 94-100 173

201 203-206 210 215-218 225-
 229 236 246 253-263 267-317
 324 330 343-348 352 356 360έ.
 366-370

Π

Παλαπᾶνος (Μπαλαμπάν), 61 116 149
 160
 Πατέρες Ἐκκλησίας 184 246 297 361
 368 377
 Πατήρ, 80 83 95, 11-98, 6 100 102έ. 105
 202 207 248 252
 Παῦλος λεγάτος, 70έ.
 Παῦλος, 235 273 292 305 312
 Παχώμιος Ἀντιοχείας, 35
 Πηγαί, πόλις Μικρᾶς Ἀσίας, 55έ. 66
 112 125
 Πίνδαρος, 244έ.
 Πνεῦμα, 80 83 95 102έ. 105 207 248
 252 373
 προσόντα φυσικά Θεοῦ, 253-264
 Προῦσα, 56 62έ. 112 114 127 131
 Πρωταγόρας, πλαστόν ἄνθρωπον
 Γρηγοῦρα 180

P

Ρωμαῖοι, Βυζαντινοί, 123έ. 129

Σ

Σάβας Βατοπεδινός, 10 20
 Σαβέλλιος, 91 179 246 270 279 301έ.
 312 344 371έ.
 Σεβήρος Ἀντιοχείας, 384
 Σέρβοι, 48έ. 68
 σοφία, 244
 Σουλεῦμάν, υἱὸς Ὀρχάν, 52 66
 Στέφανος Δουσάν, 21 24 48
 Συνοδικὸν Ὀρθοδοξίας, 42
 Συνοδικὸς Τόμος 1351, 42 66
 Σύνοδος Ἐκτη Οἰκουμένη Κων-
 σταντινουπόλεως, 256έ.

Σύνοδος 1347, 238έ.
 Σύνοδος 1351, 17έ. 29έ. 36-47
 σχέσις, 329-332

Τ

Ταπροβάνα, 383
 Ταρωνείτης ιατρός, 57έ. 61 63 111έέ.
 114έέ. 129

Τένεδος, 52 111έ. 121έ.
 Τιμόθεος Αϊλουρος, 384
 Τούρκοι, 52-68 111-165 σποράδην
 Τριάς, Τριαδικαί ὑποστάσεις 252 260
 263 270 274 287 293-295 298
 301-306 311-317
 Τριβαλλοί, 67

Υ

Ύακινθος Θεσσαλονίκης, 11 21 35έ.
 37
 Υἱός, 83 88 95, 11-98, 6 102έ. 105 207
 248 252

Φ

Φαραώ, 245
 Φιλόθεος ΚΠόλεως Κόκκινος, 14 16
 18 19 21 23 25 32 36 41έ. 45 55

56 69έ. 73έ. 111 114έ. 117έ.
 φιλοσοφία, 242
 φύσις Θεοῦ, 21 96 201 218 224 248 252
 272 323 343 347 364
 Φώτιος, Ἑλληὺν τῆς Νικαίας, 64
 φῶς θεῖον, φῶς θαβώριον, 236 327
 328 331-334 335 336 337 338
 341-377 384έ.
 φῶς μέλλοντος αἰῶνος, 248

Χ

χάρις ἄκτιστος, 88, 5έέ. 90, 1έέ. 92, 1
 Χαρίτων Ἄστρον, 12
 Χιόναι, λόγιοι τῆς Προύσης, 56-64
 111έ. 114έ. 117 130 148-165
 Χριστιανισμός, 57 60έέ. 114
 Χριστιανοί Μικρᾶς Ἀσίας, 53έέ.
 Χριστός Ἰησοῦς, 113 121 124έέ. 128έ.
 133-139 144-146 149-164 235
 323-326 332-334 337 342 344έέ.
 356-359 372
 Χριστοῦ μεταμόρφωσις, 322-326 331-
 334 337 341-377 384

Ψ

ψυχή, 367

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ Δ' ΤΟΜΟΥ

Πρόλογος	Σελ. 5
Εισαγωγικά	» 7- 75
Εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Θεσσαλονίκης	» 9- 25
Ἡ νέα κατάστασις Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων	» 9
Ἐμπόδια διὰ τὴν ἐνθρόνισιν τοῦ Παλαμᾶ	» 19
Νέα φάσις τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος	» 26- 51
Νικηφόρος Γρηγοράς, νέος ἡγέτης τῶν Ἀντιησυχαστῶν	» 26
Ἄλλοι Ἀντιησυχασταὶ τῆς περιόδου	» 32
Ἡ Σύνοδος τοῦ 1351	» 36
Ἐπακόλουθα τῆς Συνόδου τοῦ 1351	» 43
Ἐπιστροφή τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τὴν Σύνοδον	» 47
Ἡ αἰχμαλωσία	» 52- 68
Εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων	» 52
Ἀπελευθέρωσις	» 65
Τελευταῖαι δραστηριότητες	» 69- 75
Ἐπιστροφή εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν	» 69
Συζητήσεις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν	» 70
Ἡ τελευταία περίοδος δραστηριότητος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην	» 73
Ἐπιστολμαῖαι πραγματεῖαι	» 77-107
Εἰσαγωγή	» 79- 83
Λόγος διασαφῶν τὴν τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου δόξαν	» 79
Εἰς τὴν ρῆσιν ἐκ τῶν θησαυρῶν τοῦ ἁγίου Κυρίλλου	» 82
Τὸ κείμενον	» 84
Λόγος διασαφῶν	» 85
Εἰς τὴν ρῆσιν ἐκ τῶν θησαυρῶν τοῦ ἁγίου Κυρίλλου	» 101
Κείμενα τῆς αἰχμαλωσίας	» 109-165
Εἰσαγωγή	» 111-116
Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν	» 112
Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀνώνυμον	» 114
Διάλεξις πρὸς Χιόνας	» 114
Τὸ κείμενον	» 117-119
Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν	» 120
Τοῦ Θεσσαλονίκης δετε ἑάλω	» 142

Διάλεξις πρὸς Χιόνας	» 148
Κατὰ Γρηγορᾶ Συγγράμματα	» 167-190
Εἰσαγωγή	» 169-185
Ἐπίτομος διήγησις	» 169
Λόγοι κατὰ Γρηγορᾶ Α΄ καὶ Β΄	» 174
Λόγοι κατὰ Γρηγορᾶ Γ΄ καὶ Δ΄	» 180
Περὶ ρήσεως τοῦ Μεγάλου Βασιλείου	» 184
Τὸ κείμενον	» 186-190
Φακρασὴ τοῦ Πρωτοστάτορος Ἐπίτομος κατὰ τὸ δυνατόν διήγησις τῆς διαλέξεως	» 191-230
Περὶ τῆς τοῦ Γρηγορᾶ Ψευδογραφίας	» 231
Λόγος πρῶτος	» 231
Λόγος δεύτερος	» 265
Λόγος τρίτος	» 321
Λόγος τέταρτος	» 341
Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἐρωτήσαντα	» 379-389
Πίνακες χωρίων	» 391-398
1. Ἁγίας Γραφῆς	» 391
2. Πατέρων	» 394
3. Λειτουργικῶν κειμένων	» 397
4. Κλασσικῶν συγγραφέων	» 398
Πίναξ πραγμάτων καὶ ὀνομάτων	» 399